
TUFTS UNIVERSITY
LIBRARY

C. IVLII CAESARIS COMMENTARII

AB. ALDO. MANVTIO
PAVLLI. F. ALDI. N.
EMENDATI · ET · SCHOLIIS · ILLVSTRATI

Ad Ill.mum atq. Excell.mum
D. Iacobum Boncompagnum
S. R. E. Gen. Gubern.

VENETIIS. ∞ D LXXV

Apud Aldum

MAXIMILIANI . II

EX . PRIVILEGIO

IMP . CAES . AVG.

Editio Aldi Manutij
Paulli F. Aldi N.

ILLVSTRISSIMO
ATQ. EXCELL.
D.
IACOBO. BONCOMPAGNO
S. R. E.
GENERALI. GVBERNATORI

NON *idem nunc homines ſentiunt, nec ſenſere ueteres, de ſummo bono,* IACOBE. BONCOMPAGNE: *cum alij ſe, honoris, dignitatis, lucri ſpe ad agendum conferant; alij, quaſi haec aduerſentur beatae uitae, nihil malint, quam procul a negotijs, abie-*

cta penitus illarum rerum, quarum amore ceteri inſaniunt, cupiditate, quie to otio, iucunda contemplatione, uolu ptatibus ijs, quae mentem, animumq. paſcant, aetatem conſumere. Atque il lae quidem artes, illaq. ſtudia, in quibus humana elaborat induſtria, cum & innumerabiles ſint, & inter ſe ue hementer differant, eo tamen intenduntur omnes, quo ſi perduci queant, pro ſuo quiſque ſenſu felicem ſe, ac perbeatum putet. Sed profecto, circumſpectis rebus omnibus, nihil uideri poteſt, ac plane nihil eſt homine dignius, quam homini conſulere. nam, ſi perfectum quiddam in uita cogitamus, ad exemplum aliquod, in quo perfecti ſpecies eluceat, intueri nos aequum eſt. quod ut facile conſequamur, licet oculos tollere ad ea, quae ſupra nos ſunt. diuinam naturam ui-

debimus

debimus numquam cessantem, numquam ab opere feriantem; non solum, ut haec inferiora esse possint, sed ut bene etiam, commodeq. possint. utrumque enim & uult, quia optima est; & potest, quia maxima. nos autem, quibus opifex ille summus aliquam sui partem diuinitus inspirauit; non ut, in humiles, & obscuras cogitationes deiecti, cum brutis ratione carentibus aequaremur; sed ut, ad laudem excitati, atque erecti, diuinam consuetudinem, quatenus homines possunt, imitaremur; sic instituere animum debemus, ut neque nihil agamus; neque, si quid agimus, id eiusmodi sit, ut in eo tantum nobismetipsis inseruisse, communem caussam omnino neglexisse uideamur. publica bene facta decus habent, & celebritatem: priuata latent: aut, si

fortasse ita emerserint, ut appareant; proxime tamen, obliuionis inuoluta tenebris, obscurantur. Quaerere licet, cur heroes illi ueteres, Liber, Hercules, & alij, quorum in nomina tam saepe legentes incurrimus, immortalitatem sint adepti: occurret ea caussa, non quia sibi uixerint, sed quia potius, ut communi uitae consulerent, ipsi suae non pepercerint. ergo his, qui praestantibus orbem terrarum studijs, ac meritis coluerunt, summam gratiam debemus; proximam illis, qui, ne tantarum uirtutum exempla tempus interciperet, ea scriptis diligenter commendata, litterarumq. praesidio munita, posteris tradiderunt: ut in Olympico certamine spectare primum eos ipsos, qui certabant, deinde poetas, uictorum laudes, & facta decantantes, audire iu-

cundum

cundum fuit. Sed, quoniam aetate nostra recte factorum non abundamus exemplis: pauci enim Hercules, pauci iam sunt Liberi, quorum uirtus amplam nobis, atque uberem ad scribendum materiam suppeditet: uetera repetamus; &, si qua antiquorum scripta uel iniuria temporum deprauata, uel quauis alia de caussa manca ad nos peruenerunt, ea illustremus. Neque uero mihi, uniuersam Antiquitatem animo perlustranti, urbe Roma quidquam illustrius, aut admirabilius occurrit. nam si, quas ciuitates ciuium uirtus, & praeclare facta nobilitarunt, eas ex antiquis annalibus erutas, atque exceptas in unum conferas: plures haec una insignes ad laudem uiros, quam non dico ex reliquis una, aut altera, sed quam reliquae simul omnes, uidebi-

tur extulisse; quae non solum pacis artibus, sed & belli peritia sic effloruit, ut ad eam utraque laude cumulandam consensisse fortuna simul cum uirtute uideatur. Unde igitur aptius, quam ab hac, quasi ab ubere, perenniq. fonte, ad uitam recte, & gloriose traducendam, exempla deriuentur? Scilicet dubitabimus, utrum Iustitiam Roma coluerit, cum T. Manlij Torquati seueram, ac tristem de filij nece sententiam audiemus. aut Temperantiam desiderari a nobis Curius ille patietur, qui, post innumerabiles & de Samnitibus, & de Lucanis, & de Pyrrho Rege uictorias, humili rapa contentus, aurum a Samnitibus delatum aspernatur, ac respuit; ne quid a uictis, praeter gloriam, accepisse uideatur. at credo, cum Iustitia, cum Temperantia Populus R. excel-

luerit,

luerit, Fortitudinis laude caruit. ille uero istam ipsam uirtutem suo sibi iure ut propriam adsciscit, ac uindicat. quis enim ulla in ciuitate, aut gente fuit umquam unus fortior, quam saepe Romanae legiones uniuersae? quas, ignominiam fugae metuentes, & cum immortali fama breuem uitam permutare cupientes, ad apertam mortem laeto animo contendisse, scriptum est. Hos igitur uiros, qui praeter cetera decus adamarunt, si praeclarum ducimus imitari; & id agimus, ut eorum egregia facinora in nobis ipsis recognoscantur: faciundum nobis est, ut in ipsorum uitam intueamur, eorum facta contemplemur, ijsq. nos quammaxime fieri potest similes reddamus. quod quo pacto rectius fieri possit, quam eorum scripta legendo, qui & ipsi summae inter ho-

mines

mines auctoritatis, summae item eloquentiae fuere, haud facile reperiri posse arbitror. At, quem ex uniuersa Antiquitate C. IVLIO. CAESARE illustriorem eruere possumus? Maximas is res gessit. eaque, quae gessit, (quae summa laus est) idem ipse posteris tradidit. Ut ostenderet scilicet, negotiorum fluctibus, quibus ille maxime distinebatur, eloquentiam non turbari. Quod uel si ipse non fecisset, maximo Tu documento esses, IACOBE. BONCOMPAGNE, coniuncta haec esse posse, quae tamen raro coniuncta uidemus: qui, in summis summarum rerum occupationibus, litterarum tamen studia numquam intermittis, litteratos uiros amanter excipis, benignitate foues, liberalitate nutris. O Te felicem, cui contigerit nobilem istum animum posse alijs pro-

bare.

bare. GREGORI. XIII. *Te appello, Te, inquam, appello,* GREGORI. XIII. *In maxima tua laude ponendum omnes existimant, quod Tibi sit merito is carus, qui tuam in litteratos homines summam propensionem non solum tuetur, uerum etiam, si fieri possit, magis auget. Ego quidem,* IACOBE. III. *qui tuos ad summam laudem impetus praeclare noui, eos omnibus praedicare numquam desino. Idq. assequor, ut, homo nullius fere usus, tam praeclaram ad dicendum materiam nactus, eloquentissimus esse uidear. Sed nae ego, eloquentem me non esse, facile comperio, cum in tua facta intueor, quae, illustria cum sint, nuda potius amant apparere, eoq. illustriora fiunt. Examinandis certe consilijs tuis, quae Tu semper ad* CHRISTI *gloriam, ad*

commu-

commune bonum, ad pacem, concordiam, tranquillitatem direxisti, mira uoluptate perfundor: &, cum ad illos fontes animum refero, unde haec tam praeclara manarunt, Iustitiam, Temperantiam, Fortitudinem; putem ne, qua animus meus laetitia fruitur, ea maiorem ullam esse posse? Verum, quo me ducit tuarum laudum enumeratio? Caesarem, quem e manibus numquam dimittis, quem uita, sermoneq. eleganter exprimis, a me summa diligentia emendatum, &, quod fieri potuit, ad antiquam lectionem restitutum, nouis figuris exornatum, emitto. Tuo eum nomini inscribo. Vt exstet hoc obseruantiae meae testimonium. Interim, modo otium suppetat, maiora a nobis exspecta. Nihil enim mihi umquam erit antiquius, quam ut nobilissilimae Famliae tuae facta,

cta,

cta, dictaq. celebrem. Vale, Italiae decus, Romae splendor, bonorum omnium patrocinium: meq. tuis maximis uirtutibus addictissimum scito esse. Venetijs, Idib. Iun. ∞ D LXXV

Ill.^{mae} atq. Exc.^{mae} D. Tuae

Addictissimus,

Aldus Manutius
P. F. A. N.

ALDVS · IVNIOR, LECTORI

VESTRA cauſſa , Lectores optimi, hoc oneris ſuſcipimus , ut libros , qui e noſtra Officina prodeunt, dum imprimuntur , non ut ſolet,per uicarium,ſed ipſimet quotidiana opera recognoſcamus. quod Aldum auum , dum uixit , feciſſe intelligimus : & , niſi fiat , mendis referciri libros innumerabilibus neceſſe eſt. Quid praeſtiterimus in Caeſare,alij iudicabunt. ſatis amplum certe fructum retuliſſe nos exiſtimabimus , ſi uobis operam noſtram probari intellexerimus .

ET , ut omnes Editionem noſtram agnoſcant ; ſciant , in poſterum in libri fronte *Aldi* aui *Effigiem* ſemper nos appoſituros : & a tergo,quod in hoc libro poſitum eſt . *Anchora* enim *ſimplex* & alijs communis eſt, uetere quodam iure . Ideo *Aldi Effigiem* ponere , ſatius eſſe iudicauimus, ut ab alijs dignoſceremur .

QVAE. IN. CAESARE PRAESTITIMVS HAEC. SVNT

FIGVRAE
- *Auarici*
- *Alexiae*
- *Vxelloduni*
- *Massilliae*
- *Galliae*
- *Hispaniae*
- *Bisontis*
- *Alcis*
- *Vri*
- *Murorum Gallicorum*
- *Aggeris, & loricae*
- *Liliorum, & talearum*
- *Cipporum*
- *Prehensionis*
- *Turris ad Massiliam*

Pontis, ex sententia
- *Io. Buteonis*
- *Io. Iucundi*
- *H. Cardani*
- *Hadr. Turnebi*
- *Palladij*
- *Gul. Budeai*
- *Leonis Bapt. Alberti*
- *O.*

AD. PAVLLVM. RHAMNVSIVM
IO. BAPTISTAE. FILIVM
DE · HISTORIAE · LAVDIBVS

PAVLLI · MANVTII · EPIST.

VI magiſtram uitae dixit eſſe Hiſtoriam; nae ille, Paulle Rhamnuſi, & dixiſſe uere, & praeclare ſenſiſſe, mihi uideri ſolet. facile enim unus homo, quid multis hominibus euenerit, cum intelligit, eruditur, atque ipſe ſibi normam componit actionum ſuarum, uitaeq. totius inter omnes errores, omniaq. pericula, ad ueritatem, ac ſalutem dirigendae. nec aliud eſt noſtra Prudentia, quam euentorum obſeruatio, rerumq. praeſentium, ac futurarum ex praeteritis, tamquam ex fonte, ſciētia deriuata. quod ex uniuerſo litterarum genere uel ſola, uel certe maxime, praeſtat Hiſtoria; praeſertim ſi quis eam ita tractet, ut, euenta dum notat, animum referat ad cauſſas, in easq. attente inſpiciat, & rationem quaerat, cur hoc factum, illud omiſſum; cur ex illo calamitates, ex hoc optata, contigerint. Atque hoc primum eſt de

Historiae fructu. sequitur dignitas. Res gestae narrantur inter summos reges, potentissimas ciuitates, bellicosissimas nationes. caussae porro bellorum sunt, quae sunt humanarum rerum maximae, Imperium, Salus, Gloria; quae ponuntur in armis omnia, & a consilio ducum, a uirtute militum, ab ipsa fortuna, pendent. Neque uero dignitatem quidem habet, ac fructum, uoluptatem autem Historia deside rat. nam, si uoluptas est, quam magnarum uariarumq. rerum adspectus animis nostris infundit: nulla pulchrior species, nulla gratior, nulla prorsus Historia iucundior. uides, ut in tabula picta, aduersa ducum excellentium stratagemata, artes, insidias; spem potiundi, metum amittendi; caesos exercitus, urbes captas, imperia deleta: age, fortuna commutata, cadere insultantem, uictum exsurgere; eodem paene momento laetitiam pelli, maerore succedente, maeroremq. laetitia. haec dum legimus, haurit animus uoluptatem incredibilem, aliturq. pabulo suauissimo, nec satiatur, donec ad exitum peruenerit. Cyrus ille, Persarum Rex, qui Orientem subegit, Pyrrhus Epirota, castra metandi laude praeter ceteros insignis, & duo illi, barba

rorum

rorum omnium clarisſimi, Alexander Macedo, & Hannibal, praeterea de Graecis Themiſtocles, Ageſilaus, Epaminondas, quo modo, cum eorum facta commemorantur, animos noſtros afficiunt? exſpectatione ſuſpendunt, paſcunt gaudio, metu macerant. uerum haec maxime Romana patent in hiſtoria: quae uel diuturnitate, ac magnitudine bellorum, uel uarietate fortunae uberrimã exemplorum in omni genere copiam ſuppeditat. Romana porro uiri praeſtantes multi cum litterarum monumentis tradiderint; quorum ingenijs, quae cuique merces gloriae pro cuiuſque facultate debebatur, ea poſteritatis iudicio perſoluta; eminet inter omnes, mea ſententia, (nec uero ſecus antiquitas ſenſit) primumq. ſibi dignitatis gradum C. Caeſar iure uindicat. nam & uixit qua plurimum aetate Romae floruit eloquentia; & coluit ipſe eloquentiam praeter ceteros: rebus uero gerendis non interfuit modo, uerum etiam praefuit: quo factum, ut uſum quoque, qui ualet in ſcribenda hiſtoria multum, cum doctrina coniunxerit. exſtant, bono quodam litterarum fato, praeclari illius de bellis ipſo duce geſtis Commentarij, qui ſe non ſolum omnibus

omnium hiſtorijs aequare, uerum, ut omnes fatentur, an teſerre etiam uidentur. breuitatem ſcis in oratione magnam eſſe laudem, cum eo tamen, ſi uitetur obſcuritas: facile enim, cum illam ſequimur, in hancincidimus. quod in Thucydide uitium Cicero notauit, cum eſſet alioqui ſcriptor egregius. at uero C. Caeſar, cum breuitatem maxime omnium adamauerit, ita tamen preſſus eſt, ut eodem nihil fieri poſſit illuſtrius. proprie loquitur, & ſignificanter: & ornamentorum tantum habet, quantum in exponenda re decet. nam elaboratam ſtudioſius orationem, nimiaq. excultam elegantia, prudentium aures non modo in Commentarijs, uerum in hiſtoria quoque reſpuunt. Hic tibi eſt, Rhamnuſi optime, mihiq. multis nominibus cariſſime, in manibus habendus, tractandus aſſidue, obſeruandus, ediſcendus: ut eum penitus, ſi fieri poteſt, aut certe, quantum poteſt, imitatione exprimas. nam, cum tibi Veneta Reſp. Bellum illud memorabile, omniumq. difficillimum, quod, Henrico Dandulo Duce, aduerſus Byzantios geſtum eſt, Latina oratione tradiderit explicandum: magnisq. etiam tuam induſtriam praemiis honeſtandam decreto pu

blico

blico censuerit: debes eniti uehemẽter, ac omnes ingenij tui neruos contendere, ne quis te tanto imparem oneri fuisse umquam putet. atque ego quidem, qui te fero in oculis, qui tuae gloriae faueo, cum in ipsam rem intueor, grauem sane, admodumq. difficilem, paullulum commoueor: rursus, cum ad ingenium tuum, ad industriam, ad illos animi tui praeclaros ad laudem impetus, mentem & cogitationem refero, facile confirmor, & huiusce tibi commissi muneris eum, quem cupio, id est plane gloriosum, exitum exspecto. Verum; ne sint in te ipso, quae sunt, & sit haec, quae tibi incunda uia est, quantum uis lubrica, incerta, impedita: an tu potes labi, potes errare, potes usquam offendere, ducem secutus patrem tuum, Ioannem Baptistam Rhamnusium, spectatae sapientiae uirum, consiliorum omnium summi Xuirum Collegij participem; cuius elucent in urbe nostra uirtutes eximiae, nomen autem, aeternis consignatum, atque impressum ingenij monumentis, per orbem terrarum fama dissipauit. is te sua doctrina instruet, consilio monebit, prudentia reget. at quo studio? quo scilicet pater filium, & quo talis pater talem filium debet. nec sane uideo,

quem deceret magis,aut in quem haec aptius,quam in te, prouincia conueniret. nam cum eas res,quae tibi ſunt Latinis litteris tractandae, magna ex parte liber, ut audio, contineat, Gallica ſcriptus uetere lingua, tum ipſa perobſcura, tum multis praeterea diuerſarum linguarum uocabulis permiſta, atque confuſa; eum porro librum pater tuus & unicum habeat,& unus ipſe (de noſtris quidem hominibus) optime omnium intelligat: ſapientisſime,ut in omni re ſemper, ita proximis menſibus decretum a Xuiris eſt, ut haec tibi potisſimum Venetae pars hiſtoriae mandaretur, cuius haurire ſcientiam non aliunde, quam ex tuis aedibus, licebat. Ego quidem, etſi intelligo, qui ſis, quam te delectet uerus honor, quam tua ſponte incumbas ad decus; tamen hortor te, ſenſus huc omnes tuos,cogitationesq. conuertas; excites ipſe te; conſideres etiam atque etiam,quid ſuſceperis,a quibus cõmiſſum,qua tua aetate,qua omnium exſpectatione. Venetam ſcribis hiſtoriam, nec uniuerſam,ſed,quod in ea maxime putatur excellere:ſcribis Principum Reip. decreto: ſcribis adoleſcens: qua aetate magnas res aggreſſos uel inſignis admodum

manet

manet gloria,uel temeritatis nota ſempiternae. quibus ex rebus, & quod ante ſtudiorum tuorum praeſtantes fructus edidiſti; & quod patris tui uirtus, tua uirtus putatur, nec tibi ſunt petenda extrinſecus, quae domi tuae naſcuntur; orta eſt inter homines opinio, hiſtoriam te nobis daturum egregiam; in qua Venetae urbis ita narres praeclara facinora, ut aliena cum laude tui nominis immortalitatem cõiungas. quod ita futurum, mihi perſuaſum eſt, ſi te ad legendos aſſidue Caeſaris Commentarios contuleris, eorumq. ad imitationem, & quaſi imaginem totum effinxeris. hoc enim in genere nihil habent perfectius Latinae litterae, & eos, quo tibi eſſent, tui iuris quodam modo facti, cariores aliquanto, cum hoc tempore noſtris ex aedibus haud paullo, quam antea, emendatiores exirent, uolui in tuo nomine apparere: multis in hanc mentem cauſsis, iisq. minime uulgaribus, adductus. nam, ut omittam, quod hiſtoriam ſcribenti nihil aptius, nihil omnino his Commentarijs utilius quiſquam dixerit: ualde me commouit, multorum annorum, ac paene ſaeculorum, in fouendis optimarum artium ſtudijs praeclara tuae gentis conſuetudo. ac uolo mihi,

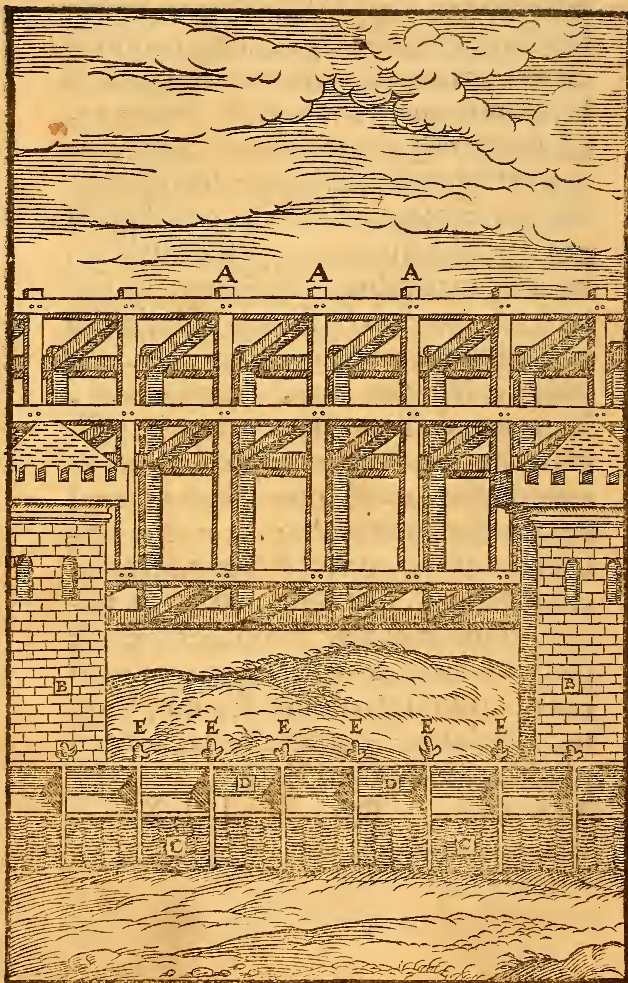
hi,quod attinet ad illa uetuſtiora,ſilentiū imponere. uenio ad ea, quae propius ad aetatem noſtram accedunt. Auo tuo, cuius tu nomen, & una cum nomine uirtutem refers,quis in omni uita uirtutem amauit ardentius?qui cum in litteris uſquequaque excelluerit,tum uero Iuris ciuilis cognitionem egregie conſecutus eſt:eiuſq. rei teſtes habuit amplisſimas Veneti Imperij ciuitates,in quibus tum ciuilium,tum capitalium quaeſtionū iudicijs, magna pariter & integritatis,& doctrinae laude,praefuit. Mitto Hieronymum patruū tuum, medicinae,ac philoſophiae ſtudijs praeſtātem: qui cum in Syriam eo conſilio eſſet profectus,ut Arabicis litteris imbueretur, paucis annis tantum profecit,ut pleroſque Auicennae libros in Latinam linguā egregie conuerterit. alios quoque poſſum de tuis maioribus,hac laude praeſtantes,minime paucos inuenire:ſed parente tuo contētus uno eſſe poſſum: quo ſemper in hac ciuitate non ſolum amico, uerum etiam patrono,eruditi homines uſi ſunt, neque ſibi ornamenti,aut praeſidij plus in eius amicitia,atque auctoritate,quam commodi repoſitum in benignitate ſenſerunt. Accedit illud; quod idem pater tuus cum in

Gallia,

Gallia, Reip. caussa, diu uixerit, eamq. prouinciam, Rege Ludouico XII, uniuersam fere peragrauerit; magnam eorum locorum partem, de quibus mentionem in his Commentarijs fieri uides, praesens ipse nouit, eaq. tibi in sermone, non secus ac in tabula picta, diligenter, uerissimeq. ostendere solitus est. itaque, cum hunc librum ad te statui mittere, illud intellexi, magistrum te habere excellentem in hoc rerum ac locorum Gallicae prouinciae studio, parentem tuum: quo sum aliquanto magis in suscepto consilio confirmatus. Tibi uero displicere meum erga te officium, non existimo. mihi quidem ipsi ob eam caussam gratissimum fuit, ut ex tenui munere beneuolentiam in te meam perspiceres: quae cum a parentum nostrorum coniunctione, qua nulla maior esse potuit, originem duxerit, quotidie tamen augetur studijs erga me tuis, maxime uero caussis ijs, unde facile manat amor, Virtute, ac Probitate; quarum altera tuis in scriptis, altera in moribus elucet

Venetijs, ∞ D L I X

A V A R I C V M

AVARICVM, *urbs Biturigum munitissima, quae prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, unum tantum & perangustum habebat aditum: quod Auaricum a Caesare turribus & aggeribus excitatis ita obsessum est, ut ipso potiretur.*

A *Auarici urbis Biturigum muri, quorum forma fere communis erat in Gallia. qui & ita describuntur a Caesare, ut a mediocri quoque ingenio intelligi possint. nos dumtaxat texturam trabium effinximus, farcturis dimissis, ut, ea intellecta, quae praecipua in hoc opere uidentur, reliqua ex Caesaris lectione percipiantur.*

B *Turres duae, quae satis ad angustiam loci, & aggeris uisae sunt.*

C *Cerui dicuntur a Caesare illae pinnae, quibus ceruinorum cornuum imaginem assimilatam uides. deinde Plutei sunt. postremo loco Vallum.*

IVCVND.

A L E X I A

pag. 219 . 220 . 221 . 222 .

ALEXIA, *opidum Mandubiorum, in summo colle po[s]itum edito loco, quod nisi obsidione expugnari non posse ui[de]batur. Huius collis radices subluebantur duabus flu. dua[b]us ex partibus. cetera ex descriptione Caesaris, & ex oppo[s]ita figura patent.* [A] *Turres coniunctae aggeri, & uallo, [q]uae inter se distabant pedes* XXC. [B] *Plutei, qui tegebant [i]nteruallum, quod erat inter pinnas.* [C] *Pinnae, quae in[t]erstructae erant inter pluteos.* [D] *Cerui grandes positi in[t]er pinnas aggeris ad commissuras pluteorum, & aggeris i[p]sius, in quibus erant suspensi plutei, sub quib. tecti milites [a]dscensum hostium, & conatum omnem repellebant.* [E] *Val[l]um cum lorica. lorica enim ex cratibus, uel storijs apponeba[t]ur uallo, & aggeri, ne facile harpagonibus, uel alijs instru[m]entis, demoliri posset ab hostibus.* [F G] *Fossae duae e[r]ant, pedum* XV. *latae, et profundae, in quib. per campestria loca, & demissa, aqua ex flumine deriuabatur.* [H] *Stipites [e]x truncis arborum, aut admodũ firmis ramis abscissis, prae[a]cutis cacuminib. in perpetuã fossam demissi, et ab infimo re[u]incti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant. quo qui intra[u]erat, se ipsi acutissimis uallis induebant. hos Cippos appellabant.* [I] *Stipites teretes feminis crassitudine ab summo praeacuti, & praeusti, demissiq. in scrobibus oblique in quincuncem dispositis. hos ex similitudine floris Lilium appellabant.* [K] *Taleae pedem longae, ferreis hamis infixae, in terram infossae mediocribus spatijs intermissis, omnibus locis differebantur. hos Hamos Stimulos appellabant.* [L] *Fossa pedum* XX *lata, & profunda, directis ad perpendiculum lateribus, a qua reliquae munitiones distabant pedes* CD. [M] *Alexia opidum superius descriptum.* IVCVND.

A
B
C
C
C
D
E
E
E
E
E
F
G

VXELLODVNVM, *opidum egregie natura loci munitum, in finibus Cadurcorum, inter Celtas, non longe a prouincia Romanorum.*

B *Fons, quem Caesar, cuniculis actis, & uenis eius intercisis, auertit.*

C *Cupae, seuo, pice, scandulisque, completae, & ardentes, ad comburenda Caesariana opera ab opidanis demissae.*

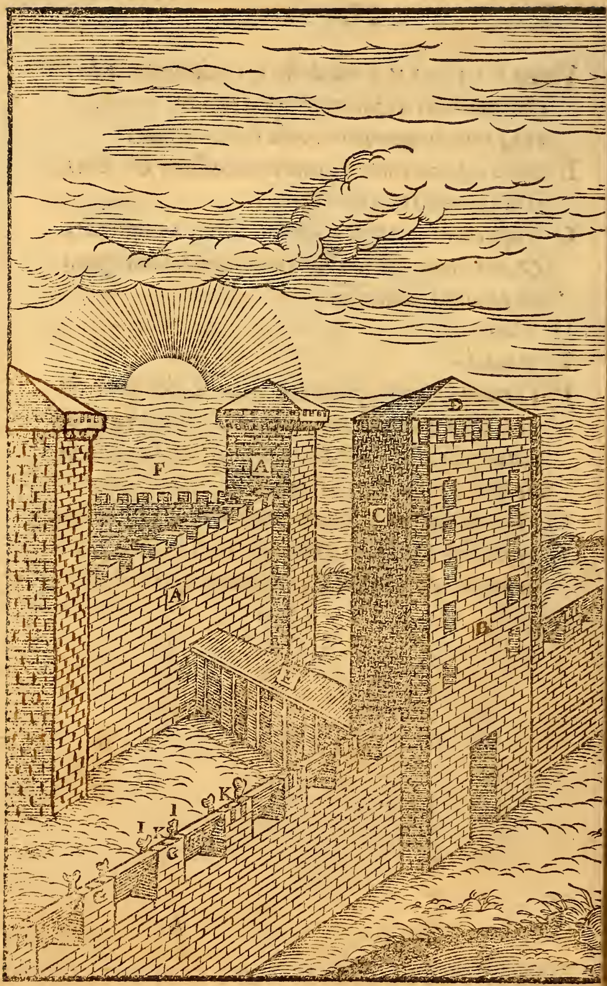
D *Vallum.*

E *Plutei.*

F *Flumen, quod infimam uallem diuidebat, & paene totum montem cingebat, atque ita imis eius radicibus ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset.*

G *Turris decem tabulatorum, quae fontis fastigium superabat, ex qua cum tela tormentis iacerentur, ab aquatione opidanos prohibebat.*

IVCVND.

F
A
A
C
D
B
E
K
I
I K
G
G

MASSILIAE *descriptio, quae ex tribus fere opidi partibus mari alluitur.*

A *Massiliae moenia, & turres.*

B *Turris ex opere latericio tabulatorum sex, ab legionarijs exstructa contra Massiliensium eruptiones.*

C *Storiae, ex funibus anchorarijs contextae, praependentes contra hostium tela, atque tormenta, quibus tecti milites turrim construebant.*

D *Summa contabulatio, laterculis, & luto, & centonibus tecta, ne quid ignis hostium nocere posset.*

E *Musculus, ab ipso Caesare descriptus, a turri latericia, ad suffodiendum, & disiiciedum, hostium turrem, & murum.*

F *Mare, alluens fere ex tribus partibus urbem.*

G *Vallum.*

H *Plutei.*

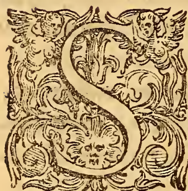
I *Cerui.*

K *Pinnae.*

IVCVND.

IOANNES . IOCVNDVS VERONENSIS IVLIANO · MEDICI

S · P · D ·

I diligentius quis consideret, Iuliane illustrissime, quot is, qui corrupta antiquorum scripta, ut emendata in manus hominum exeant, curas, labores exhauriat, quam uero nullius, uel perexiguae admodum apud plurimos laudis particeps fiat: admiretur profecto, cur sibi quisquam id oneris assumat, quo in perferendo, cum maxime enitendum sit, minimam tamen mercedem consequatur · Quod enim in alieno elaborat, neque suum aliquod ipse edit, id apud multos eiusmodi est, ut omnem, quem pro laboribus mereretur, laudis fructum intercipiat · Qui mihi quidem, si qui sunt, iniqui esse uidentur rerum aestimatores · Nihilo enim magis aequum eos sentire existimo, quam si quis ei, qui derelictum cuiuspiam, ac sentibus occupatum agrum suo labore expurgarit, colueritque, nullam tamen inde enatarum frugum partem deberi arbitretur. Elaborat certe is in alieno solo, laborum tamen est quoddam iure praemium constitutum · Ac mihi quidem longe uidetur secus: atque eum, qui munus hoc recte exsequatur, seu rei ipsius difficultatem spectes, seu quam inde litterarum studiosi

diosi

diosi utilitatem consequantur, consideres, in primis laudandum censeo, atque (ut uere dicam quod sentio) nõ multo fortasse minus opus hoc existimo, quam si ex te aliquid componas. Acrioris illud ingenij, exactioris hoc iudicij: latiore ibi campo euagari licet, angustissimis hic finibus coercemur: ibi cum ingenij habenas effuderis, ferri quocumque uolueris potes: hic ingenio ita moderandum est, ut, cum maxime eo opus sit, circumscriptis tamen quibusdam terminis continendum sit. Non unum quodlibet solum perlegendum, sed plurima conferenda exemplaria. Ex uaria lectione, non quae tibi maxime placeat, eligenda, sed quae ceteris auctoris ipsius scriptis magis accommodata esse uideatur: ita ut illius tibi prope animus induendus sit. At uero ita parce, ubi quippiam corruptum sit, ex se aliquid addendum, ut, nisi certissimis iudicijs ducaris, quae quandoque tamen occurrunt, corrupta potius lectio relinquenda sit. Quae omnia quanti laboris, quantae industriae sint, quilibet, qui id experiatur, facillime indicabit. Vtilitatem uero si consideres, multo hinc profecto maior reperietur: atque hoc tamen ita uelim accipi, uti a me dicitur. Neque enim tam ignarus rerum sum, uti quemlibet librum emendare (cum multi praesertim sint, quos corruptos esse expediat) utilius putem, quam si possis tuum aliquid scribere: neque si talia quaedam, qualia ea sunt, quae emendes, componere possis, hoc potius agendum. Sed hoc dico, cum permulta antiquorum sint scripta, quibus

ne ſperandum quidem nobis ſit, ut aequales eſſe poſſimus, cumq. omnis noſtra Latinae locutionis peritia inde emanet, eaq. corruptiſſima circumferantur: qui in eo uires intendit ſuas, ut emẽdatiora legantur, non ſolum agit, ut ipſa et intelligi melius, et libentius legi; ſed id etiã non minus, ut rectius quoque, ſi quis quid ſcribere uoluerit, id agi poſſit. Ac tamquam qui turbidum aliquem coeno fontem, unde multi in omnes partes riui deducantur, perpurgat, non id ſolum facit, ut fons ipſe nitidior ſit; ſed et ut riuuli quoque ipſi, qui lutulenti prius ac ſordidi fluebant, puriore unda accepta, & adſpectu gratiores, & potu ſuauiores fiant: ſic is, qui corrupta antiquorum ſcripta corrigit, quaſi fontem ipſum perpurgat: nec id facit modo, ſed ut ea etiam, quae a nobis edita, ab fonte illo, quaſi quidam riuuli, deriuantur, elegantiora eſſe poſſint. Non iniuria igitur, cum id omne hinc ſit, hoc illi a nobis anteferri munus uidetur. Sed, ne ego, dum id laudo, in quo aetatis plurimum conſumpſi, me ipſum laudare uidear, de hoc ſatis ac nimis fortaſſe magnificentius cuiquam uideri poſſit. Cum enim tam multi propoſiti labores ſint, nulla laudis praemia, maximam tantum utilitatem ſtudioſi hinc omnes adipiſcantur, magni cuiuſdam animi cenſendũ eſt, tot nullo propoſito praemio labores ſubire, ac propriam laudem communi utilitati condonare. Sed, ut ad te me tandem conuertam, Iuliane illuſtriſſime, C. Iulij Caeſaris Commentaria, cura noſtra emendata, in manus eruditorum ſub

tuo

tuo nomine exeunt, quae quanto reliquis, quae hactenus impressa circumferuntur, castigatiora sint, cuicumque ea conferre libuerit, cognitu erit facillimum. Ego quidem in eo multum elaboraui, conquisiui multa tota Gallia exemplaria, qua in prouincia, quod multa eo semper ex Italia translata sunt, atque ea minus praedae exposita ac bellis fuerunt, multo incorruptiora uolumina cuiusque generis reperiuntur. contuli omnia, diligenter excussi: neque meo tantum iudicio contentus fui, sed, cum multa undique collegissem, eruditos plures demum Venetijs conuocaui, eorumq. ingenijs omnia subieci iudicanda: neque quidquam non perpensum. ex quo effectum est, ut pauca admodum restent, quae in suum nitorem restituta non sint. sed & eas fortasse aliquis aliquando maculas deterget: nobis id satis sit egisse, ut perpaucae omnino reliquae sint. Hos autem labores meos multis de caussis tibi potissimum dicandos duximus. Primo quidem, quod tibi omnes omnium qui in litteris uersantur, labores, lucubrationesque, quodam gentilicio iure, deberi uidentur. Ex ea enim familia es, quae semper litteratos mire fouit. Nam, ut uetustiores praeteream, qui & ipsi tamen hoc magnificentissime egerunt, Laurentius pater ita id enixe egit, ut eius beneficentia ex foeda illa proximorum saeculorum barbarie in eum, in quo nunc sunt, gradum, tam Latinae, quam Graecae litterae prouectae esse uideantur. Frater uero ita semper litteratos omnes amplexus est, uti

non merito ſpes ea enata uideatur, quae nunc iam in omnium animis inſedit, eo ad ſummum Pontificatus culmen euecto, non Chriſtianam ſolum Remp. felicem futuram, ſed & bonas omnes litteras, quae iniquis his temporibus prope exaruerãt, tam feliciter prouenturas, ut omne praeteritorum annorum incommodum ſarciatur. Qua in re tu quoque ita animatus cognoſceris, ut nõ adiuturus fratrem ſolum, non imitaturus patrem, ſed & per te ipſe totum hoc munus geſturus, & tanto omnes tuos ſuperaturus ſis, quanto illi ceteris excelluerunt. Ad hanc cauſſam accedit, quod Iuliano Iulij Commentaria; quod candidiſſimis animi tui moribus candidiſſimum hoc opus, maxime conueniens uidetur munus: quod ego non hoc ſolum, ſed quidquid in me ingenij eſt, quidquid in litteris poſſum, tibi dedicare conſtitui, ac iam dedico. aetate quidem ea ſum, ut de me non multa tibi poſſim promittere: ſed natura ipſa fortaſſe, ut plerumque aſſolet, extremo hoc tempore, ſubitum aliquid ingenij mei lumen effundet: quod tuum totum erit, tibi ſeruiet, tibi conſecrabitur. Tu interea haec ſi ita, uti ſperamus, accipies, quoddam quaſi currenti calcar addetur ad cetera, quae in animo habemus, perficienda

BISONTIS . FIGVRA
Lib. VI. de bello Gall. pag. 161.

BISONTIS *figuram non ad aliorum ſcriptorum aut ueterum, aut recentium, qui mirifice inter ſe diſcrepant, ſed ad ſolius Caeſaris exemplar exprimendam curauimus. Eſt biſons (inquit) cerui figura: cuius a media fronte inter aures unum cornu exſiſtit excelſum: cuius e ſummo rami ſicut palmae diffunduntur. Biſons, autem, lego, non Bos: primum quia probabile eſt Caeſarem aeque huius belluae, ut ceterarum, nomen prodidiſſe. deinde quoniam abſurdum uideretur, ita ſcribere: Eſt bos cerui figura. Cur enim potius bos, quam Ceruus appelletur? praeſertim tantis & tam erectis cornibus. Praeterea Plinius, & Solinus Biſontes huic eidem Hercyniae ſiluae attribunt. At-*

enim

enim descriptiones huius Caesarianae non conueniunt. Primum, si decem Plinijs, & totidem Solinis unius Caesaris auctoritatem anteponam, iniuriam me illis facturum non putabo. Fuit enim in Germania Caesar: & bis Rhenum transmisit. Vbios, & Vsipetes, & Tenchtheros sibi foederatos habuit. nec dubium est, has illi belluas ab illis demonstratas fuisse: quae etsi hoc tempore ijs fortasse in locis non reperiantur, tamen intelligendum est, eas propter incolarum multitudinem, & crebras uenationes, in remotiores partes disfugisse. Postremo in Bisontis descriptione, neque ueteres Plinius, Solinus, Pausanias; neque recentes, M. G. Olaus, Sigismundus inter se conueniunt. Itaque Bisontis figuram ad Caesaris exemplar exprimendam curauimus. Albertus quidem magnus lib. hist. animal. 2. Alcis nomen (quem Equiceruum nominat) huic Caesarianae figurae aperte attribuit. Equiceruus, inquit, nobis cognitus, aequo similis est: sed altior: uulgo Elent, & ad equitandi usum cicuratur: tantundem enim uno die spatij, quantum equus triduo, perficit. Cornua eius solida, & ramosa sunt: colore quo cerui. Ab initio ubi enascuntur, ad tres, uel quattuor digitos rotunda sunt: deinceps lata & tenuia, asseris instar, & circa finem multos producunt ramos. facit haec latitudo, ut scabellis idonea sint. pondus cornuum ingens. magnus horum animalium numerus est in siluis Prussiae, Vngariae, & Illyriae. Maiora sunt ceruis, & hirsutiora, simili tamen pilo. in ceteris cauda solum ceruis similia.

lia. Frontis latitudo ad duas palmas. Haec Albertus de Equiceruo, quem Bisontem hunc Caesarianum esse, nemo non uidet.
De eius autem natura uide Pausaniam lib. x.

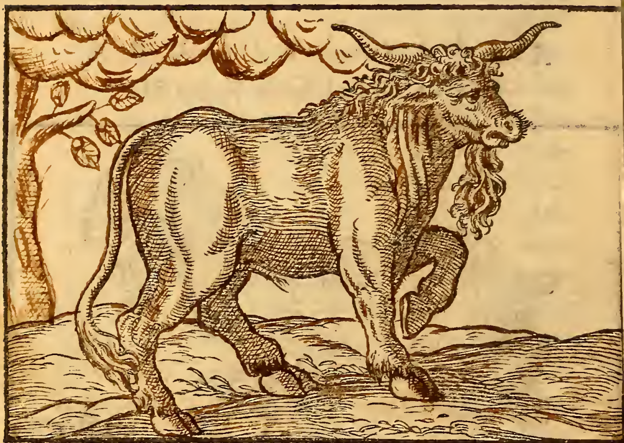
ALCIS. FIGVRA
Lib. VI. de bel. Gall. pag. 161.

IN *Alcis quoque descriptione solius Caesaris auctoritatem secuti sumus, repudiatis aliorum omnium commentis. Alcium, inquit, consimilis capris figura est: magnitudine paullo antecedunt: mutilae cornibus, & crura sine nodis articulisq. habent. itaque, cum ad arbores succisas acclinatae una cum ijs conciderunt, quod sese erigere non possunt, capiuntur.*

VRI

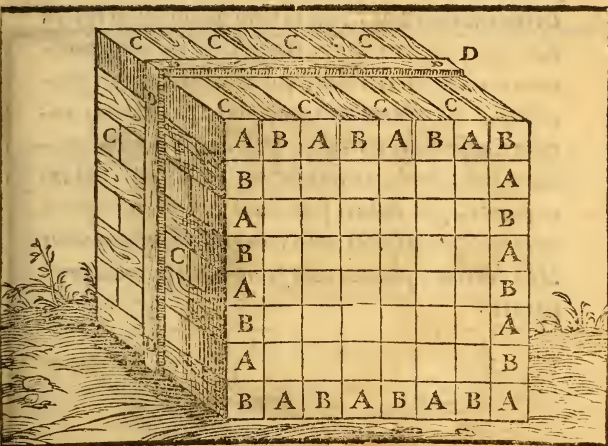
VRI. FIGVRA
eodem lib. pag. 162.

VROS *describit Caesar paullo minores elephantis: specie, colore, & figura tauri: feritate tanta, ut ne paruuli quidem excepti mansuefierent. cornuum ea figura, & amplitudine, ut Germani eorum labris argẽto circumlitis pro poculis uterentur. Macrob. lib. Saturn.* VI *cap. 4: Vri, inquit, Gallica uox est, qua feri boues significantur. Seruius autem Georg. 2. in illud Virgil. Siluestres uri, &c. Sunt, inquit, boues agrestes, qui in Pirenaeo monte nascuntur: exceptis elephantis, maiores animalibus ceteris. dicti Vri,* ἀπὸ τῶν ὄρων, *id est a montibus.*

MV-

MVRORVM. GALLICORVM figura.

M V R O R V M *Gallicorum figuram Caesar a fronte describit, eadem specie, qua opus, quod Tessularium appellant, esse solet, quod lingua nostra Eschiquierium nominamus. nam*

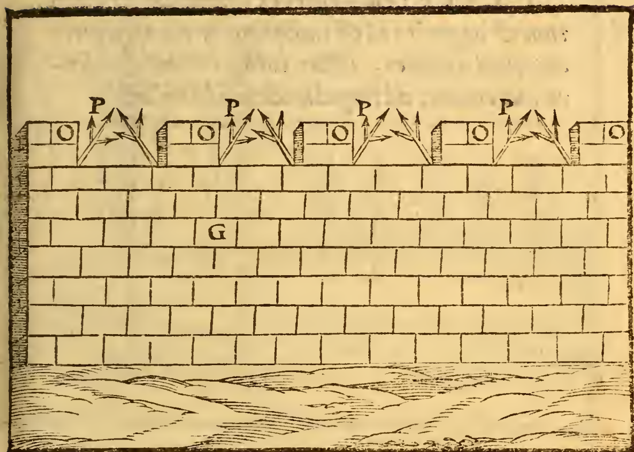
A *saxum est quadratum.* B *extremum tigni quadrati, eiusdem magnitudinis: alternaq. saxa & tigna ita iungebantur, ut singula saxa tignis quatternis, singula tigna quatternis saxis concluderentur; omniaq. rectis lineis suos ordines seruarent. Tignum autem, cuius unum extremum uersus fossam opidi* B *litera notauimus, partem reliquam directam intra opidum habebat. ubi uero complura eodem modo in solo posita & directa fuerant,*

rant,

rant, tum superiniecta uersus alteram extremam eorum partem trabe transuersaria commissuris et fibulis introrsus reuinciebantur. Has trabes D *littera notauimus. Post saxum quadratum introrsus agger positus erat, inter saxa in longitudinem directa interiectus, quem* C *litera designauimus. Vt autem unicum dumtaxat pontis iugum Caesar lib.* I V. *descripserat, ita nunc primam huius muri contexturam ac basim tantum exposuit. sed huius praeclari operis interpreti magno & excellenti uiro, cui huius inuentionis laus debetur, placuit integram muri speciem proponere.*

AGGE-

AGGERIS . ET . LORICAE figura.

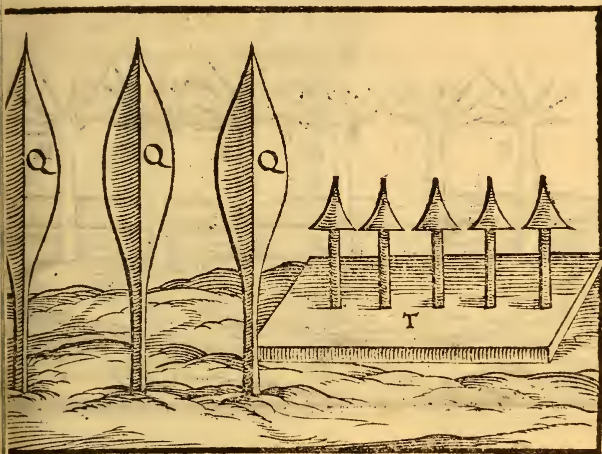
G Agger XII . *pedes altus*.

O Lorica *& pinnae: quem uulgo Parapettum appellamus: quod, ut lorica, sic eminentia illa pectus defendat. Pinnae autem sunt, quas Crenellas dicimus. Loricae autem plerumque ex cratibus & uiminibus fiebant; interdum ex pluteis, id est crassis asseribus, & tabulis. Noster lib.* V . *Turres contabulantur. pinnae loricaeq. ex cratibus attexuntur. Interdum etiam Lorícula est structura, qualis in pontibus aut tectis planis fieri solet: ne, qui despicit, labatur. Sic Hirtius lib.* IIX. *Loriculamq. pro hac ratione eius altitudi-*

altitudinis inaedificari. Et mox: Quorum frontes uiminea loricula munirentur: Et lib. VII. *Pluteosq. uallo addere.*

P CERVI *eminentes ex commissuris pluteorum & aggeris: id est tamquam furcae tricipites aut quadricipites, instar cornu ceruini, ex ferro, ut opinor, ad impediendum adscensum.*

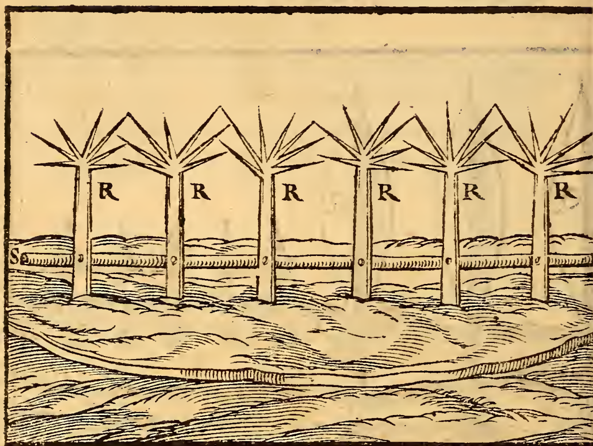
LILIORVM. ET. TALEARVM figura.

Q Lilivm, *id est stipes feminis crassitudine ab summo praeacutus. Ex similitudine autem floris sic appellatur, non aperti, (nam esset dissimillimum) sed adhuc compressi. Viminibus autem & uirgultis tegebatur.*

T *Taleae pedem longae, ferreis hamis infixis, quos Stimulos appellabant. Hodie muricibus utuntur.*

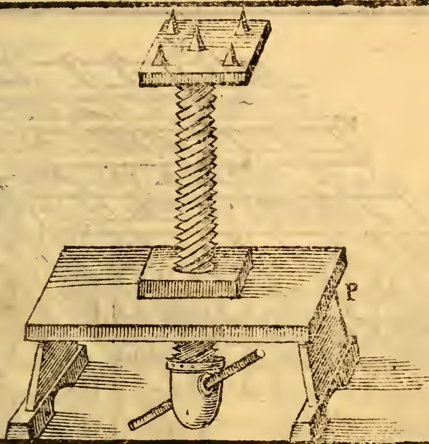
CIPPORVM . FIGVRA

R CIPPI, *hoc est stipites tricipites, aut quadricipites, delibratis & praeacutis cacumini bus; ab infimo reuincti longurio transuersario.*

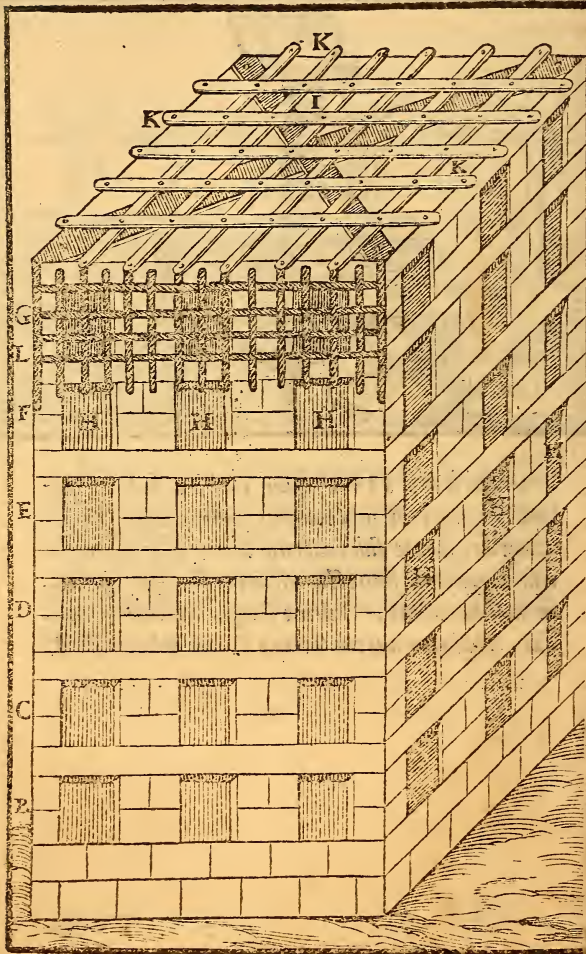
S *Longurius commissuris & fibulis iniunctus: quo stipites in imo reuinciuntur, ne auelli possint.*

PRE-

PREHENSIO, *quae cochlea fiebat: qua hodieq. fabri in ſubleuandis aedificiorum tignis utuntur. Haec ſub centrum duorum tranſuerſorum tignorum ſubiecta totam tecti contignationem ſubleuabat. Gallica lingua uocatur Güindal. Notatur autem littera* P. *ubi debuit eſſe* R.

TVRRIS. AD. MASSILIAM figura, ex lib. Ciuil. II. pag. 316. 317.

A TVRRIS *quadrata, cuius ſingula latera pedes tricenos quinos patebant.*

B *Prima.*

C *Secunda.*

D *Tertia.*

E *Quarta.*

F *Quincta.*

G *Sexta contignatio.*

H *Feneſtrae ſub ſingulis contignationibus in ſtruendo relictae.*

I *Locus tecti, quod erat planum, factum primo ex duobus tignis tranſuerſis, crucis figura: tum ex impoſitis trabibus: quibus primum aſſeres, tum lateres, poſtremo centones iniecti ſunt.*

K *Tectum penſile, quod litteris diſtinctum a nobis fuit: ſed a fabro praetermiſſae ſunt.*

L *Crux, duo ſunt tigna tranſuerſa craſſiora, ſub quorum centro tignum ſubijcitur, quo cochleae opera ſubleuantur. quinquies autem ſubleuatum eſt.*

M *Trabes directae tranſuerſae cruci impoſitae: aliquanto longiores & eminentiores parietibus, quarum ex proiectis ſtoreae praependebāt.*

N *Storeae quattuor pedum craſſitudine, et triginta quinque pedes latae ex anchorarijs funibus factae.*

O *Significaret aſſeres, ſiue tabulas trabibus illis infixas.*

P *Significaret lateres, & lutum aſſeribus impoſitum.*

Q *Significaret centones lateribus ſuperimpoſitos.*

PONS CAESARIS

EX . PLVRIMORVM ERVDITORVM SENTENTIA

Lib. IV. de bello Gall. pag. 92. 93.
& lib. VI. pag. 150

IO. BVTEONIS DE. SVBLICIO PONTE. CAESARIS LIBELLVS

IVLIVS CAESAR in suis de bello Gallico commentariis, formam ligni pontis descripsit, in haec uerba: Caesar his de caussis, quas commemoraui, Rhenum transire decreuerat. Sed nauibus transire, neque satis tutum esse arbitrabatur, neque suae, neque populi Romani dignitatis esse statuebat. Itaque, etsi summa difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq. fluminis: tamen id sibi contendendum, aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sesquipedalia, paullulum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. Haec cum machinationibus immissa in flumine defixerat, fistucisq. adegerat, non sublicae modo directa ad perpendiculum, sed prona, ac fastigata, ut secundum naturam fluminis procumberent. His item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra uim atque impetum fluminis conuersa statuebat. Haec utraque,

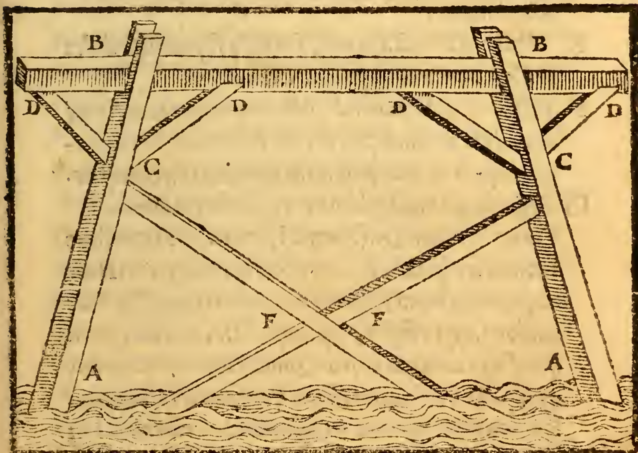
insuper bipedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo maior uis aquae se incitauisset, hoc artius illigata tenerentur. Haec directa materia iniecta contexebantur, ac longuriis, cratibusq. consternebantur. Ac nihilo secius sublicae ad inferiorem partem fluminis obliquae adigebantur: quae, pro ariete subiectae, & cum omni opere coniunctae, uim fluminis exciperent. Et aliae item supra pontem mediocri spatio: ut, si arborum trunci, siue naues deiiciendi operis caussa essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto, exercitus transducitur.

HACTENVS *Caesar coniunctionem istam sublicij pontis sane luculenter, & artificiose conscripsit. Quandoquidem, in fluminibus magnis nulla firmior, & ad celeritatis usum expeditior exercitibus traducendis, nec excogitari quidem mihi posse uidetur: dummodo rem ipsam ea Caesaris mente capiamus: non autem secundum depictam formam a Io. Iocundo Veronensi, uiro quidem rationis architectonicae non ignaro, ceterum in huius explicatione pontis tam turpiter errante,*

rante,

rante, ut structuram ipsam nobis tradiderit, non solum alienam a toto Caesaris proposito, sed etiam penitus absurdam. Quam tamen omnes quotquot uiderim harum rerum studiosi recipiunt: quidam etiam scriptis suis approbarunt. Adeo fit procliuius in rebus ignotis errantem sequi, quam reuocare. In hoc itaque ne quis fallatur amplius, neue posteritas tam ingeniosi Pontis intelligentia careat: primum traditionem istam Iocundi falsam esse monstrabo: Deinde, quantum ipsa uerba Caesaris diligenter, atque diu scrutatus intelligere potui, ueram pontis formam indicabo.

Pseudographia Iocundi.

IOANNES . IVCVNDVS VERONENSIS

PONTEM, *eadem forma & ratione, bis fecit Caesar supra Rhenum flumen latissimum, rapidissimum, & altissimum: primum in Menapijs contra Sicambros: deinde paullulum supra eum locum in finibus Treuirorum, ex quo transitus erat ad Vbios Caesaris amicos.*

A *Tigna bina sesquipedalia, paullum ab imo praeacuta, dimensa ad altitudinem fluminis. &c.*

B *Trabes bipedales immissae super utraque tigna, quae binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur.*

C *Fibulae, quae disclusae distinēt bipedales trabes.*

D *Vbi fibulae disclusae in contrariam partem reuinciuntur.*

E *Materia directa, quae, iniecta supra bipedales trabes, totum opus contexebat.*

F *Sublicae obliquae ad inferiorem partem fluminis adactae, quae pro ariete subiectae, et cum omni opere coniunctae, uim fluminis exciperent.*

G *Fistuca, qua adigebantur tigna in flumine.*

Haec utraque, insuper bipedalibus trabibus immissis.] *Hunc locū sic corrigendū puto: Haec utraque insuper, bipedales trabes immissae. Hac ratione, ut Insuper sit praepositio, et Haec utraque, sit accusandi casus. Quod si duriusculum hoc quisquā existimarit, sciat Caesarem ipsum simili usum cōstructione in secundo de bello ciuili in expugnatione Massiliae his uerbis: Hāc insuper*

contigna-

contignationem, quantum tectum plutei, ac uinearum passum est, laterculo adstruxerunt. Sciat & Vitruuium in quincto, ubi agit de portubus et structuris in aqua faciendis, similem fecisse constructionem: Tunc proclinatio ea impleatur arena, et exaequetur cum margine, & planitia puluini: deinde insuper eam exaequationem, pila quam magna cō stituta fuerit, ibi struatur. Quare si sic, ut puto, perseuerat corruptus librariorum uitio locus, neque sensus constabit, neque constructio, nisi implexa & litigiosa grammaticis. Sed, ut utraque constent, sensus scilicet, & constructio, tam ingeniosis, quam grammaticis, & operi uerba sint conformia, & opus uerbis; animaduertendum est, quod, postquam Caesar descripsit modum figendi, & adigendi tigna in fundo fluminis, ex qua adactione magnam stabilitatem et firmitatem assecuta sunt, uertit se ad bipedales trabes, quae transuersam totius pontis latitudinem perficiebant, & qua ratione possint, & quo modo sustinerentur, docet. dicens, quod super haec utraque, id est super bina tigna, & ea, quae in parte superiori, & ea, quae in parte inferiori posita erāt, bipedales trabes immissae, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrimque fibulis, ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, & in contrariam partem reuinctis, &c.] *In hanc eandem sententiam mecum uenire uidetur Leo Baptista Albertus, uir & ingenio, & litteris clarus, in suo* IV. *lib.* de *Architectura: qui, eiusdem Caesariani Pontis descriptionem repetens, non aliter ei uisum fuit potuisse*

sibi

ſibi ipſi ſatisfacere, niſi his uerbis: Huiuſmodi autem immiſſae trabes binis utrimque fibulis ab extrema parte diſtinebantur. Quibus diſcluſis,&c.] *quid autem ſit Fibula, & quomodo diſcludatur, & reuinciatur, non omnibus peruia eſt notitia, quamuis eius ſit quotidianus uſus. Vtuntur autem ea uiri ac mulieres ad capita cingulorum, quibus circum ſe fluentes contineant ueſtes, tranſiecto per anulum altero cinguli capite, fibulaq. reuincto, ut, quanto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Eiuſmodi autem ſunt & ſellae, multis Italiae urbibus communes, quae clauſae ſeruantur, & ad ſedendi uſum, cum diſcluduntur, & in contrariam partem reuinciuntur, eo fortius compreſſae firmantur. Hoc etiam ita eſſe, ex Vitruuio clariſſime apparet in* x. *his uerbis: Tigna duo ad onerum magnitudinem ratione expediuntur, & a capite fibula coniuncta, & in imo diuaricata eriguntur. Et infra: Sin autem maioribus oneribus erunt machinae comparandae, amplioribus tignorum longitudinibus, et craſſitudinibus erit utendum, & eadem ratione in ſummo fibulationibus, in imo ſucularum uerſationibus expediundum. Et libro* I, *ubi de moenibus diſſerit: Craſſitudinem autem muri ita faciendam cenſeo, uti armati homines ſupra obuiam uenientes, alius alium ſine impeditione praeterire poſſint, dum in craſſitudine perpetuae taleae oleagineae uſtulatae quam creberrimae inſtruantur, uti utraeque muri frontes inter ſe (quemadmodum fibulis) his taleis colligatae, aeternam habeant firmitatem. huiuſmodi*

iusmodi autem fibulis, quibus tunc & in colligan dis muris, & in munitionum uallis utebantur, ho die quoque & nos utimur, transuersis in latum longurijs fibulatim dispositis, ut ictibus glandium non uno loco tantum, sed tota uallis mole resistamus, iuuantibus fibulis continenter in contrariam partem reuinctis. Ex dictis satis constare poterit & sensus, & constructio uerborum Caesaris, & Pontis forma, secundum figuram a nobis traditam.

NOn inueniens Iocundus formam pontis, quae praescriptum Caesaris per omnia se queretur, temperare sibi non potuit, quin uerba quaedam immutaret, detorquens in suum sensum. Nam ubi dicitur, Haec utraque insuper bipedalibus trabibus immissis, sic corrigendum putat: Haec utraque insuper bipedales trabes immissae. ut, Insuper, sit praepositio, & Haec utraque, sit accusandi casus. Et ipsum Caesarem ait locutum similiter, in expugnatione Massiliae, his uerbis: Hanc insuper contignationem quantum tectum plutei, ac uinearum passum est, laterculo adstruxerunt. In hac autem pontis descriptione operis exigit ratio, ut capias, Insuper, pro praeterea, qui frequentior est particulae significatus. Quem etiam locus ille alter Caesaris exposcit. Nam si pro super, intelligas Insuper (ut uult Iocundus) laterculum legi debet. Sic enim laterculo dicere, uix erit Latinitas ferenda. In hoc ergo Iocundus suo seipse (quod aiunt) gladio iugulauit. Et secundum istiusmodi sensum figuram pontis instituit, ut crassitudinem trabium bipedalem ingredi totam faciat in capita tignorum sesquipedalia. Quod est impossibile. Praeterea quae multis inculcantur ab ipso de fibula, nihil ad propositum, & intelligentiam rei faciunt. Et falsa est etiam quam posuit fibulae forma, cum nihil ad operis firmitatem ualeat. De sublicis uero quod earum positionem facit non directam,

sed

ſed procumbentem inſtar tignorum, hoc plane eſt contra Caeſaris praeſcriptum, ubi dixit: Non ſublicae modo directa ad perpendiculum. *Sed alucinatur in eo Iocundus, quod dicitur,* obli que agebantur. *putãs obliquum idem eſſe quod pronum, & opponi perpendiculo. Quod minime uerum eſt, ſicut oſtendam poſtea. Hanc etiam Pontis ſtructuram Albertus Leo Florentinus intel ligere ſe ſimulans, in opere ſuo de re aedificatoria, ipſius tantum repetit uerba Caeſaris, & nihil ultra, niſi quod immutauit quaedam, atque corrupit, pro Fiſtucis, ponens Figiſticis. Quod nuſquam me legiſſe recordor. Vnde coniectat ſuam ſententiam Iocundus Alberto placuiſſe. Ego autem cum ex hoc, tum ex hominis ingenio haud temere poſſum affirmare, pontis iſtius rationem Al bertum prorſus ignoraſſe. Hac enim ſimulatione frequenter alias utitur, in his quae non intelli git ex Vitruuio. Cuius totum opus architecturae compilauit, res, & uerba paſſim inuertens teme re: & artis uocabula pasſim immutat, Vitruuij nomen ubiq. reticendo maligne. Qualis autem mihi fuiſſe uiſa ſit ſtructura pontis, expoſitione uerborum Caeſaris, & graphire ſimul oſtendam: unde etiam error Iocundi manifeſto uidebitur.*

ADVERTENDVM *eſt in primis, deſcriptionem iſtam ſublicij pontis tam ſcienter, & ex arte fieri, ut non ſolum operis formam, ſed etiam ſtructurae modum, & ordinem oſtendat.* Tigna bina ſeſquipedalia. *Intellige menſuram hanc ſeſquipedis, eſſe craſſitudinem tigni, quam habet in diametro circuli ſuae baſis, prout eſt in arbore natum. Nec iuſtiuſmodi tigna dolantur in quadrum, ſed modice tantum quibuſdam locis paullulum ultra corticem delibrantur.* Dimenſa ad altitudinem fluminis. *Tignorum longitudo profundi menſuram ſecundum poſitionum loca ſequebatur. Quae cum fere ſit inaequalis: ita & inaequalia longitudine tigna fuerunt, ab aqua deorſum. Quidquid tamen exſtabat a ſummo flumine ſurſum, ex aequo fieri debuit in omnibus tignis, ut ipſum pontis tabulatum poſitionem ſeruaret (ſicut oportuit) perlibratam.* Interuallo pedum duorum inter ſe iungebat. *Ipſa duo tigna priuſquam demitterentur in alueum, copulabantur inter ſe tranſuerſarijs duobus, aut tribus, quorum fuit longitudo bipedalis, praeter cardines, quos nunc artifices uocant palmas.* Haec cum machinationibus immiſſa in flumine defixerat. *Haec igitur duo tigna, ſpatio bipedali inter ipſa relicto, iugata, & in alueum demiſſa machinationibus figebantur. Quamuis machinatio idem propemodum uideatur quod machina, in eo tamen differunt, quod machinatio multi-*

multiplicius, & operosius aliquid in se continet, quam machina. Vt pote turris ambulatoria qualis a Vitruuio describitur, cum habeat intra se machinas multiplices, scilicet arietem, quo murus demoliebatur, ascendentem turriculam cum suis trocleis, & succulis, atque ponte, quo fit in murum transitus. Item rotas cum suis arbusculis, quae graece dicuntur ἁμαξόποδες, *quibus turris promouebatur. Et praeter haec in tabulatis balistas, catapultas, scorpiones, aliaq. id genus tormenta. Pluribusq. et diuersis operis egebat. Huiusmodi turrim machinationem rectius, quam machinam dixeris. In qua proprietate locutus est Caesar, de Aduaticis ita scribens: Vbi turrim constitui procul uiderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare uocibus, quod tanta machinatio ab tanto spatio instrueretur. Sic in proposito dixit machinationibus, etiam numero plurali, intelligi uolens machinationem illam, qua disponebantur, atq. figebantur in flumine tigna, grandiorem esse, diuersisq. machinis constare. Quae quidem machinatio naui portabatur.* Fistucisq. adegerat. *Volunt Budaeus, & Iocundus auctore nullo, fistucam instrumentum illud esse, (quem ligneum uectem ferratum Vitruuius appellat) quo scilicet pauimenta calcantur. Sed ab hac significatione prorsus repugnat locus. Quid enim organon tantillum ad sesquipedalia tigna? Ego autem ex operis ratione coniicio fistucas palos fuisse praeacutos, quibus solum congesticium solidatur,*

ad substructiones faciendas. Nam apud Vitruuium solum fistucatum pro solidato; & pro solidatione, fistucatio legitur. Cum enim ipsa tigna (ut dicitur) machinationibus figerentur, non directa ad perpendiculum, quemadmodum sublicae solent, sed prona, ac fastigata, uel, ut aliqui legunt, fastigiata, hoc est more tectorum accliuia: positionis ratio non patitur ea ipsa stare tam firmiter, quam si recta figerentur, arietis machina more sublicarum. Propterea necesse fuit talem posituram non admodum per se stabilem fistucis circa tignorum calces adactis solidari, uti distinerentur firmiter, & ea constipatione palorum tamquam ui, ac necessitate adigerentur, hoc est in sua sede cogerentur. quae frequentior est; ac elegans significatio uerbi. Erant enim tignorum bases, structurae totius fundamentum, ubi fuit potissimum, ac modis omnibus firmitatis ratio quaerenda. Vt secundum naturam fluminis procumberent. *hoc est secundum uim, ac decursum fluminis proclinarentur, ad aquae superficiem, sicut ad solum parietis inclinantur scalae, si fingamus decursum aquae, a calcibus scalarum recta ferri parietem uersus.* His item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra uim, atque impetum fluminis conuersa statuebat. *Sensus est. Tignis duobus dispositis, ut dictum est, alia duo tigna crassitudine sesquipedalia, spatio bipedali inter se iuncta, contra uim & cursum fluminis proclinata,*

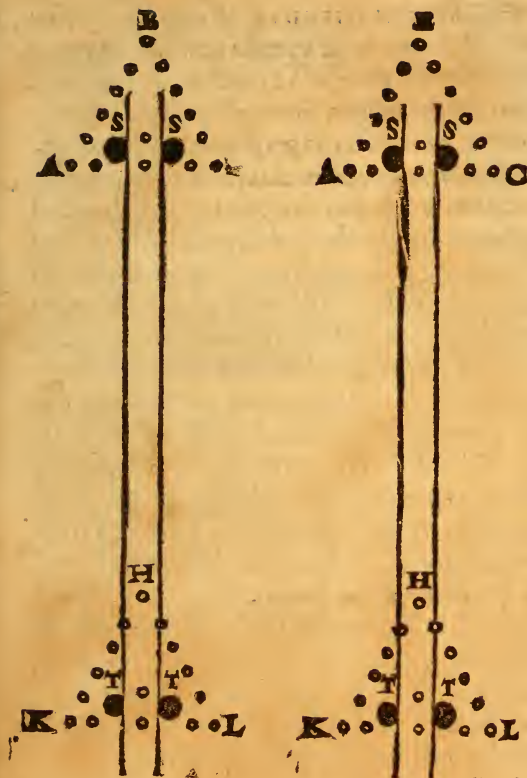
clinata, ſic figebantur, ut ab inferiore parte, hoc eſt in aquae ſuperficie, a prioribus diſtarent, inter ſtitio pedum quadraginta. Nec poteſt hic pars in ferior, in alueì ſolo capi, ubi tigna figuntur, quod cum fere non ſit ubique planum, aut aequabile: non potuiſſet diuaricatio conſtituta per totam ſtructurae longitudinem ſeruari. Sed quantum extulerit pontem tignorum proceritas ab aqua, non dici tur. Tantum autem oportuit, quantum fluctus maximus aſſequi non poſſet. Cuius impetum nul la tabulati ſtructura ſuſtineret. Haec utraq. inſuper bipedalibus trabibus immiſſis, quantum eorum tignorum iunctura diſtabat, binis utrimq. fibulis ab extrema parte diſtinebantur. *Hinc intelligendum haec utraq. ſcilicet duo tigno rum paria ab extrema parte, quae fuit ſummitas ſuprema, inter iuncturas bipedales trabibus impoſitis, craſſitudine iuncturas implentibus, & bi nis utrimq. fibulis continebantur firmiter, ne a ſua ſe inclinatione dimouerent. Et ipſae etiam trabes, in ſua collocatione fibulis concludebantur, pro hibentibus, ne deorſum prolaberentur ad aquam. Eſt autem fibula proprie circulus, uel forma quadrata ex ferro, alioue metallo, axiculum habens in medio uerſatilem, quo zonae ſcortae colligantur. Veſtes etiam fibula nectebat, dicente Vergilio: Au rea purpuream ſubnectit fibula ueſtem. Vnde per ſimilitudinem funis intortus ad tigna colliganda dicitur a Vitruuio fibula. Et ligaturas huiuſmodi fibulationes etiam uocat. Ab hac igitur ratio-*

ne colligandi tignorum capita, cum trabibus immissis, dicta est in proposito fibula. Quae quidem separatim fiebat ex tenaci materia, ut puta robore, scapis duobus ualidis inter se scalari forma compactis, duos tantum gradus habent. Huiusmodi autem quattuor tignorum cum sua trabe fibulationem, a similitudine iugum dicimus. Trabes tamen multitudinis numero posuit auctor, uel intelligens trabem trabi superpositam, & applicatam immitti uel ad multa scilicet iuga respiciens, quae per transuersum fluminis ita fuit necesse collocari, ut inter duo iuga transitus fluuiaticis nauibus laxe pateret. Neque tamen longius, quam materia trabibus iniecta pateretur, aut oneri ferundo sufficeret. Haec directa materia iniecta contexebantur, ac longuriis, cratibusq. consternebantur. *In hoc loco describitur contabulatio pontis. Appellatione materiae, uenit omne lignum. Haec, subintellige spatia inter iugorum trabes. Primum enim de trabe in trabem traijciebantur tigna, qui etiam cantherij dicuntur. Et super haec in transuersum alia minora. Quae quidem constructio per metaphoram a textrinis exprimitur eleganter uno uerbo, Contexebantur. Talis deinde materiationis textura consternebatur, hoc est contegebatur, & complanabatur longurijs, id est perticis oblongis, ac cratibus, quae sunt tabulae uiminibus contextae, ut glaream, & sabulum pauimenti loco superiniecta continerent.* Ac nihilo secius sublicae ad inferiorem partem flumi-

fluminis oblique adigebantur. Quae pro ariete subiectae, & cum omni opere coniunctae uim fluminis exciperent. *Hoc perinde est, ac si dicat Caesar: Quamuis ea, quae iam sunt a me praescripta, sufficere uideantur ad opus: nihilominus tamen, ut firmitatis, durationisque ratio maior haberetur, sublicae, hoc est tigna minora, ut pote dodrantalia, circa tignorum calces figebantur. Oblique, id est non ordine recto, secundum aquae decursum ad inferiorem pontis partem procedentes, sed obliquo, in trigoni speciem isopleuri, cuius duo latera respectu catheti obliqua dici possunt. Et ipsae trabes iugorum ueluti cathetos in huiusmodi trigonis faciebant.* Quae pro ariete subiectae, & cum omni opere coniunctae, uim fluminis exciperent. *Pro ariete, hoc est ante arietem. ut si aries machina, quae robustieum cylindrum ualide ferratum e sublimi precipitem demittit in capita sublicarum. ut in alueum fluminis multis ictibus adigantur rectae, & ad perpendiculum stantes. Illud enim oblique, ordinem positurae tantum respicit, ne sit rectus ad cursum fluminis, sicut iam docui. non autem sublicarum inclinationem ostendit, ut putat Iocundus; & iam supra retuli. Quae res hominem maxime turbauit ab huius intelligentia pontis. Poteris hic etiam arietem fortassis non absurde capere, pro quolibet arboris trunco, seu rate, uel naui, quae fluminis impetu feruntur in sublicas, instar arietis, quo muri quatiuntur.* Et aliae item supra pon-

tem mediocri ſpatio. *Dicit auctor breuiter huiuſmodi ſublicium munimentum eodem modo ſupra pontem factum eſſe, hoc eſt ab anteriori parte pontis ſeparatim ab opere reliquo, mediocri ſpatio, fortaſſe pedum triginta, uel quadraginta. Expoſita ſunt a me uerba Caeſaris quam potui facilime. Sed operum huiuſmodi ratio, cum non ſint in uſu communi, & explicatu difficilis eſt, nec ad intelligendum peruia, ijs praeſertim, qui ſenſus non habent in his generibus exercitatos. Per graphidem igitur, pontis membra ſic oſtendam, ut, quae lectorem fortaſſe fugerunt, ſpectatorem latere non poſſint.*

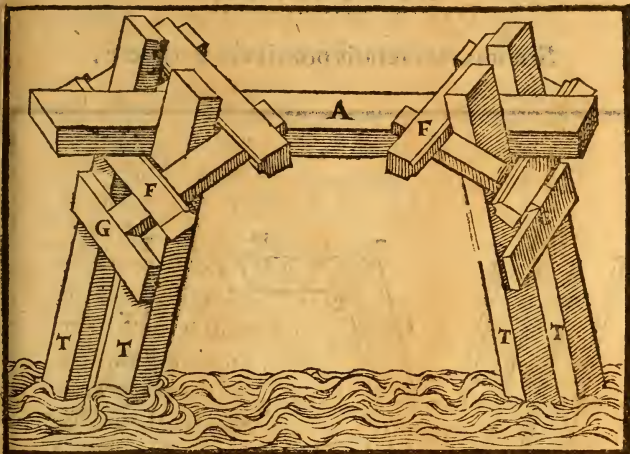

B
S
S
A
H
T
T
K
L
B
S
S
A
C
H
T
T
K
L

ICNOGRAPHIA PONTIS AD·DVO·IVGA

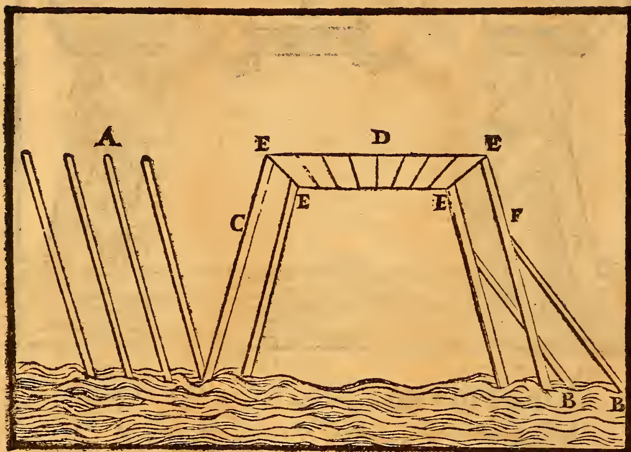
INTELLIGENDVM *est in primis cursum fluminis ex* PP, *recta decurrere in partes* HH. *Litterae* SS, *indicant sequipedalia tigna, in suis uestigijs, interuallo pedũ duorũ inter se iuncta, non directa ad perpẽdiculum, sed prona, ac fastigata, ut secundum naturã fluminis procumbant. Item* TT *contraria tigna ad eundem modum iuncta et a superioribus pedum quadragenum interuallo disparata, ac contra uim, atque impetum fluminis conuersa. Inter* SS, *et* TT *est duorum pedum spatium, quantum scilicet tignorum iunctura distabat, intra quam trabes bipedales immissae, fibulisque conclusae, tabulatum pontis excipiebant, quarum perpendiculum in solo subiecto designant ligneae* ST, *et* ST. *Trigona* BCA, *et* HLK *ostendũt sublicas ad perpendiculum adactas, & oblique ad pedamenta tignorum procedentes, secundum trigonorum latera* BC, BA, *et* HL, HK. *quae cũ omni opere coniunctae uim fluminis excipiebãt. Item in trigonis* PQR *sunt aliae sublicae eodem modo supra pontem mediocri spatio dispositae: ut si arborum trunci, siue naues operis deijciendi caussa essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum uis minuerunt, neu ponti nocerent.*

Scenographia pontis ad unum iugum, abſque ſublicis.

A *trabs bipedalis.*
F F *fibulae.*
G G *tranſuerſaria.*
T T *tigna ſeſquipedalia.*

Scehma medietatis pontis ab uno latere.

A *Sublicae ſuperiores aduerſus flumen.*
BB *Sublicae inferiores annexae ponti.*
C *Tigna bina ſuperiora.*
D *Trabs latitudinis duorum pedum.*
EEEE *Fibulae connectentes* D *trabem cum tignis ſuperioribus & inferioribus.*
F *Tigna bina inferiora.*

HIERONYMVS *Cardanus, medicus Mediolanensis, librum nuper edidit, inscriptum de ſubtilitate, ubi ſuper hoc ponte Caeſaris induſtriae ſubtilitatisq. ſuae neruos explicauit. Cuius hic ego uerba cum ipſo pontis ſchemate tranſcripſi, ut ex collatione diuerſa ueritas ſeipſa magis oſtendat. Sed iam ad aliud (inquit) ſubtilius exemplum, nec minus utile tranſeamus. Eius auctor fuit C. Caeſar, ut in* IV. *de bello Gallico refert. Pontem ſuper Rhenum in decem diebus hac ratione perfecit, quem ut a paucis bene intellectum docere inſtituimus. Tigna bina* C *littera ſignificata ſeſquipedali craſſitudine, longitudine tanta ut in imo fluminis fixa aquae ſuperficiem attingant, duorum pedum interuallo utrimque iunge. Inde praeacuta ab imo machinationibus immiſſa fiſtuciſq. firmata, ad fluminis naturam prona ex uno latere figes, ſic ut tignorum alterum ripae proximus ſit. Totidem aequaliaq. ſimiliterq. iuncta aequidiſtantia quadraginta pedum interuallo in inferiore fluminis parte aduerſus illius impetum prona defigito, uocenturq.* F. *Supremas iuncturas* C *et* F, *trabe latitudinis pedũ duorum, ſcilicet pro iuncturae magnitudine iunges, binis fibulis ex utroque latere, ex interiore parte tigni in exteriorem, ut ſingulae fibulae ſingula tigna amplectantur, reuinctis. Aequalia his atque e directo poſita ex altera parte fluminis ſic, ut trabs,* E *trabi alteri aequidiſtet conſtrues, ſimiliterq. iũcta. Has trabes iuxta fluminis*

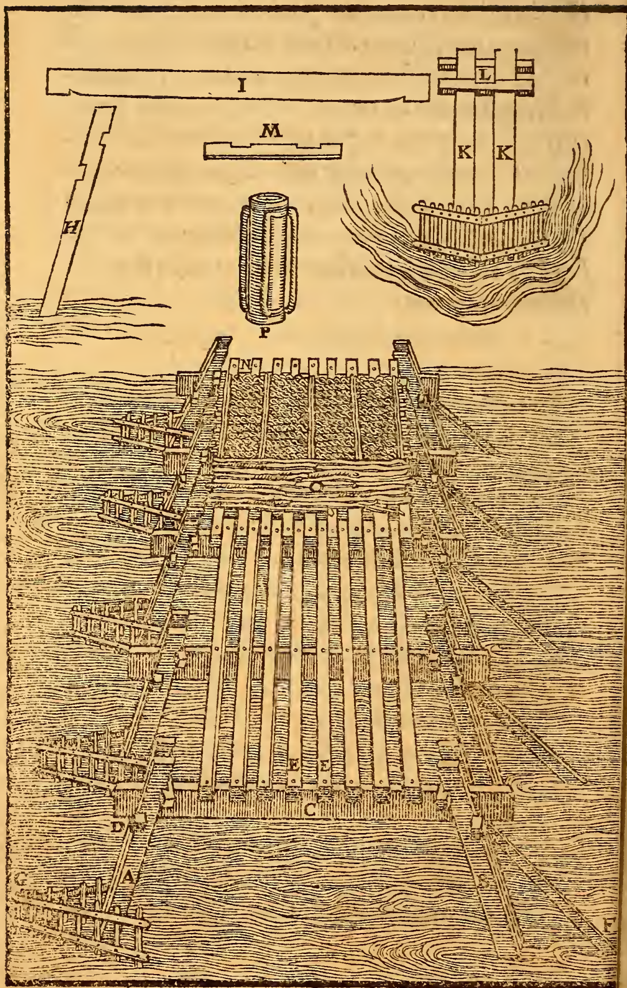
curſum

dinem eius implebant. hae extremae, quot tigna erant, quattuor uidelicet, totidem, id est quattuor fibulis ſingulae religatae erant, ad ſingula tigna ſingulis. proinde dicit binas utrimque fibulas fuiſſe. Nam & ad ſuperiora duo tigna duae erant, & totidem ad inferiora. Fibulas autem interpretor copulas & paxillos, quibus trabes ad tigna fixae tenebantur: atque id etiam eſt, quod Diſtineri Caeſar dicit. utrimque enim tigna hinc & inde e diuerſo tenebantur ſuis quaeque retinaculis & paxillis deuincta. ita cum diſcluſa eſſent tigna immiſſis trabibus, (trabes enim bipedales interpoſitae tigna diſiungebant atque diſcludebant) & in contrariam partem renincta ſuis quaeque fibulis & copulis, quibus utrinque diſtinebautur, firmiſſimum opus reddebatur: eam contignationem materia iniecta contexebat directa, & crates conſternebant. ſubijciebat ſublicas ad inferiorem partem pontis, crebrum ueluti uallum faciens. ſublicae autem cum ponte coniunctae, ſuis brachijs ad medium flumen obliquae pergentes in mucronem coibant litterae V ſimilitudine, ut paſſim in excipulis Sequanae fieri uidemus. Earum ſublicarum is erat uſus: aquam fluminis libere euolui non ſinebant, qua retenta & reſtagnante uis & impetus frangebatur, ponſque minus laborabat. Pro ariete autem quod dicit, id eſt loco propugnaculi et munimenti. Nam arietem pro defenſione uſurpari ſolere, non eſt ignotum. Cicero in Topicis, Ex quo aries illi ſubiicitur in ueſtris actionibus ſi telum manu fugit magis quem iecit,, *id eſt,*

illa

illa defensio. Itaque non probo doctissimi uiri sententiam, qui pro ariete *uno uerbo hic legit. erant & sublicae supra pontem mediocri interuallo disiunctae ab eo, non ut inferiores, cum ponte coniunctae, quae, ne qua uis inferretur ponti, defenderent, atque probiberent. Quae sublicae dicuntur, ab Alberto subiicae uocantur, ut ita in Caesare legisse uideatur. Vetus criticus de his ita scribit, sublicae* καταπῆγες οἱ ἐν ποταμῷ τὴν γεφύραν ὑποβαστάζοντες.

Ex Pallad. lib. III. cap. 6.

A *Tigna bina sequipedalia, duos a se inuicem pedes distantia, non sublicae modo directa ad perpendiculum, sed prona ac fastigiata in flumine defixa, ut secundum naturam eius procumbant.*

B *Alia bina tigna, in inferiore fluminis parte, prioribus contraria, pedum quadragenum spatio ab iisdem distantia, ac ab inferiore parte contra uim atque impetum fluminis conuersa.*

H *Eorundem tignorum per se nuda figura.*

C *Trabes magnae bipedales, totam pontis latitudinem, quae pedum erat quadragenum, designantes.*

I *Earundum trabium per se nuda figura.*

D *Fibulae, quae disclusae, hoc est, apertae seu a se inuicem diuisae atque in contrariam partem reuinctae; una quidem intus, altera foris; haec supra, illa infra dictas trabes bipedales, quae pontis latitudinem designant, tantam huic operi firmitudinem adferebant, ut, quo maior aquae uis se incitauisset, quo ue maiora pons ipse onera sustinuisset, hoc artius illigata tenerentur.*

M *Earundem per se nuda figura.*

E *Trabes, quae per pontis longitudinem dirigebantur, & longuriis cratibusq. consternebantur.*

F *Sublicae, quae oblique ad inferiorem fluminis partem adactae, et cum omni opere coniunctae, uim fluminis excipiebant.*

G *Aliae ſublicae ſupra pontem mediocri ſpatio, ut ſi arborum trunci, ſiue naues deijciendi operis cauſſa eſſent ab hoſtibus miſſae, his defenſoribus earum uis minueretur, neu ponti nocerent.*

K *Duo illa tigna coniuncta, quae, oblique flumini immittebantur.*

L *Caput trabis illius, quae pontis latitudinem deſignabat.*

EX . GVLIELMI . BVDAEI
ANNOT . PRIOR.
IN . PANDECTAS.

PALATIO, *quae uulgo Pilatium dicitur, Fistucatio etiam appellatur, a fistuca machina, uulgo nota, qua etiam pauitores utuntur, utrimque ansata. hac enim pali magna ui in terram adiguntur. Est & alia fistuca magnae molis, qua trabalis materies in terram pangitur, aut in alueum fluminis, quae funibus tollitur, & pondere suo remissa alliditur: cuiusmodi Parisiis saepe uisitur. De hoc genere intelligendum illud Caesaris in* IV. *de bell. Gall.* Haec cum machinationibus immissa in flumen defixerat, fistucisq. adegerat. *De secundo illud Vitruuianum in* VII. Si plano pede erit ruderandum, quaeratur solum si sit perpetuo solidum, & ita exaequetur, & inducatur cum statumine rudus: Sin autem omnis aut ex parte congesticius locus fuerit, fistucationibus cum magna cura solidetur. *Vtitur & Plinius lib.* XXXVI. *Quidam Festucam et Festucare legunt per* E. *Leo Albertus, qui de aedificatoria scripsit non Fistucam, sed Figisticam legit apud Caesarem. Coaxatio autem opus est axibus constans. axes enim transuersis tignis impositi contignationum sola fulciunt. ex eo autem opere intertignia constant, quod genus apud nos non est usitatum, sed alibi fortasse dicetur.*

EX · LEONE · BAPT· ALBERTO

DE . RE . AEDIFICAT. Lib. IV . Cap. 6.

De pontium, siue lignei illi fuerint, siue lapidei, commoda locatione, deq. illorum pilis, fornicibus, arcubus, angulis, riparum subicibus, cuneis, ansis, instratura, & fastigatione.

PONS *quidem potissima uiae pars est. Pontis habendi locus erit idoneus non omnis. nam praeter id quod non extremum seclusumq. in angulum paucorum commoditatibus relinqui, sed medias in regiones usibus uniuersorum patere pontem conuenit. Profecto locandus is quidem erit, ubi & facile ponere, & impensa non grauissima perficere, & aeternum futurum sperasse liceat. Captanda igitur uada non profundiora, non obruta, non incerta, non mobilia, sed coaequata, et mansura. Vitandi uortices, gurgites, uoragines, & eiusmodi, quae mala per fluenta uersantur. Vitãdiq. in primis amfractibus riparũ cubiti, cum ceteras ob res, (sunt enim istic ripae, ut uidere licet ruinis obnoxiae) tum quod per eos ipsos cubitos alluuionum tempestatibus rapta ex agris materia, & trunci, & siluae non recto, expeditoq. lapsu deuehuntur, sed obuersantur, aliaq. alias retardando glomerantibus congruunt, uastumq. coactae in cumulum haerescunt pilis, unde*

fauces

fauces arcuum obstipatae succumbunt, quo ad mole pressantium aquarum deturbatur opus, atque diruitur. Sed sunt pontium alij lapidei, alij lignei. De ligneis prius, quod operae sint faciliores, post de lapideis transigemus. Vtrumq. firmissimum esse oportet. Ergo is multa, & ualida lignorum copia corroborabitur. Quam ad rem pulchre exsequendam, illud Caesaris maiorem in modum confert. Nam pontis equidem efficiendi rationem sic instituit. Tigna bina sesquipedalia paullulum ab imo praeacuta dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. Haec cum machinationibus immissa in flumen defixerat, fistucisq. adegerat, non directe ad perpendiculum, sed prona ac fastigiata, ut secundum naturam fluminis procumberent. His item contraria duo inter se ad eundem modum iuncta interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra uim atque impetum fluminis conuersa statuebat. Haec utraque, uti diximus, constituta bipedalibus trabibus superimmissis iungebat longis quantum eorum tignorum iunctura distabat. Huiusmodi autem immissae trabes binis utrimque fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut quo maior uis aquae se incitasset, hoc artius colligata tenerentur iuga. Haec materia iniecta contexebantur, ac longurijs, cratibusq. consternebantur, ac nihilo segnius graciliores tra-

bes, quas a subijciendo sublicas nuncupant, ad inferiorem partem fluminis obliquae agebantur, quae pro ariete subiectae, & cum omni opere coniunctae uim fluminis exciperent. Et aliae item trabes supra pontem exstabant fluuio mediocri spacio infixae, ut, si arborum trunci, siue naues deijciendi operis caussa essent a barbaris missae, his defensoribus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Haec Caesar. Non sit ab re, quod apud Veronam assueuere ligneos pontes insternere ferreis uirgis, ea praesertim parte, qua rhedam & carros trahebant. Sequitur lapideus pons, eius partes hae sunt: Subices riparum, pilae, fornix, instratura. Inter subices riparum atque pilas hoc interest, quod hae ualido penitus obnixu perstent necesse est, non ad sustinenda modo superiniectae fornicis pondera, uti & pilae, uerum & amplius ad prima pontis capita, & arcuum uim arcendam & continendam, ne quid pandant. Ergo eligendae ripae, uel potius rupes (lapideae namque obfirmissimae) quibus pontis capita committas. Pilarum numerus ad fluuij latitudinem refertur. Arcus impares cum delectant numero, tum & conducunt firmitati. Nam medius fluenti cursus, quo a coercitione riparum remotior est, eo et liberior, et quo liberior, eo & concitatior, atque impetuosior deuoluitur. Ergo is quidem linquendus est uagus, ne pilarum firmitati officiat illuctando. Et locandae per fluuium pilae quidem sunt, ubi castigatiores, &, ut ita loquar,

quar, desidiosiores unde praeter labantur. Huius argumenta loci dinoscendi alluuiones monstrabunt, alioquin sic rem captabimus. Eos enim imitati qui nucem flumine sparsere, quibus collectis obsessi uescerentur, perpetuum fluminis transitum supra longe ad passus, puta mille quingentos, quo praesertim tempore fluuius excreuerit, quidpiam tale quod aquas supernatet deijciemus. Indicio erit aquas maiore illic se concitare impetu, quo loci quae ieceris plurimum conueniant. Ponendis igitur pilis hunc uitabimus locum, cum captabimus, ad quem iacta rariora, tardioraq. deuenerint. Mina rex, cum ad Memphim pontem facere instituisset, Nilum deduxit alio per montes, absolutoq. opere suum in alueum restituit. Nicoris Assyriorum regina, paratis omnibus, quae ad pontem adstruendum facerent, effosso lacu amplissimo, fluuium diuertit eo, atque interea dum lacus impletur sicco fluminis alueo, pilas exstruxit. Haec illi. At nos sic rem prosequemur. Pilarum fundamenta per autumnum aquis deficientibus sistentur saepto circumacto. Saepti faciundi modus hic est. Pali non infrequentes duplici ordine figuntur, ut capitibus ab aqua emergant in uallorum speciem, obducunturq. introrsum ad pilas, pro uallorum ambitu crates, & complentur ordinum interualla alga & luto, inspissanturq. conculcatione, quod influere amplius aqua nequidquam possit. Moxq. intra sinum saepti resident, seu aqua, seu praeter aquam limus, a-

renaue

renaue ſit, ſeu quid aliud operi incommodum ſit eximitur. Cetera perficiuntur, uti libro ſuperiore perſcripſimus. Ad ſolidum enim defoditur, uel potius palis praeuſtis ſolum artiſſime conſpiſſatur. Iſtic aduerti egregios architectos aſſueſſe perpetuo pontis ipſius tractu perpetuam ſubſtituiſſe baſim, eam effecere non una omnem clauſo flumine unico ſaepto, ſed additamentis nouiſſima iam tum poſitis adigendo. Tota enim uis aquae omnino arceri, & contineri nequidquam poteſt. Ergo ſinenda fluento dum opus ducimus aeſtuaria ſunt, quibus laſſetur contumacia proturgentium undarum. Aeſtuaria iſtaec, aut ipſo in uado aperta dimittentur, aut, ubi conferat, parabuntur formae ligneae, & canales penſiles, quibus exuberans fluentis aqua ſuperfluendo labatur. Quod ſi tantae piguerit impenſae ſingulis baſis pilis baſes ponito ſimplices, ut ſint ex liburnae ſimilitudine oblongae, prora & puppi in angulum promiſſa, & perfinita, atque ſecundum aquae ipſius decurſum ad lineam dirigito, ut praepotentium aquarum uim diſpartiundo comminuant. Meminiſſe oportet undas puppibus pilarum quam prioris eſſe infeſtatiores. Id moſtratur ex ea re, quod ad puppes pilarum ſecundior illuctatur aqua, quam ad proras, tum & uiſuntur illic gurgites in profundum excauari, cum prorae ipſae alueo arena oppletiore perſiſtant. Quae cum ita ſint, has eſſe partes in omni operis mole munitiſſimas, & ad tolerandas aquarum aſſiduas moleſtias

leſtias

lestias firmatissimas oportet. Ad rem igitur uehementer confert, si profundum opus ipsum pedamenti multo quaque uersus, & maxime ad puppim protendetur, quoad etiam quouis casu subdempta pedamentorum parte, multa supersint, quae oneri pilarum ferendo non deficiant. Confertq. in primis, quamuis basim istic ipso a primordio producere in accliue, ut aquae superuadentes non praerupto irruat, sed lapsu molli facile dilabitur. Nam praecipiti cadens aqua fundum commouet, & inde facta turbidior asportat commata, & locum momentis excauat. Pilas adstruemus lapide, quam id queat, praegrandi longitudine, & latitudine eximia, qui natura sui gelicidijs resistat, & aquis non maceretur: neque alioquin facile dissoluatur, neque facescat sub onere. Coagmentabiturq. omni diligentia ad regulam, ad perpendiculum, ad libellam, nexuris numquam intermissis, in longum, in transuersum iuncturis mutuo complicitis, spreta omni minorum lapidum infractura. Adigenturq. ex aere acus, & ansae crebrae, eorum loculis ita pressis, & ita dispositis, ut ulceribus non debilitentur lapides, sed firmentur captu, tolleturq. in altum opus, prora & puppi angulari toto uertice eminenti usque etiam exuberantes alluuiones pilarum frontes superet. Pilarum crassitudo ad pontis altitudinem erit sub quadrupla. Fuere, qui non in angulum proras istiusmodi, & puppim, sed hemicyclo finierunt, ductos, credo, liniamenti uenustate. Et cyclum ta-

metsi

metsi habere anguli uires dixerim, angulum tamen istic in primis probo, modo non ita acuminetur, ut ad omnes leues iniurias decussatus debonestetur. Quin & is quidem cyclo decussatus, detonsusq. placebit, si erit non ita obtusus relictus, & impetentis undae celeritas infensa resistet. Iustum pilis angulum statuemus fore, cui rectus angulus sexquitertius sit, aut si minus delectet, sexquialter. Haec de pilis. Ad riparum subices, si quales optamus, natura loci non praestabuntur, pilarum opere firmabimus, nouissimasq. ad ripam pilas ipso in sicco arcusq. aliquos protendemus, ut si quid forte undarum assiduitas tempestatum succussu ex ripa absterserit, uia tamen producto in agrum ponte minime intersecetur. Fornices & arcus, cum ceteras ob res, tum propter acres & nusquam intermissas carrorum intremitationes esse oportet, per quam egregie ualidas, et mirifice obfirmatas. Adde quod interdum trahenda per pontem sunt uastissima fortassis pondera colossorum, obeliscorum, & eiusmodi, utq. Scauro limitarem lapidem trahenti euenit, redemptores publici damna infecta metuant. Ea re pons, & lineamento, & omni opere ad perpetuitatem erit accommodandus contra carrorum incussiones crebras atque molestissimas. Deberi pontibus integros lapides praegrandes inducit ratio, facile ut assentiamur, incudis exemplo. Nam si grandis, & perinde grauis illa quidem sit, malleorum incussatione facile sustinet; si leuior, ictibus resultat & commouetur.

Dixi-

Diximus fornicem arcubus, complimentisq. contineri, & arcum esse firmissimum eum, qui sit rectus. Quod si ex pilarum dispositione ita respondeat rectus, ut eius nimirum procera incuruitate offendare, utemur comminuto, riparum subicibus maiori crassitudine multo confirmatis. Deniq. arcus quiuis, qui ad fornicis istius frontes exstabit, coaptabitur ipso ex lapide praeduro & praegandi nihilo segnius, quam is, quem pilis mandandum duxeris. Et ne erunt quidem graciliores in arcu lapides, quam ut crassitudine ad chordam sui ex decupla respondeant. Chorda ne erit quidem longior, quam ut ad pilae crassitudinem sexcupla, ne breuior, quam ut quadrupla respondeat. Aduertuntq. ad cuneos istiusmodi mutuo innectendos acus aerei, insiti, atque ansae minime inualidae, tum ad arcum supremus cuneus, qui spina dicitur, erit, cum ad compares lineas cum ceteris dolatus, tum habebit amplius quippiam altero sui capite crassitudinis, quo non nisi fistuca inseri, & leui ariete possit intrudi. Sic enim subinde reliqui per arcum subiecti cunei arctius perstricti constantius in officio perdurabunt. Complementa omnia interstruentur lapide, quo nullus integrior nexura, qua nulla coniunctior afferri possit. Quod si firmissimi lapidis copia usque non suppeditabit complementis perficiundis, imbecilliores pro necessitate non recusabo, modo toto ipsius fornicis dorso spina, & utrimque contigui ad spinam adacti ordines nequidquam nisi ex praeduro lapide

adsciscan-

adſciſcantur. Sequitur, ut inſternatur id opus, non magis pontibus, quam perpetuis quidem uijs denſandum eſt ſolum, inſpargendumq. glarea, ad cubiti craſſitudinem, poſt ſuperinſtruendus lapis fultu arenae purae fluuiatilis, aut marinae. Pontibus autem ſubſtratura & ſolum caementicio opere ad ſui arcus parem craſſitudinem erit coaequandum, poſt id, quae inſtraueris calce fulcienda ſunt. In ceteris par ambobus erit ratio. Nam munientur quidem latera ſtructura firmiſſima, & ſuperinſternentur lapide nec puſillo, nec uolubili, qui leui appulſu diuellatur, nec item ampliſſimo, adeo, ut illic ueluti in lubrico prolabi iumentum, ſi coeperit, ruat, prius, quam fixuram inueniat, ubi ungula reſtitet. Atqui plurimum quidem intereſt, quo inſternantur lapide, aut quid putas longo, et aſſiduo iumentorum rotarumq. attritu fieri, quando formicas ipſum per ſilicem pedum attritu excauaſſe callem admoneamur? Sed ueteres aduerti, cum alibi, tum ad Tiburtinam uiae medium ſiliceo lapide inſtrauiſſe. Latera uero hinc atque hinc operuiſſe glarea minuta. Id quidem, quo iſtic rotae inſtrata corrumperent minus, recuteret iumentorum ungulas, alibi & praeſertim pontibus ſublatos lapideis gradibus toto pontis tractu calles habuere ad ſpondas, quibus ambularent pedites nitidius, medium autem plauſtris equitibus ue relinqueretur. Ceterum ueteres huic operi ſiliceum lapidem egregie probauerunt. Inter ſilices fiſtuloſus commodior, non quia durior,

rior, ſed quia ueſtigijs minus lubricus. Qualicumque dabitur lapide pro rerum copia utemur, modo praeduriſſimi ſeligantur, quibus ea ſaltem uiae pars inſternatur, quam potiſſimum iumenta reptando petant. Et petunt quidem aequabiliorem, accliuiorem penitus recuſant, poneturq. ſeu ſilex, ſeu quiuis lapis latus, cubitum craſſus ne minus pede, ſuprema ſuperficie aequabili, lateribus cohaerentibus nullis intermiſſis hiatibus diſpoſitus ad faſtigium, quo exceptus imber diffundatur. Faſtigiatio triplex. Nam aut in medium ſtratae decurret accliuitas, quod latioribus dedetur uijs, aut in latera, quod artiores minus impedit, aut rectam per longitudinem perducetur. Iſta quidem moderantur, prout cloacarum, riuulorumq. exitus in mare, in lacum, aut in fluentum praeſtantur. Iuxta erit faſtigatio binos in cubitos digitum ſemis. Aduerti ueterum accliuia, quibus in montes adſcenderent, triginta quoſque in pedes pedem faſtigiaſſe unum. Et locis nonnullis, ut puta ad pontium capita, uiſuntur faſtigiata altitudine, ut ſint ſingulos in cubitos palmo, ſed ſunt ea quidem breuia, quae onuſtum iumentum uno innixu praeteruolet.

OCEANVS · SEPTEM
ALBION · INSVLA
BRITANNICA
CIMBRI
BATAVI
CANINEFATES
MAGNA · GERMANIA
IDVS · VELICCIS ·
PORTVS
ADVATICI
GRIN
NES
MENAPII
AGRIP
PINENSES
CORDVNNI
CALE
TES
MORINI
G ALLIA · BELGICA
RHENVS · FLV.
TRIBO
RES
CA
TVA
CI
ARTE
BATES
AR
DVE
NA
SIL
VA
VOSA
CVS.
NEME
TES
MONS
AMBILIA
TES
GOBEVM · PRO
ARMO
SESVVII
CVRIOSOLITAE
BIBRACTES
VENETI
AXONA · FLV.
VEROMANDVI
AVLERCI
AMBIANI
VEL · AMBIBA
BELLO
CASSI
LEXOVII
NOVIODVNI
VETRO
DVNI
VAS
TVM
REGNVM
MEDIO
MATRICES
EBVRO
VICES
TECTO
SAGES
SVESSIONES
MATRONA · F.
LVTECIA
MELODVNVM
TVLI
NGI
RHEDONES
GALLIA
CARNVTES
CENOMANI
CELTICA
SVEVI
SENONES
RAVRACI
NANNE
TES
ANDES
LIGERIS · FLV.
GENABVM
AVIERCI
TVRONES
VOSEGVS
MONS.
IVRA
MONS
NAN
TVATES ·
ET HARV
DES
SEQVANI
LINGON
NES
ALE
XIA
HEL
VETII
MANDVBII
AEDVI
BIBRACTA
AM
BARRI
BITVRI
GES
AVARICT
LEPOTII
LATOBRIGI
AQVITANI
CVS · SINVS
PIC
TONES
BOII
LACVS · LEMANVS
CENTRONES
LIMO
VICES
LVGDVNVM
ALLOBROGES
ARVERNI
SANCTO
NVM · PROMON ·
SANCTONES
PETRAGORII
GAROCELI
OCCIDENTALIS · OCEANVS
BLANNOVII
BRAN
NOVI
CES
RHODANVS
SECALA
VNI
CADVRCI
GARVNNA F.
HELVII
VELLAVNI
AREMICI
AQVITANIA
CANT
ABRI
ITALIAE
PARS
RVTHENI
EBVRODVNI
ET · EBRODONTII
ARICO
MII
AVSCI
TOLOSATES
VOLCAE
GAL
LIA · NARBO
NENSIS
SALIES
MASSI
LIA
LIGVRIA
TARBELLI
BIGER
RONES
PYRENEI · MONTES
HISPANIAE · PARS
MEDITERRANEVM · M.
A
L
P
E
S

GALLIAE · DIVISIO

VT. GALLIAE diuisionem (quam statim in principio primi libri Commentariorum de bello Gallico tradit Caesar) quiuis facilius intelligat, hanc eiusdem picturam hoc pacto faciendam curauimus: solent enim interdum huiusmodi nonnihil ad pleniorem rei intelligentiam conferre. In Galliae autem diuisione obseruato Caesarem, Romanorum prouincia dimissa (in qua sunt Massilia, Arelate, Auinio, Nemausum, Tolosa, cum alijs compluribus, & parte ex alia Vienna, Geneua, lacu Lemano, & Rhodano, qui dictam Romanorum prouinciam diuidit ab Heluetijs) reliquum in partes tres diuisisse. Harum unam Belgas, aliam Aquitanos, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur, incoluere. Celtae autem, qui inter Belgas & Aquitanos medij sunt, concluduntur Sequana, Matrona ad Rhenum usque perductis: tum Rheno usque ad Lacum, unde oritur. Item lacu Lemano, ac Rhodano Lugdunum usque: rursus Lugdunensium Aruernorumq. finibus: tum Garumna fluuio quam longus est.

BELGAE, qui spectant in Septemtriones, diuiduntur ab Germanis, Rheno: ab Celtis siue Gallis ijs ipsis punctis ab Rheno ad Matronam, tum Matrona & Sequana. Aquitani discluduntur ab Gallis Garumna flumine, ijsdemq. Lugdunensium & Aruernorum finibus: attinguntq. Pyrenaeos montes: a prouincia Tholosae, & Narbonae finibus. Haec omnia in pictura cernere licet.

AQVITANICVS · SINVS
TRILEVCI · SCOEVII
AQVITANIAE · PARS
NARBONA
PYRENAEI · MONTES
CANTABRI
NERIVM · PRO
ASTVRES
PAMPELON
TAR RACO
GALLAICI
HIS
PA
NIA
OSCENSES
INDIGETES
MINIVS · F.
VALENTIA
NVMANTIA
ILERDA
LAC CETANI
TARACON
BARCINON
RVBRICATVS · P.
CELTIBERI
HIBERVS · FLV.
DERTOSA
AVVS · F.
DORIA · F.
SALMAN TICA
CARPENTANI · MONT
MAIOR · INS.
MINOR · INS.
SAGVNTVM
TOLETV
VECTONES
VACVA · F.
MVNDA · F.
CAVRIVM · TARRA
CONEN
SIS
VALENTIA
SVCRON · F.
SETABVM
EBVSVS
OCEANVS · OCCIDENTALIS
OLYSIPPO
TAGVS · FLV.
ANA · FLV.
LVSITANIA
ANAS · FLV.
OPHIVSA
MARE · BALEARICVM
BAETICORVM CELTICI
CORDVBA
ILVRGI
ORTOSPEDA · MONS
CARTHAGO NOVA
SCOMBRARIA · PRO
CALIPODIS · FLV.
TVRDETANI
BAETIS · FLV.
BAETICA
HISPALIS
MALACA
ABDERA
OSSONOBA
GADES INS.
CARTHEIA
CALPE
SACRVM · PROMON
IBERICVM · MARE
FRETVM · HERCVLEVM
AFRICAE · PARS

Prior Tigrona

HISPANIAE · DESCRIPTIO

N. HAC Caesar ante Magni Pompeij ſtragem, maximum & periculoſiſſimum bellum confecit contra Petreium & Afranium, qui partes Pompeianas ſequebantur, quibuſq. quaſi tota Hiſpania conſentiebat. Deinde poſt eiuſdem magni Pompeij mortem, non minori diſcrimine aliud bellum in eandem ſuſcepit Hiſpaniam contra Cn. Pompeium, eiuſdem Magni Pompeij filium. Quem tandem ſuperauit, & fugientem, atque in ſpeluncam latitantem, captiuorum indicio inuentum milites Caeſariani interfecerunt. Sed, ſi quis uellet geſta Caeſaris percenſere, & ea deſcriptionibus locorum monſtrare, totũ profecto orbem terrarum, quod infinitum eſt, ut ait Plinius, enumerare oporteret.

RATIONEM pontis] *Quae cum attente legenti ualde perspicua sit, tamen uix dici potest, quantum ab ea Iucundus, Budaeus, Cardanus, Buteo, & Turnebus discesserint. Illud autem in primis attendi oportet, Caesarem unius dumtaxat arcus siue iugi figuram exponere: cum amplius uiginti fuisse constet.*

In flumine defixerat,] *Faerni & Stephani libri, In flumen.*

Fistucis] *Fistuca interdum dicitur instrumentum ligneum in imo ferratum, & utrimque in medio ansatum, quo uulgo pauitores, aut qui palos in terram defigunt, utuntur. Interdum uero instrumẽtum, quo tigillum ferratum et fune suspensum, atq. ab aliquot operarijs in sublime tractum, in caput infixi tigni demittitur: ut crebris ictibus impulsum adigatur. Illud superius qui putant hoc loco a Caesare significari, ridendi materiam suppeditant. Quod uero Buteo Fistucas interpretatur, palos praeacutos, qui in Rheni uado ad imam tignorum partem infigebantur, ut tigna constipata firmiora essent, primum absurdum est: quia tanta Rheni altitudo est, ut pali sub illo adigi non possint: deinde Latina Caesaris oratio ab illo sensu abhorret. Nam Adigere tigna, est impellere, & penitus in uadum infigere. Alioqui dicendum fuisse, Fistucis, palis constiparat. Sed hoc plane absurdum est. ac melius uidetur Fistucae figuram proponere.*

Non ſublicae modo] *Sublica tignum ab imo praeacutum, & directo ad perpendiculum in uadũ fluminis adactum. ut lib.* VII. *Iiſdem ſublicis, quarũ pars remanebat, põtem reficere coepit. unde pons ſublicius. quod ex Vitruuij locis intelligitur.*

Directa ad perp. ſed prona ac faſtigiata,] *Ita legendum eſt: ut in noſtro & Aldino: quamuis in Steph. & Romano legatur, directae, pronae, faſtigiatae.*

Faſtigiata,] *Inclinata, procumbantia paullulum accliuia. ut lib.* II. *Leuiter faſtigiatus paullatim ad planitiem redibat.*

Secundum naturam fluminis] *Caeſar perſpicue has locutiones opponit, Secundum naturam, & Contra uim atque impetum fluminis. Cum autem uis & impetus fluminis ſit in parte ſuperiore, relinquitur, priora duo tigna in inferiore fluminis parte defixa fuiſſe.*

Ab inferiore parte,] *Id eſt in ipſo ſolo atque uado fluminis.*

Bipedalibus trabibus immiſſis diſtinebantur.] *Vetuſtiſſimus Codex, Bipedales trabes immiſſae diſtinebant. Sed utriuſque lectionis eadem ſentẽtia eſt. Vna autẽ trabs quattuor illis tignis imponebatur. quod cũ Turnebus nõ uideret, ita ſcripſit: Inter tigna immiſſae erant trabes, quae tignorũ interuallum ab imo fluminis uado ultra ſummam altitudinem eius implebant. At Caeſar nõ dicit Ab imo ad ſummum, ſed Inſuper immiſſae.*

Diſtinebantur.] *Verbum uim quandam ſignificans.*

ficans. nam bipedalis trabs utroque suo cauo contraria tigna distinebant: id est utrique incumbens, quodammodo propellebat. Sic de bel. ciuil. lib. 1. Has quaternis anchoris ex quattuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur.

Iunctura distabat,] *Interuallo duorum pedum, ut supra dixit.*

Binis utrimque fibulis] *Fibulas appellat, clauos trabales, quas* Cheuilles *Gallice dicimus: quibus trabes quinquepedales transuersariae figebantur. Quod autẽ Buteo ex quaternis trabibus quadratũ efficit, quo extrema tignorum & trabis immissae pars, quasi fibula ferrea quadrata coercẽtur, hoc quid sit, ne diuinando quidem assequi potui. Et uero, ut ita sit, tamen ubi erit axiculus?*

Disclusis,] *Binis tignis contrarijs discludere, est, quod modo dixit, Distinere.*

In contrariã partem,] *Nã trabs bipedalis ui in cõmissuras (quas nos* Mortesias *appellamus) ad acta impellebat tigna, & ab ijs constringebatur.*

Reuinctis,] *Cauum enim cauo iniunctum, iuncturam faciebat: eoque complexu coercebat.*

Rerum natura,] *Id est, compactura. Naturaliter accidebat. ut, quae uis atque impetus Rheni infimas priorũ tignorum partes, ac proinde superimpositam trabem impelleret, eadem uis altera quoque bina tigna contraria propelleret: quae, quod prona ac fastigiata erãt, contra impulsum illũ nitebãtur.*

Ad inferiorem partem] *Hoc a me non intelligi ingenue fateor. nisi* superiorem *reponamus, un-*

de uis fluminis exoriebatur. quid enim aries ad inferiorem fluminis partem?

Oblique adigebantur;] *Volo esse aduerbium, ut hae sublicae directae ad perpēdiculum infixae essent, sed earum ordo arcuatus & obliquus esset. ita tamē, ut contra uim fluminis acies siue cuneus exstaret, qui uim illam perrumperet. Qua de caussa Arietem ex similitudine nominat. Plutarch.* ζεῦγμα προβόλων *appellat.* Ἀλλὰ ταῦτα προβόλοις ξύλων μεγάλων διὰ τὰ πόρου καταπεπηγότων ἀναδεχόμενος καὶ γαληνώσας τὸ προσπίπτον ῥεῦματι ζεύγματι, *&c.*

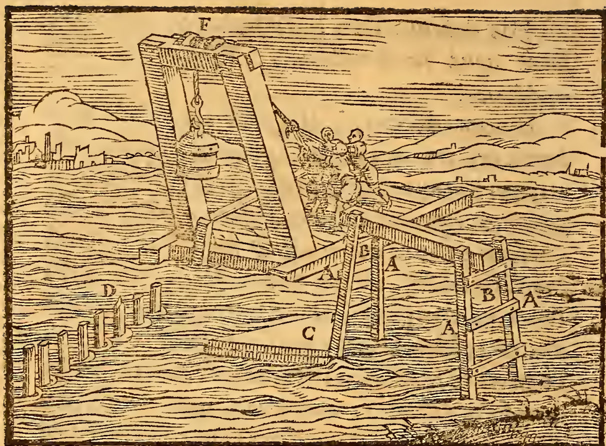
Pro ariete] *Faernus*, Pro pariete. *Sed puto dictum esse pro, loco arietis. Nam, ut aries ad trianguli figuram accedebat, ita haec propugnacula triquetra esse solent. ut aries impetu suo murum frangit, ita haec propugnacula Rhenum findebant, cuiusmodi fere ratione Rostrum Cicero dixit. Nā lib. de leg. 2. Vt enim hoc quasi rostro finditur Fibrenus, & diuisus aequaliter, &c. Buteo uero absurdissime interpretatur Pro ariete, id est, ante arietem. Nam ut aries murum oppositum, sic rostrum istud uim fluminis irrumpentem fundit ac perrumpit. Denique, quem hic Arietem, mox Defensorem appellat. Hoc idem in pontibus lapideis fieri solere, nemo nescit. Galli* Sperones *appellant. Formam tamen non trianguli, sed semicirculi hos arietes habuisse, superius dictum est.*

Supra pontem] *Versus impetum fluminis, circiter decem pedes supra locum pontis.*

His

His defenſoribus] *Defenſor in feminino, ſaepe apud Iuriſconſultos. Plutarchus dixit* προβόλοις.

Diebus decem,] *Magnum opus. ſed tamen haec Caeſarem adiuuerunt: primum, tempus aeſtatis, quo Rhenus aliquanto eſt anguſtior. deinde, aggerum & riparum ſecturae, foſſaeq. ingētes, quas Caeſaris milites auertendi & minuendi fluminis cauſſa faciebant. tertio, magnus ſublicarum & palorum numerus tranſuerſo flumine in uadum defixus: qua obſtructione et quaſi repagulis reiecta uis fluminis in illas foſſas reſtagnabat. quarto, innumerabilis fabrorum multitudo, quos in exercitu Caeſar habebat. nam milites omnes aut in fodiendo, cum uſus eſſet, aut in fabricando, aut in remigando, aut in demetendo frumento, aliiſue operibus faciendis laborem nullum recuſabant. deinde fabros & fabrum praefectos habebat. Eo accedebat multitudo nauium, quarum aedificatio, quam facilis militibus Romanis fuerit, ex aliis Caeſaris locis intelligitur.*

Primum illud scire oportet, Caesarem unius solius iugi opus ac figuram exponere, cum amplius XX. *fuisse constet. deinde unamquamque operis partem litteris designari. Nam*

A A *sunt bina tigna ab imo praeacuta, machinationibus in flumen impacta: quibus alia item bina e regione respondent.* A A.

B *Trabes transuersariae bipedales, quibus ea tigna iungebantur interuallo pedum duorum, ab utroque latere fibulis infixis.*

C *Aries, siue rostrum sublicis in flumen impactis utriquetra figura factum, quo fluminis impetus diffindebatur, ne pontem labefaceret.*

D *Aliae sublicae supra pontem mediocri spatio in flumen adactae, quibus tigna uel naues ab ho*

stibus

ſtibus immiſſae ſiſterentur, ne ponti nocerent.

E *Trabs bipedalis inter binas tignorum iunctu-ras immiſſa, quam tranſuerſariae bipedales trabes commiſſura ſuſtinent,*

F *Fiſtuca, id eſt machinatio qua tigillum ferratum & fune ſuſpenſum, atque ab aliquot operarijs in ſublime tractum, in caput impacti tigni demittitur, ut crebris ictibus impulſum adigatur.*

Etsi potes, studiose Lector, per te ipse legendo cognoscere, cui nam C. Caesar rerũ ab se gestarum confecerit commẽtarios, tum & quos & quot confecerit: tamen non inutile futurũ existimaui, si id prõptius tibi fieret mea cura. Res gestae ab C. Caesare in Gallia nouẽ annis, quibus in ea cum imperio fuit, octo libris scriptae sunt. Primo, & reliquis usque ad octauũ; ab ipso Caesare tanta elegantia, tantoq. dicendi ornatu, ut, licet & hi, & tres primi De bello ciuili aduersus Pompeium editi sint, ne scientia tantarum rerũ gestarũ scriptoribus deesset, tamen praerepta potius, quã praebita illis sit scribendi facultas. Octauo autẽ ab A. Hirtio, qui et de bello Alexandrino, & Africano commentarios uidetur scripsisse, id quod ex ipsius praefatione in octauum librum de bello Gallico colligi potest: ibi enim sic ait: Caesaris nostri commentarios rerũ gestarũ Galliae non cõparandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis contexui: nouissimeq. imperfecta ab rebus gestis Alexandrinis, confeci usque ad exitũ, nõ quidẽ ciuilis dissensionis, cuius finẽ nullũ uidemus, sed uitae Caesaris. Haec ille. Ex quibus uidemus posse inferre, si confecit Hirtius gesta Caesaris, usque ad illius uitae exitum, ergo reliqui commentarij, praeter decem supradictos Caesaris, esse illius uidentur, nec exstare quidẽ, quae scripsit, omnia. quandoquidem usque ad exitum uitae Caesaris scripsisse se ait. Cõmentarios tamen de bello Hispaniensi, nõ modo non esse Hirtij dixerim, sed ne eruditi quidẽ cuiusquam. Sũt enim admodum quam inconditi ac barbari. De ijs ipsis Caesaris Commẽtarijs quid senserit M. Tullius in libro de claris oratoribus, operae praetiũ uisum est subiungere. Cuius haec sunt uerba: Commentarios scripsit ualde quidem probandos. nudi sunt, recti, & uenusti, omni ornatu orationis tamquam ueste detracta Sed dum uoluit alios habere paratam, unde sumerent, qui uellent scribere, historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui illa uolunt calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit. Haec Cicero illud insuper addiderim, bonam partem eorum, quae his cõmentarijs scripta sunt, haberi etiam in epistolis M. Tulij ad Atticum, in quibus, cum quid noui gestum erat a Caesare statim Atticũ Quinctumue Ciceronẽ fratrẽ, aut M. Brutũ, certiorẽ faciebat. Id quod maximo testimonio est, uerissima esse, quaecũq. his cõmẽtarijs scripta habẽtur.

Vale. Venetijs, Mense Nou. ∞ D X I I I

GALLIAE . POPVLORVM
VRBIVM . FLVVIORVM
ET · MONTIVM

quo nomine & olim, & hodie, dicantur,

INDEX · LOCVPLETISS.
LATINOGALLICVS

ORDINE · ALPHABETICO . DIGESTVS

In quo A, Archiepiſcopatum;
E uero Epiſcopatum
indicat.

Belna,

Belna, *Beaulne*

Berga, *Bergues*

Berna, *Berne*

Bethunia, *Bethune*

Beuium, *Beuoye en la France contee*

Bibractae pop. *Beaulne en la duchee de Bourgongne,* hodie *Belna*

Bibrax, *Bray en la contee de Rhetel*

Bingium, *Bingen*, in ripa Rheni infra Magun tiacum

Bisontium, *Besanson. A. Bisuntinen.*

Bleterum, *Bleterans*

Bodobriga, *Poppart* Treuirorum, non procul a Confluentibus.

Bolonia, *Boulongne*

Bonna, *Bonne pres Coulongne sus le Rhin*

Borbetomagus, uulgo *Vuormacia*, Vangionum caput, uulgo *Vuorms*

Bouina, *Bouine*

Brabantia, *Brabant*

Bregantia, uel Cõfluentes, Breganti uetus op. ad Acronium lacum.

Brielis, *Bryele*

Brugae, *Bruges*

Bruxellae, *Brussélles*

Burgum, *Bourg pres Nozereth*. Vnde Burgundi

Burgundiae ducatus, & comitatus, *duchee & France contee*

Buscumducis, *Bosleduc*

Cabillonum, & Catalaunium, *Challons, sur*

 Marne.

Clarum, *Cleron*
Clarus mons, *Clermont. E. Claromonten*
Claudianum, *S. Claude*
Cleuia, *Cleues*
Colonia Agrippinenſium, *Colongne ſus le Rhin*
Compendium, *Compeigne*
Concordia Romanorum quondam monumẽ-
tum, nunc ſpecula Argentoratenſium
Confluentia, *Confluence*
Conſtantia, *Conſtance. E. Conſtantienſis*
Corbua, *Corbie*
Crodruſi, *ceulx d'empres, Aix entre Traict, & Iuliers*
Creolium, *Creil*
Croteum, *Crotoy*
Curtracum, *Courtray*
Danus fl. *Dain*
Dieppa, *Diep*
Dinantum, *Dinam*
S. Dionyſius, *S. Denys*
Diuodurum, *Theonuille en Luxembourg*
Dola, *Dole*
Dordrachum, *Dordrecht*
Dorlenum, *Dorle*
Duacum, *Douay*
Durocortorum, *Reins en Champaigne*
Duromagus, *Durmegen*, Vbiorum op.
Ebrodunum, *Embrum*
Eburones pop. *les Liegeois*
Elſaſia, *Elſaſſe*

Helue-

Heluetia, et Heluetii pop. *Suiſſes*
Hippolytum, *Hippolyte*
Hiſara fl. *Liſere*
Hiſdinum, *Heſdin*
Hollandia, *Hollande*
Hoyum, *Hoye*
Iouis portus, *Huyſſant*
Iſara fl. *Aiſe*
Itius portus, *Calais, port de mer*
Iuliacum, *Iuliers*
Iulianum, *Iulien*
Iuniae, *Iougnes*
Iunuilla, *Iunuille*
Iura mons, et Iuraſſus, *de mont Lon*
Iuſſum, *Iuſſey*
Latobrigi, *ceulx du pres Loſanne*
Laudunum, *Laon. E. Laudunen.*
Laurentianum, *S. Laurens*
Ledon, ſiue Lonſalinum
Lemanus lacus, , *le lac de Loſanne, & de Geneſue*
Leodium, *Liege*
Lepontii, *Gryſons*
Leydis, *Leyde*
Lignium, *Ligny*
Lila, , *Lyſle ſur le Doux, ung aultre en Flandres*
Lyſa fl. *Lyſe*
Loſanna, *Loſannne. E. Loſanenſ.*
Lotharingia, *Loreine*
Louanium, *Louuain*

Monſro-

Monſrotundus, *Monſrond*
Montani, *ſur le Mons en Franche contee*
Montroncum, *Montronc*
Morantium, *Morans*
Morellum, *Morel*
Morinum, *Terouanne*. unde Morini pop. *E. Morinenſis*
Mortua, Mortuenſes, *Mortual*
Moſa fl. *Meuſe*
Moſella fl. *Moſelle*
Mota, & Motenſes, *Mote*
Namurcum, *Namours*
Nancum, ſiue Nasſium, *Nancy en Loreine*
Nantuates, ſiue Antuantes, rectius Vantuates, *le pays de Vaulx*
Nauatia, *Campen* in Tranſiſulania
Nazaretum, *Nazareth*. unde Nozerethenſes
Nemetum, *Spire*. unde Nemetes, *ceux d'alentour de Spire, ſur le Rhin*
Neruii pop. *ceulx d'alentour de Tournay*
Noueſium, nunc Nusſia, non longe a Colonia
Nouiodunum in prouincia Rhemenſi, *Noyon*
Nouiomagum, *Noymage*
Nouiomus, *Noyon*. *E. Nouiomen*
Nouus mercatus, *Marcheneuf*
Nuithlandia, *Deſert*
Orchie, *Orchie*
Orgelium, *Orgelet*
Ornatum, *Ornans*

Oſten-

Rigomagus, *Reinmegen*, Vbiorum op.
Riparia, siue Riuia; *Riuiere*
Rochofortis, *Rochefort*
Rothomagum, *Rhouen, chef de Normandie ou il y a parlement. A. Rothomagen.*
Roya, *Roye*
Rubimons, *Rougemont*
Ruphacum, *Ruffey en la France contee, & ung aultre en Alsais*
Rupis Ioannis, *Roche Ian*
Ruremunda, *Ruremonde*
Sabris fl. *Sambre pres Namours*
Saletio, *Seltz*, ad Rhenum, infra Argentoratũ
Salinae, *Salins*
Sandiferium, *Sandisier*
Samarobriga, seu Samarobrina, *Cambray ou R. Quintin*
Sanctio, *Seckingen*, in ripa Rheni supra Basileã
Sangona fl. *Sone*
Scaldis fl. *l'eschault*
Sebusieni, & Segusiani pop. *Bresse*
Sebusium, *Vuessemburg*, op. infra Argentoratum, iuxta montes.
Seclusa, *l'ecluse*
Sedusii, & Seduni, *le pays alentour de Syon en Valloys*, incolae uallis Poeninae iuxta Veragros, quorum opidum est Sedunum. *E. Sedunen.*
Segni pop. Namurcis uicini.
Sena fl. *Sinne*

Sequa-

Sequana fl. *Seine, ſeparant les Belges en partie auec Marne de Celtes ſelon Caeſar.* Vnde Sequani dicti ſunt Burgundi, *Bourguignons*
Serpentina fl. *Serpentine*
Sicambri, *Gueldroys*
Siluanectum, *Senlis. E. Siluanecten.*
Sirodum, *Siroz*, unde Sirodani
Solodurum, *Soleure*
Somma, *Somme*
Sorlinum, *S. Sorlin*
Spira, *spire*
Stauia, *Eſtauayer au pays de Vaud*
Sueſsio, *Soiſſons.* unde Sueſsiones pop. *le pays alentour de Soiſſons. E. Sueſſionenſis*
Sueuia, *Suabe*
Sunici pop. *pres Coloigne*
Tarbiaci pop. *pres Coloigne*
Taſandron, *S. Tandron au Ligeois*
Teneramunda, *Tendremonde*
Tigurinus pagus, Tigurum, *Zurich en Suiſſe*
Tornacum, *Tornay. E. Tornacenſis*
Traiectum, *Vtrecht*, inferius in Hollandia
Traiectum ſuperius, ad Moſam, *Maſtricht*
Trauium, *Traues*
Treueris, *Triers*, unde Treuiri pop. *A. Treuerenſis*
Tribotes, ſeu Triboces, *le pays alentour de Strasbourg.* Alſates non dicuntur
Tullum, *Toul*, a quo Tullingi pop. *E. Tullen.*
Turmaya, *Turmay*

Vadam,

Vadam, *Vadans en la Franche contee*, & in Batauia
Valdrum, *Vauldrae*
Valempoliere, *Valempolieres*
Valentinae, *Valenchiennes*
Vangiones, *le pays a l'entour de Vuormes sur le Rhin*
Velladunum, *Villeneufue en Loraine*
Vercellae, *Vercel*
Vernum, *Vers*
Verbigenus, *Orbe au pays de Vaul*
Verocasses, nunc Cassetenses, *Calais*
Veromandui pop. *Vermandois en Picardie*
Vertodunum, *Verdum en Loraine*
Vesontio, *Besanson*
Vessalia, *Vessalie*
Vesulium, *Vesou*
Villephanum, *Villauphans*
Virodunum, *Verdun, sur Saone. E. Virdunensis*
Visio, *Vesey*
Vogesus mons, *les monts de Voge en Loraine*
Volauia, uel Viselia, *Vuesel: Treuirorum*
Vsierum, *Vsier*
Vuormacia, *Vuorms*
Yprae, *Ypre*

Gaballi,

Gaballi, *ceux de Lodesue, nunc Lodaeua*, etiam in Aquitanico Indice. *E. Gabinen.* alias *Vapicen.*

Garoceli, *ceux d'empres Tarentaise*

Garumna fl. *Garumna separant les Aquitains des Celtes selon Caesar*

Gebenna mons, *la montaigne de Genesue & aulcuns les mons d'Auergne*

Genabum, seu Mediolanaeum, *Orleans*

Geneua, *Geneue. E. Gebanen.*

Gangolphus, *S. Gengou*

Gergobia, *Clairmont en Auergne*

Garmonna, *Germonne. E.* Glaudatensis

Grassa, *Grasse. E. Granssen.*

Gratianopolis, *Grenoble. E. Gratianopolitanus*

Heluii pop. *le pays d'Albigeois*

Herculis portus, *uille Franche*

Honneflorus, *Honnefleur*

Ianuilia, *Ianuille*

Iatinum, *Meaulx*

Iosedum, *Corbeil*

Iuliobona, *Honfleur en Normandie*

Iuliomagus, *Anguiers*

Lanellum, *Lunay*

Lexubium & Lexouium, *Lysieux.* unde Lexobii. *E. Lexouien.*

Ligeris fl. *Loyre*

Lingones pop. *le pays alentour de Langres. E. Lingonensis*

Lugdunum, *Lyon, E. Lugdunen.*

lier

lier Vzes

Niuernum. *Neuers. E. Niuernen.*

Nouiodunum, *Noion*, ultra Ligerim, & aliud Bibracti proximum. *E. Nouinensis*

Olbia, *Aires en Prouence*

Oleron, *Oleron. E. Oleren.*

Osſini pop. *le pays alentour de Landriguer en Bretagne*

Pariſius, *Paris*, unde Pariſii pop. *E. Pariſien.*

Peſignianum, *Peſenas*

Pontorſonus, *Pontorſum*

Pyrenaei montes, *les mõtz de Pyrenee, les monz de Foyz ſeparant la Gaule des Eſpaignes*

Ratiaſtum, *Lymoges*

Regena, *Regena. E. Regenen.*

Rhedones pop. *le pays alentour de Reines en Bretaigne. E. Rhedonenſis. E Riuenſis*

Rhodanus fl. *le Rhoſne*

Rhotomagus, *Rouen, chef de Normandie ou ya parlement. A. Rothomagen.*

Sagium, *Sees. E. Sagienſis*

S. Spiritus. *S. Eſperit*

Sebuſiani, & Secuſiani, *la Breſſe*

Salii pop. *le pays alentour d'Arlez*

Seduſien. *E. Sedun.*

Segalauni pop. *le pays alentour de Valence en Daulphinee*

Segodunum, *Rhodes*

Senonis, *Sens*. unde Senones pop. uetuſtiſs. Galliae. *A. Senonenſis*

Vellaunii

Vellaunii pop. *Velaye, S. Fleur.*
Veneris portus, siue templum, seu Aphrodiſeum, *Cap. de Creux*
Veneti pop. *le pays alentour de Vannes en Bretaigne. E. Venten.*
Veragri pop. *le pays alentour S. Maurice*
Verno, *Vernon*
Vibiſci pop. *ceux alentour de Bourdeaux*
Vienna, *Vienne, en Daulphine. A. Viennenſis*
Viuarium, *Viuiers. E. Viuarien.*
Vnelli pop. *le pays du perche*
Volcae pop. *le pays alentour de Montpelier, ou d'Auignon*
Vxellodunum opidum, *Cadenac en Ouercy*

AQVITANICVS ET · BRACCATVS
INDEX

Chino,

La-

Lascura, *Lascure. F. Lescuren. Lescat*
Lebresum, *Allebret*
Lectorium, *Lectore. E. Lectoren.*
Lemouices, *Lymoges. E. Lemouicen.*
Leona, *Leon. E. Leonen.*
Liburna, *Libourne*
Lisigniacum, *Lisignau*
Lodesua, *Lodesce. E. Lodeuen. Gabali ceulx de Lodesue*
Lombaris, *Lombers. E. Lombarien.*
Lomella, *Lomelle*
Ludum, *le Luda*
Luxiona, *Luxon. E. Luxonien.*
Maclouius, *S. Malo, E. Maclonien.*
Magalonium, *Magalone. E. Magalonen.*
Magdunum, *Mauge*
Maleaca, *Malesaiz. E. Maleacen.*
Mediolanum, & Mediolanium Xanthonum, *Sainctes*
Minatum, *Mende, E. Mimaten.*
Miranda, *Mirande*
Mirapisce, *Mirepois. E. Mirapicensis*
Moneta, *Monete*
Monlionus, *Monliou*
Monsmarsanus, *Monsmarchant*
Montalbanum, *Montaulban. E. Montis albani*
Morlanum, *Morlois*
Nanetum, *Nantes. E. Nannecten.*
Narbo, *Narbonne. A. Nar bonen.*
Nemausum, Narb. *Nimes. E. Nemacen.*

Nyma-

Taru-

Tarusates, *le pays alentour de Turse*
Tholosa, *Tholose, Tholosanen. E.*
Touarsus, *Touars*
Trecorum, *Triquet. E. Trecorensis*
Trigay, *siue Tiriguier*
Turonus, *Tours. A. Turonensis*
Tutela, *Tules. E. Tutelensis*
Vabra, *Vabra. E. Vabrensis*
Vacien. *E.*
Vanneta, *Vannes. E. Vannetensis*
Varena, *Vaurent. E. Vaurensis, Vaubour, siue la Vaur*
Vasura, *Basas, E. Vasaten. Basas*
Villa Regalis, *Ville Roy*
Vindocinum, *Vendosme.*
Vsson, *Vsson*
Vtica, *Vsee. E. Vticensis*
Xanthona, *Xainthes, E. Xanthonensis*

NOMINA. CIVITATVM CVM. INTERPRETATIONE GERMANICA ET. PROPRIA

Budiacum, *Happing, iuxta Rosenheym*

Abudiacum, *Danubianum Abach*

Abusiacum, *Fuessen*

Abusina, *Abenspurg*

Agrippinensis, *Colonia*

Alcimoens, *Vuerd, uel Eystiauia, aut Aluia Burgus.*

Ambra, *Amper apud lacũ & flu. eiusdẽ nominis*

Araeflauiae, *Nordling, uel potius Heydenheym*

Arbor felix, *Arben*

Aredata, *Lintz*

Argentoratum, *Straßburg*

Artobria, *iam Veltenburg, Monasterium supra Ratisponam ex magnis aedificiorum ruinis*

Atuacum, *uel* Atuacutum, *Mastricht*

Auenticum, *Bibelspurg*

Auguntum, *Neuuenstat, uel prope, quia nomen repugnat*

Augusta, *Acilia Straubing. nempe ciuit. antiqua, quae & hodie Azelburg*

Augusta Rauracorum, *Augst, pagus nunc supra Basileam militaria duo*

Augusta Vindelicorum, *Augspurg*

Aurisium

Aurisium, *Ros*

Atilia, *Altenburg, non longe a Neuburgo, iuxta Danubium*

Autunaco, *uel* Autiniacum, *Andernach*

Baeodurum, *uel* Bocodurum, *uel* Bolodurum, *uel*

Baganum, *Bagenheym*

Batabis, *Ptolem. Poedicum, Passau, propter confluentiam Aeni in Danubium*

Bedacum, *Burckhausen*

Berbecomagus, *Speir*

Bidaio, *Lauffen*

Bingium, *uel* Vingio, *hic Naus fluuius in Rhenum exit, Pingen*

Bodobriga, *Boppart*

Bonna, *Bon, ex cuius opposito Genosia est, ubi Drusus teste Flor. Rhenum ponte coniunxit*

Bracodurum, *Psulendorff*

Bregetium, *Rab, propter confluentiam Rabonis, uel Arobonis, in Danubium*

Bregetium, *Bregnitz*

Brigantinus lacus, *lacus Constantiae*

Brisacus Mons, *uel* Breucomachus, *Breysach*

Caesarea, *Reschnig, non longe ab Ingolstadio*

Calkiaci, *Calcar, Tacitus*

Cambodunum, *Remmat*

Campodunum, *Kempten*

Caritini regio, *nunc ducatus Vuirtenburgensis*

Carnus, *Presburg*

Carrodunum, *Kreynburg, iuxta Vuasserburg.*

Iulium Caruicum, *Villach*
Iuuauiuier, *Saltzburg*
Luriacum, *Lorch, monasterium iuxta ciuitatem Ens*
Legio Traiana, *Drechshausen, quasi Traiana domus*
Leodium, *Luyck*
Leuphona, *Mollen, uel Hanofer*
Lirimeris, *Lubeck*
Lugedunum, *Seuenberghen*
Lugedunum, *Vuorckum, uel mons S. Gertrudis*
Marcodurum, *Duren*
Metreio, *Matran*
Matricorum, *siue* Dinodurum
Mecenia, *Motzing*
Medullum, *Melding, apud Muldorff*
Melatis, *Villack*
Mogonciacum, *Mentz*
Muriola, *Mereck*
Namurcum, *Namur*
Nasium, *Nause*
Nemeti, *Spirenses*
Neomagus, *Nieumegen*
Neomagus, *Oppenheim, uel Spira potius*
Nouesium, *Neuß*
Nouidunum, *Laybach, & sub Norico, Pannonia, Emona, Clemona*
Nouiomagum, *superius Nymag, pagus circa Berccastel*
Oscella uallis, *Eschental*

Targe-

Targetium, *Stulingen*
Taradunum, *Riedlingen*
Tarauana, *Terauan*
Taururum, *Alba Graeca, propter confluentiam Danubij, & Saui*
Teurum, *uel* Berunum, *Perneu, apud lacum Ramsee*
Teutoburgium, *Senna Erdet, propter confluentiam Dari in Danubium*
Tiberiacum, *Berick, uel Bergheim*
Tigurina metropolis Norici, *uel* Augusta Tiberii, *seu* Regino, *Regenspurg*
Tollium, *Doll*
Tongeren, *ciuitas*
Tornacum, *Tornay*
Traiectum inferius, *Vtricht*
Treua, *Heymburg*
Treuirorum Augusta, *Trier*
Turegum, *uel* pagus Tigurinus, *Zurich*
Vacorium, *uel, ut, aliqui putant,* Sacarabantia, *Gretz*
Vagetum, *Vuagenheim*
Vallatum, *Feilenbach*
Vangiones, *sunt Spirenses*
Vespi, *nunc Marchionatus Badensis*
Vetera, *Santen*
Vetera castra, *Pfeteren*
Viana, *Vueissenhorn*
Vimandria, *Agran*
Vindonissa, *uel* Vindonis, *Vuindisch, apud mo-*

NOMINA . PROPRIA
QVIBVS.CAESAR.ET.ALII
VTVNTVR

GERMANICE · SONANTIA

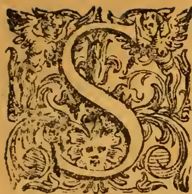
AMBIORIX, *Emberich, uel Heinrich*
Arioviſtus, *Ernſt*
Autaricus, *Hauptrich*
Belloues, *Balduuiſſ*
Bernhardus, *Bernhardt*
Bituit, *Butuiuit*
Britomarus, *Bartmar*
Caromandus, *Garman*
Caſtugo, *Caſtuuig*
Catamantaledus, *Caltenmantel*
Catiuulc, *Gotuolck*
Cauarinus, Cauarus, & Cauarillus *idem, Gaeber, uel Geuuer*
Cincibulus, *Zinſubel*
Cingetorix, *Sinnentrich*
Combolomarus, *Cueuolmar*
Commanus, *Cunman*
Corolanus, *Curliman*
Cutruatus, *Gatrat, uel Conradt*
Dumnorix, *Dumerich*
Diuico, *Duffuuig*
Eporedorix, *Fridrich*
Induciomarus, *Huſſmar*
Litauic, *Lutuuig*

NOMINA
VRBIVM. QVARVNDAM ET. LOCORVM HISPANIAE

Hiſpanicis uocabulis relata.

NAs fl. *Guadiana*
Aſtures, *Aſturia*
Beatica, *El regno de Granata*
Baleares, *maior, & minor*
Barcinon, *Barcelona*
Betis fl. *Guadachibir*
Caeſarea auguſta, *Saragoſa*
Calleci, *Gallicia*
Calpe, *Gibralterra*
Carpentani montes, *I monti di Segouia*
Cartheia, *Tariſſa*
Caſtulon, *Caſtiglia*
Cinga fl. *Ringa*
Corduba, *Cordoua*
Derthoſa, *Tortoſa*
Durias fl. *El Duoro*
Ebuſus, *Euiza*
Emporiae, *Empurias*
Girunda, *Girona*
Hiberus fl. *Hibero*
Hiſpalis, *Sibilia*
Ilerda, *Lerida*
Malaca, *Malaca*

DE . GALLIAE
DIVISIONE
ALDI . MANVTII
PAVLI . F . ALDI . N.
COMMENTARIVS
Ad Franciſcum Morandum
Sirenam.

AEPE legendo incurrimus in haec tria Galliae cognomina, Togatae, Comatae, Brachatae: nec tamen omnes, quae ſit earum differentia, nouere. quod oſtendere, breui definitione propoſita, ueterum teſtimonio conabimur. Definitur Gallia uel a regione, uel ab hominum cultu: a regione ſic. Gallia uel tranſalpina eſt, quae ulterior etiam dicitur; uel ciſalpina, quae citerior. utraque diuiditur in duas, tranſalpina in Narbonenſem, & comatam; ciſalpina in tranſpadanam, & ciſpadanam. Rurſus a cultn definitur hoc modo. Gallia uel comata eſt, uel brachata, uel togata. comata eſt omnis tranſalpina, praeter Narbonenſem; brachata, quae poſtea Narbonenſis dicta; togata, ciſalpina omnis. de comata, probat Plinius lib. IV. cap. 17. Gallia, inquit, omnis, comata uno nomine appellata, in tria populorum genera diuiditur; amnibus maxime diſtincta, a Scalde ad Sequanam Belgica; ab eo ad Garumnam Celtica; eademq. Lugdunenſis; inde ad Pirenaei montis excurſum, Aquitania, Aremorica ante dicta. Apparet Narbonenſem

ſem omitti, de qua ſeparatim lib. I I I. cap. 4. iam locutus erat. Opinor autem, antiquitus Galliam omnem tranſalpinam comatam fuiſſe; poſtea uero Narbonenſem, in qua fuere Allobroges, proninciam a Romanis factam, Romanorum hominum conſuetudine alere comas deſiiſſe. Intonſas enim gentes uocat Plinius alpinas quoque gentes, quarum nonnullas Narbonenſis opinor Galliae partem fuiſſe. lib. X I. cap. 37. Nomina, inquit, ex eo capillatis alpium incolis, Galliae Comatae. Et, quamquam reliqua quoque Gallia a C. Caeſare in prouinciae formam eſt redacta: quia tamen Narbonenſis prius prouincia facta fuerat; ideo Prouinciae nomine, quod hodie quoque retinet, ſemper appellata, reliqua uero Gallia uetus Comatae cognomen retinuit. propterea nec Agrippa, cum Galliam longe lateq. metiretur, Narbonenſis rationem habuit, quaſi prouinciae ſeparatae. ſcripſit enim haec Plinius eodem loco: Agrippa uniuerſarum Galliarum inter Rhenum, & Pirenaeum, atque Oceanum, ac montes Gebennam, & Iubam, quibus Narbonenſem Galliam excludit, longitudinem C D X X. ∞ paſ-

∞ paſſ. latitudinem cccxiii. computauit. & Catullus Comatam appellauit Galliam a Caeſare perdomitam.

Quis hoc poteſt uidere, quis poteſt pati?
Mamurram habere, quod comata Gallia
Habebat omnis, ultima & Britannia?

Quis porro dubitet, quin tranſalpina Gallia, non ciſalpina, ſignificetur in ijs Antonij uerbis, quae recitat Cicero Philippica iix? Galliam togatam remitto: comatam poſtulo. Fuit enim hoc Antonii conſilium, ut ciſalpinam Galliam D. Bruto, iam eam obtinenti, relinqueret, tranſalpinam autem, a L. Planco tunc adminiſtratàm, quae longe erat firmior, ſibi aſſumeret; quo poſſet deinde, ſuperatis alpibus, in Bruti prouinciam, quae Togata Gallia a Romano ueſtitu uocabatur, impetum facere, Brutoq. eiecto, urbem ipſam, exemplo Caeſaris, occupare. quod Ciceronem non fugit. ſubiecit enim in eo loco: Otioſus uidelicet eſſe mauult. Et Philippica v. Eſt, inquit, opinio, decreturum aliquem Antonio illam ultimam Galliam, quam Plancus obtinet. Comata igitur omnis tranſalpina, praeter Narbonenſem: togata uero ciſalpina, quam ab Ita-

lia

lia amnes duo, Rubico a ſupero mari, Arnus ab infero, dirimebant. Quod autem ait Plinius, Ab Ancone Gallica ora incipit, Togatae Galliae cognomine: in eo terminos iuriſdictionis non ſpectauit: nam ita Anconem Italiae adiudicaſſet: ſed Gallorum, ueterum incolarum, rationem habuit. Quis autem Anconem cis Rubiconem eſſe neſcit? Mela quoque Togatam nominat Galliam: & ait: Carni, & Veneti colunt togatã Galliam. Placet autem Dionis uerba recitare ex libro XLVI. quae Galliarum diſtinctionem oſtendant, adiuncta nominis cauſſa & Togatae, & Comatae.

Λεπίδῳ τὴν Ἰβηρίαν πᾶσαν, καὶ τὴν Γαλατίαν τὴν Ναρβονησίαν, Ἀντωνίῳ δὲ τὴν λοιπὴν Γαλατίαν, τήν τε ἐντὸς τῶν ἄλπεων, καὶ τὴν ὑπὲρ αὐτὰς ἔσαν ἄρχειν δοθῆναι. Ἐκαλεῖτο δὲ ἐκείνη μὲν Τόγατα, ὅτι τε εἰρηνικωτέρα παρὰ τὰς ἄλλας ἐδόκει εἶναι, καὶ ὅτι καὶ τῇ ἐσθῆτι τῇ Ῥωμαϊκῇ τῇ ἀστικῇ ἐχρῶντο ἤδη: αὐτὴ δὲ δὴ Κόματα, ὅτι οἱ Γαλάται οἱ ταύτῃ ἐς κόμην τὸ πλεῖστον τὰς τρίχας ἀνιέντες, ἐπίσημοι κατὰ τοῦτο παρὰ τοὺς ἄλλους ἦσαν.

Brachata reſtat. haec tranſalpinae pars fuit, quae poſtea Narbonenſis nominata. Plinius lib. III. cap. 4. Narbonenſis prouincia appellatur pars Galliarum, quae interno mari alluitur, brachata ante dicta, amne Varo ab Italia diſcreta, alpiumq.

ſalu-

ſaluberrimis Romano imperio iugis: a reliqua uero Gallia latere ſeptemtrionali, montibus Gebenna, & Iura. Et Mela lib. II. cap. 3. Pars Galliae noſtro mari apposita, fuit aliquando brachata, nunc Narbonenſis. Cicero etiam in oratione in Pisonem, Brachatae illum cognationis dedecus appellat, quod auus eius maternus trans alpes natus erat. Et in oratione pro Fonteio, Sagatos, brachatosq. uocat Gallos, qui Fonteium accuſabant. cum Narbonenſi Galliae, quod ipſa declarat oratio, Fonteius praefuiſſet. Quo patet; licet ea Galliae pars nomen mutauerit, Narbonenſis dicta, quae Brachata fuerat, ipſas tamen brachas non eſſe depoſitas. Brachae autem quaſi tunica fuit omnis Galliae tranſalpinae, cui ſagum imponebatur; comata tamen potius, quam a brachis, dicta, quae capillatior fuit. Quod ſi quis roget, cur brachas tunicam fuiſſe Gallicam putem: recitabo illud Suetonij, quod in C. Caeſaris uita ſcriptum eſt. Iidem in curia Galli brachas depoſuerũt, latum clauum ſumpſerunt. Latus enim clauus tunica ſenatorum Romae fuit, quem Galli, brachis depoſitis, ſumpſerunt

VONIAM *in Caesaris Commentarijs passim quorundam instrumentorum militarium mentio fit, de quorum interpretatione mihi neque cum Valturio uiro doctissimo, neque cum alijs recentioribus, ac ne cum ueteribus quidem Grammaticis satis conuenit: optimum factu existimaui, nostram de ijs obseruationem subijcere. Primum autem dicemus.*

De aggere.

AGGERIS *nomen tripliciter ab antiquis usurpari uideo: primũ pro mole ad moenia opidorum, deinde pro munitione castrorum, postremo pro materia, qua moles munitione exstruitur. Molem intelligimus tumulum ex lignis & glebis ac cespitibus exstructum, ut in urbium aut castrorum muros uel militibus, uel turribus mobilibus adscensus praebeatur. Caes. lib. ciu. 2. Magnam iumentorum atque hominum multitudinem ex omni prouincia uocat: uimina materiamq. comportari iubet. quibus comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum octoginta exstruit. Lucanus III.*

-- tunc omnia late
Procumbunt nemora, & spoliantur robore siluae:
Vt cum terra leuis mediam uirgultaq. molem

Suſpendant ſtructa laterum compage ligatam
Artet humum, preſſus ne cedat turribus agger.

Ex quibus intelligitur, trabes a lateribus adhiberi ſolitas, quae latera firmarent, ne terra diflueret: interiorem autem partem uiminibus, uirgultis, & terra repleri atque infarciri ſolitam. Liu. lib. x. *Forte quodam loco male denſatus agger, pondere ſuprastantium in foſſam procubuit. Tanta autem aggeris interdum altitudo erat, ut prope moenia adaequaret. ut bell. Gall.* II. *Armorum magna multitudine de muro in foſſam, quae erat ante opidum iacta, ſic ut prope ſummam muri aggeriſq. altitudinem acerui armorum adaequarent, &c. Liu. lib.* V. *Nam cum agger promotus ad urbem, uineaeq. tantum non iam iniunctæ moenib. eſſent, etc. Salluſt. in Iugurth. Vineas agere, ſuperq. aggerem iacere, impoſitis & ſuper aggerem turribus, opus & adminiſtros tutari. Caeſar lib.* VII. *Aggerem latum pedes* CCCXXX, *altum pedes* XXC *exſtruxerunt. Cum is murum hoſtium paene contingeret, &c. Itaque plerumque obſeſſi cuniculos ſub moenibus agebant, iiſq. uel aggeris terram ſubtrahebant, ut adacta turris corrueret, uel uiminibus ignem ſubiiciebant, ut lib. Gall.* III. *Cuniculis ad aggerem uineiſq. actis, cuius rei longe ſunt peritiſſimi Aquitani, propterea quod multis locis apud eos aerariae ſecturae ſunt. Item lib.* VII. *Et aggerem cuniculis ſubtrahebant, eo ſcientius, quod apud eos magnae ſunt ferrariae. Item eod. lib. Eſt animaduerſum fumare aggerem, quem*

cuni-

cuniculo hostes succenderant. Et mox: Alij faces atque aridam materiam de muro in aggerem eminus iaciebāt. Atque haec quidem de mole, ad quam struendam non modo fabri, uerumetiam milites his ferramentis instructi erant: bidentibus, ligonibus, rastris, alueis, cophinis, qualis: ut Vegetius scribit lib. I. cap. 24. & lib. III. cap. ult. Iam uero Aggerem pro muro & munitione castrorum usurpari, ex his intelligitur locis. Caesar Ciu. III. Erat eo loco fossa pedum XV, & uallus in altitudinem pedum X: tantundemq. eius ualli agger in latitudinem patebat. Item lib. VII. Post eas fossas aggerem & uallum XII pedum exstruxit. Quibus ex locis intelligitur, cum castra fossa & uallo munirentur, inferiorem ualli partem, et quasi basim Aggerem appellatam fuisse. Postremo Aggerem pro ipsa materia poni solere, multis Caesaris locis intelligitur. Triplex autem erat materia: trabium, quae, ut dixi, latera firmabant, frondium, & cespitum. ueluti Ciu. 2. Quod unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum: omnibus arboribus longe lateq. in finibus Massiliensium excisis, &c. Et mox. Atque ille congestus ex materia fuerat ager. Item Gall. 2. Lapidibus telisq. subministrandis & ad aggerem cespitibus comportandis. ubi Cespites sine dubio pro glebis posuit. Iosephus lib. bell. Iudaic. VII. cap. I. scribit in obsidenda Hierosolyma arbores omnes quoquo uersus ad stadia XC. defrondatas fuisse. Caesar lib. VII. Hi reuinciuntur introrsus, & multo agge-

re uestiuntur. Et: Cratibus atque aggere paludē explere, atque iter munire conabantur. Et: Agger ab uniuersis in munitionem coniectus, & adscensum dat Gallis, & ea, quae in terra occultauerant Romani, contegit. Et: Aggere & cratibus fossas explent.

De turribus mobilibus.

TVRRIS *mobilis, siue (ut Vegetius appellar) ambulatoria, erat machina, instar aedificij ex trabibus & tabulis interdum decem contignationibus exstructa. Intus erat aries, quem suspensum milites in hostium murum impellebant. ex superiore parte pons demittebatur in eundem murum, & scalae confestim inijciebantur. Tota autem machinatio subiectis rotis a militibus circiter quinquaginta introrsus promouebatur, cum musculus aut uineae praecederent, sub quibus fossores rastris & ligonibus uiam muniebant: aggeremque, de quo diximus, solidabant: ut moenibus turris propinquari posset. In eandem sententiam scribit Veget. lib. 4. cap. 27. Eius aedificandae rationem tradit Vitruuius lib. 10. cap. 19. & de illius forma locus est insignis apud Caesarem lib. Gall. 2. Liu. lib.* XXI. *Ipse Hannibal, qua turris mobilis omnia munimenta urbis superans altitudine agebatur, hortator aderat. Eius autem altitudo tanta fuit, ut plerumque denum tabulatorum esset, uelut lib. Gall.* IIX. *Exstruitur agger in altitudinem*

dinem pedum nouem. collocatur in eo turris decem tabulatorum. Et bell. Alex. Has altissimis turribus denum tabulatorum munierant. praeterea alias ambulatorias totidem tabulatorum construxerant, subiectisq. eas rotis, funibus iumentisq. obiectis, directis plateis, in quãcumque erat uisum partem, mouebant. Iosephus quidem belli Iud. lib. 6. cap. 8. tres Romanorum turres in Hierosolymitana obsidione testatur quinquagenum cubitorum fuisse. De pontibus uero, quos iniungi solere diximus, insignis exstat locus apud Hirtium Gall. IIX. *Turres, inquit, crebras excitari in altitudinem trium tabulatorum, pontibus traiectis constratisq. coniungi: quorum frontes uiminea loricula munirentur. Lucanus* III.

-- Stellatis axibus agger
Erigitur, geminasq. aequantes moenia turres
Accipit. haec nullo fixerunt robore terram.
Sed pariter longum caussa repsere latenti.
Illinc tela cadunt excelsas urbis in arces.

Multa etiam in eandem sententiam scribit Procopius lib. Goth. I. *ubi Turrim describit a Vittige Gothorum duce factam in oppugnatione urbis Romae. nam cum Romani quinquaginta milites introrsus adhiberent, qui turrim rotis in quattuor angulis subiectis propellerent, Vittiges bobus extrorsus erat usus: quibus ab opidanis interfectis, Gothorum insania & stoliditas ridendi materiam praebuit. Aliam quoque lib. 2. describit ab eodem Vittige in Arimini oppugnatione factam, cuius*

HS 3 *alti-*

altitudo urbis moenia superabat, & quattuor rotis sustinebatur: sed casu illo edoctus, non boues ad trahendum adhibuerat; uerum intra uineas homines collocarat, qui machinam traherent. Vtrobique autem scribit, scalas summae altitudinis in turribus adhibitas, quibus ad murum admotis, conscenderetur. Liuius lib. XXXII. *Nam cum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiorem orbitam depressa, ita turrim inclinauit, ut speciem ruentis hostibus, trepidationemq. insanam superstantibus armatis praebuerit. Ioseph. autem eodem lib. scribit, unam ex illis turribus eodem aggeris uitio concidisse.*

De testudine.

TESTVDO (*inquit Veget. lib.* 4. *cap.* 14.) *a similitudine uerae testudinis uocabulum sumpsit: quia, sicut illa modo reducit, modo profert caput, ita machinamentum interdum reducit trabem, interdum exerit, ut fortius caedat. Liu. lib.* XXXIV. *Iam testudinibus admotis, murus subruebatur: iam arietibus quatiebatur. Existimabam autem testudinem ex eo dictam, partim quod testudinis figura facta esset, partim quod, non rotulis, ut uinea & turris, sed subiectis scutulis, et uectibus impelleretur: quasi testudineo gradu incederet. Sed Amm. Marcellinus lib.* XXIII. *ei rotas attribuit: ubi eius formam his describit uerbis: Testudo compaginatur immanis, axibus roborata longissimis, ferreisq.*

reisq. clauis aptata, & contegitur corijs bubulis, uirgarumq. recenti textura, atque imo adsperguntur eius suprema, ut flammeos detrectet & missiles casus. Conseruntur autem eius frontalibus trisulce cuspides, praeacutae, ponderibus ferreis graues, qualia nobis pictores ostẽdunt fulmina, ut quid quid petierit aculeis exsertis abrumpat. Hanc ita ualidam molem rotis & funibus regens numerosus intrinsecus miles, languidiori murorum parti uiribus admouet concitis; & nisi desuper propugnantium ualuerint uires, collisis parietibus aditus patefacit ingentes. Haec Marcellinus. Plura autem Vitruuius lib. 10. ca. 19. & 20. Ex quibus, multisq. Caesaris locis intelligitur, Testudinem ex trabibus ac pluteis fieri solitam: coriisq. ac cilicijs contegi: sub eaq. latuisse qui uiam turribus aut uineis muniebant, & saxa de uia remouerent, ac solum aequarent. Caesar ciu. 2. Antecedebat testudo pedum, sexaginta aequandi loci caussa facta, ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus & lapides defendendi possent.

De musculo.

MVSCVLOS *Veget. lib. 4. cap. 16. interpretatur machinas, quibus tecti milites apportatis lapidibus, lignis & terra fossas complebant, ut turri ambulatoriae uiam munirent. At Caesar Musculorum tecto usum tribuit, non uiae aggere supportato muniendae, sed muri subruendi, lapidesq.*

uectibus subducendi: quos Mantellettos *uulgo appellamus: quamuis interdum Musculi subiectis rotulis impellerentur: cum mantelletti plutei sint, quasi scuta grandiora, quae capiti super imposita, ictus opidanorum defendunt. Caes. Gall.* VII. *Vercingetorix ex opido egreditur: longurios, musculos, falces, reliquaq. quae eruptionis caussa parauerat, profert. quo loco musculo pro pluteis tantum posuit. Itemq. Ciu.* III. *Caesar castris munitis scalas musculosq. ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Sed eorum qui rotulis agebantur, formam insignem Caesar describit lib. Ciu.* 2. *ubi musculum pedes* LX. *longum a Trebonio factum exponit: cuius inter columnas spatiaq. uacua milites uectibus muros subruebat. Interim, inquit, sub muro milites uectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt.*

De uineis.

VINEAS *Veget. lib.*4. *cap.* 15. *interpretatur machinationem tabulatis, cratibusq. constratam, quae subiectis rotulis impellitur, cuius tecto muniti obsidentes, murorum fundamenta subruūt. Opinor autem inde dictas, quod, ut plerisq. locis uineae saepibus uimineis, ita illae tectis uimineis muniri solebant. uelut apud Caes. lib. ciu.* 2. *Tantaq. multitudo tormentorum, ut eorum uim nullae contextae uiminibus uineae sustinere possent,*

ſent, &c. Vſum autem uinearum Lucan. lib. III.
his deſcribit uerbis:

Tunc adoperta leui praecedit uinea terra,
Sub cuius pluteis & tecta fronte latentes
Moliri nunc ima parant, & uertere ferro
Moenia, nunc aries ſuſpenſo fortior ictu
Incuſſus denſi compagem ſoluere muri
Tentat, impoſitis unum ſubducere ſaxis.

Alium praeterea uſum uinearum eſſe uideo, ut cum plures ordine impellerentur, milites poſt eas occulti ſequerentur, adeo magno numero, ut legionem Caeſar numeret. uelut lib. VII. *Legiones extra uineas in occulto expeditas cohortatus, etc. Salluſt. in Iugurth. Tum uero cohortatus milites, & ipſe extra uineas egreſſus, teſtudine acta ſuccedere, & ſimul hoſtium tormentis ſagittarijsq. & funditoribus eminus terrere. At Numidae ſaepe antea uineis Romanorum ſubuerſis, item incenſis. Et non multo ante: Vineae cum ingenti periculo fruſtra agebantur. nam cum hae paullulum proceſſerant, igni aut lapidibus corrumpebantur. milites, neque pro opere conſiſtere, propter iniquitatem loci, neque inter uineas, ſine periculo adminiſtrare. Hinc Sub uitem proeliari dicebantur milites, cum ſub uinea militari pugnabant, inquit Feſtus. unde illud Lucilij: Neque prodire in altum: proeliari procul ſub uite. Quae cum ita ſint, quis non miretur Had. Turnebum, tamdiu in Caeſaris & ueterum ſcriptorum libris uerſatum, uineas tamen credidiſſe geſtabiles fuiſſe, & quinque perticis corio*

& ci-

& cilicijs tectis constitisse? Nam lib. Aduers. 2. cap. 24. Apollodorus, inquit, in Poliorceticis Vineas appellat minores & leues testudines. quasi uero Romanas Vineas aut Testudines Apollodorus describat: ac non alias potius, quibus Romanum nomen attribui solebat: aut quasi non Apollodori descriptio apertissime ab illa Marcellini ac Vitruuij discrepet. Sed Apollodori locum, quem Graece Turnebus proposuit, Latine sic exscribemus. Milites leuibus testudinibus tegendi sunt, quae Vineae appellãtur, aduersus sagittarum & lapidum ictus. Sunt autem huiusmodi: Milites perticas longas & directas habent circiter quinque: fibula inter se coniunctas: ut quinque interuallum seruetur. Hae ab imo praeacutae sunt, ut & ipse figi in terram possint, & qui eas ferunt, quiescere. Iam pelles, siue cilicia extrorsus atque a fronte, appenduntur. Supra autem perticis erectis imponuntur instipatae, non contentae, sed laxae, ut missilium impetus frangatur. Fiunt autem hae perticae non pari altitudine, sed omnes inter se dispares, ut figuram efficiant testudinis.

De pluteis.

PLVTEI, *inquit Turnebus, uir doctissimus, erant similes illis appendicibus, quas aedificijs applicamus: & tectum in unam partem deuexum habebant: ut & plutei, in quibus scribimus. Haec ille lib. Aduers. 2. cap. 24. Quis haec tanto excidisse*

uiro

uiro non miretur? cum ex Latinis omnibus histo-ricis, ac praesertim ex Vegetio constet pluteum mobilem & ambulatoriam machinam fuisse, ex tabulis, uimine, & corio constratam, trinisq. rotulis adigi solitam ad muros, ut, qui in ijs consistebant, sagittis et missilibus deturbari possent: ut ait idem Veget. lib. 4. cap. 15. Hinc illud Caesaris ciu. lib. 2. Hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei ac uinearum passum est, laterculo adstruxerunt. Et mox: Pluteos ad alia opera abduxerunt. Loquitur de ijs, qui ante Massiliam turrim lateritiam exstruebant: & ne telis opidanorum uulnerarentur, pluteos ac uineas ante urbis moenia promouerant, quae tela missa exciperent, dum opifices ijs machinis tecti turrim aedificabunt. Neque uero illud praetermittendum uidetur, Pluteos crebro usurpari solitos pro tabulis, siue asseribus: uelut apud Caes. bell. ciuil. 1. A fronte, atque ab utroque latere, cratibus ac pluteis protegebat. & lib. III. Scaphas magnarum nauium circiter LX. cratib. pluteisq. contexit. Sic Gall. VII. Pluteosq. uallo addere, id est asseres pro lorica, quam uulgo Parapettum *(quod pectus tegat) appellamus. Item: Eo magis quod deustos pluteos turrium uidebant, &c. Item Grandibus ceruis eminentibus ad commissuras pluteorum atque aggeris, id est asserum.*

De uallo.

VALLVS, *siue Vallum dicebatur stipes ramosus*

mosus in aggeris summa parte desigi solitos, ad aggerem confirmandum, et loricas exstruendas. Hunc uallum legionarij milites una cum armis in itinere ferebant. unde illud Horatij: Romanus, eheu posteri negabitis, Emancipatus feminae, Fert uallum, et arma miles. Epitom. Liu. LIIX. *Et triginta dierum frumentum, ad septenos uallos ferre cogebat. aegre propter onus incedenti dicebat, Cum gladio recte uallare scieris, uallum ferre desinito. de Scipione Africano loquitur. Cic. Tusc. 2. Nostri exercitus primum unde nomen habeant, uides. deinde qui labor, quantus agminis. ferre plus dimidiati mensis cibaria, ferre si quid ad usum uelint, ferre uallum. Nam scutum, gladium, galeam, in onere nostri milites non plus numerant, quam humeros, lacertos, manus. Àrma enim membra militis esse dicunt. Liu. lib.* III. *Imperant ut militem cum armis ualloq. redire in ordines suos iubeant. Et mox: Clamore sublato ante se quemque ducere fossam, & facere uallum. Quinetiam uallum dici uideo pro sudibus & stipitibus praeacutis confertisq. Nam cum Caesar lib. Ciuil.* I. *ita scripsisset: Fossas transuersas uijs perducit, atque ibi sudes, stipitesq. praeacutos desigit; mox ita subiungit: Moniti a Brundisinis, ut uallum caecum, fossasq. caueant, subsistunt. Item lib.* VII. *Quo qui intrauerant, se ipsi acutissimis uallis induebant. Vallum autem & Vallus (nam utrumque Caesar usurpat) superior pars aggeris ex illis uallis & uiminibus interiectis constans. Caes. lib. Ciuil.* I.

Vallo

Vallo munire uetuit, quod eminere, & procul uideri neceſſe erat. Item Ciu. III. *Erat eo loco foſſa pedum* XV. *& uallus contra hoſtem in altitudinem pedem decem. tantundemq. eius ualli agger in latitudinem patebat. Hirt. bell. Hiſp. Noſtri cogebantur neceſſario eos circumuallare ex hoſtiū armis: Pro ceſpite cadauera collocabantur: ſcuta & pila pro uallo inſuper occiſis & gladij & mucrones et capita, &c. Plin. li.* XXXV. *c.* 14. *Hinc & ceſpitum natura, caſtrorū uallis accōmodata, contra fluminum impetus, aggeribus. Sed quoniam Valli, ſiue ſudis militaris, inſignis exſtat deſcriptio apud Polyb. lib.* XVII, *melius forte arbitror locum exſcribere, & Latinam interpretationem ſubſcribere.*

Ὁ δὲ Τίτος οὐ δυνάμενος ἐπιγνῶναι τοὺς πολεμίους ᾗ στρατοπεδεύουσι, τοῦτο δὲ σαφῶς εἰδὼς, ὅτι πάρεισιν εἰς Θετταλίαν, προσέταξε κόπτειν χάρακα πᾶσιν ἕνεκα τοῦ παρακομίζειν μεθ᾽ ἑαυτῶν πρὸς τὰς ἐκ τοῦ καιροῦ χρείας. τοῦτο δὲ κατὰ μὲν τὴν ἐλληνικὴν ἀγωγὴν, ἀδύνατον εἶναι δοκεῖ. κατὰ δὲ τὴν τῶν Ῥωμαίων, εὔκοπον. οἱ μὲν γὰρ Ἕλληνες μόλις αὐτῶν κρατοῦσι τῶν σαρκῶν ἐν ταῖς πωρείαις, καὶ μόλις ὑπομένουσι τὸν ἀπὸ τούτων κόπον. Ῥωμαῖοι δὲ τοὺς μὲν θυρεοὺς τοῖς ὀχεῦσι τοῖς σκυτίνοις ἐκ τῶν ὤμων ἐξηρτηκότες, ταῖς δὲ χερσὶν αὐτοὺς τοὺς γέσσους φέροντες ἐπιδέχονται τὴν παρακομιδὴν τοῦ χάρακος ἅμα δὲ καὶ μεγάλην εἶναι συμβαίνει τὴν διαφορὰν τούτων. οἱ μὲν γὰρ Ἕλληνες τοῦτον ἡγοῦνται χάρακα βέλτιστον, ὃς ἂν ἔχοι πλείστας ἐκφύσεις καὶ μεγίστας πέριξ τοῦ πρέμνου, παρὰ δὲ Ῥωμαίοις δύο κεραίας ἢ τρεῖς ἔχουσιν οἱ χάρακες, ὁ δὲ πλεῖστος τέτταρας. καὶ ταύτας* ἔχοντας λαμβάνονται

*οὐκ

οὐκ ἐναλλάξ. ἐκ δὲ τούτου συμβαίνει τὴν δὲ κομιδὴν εὐχερῆ γίγνεσθαι τελέως. ὁ γὰρ εἷς ἀνὴρ φέρει τρεῖς καὶ τέτταρας συνθεὶς ἐπ' ἀλλήλους. τὴν δὲ χρείαν ἀσφαλῆ διαφερόντως. ὁ μὲν τῶν ἑλλήνων ὅταν τεθῇ πρὸ τῆς παρεμβολῆς, πρῶτον μὲν ἐστιν εὐδιάσπαστος. ὅταν γὰρ τὸ μὲν κρατοῦν καὶ πιεζόμενον ὑπὸ τῆς γῆς ἐνυπάρχῃ μόνον. αἱ δ' ἀποφύσεις τούτου πολλαὶ καὶ μεγάλαι κἄπειτα δύο παραστάντες ἢ τρεῖς ἐκ τῶν ἀποφύσεων ἐπισπάσωνται τὸν αὐτὸν χάρακα, ῥαδίως ἐκσπᾶται. τούτου δὲ συμβαίνοντος εὐθέως πύλη γίγνεται ἐς τὸ μέγεθος. καὶ τὰ παρακείμενα λέλυται. τῷ βραχείας τὰς εἰς ἀλλήλους ἐμπλοκὰς καὶ τὰς ἐπάλξεις γίγνεσθαι τοῦ τοιούτου χάρακος. παρὰ δὲ Ρωμαίοις συμβαίνει τοὐναντίον. τιθέασι γὰρ εὐθέως ἐμπλέκοντες εἰς ἀλλήλους οὕτως, ὥς τε μήτε τὰς κεραίας εὐχερῶς ἐπιγνῶναι ποίας εἰσὶν ἐκφύσεως τῶν τῇ γῇ κατωρυγμένων, μήτε τὰς ἐκφύσεις ποίων κεραίων. λοιπὸν οὔτ' ἐπιβαλέσθαι παρείραντα τὴν χεῖρα δυνατὸν, ἅτε πυκνῶν οὐσῶν καὶ προσπιπτουσῶν αὐταῖς. ἔτι δὲ φιλοπόνως ἀποξυμένων τῶν κεραιῶν, οὔτ' ἐπιλαβόμενον ἐκσπάσαι ῥάδιον. τὸ πρῶτον μὲν πάσας τὰς προβολὰς σχεδὸν αὐτοκράτορα τὴν ἐκ τῆς γῆς δύναμιν ἔχειν. δεύτερον δὲ τὸ τὴν μίαν ἐπισπώμενον κεραίαν, πολλὰς ἀναγκάζεσθαι πυθομένας ἅμα βαστάζειν διὰ τὴν εἰς ἀλλήλους ἐμπλοκήν. δύο δὲ καὶ τρεῖς ἐπιλαβέσθαι ταύτου χάρακος, οὐδόλως εἰκός. ἐὰν δέ ποτε καὶ κατακραδήσας ἐκσπάσῃ τὶς ἕνα καὶ δεύτερον, ἀνεπιγνώστως γίγνεται τὸ διάστημα. διὸ καὶ μεγάλης διαφορᾶς τῷ καὶ τὴν εὕρεσιν ἑτοίμην εἶναι τοῦ τοιούτου χάρακος, καὶ τὴν κομιδὴν εὐχερῆ, καὶ τὴν χρείαν ἀσφαλῆ, καὶ μονίμους φανερὸν ὡς εἰ καίτι τῶν ἀλ-

λων

λῶν πολεμικῶν ἔργων ἄξιον ζῆλον καὶ μιμήσεως ὑπάρχει παρὰ Ρωμαίοις, καὶ τοῦτο κατάγε τὴν ἐμὴν γνώμην. Locum autem ita Latine reddi posse arbitramur. Cum Titus, ubi castra hostes facerent, scire non posset, illud uero certum sciret, eos ad Thessaliam aduentare; imperat, ut omnes uallum exscindant, secumque ad usum & opportunitatem efferant. Hoc Graecorum instituto plane difficile uidetur; Romanorum moribus, perfacile est. nam Graeci cum iter faciunt, non lubenter grauant sua corpora, neque labores huiusmodi nisi admodum aegre suscipiunt. At Romani etsi scuta loris coriaceis appendunt ex humeris, manibusq. galeas ferunt, insuper tamen ualli ferendi laborem sustinent. Quin hoc quoque inter illos magnopere interest, quod Graeci optimum illud uallum iudicant, quod est maxime ramosum, & magnam circum baculi corpus habet propaginem. apud Romanos uero uallum duos, traesue, aut summum quattuor habet surculos: * & hos * habentes accipiunt* non alternatim. ex quo accidit, ut perfacilis eius gestatio sit. Itaque unus tria atque etiam quattuor simul ferre consueuit. Iam uero certus eorum usus apud illos differt. nam uallum Graecorum cum in munitione defixum est, primum facile reuellitur. cum pars eius firmior in terram impacta est, surcul autem eminent magni & plurimi, si duo tre sue accedant, qui surculos illius extrahant, nu lo negotio reuellitur. ita facile aditus propter latitudinem aperitur, quaeque compacta erant, dissoluun-

ſoluuntur: quippe cum implicationes & compa-ćturae huiuſmodi ualli ſint perexiguae. Apud Romanos diſſimillima ratio eſt. Primum enim ita ualla inter ſe circumplicant, ut neque facile, quorum ramorum in terram impactorum ſint uirgulta, neque quorum uirgultorum ſint rami, agnoſcas. praeterea difficile eſt, ſiquis euellere conetur, manum admouere: quoniam denſiſſime inter ſe contexta & conſerta ſunt. Eo accedit, quod uirgulta ita accurate inflexa & intertexta ſunt, ut reuelli ab eo qui prehenderit facile non poſſint. primum quia eminentiae & ſurculi omnes ſuam & propriam in terra firmitudinem obtinent. Deinde cum unum e uirgultis trahitur, neceſſe eſt propter mutuam contexturam, magnam ſimul propaginem educi. neque uero fieri poteſt, ut duo tresue unum idemq. uallum prehendere poſſint. Quod ſiquis unum aut alterum commoueat ac reuellat, exiguum tamen interuallum patefiet. Magna igitur inter Graecorum & Romanorum inſtitutum differentia eſt. quod hi & huiuſmodi uallum repererint, & perfacilem eius geſtationem & uſum certiſſimum ac firmiſſimum excogitarint. Ex quo intelligi poteſt, ſi quod aliud e militari Romanorum opere imitatu dignum ſit, hoc (meo quidem iudicio) in eo numero habendum eſſe.

EX ITINERARIO ANTONINI AVGVSTI

Galliarum prouinciae XVI.

VIENNENSIS. *Narbonensis* I. *Narbonensis* II.
Aquitanica I. *Aquitanica* II.
Nouem Populania. Alpes maritimae.
Bellica I. *Bellica* II. *in qua transitus ad Britanniam, id est, Remus.*
Germania prima super Rhenum, in qua est Magontia.
Germania II. *in qua est Agrippina.*
Prouincia maxima Sequanorum in qua est Vesontiacensis.
Prouincia alpium Gratiarum, & Penninarum, in qua est Tarantasia.
Aquitania Viennensis idem Metropolis. Aquitania I. *in qua est Beturicum.*
Prouincia II. *in qua est Burdigala.*
Nouem Populania, in qua est Aussua.
Narbonensis I. *in qua est idem Metropolis.*
Narbonensis II. *in qua est Aquensis.*
Lugdunensis I. *in qua est Lugdunum.*
Lugdunensis II. *super Oceanum in qua est Rotomagus.*
Lug. III. *in qua est Turonis.*
Lug. IV. *in qua est Sennis.*

METROP. PROV. LVGD. I. CIV. Lugd. Numero IIII.

Ciu. Aeduorum
Ciu. Lingonum
Castrum Caballionense
Cast. Matisconense.

METROP. PROV. LVGD. II. Numero VII.

Ciu. Rotomago
Ciu. Baiocassium
Ciu. Abricantum
Ciu. Ebroicorum
Ciu. Salarum, id est Saiorum
Ciu. Lexouiorum
Ciu. Constantia.

PROVINC. LVGD. III. CIV. Numero IX.

Metrop. Ciu. Turonum
Ciu. Cennomanorum
Ciu. Redonum
Ciu. Andicauorum
Ciu. Namnetum
Ciu. Corisopitum
Ciu. Cianctium. idest, Venetum
Ciu. Ossismorum Ciu. Diablintum

PRO-

PROVIN. LVGD. IIII. CIV. Numero VII.

Metr. Ciu. Senonum
Ciu. Carnorum
Ciu. Antiſioderum
Ciu. Tricaſſium
Ciu. Aurelianorum
Ciu. Pariſiorum
Ciu. Melduorum.

BELLICA. I. CIV. Numero IIII.

Metr. Ciu. Treuerorum
Ciu. Mediomatricorum, id eſt Metris
Ciu. Leucorum, id eſt, Tullo
Ciu. Veredonenſium.

BELLICA. II. CIV. Numero XII.

Met. Ciu. Remorum
Ciu. Sueſſionum
Ciu. Catalaunorum
Ciu. Veromannorum
Ciu. Atrauatum
Ciu. Camaracenſium
Ciu. Turnacenſium
Ciu. Siluanectum
Ciu. Bellouacorum
Ciu. Ambianenſis

Ciu. Morinum, id est, Ponticum
Ciu. Bononiensium

PROVINC. GERM. I. CIV. Numero IV.

Metr. Ciu. Magontiacensis
Ciu. Argentoracensium
Ciu. Nemetum, id est, Spira
Ciu. Vangionen. id est, Vuormen.

PROVINC. GERM. I. CIV. Numero II.

Metr. Ciu. Agrippinensis, id est, Colonia
Ciu. Tungrorum.

PROVIN. MAXIMA. SEQVAnorum CIV. Numero X.

Metr. Ciu. Vesontiensis
Ciu. Equestrium, id est, Neuidunum
Ciu. Eluntiorum, id est, Auuenticum
Ciu. Noidenolex Auenticus
Ciu. Basiliensium, id est, Basilia
Cast. Vindonise
Cast. Ebrodunense
Cast. Argentariense
Cast. Rauracense, id est, portus Abucina.

PRO-

PROVINC. ALPIVM. GRAtiarum,& Penninarum. civ. Num.ii.

Metr. Ciu. Centronium, id est, Tarantasia
Ciu. Valensium, id est, Octodorus.

ITEM. IN. PROVINCIA Prouin. Viennensis. civ. Num.xiv.

Met. Ciu. Viennensium
Ciu. Gennauensium
Ciu. Gratianopolitano
Ciu. Albensium
Ciu. Viuario
Ciu. Decensium
Ciu. Valentinorum
Ciu. Auenicorum
Ciu. Arelatensium
Ciu. Carpentoratensis Num. vi. *Ndausca*
Ciu. Massiliensium
Ciu. Ricartinorum
Ciu. Vasionensium
Ciu. Arausinorum
Ciu. Cabellicorum.

PROVIN. AQVITANIA. i. civ. Numero ix.

Metr. Ciu. Bitaricum
Ciu. Aruernorum

Ciu. Rotenorum
Ciu. Abigensium
Ciu. Cadorcorum.
Ciu. Gabalum
Ciu. Lemauicum
Ciu. Vellauorum.

PROVIN. AQVITANIA. II. CIV. Numero VI.

Met. Ciu. Burdegalensium
Ciu. Agennensium
Ciu. Etolisnensium
Ciu. Santonum
Ciu. Pictauorum
Ciu. Petrogoriorum.

PROVIN. NOVEM. POPOLO- NIA. CIV. Numero XII.

Met. Ciu. Ausciorum
Ciu. Aquensium
Ciu. Lastoracium
Ciu. Conuenarum
Ciu. Consantanorum
Ciu. Boatum quod est Bot.
Ciu. Beranensium, idest, Benainas
Ciu. Aturensium
Ciu. Vasatica
Ciu. Tursaubica Tralugorra

Ciu. Ello-

Ciu. Elloronensium
Ciu. Elliosaticum.

PROVIN. NARBONEN. CIV. Numero VIII.

Metr. Ciu. Narbonensium
Ciu. Tolosatum, id est, Tolosa
Ciu. Beterrensium
Ciu. Agatensium
Ciu. Nemausensium
Ciu. Magalonensium
Ciu. Lutuensium, id est, Lutaua Castrum
Cast. Vcetiense.

PROVIN. NARBONEN. II. CIV. Numero VII.

Metr. Ciu. Aquensium
Ciu. Abtensium
Ciu. Retensium, id est, Reias
Ciu. Foroiuliensium
Ciu. Appencensium
Ciu. Segesterorum
Ciu. Antipolitana.

PROVIN. ALPIVM. MARITIMARVM. CIV. Num. VIII.

Metr. Ciu. Ebreduno

Ciu. Diniensium, id est, Dina
Ciu. Rigomagensium
Ciu. Sollinienſium
Ciu. Sanicienſium, id eſt, Sanicisio
Ciu. Glannatenna
Ciu. Cemelenanſium
Ciu. Venſicienſium, id eſt, Ventio.

NOMINA . REGVM ET . PRINCIPVM BARBARORVM

ADCANTVANNVS, *Aquitanus, bello Sontiatum summam imperij tenebat, & opidum a Caesare oppugnatum defendebat. lib. 3. pag. 77.*

Aegus & Roscillus, Allobroges, duo fratres, Abducili filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari uirtute homines, quorum opera Caesar omnibus Gallicis bellis optima fortissimaq. usus erat, a Caesare ad Pompeium defecerunt. lib. ciuil. 3. pag. 402. 404.

Ambiorix, rex dimidiae partis Eburonũ lib. 5. pag. 121. & lib. 6. pag. 164. Imperia erant eiusmodi, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quã ipse in multitudinem, lib. 5. pag. 121. 122.

Antebrosius, Rhemus, primus suae ciuitatis, legatus ad Caesarem a suis missus. lib. 2. pag. 49.

Ariouistus, Rex Germanorum, a Sequanis mercede conductus aduersus Aeduos, in illorum finibus annos quatuordecim consederat. lib. 1. pag. 46. Rex atque amicus a Senatu appellatus fuerat Caesare Consule. pag. 32. Galliae ciuitates, quae aduersus ipsum coniurarant, uno proelio fuderat, stipendiariasq. sibi reddiderat. lib. 1. pag. 34. 35.

BELLOVESVS *Tarquinio regnante ab auunculo Ambigato Celtarum Rege delectus, qui Italiam*

occupa-

Regem

Cri-

Vercingetorige Imperatore in Ruthenos missus. lib. 7. pag. 177. eam ciuitatem Aruernis conciliauit, lib. 7. pag. 170.

MANDVBRATIVS, *Britannus adolescens, qui Caesaris fidem secutus, ad eum incontinentem Galliam uenerat: cuius pater Imanuentius regnum in Trinobantium ciuitate obtinuerat, interfectusq. erat a Cassiuellauno. lib. 5. pag. 118. 119.*

Moritasgus aduentu in Galliam Caesaris regnũ in Senonibus obtinebat: huius fratrem Cauarinum Caesar, illo, ut credi par est, mortuo regem constituerat. lib. 5. pag. 140.

NAVSA, *Dux Sueuorum, frater Cimberij: qui primo belli Gallici anno centum Sueuorum pagos ad Rheni ripas Sequanorum subsidio adduxerat: & Rhenum transire conabatur. lib. 1. pag. 27.*

Numeius, Heluetius, nobilissimus suae ciuitatis, princeps eius legationis, quam primam Heluetij ad Caesarem miserunt. lib. 1. pag. 5.

OLLOVICO, *Rex Nitiobrigum, qui a Senatu R. amicus erat appellatus. lib. 7. pag. 194.*

Orgetorix, apud Heluetios longe nobilissimus, & ditissimus fuit, regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, de Gallia occupanda. Cuius rei accusatus mortem sibi consciuit. lib. 1. pag. 2.

PISO, *Aquitanus, amplissimo genere ortus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab Senatu appellatus. lib. 4. pag. 88.*

SEDV-

SEDVLIVS, *Dux & Princeps Lemouicum, postremo Galliae motu.lib.7.pag.233.*

Segonax, Rex in ea Britanniae parte, quae tota maritima est, & Galliam spectat: qui a Cassiuellauno castra Caesaris adoriri iussus est. lib. 5. pag. 119.

Sigouesus, Tarquinio regnante, ab auunculo suo Ambigato Celtarum Rege missus. qui agros ad Hercinium saltum occuparet. Liu.lib. 5.

Surus, Aeduus, qui & uirtutis generis summam nobilitatem habebat: solusq. ex Aeduis usque ad annum octauum in armis permansit, captus in Treuiris a Labieno.lib.8.pag.264.

TASGETIVS, *Carnutus, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. Hunc Caesar in maiorum locum restituerat.lib. 5.pag.122.*

Taximagulus, Rex in ea Britanniae parte, quae est ad Rãtiũ, quae tota maritima est.l.5.pag.119.

Teutomatus, Rex Nitiobrigũ, cuius pater ab Senatu R. amicus appellatus erat. l.7.p.194.205.

VEDELIACVS, *Aeduus, qui Vergobretus in sua ciuitate fuerat. Coti frater. lib.7.pag.195.*

Vercingetorix, Celtilli filius, Aruernus, summae potentiae adolescens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat. auctor defectionis & belli contra Caesarem gerendi. Rex a suis appellatus. lib.7.pag.175.176.

Vergasillaunus, Aruernus, Vercingetorigis consobrinus, postremo Galliae motu unus e quattuor summis ducibus deligitur, quibus summa imperij

tradita

C. IVLII. CAESARIS
FRAGMENTA
A. FVLVIO. VRSINO
COLLECTA

C · IVLII · CAESARIS
EPISTOLARVM · FRAGMENTA

EX . LIBRO . EPISTOLARVM
AD . M . T - C.

Caesar imp. s. d. Ciceroni imp.

CVM *Furnium nostrum tantum uidissem, neque loqui, neque audire me commode potuisset, cum properarem, atque essem in itinere, praemissis iam legionibus, praeterire tamen non potui, quin & scriberem ad te, & illum mitterem, gratiasq. agerem. etsi hoc officium, & feci saepe, & saepius mihi facturus uideor: ita de me mereris. in primis a te peto, quoniam confido me celeriter ad urbem uenturum, ut te ibi uideam; ut tuo consilio, gratia, dignitate, ope omnium rerum uti possim. ad propositum reuertar: festinationi meae, breuitatiq. litterarum ignosces. reliqua ex Furnio cognosces. Vale.* Ex lib. IX. epist. ad Att.

Caesar imp. Ciceroni imp. s.

RECTE *auguraris de me (bene enim tibi cognitus sum) nihil a me abesse longius crudelitate. atque ego cum ex ipsa re magnam capio uoluptatem, tum meum factum probari abs te, triumpho & gaudeo. neque illud me mouet, quod ij, qui a me dimissi sunt, discessisse dicuntur, ut mihi rursus bellum inferrent: nihil enim malo, quam &*

me mei similem esse, & illos sui. Tu uelim mihi ad urbem praesto sis, ut tuis consilijs, atq. opibus, ut consueui, in omnibus rebus utar. Dolabella tuo nihil mihi scito esse iucundius. hanc adeo habebo gratiam illi. neque enim aliter facere potuit tanta eius humanitas, is sensus, ea in me est beneuolentia. Vale. Ex lib. IX. epist. ad Att.

Caesar imp. M. Ciceroni imp. s.

ETSI *te nihil temere, nihil imprudenter, facturum iudicaram, tamen, permotus hominum fama, scribendum ad te existimaui, & pro nostra beneuolentia petendum, ne quo progredereris inclinata iam re, qua integra etiam progrediendum tibi non existimasses. namque & amicitiae grauiorem iniuriam feceris, & tibi minus commode consulueris, si non fortunae obsecutus uidebere: omnia enim secundissima nobis, aduersissima illis accidisse uidentur: nec caussam secutus, eadem enim tum fuit, cum ab eorum consilijs abesse iudicasti: sed meum aliquod factum condemnauisse: quo mihi grauius abs te nihil accidere potest. quod ne facias, pro iure nostrae amicitiae a te peto. Postremo, quid uiro bono, & quieto, & bono ciui, magis conuenit, quam abesse a ciuilibus controuersiis? quod nonnulli eum probarent, periculi caussa sequi non potuerunt. tu, explorato et uitae meae testimonio, et amicitiae iudicio, neque tutius, neq. honestius, reperies quidquam, quam ab omni contentione abesse. XV. Kal. Mai, ex itinere. Vale.* Ex lib. X. epist. ad Att.

EX · EPIST · CAESARIS · AD · CIC ·

M. *Furium quem mihi commendas, uel regem Galliae faciam, uel Leptae legatum: si uis tu, ad me alium mitte, quem ornem.* Ex lib. VII. ep. ad Caesarem.

EX · EPIST · CAESARIS · AD CICERONEM

NEQVE *pro cauto, ac diligente, se castris continuit.* Caris. lib. I.

EX · CICER · AD · ATT · LIB · X

CAESAR *mihi ignoscit per litteras, quòd non uenerim; seseq. in optimam partem id accipere dicit. Facile patior quod scribit, secum Tullum & Seruium questos esse, quia non idem, sibi, quod mihi, remisisset, &c. sed tum exemplum misi ad te Caesaris litterarum.*

EX · LIB · XIII · AD · ATT ·

SEXTIVS *apud me fuit, & Theopompus pridie: uenisse a Caesare narrabat litteras: hoc scribere, sibi certum esse Romae manere; caussamq. eam adscribere, quae erat in epistola nostra, ne se absente leges suae negligerentur, sicut esset neglecta Sumptuaria.*

EX · LIBRO · EPISTOLARVM AD · C · OPPIVM · ET · CORNELIVM

Caesar Oppio, Cornelio s.

GAVDEO *meherculè uos significare litteris, quam ualde probetis ea, quae apud Corfinium sunt gesta. consilio uestro utar libenter, & hoc libentius, quod mea sponte facere constitueram, ut quam*

lenissimum me praeberem, & Pompeium, darem operam, ut reconciliarem · tentemus hoc modo, si possumus omnium uoluntates recuperare, & diuturna uictoria uti: quoniam reliqui diuturnitate odium effugere nõ potuerunt, neque uictoriam diutius tenere, praeter unum L. Sullam, quem imitaturus non sum · haec noua sit ratio uincendi; ut misericordia, & liberalitate nos muniamus · id quemadmodum fieri possit, nonnulla mihi in mentem ueniunt, & multa reperiri possunt · de his rebus, rogo uos, ut cogitationem suscipiatis · Cn · Magium, Põpeij praefectum, deprehendi: scilicet meo instituto usus sum, & eum statim missum feci · Iam duo praefecti fabrum Pompeij in meam potestatem uenerunt, & a me missi sunt · si uolent grati esse, debebunt Pompeium hortari, ut malit mihi esse amicus, quam ijs, qui & illi, & mihi semper fuerunt inimicissimi: quorum artificijs effectum est, ut resp. in hunc statum perueniret · Ex lib · IX · ep · ad Att.

Caesar Oppio, Cornelio s ·

AD VII · *Id Mart · Brundisium ueni: ad murum castra posui · Pompeius est Brundisii: misit ad me Cn · Magium de pace · quae uisa sunt, respondi · hoc uos statim scire uolui. cum in spem uenero, de compositione aliquid me conficere, statim uos certiores faciam · Valete.* Ex lib VI · ep · ad Attic.

Libri sunt epistolarum C. Caesaris ad S · Oppium, & Balbum Cornelium, qui res eius absentis curabant. in his Epistolis quibusdam in locis inueniuntur litterae singulariae, sine coagmentis sylla

barum,

barum, quas tu putes positas incondite. nam uerba ex his litteris confici nulla possunt. erat autem conuentum inter eos clamdestinum, de commutando situ litterarum, ut inscriptio quidem alia aliae locum, et nomen teneret: sed in legendo locus cuiq. suus, et potestas restitueretur etc. Est autem Probi Grammatici commetarius satis curiose factus, de occulta litterarum significatione epistolarum C. Caesaris scriptarum. Ex Gell. lib. I. cap. 9.

EX. LIBRO. EPISTOLARVM AD. Q. PEDIVM

Caesar Q. Pedio s.

POMPEIVS *se opido tenet: nos ad portas castra habemus: conamur opus magnũ, & multorum dierum, propter altitudinem maris: sed tamen nihil est, quod potius faciamus. ab utroque portus cornu moles iacimus, ut aut illum quamprimum traijcere, quod habet Brundisii copiarum cogamus, aut exitu prohibeamus.* Ex lib. IX. ep. ad Attic.

EX. LIBRO. EPISTOLARVM AD. PISONEM

LOCELLVM *tibi signatum remisi.* Ex Caris. lib. I.

EX. LIB. II. EPISTOLARVM AD. FRONTONEM

VESPERA *fatigatus luce dormitans.* Ex Caris. lib. II.

EX · LIBRO · EPISTOLARVM AD · ANTONIVM

NAM *ad me misit Antonius exemplum Caesaris ad se litterarum, in quibus erat: se audiuisse, Caesarem, & L. Metellum in Italiam uenisse, Romae ut essent palam: id sibi non placere; ne qui motus ex eo fierent; prohiberiq. omnes Italia, nisi quorum ipse caussam cognouisset. deq. eo uehementius erat scriptum* ·Ex Cicer·ad Att·lib·II·

Epistolae quoque eius ad senatum exstant: quas primus uidetur ad paginas, & formam memorialis libelli, conuertisse: cum antea consules & duces, non nisi transuersa charta, mitterent scriptas. Exstant & ad Ciceronem; item ad familiares domesticis de rebus. in quibus si qua occultius perferenda erant, per notas scripsit, id est, sic structo litterarum ordine, ut nullum uerbum effici posset. quae si quis inuestigare, & persequi, uellet, quartam elementorum litteram, id est, o *pro* A, *& perinde reliquas, commutet*. Ex Suet. in Caesare.

Scribere, & legere simul, dictare, & audire solitum accepimus. epistolas uero tantarum rerum quatternas pariter librariis dictare, aut, si nihil ageret septenas. Ex Plin·lib. VII·cap·25·

Ἐν ἐκείνῃ δὲ τῇ στρατείᾳ προσεξήσκησεν ἱππαζόμενος τὰς ἐπιστολὰς ὑπαγορεύειν, καὶ δυσὶν ὁμοῦ γράφουσιν ἐξαρκεῖν. ὡς δὲ Ὄππιός φησι, καὶ πλείοσιν. λέγεται δὲ καὶ τὸ διὰ γραμμάτων τοῖς φίλοις ὁμιλεῖν Καίσαρα πρῶτον μηχανήσασθαι. Ex Plut. in Caes.

C · IVLII · CAESARIS ORATIONVM FRAGMENTA

EX · ORATIONE · IN · FVNERE IVLIAE

QVESTOR *Iuliam amitam, uxoremq· Corneliam, defunctas laudauit e more pro roſtris · ſed in amitaz quidem laudatione, de eius ac patris ſui origine ſic refert: Amitae meae Iuliae maternum genus ab regibus ortum, paternum cum diis immortalibus cõiunctum eſt · nam ab Anco Marcio ſunt Marcij Reges: quo nomine fuit mater · a Venere Iulij, cuius gentis familia eſt noſtra · Eſt ergo in genere & ſanctitas regum, qui plurimum inter homines pollent; & caerimonia deorum, quorum ipſi in poteſtate ſunt reges ·* Ex Suet· in Caeſ·

Ὅτε τῆς Μαρίου γυναικὸς ἀποθανούσης, ἀδελφιδοῦς · ὢν αὐτῆς ἐγκώμιόν τε λαμπρὸν ἐν ἀγορᾷ διῆλθεν, καὶ περὶ τὴν ἐκφορὰν ἐτόλμησεν εἰκόνας Μαρίου προθέσθαι ·

EX · ORAT · PRO · BYTHINIS ·

C. *Caeſar pont. max· in oratione, quam pro Bithynis dixit, hoc principio uſus eſt: Vel pro hoſpitio regis Nicomedis, uel pro horum neceſſitate, quorum res agitur, refugere hoc munus, M· Vinici, non potui. nam neque hominum morte memoria deleri debet, quin proximis retineatur; neque clientes ſine ſumma infamia deſeri poſſunt, qui-*

bus

bus etiam a propinquis nostris opem ferre institui mus. Ex Gell. lib. v. cap. 13.

Quid ergo? syngraphae non sunt, sed res aliena est. Ex Iulio Rufiniano de Figuris.

EX · ORATIONE · PRO · LEGE PLAVTIA

REPERI *tamen in oratione C. Caesaris, qua Plautiam rogationem suasit; Necessitatem dictam pro necessitudine: idest, iure affinitatis. uerba haec sunt: Equidem mihi uideor pro nostra necessitate, non labore, non opera, non industria defuisse*. Ex Gell. lib. XIII. cap. 3.

EX · ORATIONE · IN · CN. DOLABELLAM

CAESAR *in Dolabellam: Actionis illibuisti, quorum in aedibus, fanisque posita, & honori, erant, & ornatu. In libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine . I . littera dicenda censet*. Ex Gell. lib. IV. cap. 16.

Nono decimo aetatis anno L. Crassus C. Carbonem, uno & uigesimo Caesar Dolabellam, altero & XXX. Asinius Pollio Catonem, non multo aetate antecedens Caluus Vatinium, ijs orationibus insecuti sunt, quas hodieq. cum admiratione legimus. Ex Corn. Tacit. in dialogo de oratorib.

Ceterum composita seditione ciuili, Cornelium Dolabellam consularem & triumphalem uirum repetundarum postulauit. absolutoq. Rhodum secedere statuit. Ex Suet. in Caes.

Diuus

Diuus quoque Iulius, quam caelestis numinis, tum etiam humani ingenij perfectissimum columen, uim facundiae propriae expressit, dicendo in accusatione Cn. Dolabellae, quem reum agit, extorqueri sibi caussam optimam L. Cottae patrocinio. Ex Valer. Max. lib. IIX. cap. 9.

C. Caesar Cn. Dolabellam accusauit, nec damnauit. Ex Pediano in orat. pro M. Scauro.

Significat & Caesarem, item adolescentem, in Dolabella reo ex Sicilia, qui quidem damnatus est quantum oportuit per Hortensium, &c. Ex Pedian. Diu.

Ἐπανελθὼν δ' εἰς Ῥώμην Δολαβέλλαν ἔκρινε κακώσεως ἐπαρχίας, καὶ πολλαὶ ἀπὸ τῆς Ἑλλάδος τῶν πόλεων μαρτυρίας αὐτῷ παρέσχον. ὁ μὲν οὖν Δολαβέλλας ἀπέφυγε τὴν δίκην. Ex Plut. in Caesare.

EX. ORAT. AD. MILITES.

F AMA *uero hostilium copiarum perterritos, non negando, minuendoue, sed insuper amplificando, ementiendoq. confirmabat. itaque cum exspectatio aduentus Iubae terribilis esset, conuocatis ad concionem militibus, Scitote, inquit paucissimis his diebus regem affuturum cum* X. *legionibus equitum,* XXX. *leuis armaturae,* C. *millibus. elephantisq.* CCC, *proinde desinant quidam quaerere ultra, aut opinari, mihiq. qui compertum habeo, credat: aut quidam uetustissima naue impositos quocumque uento in quascumque terras iubebo auehi.* Ex Suet. in Caes.

Vt C. Caesar apud milites de incommodis eorum.

rum · *Non frustrabo uos, milites* · Ex Diomede lib. I.

EX · ORAT · PRO · DECIO · SAMNITE

NISI *forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite, aut Bruti pro Deiotaro rege, ceterosq. cuiusdam lenti luminis ac temporis libros legit, &c.* Ex Tacit. in dialogo de orat.

EX · ORAT · PRO · SEXSTILIO

QVO *enim iambo, qua procella uerborum, impium Sextilij caput obrui meretur? quid C. Caesarem, a quo cum studiose, tum etiam feliciter grauissimi criminis reus defensus fuerat, &c.* Ex Valerio Max. lib. v. cap. 3.

EX · ORAT · DE · CONIVRATIS

CATONEM *primum putat de animaduersione dixisse, quam omnes ante dixerant praeter Caesarem. & cum ipsius Caesaris tam seuera fuerit, qui tum praetorio loco dixerit, &c.* Ex Cic. ad Att. lib. XII.

Sed Caesar, ubi ad eum peruentum est, rogatus sententiam a consule, huiuscemodi uerba locutus est: Omnes homines, &c. Ex Sallust. in Coniur.

Ὁ δὲ Καῖσαρ ἀναστὰς, λόγον διῆλθεν πεφροντισμένον, ὡς ἀποκτεῖναι μὲν ἀκρίτους ἄνδρας ἀξιώματι καὶ γένει λαμπροὺς, οὐ δοκεῖ πάτριον, οὐ δὲ δίκαιον εἶναι, μὴ μετὰ τῆς ἐσχάτης ἀνάγκης, εἰ δὲ φρουροῖντο δεθέντες ἐν πόλεσι τῆς Ἰταλίας ἃς ἂν αὐτὸς ἕληται Κικέρων, μέχρι οὗ καταπολεμηθῇ κατακλίνας, ὕστερον ἐν εἰρήνῃ καὶ καθ᾽ ἡσυχίαν περὶ ἑκάστου τῇ βουλῇ γνῶναι παρέξειν. οὕτω δὲ τῆς γνώμης φιλανθρώπου φανείσης, καὶ τοῦ λόγου δυνατῶς

ἐπ

ἐπ' αὐτῇ ῥηθέντος, οὐ μόνον οἱ μετὰ τοῦτον ἀνιστάμενοι προσετίθεντο, πολλοὶ δὲ καὶ τῶν τὰς εἰρημένας γνώμας ἀπειπάμενοι, πρὸς τὴν ἐκείνου κατέστησαν, ἕως ἐπὶ Κάτωνα τὸ πρᾶγμα καὶ Κάτουλον περιῆλθεν. Ex Plut. in Caes.

EX · ORAT · IN · FVNERE · CORNELIAE

QVAESTOR *Iuliam amitam, uxoremq. Corneliam, defunctas laudauit e more pro rostris.* Ex Suet. in Caes.

Τὸ μὲν οὖν ἐπὶ γυναιξὶ πρεσβυτέραις λόγους ἐπιταφίους διεξιέναι πάτριον ἦν Ῥωμαίοις. νέαις δ' οὐκ ὂν ἐν ἔθει, πρῶτος εἶπεν Καῖσαρ ἐπὶ τῆς ἑαυτοῦ γυναικὸς ἀποθανούσης. Ex Plut. in Caesare.

Tum Brutus: Orationes quidem eius mihi uehementer probantur. complures autem legi, &c. Ex Cic. in Bruto.

Orationes aliquas reliquit, inter quas temere quaedam feruntur. pro Q. Metello, quam non immerito Augustus existimat magis ab actuarijs exceptam, male sequentibus uerba dicentis, quam ab ipso editam. nam in quibusdam exemplaribus inuenio ne inscriptam quidem pro Metello, sed quam scripsit Metello, cum ex persona Caesaris sermo sit, Metellum, seque, aduersus communium obtrectatorum criminationes purgantis. Aqua milites quoque in Hispania, idem Augustus orationem esse uix eius putat: quae tamen duplex fertur, una quasi priore habita proelio, altera posteriore, quo Asinius Pollio ne tempus quidem concionandi habuisse eum dicit, subita hostium incursione. Ex Suet. in Caes.

C · IVLII · CAESARIS
FRAG. ANTICATONIS
LIB. I.

VNo *enim excepto, quem aliusmodi atque omnis natura finxit, suos quisque habet caros.* Prisc. lib. VI. Caesar in Anticatone priore. Vno enim, &c. & lib. VII. & lib. XIII.

INCERTA. EX. ANTIC.

ERVNT *officia antelucana, in quae incidere impune ne Catoni quidem licuit. quem tamen C. Caesar ita reprehendit, ut laudet. describit enim eos, quibus obuius fuerit, cum caput ebrij retexissent, erubuisse. deinde adijcit: Putares non ab illis Catonem, sed illos a Catone deprehensos. Potuit ne plus auctoritatis tribui Catoni, quam si ebrius tam uenerabilis erat? nostrae tamen cenae ut apparatus & impendij, sic temporis modus constet. neque enim hi sumus, quos uituperare ne inimici quidem possunt, nisi ut simul laudent.* Ex Plin. lib. III. epist. ad C. Atil. Seu.

C. etiam Caesar, grauis auctor linguae Latinae, in Anticatone: Vnius, inquit, arrogantiae, superbiaeque, dominatuq. Ex Gell. lib. IV. c. 16.

Qualis futura sit Caesare uituperatio contra laudationem meam, perspexi ex eo libro, quem Hirtius ad me misit, in quo colligit uitia Catonis, sed cum maximis laudibus meis. itaque misi librum ad Muscam, ut tuis librarijs daret. uolo

enim

enim eum diuulgari. Ex Cicer. ad Att. lib. XII.

Hirtij epistolam si legeris, quae mihi quasi πρόπλασμα uidetur eius uituperationis, quam Caesar scripsit de Catone. Ex lib. XII. ad Att.

Cum mihi Balbus nuper in Lanuuino dixisset, se & Oppium scripsisse ad Caesarem, me legisse libros contra Catonem, & uehementer probasse. Ex lib. XIII. ad Att.

Quibus omnibus generibus usus est nimis impudenter Caesar contra Catonem meum. Ex Cicer. in Topic.

M. Ciceronis libro, quo Catonem caelo aequauit, quid aliud dictator Caesar, quam rescripta oratione uelut apud iudices respondit? Ex Tacito lib. IV.

His quoque usum C. Caesarem in uituperando Catone notauerit Cicero. Ex Quinct. lib. III.

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. Ex Suet. in Caes.

Vt Catonem Tullius laudans: & duobus uoluminibus Caesar accusans. Ex Mart. Capell. lib. V.

Atque utinam ritus ueteres, & publica saltem
His intacta malis agerentur sacra, sed omnes
Nouerunt Mauri, atque Indi, quae psaltria penem
Maiorem, quam sint duo Caesaris Anticatones,
Illuc, &c.

Ex Iuuen. Sat. VI.

Πυθόμενος δὲ ὡς ἑαυτὸν ὁ ἀνὴρ διεργάσατο, δῆλος μὲν ἦν, δηχθεὶς, ἐφ᾽ ᾧ δὲ ἄδηλον. εἶπε δ᾽ οὖν ὦ Κάτων φθονῶ σοι τοῦ θανάτου. καὶ γὰρ σύ μοι τῆς σωτηρίας ἐφθόνησας.

ὁ μὲν

ὁ μὲν οὖν μετὰ ταῦτα γραφεὶς ὑπ᾽ αὐτοῦ πρὸς Κάτωνα τεθνεῶτα λόγος, οὐ δοκεῖ πράως ἔχοντος. οὐ δὲ εὐδιαλλάκτως σημεῖον εἶναι· πῶς γὰρ ἐφείσατο ζῶντος, εἰς ἀναίσθητον ἐγχέας ὀργὴν τοσαύτην· Paullo post: καὶ τὸν λόγον ἐκεῖνον ἐκ ἐξαπεχθείας. ἀλλὰ φιλοτιμίας πολιτικῆ συντετάχθαι διὰ τοιαύτην αἰτίαν. ἔγραψε Κικέρων ἐγκώμιον Κάτωνος ὄνομα τῷ λόγῳ θέμενος Κάτωνα. καὶ πολλοῖς ὁ λόγος ἦν διὰ σπουδῆς ὡς εἰκὸς, ἀπὸ τοῦ δεινοτάτου τῶν ῥητόρων εἰς τὴν καλλίστην πεποιημένος ὑπόθεσιν· τοῦτο ἠνία Καίσαρα, κατηγορίαν αὐτοῦ νομίζοντα, τὸν τοῦ τεθνεῶτος δι᾽ αὐτὸν ἔπαινον. ἔγραψεν οὖν πολλάς τινας κατὰ τοῦ Κάτωνος αἰτίας συναγαγών. τὸ δὲ βιβλίον Ἀντικάτων ἐπιγέγραπται, καὶ σπουδαστὰς ἔχει τῶν λόγων ἑκάτερος διὰ Καίσαρα καὶ Κάτωνα πολλούς. Ex Plut. in Caes.

Αὐτὸς δ᾽ οὖν ὕστερον ἐν τῇ πρὸς Κικέρωνα περὶ Κάτωνος ἀντιγραφῇ, παραιτεῖται, μὴ στρατιωτικοῦ λόγον ἀνδρὸς ἀντεξετάζειν πρὸς δεινότητα ῥήτορος εὐφυοῦς καὶ σχολὴν ἐπὶ τοῦτο πολλὴν ἄγοντος. Ex Plut. in Caes.

Ἐκ δὲ τούτου διετέλει τιμῶν, καὶ φιλοφρονούμενος, ὥστε καὶ γράψαντι λόγον ἐγκώμιον Κάτωνος ἀντιγράφων, τόν τε λόγον αὐτοῦ καὶ τὸν βίον, ὡς μάλιστα τῷ Περικλέους ἐοικότα καὶ Θηραμένους, ἐπαινεῖν. ὁ μὲν οὖν Κικέρωνος λόγος Κάτων. ὁ δὲ Καίσαρος Ἀντικάτων γέγραπται. Ex Plut. in Cic.

C · IVLII · CAESARIS
DE . ANALOGIA
LIB . I

AD · M · T · CICERONEM

QVIN *etiam in maximis occupationibus cum ad te ipsum, inquit, in me intuens, de ratione Latine loquendi accuratissime scripserit: primoq. in libro dixerit, uerborum delectum originem esse eloquentiae: tribuerit que mi Brute huic nostro, qui me de illo maluit, quam se dicere, laudem singularem (nam scripsit his uerbis, cum hunc nomine esset affatus) Ac si cogitata praeclare eloqui possent, nonnulli studio & usu laborauerunt, (cuius te paene principem copiae, atque inuentorem, bene de nomine ac dignitate populi Romani meritum esse existimare debemus) hunc facilem, & quotidianum noluisse sermonem, nunc pro relicto est habendum. Tum Brutus, amice hercule, inquit, & magnifice te laudatum puto; quem non solum principem atque inuentorem copiae dixerit, quae erat magna laus, sed etiam bene meritum de populi Romani nomine & dignitate.* Ex Cic. in Bruto.

C. Caesar in libris quos ad M. Ciceronem de Analogia scripsit, Arenas uitiose dici existimabat; quod Arena numquam multitudinis numero appellanda sit, sicuti neque Caelum, neque Triticum. contra autem quadrigas etiam si currus unus

[[*equorum*

equorum quattuor iunctorum unum sit, pluratiuo semper numero dicendas putat. (paullo post, ex lib. I. de Analogia) *nam cum supra dixisset, neque caelum, triticum ue, neque arenam multitudinis significationem pati. Num tu, inquit, harum rerum natura accidere arbitraris, quod unam terram, & plures terras, & urbem, & urbes, & imperium, & imperia dicamus, neque quadrigam in unam nominis figuram redigere, neque arenam in multitudinis appellationem conuertere possumus.* Ex Gell. lib. XIX. cap. 8.

Atque id, quod a C. Caesare, excellentis ingenij ac prudentiae uiro, in I. *de Analogia libro scriptum est, habe semper in memoria atque in pectore, Vt tamquam scopulum, sic fugias inauditum atque insolens uerbum.* Ex Gell. lib. I. cap. 10. & Macrob. lib. I. Sat.

LIB. II.

Sed C. Caesar in libro de Analogia secundo, huius die, & huius specie, dicendum putat. Ex Gell. lib. IX. cap. 14.

Panium, Caesar de Analogia lib. II. *dici debere ait. sed Verrius contra.* Ex Car. lib. I.

C. Caesar de Analogia lib. II. *fagos, populos, ulmos.* Ex Car. lib. I.

Nisi quia Caesar libro II. *singulariter Idem, pluraliter Iidem, dicendū affirmat.* Ex Car. lib. I.

Sed Caesar de Analogia II, *Turbonem, non Turbinem etiam in tempestate dici debere ait.* Ex Car. lib. I.

Lucer,

Lacer, &c. *Caesar de Analogia lib.* II. *nec non Valgius de rebus per epistolam quaesitis*. Ex Carif. lib. I.

INCERTA · EX · LIB · ANALOG.

In *libris quoque Analogicis omnia istiusmodi sine I, littera dicenda censet*. Ex Gell. lib. IV. cap. 16.

C. Caesar, quasi indiscretũ hoc sit, ait, I, littera nominatiuo singulari neutra finitima nomina, eãdem definitionem capere, quam capiant E littera terminata, huic animali, & ab hoc animali: huic puteali, & ab hoc puteali. Ex Car. lib. I.

Quam C. Caesar ponit in femininis, ut puppim, restim, puluim. haec enim modo, & ab hoc cani, & ab hoc cane. Ex Car. lib. I.

Hic & haec Samnis, huius Samnitis. sic Caesar de Analogia. Ex Prisc. lib. VI.

Iubar: Plinius ait inter cetera etiam istud C. Caesarem dedisse praeceptum, quorum neutra nomina, Ar nominatiuo claussa per I. datiuum ablatiuumq. singulis ostendant, Iubar tamen ab hac regula dissidere. nã, ut huic iubari dicimus, ab hoc iubare dicendum est; ut huic farri, ab hoc farre. Ex Car. lib. I.

Omnium nominum, quae sunt neutri generis, et in E terminantur, ait Plinius Caesarem scisse eosdem esse ablatiuos, quales sunt datiui singulares. Ar litteris nomina neutralia nominata; idem non minus ait Caesar quod datiuo & ablatiuo pari iure funguntur, ut idem Plinius ait. Ex Car. lib. I.

Partum Caesar in Analogicis, horum partum. Ex Car. lib. I.

Nam tribus ij. iunctis, qualis posset syllaba pronunciari? nam postremum i, pro uocali est accipiendum, quod Caesari artis grammaticae doctissimo placitum fuisse a Victore quoque in arte Grammatica de syllabis comprobatur. Ex Prisc.

At uim C. Caesaris fregerunt editi de Analogia libri? Ex Quinct. lib. I.

Reliquit & de Analogia duos libros, & Anticatones totidem. Ex Suet. in Caes.

Praeterea Caesar declinat, Pubis, puberis. Ex Prisc. lib. VI.

Quamuis Caesar non incongrue protulit Ens, a uerbo Sum, es, est. Ex Prisc. lib. XIIX.

Sed Augustus quoque in epistolis ad C. Caesarem scriptis emendat, quod is Calidum dicere, quam Caldum malit: non quia illud non sit Latinum, sed quia sit odiosum, et, ut ipse Graeco uerbo significauit, περίεργον. Ex Quinct. lib. I.

Neque enim tam Calypsionem dixerim, ut Iunonem, quam secutus antiquos C. Caesar utitur hac ratione declinandi. Ex Quinct. lib. I.

De quo genere optime C. Caesarem praetextatum adhuc accepimus dixisse, Si cantas male cantas, si legis cantas. Ex Quinct. lib. I.

Sic M. Tullius & C. Caesar, mordeo memordi: pungo, pepugi: spondeo, spepondi, dixerunt. Ex Gell. lib. VII. cap. 9.

Pro

Pro quo digamma, Caesar hanc figuram Ⅎ scribere uoluit. Ex Prisc. lib. 1.

Vnguenta autem dicuntur a locis, ut Telinum; cuius Iulius Caesar meminit, dicens: corpusq. suaui Telino ungimur. hoc conficiebatur in insula Telo, quae est una ex Cycladibus. Ex Isidoro lib. IX. cap. 12.

Apud Caesarem, & Catulum, & Caluum lectum est, quorum uacillat auctoritas: cum iam fulua cinis fueris. Ex Non. Marc. in uoce Cinis.

Salue primus omnium Parens Patriae appellate, primus in toga triumphum, linguaeq. lauream merite, & facundiae, Latiarumq. litterarum parens: atque (ut dictator Caesar hostis quondam tuus de te scripsit) omnium triumphorum lauream adepte maiorem. quando plus est, ingenij Romani terminos in tantum promouisse, quam imperij. Ex Plin. lib. VII. cap. 30.

Varie etiam scriptitatum est, mancipium, aucupium, manubiae. siquidem C. Caesar per I scripsit, ut apparet ex titulis ipsius. Ex Velio Longo de Orthographia.

Hoc lutum atque Macellum singulari exire memento; licet Ennius, ista macella, dicatq. & Caesar, lutea. Ex Capro.

C · IVLII · CAESARIS
LIBER . APOPHTHEGMATVM

SEd *tum ipse Caesar habet peracre iudicium · & ut Seruius frater tuus, quem litteratissimum fuisse iudico, facile diceret, hic uersus Plauti non est, hic est, quod tritas haberet aures notandis generibus poetarum, & consuetudine legendi; sic audio Caesarem, cum uolumina iam confecerit* Αποφθεγμάτων, *si quod afferatur ad eum pro meo, quod meum non sit, reijcere solere. quod eo nunc magis facit, quia uiuunt mecum fere quotidie illius familiares.* Ex Cicer. lib. I X. epist, ad Paetum.

Feruntur & a puero, & ab adolescentulo quaedam scripta, &c. item dicta collectanea, &c. Ex Suet. in Caesare.

C · IVLII · CAESARIS
LIBER . AVSPICIORVM

SEd *contra Iulius Caesar* XVI. *Auspiciorum libro, negat nundinis concionem aduocari posse, id est, cum populo agi, ideoq. nundinis Romanorũ haberi comitia non posse.* Ex Macro. Sat. lib. I.

DE · SIDERVM · MOTV

NAM *Iulius Caesar, ut siderum motus, de quibus non indoctos libros reliquit, ab Aegyptijs disciplinis hausi: ita hoc quoque ex eadem institutione*

tutione mutuatus est, ut ad Solis cursum finiendi anni tempus extenderet. Ex Macr. Sat. lib·1

Caesaris de singulorum siderum ortu & occasu obseruationes, in quibus & Idus Martias sibi ferales annotauit· Ex Plin.lib·11X·cap.26·

Tres autem fuere sectae, Chaldaea, Aegyptia, Graeca: hic addit apud nos quartam Caesar dictator, annos ad Solis cursum redigens singulos, qui prius antecedebat· Ex Plin·lib.X11X·cap·25

A Bruma in Fauonium Caesari nobilia sidera significant: (paullo post) Pridie nonas Ianuarij Caesari Delphinus matutino exoritur, & postero die fidicula, quo Aegypto sagitta Vesperi occidit· (paullo post) A Fauonio in aequinoctium uernum Caesari significat XVII· *Kal·Martij triduum uarie ·* & IIX· *Kal· hirundinis uisu, & postero die arcturi exortu uespertino· item* III· *non· Martij Caesar Cancri exortu id fieri obseruauit· Paullo post · Caesar & Idus Martias Ferales sibi annotauit Scorpionis occasu· Paullo post: Tertio Nonas Aprilis in Attica uergiliae uesperi occultantur· eadem postridie in Boeotia; Caesari autem & Chaldaeis, nonis· Paullo post: Caesar sexto Idus significatur Imber librae occasu:* XIV. *Kal· Maij Aegypto suculae occidunt uesperi, sidus uehemens, & terra, mariq· turbidum,* XVI· *Atticae ·* XV· *Ccesari, continuoq· triduo significat: Paullo post:* VI· *Non· Maij Caesari suculae matutino exoriuntur, &* IIX· *Idus Capella pluuialis ·* Ex Plin. lib.X11X· cap,26·

A uergiliarum exortu significant Caesari postri die Arcturi occasus matutini · Paullo post : Vndecimo Kal· Caesari Orionis gladius occidere incipit : tertio non · Iunij Caesari, & Assyriae Aquila uesperi oritur & c·undecimo Kal· eiusdem Orionis gladius Caesari occidere incipit · Ex Plin·lib· XIIX·cap·27·

A solstitio ad fidiculae occasum sexto Kal· Iunij, Caesari Orion exoritur . Paullo post : XIIX. *Kal· Augusti, Aegypto aquila occidit matutino, Etesiarumq· prodromi flatus incipiunt, quod Caesar* X · *Kal· sentire Italiam existimauit. Paullo post : Aquila Atticae matutino occidit: tertio Kal· regia in pectore Leonis stella matutino Caesari immergitur·* Ex Plin· lib· XIIX· cap· 28·

AVGVRALIA

CAESAR *in Auguralibus· Si sincera pecus erat ·* Ex Prisc·lib· XI·

C·Caesar, quae res auguratur οἰωνοσκοποῦνται · Ex Prisc. lib· IIX·

EPHEMERIDES

C· Iulius Caesar cum dimicaret in Gallia, et ab hoste raptus equo eius portaretur armatus, occurrit quidam de hostibus, qui eum nosset; & insultans ait : Cecos Caesar · quod Gallorum lingua, Dimitte, significat : & ita factum est, ut dimitteretur · Hoc autem ipse Caesar in Ephemeride sua dicit, ubi propiam commemorat felicitatem · Ex Seru· in lib· II· Aen·

C. IVLII CAESARIS POEMATVM FRAGMENTA

TVquoque tu in summis, o dimidiate Menander,
Poneris, & merito, puri sermonis amator,
Lenibus atque utinam scriptis adiuncta foret uis
Comica, ut aequato uirtus polleret honore
Cum Graecis, neque in hac despectus parte iaceres,
Vnum hoc maceror, & doleo tibi deesse Terenti.

Ex Donato in uita Terentii

EIVSDEM C. IVLIVS CAESAR

FELTRIA PERPETVA NIMIVM
DAMNATA RIGORE
FORTE MIHI POSTHAC NON
ADEVNDA VALE

Ex antiquo lapide.

EIVSDEM

Thrax puer adstricto glacie dum ludit in Hebro,
Pondere concretas frigore rupit aquas.
Dumq. imae partes rapido traherentur ab amne;
Abscidit tenerum lubrica testa caput.
Orba quod inuentum mater dum conderet urna,
Hoc peperi flammis, cetera, dixit, aquis.

Ex libro lusuum in Priap. quidam Germanic. inscribunt.

Reliquit & de Analogia, &c. ac praeterea poema, quod inscribitur Iter, quorum librorum primos in transitu Alpium, cum ex citeriore Gallia, conuen-

conuentibus peractis, ad exercitum rediret; sequentes sub tempus Mundensis proelij confecit. nouissimum, dum ab urbe in Hispaniam ulteriorem quarto & uigesimo die peruenit. Ex Suet. in Caes.

Nec non olus quoque siluestre est trium foliorum, Diui Iulij carminibus praecipue, iocisq. militaribus celebratum. alternis quippe uersibus exprobauere lapsana se uixisse apud Durrhachium, praemiorum parcimoniam cauillantes. est autem ad Cyma siluestris. Ex Plin. lib. XIX. cap. 8.

C. Caesar inter primos temporis sui oratores. & tragicus poeta bonus admodum habitus est. huius sunt enim tragoediae, quae inscribuntur Iulij. & hi autem Iulij, & Antonius ab satellitibus Marij sunt occisi. Ex Ascon. Pedian.

Feruntur, & a puero, et ab adolescentulo, quaedam scripta, ut laudes Herculis, tragoedia Oedipi, item dicta collectanea. quos omnes libellos uetuit Augustus publicari. Ex Suet. in Caes.

Nisi forte quisquam aut Caesaris pro Decio Samnite, &c. nisi qui & carmina eorundem miratur. Fecerunt enim & carmina, in bibliothecas rettulerunt, non melius, quam Cicero, at felicius, quia illos fecisse pauciores sciunt. Ex Tacito in dialog. de Orat.

Καὶ ποιήματα γράφων, καὶ λόγους τινὰς, ἀκροαταῖς ἐκείνοις ἐχρῆτο καὶ τοὺς μὴ θαυμαζομένους ἄντικρυς ἀπαιδεύτους καὶ βαρβάρους ἀπεκάλει. Ex Plut. in Caes.

C. IVLII. CAESARIS DICTA.

MAXIME *autem de Bruto nostro, de quo quidem ille, ad quem diuerti, Caesarem solitum dicere: Magni refert, hic quid uelit; sed quidquid uult, ualde uult. idq. eum animaduertisse, cũ pro Deiotaro Nicaeae dixerit.* Ex Cicero ad Att. lib. XIIX.

Aiebat, Caesarem secum, quo tempore Sextij rogatu, ueni ad eum, cum exspectarem sedens, dixisse: Ego nunc tam sim stultus, ut hunc ipsum, facilem hominem, putem mihi esse amicum, cum tamdiu sedens meum commodum exspectet? (de Bruto.) Ex Cic. ad Att. iib. XIIX.

Interrogatusq. cur repudiasset uxorem, quoniam (inquit) mos tam suspicione, quam crimine, iudico carere oportere. Ex Suet. in Caesare.

Pontico triumpho inter pompae fercula trium uerborum praetulit titulum, Veni, uidi, uici. Ex Suet. in Caesare.

Consecutusq. cohortes ad Rubiconem flumen, qui prouinciae eius finis erat, paullulum constiti. ac reputans quantum moliretur, conuersus ad proximos, & etiam nunc, inquit, regredi possumus: quod si ponticulum transierimus, omnia armis agenda erunt. Ex Suet. in Caesare.

Tunc Caesar, Eatur, inquit, quo deorum ostenta, & inimicorum iniquitas uocat. iacta est alea, inquit. Ex Suet. in Caesare.

Quem-

Quemadmodum C· Caesar Pomponio ostendenti uulnus ore exceptum in seditione Sulpiciana, quod ipse se passum pro Caesare pugnantem gloriabatur, numquam fugiens respexeris inquit· aut crimē obiectum ut Cicero, &c· Ex Quinct·lib·XII·

Est & illa ex ironia fictio, qua usus est C· Caesar·nam cum testis diceret a reo femina sua ferro petita, & esset facilis reprehensio, cur illam potissimum partem corporis uulnerare uoluisset· Quid enim faceret, inquit, cum tu galeam et loricam haberes; Ex Quinct. lib. VI·

Nam et ipse Caesar accusata acerbitate Marcelli, sic enim appellabat, laudataq·honorificentissime & aequitate tua, & prudentia, repente praeter spem dixit, se senatui roganti de Marcello ne hominis quidem caussa negaturum· Ex Cic·lib· IV· epist· ad Ser·Sulpic·

Cum propter quosdam sordidos homines, qui Caesaris beneficia uendebant, tabulam, in qua nomina ciuitate donatorum incisa essent, reuelli iussisset, eidem Dolabellae, me audiēte, Caesar dixit, nihil esse, quod de Mega uereretur; beneficium suum in eo manere· Ex Cic· lib· XIII.epist. ad Acilium

DE · C · IVLIO CAESARE

SEd *tamen Brute, inquit Atticus, de Caesare & ipse ita iudico, & de hoc huius generis acerrimo aestimatore saepissime audio, illum fere omnium oratorum Latine loqui elegantissime, nec id solum domestica cõsuetudine, ut dudum de Laeliorum et Domitiorum familijs, audiebamus. sed quamquam id quoque credo fuisse, tamen ut esset perfecta illa bene loquendi laus, multis litteris, & ijs quidem reconditis & exquisitis est consecutus, &c.* Ex Cicer. in Bruto.

Sed perge Pomponi de Caesare, & redde quae restant: Solum quidem, inquit ille, & quasi fundamentum oratoris. &c. Caesar autem rationem adhibens, consuetudinem uitiosam & corruptam, pura & incorrupta consuetudine emendat. itaque, cum ad hanc elegantiam uerborum Latinorum, quae, etiam si orator non sis, & sis ingenuus ciuis Romanus, tamen necessaria est, adiungit illi oratoria ornamenta dicendi: tum uidetur tamquam tabulas bene pictas collocare in bono lumine. hanc cum habeat praecipuam laudem in communibus, non uideo cui debeat cedere, splendidam quandam, minimeque ueteratoriam rationem dicendi tenet, uoce, motu, forma etiam magnifica, & generosa quodammodo. Tum Brutus, orationes quidem

eius,

eius, &c. atque etiam commentarios quosdam scripsit rerum suarum, ualde quidem, inquam, probandos: nudi enim sunt, recti, & uenusti, omni ornatu orationis tamquam ueste detracta: sed dum uoluit alios habere parata unde sumerent, qui uellent scribere historivm, ineptis gratiam fortasse fecit, qui uolunt illa calamistris inurere, sanos quidem homines a scribendo deterruit. nihil est enim in historia, pura, & illustri breuitate dulcius. Ex Cic. in Bruto.

Quid Oratorum? quem huic antepones eorum, qui nihil aliud egerunt? quis sententijs aut acutior, aut crebrior? quis uerbis aut ornatior, aut elegantior? Ex Cic. ad Cornelium Napot. apud Suet. in Caesare.

Quid noster hic Caesar? nonne nouam quandam rationem attulit orationis, & dicendi genus induxit prope singulare? quis umquam praeter hunc tragicas paene comice, tristes remisse, seueras hilare, forenses scenica prope uenustate tractauit? atque ita, ut neque iocus magnitudine rerum excluderetur, nec grauitas facetijs minueretur. Ex Cic. l. 3. de Orat.

Sed bene loquendi de Catulis opinio non minor, sale uero conditus, & facetijs Caesar. Ex Cic. lib: 1. de offic.

Reliquit & rerum suarum Commentarios Gallici, ciuilisq. belli Pompeiani. nam Alexandrini, Africiq. & Hispaniensis incertus auctor est. alij enim Oppium putant, alij Hirtium: qui etiam Gal

lici

lici belli nouissimum, imperfectumq. librum suppleuerit. Paullo post: Pollio Asinius parum diligenter, parumq. integra ueritate compositos putat. cum Caesar pleraque & quae per alios erant gesta, temere crediderit; & quae per se, uel consulto, uel etiam memoria lapsus, perperam ediderit; existimatque rescripturum, & correcturum fuisse. Ex Suet. in Caesare.

C. uero Caesar si tātum foro uacasset, non alius ex nostris contra Ciceronem nominaretur: tanta in eo uis est, id acumen, ea cōcitatio, ut illum eodem animo dixisse, quo bellauit, appareat: exornat tamen haec omnia mira sermonis, cuius propriae studiosus fuit, elegantia. Ex Quinct. lib. x.

Quid tantum noceret uim Caesaris, asperitatem Coelij, diligentiam Pollionis, iudicium Calui quibusdam in locis assumere? Ex Quinct. l. x:

Hinc uim Caesaris, indolem Coelij, subtilitatem Calidij, grauitatem Bruti, acumen Sulpitij, acerbitatem Cassii, diligentiam Pollionis, dignitatem Messallae, sanctitatem Calui reperiemus. Ex Quinct. liq. XII.

At tristior Caluus, numerosior Asinius, splendidior Caesar, amarior Coelius, grauior Brutus, uehementior, & plenior, & ualentior Cicero. Ex Tacit. in dialog. de Orat.

Λέγεται δὲ καὶ φῦναι πρὸς λόγους πολιτικοὺς ὁ Καῖσαρ, ἄριστα καὶ διαπονῆσαι φιλοτιμότατα τὴν φύσιν, ὡς τὰ δευτερεῖα μὲν ἀδηρίτως ἔχειν, &c. Ex Plut. in Caes.

Εν δὲ

Ἐν δὲ Ῥώμῃ πολλὴ μὲν ἐπὶ τῷ λόγῳ περὶ τὰς συνηγορίας αὐτοῦ χάρις ἐξέλαμπεν. Ex Plut. in Caes.

Ac mihi ex Graecis orationes Lysiae ostẽtat, ex nostris Gracchorum, Catonisque, quorum sane plu rimae sunt circumcisae & breues. ego Lysiae, Demosthenem, Aeschinem, Hyperidem, multosq. praeterea; Gracchis, & Catoni Pollionem, Caesarem, Coelium, in primis M. Tullium oppono, cuius oratio optima fertur esset, quae maxima. Ex Plin. lib. I. epist.

Sed ego uerear ne me non satis deceat, quod decuit M. Tullium, C. Caluum, Asinium Pollionem, M. Messallam, &c. Diuum Iulium, Diuum Augustum, Diuum Neruam, Ti. Caesarem, &c. Ex Plin. lib. V. epist.

LECTORI

SVPRA, in testimonio ex oratione pro Sextilio recitato a Valerio Maximo, loqui Valerium de eo Caesare, qui in Cinnae proscriptione occisus est, non de Caesare nostro, non est dubium.

In Poematis quoque, Pedianum loqui de eodem Caesare, constat.

Duo uero illa testimonia, in quibus Cicero de Caesare mentionem facit, alterum lib. III. de Orat. alterum lib. I. Off. de eodem Caesare intelligenda sunt, primum enim, in persona Crassi est, qui non ita de Caesare dictatore loqueretur, alterum Ciceronis, qui alibi quoque hunc eundem Caesarem oratorem, de quo loquimur, a facetiis laudauit. ALD.

EVTROPII

EPITOME. BELLI. GALLICI

EX. SVETONII. TRANQVILLI

MONVMENTIS

QVAE · DESIDERANTVR

ANno *ab Vrbe condita* DCXCIII, *C. Iulius Caesar, qui postea imperauit, cum L. Bibulo consul est factus. Decreta est ei Gallia transalpina et cisalpina, & Illyricum, cum legionibus denis in quinquennium datis: Galliam comatam postea senatus adiecit. Hanc historiam Suetonius Tranquillus plenissime explicuit, cuius nos competentes portiunculas decerpsimus. Heluetiorum animos fortissimos Gallorum omnium gentis, ea uel maxima caussa, quod perpetuo paene cum Germanis bello altercabantur, a quibus Rheno tantum flumine dirimuntur, Orgetorix quidam princeps gentis, spe totas inuadendi Gallias, in arma accenderat. Quo ceteri optimates correpto, ad mortem coacto, cohibere tamen animatas semel in praedam plebes nequiuerunt. Qui coniuratione facta, ac die dicta exustis uicis & domibus suis, ne quod desiderium & spes reuertendi foret, profecti sunt. Quos cum ad Rhodanum fluuium Caesar obuios habuisset, magno difficiliq. bello bis uicit, uictos ad deditionem coegit. Horum fuit, cum primum progressa est omnis multitudo, Heluetiorum, Tulingorum, Latobrigum, Rauracorum & Boiorum, utriusque sexus, ad centum quinquaginta septem millia. Ex his quadraginta & septem millia in bello cecidere, ceteri in terras proprias remissi sunt. Postea Caesar contra Ariouistum regem pugnans, excitantem inuehentemq. secum incredibiles Germanorum co-*

pias, quibus nuper uniuersos Galliarum populos se subegisse iactabat, apud Sequanos fugere compulit. Cumq. diu exercitus Caesaris Germanorum multitudine & uirtute perterritus, pugnam detrectasset, Ariouistus in Germaniam arrepta nauicula Rhenum transuectus aufugit. Vxores eius duae, totidemq. filiae captae sunt. Fuerunt autem in exercitu Ariouisti, Arudes, Marcomanni, Triboci, Vangiones, Nemetes, Sebusii, & Sueui. Pugna maxime grauis ex phalange Germanorum fuit, quam, coacto in unum agmine, scutisq. supra capita contextis, ad irrumpendam Romanorum aciem tuti undique praestruxerant. Sed postquam Romanorum aliqui militum agilitate audaciaq. insignes, supra obductam saliere testudinem, scutisq. uelut squamis singillatim reuulsis, desuper nudos deprehensorum detectorum humeros perfoderunt: territi hostes nouo mortis periculo terribilem dissoluere compagem. Exinde in fugam uersi, per quinquaginta millia passuum insatiabiliter caesi sunt. Neque coniici numerus Germanorum potuit, uel quantus pugnae affuerit, uel quantus fuerit occisorum. Post haec Belgarum gens, quae tertia pars Galliarum est, aduersus Caesarem exarsit: quorum distributim copia haec fuit. Bellouaci, qui ceteris numero & uirtute praestare uiderentur, habuere lectissima sexaginta millia armatorum: Suessiones ex duodecim opidis quinquaginta millia: Neruij, quorum adeo feritas praedicabatur, ut numquam mercatores ad se accedere sinerent, uina, ceteraq.

uenalia

uenalia deferri, quibus inducta iucunditas torporem uirtutis afferret · habuere similiter L· millia: Atrebates etiam & Ambiani decem millia: Morini uigintiquinque millia: Menapij decem millia: Caleti decem millia: Velocasses & Veromandui decem millia: Aduatici XVII· millia: Condures & Eburones, atque Caeresi & Paemani, qui uno nomine Germani uocantur, quadraginta millia · Ita omnes simul fuisse referuntur ducenta octoginta duo millia armatorum lectissima · His igitur repente e siluis erumpentibus, exercitus Caesaris perturbatus, atque in fugam actus, plurimis suorum amissis, tamen hortatu ducis restitit, uictoresq· aggressus, usque ad internecionem paene deleuit · Igitur Caesar magnis in Gallia rebus gestis, cum in Italiam proficisci decreuißet, Galbam cum legione duodecima ad Veragros, Sedunosque dimisit · Qui cum hiemandi caussa in uico Veragrorum, cui nomen erat Octodorus, consedisset, mediumq· opidi, quod torrente distinguebatur, accolis concessisset, quadam die eosdem decessisse pariter per noctem, ac proximo insedisse colli uidet · Quippe illi paucitatem uix mediae legionis despectui habentes, ultroneam nullo cessuram negotio uictoriam arbitrabantur, finitimosq· suos in hanc caedis & praedae societatem uocauerant · Igitur Galba tam praesentibus & grauibus periculis circumsaepto, ac trepido, atque inter uarias consultationes certi consilij incerto, repente Galli descensu montis effusi, castra imperfecta circumdant, raros

per uallum propugnatores ſaxis teliſq. onerant. Cumq. iam caſtra irrumperentur, Pacuuij primipilaris, & Voluſeni tribuni conſilio, cunctis Romani portis eruperunt, incautoſq. ſubito aggreſſi hoſtes primum perturbauerunt: deinde in fugam uerſos miſerabili ſtrage fuderunt: nam amplius quam XXX. M. *barbarorum tunc caeſa referunt. Igitur Caeſar cum iam pacatas uniuerſas Galliarum gentes putaret, ad nouum & maximum bellum retractus eſt. Namq. cum P. Craſſus adoleſcens cum legione ſeptima Oceano uicinus apud Andegauos hiemaret, Veneti ceteriq. confines repente in arma couiurant, legatos Rom. uinciunt, eoſq. ita demum ſe reddituros, ſi obſides ſuos recipiant, Romanis indicant. Socios ad id bellum Oſiſmos, Lexouios, Nannetes, Ambibaritos, Morinos, Diablintres, & Menapios adſciſcunt, auxilia quoque a Britannia accerſunt. Caeſar per Craſſum de rebellione deditarum gentium certior factus, quamuis intelligeret quanta ineundi belli difficultas eſſet, tamen rem tanti negotij non negligendam ratus eſt, ne ceteris exemplo huiuſmodi audendi licentia laxaretur. Itaque terreſtri proelio perſequi hoſtes fruſtra aggreſſus: quippe cum hoſtes per interfuſa ex Oceano aeſtuaria, atque inacceſſos receſſus, tutis terrarum finibus munirentur, naues longas aedificari in Ligeri fluuio iubet, per quem in Oceanum mitterentur. Quae mox ut hoſtibus uiſae ſunt, continuo ducentae* XX *naues eorum paratae, atq. omni genere armorũ inſtructiſſimae progreſſae, portu ex*

aduerſo

aduerso steterunt. Bruto circumspicienti imparem longe nauium esse conflictum, quia barbarorum naues solido robore intextae, saxorum modo adactos rostrorum ictus retundebant, hoc primum auxilio fuit, quod falces acutissimas non pertinaciter contis praefixas, funibus autem subnexas parauerat, quibus cum opus esset, apprehensos eminus rudentes subductis hastilibus per funem falcem retrahendo succideret. His celeriter expeditis, disrumpi hostilium antennarum armamenta praecepit. ita antennis ruentibus, complures illico naues uelut captas immobiles reddidit. Alij hoc periculo territi, suspensis uelis, qua uentus intenderet, fugere conati sunt: cessante uento, ludibrio fuere Romanis. Itaque incensis omnibus nauibus, et interfectis qui pugnauerant, Galli reliqui sese dediderunt. Sed Caesar maxime ob iniuriam legatorum, & ut genti ad omnia consilia mobili terribilis exempli notam inureret, cunctis principibus tormẽtis interfectis, reliquos sub corona uendidit. His diebus Titurius Sabinus legatus Caesaris, Aulercos, Eburouices, Lexouiosque, qui primates suos, cum auctores belli resuscitandi esse nollent, interfecerant, eruptione facta incredibili caede deleuit. P. uero Crassus cum in Aquitaniam peruenisset, bello exceptus est. Namque Sontiates magno equitatu pedestribusq. copijs praeualidis adorti, diu grauiter perturbauerunt: post uicti, atque in opidum Sontiatum coactum, obsessique, cum se expugnari uiderent, armis traditis in deditionem recepti sunt.

Aquitani clade permoti, undique exercitum contrahunt: de citeriori quoque Hispania auxilia accersunt. duces bello maxime eos praeficiunt, qui cum Sertorio militauerant. Hi omnes dum obsidionem Crasso parant, in castris suis Crasso obruente deleti sunt. Nam ex Aquitanis & Cantabris, quorum quinquaginta millia tunc in auxilium uenerant, triginta & octo millia caesa referuntur. Caesar Germanos qui Rhenum cum immẽsis copijs transierant simul & totas Gallias subijcere sibi parabant, bello adortus, usque ad internecionem cecidit: quorum fuisse numerum ad quadringenta quadraginta millia ferunt. Tunc Caesar in Germaniam facto ponte transgreditur: Sicambros & Vbios obsidione liberat: Sueuos maximam & ferocissimam gentem, quorum esse centum pagos & populos multi prodidere, totamq. Germaniam aduentu suo terret. Mox in Galliam rescisso ponte se recepit. Domuit autem annis nouem omnem Galliam, quae inter Alpes, flumenq. Rhodanum, Rhenumque, & Oceanum est, & circuitu patet ad bis tricies centena millia passuum. Inde ad Morinos uenit, unde ad Britanniam proximus & breuissimus transitus est. Nauibus circiter onerarijs atque actuarijs octoginta praeparatis in Britanniam transuehitur, Britannisq. bellum infert, quibus ante eum ne nomen quidem Romanorum cognitum erat. Ibi acerba pugna primum fatigatus, deinde aduersa tempestate correptus, plurimam classis partem, & non paruum numerum militum, equitatum

tum

tum uero paene omnem disperdidit. Regressus in Galliam legiones in hiberna dimisit, ac D C. naues utriusque commodi fieri imperauit. Quibus iterum in Britanniam primo uere transuectis, dum ipse in hostem cum exercitu pergit, naues in ancoris stantes tempestate correptae, uel collisae inter se, uel arenis illisae ac dissolutae sunt, ex quibus XL perierunt: ceterae cum magna difficultate reparatae sunt. Interea Sceua miles Caesaris cum quatuor commilitonibus nauicula ante transuectus est ad scopulum insulae propinquum, atque interea recessu Oceani destitutus est. Complures Britanni in paucos Romanos impetum faciunt: ceteri tamen qui perrari comites ipsius fuerant, nauigio redeunt: Scaeua imperterritus manet, undique telis obrutus: ac primo pilo restitit, postremo gladio rem gerit solus in plures. Cumq. fessus uulneratusq. esset, & galeam ac scutum ictibus perdidisset, cum duabus loricis natauit ad castra Caesaris, & poposcit ab imperatore ueniam pro temeritate: quem Caesar centurionatus honore subuexit. Igitur Caesaris equitatus primo congressu a Britannis uictus, ibiq. Labienus tribunus occisus est. Secundo proelio cum magno suorum discrimine uictos Britannos in fugam uertit. Inde ad flumen Tamesim est profectus, quem uno tantum loco transmeabilem ferunt. In ulteriore ripa fluminis cum Cassiuelauno duce immensa hostium multitudo consederat, ripamq. fluminis, ac paene totum sub aqua uadum acutissimis sudibus praestruxerant.

xerant.

xerant. Quod ubi a Romanis deprehensum ac uitatum est, barbari legionum impetum non ferentes, siluis se abdidere, unde crebris eruptionibus Romanos grauiter ac saepe lacerabant. Interea Trinobantum firmissima ciuitas, cum Androgorio duce datis quadraginta obsidians Caesari se dedidit. Quod exemplum secutae urbes aliae complures in foedus Romanorum uenerunt, obsidibusq. datis stipendariae factae sunt: ijsdemq. demonstrantibus Caesar opidum Cassiuelauni ducis inter duas paludes situm, obtentu siluarum munitum, omnibusq. rebus confertissimum, graui tandem pugna cepit. Exin Caesar, a Britannis reuersus in Galliam, postquam legiones in hiberna misit, repentinis bellorum tumultibus undique circumuentus & conflictatus est. Namque Ambiorix cum Eburonibus & Aduaticis conspirans, Treuirorum consilio, Titurium Sabinum & Aurunculeium Cottam legatos apud Eburones cum tota fun ditus legione insidijs circumuentos interfecit. Ambiorix hac uictoria elatus, Aduaticos et Neruios, plurimosq. alios raptim in arma contrahit, atque ad Ciceronem legatum, qui similiter tunc legioni praeerat, in hiberna contendit. Multitudo ex hoc hostium colligi potuit, quia cum obsidione castrorum uallum circumdãdum esse a captiuis Romanis docerentur, & instrumenta ruralia non haberent, gladijs concidendo terram, & sagulis exportando, uix tribus horis uallum x *pedum, & fossam* xv *pedum per millia passuum* xv *in circuitu fecerunt.*

Prae-

Praeterea centum uiginti turres mirae altitudinis exſtruxerant. Et cum iam ſeptem dies noctesq. ſuccidui hoſtium cunei pugnarent, ac uentus ſubito exortus eſſet plurimus, teſtas feruentes intorſere ſundis, flammataq. focis tela, ac mox concepto igne rutilantia inter caſtra iecerunt. Quo facto, per culmea culmina raptim uentus inſiſtens ſparſum animauit incendium. Sed nec ſic quidem Romani, cum undique obruerentur uulneribus, laboribus, ieiunijs, uigilijs, incendijſque, ceſſerunt. Tandem Caeſari nunciatum eſt unam legionem deletam eſſe, alteram iam paene confectam. Aduentante cum duabus legionibus Caeſare, deſerunt hoſtes obſidionem, atque in eum cunctis raptis copijs ruunt. Caeſar paruiſſimis ſe caſtris conſulto condidit, equitibuſq. praemiſſis, ut fugam fugerent imperauit, ut ad tranſitum uallis, quae media erat, ſibiq. periculoſa uidebatur, hoſtes contemptu ſui inuitaret. Quibus aduentantibus, inſuper obſtrui portas praecepit. Quo uiſo Galli, quaſi iam uiciſſent, ad obducendum extrinſecus uallum conuerſi ſunt. Caeſar totis repente portis paratum effudit exercitum: acriterq. cum eis dimicans, tandem uidit unum ex militibus ſuis ſegnius proeliantem, ſcutumq. eius rapuit, & in aduerſos ruit. Quo facto erubuit exercitus, uerſoſque in fugam Gallos, uaſtiſsima caede confecit. Nam ſexaginta millia tunc fuiſſe referuntur, e quibus pauci per paludes inuias euaſerunt. Induciomarus Treuirorum princeps, magnas armatorum copias habens,

postquam

postquam de consensu totius Galliae certior redditus est, Labieni castra, legionemq. cui praeerat, quod facile factu arbitrabatur, delere statuit, ac deinde Eburonibus Neruijsq. coniunctus, ad opprimendum Caesarem pergere. Labienus quibus potest artibus timorem simulat, atq. ita Induciomarum negligentiorem cum insultantibus copijs pro uallo oberrantem repentina eruptione prostrauit. Hac uictoria Labieni, reliqui Gallorum conatus repressi sunt, & Caesar paullo quietior reliqua parte hiemis fuit. Sed intelligens sibi maiora belli superesse negotia, maxime quia plurima exercitus parte amissa, alijsq. grauiter sauciatis, ne ad sustinendum quidem sibi idoneus, non dicam ad comprimendum Gallorum impetum uideretur, a Cn. Pompeio proconsule conscribi legiones, sibiq. mitti in auxilium fecit. Itaque ante hiemem exactam, tres ad eum legiones in castra uenerunt. Igitur Caesar priusquam in unum hostium copiae coirent, ineunte uerno aggredi trepidos, & opprimere sparsos in suis finibus parat. Primum itaque Neruiorum fines diripit: praedam uero, quae copiosissima erat, exercitui permittit. Deinde Menapios, qui sibi propter immensas paludes, atque impeditissimas siluas munitissimi uidebantur, tribus agminibus inuadit, nimiaq. caede uulgo agitata residuos supplices in deditionem accepit. Labienus sequenti proelio omnes Treuirorum copias interfecit, arte in bellum prouocatas, priusquam Germanis aduentantibus iungerentur: & continuo

ipsam

ipsam ciuitatem cepit. Caesar ulcisci mortem Sabini et Cottae legatorum uolens in Ambiorigem et Eburones deletae legionis auctores, postquam in Arduennam siluam refugisse comperit, quae silua totius Galliae maxima est, atque a ripis Rheni, finibusq. Treuirorum ad Neruios usque pertingit, & in longitudine plusquam quinquaginta millibus passuum patet, permetiens rem suis maximi periculi fore, si per obstructas spatiosas siluas, ignoti diuiderentur, hostemq. loci gnarissimum quaererent, omnem Galliam per nuncios inuitat, ut quisque secundum placitum suum reconditas in Arduenna silua praedas quaerant diripiantq. Quo facto Gallis utrimque morientibus maximas Romanorum iniurias sine cuiusquam Romani discrimine uindicauit. Ita hoc tutissimo uincendi genere securus in Italiam rediјt. Igitur Caesare in Italiam reuerso, rursus Gallia in arma coniurat, multiq. simul populi coeunt. Dux his Vercingetorix fuit, cuius consilio statim omnes Galli ciuitates suas ultro incenderunt, prima a suis incensa Biturico. Inde ad Caesarem, qui magnis itineribus per Narbonensem prouinciam clam ad exercitum recurrerat, impetum faciunt. Caesar tunc opidum nomine Genabum obsidione concluserat: quod diu oppugnatum tandem post multas Romanorum clades pluuio die, cum hostilium machinarum amenta neruiq. languerent, applicitis turribus captum atque deletum est. Quadraginta millia hominum ibi fuisse referunt: e quibus uix XXC *homines per fugam*

gam

gam elapsi ad castra proxima Gallorum uenerunt. Praeterea Aruerni ceteriq. confines, solicitatis etiam ad se Aeduis, multis aduersus Caesarem proelijs bellauerunt. Qui cum se pugnando fatigati in quoddam opidum recepissent, milites praedae inhiantes, ad expugnationem opidi animum intendunt, frustra Caesare de loci iniquitate caussante. Itaque ibi Caesar erumpentibus desuper hostibus pressus, multa exercitus sui parte perdita uictus aufugit. Dum haec ad Alexiam geruntur, Vercingetorix, quem omnes consensu pari regem praeoptauerant, suadet uti ex tota Gallia omnes, qui arma ferre possent, huic bello praesto sint: hoc enim esse unum bellum, quo aut perpetua libertas aut aeterna seruitus, aut mors omnium consequatur. Itaque absque eo numero quem infinitum ante contraxerat, equitum circiter octo millia, peditum ducenta quinquaginta millia contracta sunt. Dehinc duo colles sibi inuicem obuersos Romani Galliq. ceperunt, unde multis saepe eruptionibus & uarijs euentibus proeliantes, tandem Romani praecipua Germanorum equitum, quos sibi iamdudum amicos, nunc in auxilium adsciuerant, uirtute uicerunt. Vercingetorix alia die congregatis omnibus qui fuga euaserant, dixit se auctorem bona fide defendendae libertatis, atque rumpendi fœderis fuisse. Et nunc siue Romanis sese ad mortem offerant, siue se solum pro omnibus dandum, paratum animo fore. Itaque Galli uoluntatem, quam pudore aliquandiu texerant, quasi ex consilio regis assume-

sumerent, illico sibi ueniam precantes, eum solum uelut auctorem magni sceleris dediderunt. Bellouaci omnibus Gallorum gentibus ipsorum opinione fortiores habebantur. Hi Chorreo duce bellum instaurant, sibiq. in hanc suscepti belli societatem Ambianos, Aulercos, Caletos, Bellocasses, Atrebatasq. coniungunt, & locum quendam cinctum atque impeditum undique paludibus capiunt. Commissoq. proelio, magnam Rhemorum manum, quae auxilio Romanis ierat, trucidant. Deinde cum opportunum ipsi locum insidijs prouisum occupauissent, atque hoc comperto Romani ad insidiarum locum instructi ordinatiq. uenissent, commisso proelio Romani Gallos fugientes ijsdem locorum munitionibus, quibus clausi fuerant, incluserunt, cunctosq. ad internecionem ceciderunt. Ibi Chorreus uel fugam uel deditionem detrectans, Romanos ut uiuus caperetur instantes, occidendo ut occideretur coegit. Igitur cum pacatam Galliam uniuersam Caesar, neque ausuram fore ad aliquos adspirare motus arbitraretur, legiones in hiberna dimisit. Ipse autem Ambiorigis fines, qui tot bella excitauerat, hominum horrenda strage uastauit. At uero C. Caninius legatus bellum apud Pictonas inuenit, ubi magna hostium multitudo impeditam itinere legionem circumdedit, atque ad extremum discrimen adduxit. Porro autem Fabius legatus acceptis Caninij litteris, in Pictonas proficiscitur: ibiq. a captiuis de opportunitate locorum certior factus, inopinantes hostes opprimit:

magnisq.

magnisq. stragibus factis, plurimas praedas agit. Deinde cum Caninio signum aduentus sui dedisset, Caninius totis castris subito insiluit, seseq. iniecit hosti. Ita Fabio ex una parte, & Caninio ex altera insistente, maximo & diuturno bello innumerae Gallorum copiae trucidatae sunt. Inde Fabius in Carnutes profectus est. Sciebat enim Deonacum ducem antiquissimum totius rebellionis incentorem ab hoc bello elapsum, si Armoricis gentibus adiunctus esset, maximos iterum tumultus esse in Gallia moturum. Sed eos, adhuc ipsa nouitate trepidantes, mira uirtute & celeritate perdomuit. Interea Drapes unaq. Lucterius cum adesse Caninium & legiones in finibus suis uiderent, undique collectis copijs opidum Vxellodunum occupant. Hoc opidum in editissima montis arce pendebat: duabus partibus per abrupta latera non paruo flumine cingebatur: medio deinde descensu largissimo fonte securum, plurimaq. introrsum copia frumenti tutum, irritos procul discursus hostium despiciebat. Caninius, quod solum Romana prouisione potuit, ambos duces cum parte copiarum plurima in campum euocatos, maximo proelio superauit. Nam uno e ducibus interfecto, alter cum paucissimis fugit, nullus in opidum rediјt. Sed ad id oppugnandum Caesare opus fuit. Itaque certior per nuncios factus Caesar occurrit, circumspectisq. omnibus, uidet si expugnare ui moliatur, ludo & spectaculo hostium delendum esse exercitum suum: unum solum esse presidij, si quo-

quo modo hostes aqua arceantur. Sed & hoc quoque nisi Caesar non potuisset. Siquidem fons, quo ad potum utebantur, medio deuexi montis latere fundebatur. Caesar ad proximum fontis admoueri uineas, turrimq. exstrui iubet. Fit magnus illico concursus ex opido: quibus sine periculo proeliantibus, Romani quamuis pertinaciter obsisterent, crebriusq. succederent, tamen complures trucidantur. Igitur exstruitur agger, & turris pedum LX, *cuius uertex adaequare ad fontis locum possit, ut uel ex aequo tela coniici queant, uel praecipitata desuper saxorum uolumina non timeri. Opidani autem ubi exanimari siti non solum pecora, uerumetiam infirmiores hominum aetates uident, cupas pice, seuo, & scandulis repletas, ac deinde immisso igne, in prona praecipitant, easq. ipsi toto opido fusi subsequuntur. Ardentibus machinis cum graue proelium suis Caesar ac periculosum uideret, cohortes in circuitu opidi ire uelociter per occultum imperat, atque undique subito uastum clamorem attollere. Quo facto consternati opidani, dum recurrere ad muniendum opidum uolunt, ab oppugnatione turris, uel demolitione aggeris recesserunt. Illi tamen, qui ad incidendas fontis uenas sub obtentu aggeris tuti cuniculos perfodiebant, repertos in abstruso aquarum meatus, per multa diuidendo, tenuari in semetipsis consumiq. fecerunt. Opidani fonte siccato ultima desperatione correpti, deditionem sui faciunt. Caesar autem omnibus, qui arma tulerant,*

§§ *manus*

manus sustulit, & uitam reliquit, quo testatior esset etiam posteris poena improborum. Multum enim ad coercendam audaciam ualet propositum punitionis exemplum, cum ipsa miseri praesens forma uiuentis, & ad recordationem admonet conscios, & ad sciscitationem cogit ignaros. Exhaustis itaque atq. edomitis Gallis, securus Caesar cum legionibus in Italiam rediјt, nullos post se Gallorum motus pertimescens, certo se sciens minime aliquos, qui uel moueri audeant, uel si moueantur, timendi sint, reliquisse. Anno ab Vrbe condita DCXCVII. M. Licinius Crassus collega Cn. Pōpeij Magni in consulatu secundo prouinciam sortitus in Parthos, homo inexplebilis cupiditatis, audita in Hierosolymis templi opulentia, quam Pompeius intactam reliquit, in Palestinam diuertit, Hierosolyma adijt, templum peruadit, opes diripit. Inde per Mesopotamiam tendēs in Parthiam, quacumque iter habuit, socijs ciuitatibus auxilia indixit, pretia exegit. Mox ut Euphratem transijt, illico Bagesen ab Orode rege Parthorum ad se missum obuiam habuit: a quo uehementer increpatus est, cur contra fœdus Luculli & Pompeij auaritia inductus Euphratem transierit: quamobrem sine mora futurum ut pro auro Parthico serico ferro oneraretur. Inde cum prope Carras contra omnia & auspicia uentum esset, Parthi subito ingruentes cum Surena & Sylace praefectis, sagittis oppressere Romanos. Cecidere ibi plurimi senatores, aliquot etiam consulares & praetorij uiri.

uiri. Crassus quoque filius Crassi lectissimus iuuenis in acie occisus est. Praetera quatuor cohortes cum Varganteio legato medijs deprehensae campis & interfectae sunt. Surenas rapto equitatu Crassum persequi intendit, eumq. circumuentum, ac frustra colloquium eius petentem cepit, & in castra perduxit, ac postremnm auro in os eius infuso interfecit. Pauci noctis beneficio liberati, Carras confugere. Cognita clade Romanorum, multae Orientis prouinciae, a societate uel fide pop. R. defecissent, nisi Cassius Quaestor, collectis ex fuga militibus paucis, intumescentem Syriam egregia animi uirtute ac moderatione pressisset: qui & Antiochum, copiasq. eius ingentes proelio uicit, & interfecit. Parthos quoque ab Orode in Syriam missos, iamq. ingressos Antiochiam, bello expulit, ducemq. eorum Hosagen interfecit. Igitur Romani status agitur semper alterna mutatio, uelut forma Oceani maris, quae omni die dispar, nunc succiduis per septem dies tollitur incrementis, nunc insequentibus totidem diebus naturali damno & defectu interiore subducitur. Anno ab Vrbe condita DCC, *incertum unde concretus, plurimam Vrbis partem ignis inuasit. Neque umquam antea tanto incendio correptam atque uastatam ciuitatem ferunt. Nam quattuordecim uicos cum uico Iugario consumptos fuisse memoriae proditum est. Hinc iam bellum ciuile committitur, quod magnis iam dudum dissensionibus ac molitionibus parabatur. Nam Caesar rediens uictor ex*

 Gallia,

Gallia, decerni sibi absenti alterum consulatum poposcit. Contradictum est a Marcello consule, a Bibulo, a Catone, annitente Pompeio. Deinde decretum est a Senatu, ut in urbem Caesar non nisi dimisso exercitu ueniret: et ex Marcelli consulis auctoritate ad legiones, quae apud Luceriam erant, Cn. Pompeius cum imperio missus est. Caesar Rauennam sese contulit. M. Antonius & P. Cassius trib. pl. pro Caesare intercedentes, interdicente Lentulo consule, curia foroq. prohibiti, ad Caesarem profecti sunt, Curione simul Coelioq. comitantibus. Caesar Rubicone flumine transmeato, mox ut Ariminum uenit, quinque cohortes, quas tunc solas habebat, cum quibus, ut ait Liuius, *orbem terrarum adortus est: quid facto opus esset, edocuit. deplorans iniurias suas, caussam belli ciuilis pro restituendis in patriam tribunis esse testatus est. Inde per Antonium septem cohortes, quae apud Sulmonem morabantur, a Lucretio recepit. tres legiones, quae cum Domitio apud Corfinium morabantur, ad suas partes transduxit. Consules cum Cn. Pompeio, senatusq. omnis, atque uniuersa nobilitas ex urbe fugit, atque in Graeciam transiit. Apud Dyrrachium Epirumque, Macedoniam & Achaiam, Cn. Pompeio duce, senatus contra Caesarem bellum parauit.*

CAESAR · DICTATOR

CAESAR uacuam urbem ingressus, Dictatorem se fecit, negatamq· sibi ex aerario pecuniam fractis foribus inuasit, protulitq· ex eo auri pondo quattuor millia centum triginta & quinque: argenti pondo prope nongenta millia· Inde digressus Ariminum ad legiones, mox alpes transuectus, Massiliam uenit: ob quam oppugnandam, cum receptus non esset, Trebonium cum tribus legionibus reliquit· Quo bello miles duodecimae legionis aduersus eos nauali certamine pro Caesare dimicans, hostilem nauem dextra apprehendit: qua amputata, laeuam iniecit, neque ante dimisit, quam mergeretur· Caesar deinde ad Hispanias contendit, quas L· Afranius, & M· Petreius, & M· Varro, Pompeiani duces, cum legionibus obtinebant· ibi multis proelijs Petreium Afraniumq· superatos, composita pactione dimisit· In ulteriore Hispania duas legiones a M· Varrone suscepit· Similiter & duces eius, Curio Catonem Sicilia expulit, Valerius Cottam Sardinia, Tuberonem ab Africa Varus eiecit· Caesar rediens, Massiliam obsidione domitam, uita tantum & libertate concessa, ceteris rebus abrasit· At uero Dolabella partium Caesaris in Illyrico per Octauium & Libonem uictus, copijsq· exsutus, ad Antonium fugit· Basilus & Sallustius ducentes singulas legiones, quibus praeerant, similiter & Antonius, Hortensius quoque ab infero mari cum

classe concurrens, omnes pariter aduersus Octauium & Libonem profecti, & uicti sunt. Antonius cum se Octauio cum quindecim cohortibus dedisset, omnes ad Pompeium a Libone deducti sunt. Curio ex Sicilia in Africam cum exercitu transgressus est: quem Iuba rex continuo exceptum cum omnibus copijs trucidauit. Octauius Salonas oppugnare conatus, omnes copias, quas duxit, amisit. Coelius a Caesare desciuit, ac se Miloni exsuli iunxit. Cumq. ambo seruorum manu Capuam oppugnare molirentur, occisi sunt. Bibulus apud Corcyram pudore uictus, quod custodiae eius, quam pelago & opido praetendebat, hostis illuserat, inedia sese uigilijsq. confecit. Appius Claudius Censorinus, qui iussu Pompeij Graeciam tuebatur, iam abolitam Pythici oraculi fidem uoluit experiri. Quippe ab eo adacta uates descendere in specum, respondisse fertur de bello consulenti: Nihil ad te hoc Romane bellum pertinet: Euboica Coela obtinebis. Coela autem uocant Euboicum sinum. Ita Appius perplexa sorte incertus discessit. Interea apud Dyrrachium multi Orientis reges ad Cn. Pompeium cum auxilijs uenerunt. quo cum Caesar uenisset, Cn. Pompeium obsidione frustra cinxit, ipse terram quindecim millium passuum fossa praestruens, cum illi paterent maria. Pompeius castellum quoddam propinquum mari, quod Marcellinus tuebatur, euertit: praesidiaq. Caesaris, quae ibidem morabantur, occidit. Caesar Torquatum legionemq. unam ut expugnaret aggressus est. Hoc periculo sociorum

ciorum Pompeius cognito, omnes copias eo traxit: & sine eo mouente, fulmina aduersa occurrerunt: apes quoque obsedere uexilla. Quo uiso subitus maeror confudit exercitum. Fugerunt hostiae in templis: conuersa simulacra, alia fleuerunt, alia sudarunt. Tantus uero in aere armorum strepitus fuit, ut Antiochiae quasi aduentu hostium in muros concurrerent. Interea Caesar omissa obsidione ad Pompeium se conuertit. Torquatus autem euestigio prorumpens, auersum insecutus est. Ita Caesaris milites ancipiti periculo territi, ipso Caesare frustra obsistente, fugerunt. Euasit tamen Caesar, quia nocte interueniente Pompeius sequi noluit. Dixitq. Caesar, nec Pompeium scire uincere, & illa tantum die potuisse superari. Caesaq. sunt in eo proelio quattuor millia militum Caesaris, centuriones uiginti duo, equites R. complures. Caesus est et Scaeua Caesaris miles fortissimus. Quem cum milites Pompeij, ut se traderet, hortarentur, respondisse fertur, se esse fessum. accurrit unus, uelut accepturus arma: percutitur, plures simul sternuntur. ipse autem uulnera accepit capite, humero, femore, oculumq. amisit. Scutum eius satis constitit centum uiginti ictibus petitum fuisse. Deinde Caesar tacito agmine per Epirum in Thessaliam perrexit. Pompeius cum maximis copijs est secutus. Bellumq. commissum est. Itaque instruitur utrimque acies. Pompeius octoginta & octo cohortes triplici ordine locauit. fuere autem peditum plusquam quadraginta millia:

lia: equites in sinistro cornu sexcenti, in dextro quingenti. Praeterea reges multi: senatores, equitesque Romani plurimi, absque leuium armaturarum magna copia. Caesar similiter octoginta cohortes triplici ordine disposuit. cui fuere minus quam quadraginta millia peditum, equites mille. Videre ibi & gemere erat, contractas Romanorum uires in campis Pharsalicis ad occisionem mutuo constitisse, quas si concordia rexisset, nulli populi, nulli reges ferre potuissent. Prima congressione equitatus Pompeij pulsus, sinistra latera nudauit. Deinde cum diu utrimque dubia sorte caederentur, atque ex alia parte Pompeius diceret, Parce ciuibus, nec tamen faceret; ex alia uero Caesar hoc faceret, quod urgeret dicens, Miles faciem feri: tandem uniuersus Pompeij fugit exercitus, castraque eius direpta sunt. Caesa sunt in eo proelio Pompeianorum quindecim millia, centuriones triginta tres. Hic exitus pugnae ad Palaeopharsalum fuit. Pompeius fugiens in ostio Penei amnis onerariam nauim nactus in Asiam transiit. Inde per Cyprum Alexandriam petijt, ut a rege Aegypti, cui tutor a senatu datus fuerat propter iuuenilem eius aetatem, acciperet auxilia: qui fortunam magis, quam amicitiam, secutus, occidit Pompeium, atque caput eius & anulum Caesari misit. Quo conspecto Caesar etiam lacrumas fudisse dicitur, tanti uiri intuens caput, & generi quondam sui. Pompeij uxor filijque eius fugerunt, ceteraque Pompeiana classis

dire-

direpta est, omnibus, qui in ea erant, crudelissime trucidatis: ibique & Pompeius Bithynicus occisus est. Lentulus uero uir consularis apud Pelusium interfectus est. Caesar, compositis apud Thessaliam rebus, Alexandriam uenit. Cumque se in regiam recepisset, eludebatur a tutoribus, quo minus pecuniam acciperet, templa sua astu spoliantibus, ut & regios thesauros uacuos esse ostenderent, & in inuidiam Caesaris populum concitarent. Praeterea Achillas dux regius imbutus semel Pompeij sanguine, Caesaris quoque necem meditabatur. Nam iussus exercitum dimittere cui praeerat uiginti millia armatorum, non modo spreuit imperium, uerumetiam aciem direxit. In ipso proelio regia classis ad terram subducta iubetur incendi. Ea flamma cum partem quoque urbis inuasisset, quadraginta millia librorum proximis forte aedibus condita exussit: singulare profecto monumentum studij, curaeq. maiorum, qui tot tantaq. illustrium ingeniorum opera congesserant. Vnde quamlibet hodieq. in templis exsistant, quae & nos uidimus armaria librorum: quibus direptis exinanita ea a nostris hominibus nostris temporibus memorent, quod quidem uerum est: tamen honestius creditur, alios libros fuisse quaesitos, qui pristinas studiorum curas aemularentur, quam aliam ullam tunc fuisse bibliothecam, quae extra quadringenta millia librorum fuisse, ac per hoc euasisse credatur. Postea Caesar insulam, ubi Pharus est, cepit. Eo Achillas cum Gabinianis militibus

litibus uenit. ingens pugna commiſſa eſt. Magna ibi Caeſarianorum multitudo cecidit. Omnes etiam interfectores Pompeij interfecti ſunt. Caeſar quoque ui inſiſtentium hoſtium preſſus, ſcapham adſcendit, qua mox pondere ſubſequentium grauata ac merſa, per ducentos paſſus ad nauem una manu eleuata, quã chartas tenebat, natando peruenit. Mox nauali certamine pulſatus, magna felicitate claſſem regiam aut depreſſit, aut cepit. Alexandrinis petentibus reddidit regem, monuitq. ut amicitiam Romanam quam arma experiri ſtuderet. Qui tamen illico ut liber fuit, bellum Caeſari intulit, ſed continuo cum toto exercitu ſuo & ipſe deletus eſt. Nam XX *millia hominum in eo bello caeſa referuntur, duodecim millia cum ſeptuaginta longis nauibus dedita, quingenti ex uictoribus cecidiſſe dicuntur. Rex ipſe adoleſcens ſcapha exceptus, ut fugeret, multis inſilientibus merſus, necatusq. eſt. Corpus eius ad litus deuolutum, indicio loricae aureae cognitum fuit. Qua Caeſar praemiſſa Alexandriam, Alexandrinos omnes ad deditionem deſperationemq. compulit, regnumq. Aegypti Cleopatrae dedit, Ptolemaei ſorori, cum qua ſtupri conſuetudinem habuerat. Quae poſtea regio comitatu urbem ingreſſa eſt. Inde Syriam peruagatus, Pharnacem Mithridatis Magni filium, qui Pompeio auxilio apud Theſſaliam fuerat, rebellantem in Ponto, & multas populi Romani prouincias occupantem, uicit acie, ac poſtea in mortem coegit. Inde Romam regreſſus, tertio ſe dictatorem & conſulem*

fecit,

fecit, cum M. Aemilio Lepido, qui & magister equitum dictatoris caussa ante annum fuerat. Inde in Africam profectus est, ubi infinita nobilitas Romanorum cum Iuba Mauritaniae rege apud Thapsum bellum reputauerat. Duces autem Romani erant, P. Cornelius Scipio, ex genere antiquissimo Scipionis Africani: hic etiam socer Magni Pompeij fuerat: M. Petreius, Varro, M. Porcius Cato, L. Cornelius Faustus Sullae Dictatoris filius. Contra hos commisso bello, post multas dimicationes maxima hominum multitudo caesa, uictor fuit Caesar: castra utrorumq. direpta sunt, sexaginta elephanti capti. Cato apud Vticam sese occidit: Iuba percussori iugulum praebuit, pretio dato. Petreius eodem gladio se perfodit: Scipio in naui, qua ad Hispanias fugere contendens, uento coactus in Africam redierat, semetipsum iugulauit. in eadem naui T. Torquatus occisus est. Faustum Sullae quondam dictatoris filium, Pompeij generum, nepotes, filiamq. Pompeiam, & Afranium, et Petreium filium Caesar praecepit occidi. Post annum inde Caesar Romam cum quattuor triumphis ingressus. quarto dictator & consul creatus, disposito reparatoq. reip. stato, continuo in Hispaniam contra Pompeios Pompeij filios profectus, septimodecimo quam egressus ab urbe fuerat die Saguntum peruenit: statimq. aduersus Pompeios duos & Labienum atque Atium Varum multa bella uaria sorte gessit. Vltimum bellum apud Mundam gestum est: ubi tantis uiribus dimicatum est, tantaq. caedes acta, ut Caesar quoque

uete-

ueteranis etiam ſuis cedere non erubeſcentibus, cum cogi caediq. aciem ſuam cerneret, ſe uoluerit occidere, ne poſt tantam rei militaris gloriam in poteſtatem adoleſcentium natus annos ſex & quinquaginta ueniret. Denique reparatis ſuis, tum uerſus ſubito in fugam Pompeianorum fugit exercitus. Equidem eo die hoc bellum geſtum eſt, quo Pompeius pater ab urbe bellum geſturus auſugerat. Quattuorq. annis hoc bellum ciuile toto orbe indeſinenter intonuit. T. Labienus, & Atius Varus, in acie occiſi ſunt. Sex. Pompeius cum centum equitibus auſugit. Cn. Pompeius frater eius, contracta celeriter non parua Luſitanorum manu, cum Caeſonio congreſſus & uictus, fugienſq. interfectus eſt. Munda ciuitas cum immenſa hominum caede Caeſare oppugnante uix capta eſt. Inde Caeſar bellis ciuilibus toto orbe compoſitis Romam rediјt: agere inſolentius coepit, contra conſuetudinem Romanae libertatis. Cum ergo honores ex ſua uoluntate praeſtaret, qui a populo antea deferebantur, nec ſenatui ad ſe uenienti aſſurgeret, aliaq. regia ac paene tyrannica faceret, coniuratum eſt in eum a ducentis ſexaginta uel amplius ſenatoribus equitibuſq. Romanis. Praecipui fuerunt inter coniuratos duo Bruti, ex eo genere Bruti, qui primus Romae conſul fuerat, & reges expulerat, & C. Caſſius, & Seruilius Caſca. Ergo Caeſar cum inter ceteros ſenatus quadam die ueniſſet ad curiam, uiginti & tribus cultris ſenatorijs confectus, uulneribuſq. confoſſus interijt. Quo facto, ſenatores ſtrictis pugionibus

bus

bus in Capitolium secesserunt· Diu deliberatum est, utrum Capitolium cum auctoribus caedis oporteret incendi· Corpus eius raptum, populus dolore stimulatus in foro fragmentis tribunalium ac subselliorum cremauit· Eadem nocte Calpurnia, uxor uidelicet eius, uidit in somnis eum fossum uulneribus in sinu suo iacere· orauit Caesarem, ne eo mane abiret in senatum· Sed ille, auspiciorum saepe negligens, contempsit somnium, sed exitu probauit· Ante paucos dies, quam Caesar occideretur, in curia boue ex more mactato, cor in extis non est repertum· Quod cum Spurina haruspex pronunciasset ad uitae periculum pertinere, ait Caesar constantiae memor, Miraris si bos non habeat cor? sed mox ei finis uitae fuit. Idem Spurina ante paucos dies eidem Caesari dixerat, cauendum ei esse idus Martias· Quo die uiso, Spurinae ait Caesar, Idus Martiae uenerunt: ille respondit, Sed nondum transierunt. Eodem die Caesar confessus est, uir, quo numquam ullus homo magis bellis enituit· Eius siquidem ductu, undecies centum nonaginta & duo millia hostium caesa sunt· Nam, quantum bellis ciuilibus fuderit, noluit annotare· Signis collatis quinquagies dimicauit, M· Marcellum solus supergressus, qui triginta nouem uicibus pari modo fuerat proeliatus· Ad hoc nullus celerius scripsit, nemo uelocius legit· quatternas etiam epistolas simul dictauit· Tantae fuit bonitatis, ut, quos armis subegerat, magis clementia uicerit. Eodem tempore Romae tres simul exorti soles, paullatim in

eundem

eundem orbem coierunt · Inter cetera portenta, quae toto orbe facta sunt, bos in suburbano Romae ad arantem locutus est, frustra se urgeri: non enim frumenta, sed homines defuturos ·

C . IVLII . CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE . BELLO . GALLICO
LIBER . I

GALLIA *est omnis diuisa in partes tres: quarum unam incolunt Belgae, aliam Aquitani, tertiam qui ipsorum lingua Celtae, nostra Galli appellantur. hi omnes lingua, institutis, legibus inter se differunt. Gallos ab Aquitannis Garumna flumen, a Belgis Matrona, & Sequana diuidit: horum omnium fortissimi sunt Belgae: propterea quod a cultu, atque humanitate prouinciae longissime absunt, minimeq. ad eos mercatores saepe commeant, atque ea, quae ad effeminandos animos pertinent, important;* proximiq. sunt Germanis, qui trans Rhenum incolunt, quibuscum continenter bellum gerunt. qua de caussa Heluetij quoque reliquos Gallos uirtute praecedunt; quod fere* quotidianis proelijs cum Germanis contendunt, cum aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorum finibus bellum gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictum est, initium capit a flumine Rhodano,* contineturq. Graumna flumine, Oceano, finibus Belgarum, attingit etiam a Sequanis, & Heluetijs flumen Rhenum: uergit ad Septemtriones. Belgae ab extremis Galliae finibus oriuntur: pertinent ad* inferiorem partem flu*

minis Rheni; spectant in Septemtriones, & orientem solem. Aquitania a Garumna flumine ad Pyrenaeos montes, & eam partem Oceani, quae ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum solis, & Septemtriones. apud Heluetios longe nobilissimus & ditissimus fuit Orgetorix. is M. Messalla & M. Pisone cos. regni cupiditate inductus, coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copijs exirēt: perfacile esse, cum uirtute omnibus praestarent, totius Galliae imperio potiri. id hoc facilius eis persuasit, quod undique loci natura Heluetij continentur; una ex parte, flumine Rheno latissimo, atque altissimo, qui agrum Heluetium a Germanis diuidit; altera ex parte, monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios; tertia, lacu Lemano, & flumine Rhodano, qui prouinciam nostram ab Heluetijs diuidit. his rebus fiebat, ut & minus late uagarentur, & minus facile finitimis bellum inferre possent. qua de caussa, homines bellandi cupidi, magno dolore afficiebantur. pro multitudine autem hominum, & pro gloria belli, atque fortitudinis, angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudine millia passum CCXL. in latitudinem CXXC. patebant. His rebus adducti, et auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt, ea, quae ad proficiscendum pertinerent, comparare; iumentorum, & carrorum quammaximum numerum coemere, sementes quammaximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret; cum proximis ciuitatibus*

uitatibus

*uitatibus pacem, & amicitiam confirmare. ad eas res conficiendas biennium sibi satis esse duxerunt. in tertium annum profectionem lege confirmant. ad eas res conficiendas Orgetorix deligitur. * is sibi legationem ad ciuitates suscepit. in eo itinere persuadet Castico, Catamantaledis filio, Sequano, cuius pater regnum in Sequanis multos annos obtinuerat, & a* S. P. Q. R. *Amicus appellatus erat, ut regnum in ciuitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemq. Dumnorigi Aeduo, fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatum in ciuitate suà obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet: eiq. filiam suam in matrimonium dat. perfacile factu esse, illis probat, conata perficere; propterea quod ipsae suae ciuitatis imperium obtenturus esset: non esse dubium, quin totius Galliae plurimum Heluetij possent. se suis copijs, suoq. exercitu, illis regna conciliaturum, confirmat. Hac oratione adducti, inter se fidem, & iusiurandum dant, & regno occupato, per tres potentissimos, ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperant. Ea res, ut est Heluetijs per indicium enunciata, moribus suis Orgetorigem ex uinculis caussam dicere cogerunt.* damnatum poenam sequi oportebat, ut igni cremaretur. die constituta caussae dictionis, Orgetorix ad iudicium omnem suam familiam, ad hominum millia* x, *undique coegit; & omnes clientes, obaeratosq. suos, quorum magnum numerum habebat, eodem conduxit: per eos, ne caussam diceret, se*

eripuit · cum ciuitas, ob eam rem incitata, armis ius ſuum exſequi conaretur, multitudinemq· homi num ex agris magiſtratus cogerent; Orgetorix mor tuus eſt: neque abeſt ſuſpicio, ut Heluetij arbitran tur, quin ipſe ſibi mortem conſciuerit. Poſt eius mortem nihilo minus Heluetij id, quod conſtitue- rant, facere conantur, ut e finibus ſuis exeant· ubi iam ſe ad eam rem paratos eſſe arbitrati ſunt, opida ſua omnia, numero ad XII, *uicos ad qua- dringentos, reliqua priuata aedificia incendunt; frumentum omne, praeter quod ſecum portaturi erant, comburunt; ut, domum reditionis ſpe ſubla ta, paratiores ad omnia pericula ſubeunda eſſent: trium menſium molita cibaria ſibi quemque do- mo efferre iubent: perſuadent Rauracis, & Tu- lingis, & * Latobricis finitimis, uni, eodem uſi conſilio, opidis ſuis, uicisq· exuſtis, una cum ijs proficiſcantur: Boiosque, qui trans Rhenum in- coluerant, & in agrum Noricum tranſierant, * Noricamq· oppugnarant, receptos ad ſe ſocios ſi- bi adſciſcunt · Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire poſſent; unum per Sequa- nos, anguſtum, & difficile, inter montem Iu- ram, & flumen Rhodanum, quo uix ſinguli car- ri ducerentur; mons autem altiſſimus impende- bat, ut facile perpauci prohibere poſſent: alte- rum per prouinciam noſtram, multo facilius, at- que expeditius: propterea quod inter fines Hel- uetiorum, & Allobrogum, qui nuper populo R. pacati erant, Rhodanus fluit, isq· non nullis lo-*

cis

*cis uado transitur. extremum opidum * Allobrogum est, proximumq. Heluetiorum finibus Geneua. ex eo opido pons ad Heluetios pertinet. Allobrogibus sese uel * persuasuros, quod nondum bono animo in populum R. uiderentur, existimabant, uel ui coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur. Omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicunt, qua die ad ripam Rhodani omnes conueniant. is dies erat, ad v. kal. Apr. L. Pisone, A. Gabinio cos. Caesari cum id nunciatum esset, eos per prouinciam nostram iter facere conari, maturat ab urbe proficisci; & , quam maximis itineribus potest, in Galliam ulteriorem contendit, & ad Geneuam peruenit: prouinciae toti quam maximum potest militum numerum imperat. erat omnino in Gallia ulteriore legio una. pontem, qui erat ad Geneuam, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eum mittunt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numeius, & Verodoctius principem locum obtinebant, qui dicerent, sibi esse in animo, sine ullo maleficio iter per prouinciam facere, propterea quod iter haberent nullum aliud: rogare, ut eius uoluntate id sibi facere liceat. Caesar, quod memoria tenebat, L. Cassium consulem occisum, exercitumq. eius ab Heluetijs pulsum, & sub iugum missum, concedendum non putabat; neque homines inimico animo, data facultate per prouinciam itineris faciundi, temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat: tamen, ut spatium intercedere pos-*

*ſet, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis reſpondit; diem ſe ad deliberandum ſumpturum; ſi quid uellent, ad idus Apr. reuerterentur. Interea ea legione, quam ſe cum habebat, militibusque, qui ex prouincia conuenerant, a lacu Lemano,*qui in flumen Rhodanum influit, ad montem Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit millia paſſum* decemnouem, murum, in altitudinem pedum* XVI, *foſſamq. perducit: eo opere perfecto, praeſidia diſponit, caſtella communit; quo facilius, ſi ſe inuito tranſire conarentur, probiberi poſſent. Vbi ea dies, quam conſtituerat cum legatis, uenit, & legati ad eum reuerterunt, negat ſe more, & exemplo populi R. poſſe iter ulli per prouinciam dare; &, ſi uim facere conentur, probibiturum oſtendit. Heluetij, ea ſpe deiecti, nauibus iunctis, ratibusq. compluribus factis; alij uadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdiu, ſaepius noctu, ſi perrumpere poſſent, conati, operis munitione, & militum concurſu, & telis repulſi, hoc conatu deſtiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia, qua, Sequanis inuitis, propter anguſtias ire non poterant.* ijs cum ſua ſponte perſuadere non poſſent, legatos ad Dumnorigem Aeduum mittunt, ut, eo deprecatore, a Sequanis boc impetrarent. Dumnorix gratia, et largitione apud Sequanos plurimum poterat, & Heluetijs erat amicus: quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiam in matrimonium duxerat; &, cupiditate regni adductus, nouis rebus ſtudebat,*

bat, & quamplurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas uolebat: itaque rem suscipit; & a Sequanis impetrat, ut per fines suos Heluetios ire patiantur; obsidesq. uti inter sese dent, perficit; Sequani, ne itinere Heluetios prohibeant; Heluetij, ut sine maleficio, & iniuria transeant. Caesari renunciatur, Heluetijs esse in animo per agrum Sequanorum, & Aeduorum iter in Santonum fines facere, qui non longe a Tolosatium finibus absunt, quae ciuitas est in Prouincia. id si fieret, intelligebat magno cum prouinciae periculo futurum, ut homines bellicosos, populi R. inimicos, locis patentibus, maximeq. frumentarijs finitimos haberet. ob eas caussas ei munitioni, quam fecerat, T. Labienum legatum praefecit. ipse in Italiam magnis itineribus contendit; duasq. ibi legiones* conscribit; & tres, quae circum Aquileiam hiemabant, ex hibernis educit, &, qua proximum erat iter, per alpes in ulteriorem Galliam cum his V. legionibus ire contendit. ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges, locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur. compluribus his proelijs pulsis, ab Ocelo, quod est citerioris Prouinciae extremum, in fines Vocontiorum ulterioris Prouinciae die septimo peruenit: inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. hi sunt extra Prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, & fines Sequanorum, suas copias transduxerant, & in Aeduorum fines peruenerant, eorumq. agros populaban-*

*pulabantur · Aedui cum se, suaq· ab his defendere non possent, legatos ad Caesarem mittunt rogatum auxilium : ita se omni tempore de populo R· meritos esse, ut, paene in conspectu exercitus nostri, agri uastari, libri eorum in seruitutem abduci, copia expugnari non debuerint · * Eodem tempore, quo Aedui, Ambarri quoque, necessarij & consanguinei Aeduorum, Caesarem certiorem faciunt, sese, depopulatis agris, non facile ab opidis uim hostium prohibere · item Allobroges, qui trans Rhodanum uicos, possessionesq· habebant, fuga se ad Caesarem recipiunt, & demonstrant, sibi, praeter agri solum, nihil esse reliqui · Quibus rebus adductus Caesar, non exspectandum sibi statuit, dum, omnibus fortunis sociorum consumptis, in Santones Heluetij peruenirent · Flumen est Arar, quod per fines Aeduorum, & Sequanorum in Rhodanum influit, incredibili * lenitate, ita ut oculis, in utram partem fluat, iudicari non possit · id Heluetij ratibus, ac lintribus * iunctis transibant . ubi per exploratores Caesar certior factus est, tres iam copiarum partes Heluetios id flumen * transduxisse, quartam uero partem citra flumen Ararim reliquam esse, de tertia uigilia cum legionibus tribus e castris profectus, ad eam partem peruenit, quae nondum flumen transierat · eos impeditos, & inopinantes aggressus, magnam partem eorum concidit: reliqui sese fugae mandarunt, atque in proximas siluas abdiderunt · is pagus appellabatur Tigurinus · nam omnis ciuitas Heluetia in*

quattuor

*quattuor pagos diuisa est. hic pagus unus, cum domo exisset, patrum nostrorum memoria, L. Cassium consulem interfecerat, & eius exercitum sub iugum miserat. ita, siue casu, siue consilio deorum immortalium, quae pars ciuitatis Heluetiae insignem calamitatem populo R. intulerat, ea princeps poenas persoluit. qua in re Caesar non solum publicas, sed etiam priuatas iniurias ultus est; quod eius soceri L. Pisonis auum, L. Pisonem, legatum, Tigurini eodem proelio, quo Cassium, interfecerant. Hoc proelio facto, reliquas copias Heluetiorum ut consequi posset, pontem in Arare faciendum * curat; atque ita exercitum transducit. Heluetij, repentino eius aduentu commoti, cum id, quod ipsi diebus* XX. *aegerrimae confecerant, ut flumen transirent, illum uno die fecisse intelligerent, legatos ad eum mittunt: cuius legationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux Heluetiorum fuerat. is ita cum Caesare egit: Si pacem populus R. cum Heluetijs faceret, in eam partem ituros, atque ibi futuros Heluetios,* ubi eos Caesar constituisset, atque esse uoluisset: sin bello*persequi perseueraret, reminisceretur & ueteris incommodi populi R. & pristinae uirtutis Heluetiorum: quod improuisum unum pagum adortus esset, cum ij, qui flumen transissent, suis auxilium ferre non possent, ne, ob eam rem, aut suae magnopere uirtuti tribueret, aut ipsos despiceret: se ita a patribus, maioribusq. suis didicisse, ut magis uirtute, quam dolo, contenderent, aut insidijs * niterentur: quare, ne commi-*

*committeret, ut is locus, ubi constitissent, *ex calamitate populi R. & internicione exercitus, nomen caperet, aut memoriam proderet. His Caesar ita respondit: Eo sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Heluetij commemorassent, memoria teneret: *atque eo grauius ferre, quo minus merito populi R. accidisset: qui si alicuius iniuriae sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere: sed eo deceptum, quod neque commissum a se intelligeret, quare timeret; neque sine caussa timendum putaret: quod si ueteris contumeliae obliuisci uellet, num etiam recentium iniuriarum; quod, eo inuito, iter per prouinciam per uim tentassent, quod Aeduos, quod Ambarros, quod Allobroges uexassent, memoriam deponere posset? quod sua uictoria tam insolenter gloriarentur, quodq. se tam diu impune tulisse iniurias admirarentur, eodem pertinere: consuesse enim deos immortales; quo grauius homines *ex commutatione rerum doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiores interdum res, & diuturniorem impunitatem concedere: cum ea ita sint, tamen si obsides ab ijs sibi dentur, uti ea, quae polliceantur, facturos intelligat; & si Aeduis de iniurijs, quas ipsis, socijsq. eorum intulerint, item si Allobrogibus satisfaciant, sese cum ijs pacem esse facturum. Diuico respondit: Ita Heluetios a maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare, consueuerint: eius rei populum R. esse testem. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent: idem Caesar*

ſar facit; equitatumq. omnem, ad numerum IV. *millium, quem ex omni prouincia, & Aeduis, atque eorum ſocijs coactum habebat, praemittit; qui uideant, quas in partes hoſtes iter faciant. qui cupidius nouiſſimum agmen inſecuti, alieno loco cum equitatu Heluetiorum proelium committunt; & pauci de noſtris cadunt. quo proelio ſublati Heluetij, quod* D. *equitibus tantam multitudinem equitum propulerant, audacius ſubſiſtere, non numquam ex nouiſſimo agmine proelio noſtros laceſſere, coeperunt. Caeſar ſuos a proelio continebat, ac ſatis habebat in praeſentia, hoſtem rapinis, * populationibusq. prohibere. ita dies circiter* XV. *iter fecerunt, uti inter nouiſſimum hoſtium agmen, & noſtrum primum non amplius quinis, aut ſenis millibus paſſuum intereſſet. interim quotidie Caeſar, Aeduos frumentum, quod eſſent publice polliciti, flagitare. nam propter frigora, quod Gallia ſub Septemtrionibus, ut ante dictum eſt, poſita eſt, non modo frumenta in agris matura non erant, ſed ne pabuli quidem ſatis magna copia ſuppetebat. eo autem frumento, quod flumine Arare nauibus ſubuexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab Arare Heluetij auerterant; a quibus diſcedere nolebat. Diem ex die ducere Aedui; conferri, * comportari, adeſſe, dicere. Vbi ſe diutius duci * intellexit Caeſar, diem inſtare, quo die frumentum militibus metiri oporteret; conuocatis eorum principibus, quorum magnam copiam in caſtris habebat, in his Diuitiaco, & Liſco,*

*ſco, qui ſummo magiſtratui praeerant, (quem Ver gobretum appellant Aedui, qui creatur annuus, et uitae, necisq. in ſuos habet poteſtatem) grauiter eos accuſat; quod, cum neque emi, neque ex agris ſumi poſſet, tam neceſſario tempore, tam propinquis hoſtibus, ab ijs non ſubleuetur, praeſertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus, bel lum ſuſceperit: multo etiam grauius, quod ſit deſti tutus, queritur. Tum demum Liſcus, oratione Cae ſaris adductus,, quod antea tacuerat, proponit, eſ ſe nonnullos, quorum auctoritas apud plebem plu rimum ualeat; qui priuatim * plus poſſint, quam ipſi magiſtratus: hos ſeditioſa, atque improba ora tione multitudinem deterrere, ne frumentum con ferant; quod praeſtare dicant, ſi iam principatum Galliae obtinere non poſſent, Gallorum, quam Romanorum, * imperia perferre; neque dubitare debeant, quin, ſi Heluetios ſuperauerint Romani, una cum reliqua Gallia Aeduis libertatem ſint erepturi: ab iiſdem noſtra conſilia, quaeq. in caſtris gerantur, hoſtibus enunciari: hos a ſe coer ceri non poſſe: * quin etiam, quod neceſſariam rem coactus Caeſari enunciarit, intelligere ſeſe, quanto id cum periculo fecerit; & ob eam cauſſam, quam diu poterit, tacuiſſe. Caeſar hac oratione Liſci Dumnorigem, Diuitiaci fratrem, deſignari ſentiebat: ſed, quod pluribus praeſentibus eas res iactari nolebat, celeriter concilium dimittit; Liſcum retinet; quaerit ex ſolo ea, quae in conuentu dixerat. dicit liberius, atque auda-*

cius.

cius. eadem ſecreto ab alijs quaerit: reperit eſſe uera: ipſum eſſe Dumnorigem, ſumma audacia, magna apud plebem, propter liberalitatem, gratia, cupidum nouarum rerum, complures annos portoria, reliquaq. omnia Aeduorum uectigalia paruo pretio redempta habere: propterea quod, illo licente, contraliceri audeat nemo: his rebus & ſuam rem familiarem auxiſſe, & facultates ad largiendum magnas comparaſſe: magnum numerum equitatus ſuo ſumptu ſemper alere, & circum ſe habere: neque ſolum domi, ſed etiam apud finitimas ciuitates largiter poſſe: atque huius potentiae cauſſa matrem in Biturigibus, homini illic nobiliſſimo, ac potentiſſimo, collocaſſe: ipſum ex Heluetijs uxorem habere: ſororem ex matre, et propinquas ſuas nuptum in alias ciuitates collocaſſe: fauere, & cupere Heluetijs, propter eam affinitatem: odiſſe etiam ſuo nomine Caeſarem, & Romanos; quod eorum aduentu potentia eius* deminuta, & Diuiaticus frater in antiquum locum gratiae, atque honoris ſit reſtitutus: ſi quid accidat Romanis, ſummam in ſpem regni obtinendi per Heluetios uenire; imperio populi R. non modo de regno, ſed etiam de ea, quam habeat, gratia deſperare.* Reperiebat etiam Caeſar, inquirendo, quod initium fugae proelij equeſtris aduerſi a Dumnorige, atque eius equitibus factum eſſet: (nam equitatui, quem auxilio Caeſari Aedui miſerant, Dumnorix praerat)* eorumq. fuga reliquum eſſe equitatum perterritum. Quibus rebus cognitis,*

cum

*cum ad has ſuſpiciones certiſſimae res accederent, quod per fines Sequanorum Heluetios tranſduxiſſet, quod obſides inter eos dandos curaſſet, quod ea omnia non modo iniuſſu ſuo, et ciuitatis, ſed etiam inſcientibus ipſis feciſſet, quod a magiſtratu Aeduorum accuſaretur, ſatis eſſe cauſſae arbitrabatur, quare in eum aut ipſe animaduerteret, aut ciuitatem animaduertere iuberet. * His omnibus rebus unum repugnabat, quod Diuitiaci fratris ſummum in populum R. ſtudium, ſummam in ſe uoluntatem, egregiam fidem, iuſtitiam, temperantiam cognouerat. nam, ne, eius ſupplicio, Diuitiaci animum offenderet, uerebatur. itaque, prius quam quidquam conaretur, Diuitiacum ad ſe uocari iubet; &, quotidianis interpretibus remotis, per C. Valerium Procilium, principem Galliae prouinciae, familiarem ſuum, cui ſummam rerum omnium fidem habebat, cum eo colloquitur: ſimul commonefacit, quae ipſo praeſente in concilio Gallorum de Dumnorige ſint dicta: et oſtendit, quae ſeparatim quiſque de eo apud ſe dixerit: petit, atque hortatur, ut ſine eius offenſione animi, uel ipſe de eo, cauſſa cognita, ſtatuat, uel ciuitatem ſtatuere iubeat. Diuitiacus, multis cum lacrumis Caeſarem complexus, obſecrare coepit, ne quid grauius in fratrem ſtatueret: ſcire ſe, illa eſſe uera: nec quemquam ex eo plus, quam ſe doloris capere: propterea quod, cum ipſe gratia plurimum domi, atque in reliqua Gallia, ille minimum propter adoleſcentiam poſſet, * per ſe creuiſſet; quibus opibus,*

ac

*ac neruis non solum ad minuendam gratiam, sed paene ad perniciem suam uteretur: sese tamen & amore fraterno, & existimatione uulgi commoueri: quod si quid ei a Caesare grauius accidisset, cum ipse eum locum amicitiae apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum; qua ex re futurum, uti totius Galliae animi a se auerterentur. Haec cum pluribus uerbis flens a Caesare peteret, Caesar eius dexteram prehendit: consolatus, rogat, finem orandi faciat: tanti eius apud se gratiam esse ostendit, uti & reip. iniuriam, & suum dolorem eius uoluntati ac precibus condonet. Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet, quae in eo reprehendat, ostēdit; quae ipsae intelligat, quae ciuitas queratur, proponit: monet, ut in reliquum tempus omnes suspiciones * uitet: praeterita se Diuitiaco fratri condonare dicit. Dumnorigi custodes ponit: ut, quae agat, quibuscum loquatur, scire posit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub montem consedisse, millia passuum ab ipsius rastris IIX, qualis esset natura montis, & qualis in circuitu adscensus, qui cognoscerent, misit. renunciatum est, facilem esse. de tertia uigilia T. Labienum legatum* propere cum duabus legionibus, & iisdem ducibus, qui iter cognouerant, summum iugum montis adscendere iubet: quid sui consilii sit, ostendit. ipse de quarta uigilia eodem itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit; equitatumq. omnem ante mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, & in*

exercitu

*exercitu L. Sullae, & postea in M. Crassi fuerat, cum exploratoribus praemittitur. prima luce, cum summus mons a T. Labieno teneretur, ipse ab hostium castris non longius ∞ & D passibus abesset; neque, ut postea ex captiuis comperit, aut ipsius aduentus, aut Labieni cognitus esset; Considius, equo admisso, * ad eum accurrit: dicit, montem, quem a Labieno occupari uoluerit, ab hostibus teneri: id se a Gallicis armis, atque insignibus cognouisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit; aciem instruit. Labienus, ut erat ei praeceptum a Caesare, ne proelium committeret, nisi ipsius copiae prope hostium castra uisae essent, ut undique uno tempore in hostes impetus fieret; monte occupato, nostros expectabat, proelioq. abstinebat. multo denique die per exploratores cognouit, & montem a suis teneri, & Heluetios castra mouisse, & Considium, timore perterritum, quod non uidisset, pro uiso sibi renunciasse. eo die, quo consuerat, *interuallo hostes sequitur, & millia passuum tria ab eorum castris castra ponit. postridie eius diei; quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret; & quod a Bibracte, opido Aeduorum longe maximo ac copiosissimo, non amplius millibus passuum* XIIX *aberat: rei frumentariae prospiciendum existimauit; * iter ab Heluetijs auertit; ac Bibracte ire contendit. ea res per fugitiuos L. Aemilij, decurionis equitum Gallorum, hostibus nunciatur. Heluetij, seu quod * timore perterritos Romanos*

manos

manos discedere a se existimarent, eo magis, quod pridie, superioribus locis occupatis, proelium non commisissent, siue eo quod re frumentaria intercludi posse confiderent, commutato consilio, atque itinere conuerso, nostros a nouissimo agmine insequi, ac lacessere coeperunt. Postquam id animaduertit, copias suas Caesar in proximum collem subducit; equitatumque, qui sustineret hostium impetum, misit. ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit legionum quattuor ueteranorum, ita, uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia* collocarit, ac totum montem hominibus* complerit. interea, sarcinas in unum locum conferri, & eum ab ijs, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij, cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt; ipsi confertissima acie, reiecto nostro equitatu, phalange facta, sub primam nostram aciem successerunt. Caesar, primum suo, deinde omnium e conspectu remotis equis, ut, aequato omnium periculo, spem fugae tolleret, cohortatus suos, proelium commisit.* milites, e loco superiore pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. ea disiecta, gladijs districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnam erat impedimento, quod, pluribus eorum scutis uno ictu pilorum transfixis, & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neque euellere, neque, sinistra impedita, satis commode pugnare poterant, multi ut, diu iactato brachio,*

praeoptarent scutum manu emittere, & nudo corpore pugnare, tandem, uulneribus defessi & pedem referre, &, quod mons suberat circiter ∞ passuum, eo se recipere coeperunt. capto monte, & succedentibus nostris, Boij, & Tulingi, qui hominum millibus circiter XV *agmen hostium claudebant, & nouissimis praesidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi, circumuenire. conspicati Heluetij, qui in montem sese receperant, rursus instare, & proelium redintegrare coeperunt. Romani * conuersa signa bipartito intulerunt: prima, ac secunda acies, ut uictis, ac submotis resisteret; tertia, ut uenientes sustineret. ita, ancipiti proelio, diu, atque acriter pugnatum est. diutius cum nostrorum impetum sustinere non possent; alteri se, ut coeperant, in montem receperunt; alteri ad impedimenta, & carros suos se contulerunt. nam hoc toto proelio, cum ab hora septima ad uesperum pugnatum sit, auersum hostem uidere nemo potuit: ad multam noctem etiam ad impedimenta pugnatum est: propterea quod pro uallo carros obiecerant, & e loco superiore in nostros uenientes tela conijciebant, & nonnulli inter carros, rotasq. mazaras ac tragulas subijciebant, nostrosq. uulnerabant. diu cum esset pugnatum, impedimentis castrisq. nostri potiti sunt. ibi Orgetorigis filia, atque unus e filijs captus est. ex eo proelio circiter millia hominum* CXXX *superfuerunt: eaq. tota nocte continenter ierunt: * in nullam partem noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die*

IV.

IV. *peruenerunt; cum, & propter uulnera militum, & propter sepulturam occisorum, nostri, triduum morati, eos sequi non potuissent. Caesar ad Lingones litteras, nunciosq. misit, ne eos frumento, ne ue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco* illos, quo Heluetios, habiturum. ipse, triduo intermisso, cum omnibus copijs eos sequi coepit. Heluetij, omnium rerum inopia adducti, legatos de deditione ad eum miserunt: qui cum eum in itinere conuenissent; seq. ad pedes proiecissent; suppliciterq. locuti, flentes pacem petissent; atque eos in eo loco, quo tum essent, suum aduentum exspectare iussisset; paruerunt. eo postquam Caesar peruenit, obsides, arma, seruos, qui ad eos perfugissent, poposcit. dum ea conquiruntur, & conferuntur, nocte intermissa, circiter hominum millia* VI, *eius pagi, qui* Verbigenus appellatur, siue timore perterriti, ne, armis traditis, supplicio afficerentur, siue spe salutis inducti, quod, in tanta multitudine dedititiorum, suam figuram aut occultari, aut omnino ignorari posse existimarent, *prima nocte, ex castris Heluetiorum egressi, ad Rhenum, finesq. Germanorum, contenderunt. quod ubi Caesar resciuit; quorum per fines, ierant, his, uti conquirerent, & reducerent, si sibi purgati esse uellent, imperauit; reductos* in hostium numero habuit: reliquos omnes, obsidibus, armis, perfugis traditis, in deditionem accepit: Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde erant profecti, reuerti iussit; & quod, omnibus frugibus amissis, domi nihil erat, quo fa-*

*mem tolerarent, Allobrogibus imperauit, ut his frumenti copiam facerent: ipsos opida, uicosque, quos incenderant, restituere iussit· id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum locum, unde Heluetij discesserant, uacare; ne propter bonitatem agrorum Germani, qui trans Rhenum incolunt, e suis finibus in Heluetiorum fines transirent, & finitimi Galliae prouinciae, Allobrogibusq· essent· Boios, petentibus Aeduis, quod egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit· quibus illi agros dederunt; * eosq· postea in parem iuris, libertatisq·condicionem, atque ipsi erant, acceperunt. In castris Heluetiorum tabulae repertae sunt, litteris Graecis confectae, & ad Caesarem perlatae; quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent; & item separatim pueri, senes, mulieresque· quarum omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum millia* CCLXIII, *Tulingorum millia* XXXVI, *Latobrigorum* XIV, *Rauracorum* XXIII, *Boiorum* XXXII:*ex his, qui arma ferre possent, ad millia* XCII· *summa omnium fuerunt ad millia* CCCLXVIII. *eorum, qui domum redierunt, censu habito, ut Caesar imperauerat, repertus est numerus millium* C & X. *Bello Heluetiorum confecto, totius fere Galliae legati, principes ciuitatum, ad Caesarem gratulatum conuenerunt: intelligere sese, tametsi, pro ueteribus Heluetiorum iniurijs populus R·ab ijs poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex*

usu

usu terrae Galliae, quam populi R. accidisse: propterea quod eo consilio, florentissimis rebus, domos suas Heluetij reliquissent, ut toti Galliae bellum inferrent, imperioq. potirentur, locumq. domicilio ex magna copia deligerent, quem, ex omni Gallia opportunissimum, ac fructuosissimum iudicassent, reliquasq. ciuitates stipendiarias haberent. petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere, idq. Caesaris uoluntate facere liceret: sese habere quasdam res, quas communi e consensu ab eo petere uellent. ea re permissa, diem concilio constituerunt; et iureiurando, ne quis enunciaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio demisso, ijdem principes ciuitatum, qui ante fuerant, ad Caesarem reuerterunt; petieruntque, uti sibi secreto, in occulto, de sua, omniumq. salute cum eo agere liceret. ea re impetrata, sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt: non minus se id contendere, & laborare, ne ea, quae dixissent, enunciarentur, quam, uti ea, quae uellent, impetrarent; propterea quod, si enunciatum esset, summum in cruciatum se uenturos uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus Aeduus: Galliae totius factiones esse duas: harum alterius principatum tenere Aeduos, alterius Aruernos: hi cum tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Aruernis, Sequanisq. Germani mercede accerserentur. horum primo circiter millia XV. Rhenum transisse: postea quam agros, & cultum, & copias Gallorum

homines feri, ac barbari adamaſſent, tranſductos plures: nunc eſſe in Gallia ad C & XX millium numerum: cum his Aeduos, eorumq. clientes ſemel, atque iterum armis contendiſſe; magnam calamitatem pulſos accepiſſe, omnem nobilitatem, omnem ſenatum, omnem equitatum amiſiſſe: quibus proelijs calamitatibusq. fractos, qui & ſua uirtute, & populi R. hoſpitio, atque amicitia plurimum ante in Gallia potuiſſent, coactos eſſe Sequanis obſides dare nobiliſſimos ciuitatis, & iureiurando ciuitatem obſtringere, ſeſe neque obſides repetituros, neque auxilium a populo R. imploraturos, neque recuſaturos, quo minus perpetuo ſub illorum ditione, atque imperio eſſent: unum ſe eſſe, ex omni ciuitate Aeduorum, qui adduci non potuerit, ut iuraret, aut ſuos liberos obſides daret: ob eam rem ſe ex ciuitate profugiſſe, & Romam ad ſenatum ueniſſe, auxilium poſtulatum; quod ſolus neque iureiurando, neque obſidibus teneretur: ſed peius uictoribus Sequanis, quam Aeduis uictis, accidiſſe: propterea quod Ariouiſtus, rex Germanorum, in eorum finibus conſediſſet, tertiamq. partem agri Sequani, qui eſſet optimus totius Galliae, occupaſſet, & nunc de altera parte tertia Sequanos decedere iuberet, propterea quod, paucis menſibus ante, Harudum millia hominum XXIV. ad eum ueniſſent; quibus locus, ac ſedes pararentur: futurum eſſe paucis annis, uti omnes e Galliae finibus pellerentur, atque omnes Germani Rhenum tranſirent: * neque enim conferendum eſſe Gallicum cum Germanorum*

agro,

*agro, neque hanc consuetudinem uictus cum illa comparandam. Ariouistum autem, ut semel Gallorum copias proelio uicerit, quod proelium factum sit Amagetobriae, superbe, & crudeliter imperare, obsides nobilissimi cuiusque liberos poscere, & eos omnia exempla * cruciatus edere: si qua res non ad nutum, aut ad uoluntatem eius facta sit, hominem esse, barbarum, iracundum, temerarium: non posse eius imperia diutius sustineri: nisi quid in Caesare, populoq. R. sit auxilij, omnibus Gallis idem esse faciendum, quod Heluetij fecerunt, ut * domo emigrent; aliud domicilium, alias sedes, remotas a Germanis, petant, fortunamque, quaecumque accidat, experiantur: haec si enunciata Ariouisto sint, non dubitare, quin de omnibus obsidibus, qui apud eum sint, grauissimum supplicium sumat: Caesarem uel auctoritate sua, atque exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine populi R. deterrere posse, ne maior multitudo Germanorum Rhenum transducatur, Galliamq. omnem ab Ariouisti iniuria posse defendere. Hac oratione a Diuitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxilium a Caesare petere coeperunt. animaduertit Caesar, unos ex omnibus Sequanos nihil earum rerum facere, quas ceteri facerent, sed tristes, capite demisso, terram intueri. eius rei quae caussa esset, miratus ex ipsis quaesiuit. nihil Sequani respondere, sed in eadem tristitia taciti permanere. * cum ab ijs saepius quaereret, neque ullam omnino uocem exprimere posset; idem Diui-*

tiacus Aeduus respondit; hoc esse miseriorem, & grauiorem fortunam Sequanorum, quam reliquorum, quod soli ne in occulto quidem queri, nec auxilium implorare, auderent; absentisq· Ariouisti crudelitatem, uelut si coram adesset, horrerent: propterea quod reliquis * tamen fugae facultas daretur; Sequanis uero, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorum opida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis, Caesar Gallorum animos uerbis confirmauit; pollicitusq. est, sibi eam rem curae futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & auctoritate adductum Ariouistum, finem iniurijs facturum· Hac oratione habita, concilium dimisit· & secundum ea multae res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam, & suscipiendam putaret, in primis, quod Aeduos, fratres consanguineosq· saepenumero ab senatu appellatos, in seruitute atque in ditione uidebat Germanorum teneri,*eorumq. obsides esse apud Ariouistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tanto imperio populi R·turpissimum sibi, & reip· esse arbitrabatur· paullatim autem Germanos consuescere Rhenum transire, & in Galliam magnam eorum multitudinem uenire, populo R· periculosum uidebat: neque, sibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos, existimabat, quin, cum omnem Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutoniq· fecissent, in prouinciam exirent, atque inde in Italiam contenderent; praesertim cum Sequanos a prouincia no-*

stra

*ſtra Rhodanus diuideret. quibus rebus quam maturrime occurrendum putabat. ipſe autem Arioviſtus tantos ſibi ſpiritus, tantam arrogantiam ſumpſerat, ut ferendus non uideretur. quamobrem placuit ei, ut ad Arioviſtum legatos mitteret, qui ab eo poſtularent, ut aliquem locum medium utriuſque colloquio deligeret: uelle ſeſe de rep. & ſummis utriuſque rebus cum eo agere. Ei legationi Arioviſtus reſpondit, ſi quid ipſi a Caeſare opus eſſet, ſeſe ad eum euenturum fuiſſe; ſi quid ille a ſe uelit, illum ad ſe uenire oportere: praeterea, ſe neque ſine exercitu in eas partes Galliae uenire audere, quas Caeſar poſſideret, neque exercitum ſine magno commeatu, atque*emolumento in unum locum contrahere poſſe: ſibi autem mirum uideri, quid in ſua Gallia, quam bello uiciſſet, aut Caeſari, aut omnino populo R.*negotij eſſet. His reſponſis ad Caeſarem relatis, iterum ad eum Caeſar legatos cum his mandatis mittit: Quoniam tanto ſuo, populiq. R. beneficio affectus, cum in conſulatu ſuo* Rex, atque Amicus a ſenatu appellatus eſſet, hanc ſibi, populoq. R. gratiam referret, *ut in colloquium uenire inuitatus grauaretur, neque de communi re dicendum ſibi, & cognoſcendum putaret; haec eſſe, quae ab eo poſtularet: primum, ne quam multitudinem hominum amplius trans Rhenum in Galliam tranſduceret: deinde obſides, quos haberet ab Aeduis, redderet; Sequanisq. permitteret, ut, quos illi haberent, uoluntate eius reddere illis liceret; ne ue Aeduos iniuria laceſſeret,*

ne

ne ue his, socijsq. eorum bellum inferret: si id ita fecisset, sibi, populoq. R. perpetuam gratiam, atque amicitiam cum eo futuram: si non impetraret, quoniam M. Messalla, L. Pisone cos. senatus censuisset, uti, quicumque Galliam prouinciam obtineret, quod commodo reip. facere posset, Aeduos, ceterosq. amicos populi R. defenderet, se Aeduorum iniurias non neglecturum. Ad haec Ariouistus respondit: Ius esse belli, ut, qui uicissent, ijs, quos uicissent, quemadmodum uellent, imperarent:* item populum R. uictis non ad alterius praescriptum, sed ad suum arbitrium imperare* consuesse: si ipse populo R. non praescriberet, quemadmodum suo iure uteretur, non oportere se a populo R. in suo iure impediri: Aeduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, ac superati essent, stipendiarios esse factos: magnam Caesarem iniuriam facere, qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret: Aedui se obsides redditurum non esse: neque ijs, neque eorum socijs iniuria bellum illaturum, si in eo manerent, quod conuenissent, stipendiumq. quotannis penderent: si id non fecissent,* longe ijs fraternum nomen populi R. absuturum: quod sibi Caesar denunciaret, se Aeduorum iniurias non neglecturum; neminem secum sine sua pernicie contendisse. cum uellet, congrederetur; intellecturum, quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos* XIV. *tectum non subissent, uirtute possent. Haec eodem tempore Caesari mandata referebantur: & legati ab Aeduis, & Treui-*

ris

ris ueniebant: Aedui, questum, quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorum popularentur; sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse; Treuiri autem pagos centum Sueuorum ad ripam Rheni consedisse; qui Rhenum transire conarentur: ijs praeesse Nasuam, et Cimberium fratres. Quibus rebus Caesar uehementer commotus, maturandum sibi existimauit, ne si noua manus Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. itaque, re frumentaria, quam celerrime potuit, comparata, magnis itineribus ad Ariouistum contendit. cum tridui uiam processisset, nunciatum est ei, Ariouistum cum suis omnibus copijs ad occupandum Vesontionem, quod est opidum maximum Sequanorum, contendere, triduiq. uiam a suis finibus processisse. id ne accideret, magnopere praecauendum sibi Caesar existimabat. namque omnium rerum, quae ad bellum usui erant, summa erat in eo opido* difficultas: idq. natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen* Alduabis, ut circino circumductum, paene totum opidum cingit: reliquum spatium, quod non est amplius pedum* DC. * *qua flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita ut radices eius montis ex utraque parte ripae fluminis contingant. hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum opido coniungit. huc Caesar magnis diurnis, nocturnisq. itineribus contendit; occupatoq.*

opido,

*opido, *ibi praesidium collocat . dum paucos dies ad Vesontionem, rei frumentariae commeatusq. caussa moratur, ex percunctatione nostrorum, uocibusq. Gallorum, ac mercatorum, qui ingenti magnitudine corporum Germanos, incredibili uirtute, atque exercitatione in armis, esse * praedicabant, saepenumero sese cum ijs congressos ne uultum quidem, atque aciem oculorum dicebant ferre potuisse: tantus subito timor omnem exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes, animosq. perturbaret. hic primum* ortus est a tribunis militum, ac praefectis, reliquisque, qui, ex urbe, amicitiae caussa, Caesarem secuti, non magnum periculum miserabantur; quod non magnum in re militari usum habebant. quorum alius, alia caussa illata, quam sibi ad proficiscendum necessariam *esse diceret, petebat, ut eius uoluntate discedere liceret. non nulli pudore adducti, ut timoris suspicionem uitarent, remanebant. hi neque uultum fingere, neque interdum lacrumas tenere poterant: *abditi in tabernaculis aut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur: uulgo totis castris testamenta* obsignabantur. horum uocibus, ac timore paullatim etiam ij, qui magnum in castris usum habebant, milites, centurionesque, quiq. equitatui praeerant, perturbabantur. qui se ex his minus timidos existimari uolebant, non se hostem uereri, * sed angustias itineris, & magnitudinem siluarum, quae inter eos, atque Ariouistum intercederent,*

aut

*aut rem frumentariam, ut ſatis commode ſupportari poſſet, timere dicebant. non nulli etiam Caeſari renunciabant, cum caſtra moueri, ac ſigna ferri iuſſiſſet, non fore dicto audientes milites, neque propter timorem ſigna laturos. Haec cum animaduertiſſet Caeſar, conuocato concilio, omniumq. ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, uehementer eos incuſauit: primum, quod aut quam in partem, aut quo conſilio ducerentur, ſibi quaerendum, aut cogitandum putarent: Ariouiſtum, ſe conſule, cupidiſſime populi R. amicitiam appetiſſe; cur hunc tam temere quiſquam ab officio diſceſſurum iudicaret? ſibi quidem perſuaderi, cognitis ſuis poſtulatis, * atque aequitate condicionis perſpecta, eum neque ſuam, neque populi R. gratiam repudiaturum; quod ſi, furore, atque amentia impulſus, bellum intuliſſet, quid tandem uererentur? aut cur de ſua uirtute, aut de ipſius diligentia deſperarent? factum eius hoſtis periculum patrum noſtrorum memoria, cum, Cimbris, et Teutonis a C. Mario pulſis, non minorem laudem exercitus, quam ipſe imperator, meritus eſſe * uidebatur: factum etiam nuper in Italia ſeruili * tumultu; quos tamen aliquis uſus ac diſciplina, quam a nobis accepiſſent, ſubleuaret: ex quo iudicari poſſet, quantum haberet in ſe boni Conſtantia; propterea quod, quos aliquandiu inermes ſine cauſſa timuiſſent, hos poſtea armatos, ac uictores ſuperaſſent; denique hos eſſe eoſdem Germanos, quibus cum ſaepenumero Heluetij congreſſi non ſolum in*

ſuis

suis sedibus, sed etiam in illorum finibus, * *plerumque superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui non potuerint: si quos aduersum proelium, & fuga Gallorum commoueret,* * *hoc si quaererent, reperiri posse, diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouistum, cum multos menses castris, ac paludibus se continuisset, neque sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna, & dispersos subito adortum, magis ratione ac consilio, quam uirtute, uicisse: cui rationi contra homines barbaros, atque imperitos locus fuisset, hac ne ipsum quidem sperare nostros exercitus capi posse: qui suum timorem in rei frumentariae simulationem, angustiasq.* * *itineris, conferrent, facere arroganter; cum aut de officio imperatoris desperare,* * *aut ei præscribere, auderent.* * *haec sibi esse curae; frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare; iamq. esse in agris frumenta matura: de itinere ipsos* * *breui tempore iudicaturos; quod non fore dicto audientes, neque signa laturi dicantur, nihil se ea re commoueri: scire enim, Quibuscumque exercitus dicto audiens non fuerit, aut, male re gesta, fortunam defuisse, aut, aliquo facinore comperto, auaritiam esse* * *coniunctam: suam innocentiam,* * *perpetua uita; felicitatem, Heluetiorum bello esse perspectam: itaque se quod in longiorem diem collaturus esset, repraesentaturum, & proxima nocte de quarta uigilia castra moturum, ut quamprimum intelligere posset, utrum apud eos pudor, atque officium, an timor plus ualeret: quod si praeterea nemo sequatur, tamen*

*men se cum sola Decima legione iturum, de qua non dubitarem, sibiq. eam praetoriam cohortem futuram. huic legioni Caesar & indulserat praecipue, & propter uirtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conuersae sunt omnium mentes, summaq. alacritas & cupiditas belli gerendi innata est, princepsq. Decima legio per tribunos mil. ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset; seq. esse ad bellum gerendum paratissimam confirmauit; * deinde, reliquae legiones per tribunos mil. & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Caesari satisfacerent: se neque umquam dubitasse, neque timuisse, neque de summa belli suum iudicium, sed imperatoris, esse existimauisse. Eorum satisfactione accepta, & itinere exquisito per Diuitiacum, * quod ex aliis Gallis ei maximam fidem habebat, ut millium * amplius L circuitu, locis apertis exercitum duceret, de quarta uigilia, uti dixerat profectus est. septimo die, cum iter non intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias a castris millibus passum IV & XX abesse. Cognito Caesaris aduentu, Ariouistus legatos ad eum mittit: quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniam propius accessisset; seq. id sine periculo facere * posse existimaret. non respuit conditionem Caesar: iamq. eum ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cum id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnamq. in spem ueniebat, pro suis * tantis, populiq. R. in*

eum beneficijs, cognitis ſuis poſtulatis, fore, uti pertinacia deſiſteret · Dies colloquio dictus eſt, ex eo die quinctus · Interim; cum ſaepe ultro citroq· legati inter eos mitterentur, Ariouiſtus poſtulauit, ne quem peditem ad colloquium Caeſar adduceret: uereri ſe, ne per inſidias ab eo circumueniretur: uterque cum equitatu ueniret: alia ratione ſe non eſſe uenturum · Caeſar, quod nec colloquium, interpoſita cauſſa, tolli uolebat, neque ſalutem ſuam Gallorum equitatui committere audebat, commodiſſimum eſſe ſtatuit, omnibus equis Gallis equitibus detractis, legionarios eo milites legionis Decimae, cui quammaxime confidebat, imponere; ut praeſidium quamamiciſſimum, ſi quid opus facto eſſet, haberet. quod cum fieret, non irridicule quidam ex militibus Decimae legionis dixit; plus, quam pollicitus eſſet, Caeſarem facere; pollicitum eſſe in cohortis praetoriae loco Decimam legionem habiturum, ad equum reſcribere · Planicies erat magna, & in ea tumultus* terreus ſatis grandis · hic locus aequo fere ſpatio ab caſtris utriuſque aberat ·* eo, ut erat dictum, ad colloquium uenerunt legionem Caeſar, quam equis deuexerat, paſſibus ducentis ab eo tumulo conſtituit. item equites Ariouiſto pari interuallo conſtiterunt · Ariouiſtus, ut ex equis colloquerentur, &, praeter ſe, denos ut ad colloquium adducerent, poſtulauit · ubi eo uentum eſt, Caeſar, initio orationis, ſua, ſenatusq· in eum beneficia commemorauit, quod Rex appellatus eſſet a ſenatu, quod Amicus,* quod munera amplissime*

plissime missa. quam rem & paucis contigisse, & a Romanis pro maximis hominum officijs consueuisse tribui docebat: illum, cum neque aditum, neque caussam postulandi iustam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac senatus, ea praemia consecutum. docebat etiam, quam ueteres, quamq. iustae caussae necessitudinis ipsis cum Aeduis intercederent; quae senatusconsulta, quoties, quamq. honorifica in eos facta essent; ut omni tempore totius Galliae principatum Aedui tenuissent, prius etiam, quam nostram amicitiam appetissent: populi R. hanc esse consuetudinem, ut socios, atque amicos, non modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, honore auctiores uelit esse: quod uero ad amicitiam populi R. attulissent, id ijs eripi, quis pati posset? postulauit deinde eadem, quae legatis in mandatis dederat, ne aut Aeduis, aut eorum socijs bellum inferret; obsides redderet: si nullam partem Germanorum domum remittere posset; at ne quos amplius Rhenum transire pateretur. Ariouistus ad postulata Caesaris pauca respondit; de suis uirtutibus multa praedicauit: transisse Rhenum sese, non sua sponte, sed rogatum, & accersitum a Gallis; non sine magna spe, magnisq. praemijs domum, propinquosq. reliquisse; sedes habere in Gallia ab ipsis concessas: obsides ipsorum uoluntate datos; stipendium capere iure belli; quod uictores uictis imponere consueuerint; non sese Gallis, sed Gallos sibi bellum intulisse: omnes Galliae ciuitates ad se oppugnandum uenisse; ac contra se castra habuisse; eas omnes copias

*uno ab se*proelio fusas ac superatas esse; si iterum experiri uelint, *paratum se decertare; sin pacem malint, iniquum esse, de stipendio recusare, quod sua uoluntate ad id tempus dependerint · amicitiam populi R· sibi ornamento, & praesidio, non detrimento, esse oportere; idq· se ea spe petisse · si per populum R· stipendium remittatur, & dediticij subtrahantur, non minus libenter sese recusaturum populi R· amicitiam, quam appetierit. quod multitudinem Germanorum in Galliam transducat, id se sui muniendi, non Galliae oppugnandae, caussa facere; eius rei testimonium esse, quod nisi rogatus, non uenerit, & quod bellum non intulerit, se defenderit. se prius in Galliam uenisse, quam populum R· numquam ante hoc tempus exercitum populi R·Galliae prouinciae*finibus egressum· quid sibi uellet, * cur in suas possessiones ueniret · Prouinciam suam esse hanc Galliam, sicuti illam nostram · ut*ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines impetum faceret; sic item, nos esse iniquos, *quod in suo iure se interpellaremus·* Quod ex S· C. Aeduos appellatos Amicos diceret, non se tam barbarum, neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello Allobrogum proximo, Aeduos Romanis auxilium tulisse, neque ipsos, in his contentionibus, quas Aedui secum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi R· usos esse· debere se suspicari, simulata Caesarem amicitia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi caussa habere: quod nisi decedat, aut exercitum deducat ex his regionibus;*

gionibus; ſeſe illum non pro amico, ſed pro hoſte, habiturum: quod ſi eum interfecerit, multis ſeſe nobilibus, principibusq. populi R. gratum eſſe facturum: id ſe ab ipſis per eorum nuncios compertum habere; quorum omnium gratiam, atque amicitiam eius morte redimere poſſet. quod ſi diſceſſiſſet, ac liberam ſibi poſſeſſionem Galliae tranſdidiſſet, magno ſe illum praemio remuneraturum, & quaecumque bella geri uellet; ſine ullo eius labore, & periculo confecturum. Multa a Caeſare in eam ſententiam dicta ſunt, quare negotio deſiſtere non poſſet, & neque ſuam, neque populi R. conſuetudinem pati,* ut optime meritos ſocios desereret; neque ſe iudicare Galliam potius eſſe Arioviſti, quam populi R. bello ſuperatos eſſe Aruernos, & Ruthenos a Q. Fabio Maximo, quibus populus R. ignouiſſet; neque in prouinciam redegiſſet; neq. ſtipendium impoſuiſſet. quod ſi antiquiſſimum quodque tempus ſpectari oporteret, populi R. iuſtiſſimum eſſe in Gallia imperium: ſi iudicium ſenatus ſeruari oporteret, liberam debere eſſe Galliam. quam bello uictam ſuis legibus uti uoluiſſet. Dum haec in colloquio geruntur, Caeſari nunciatum eſt, equites Arioviſti propius tumulum accedere; & ad noſtros adequitare, lapides, telaq. in noſtros conijcere. Caeſar loquendi finem fecit; ſeq. ad ſuos recepit, ſuisq. imperauit, ne quod omnino telum in hoſtes reijcerent. nam, etſi ſine ullo periculo legionis delectae commiſſum cum equitatu proelium fore uidebat: tamen committendum non pu-*

tabat, ut, pulsis hostibus, dici posset, eos a se per fidem in colloquio circumuentos. Posteaquam in uulgus militum relatum est, * qua arrogantia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia Romanis interdixisset; impetumq. in nostros eius equites fecissent; eaq. res* colloquium ut diremisset: multo maior alacritas, studiumq. pugnandi maius exercitui iniectum est. Biduo post Ariouistus legatos ad Caesarem mittit, uelle se de his rebus, quae inter eos agi coeptae, neque perfectae essent, agere cum eo: uti iterum colloquio diem constitueret; aut, si id minus uellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Caesari caussa uisa non est, & eo magis, quod pridie eius diei, Germani * retineri non poterant, quin in nostros tela conijcerent. Legatum ex suis, sese magno cum periculo ad eum missurum, & hominibus feris obiecturum, existimabat. commodissimum uisum est, M. Valerium Procilium, C. Valerij Caburi F. summa uirtute, & humanitate adolescentem, (cuius pater a C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat) & propter fidem, & propter linguae Gallicae scientiam, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, et, quod in eo peccandi Germanis caussa non esset, ad eum mittere; & M.* Titium, qui hospitio Ariouisti usus erat. his mandauit: ut, quae diceret Ariouistus, cognoscerent, & ad se referrent. quos cum apud se in castris Ariouistus conspexisset; exercitu suo praesente, * conclamauit, quid ad se uenirent? an speculandi caussa? conantes dicere prohi-

prohibuit, & in catenas coniecit eodem die castra promouit, & millibus passuum VI· *a Caesaris castris sub monte consedit· postridie eius diei, praeter castra Caesaris suas copias transduxit, & millibus passuum* II· *ultra eum castra fecit; eo consilio, uti frumento commeatuque, qui ex Sequanis & Aeduis supportaretur, Caesarem intercluderet· ex eo die dies continuos* V· *Caesar, pro castris suas copias produxit; & aciem instructam habuit: ut, si uellet Ariouistus proelio contendere, ei potestas non deesset· Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit· equestri proelio quotidie contendit· Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant· Equitum millia erant* VI, * *totidem numero pedites uelocissimi, ac fortissimi; quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis caussa, delegerant· cum his in proeliis uersabantur: ad hos se equites recipiebant: hi, si quid erat, durius, concurrebant: si qui, grauiore uulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant· si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut, iubis equorum subleuati, cursum adaequarent· Vbi eum castris sese tenere Caesar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, in quo loco Germani consederant, circiter passus* D C. *ab his castris idoneum locum delegit; acieq· triplici instructa, ad eum locum uenit. primam, & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. hic locus ab hoste circiter passus*

DC, *uti dictum est, aberat · eo circiter hominum numero* XVI *millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit; quae copiae nostros * deterrerent, & munitione prohiberent· nihilo secius Caesar, ut ante constituerat, duas acies, hostem propulsare; tertiam, opus perficere, iussit· munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum;* quattuor reliquas in castra maiora reduxit. proximo die, instituto suo, Caesar ex castris utrisque copias suas eduxit: paullulumq· a maioribus castris progressus, aciem instruxit: hostibusq· pugnandi potestatem fecit. ubi, ne tum quidem eos prodire intellexit, circiter meridiem exercitum in castra reduxit· tum demum Ariouistus partem suarum copiarum, quae castra minora oppugnaret, misit. acriter utrimque usque ad uesperum pugnatum est. solis occasu suas copias Ariouistus multis & illatis, & acceptis uulneribus, in castra eduxit. cum ex captiuis quaereret Caesar, quamobrem Ariouistus proelio non decertaret, hanc reperiebat caussam: quod apud Germanos ea consuetudo esset, ut matresfamilias eorum sortibus, & uaticinationibus declararent, utrum proelium committi ex usu esset, necne: *eas ita dicere, non esse fas Germanos superare, si ante nouam lunam proelio contendissent· Postridie eius diei Caesar praesidium utrisque castris, quod satis esse uisum est, reliquit: omnes alarios in* conspectu hostium pro castris minoribus constituit: quod minus multitudine militum legionariorum pro hostium numero*

ualebat,

*ualebat, ut ad speciem alarijs uteretur. ipse, tripli ci instructa acie, usque ad castra hostium accessit. *tum demum necessario Germani suas copias *e castris eduxerunt, generatimq. constituerunt, paribusq. interuallis Harudes, Marcomanos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sueuos, omnemq. aciem suam rhedis, & carris, circumdede runt: ne qua spes in fuga relinqueretur. eo mulieres imposuerunt, quae in proelium proficiscentes milites passis manibus, flentes, implorabant, ne se in seruitutem Romanis traderent. Caesar singulis legionibus, singulos legatos, & quaestorem praefecit; uti eos testes suae quisque uirtutis haberet. ipse a dextro cornu, quod eam partem minime firmam hostium esse animaduerterat, proelium commisit. ita nostri acriter in hostes signo dato, impetum fecerunt. itaque hostes repente, celeriterq. * procurrerunt, ut spatium pila, in hostes conijciendi, non daretur. reiectis pilis, comminus gla dijs pugnatum est. at Germani celeriter, ex consue tudine sua phalange facta, impetus gladiorum ex ceperunt. reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent: & scuta manibus reuellerent: & desuper uulnerarent. cum hostium acies a sinistro cornu pulsa, atque in fugam conuer sa esset, a dextro cornu uehementer multitudine suorum, nostram aciem premebant. id cum anim aduertisset P. Crassus adolescens, qui equitatui praeerat, quod expeditior erat, quam hi, qui* inter aciem uersabantur, tertiam aciem laboranti-*

*bus nostris subsidio misit· ita proelium restitutum est, atque omnes hostes terga uerterunt, neque prius fugere destiterunt, quam ad flumen Rhenum millia passuum ex eo loco circiter v· peruenerunt· ibi perpauci, aut uiribus confisi, trans nare contenderunt: aut lintribus inuentis salutem sibi petierunt· in his fuit Ariouistus, qui nauiculam deligatam ad ripam nactus, ea profugit: reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt· duae fuerunt Ariouisti uxores, una Sueua natione, quam domo *secum adduxerat ; altera Norica, regis Vocionis soror, quam in *Gallia duxerat a fratre missam· * utraque in ea fuga periit· duae filiae harum, altera occisa, altera capta est· M· Valerius Procilius, cum a custodibus in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Caesarem, hostium equitatum persequentem, incidit. quae quidem res Caesari non minorem, quam ipsa uictoria, uoluptatem attulit; quod hominem honestissimum prouinciae Galliae, suum familiarem, & hospitem, ereptum e manibus hostium, sibi restitutum *uidebat: neque eius calamitate de tanta uoluptate & gratulatione quidquam fortuna deminuerat. is se praesente, de se, ter sortibus consultum dicebat; utrum igni statim necaretur, an in aliud tempus reseruaretur· sortium beneficio se esse incolumem· item M. Titius repertus, & ad eum reductus est· Hoc proelio trans Rhenum nunciato, Sueui, qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuerti coeperunt; quos ubi qui proxime Rhenum*

inco-

*incolunt, perterritos senserunt, insecuti, magnum ex his numerum occiderunt. Caesar una aestate, duobus maximis bellis confectis, maturius paullo, quam tempus anni postulabat, in hiberna in Sequanos exercitum deduxit: hibernis Labienum praeposuit: ipse in * citeriorem Galliam, ad conuentus agendos profectus est*

C. IVLII. CAESARIS COMMENTARIORVM DE. BELLO. GALLICO

LIBER. II

VM *esset Caesar in citeriore Gallia in hibernis, ita uti supra demonstrauimus, crebri ad eum rumores afferebantur, litterisq. item Labieni certior fiebat, omnes Belgus, quam tertiam esse Galliae partem dixeramus, contra populum R. coniurare; obsidesq. inter se dare. coniurandi has esse caussas: primum, quod uererentur, ne, omni pacata Gallia, ad eos exercitus noster adduceretur: deinde, quod ab nonnullis Gallis sollicitarentur, partim, qui, ut Germanos diutius in Gallia uersari noluerant, ita populi R. exercitum hiemare, atque inueterascere in Gallia moleste ferebant; partim, qui mobilitate, & leuitate animi nouis imperijs studebant; ab nonnullis etiam, quod in Gallia potentioribus, atque ijs, qui ad conducendos homines facultates habebant, uulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem in imperio nostro consequi poterant. Iis nuncijs litterisq. commotus Caesar, duas legiones in citeriore Gallia nouas conscripsit, & ineunte aestate * in ulteriorem Galliam, qui deduceret, Q. Pedium legatum misit. ipse, cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitum uenit. dat negotium Senonibus, reli*

quisq.

quisq· Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quae apud eos gerantur, cognoſcant: ſeq· de his rebus certiorem faciant· hi, conſtanter omnes nunciauerunt, manus cogi, exercitus in unum locum conduci: tum uero dubitandum non exiſtimauit, quin ad eos proficiſceretur· re frumentaria comparata, caſtra mouet, diebusq· circiter XV· *ad fines Belgarum peruenit· eo cum de improuiſo, celeriusq· * omnium opinione ueniſſet; Rhemi, qui proximi Galliae, ex Belgis, ſunt, ad eum legatos* Iccium & *Antebrogium primos ciuitatis ſuae miſerunt: qui dicerent ſe, ſuaq· omnia in fidem, atque poteſtatem populi R· permittere, neque ſe cum reliquis Belgis conſenſiſſe, neque contra populum R· * omnino coniuraſſe, paratosq· eſſe & obſides dare, & imperata facere, & opidis recipere, & frumento, *ceterisq· rebus iuuare· reliquos omnes Belgas in armis eſſe: Germanosque, qui * ripas Rheni incolunt, ſeſe cum his coniunxiſſe; tantumq· eſſe eorum omnium furorem, ut, ne Sueſſiones quidem fratres, conſanguineosq· ſuos, qui eodem iure, iiſdem legibus* utuntur, unum imperium, unumq· magiſtratum cum ipſis* habeant, deterrere potuerint, quin cum his conſentirent· * cum ab his quaereret, quae ciuitates, quantaeq· in armis eſſent, & quid in bello poſſent; ſic reperiebat· pleroſque Belgas eſſe ortos a Germanis; Rhenumq· antiquitus tranſductos, propter loci fertilitatem ibi conſediſſe; *Galloſque, qui ea loca incolerent, expuliſſe: ſoloſq· eſſe, qui patrum noſtrorum memoria omni Gallia uexata,*

xata,

xata, Teutonos, Cimbrosq. intra fines suos ingredi probibuissent. qua ex re fieri, ut earum rerum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosq. spiritus in re militari sumerent. de numero eorum omnia se habere explorata Rhemi dicebant, propterea quod propinquitatibus, affinitatibusq. coniuncti, quantam quisque multitudinem in communi Belgarum* concilio ad id bellum: pollicitus esset, cognouerant. plurimum inter eos Bellouacos & uirtute, & auctoritate, & hominum numero ualere. hos posse conficere armata millia* C, *pollicitos ex eo* numero lecta millia* LX. *totiusq. belli imperium sibi postulare. * Suessiones suos esse finitimos, latissimos, ferocissimosq. agros possidere. Apud eos fuisse regem nostra etiam memoria Diuitiacum, totius Galliae potentissimum, (qui cum magnae partis harum regionum, tum etiam Britanniae imperium obtinuerit) nunc esse regem Galbam: ad hunc propter iustitiam, prudentiamq. summam totius belli omnium uoluntate deferri: opida habere numero* XII: *polliceri millia armata* L: *totidem Neruios, qui maxime feri inter ipsos habeantur, longissimeq. absint;* XV *millia Atrebates; Ambianos* X *millia; Morinos* XV *millia; Menapios* VII *millia; Caletes* X *millia; Verocasses, & Veromanduos totidem; Catuacos* XXIX *millia; Condrusos, Eburones, Caeraesos, Paemanos, qui uno nomine Germani appellantur, arbitrari ad* XL *millia. Caesar Rhemos cohortatus, liberaliterq. oratione prosecutus, omnem senatum*

natum ad se conuenire, principumq· liberos obsides ad se adduci iussit · quae omnia ab his diligenter ad diem facta sunt· ipse Diuitiacum Aeduum magnopere * *cohortatus, docet, quantopere reip. communisq· salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit·id fieri posse, si suas copias Aedui in fines Bellouacorum introduxerint, & eorum agros populari coeperint · his mandatis, eum ab se dimittit · Postquam omnes Belgarum copias in unum locum coactas* * *ad se uenire uidit, neque iam longe abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus; exercitum transducere maturauit, atque ibi castra posuit. quae res & latus unum castrorum ripis fluminis muniebat, post eum, quae essent, tuta ab hostibus reddebat, & commeatus ab Rhemis, reliquisq· ciuitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. in eo flumine pons erat· ibi praesidium ponit; & in altera parte fluminis Q. Titurium Sabinum legatum cum* VI· *cohortibus reliquit· castra in altitudinem pedum* XII, *uallo, fossaque duodeuiginti pedum munire iubet· ab ipsis castris opidum Rhemorum, nomine Bibrax, aberat millia passuum* IIX·*id ex itinere magno impetu Belgae oppugnare coeperunt · aegre eo die sustentatum est · Gallorum eadem, atque Belgarum, oppugnatio est.* * *hi, ubi circumiecta multitudine hominum totis moenibus, undique in murum lapi-*

des

*des iaci coepti sunt, murusq. defensoribus nudatus est; testudine facta, * portis succedunt, murumq. subruunt. quod tum facile fiebat.* nam tanta multitudo lapides, ac tela conijciebant, ut in muro con sistendi potestas esset nulli. cum finem oppugnandi nox fecisset,* Iccius Rhemus, summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum opido praefuerat, * unus ex ijs, qui legati de pace ad Caesarem uenerant, *nuncios ad eum mittit, Nisi subsidium sibi mittatur,* se diutius sustinere non posse. eo de media nocte Caesar, ijsdem ducibus usus, qui nuncij ab *Iccio uenerant, Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio opidanis mittit. quorum aduentu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit; & hostibus eadem de caussa spes potiundi opidi discessit. Itaque paullisper apud opidum morati, agrosq. Rhemorum depopulati, omnibus uicis, aedificijsque, * quo adire poterant, incensis, ad castra Caesaris cum omnibus copijs contenderunt: & a millibus passuum minus duobus castra posuerunt. quae castra, ut fumo, atque ignibus significabatur, amplius millibus passuum IIX. in latitudinem patebant. Caesar primo & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem uirtutis* proelio supersedere statuit. quotidie tamen equestribus proelijs, quid hostis uirtute posset, & quid nostri auderent, periclitabatur. ubi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam natura opportuno, atque idoneo, quod is collis, ubi castra posita*

*sita erant, paullulum ex planicie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat, atque ex utraque parte lateris deiectus habebat, & in * fronte leuiter fastigiatus, paullatim ad planiciem redibat: ab utroque latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum* CD · *& ad extremas fossas * castella constituit. ibiq. tormenta collocauit, ne, cum aciem instruxisset, hostes (* quod tantum multitudine poterant) a lateribus suos pugnantes circumuenire possent. hoc facto, duabus legionibus, quas proximae conscripserat, in castris relictis, ut, si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas* VI · *legiones pro castris in acie constituit. hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt. palus erat non magna inter nostrum, atque hostium exercitum. hanc si nostri transirent, hostes exspectabant. nostri autem, si ab illis initium transeundi fieret, ut impeditos aggrederentur, parati in armis erant. interim proelio equestri inter duas acies contendebatur.* ubi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum proelio Caesar suos in castra reduxit. hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. ibi uadis repertis, partem suarum copiarum transducere conati sunt; eo consilio, ut, si possent, castellum, cui praeerat Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemq. interscinderent; sin * minus possent, agros Rhemorum popularentur, qui magno nobis usui ad bellum*

*lum gerendum erant, * commeatusq. nostros susti-
nebant. Caesar, certior factus a Titurio, omnem
equitatum & leuis armaturae Numidas, fundito
res, sagittariosq. pontem transducit, atque ad eos
contendit. acriter in eo loco pugnatum est, hostes
impeditos nostri in flumine aggressi, magnam eo-
rum numerum occiderunt. per eorum corpora reli-
quos audacissime transire conantes, multitudine
telorum repulerunt. *primos, qui transierant, equi
tatu circumuentos interfecerunt. Hostes, ubi &
de expugnando opido, & de flumine transeundo
spem se fefelisse intellexerunt, neque nostros in lo-
cum iniquiorem progredi pugnandi caussa uide-
runt; atque * eos res frumentaria deficere coepit, *
concilio conuocato, constituerunt optimum esse,
domum suam quemque reuerti, & quorum in fines
primum Romani exercitum, introduxissent, ad eos
defendendos undique conuenire; ut potius in suis,
quam* in alienis, finibus decertarent: & domesti-
cis copijs rei frumentariae uterentur. ad eam sen-
tentiam, cum reliquis caussis, haec quoque ratio
eos deduxit, quod, Diuitiacum quoque, atque Ae-
duos, finibus Bellouacorum appropinquare cogno-
uerant: his persuaderi, ut diutius morarentur, ne
suis auxilium ferret, non poterat. Ea re constitu-
ta, secunda uigilia magno cum strepitu, ac tumul-
tu, castris egressi, nullo certo ordine, * neque impe-
rio, cum sibi quisque primum itineris locum pete-
ret, & domum peruenire properaret, fecerunt, ut
consimilis fugae profectio uideretur. Hac re stă-*

tim

tim Caesar per ſpeculatores cognita, inſidias ueritus, quod, qua de cauſſa diſcederent, nondum perſpexerat: exercitum, equitatumq. caſtris continuit. prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouiſſimum agmen moraretur, praemiſit; eiq. Q. Pedium & L. Aurunculeium Cottam legatos praefecit. T. Labienum legatum cum legionibus III. ſubſequi iuſſit. hi nouiſſimos adorti, & multa millia paſſuum proſecuti, magnam multitudinem eorum fugientium* conciderunt. * cum ab extremo agmine hi, ad quos uentum erat, conſiſterent: fortiterq. impetum noſtrorum militum ſuſtinerent: priores, quod abeſſe a periculo uiderentur, neque ulla neceſſitate, neque imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga ſibi ſubſidium poſuerunt. ita ſine ullo periculo tantam eorum multitudinem noſtri interfecerunt, quantum fuit diei ſpatium; ſub* occaſumq. ſolis ſequi deſtituerunt; ſeq. in caſtra, uti erat imperatum, receperunt. Poſtridie eius diei Caeſar, priuſquam ſe hoſtes ex pauore, ac fuga reciperent, in fines Sueſſonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit: &, magno itinere confecto, ad opidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod uacuum ab defenſoribus eſſe audiebat, propter latitudinem foſſae, muriq. altitudinem, paucis defendentibus, expugnare non potuit. Caſtris munitis uineas agere, quaeq. ad oppugnandum uſui erant, comparare coepit: interim omnis ex fuga Sueſſonum multi*

tudo in opidum proxima nocte conuenit. celeriter uineis ad opidum actis, aggere iacto, turribusq. constitutis, magnitudine operum, quae neque uiderant ante Galli, neque audierant, & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Caesarem, de deditione, mittunt; &, petentibus Rhemis, ut conseruarentur, impetrant. Caesar, obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atque ipsius Galbae regis, duobus filijs, armisq. omnibus ex opido transditis, in deditionem* Suessones accepit; exercitumq. in Bellouacos duxit: qui cum se, suaq. omnia in opidum Bratuspantium contulissent, atque ab eo opido Caesar cum exercitu circiter millia passuum. V. abesset, omnes maiores natu ex opido egressi, manus ad Caesarem tendere, & uoce significare coeperunt, sese in eius fidem, ac potestatem, uenire; neque contra populum R. armis contendere. item cum ad opidum accessisset, castraq. ibi poneret, pueri, mulieresq. ex muro passis manibus, suo more, pacem a Romanis petierunt. pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum, dimissis Aeduorum copijs, ad eum reuerterat) facit uerba. Bellouacos, omni tempore in fide, atque amicitia ciuitatis Aeduae fuisse: impulsos a suis principibus, qui dicerent, Aeduos, a Caesare in seruitutem redactos, omnes indignitates, contumeliasq. perferre, & ab Aeduis defecisse, & populo R. bellum intulisse.* qui huius consilij principes fuissent, quod intelligerent, quantam calamitatem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. petere*

non

non solum Bellouacos, sed etiam pro his Aeduos, ut sua clementia, ac mansuetudine in eos utatur. quod si fecerit, Aeduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum: quorum auxilijs, atque opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. Caesar, honoris Diuitiaci, atque Aeduorum caussa, sese eos in fidem recepturum, & conseruaturum, dixit: sed, quod erat ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, ac hominum multitudine, praestabat, DC. *obsides poposcit. his transditis, omnibusq. armis ex opido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit. qui se, suaq. omnia, sine mora, dediderunt. eorum fines Neruij attingebant: quorum de natura, moribusq. Caesar cum quaereret, sic reperiebat. Nullum aditum esse ad eos mercatoribus: nihil pati uini, reliquarumq. rerum, ad luxuriam pertinentium, inferri: quod, his rebus relanguescere animos, eorumq. remitti uirtutem existimarent. esse homines feros, magnaeq. uirtutis. increpitare, atque incusare reliquos Belgas, qui se populo R. dedidissent, & patriam uirtutem proiecissent: confirmare, sese neque legatos missuros, neque ullam condicionem pacis accepturos. cum per eorum fines triduo iter fecisset, inueniebat ex* captiuis, Sabin flumen ab castris suis non amplius millia passuum* X. *abesse. trans id flumen omnes Neruios consedisse; aduentumq. ibi Romanorum exspectare, una cum Atrebatibus, & Veromanduis, finitimis suis. nam his utriusque persuaserant, ut eandem belli fortunam*

*experirentur · exspectari etiam ab his Aduaticorum copias, atque esse in itinere· mulieres, quiq. per aetatem ad pugnam inutiles * uiderentur, in eum locum coniecisse, quo propter paludes exercitui aditus non esset· Caesar, his rebus cognitis, exploratores, centurionesq· praemittit, qui locum castris idoneum deligant· *cum ex dediticijs Belgis, reliquisq·Gallis, complures, Caesarem secuti, una iter facerent: quidam ex his, ut postea ex captiuis cognitum est, eorum dierum consuetudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad Neruios peruenerunt, atque his demonstrarunt inter singulas legiones, impedimentorum magnum numerum intercedere, neque esse quidquam negotij, cum prima legio in castra uenisset, reliquaeq· legiones magnum spatium abessent, hanc sub sarcinis adoriri. qua pulsa, impedimentisq· direptis, futurum, ut reliquae contra consistere non auderent · adiuuabat etiam eorum consilium, qui rem deferebant, quod Neruij antiquitus, cum equitatu nihil possent, (neque enim ad hoc tempus ei rei student) sed, quidquid possunt, pcdestribus ualent copijs quo facilius finitimorum equitatu, si praedandi caussa ad eos uenissent, impedirēt, teneris arboribus incisis, atque inflexis, crebrisq·in latitudinem ramis enatis, & rubis, sentibusq· interiectis, effecerant, ut, instar muri, hae saepes munimenta praeberent; quo non modo non intrari, sed ne perspici quidem posset. ij rebus cum iter agminis nostri impediretur, non omittendum sibi consilium*

Neruij

Nervij existimauerunt. loci natura erat haec, quem locum nostri castris delegerant. Collis ab summo aequaliter decliuis, ad flumen Sabin, quod supranominauimus, urgebat. ab eo flumini pari acciuitate collis nascebatur, aduersus huic, & contrarius, passus circiter CC. infimus apertus, ab superiore parte siluestris; ut non facile introrsus perspici posset. intra eas siluas hostes in occulto sese continebant. in aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum uidebantur. Fluminis erat altitudo circiter pedum III. Caesar, equitatu praemisso, subsequebatur omnibus copijs: sed ratio, ordoq. agminis aliter se habebat, ac Belgae ad Neruios detulerant. nam, quod hostis appropinquabat, consuetudine sua Caesar VI. legiones expeditas ducebat. post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. inde duae legiones, quae proxime conscriptae erant, totum agmen claudebant, praesidioq. impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus, sagittarijsq. flumen transgressi, cum hostium aequitatu proelium* commiserunt. cum se illi identidem in siluas ad suos reciperent, ac rursus e silua in nostros impetum facerent, neque nostri longius, quam quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, inter legiones VI. quae primae uenerunt, opere dimenso, castra munire coeperunt. ubi prima impedimenta nostri exercitus ab ijs, qui in siluis abditi latebant, uisa sunt: quod tempus inter eos committendi proelij conuenerat, ita, ut intra

ſiluam aciem, ordinesq· conſtituerant, atque ipſi ſeſe confirmauerant: ſubito omnibus copijs prouolarunt, impetumq· in noſtros equites fecerunt· His facile pulſis, ac perturbatis, incredibili celeritate ad flumen decurrerunt; ut, paene uno tempore, & ad ſiluas, & in flumine etiam in manibus noſtris hoſtes uiderentur· eadem autem celeritate aduerſo colle ad noſtra caſtra, atque eos, qui in opere occupati erant, contenderant· Caeſari omnia uno tempore erant agenda· * uexillum proponendum, quod erat inſigne, cum arma concurri oporteret· ſignum tuba dandum· ab opere reuocandi milites· qui paullo longius, aggeris petendi cauſſa, proceſſerant, acerſendi· acies inſtruenda· milites cohortandi· ſignum dandum· quarum rerum magnam partem temporis breuitas, &* incurſus hoſtium impediebat. * ijs difficultatibus duae res erant ſubſidio, ſcientia, atque uſus militum; quod, ſuperioribus proelijs exercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ipſi ſibi praeſcribere, quam ab alijs doceri, poterant; & quod ab opere, ſingulisq· legionibus, ſingulos legatos Caeſar diſcedere, niſi munitis caſtris, uetuerat· Hi propter celeritatem, & propinquitatem hoſtium, nihil iam Caeſaris imperium exſpectabant; ſed per ſe, quae uidebantur, administrabant· Caeſar, neceſſarijs rebus imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem ſors obtulit, decucurrit; & ad legionem Decimam deuenit· Milites non longiore oratione eſt* cohortatus, quam uti ſuae priſtinae uirtutis memoriam retinerent,*

*tinerent, neu perturbarentur animo, hostiumq. impetum fortiter sustinerent. &, * quia non longius hostes aberant, quam quo telum adijci posset; * proelij committendi signum dedit. * atque item in alteram partem cohortandi caussa profectus, pugnantibus occurrit. temporis tanta fuit exiguitas, hostiumq. tam paratus ad dimicandum animus, ut, non modo ad insignia accommodanda, sed etiam ad galeas induendas, scutisq. * tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisque in partem ab opere casu deuenit, quaeq. prima signa conspexit, ad haec constitit, ne, in quaerendis suis, pugnandi tempus dimitteret. instructo exercitu, magis, ut loci natura, deiectusq. collis, & necessitas temporis; quam, ut rei militaris ratio, atque ordo postulabat. * cum diuersis locis legiones aliae, alia in parte hostibus resisterent, saepibusq. densissimis, ut ante demonstrauimus, interiectis, prospectus impediretur, * neque certa subsidia collocari, neque quid in * quaque parte opus esset prouideri, neque ab uno omnia imperia administrari poterant. itaque, in tanta regum iniquitate, fortunae quoque euentus uarij * sequebatur. Legionis Nonae, & Decimae milites, ut in sinistra parte aciei constiterant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, uulneribusq. confectos Atrebates (nam his ea pars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt: & transire conantes, insecuti gladijs, magnam partem eorum impeditam interfecerunt. ipsi transire flumen non dubitauerunt; &, in locum*

*iniquum progressi, rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato proelio in fugam coniecerunt. Item alia in parte diuersae duae legiones, Vndecima, & Octaua, profligatis Veromanduis, quibuscum erant congressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis proeliabantur. * ac totis fere castris a fronte, & a sinistra parte nudatis, quod in dextro cornu legio Duodecima, & non magno ab ea interuallo Septima constitisset, omnes Neruij confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum contenderunt. quorum pars, aperto latere legiones circumuenire, pars summum locum castrorum petere coepit. Eodem tempore equites nostri, leuisq. armaturae pedites, *qui cum his una fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. & calones, qui ab Decumana porta, ac summo iugo collis nostros uictores flumen transire conspexerant, praedandi caussa, egressi, cum respexissent, & hostes in nostris castris uersari uidissent, praecipites sese fugae mandabant. simul eorum, qui cum impedimentis ueniebant, clamor, fremitusq. exaudiebatur. alijq. aliam in partem perterriti ferebantur. quibus omnibus rebus permoti equites Treuiri, quorum inter Gallos uirtutis opinio est singularis, qui, auxilij caussa a ciuitate missi, ad Caesarem uenerant, cum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & paene circumuentas teneri, calones,*

equites, funditores, Numidas, *diuersos, dissipatosq. in omnes partes fugere uidissent, desperatis nostris rebus domum contenderunt. Romanos pulsos, superatosq. castris, impedimentisq. eorum hostes potitos, ciuitati renunciauerunt. Caesar, ab Decimae legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus; ubi suos urgeri, signisq. in unum locum collatis Duodecimae legionis milites confertos, sibi ipsis ad pugnam esse impedimento; quartae cohortis omnibus centurionibus occisis, Signiferoq. interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus fere centurionibus aut uulneratis, aut occisis; in his, primipilo P. Sextio Baculo, fortissimo uiro, multis, grauibusq. uulneribus confecto, ut iam se sustinere non posset; reliquos esse tardiores: & nonnullos a nouissimis desertos, proelio excedere, ac tela uitare; hostes neque a fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroque latere instare: & rem esse in angusto uidit, neque ullum esse subsidium, quod submitti posset. scuto ab nouissimis uni militi detracto (quod ipse eo sine scuto uenerat) in primam aciem processit; centurionibusq. nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre; & manipulos laxare iussit, quo facilius gladijs uti possent. * huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro se quisque in conspectu Imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paullum hostium impetus tardatus est. Caesar, cum Septimam legionem, quae iuxta constiterat, item urgeri ab

hoste

*hoste uidisset, trib. mil. monuit, ut paullatim sese legiones coniungerent, & *conuersa signa in hostes *inferrent. quo facto, cum alijs alij subsidium ferrent, neque timerent, ne auersi ab hoste circumuenirentur, audacius resistere, ac fortius pugnare coeperunt; interim milites legionum duarum, quae in nouissimo agmine praesidio impedimentis fuerant, proelio nunciato, cursu incitato, in summo colle ab hostibus conspiciebantur. & T. Labienus, castris hostium potitus, & ex loco superiore, quae res in nostris castris gererentur, conspicatus, Decimam legionem subsidio nostris misit. qui, cum ex equitum & calonum fuga, quo in loco res esset, quantoq. in periculo, & castra, & legiones, & imperator uersaretur, cognouissent: nihil ad celeritatem sibi reliqui fecerunt. horum aduentu tanta rerum commutatio est facta, ut nostri etiam, qui uulneribus confecti procubuissent, scutis innixi proelium redintegrarent. tum calones, perterritos hostes conspicati, etiam inermes armatis occurrerunt. equites uero, ut turpitudinem fugae uirtute delerent, omnibus in locis pugnabant, quo se legionarijs militibus praeferrent. at hostes, etiam in extrema spe salutis, tantam uirtutem praestiterunt, ut, cum primi eorum cecidissent, proximi iacentibus insisterent, atque ex eorum corporibus pugnarent. his deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui superessent, ut ex tumulo tela in nostros conijcerent, *pilaq. intercepta remitterent; ut, non nequidquam tantae uirtutis homines iudicari deberent;*

ausos

ausos esse transire latissimum flumen, adscendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum: quae facilia ex difficillimis animi magnitudo redegerat. hoc proelio facto, & prope ad internicionem gente, ac nomine Neruiorum redacto, maiores natu, quos una cum pueris, mulieribusq. in aestuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nunciata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur; omnium, qui supererant, consensu, legatos ad Caesarem miserunt, seq. ei dediderunt. & in commemoranda ciuitatis calamitate, ex DC. *ad* III. *senatores, ex hominum millibus* LX. *uix ad* D. *qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. quos Ceasar, ut in miseros, ac supplices usus misericordia uideretur, diligentissime conseruauit; suisq. finibus, atque opidis uti iussit; & finitimis imperauit, ut ab iniuria, & maleficio se, suosq. prohiberent. Aduatici, de quibus supra scripsimus, cum omnibus *copijs auxilio Neruijs uenirent, hac pugna nunciata, ex itinere domum reuerterunt; cunctis opidis, castellisq. desertis, sua omnia in unum opidum egregie natura munitum contulerunt. quod, cum ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectusq. haberet, una ex parte leuiter accliuis aditus, in* latitudinem non amplius* CC. *pedum relinquebatur. quem locum duplici altissimo muro * munierant. tum magni ponderis saxa, & praeacutas trabes, in muro* collocarant. ipsi erant ex Cimbris, Teutonisq. procreati; qui, *cum iter in prouinciam nostram,*

ſtram, atque Italiam facerent, his impedimentis, quae ſecum agere, ac portare non poterant, citra flumen Rhenum depoſitis, cuſtodiae ex ſuis, ac praeſidio VI·*millia hominum una reliquerunt· hi, poſt eorum obitum, multos annos a finitimis exagitati, cum alias bellum inferrent: alias illatum defenderent; *conſenſu eorum omnium pace facta, hunc ſibi domicilio locum delegerunt, ac, primo aduentu exercitus noſtri, crebras ex opido excurſiones faciebant, paruulisq· proeliis cum noſtris contendebant· poſtea, uallo pedum* XII, *in circuitu* XV· *millium, crebrisq· caſtellis circummuniti, opido ſeſe continebant· ubi, uineis actis, aggere extructo, turrim conſtitui procul uiderunt, primum irridere ex muro, atque increpitare uocibus, quod tanta machinatio ab tanto ſpatio inſtrueretur· quibus nam manibus, aut quibus uiribus praeſertim homines tantulae ſtaturae (nam plerumque omnibus Gallis, prae magnitudine corporum ſuorum, breuitas noſtra contemptui eſt) tanti oneris turrim in muros ſeſe collocare confiderent· ubi uero moueri, & *appropinquare moenibus, uiderunt, noua, atque inuſitata ſpecie commoti, legatos ad Caeſarem de pace miſerunt: qui ad hunc modum locuti: Non ſe exiſtimare, Romanos ſine ope deorum bellum gerere· qui tantae altitudinis machinationes, tanta celeritate promouere, & ex propinquitate pugnare, poſſent· ſe, ſuaq· omnia eorum poteſtati permittere, dixerunt. unum petere; ac deprecari ſi forte, pro ſua clementia, ac manſuetudine,*

titudine, quam ipsi ab alijs audissent, statuisset, Aduaticos esse conseruandos, ne se armis dispoliaret. sibi omnes fere finitimos esse inimicos, ac suae uirtuti inuidere; a quibus se defendere, traditis armis non possent. sibi praestare, si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam a populo R. pati, quam ab his per cruciatum interfici; inter quos dominari consuessent. Ad haec Caesar respondit, se magis consuetudine sua, quam merito eorum, ciuitatum conseruaturum, si prius, quam aries murum attigisset, se dedidissent: sed deditionis nullam esse conditionem, nisi armis traditis: se id, quod in Neruios fecisset, facturum: finitimisq. imperaturum, ne quam dediticijs populi R. iniuriam inferrent. re nunciata ad suos, illi se, quae imperarentur, facere dixerunt. Armorum magna multitudine de muro, in fossam, quae erat ante opidum, iacta, sic ut prope summam muri, *aggerisq. altitudinem acerui armorum adequarent: & tamen circiter parte tertia (ut postea compertum est) celata, atque in opido retenta; portis patefactis, eo die pace sunt usi. sub uesperum Caesar portas claudi, militesq.* ex opido exire iussit, ne quam noctu opidani a militibus iniuriam acciperent. illi, ante inito (ut intellectum est) consilio, quod, deditione facta, nostros praesidia deducturos, aut denique indiligentius seruaturos crediderant, partim cum his, quae retinuerant, & celauerant armis; partim, scutis ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quae subito (ut temporis exiguitas postulabat) pellibus* induxerant: tertia uigilia, qua minime*

arduus ad nostras munitiones adscensus uidebatur, omnibus copijs repente ex opido eruptionem fecerunt. celeriter, ut ante Caesar imperauerat, ignibus significatione facta, ex proximis castellis eò concursum est; pugnatumq. ab hostibus ita acriter, ut a uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex uallo, turribusq. tela iacerēt, pugnare debuit: cum una in uirtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominum millibus IV. reliqui in opidum reiecti sunt postridie eius diei, refractis portis, cum iam defenderet nemo, atque intromissis militibus nostris, sectionem eius opidi uniuersam Caesar uendidit. ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est millium LIII. Eodem tempore a P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Venelos, Osismos, Curiosolitas, Sesuuios, Aulercos, Rhedones, quae sunt maritimae ciuitates, Oceanumq. attingunt, certior factus est, omnes eas ciuitates in deditionem, potestatemq. populi R. esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tāta huius belli ad barbaros opinio perlata est, ut ab nationibus, quae trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Caesarē, quae, se obsides daturas, impetrata facturas, pollicerentur. quas legationes Caesar, quod in Italiā, Illyricumq. properabat, inita proxima aestate, ad se reuerti iussit. Ipse, in Carnutes, Andes, Turones, quae ciuitates propinquae his locis erāt, ubi bellū gesserat, legionib. in hiberna deductis, in Italiā profectus est. ob* easq. res, ex litteris Caesaris, dies XV. supplicatio decreta est. quod ante id tēpus* acciderat nulli.*

C. IVLII. CAESARIS COMMENTARIORVM DE BELLO GALLICO

LIBER. III

*VM in Italiam proficisceretur Caesar, Ser. Galbam cum legione Duodecima, & parte equitatus, in Antuates, Veragros, Sedunosq. misit, qui a finibus Allobrogum, & lacu Lemano, & flumine Rhodano ad summas Alpes pertinent. caussa mittendi fuit, quod iter per Alpes, quo magno cum periculo, magnisq. *portorijs mercatores ire consueuerant, patefieri uolebat. huic permisit, si opus esse arbitraretur, uti in ijs locis legionem, hiemandi caussa, collocaret. Galba, secundis aliquot proelijs factis, castellisq. compluribus eorum expugnatis, missis ad eum undiq. legatis, obsidibusq. datis, et pace facta, constituit, cohortes duas in Antuatibus collocare, & ipse cum reliquis eius legionis cohortibus in uico Veragrorum, qui appellatur Octodorus, hiemare. qui uicus positus in ualle, non magna adiecta planicie, altissimis montibus undiq. continetur. cum hic in duas partes flumine diuideretur, alteram partem eius uici Gallis ad hiemandum concessit; alteram, uacuam ab *his relictam, cohortibus attribuit. eum locum uallo, fossaq. muniuit. cum dies hibernorum complures transissent, frumentumq. eo comportari iussisset,*

ſiſſet, ſubito per exploratores certior factus eſt, ex ea parte uici, quam Gallis conceſſerat, omnes noctu diſceſſiſſe, monteſq. qui impenderent a maxima multitudine Sedunorum, & Veragrorum teneri: id aliquot de cauſſis acciderat, ut ſubito Galli belli renouandi, legioniſq. opprimendae conſilium caperent. primum, quod legionem, neque eam pleniſſimam detractis cohortibus duabus, & compluribus ſigillatim, qui, commeatus petendi cauſſa, miſſi erant, abſentibus, propter paucitatem deſpiciebant; tum etiam, quod propter iniquitatem loci, cum ipſi ex montibus in uallem decurrerent, & tela conijcerent, ne primum quidem poſſe impetum ſuum ſuſtineri exiſtimabant. accedebat, quod ſuos ab ſe liberos abſtractos obſidum nomine dolebant; & Romanos, non ſolum itinerum cauſſa, ſed etiam perpetuae poſſeſſionis, culmina alpium occupare conari, & ea loca finitimae prouinciae adiungere, ſibi perſuaſum habebant. His nuncijs acceptis, Galba; cum neque opus hibernorum, munitioneſq. plene eſſent perfectae; neque de frumento, reliquoq. commeatu ſatis eſſet prouiſum; quod deditione facta, obſidibuſq. acceptis, nihil de bello timendum exiſtimauerat; concilio celeriter conuocato, ſententias exquirere coepit. quo in concilio cum tantum repentini periculi praeter opinionem accidiſſet, ac iam omnia fere ſuperiora loca multitudine armatorum completa conſpicerentur, neque ſubſidio ueniri, neque commeatus ſupportari, interclusis itineribus, *poſſet, prope iam*

deſpe-

*desperata salute, nonnullae huiusmodi sententiae dicebantur, ut, impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus eo peruenissent, ad salutem contenderent. maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. breui spatio interiecto, uix ut his rebus, quas constituissent, *collocandis, atque administrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato, decurrere: lapides, gessaq. in uallum conijcere. nostri, primo, integris uiribus, fortiter repugnare, neque ullum frustra telum ex loco superiore mittere; ut quaeque pars castrorum nudata defensoribus premi uidebatur, eo occurrere, & auxilium ferre. sed, hoc superari, quod, diuturnitate pugnae hostes defessi, *cum proelio excedebant, alij integris uiribus succedebant. Quarum rerum a nostris, propter paucitatem, fieri nihil poterat, ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi, facultas dabatur. cum iam amplius horis VI. continenter pugnaretur, ac non solum uires, sed etiam tela nostris deficerent, atque hostes acrius instarent, languidioribusq. nostris uallum scindere, & fossas complere coepissent, resq. esset iam ad extremum perducta casum, P. Sextius Baculus, primipili centurio, quem Neruico proelio compluribus confectum uulneribus diximus, & item C. Volusenus tribunus mil. uir & consilij magni, & uirtutis, ad Galbam accurrunt, atque, unam esse spem*

ſalutis, docent; ſi, eruptione facta, extremum auxilium experirentur· itaque, conuocatis centurionibus, celeriter milites certiores facit, paulliſper intermitterent proelium, ac tantummodo tela miſſa exciperent, ſeq· ex labore reficerent; poſt, ſigno dato, e caſtris erumperent, atque omnem ſpem ſalutis in uirtute ponerent· quod iuſſi ſunt, faciunt, ac ſubito omnibus portis, eruptione facta, neque cognoſcendi, quid fieret, neque ſui colligendi hostibus facultatem relinquunt· ita commutata fortuna, eos, qui in ſpem potiendorum caſtrorum uenerant, undiq· circumuentos, interficiunt, & ex hominum millibus amplius XXX, *quem numerum barbarorum ad caſtra ueniſſe conſtabat, plus tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam conijciunt: ac ne in locis quidem ſuperioribus conſiſtere patiuntur· ſic omnibus hoſtium copijs fuſis, armisq· exſutis, ſe in caſtra, munitionesq· ſuas recipiunt· quo proelio facto, quod ſaepius fortunam tentare Galba nolebat, atque alio ſeſe in hiberna conſilio ueniſſe meminerat, alijs occurriſſe rebus uiderat, maxime frumenti, commeatusq· inopia permotus, poſtero die omnibus eius uici aedificijs incenſis, in prouinciam reuerti contendit: ac nullo hoſte prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas, perduxit, ibiq· hiemauit. His rebus gestis, cũ omnibus de cauſſis Caeſar pacatam Galliam exiſtimaret, ſuperatis Belgis, expulſis Germanis, uictis in alpibus Sedunis, atque ita inita hieme in Illyricum profectus*

ctus

ctus esse, quod eas quoque nationes adire, & regiones cognoscere, uolebat, subitum bellum in Gallia coortum est. eius belli haec fuit caussa. P. Crassus adolescens cum legione VII. *proximus Oceano in Andibus hiemabat. is, quod in ijs locis inopia* frumenti erat, praefectos, tribunosq. mil. complures in finitimas ciuitates, frumenti, commeatusq. petendi caussa, dimisit. quo in numero erat T. Terrasidius, missus in Vnellos; M. Trebius Gallus, in Curiosolitas; Q. Velanius, cum T. Silio, in Venetos. huius ciuitatis est longe amplissima auctoritas omnis orae maritimae regionum earum, *quod & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt; & scientia, atque usu nauticarum rerum ceteros antecedunt: & in magno impetu maris, atque aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes fere, qui eodem mari uti consueuerunt, habent uectigales. ab ijs fuit initium retinendi Silij, atque Velanij, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita, & repentina consilia) eadem de caussa Trebium, Terrasidiumq. retinent: &, celeriter missis legatis, per suos principes inter se coniurant, nihil, nisi communi consilio, acturos, eundemq. omnis fortunae exitum esse laturos; reliquasq. ciuitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a maioribus acceperat, permanere, quam Romanorum seruitutem perferre, malient. omni ora maritima celeriter ad*

*ſuam ſententiam perducta, communem legationem ad P. Craſſum mittunt, ſi uelit ſuos recuperare, obſides ſibi remittat. quibus de rebus Caeſar a Craſſo certior factus; quod ille aberat longius; naues interim longas aedificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanum, remiges ex prouincia inſtitui, nautas, gubernatoresq. comparari, iubet. his rebus celeriter adminiſtratis, ipſe, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitum contendit. Veneti, reliquaeq. ciuitates, cognito Caeſaris aduentu, ſimul quod, quantum in ſe facinus admiſiſſent, intelligebant, legatos, quod nomen apud omnes nationes ſanctum, inuiolatumq. ſemper fuiſſet, *retentos ab ſe, & in uincula coniectos, pro magnitudine periculi bellum parare, & maxime, ea, quae ad uſum nauium pertinerent, prouidere inſtituunt; hoc maiore ſpe, quod multum natura loci confidebant; pedeſtria eſſe itinera conciſa aeſtuarijs, nauigationem impeditam propter*inſcitiam locorum, paucitatemq. portuum ſciebant. neque noſtros exercitus, propter frumenti inopiam, diutius apud ſe morari poſſe, confidebant: ac iam, ut omnia contra opinionem acciderent, tamen ſe, plurimum nauibus poſſe, Romanos neque ullam facultatem habere nauium, neque eorum locorum, ubi bellum geſturi eſſent, uada, portus, *inſulasq. nouiſſe: ac longe aliam eſſe nauigationem in concluſo mari, atque in uaſtiſſimo, *ac apertiſſimo Oceano perſpiciebant. his initis conſilijs, opida muniunt, frumenta ex agris in opida comportant. na-*

ues

*ues in Venetiam, ubi Caesarem primum bellum gesturum esse constabat, quam plurimas possunt, cogunt. socios sibi ad id bellum Osismos, Lexobios, Nannetes, Ambiliates, Morinos, Diablintres, Menapios adsciscunt. auxilia ex Britannia, quae contra eas regiones posita est, accersunt. erant hae difficultates belli gerendi, quas supra ostendimus. sed multa tamen Caesarem ad id bellum incitabant: iniuriae retentorum * equitum Romanorum; rebellio facta post deditionem; defectio datis obsidibus; tot ciuitatum coniuratio; in primis, ne, hac parte neglecta, reliquae nationes, idem sibi licere, arbitrarentur. itaque, cum intelligeret, omnes fere Gallos nouis rebus studere, & ad bellum mobiliter, celeriterq. excitari, omnes autem homines natura libertati studere. & * condicionem seruitutis odisse, prius, quam plures ciuitates conspirarent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putauit. itaque T. Labienum legatum in Treuiros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. huic mandat, Rhemos, reliquosq. Belgas adeat, atque in officio * contineat: Germanosque, qui auxilio a Belgis accersiti dicebantur, si per uim nauibus flumen transire conentur, probibeat. P. Crassum cum cohortibus legionarijs* XII, *& magno numero equitatus, in Aquitaniam proficisci iubet. ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur; ac tantae nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus* III. *in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosq.*

xobiosq· mittit, qui eam manum distinendam curet. D· Brutum adolescentem classi, Gallicisq. nauibus, quas ex Pictonibus, et Sentonis, reliquisq· pacatis regionibus conuenire iusserat, praefecit; & , cum primum posset, in Venetos proficisci iubet· ipse eo pedestribus copijs contendit. erant eiusmodi fere situs opidorum, ut posita in extremis lingulis, promontorijsque, neque pedibus aditum haberent, cum ex alto se aestus incitauisset, quod bis semper accidit horarum XII· *spatio; neque nauibus, quod, rursus minuente aestu, naues in uadis afflictarentur· ita utraque re opidorum oppugnatio impediebatur: ac, si quando magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere, ac molibus, atque his ferme moenibus adaequatis, suis fortunis desperare coeperant: magno numero nauium appulso, cuius rei summam facultatem habebant, sua omnia deportabant; seq· in proxima opida recipiebant. ibi se rursus ijsdem opportunitatibus loci defendebat· * haec eo facilius magnam partem aestatis faciebant, quod nostrae naues tempestatibus detinebantur; summaq· erat uasto, atque aperto mari, magnis aestibus, raris, ac prope nullis portibus, difficultas nauigandi· namque ipsorum naues ad hunc modum factae, armataeq· erant· carinae aliquanto planiores, quam nostrarum nauium, quo facilius uada, ac* decessum aestus, excipere possent· Prorae admodum erectae, atque item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempestatumque, accommodatae· * naues totae factae ex robore, ad*

quamuis

quamuis uim & contumeliam perferendam. * *tran*
ſtra ex pedalibus in altitudinem trabibus confixa
clauis ferreis, digiti pollicis craſſitudine. ancho-
rae, pro funibus, ferreis catenis reuinctae. pelles
pro uelis, alutaeq. * *tenuiter confectae, ſiue pro-*
pter lini inopiam, atque eius uſus inſcitiam; ſiue,
* *quod eſt magis ueriſimile, quod tantas tempeſta-*
tes Oceani, tantosq. impetus uentorum ſuſtineri,
ac tanta onera nauium regi uelis, non ſatis com-
mode arbitrabantur. Cum his nauibus noſtrae
claſſi eiuſmodi congreſſus erat; ut una celeritate,
& pulſu remorum praeſtaret, reliqua, pro loci
natura, pro ui tempeſtatum, illis eſſent aptiora,
& * *accommodatiora. neque enim his noſtrae roſtro*
nocere poterant: tanta in his erat firmitudo: ne-
que propter altitudinem, facile telum * *adigeba-*
tur, & eadem de cauſſa minus incommode ſcopulis
continebantur. accedebat, ut, cum ſaeuire uentus
coepiſſet, & ſe uento dediſſent, & tempeſtatem fer
rent * *facilius, & in uadis conſiſterent tutius; &,*
ab aeſtu derelictae, nihil ſaxa, et cautes timerent.
quarum rerum omnium noſtris nauibus caſus erat
extimeſcendus. compluribus expugnatis opidis,
Caeſar, ubi intellexit, fruſtra tantum laborem ſu-
mi, neque hoſtium fugam, captis opidis, repri-
mi, neque his noceri poſſe, ſtatuit, * *exſpectandam*
claſſem. quae ubi conuenit, ac primum ab hoſtibus
uiſa eſt; circiter DCXX *naues eorum* * *paratiſſimae,*
atque omni genere armorum ornatiſſimae, e portu
profectae, noſtris aduerſae conſtiterunt. neque ſa-

tis Bruto, qui classi praeerat, neque tribunis mil. centurionibusque, quibus singulae naues erant attributae, constabat, quid agerent, aut qua ratione pugnae insisterent. *rostro enim noceri non posse cognouerant: turribus autem excitatis tamen has altitudo puppium ex barbaris nauibus superabat; ut neque ex inferiore loco satis commode tela adijci possent, et missa a Gallis grauius acciderent. una erat magno usui res praeparata a nostris, Falces praeacutae, insertae, affixaeq. longurijs, non absimili forma muralium falcium. his cum funes, qui antennas ad malos* distinebant, comprehensi, adductiq. erant, nauigio remis incitato praerumpebantur. quibus abscisis, antennae necessario concidebant; ut, cum omnis Gallis nauibus spes in uelis, armamentisq. consisteret, his ereptis, omnis usus nauium uno tempore eriperetur. reliquum erat certamen positum in uirtute; qua nostri milites facile superabant, atque eo magis, quod in conspectu Caesaris, atque omnis exercitus res gerebatur; ut nullum paullo fortius factum latere posset. omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. disiectis, ut diximus, antennis, cum singulas binae, * aut ternae naues circumsteterant, milites summa ui transscendere in hostium naues contendebant. quod postquam barbari fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium; fuga salutem petere contenderunt. ac,*

iam

*iam conuersis in eam partem nauibus, quo uentus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas exstitit, ut se * loco mouere non possent. quae quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna. nam singulas nostri consectati expugnauerunt, ut perpaucae ex omni numero, noctis interuentu, ad terram peruenerint, cum ab hora fere* IV. *usque ad solis Occasum pugnaretur. quo proelio bellum Venetorum, totiusq. orae maritimae, confectum est. nam, cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris aetatis, in quibus aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eo conuenerant: tum, nauium quod ubique fuerat, unum in locum coegerant: quibus amissis, reliqui, neque, quo se reciperent; neque, quemadmodum opida defenderent, habebant. itaque se, suaq. omnia, Caesari dediderunt. in quos eo grauius Caesar uindicandum statuit; quo diligentius in reliquum tempus a barbaris ius legatorum conseruaretur. itaque, omni senatu necato, reliquos sub corona uendidit. Dum haec in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas a Caesare acceperat, in fines Vnellorum peruenit. His praeerat Viridouix, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum, quae defecerant; ex quibus exercitum, magnasq. copias coegerat. atque his paucis diebus Aulerci, Eburouices, Lexobijq. senatu suo interfecto, quod auctores belli esse nolebant, portas clauserunt, seq. cum Viridouice coniunxerunt, magnaq. praeterea multi-*

tudo

prospero a uide

*tudo undiq. ex Gallia perditorum hominum, latronumq. conuenerat, quos ſpes praedandi, ſtudiumq. bellandi, ab agricultura, & quotidiano labore, reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco caſtris ſeſe tenebat: cum Viridouix contra eum duum millium *ſpatio conſediſſet, quotidieq. productis copijs pugnandi poteſtatem faceret, ut iam non ſolum hoſtibus in* contemptum Sabinus ueniret, ſed etiam noſtrorum militum uocibus non nihil carperetur: tantamq. opinionem timoris praebuit, ut iam ad uallum caſtrorum hoſtes accedere auderent. id ea cauſſa faciebat, quod cum tanta multitudine hoſtium, praeſertim eo abſente, qui ſummam imperij teneret, niſi aequo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum non exiſtmabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem, & callidum, delegit (Gallum) ex ijs, quos auxilij cauſſa ſecum habebat. huic magnis praemijs, pollicitationibusq. perſuadet, uti ad hoſtes tranſeat, &, quid fieri uelit, edocet. qui ubi pro perfuga ad eos uenit, timorem Romanorum proponit: quibus anguſtijs ipſe Caeſar a Venetis prematur, docet; neque longius abeſſe, quin proxima nocte Sabinus clam ex caſtris exercitum educat, & ad Caeſarem, auxilij ferendi cauſſa, proficiſcatur. quod ubi auditum eſt, conclamant omnes, occaſionem negotij bene gerendi amittendam non eſſe, ad caſtra iri oportere. Multae res ad hoc conſilium Gallos hortabantur. ſuperiorum dierum Sa-*

bini

*bini cunctatio, perfugae confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli, & quod fere libenter homines, id quod uolunt, credunt. ijs rebus adducti, non prius Viridouicem, reliquosq. duces, ex consilio dimittunt, quam ab his sit concessum, arma uti capiant, & ad castra contendant. quare concessa, laeti, *uelut explorata uictoria, sarmentis, uirgultisq. collectis, quibus fossas Romanorum compleant, ad castra pergunt. locus erat castrorum editus, & paullatim ab imo accliuis; circiter passus ∞. huc magno cursu contenderunt, ut quam minimum spatij ad se colligendos, armandosq. Romanis daretur, exanimatiq. peruenerunt. Sabinus, suos hortatus, cupientibus signum dat. impeditis hostibus, propter ea, quae ferebant, onera, subito duabus portis eruptionem fieri iubet. factum est opportunitate loci, hostium inscitia, ac defatigatione, uirtute militum, ac superiorum pugnarum exercitatione, ut ne unum quidem nostrorum impetum ferrent, ac statim terga uerterens. quos impeditos, integris uiribus milites nostri consecuti, magnum numerum eorum occiderunt, reliquos equites consectati, paucos, qui ex fuga euaserant, reliquerunt. sic, uno tempore, & de nauali pugna Sabinus, & de Sabini uictoria Caesar * certior factus est: ciuitatesq. omnes se statim Titurio dediderunt. nam, ut ad bella suscipienda Gallorum alacrer, ac promptus est animus; sic mollis, ac minime resistens*

ad

*ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem fere tempore, P. Crassus, cum in Aquitaniam peruenisset, quae pars, ut ante dictum est, & regionum latitudine, & multitudine hominum, ex tertia parte Galliae est existimanda, cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis L. Valerius Praeconinus legatus, exercitu pulso, interfectus esset, atque unde L. Manilius procos. impedimentis amissis, profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. itaque, re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatuq. comparato, multis praeterea uiris fortibus Tolosa, & Narbone, quae sunt ciuitates Galliae prouinciae finitimae, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. cuius aduentu cognito, Sontiates, magnis copijs coactis, equitatuque, quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre proelium commiserunt: deinde, equitatu suo pulso, atque insequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerant, ostenderunt. hi, nostros disiectos adorti, proelium renouauerunt: pugnatum est diu, atque acriter; cum Sontiates, superioribus uictorijs freti in sua uirtute totius Aquitaniae salutem positam putarent; nostri autem, quid sine imperatore, sine reliquis legionibus, adolescentulo duce, efficere possent, perspici cuperent. *tandem, confecti uulneribus, hostes terga uertere. quorum magno numero interfecto,*

fecto, Crassus ex itinere opidum Sontiatum oppugnare cepit. quibus fortiter resistentibus, uineas, turresq. egit. illi, alias eruptione intentata, alias cuniculis ad aggerem, uineasq. actis, cuius rei sunt longe peritissimi Aquitani, (propterea quod multis locis apud eos aerariae secturae sunt:) ubi diligentia nostrorum nihil his rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum mittunt; seq; in deditionem ut recipiat, petunt. qua re impetrata, arma tradere iussi, faciunt. atque in ea re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte opidi Adcantuannus, qui summam imperij tenebat, cum* D C. *deuotis, quos illi Soldurios appellant, quorum haec est condicio, ut omnibus in uita commodis una cum his fruantur, quorum se amicitiae dediderint; siquid ijs per uim accidat, aut eundem casum una ferant, aut sibi mortem consciscant: neque adhuc hominum memoria repertus est quisquam, qui, eo interfecto, cuius se amicitiae deuouisset, mori recusaret. cum ijs* Adcantuannus eruptionem facere conatus, clamore ab ea parte munitionis sublato, cum ad arma milites concurrissent, uehementerq. ibi pugnatum esset, repulsus* in opidum est: uti tamen eadem deditionis condicione uteretur, a Crasso impetrauit. armis, obsidibusq. acceptis, Crassus in fines Vocontiorum, & Tarusatium, profectus est. tum uero barbari commoti, quod opidum, & natura loci, & manu munitum, paucis dicbus, quibus eo uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos*

*tos*quoquo uersus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare, coeperunt: mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quae sunt citerioris Hispaniae, finitimae Aquitaniae: inde auxilia, ducesq. accersuntur; quorum aduentu magna cum auctoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces uero ij deliguntur, qui una cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamq. scientiam rei militaris habere existimabantur. ij, consuetudine populi R. loca capere, castra munire, commeatibus nostros intercludere, instituunt. quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem non facile diduci, *hostem & uagari, & uias obsidere, & castris satis praesidij relinquere, *ob eam caussam minus commode frumentum, commeatumq. sibi supportari, *in dies hostium numerum augeri; * non cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. hac re ad concilium delata, ubi, omnes idem sentire, intellexit, posterum diem pugnae constituit. prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem*collocatis; quid hostes consilij caperent, exspectabat. illi, etsi propter multitudinem, & ueterem belli gloriam, paucitatemq. nostrorum, se tuto dimicaturos existimabant: tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis uijs, commeatu intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri: &, si propter inopiam rei frumentariae Romani sese recipere coepissent, impeditos agmine, & sub sarcinis* infirmiore animo*

adoriri

*adoriri cogitabant. hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tenebant. hac re perspecta, Crassus, cum sua cunctatione, atque opinione, timidiores hostes, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atque omnium uoces audirentur, exspectari diutius non oportere, quin ad castra iretur;*cohortatus suos, omnibus cupientibus, ad hostium castra contendit. ibi, cum alij fossas complerent; alij, multis telis coniectis, defensores uallo, munitionibusq. depellerent, auxiliaresque, quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus, telisq. subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atque opinionem pugnantium praeberent; cum*item ab hostibus constanter, ac non timide, pugnaretur, telaq. ex loco superiore missa non frustra acciderent; equites, circuitis hostium castris, Crasso renunciauerunt, *non eadem esse diligentia ab Decumana porta castra munita, facilemq. aditum habere. Crassus, equitum praefectos cohortatus, ut magnis praemijs, pollicitationibusq. suos excitarent, quid fieri*uelit, ostendit. illi, ut erat imperatum,* eductis* IV. *cohortibus, quae praesidio castris relictae,*integrae ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis, mentibusq. ad pugnam intentis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones peruenerunt; atque, *his perruptis, prius in hostium castris constiterunt, quam plane ab his*

uideri,

*uideri, aut, quid rei gereretur, cognosci posset. tum uero clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis uiribus, quod plerumque in spe uictoriae accidere consueuit, acrius * impugnare coeperunt. hostes, undique circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deijcere, & * fuga salutem petere contenderunt. quos equitatus apertissimis campis consectatus, ex millium L. numero, quae ex Aquitania Cantabrisq. uenisse constabat, uix IV. parte relicta, multa nocte se in castra* recipit. hac audita pugna, maxima pars Aquitaniae sese Crasso dedidit, obsidesq. ultro misit: quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Flustates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocosatesque. paucae ultimae nationes, anni tempore confisae, quod hiems suberat, id facere neglexerunt. Eodem fere tempore Caesar, etsi prope exacta iam aestas erat, tamen, quod, omni Gallia pacata, Morini, Menapijq. supererant, qui in armis essent, neque ad eum umquam legatos* de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eo exercitum adduxit. qui longe alia ratione, ac reliqui Galli, bellum gerere coeperunt. nam, quod intelligebant, maximas nationes, quae proelio contendissent, pulsas, superatasq. esse, continentesq. siluas, ac paludes habebant: eo se, suaq. omnia contulerunt. ad quarum initium siluarum cum peruenisset Caesar, castraq. munire instituisset; neque hostis interim uisus esset; dispersis in opere nostris,*

ſtris, ſubito ex omnibus partibus ſiluae euolauerunt; & in noſtros impetum fecerunt. noſtri celeriter arma coeperunt, eosq. in ſiluas repulerunt: &, compluribus interfectis, longius impeditioribus locis ſecuti, paucos ex ſuis deſiderauerunt. reliquis deinceps diebus Caeſar ſiluas caedere inſtituit: & , ne quis inermibus, imprudentibusq. militibus ab latere impetus fieri poſſet, omnem eam materiam, quae erat caeſa, conuerſam ad hoſtem collocabat, & pro uallo ad utrumque latus exſtruebat. incredibili celeritate magno ſpatio paucis diebus confecto,* cum iam pecus, atque extrema impedimenta ab noſtris tenerentur, ipſi denſiores ſiluas peterent, eiuſmodi tempeſtates ſunt conſecutae, uti opus neceſſario intermitteretur, &, continuatione imbrium, diutius ſub pellibus milites contineri non poſſent. itaque, uaſtatis omnibus eorum agris, uicis, aedificijsq. incenſis, Caeſar exercitum reduxit, & in Aulercis, Lexobijsque, reliquis item ciuitatibus, quae *proxime bellum fecerant, in hibernis collocauit.*

C. IVLII. CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE. BELLO. GALLICO
LIBER. IV

A, quae ſecuta eſt, hieme, qui fuit annus Cn. Pompeio, M. Craſſo cos. Vſipetes Germani, & item Tenchtheri, magna cum multitudine hominum, flumen Rhenum tranſierunt, non longe a mari, quo Rhenus influit. cauſſa tranſeundi fuit, quod, ab Sueuis complures annos exagitati, bello premebantur, & agricultura prohibeantur. Sueuorum gens eſt longe maxima, & bellicoſiſſima Germanorum omnium. ij centum pagos habere dicuntur: ex quibus quotannis ſingula millia armatorum, bellandi* cauſſa, ſuis ex finibus educunt. reliqui, qui domi remanſerint, ſe, atque illos, alunt. hi rurſus inuicem anno poſt in armis ſunt, illi domi remanent. Sic neque agricultura, neque ratio, neque uſus belli intermittitur: ſed priuati, ac ſeparati agri apud eos nihil eſt. neque longius anno remanere uno in loco, incolendi cauſſa, licet. neque multum frumento, ſed maximam partem lacte, atque pecore, uiuunt, multumq. ſunt in uenationibus. quae res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, & libertate uitae (quod a pueris nullo officio, aut diſciplina aſſuefacti, nihil omnino contra uoluntatem faciant) & uires alit, &

immani

immani corporum magnitudine* homines efficit· atque in eam ſe conſuetudinem adduxerunt, ut locis frigidiſſimis, neque ueſtitus, praeter* pelles, habeant; quarum propter exiguitatem, magna eſt corporis pars aperta; &* lauentur in fluminibus. Mercatoribus eſt ad eos aditus magis eo, ut, quae bello coeperint, quibus uendant, habeant: quam quo ullam rem ad ſe importari deſiderent. quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur, quaeq. impenſo parant pretio, Germani* importatis non utuntur; ſed, quae ſunt apud eos nata* praua, atque deformia, haec quotidiana exercitatione, ſummi ut ſint laboris, efficiunt. equeſtribus proelijs ſaepe ex equis deſiliunt, ac pedibus proeliantur, equosq. eodem remanere ueſtigio, aſſuefaciunt: ad quos ſe celeriter, cum uſus poſcit, recipiunt. neque eorum moribus turpius quidquam, aut inertius, habetur, quam ephippijs uti. itaque ad quemuis numerum ephippiatorum equitum quamuis pauci adire* audent. uinum ad ſe omnino importari non ſinunt, quod ea re ad laborem ſerendum remolleſcere homines, atque effeminari, arbitrantur. publice maximam putant eſſe laudem, quam latiſſime a ſuis finibus uacare agros: hac re ſignificari, magnum numerum ciuitatum ſuam uim ſuſtinere non potuiſſe. itaque una ex parte a Sueuis circiter millia paſſuum DC. agri uacare dicuntur. Ad alteram partem ſuccedunt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atque florens, ut eſt captus Germanorum, * & paullo, qui ſunt eiuſ-

*dem generis, etiam ceteris humaniores; propter ea quod Rhenum attingunt, multiq. ad eos mercatores uentitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. hos cum Sueui, multis saepe bellis experti, propter amplitudinem, grauitatemq. ciuitatis, finibus expellere non potuissent, tamen uectigales sibi fecerunt, ac multo humiliores, infirmioresq. redegerunt. in eadem caussa fuerunt Vsipetes, & Tenchtheri, quos supra diximus: qui, * cum plures annos Sueuorum uim* sustinuerint, ad extremum tamen, agris expulsi, & multis locis Germania triennium uagati, ad Rhenum peruenerunt. quas regiones Menapij incolebant,* & ad utramque ripam fluminis agros, aedificia, uicosq. habebant. sed tantae multitudinis aduentu perterriti, ex his aedificijs, quae trans flumen habuerant, demigrauerunt; & cis Rhenum dispositis praesidijs, Germanos transire prohibebant. illi, omnia experti, cum, neque ui contendere, propter inopiam nauium; neque, clam transire, propter custodias Menapiorum, possent; reuerti se in suas sedes, regionesq. simulauerunt; &, tridui uiam progressi, rursus reuerterunt: atque omni hoc itinere una nocte equitatu confecto, inscios, inopinantesq. Menapios oppresserunt: qui, de Germanorum discessu per exploratores certiores facti, sine metu trans Rhenum in suos uicos* remigrauerant. his interfectis, nauibusq. eorum occupatis, priusquam ea pars Menapiorum, quae citra*

Rhenum

Rhenum erat, certior fieret, flumen transierunt; at que, omnibus eorum aedificijs occupatis, *reliquam partem biemis se eorum copijs aluerunt · His de rebus Caesar certior factus, & infirmitatem Gallorum ueritus, quod sunt in consilijs capiendis mobiles, et nouis plerumque rebus student, nihil his committendum existimauit· est autem hoc Gallicae consuetudinis; ut, et uiatores etiam inuitos consistere cogant; &, quod quisque eorum de quaque re audierit, aut cognouerit, quaerant; et mercatores in opidis uulgus circumsistat: quibus ex regionibus ueniant, quasq. res ibi cognouerint, pronunciare cogant, &, his*rumoribus, atque auditionibus permoti, de summis saepe rebus consilia ineunt: quorum eos e uestigio paenitere, necesse est: cum incertis rumoribus seruiant; & pleriq. ad uoluntatem eorum ficta respondeant· qua consuetudine cognita, Caesar, * ne grauiori bello occurreret, maturius, quam consueuerat, ad exercitum proficiscitur. eo cum uenisset, ea, quae fore suspicatus erat · facta cognouit; missas legationes a non nullis ciuitatibus ad Germanos; inuitatosq· eos, uti ab* Rheno discederent: omniaque, quae postulassent, ab se fore paratu · qua spe adducti Germani, * latius iam uagabantur, & in fines Eburonum, & Condrusonum, qui sunt Treuirorum clientes, peruenerant · principibus Galliae euocatis, Caesar, ea, quae cognouerat, dissimulanda sibi existimauit: eorumq· animis permulsis, & confirmatis, equitatuq· imperato, bellum cum*

*Germanis gerere constituit · re frumentaria comparata, equitibusq· delectis, iter in ea loca facere coepit, quibus in locis Germanos esse audiebat · a quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab ijs uenerunt: quorum haec fuit oratio: Germanos neque priores populo R. bellum inferre; neque tamen recusare, si lacessantur, quin armis contendant: quod Germanorum consuetudo haec sit a maioribus tradita, * Quicumque bellum inferant, resistere, neque deprecari: hoc tamen dicere, uenisse inuitos, eiectos domo, si suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos; uel sibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere, quos armis * possederint: sese unis Sueuis concedere; quibus ne dij quidem immortales pares esse possint: reliquum quidem in terris esse neminem, quem non superare possint · * Ad haec Caesar, quae uisum est, respondit· sed exitus fuit orationis: sibi nullam cum his amicitiam esse posse si in Gallia remanerent · neque uerum esse, qui suos fines tueri non potuerint, alienos occupare: neque ullos in Gallia uacare agros, qui dari, tantae praesertim multitudini, sine iniuria possint: sed licere, si uelint, in Vbiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, & de Sueuorum iniurijs querantur, & a se auxilium petant: * hoc se ab Vbijs impetraturum · Legati, haec se ad suos relaturos, dixerunt; &, re deliberata, post diem tertiam ad Caesarem reuersuros: interea, ne propius se castra moueret, petierunt · ne id quidem*

dem

*dem Caesar ab se impetrari posse, dixit. cognouerat enim, magnam partem equitatus ab iis aliquot diebus ante, praedandi, frumentandiq. caussa, ad Ambibaritos trans Mosam missam. hos exspectari equites, atque eius rei caussa moram interponi arbitrabatur. Mosa profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, &, *parte quadam Rheni recepta, quae appellatur Vacalos, insulam efficit Batauorum. neque longius ab eo millibus passuum* XXC. *in Rhenum transit. Rhenus autem oritur ex Lepontiis, qui alpes incolunt, & longo spatio per fines Nantuatium, Heluetiorum, Sequanorum, Mediomatricum, Tribocorum, Treuirorum citatus fertur; &, ubi Oceano appropinquauit, in plures diffluit partes, multis ingentibusq. insulis effectis, quarum pars magna a feris, barbarisq. nationibus incolitur: ex quibus sunt, qui piscibus, atque ouis auium, uiuere existimantur; multisq. capitibus in Oceanum influit. Caesar, cum ab hoste non amplius passuum* XII. *millibus abesset, ut erat constitutum, ad eum legati reuertuntur. qui in itinere congressi, magnopere, ne longius progrederetur, orabant. cum id non impetrassent, petebant, uti ad eos equites, qui agmen antecessissent, praemitteret, eosq. pugna prohiberet; sibiq. uti potestatem faceret, in Vbios legatos mittendi. quorum si principes, ac senatus sibi iureiurando fidem, fecissent, ea condicione, quae a Caesare ferretur, se usuros ostendebant. ad has res conficien-*

das ſibi tridui ſpatium daret. haec omnia Caeſar eodem illo pertinere arbitrabatur, ut, tridui mora interpoſita, equites eorum, qui abeſſent, reuerterentur: tamen, ſeſe non longius millibus paſſuum IV. *aquationis cauſſa, proceſſurum eo die, dixit: huc poſtero die quam frequentiſſimi conuenirent, ut de eorum poſtulatis cognoſceret. Interim ad praefectos, qui cum omni equitatu ante ceſſerant, mittit, qui nunciarent, ne hoſtes proelio laceſſerent, &, ſi ipſi laceſſerentur, ſuſtinerent, quoad ipſe cum exercitu propius acceſſiſſet. At hoſtes, ubi primum noſtros equites conſpexerunt, quorum erat* V. *millium numerus, cum ipſi non amplius* DCCC. *equites haberent, quod ij, qui, frumentandi cauſſa, ierant trans Moſam, nondum redierant, nihil noſtris timentibus, quod legati eorum paullo ante a Caeſare diſceſſerant, atque is dies indutijs erat ab ijs petitus; impetu facto, celeriter noſtros perturbauerunt; rurſus, reſiſtentibus noſtris, conſuetudine ſua, ad pedes deſilierunt, *ſuffoſſisq. equis, compluribusq. noſtris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt; atque ita perterritos egerunt, ut non prius fuga deſiſterent, quam in conſpectum agminis noſtri ueniſſent. In eo proelio ex equitibus noſtris interficiuntur* IV. & LXX, *in his, uir fortiſſimus, Piſo Aquitanus, ampliſſimo genere natus, cuius auus in ciuitate ſua regnum obtinuerat, Amicus ab ſenatu noſtro appellatus. hic, cum fratri intercluſo ab hoſtibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit; ipſe,*

ſeruo

*seruo uulnerato, deiectus, quoad potuit, fortissime restitit · cum circumuentus, multis uulneribus acceptis, cecidisset, atq· id frater, qui iam proelio excesserat, procul animaduertisset: incitato equo, sese hostibus obtulit, atque interfectus est· hoc facto proelio, Caesar neque iam sibi legatos audiendos, neque condiciones accipiendas arbitrabatur ab ijs, qui, per dolum, atque insidias, petita pace, ultro bellum intulissent · exspectare uero, dum hostium copiae augerentur, equitatusq· reuerteretur, summae dementiae esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate, * quantum iam apud eos, hostes uno proelio auctoritatis essent consecuti, sentiebat: quibus ad consilia capienda nihil spatij dandum existimabat · his constitutis rebus, & consilio cum legatis, & quaestore communicato, ne quem diem pugnae praetermitteret, * opportunissima res accidit, quod postridie eius diei mane eadem & perfidia, & simulatione usi, Germani frequentes omnibus principibus, maioribusq· natu adhibitis, ad eum in castra uenerunt, simul, ut dicebatur, sui purgandi caussa, quod contra, atque esset dictum, & ipsi petijssent, proelium pridie commisissent; simul, ut si quid possent, de indutijs fallendo impetrarent. quos sibi Caesar oblatos * gauisus retineri iussit: ipse omnes* copias castris eduxit; equitatum, quod recenti proelio perterritum esse existimabat, agmen subsequi iussit · acie triplici * instructa, & celeriter* IIX · *millium itinere confecto, prius ad hostium*

stium

ſtium caſtra peruenit, quam, quid ageretur, Germani ſentire poſſent· qui, omnibus rebus ſubito perterriti, & celeritate aduentus noſtri, & diſceſſu ſuorum, neque conſilij habendi, neque arma capiendi ſpatio dato, perturbabantur, ut, copias ne aduerſus hoſtem educere, an caſtra defendere, an fuga ſalutem petere, neſcirent, quid praeſtaret· quorum timor cum fremitu, & concurſu ſignificaretur, milites noſtri, priſtini diei perfidia incitati, in caſtra irruperunt· * quo in loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulliſper noſtris reſtiterunt, atque inter carros, impedimentaq· proelium commiſerunt· at reliqua multitudo puerorum, mulierumq· (nam cum omnibus ſuis domo exceſſerant, Rhenumq. tranſierant) paſſim fugere coepit· ad quos conſectandos Caeſar equitatum miſit· Germani, poſt tergum clamore audito, cum ſuos interfici uiderent, armis abiectis, ſignisq· militaribus relictis, ſe ex caſtris eiecerunt, &, cum ad * confluentem Moſae, & Rheni peruenisſent, reliqua fuga deſperata, magno numero interfecto, reliqui ſe in flumen praecipitauerunt; atque ibi, timore, laſſitudine, & ui fluminis oppreſſi, perierunt· noſtri ad unum omnes incolumes perpaucis uulneratis, ex tanti belli timore, cum hoſtium numerus capitum CDXXX millium fuiſſet, ſe in caſtra receperunt· Caeſar ijs, quos in caſtris retinuerat, diſcedendi poteſtatem fecit· illi, ſupplicia, cruciatusq· Gallorum ueriti, quorum agros uexauerant, remanere ſe apud eum uelle, dixerunt·

*runt· ijs Caesar libertatem concessit· Germanico bello confecto, multis de caussis Caesar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quod, cum uideret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam uenirent, suis quoque rebus eos timere uoluit; cum intelligerent, & posse, & audere populi R. exercitum Rhenum transire· Accessit etiam, quod illa pars equitatus Vsipetum, & Tenchtherorum, quam supra commemoraui praedandi, frumentandiq· caussa Mosam transisse, neque proelio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sugambrorum receperat, seq· cum ijs coniunxerat· ad quos cum Caesar nuncios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliaeq· bellum intulissent, uti sibi dederent, responderunt: populi R. imperium Rhenum finire: si, se inuito, Germanos in Galliam transire, non aequum existimaret; cui sui quidquam esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postularet? Vbij autem, qui uni ex transrhenanis ad Caesarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederant, magnopere orabant, ut sibi auxilium ferret, quod grauiter ab Sueuis premerentur: uel, si id facere occupationibus populi R. prohiberetur, exercitum modo Rhenum transportaret: *id sibi ad auxilium, spemq· reliqui temporis satis futurum: *tantum esse nomen, atque opinionem exercitus Romani, Ariouisto pulso, & hoc nouissimo proelio facto, ut etiam ad ultimas Germanorum nationes opinione, & amicitia populi R. tuti esse possint.*

sint·

ſint· nauium magnam copiam ad tranſportandum exercitum pollicebantur· Caeſar, his de cauſſis, quas commemoraui, Rhenum tranſire decreuerat: ſed, nauibus tranſire, neque ſatis tutum eſſe arbitrabatur, neque ſuae, neque populi R· dignitatis eſſe ſtatuebat· itaque, etſi ſumma difficultas faciundi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq· fluminis; tamen id ſibi contendendum, aut aliter non tranſducendum exercitum, exiſtimabat. rationem igitur pontis hanc inſtituit· Tigna bina ſeſquipedalia, paullum ab imo praeacuta, dimenſa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter ſe iungebat· haec cum machinationibus immiſſa in flumine defixerat, fiſtuciſq· adegerat, non ſublicae modo directa ad perpendiculum, ſed prona, ac faſtigiata, ut ſecundum naturam fluminis procumberent· his item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra uim atque impetum fluminis conuerſa ſtatuebat: haec utraque bipedalibus trabibus immiſſis, quantum eorum tignorum iunctura diſtabat, binis utrimque fibulis ab extrema parte diſtinebantur· quibus diſcluſis, atque in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atque ea rerum natura, ut, quo maior uis aquae ſe incitauiſſet, hoc* artius illigata tenerentur· haec directa materia iniecta contexebantur, ac longurijs, cratibusq. conſternebantur. ac nihilo ſecius ſublicae ad inferiorem partem fluminis obliquae*

**adige-*

*adigebantur; quae, pro ariete ſubiectae, & cum omni opere coniunctae, uim fluminis exciperent: & aliae item ſupra pontem mediocri ſpatio: ut, ſi arborum trunci, ſiue naues, deijciendi operis cauſſa, eſſent a barbaris miſſae, his defenſoribus earum rerum uis minueretur, neu ponti nocerent. Diebus X. quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto, exercitus tranſducitur. Caeſar, ad utramque partem pontis firmo praeſidio relicto, in fines Sugambrorum contendit. interim a *compluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt: quibus pacem, atque amicitiam petentibus, liberaliter reſpondit, obſidesq. ad ſe adduci iubet. Sugambri, ex eo tempore, quo pons inſtitui coeptus eſt, fuga comparata, hortantibus ijs, quos ex Tenchtheris, atque Vſipetibus apud ſe habebant, finibus ſuis exceſſerant, ſuaq. omnia exportauerant, ſeq. in ſolitudinem, ac ſiluas, abdiderant. Caeſar, paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis, aedificijsq. incenſis, frumentiſq. ſucciſis, ſe in fines Vbiorum recepit, atque his auxilium ſuum pollicitus, ſi a Sueuis premerentur, haec ab ijs cognouit: Sueuos, poſtquam per exploratores pontem fieri comperiſſent, more ſuo conſilio habito, nuncios in* omnes partes dimiſiſſe, uti de opidis demigrarent, liberos, uxores, ſuaq. omnia in ſiluas deponerent; atque omnes, qui arma ferre poſſent, unum in locum conuenirent: hunc eſſe delectum medium fere regionum earum, quas Sueui obtinerent: ibi Romanorum aduentum exſpectare,

*re, atque ibi decertare constituisse · quod ubi Caesar competit, omnibus his rebus confectis, *quarum rerum caussa exercitum transducere constituerat, ut Germanis metum iniiceret, ut Sugambros ulcisceretur, *ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino* XIIX· *trans Rhenum consumptis, satis & ad laudem, & ad utilitatem*profectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemq· rescidit· exigua parte aestatis reliqua Caesar, etsi in iis locis, quod omnis Gallia ad Septemtrionem uergit, maturae sunt hiemes, tamen in Britanniam proficisci contendit, quod, omnibus fere Gallicis bellis, hostibus nostris inde subministrata auxilia intelligebat; &, si tempus anni ad bellum gerendum deficeret; tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset; & genus hominum perspexisset; loca, portus, aditus cognouisset: quae omnia fere Gallis erant incognita· neque enim temere preter mercatores adit ad illos quisquam: neque iis ipsis quidquam, praeter oram maritimam, atque eas regiones, quae sunt contra Galliam, notum est· itaqué, conuocatis ad se undique mercatoribus, neque, quanta esset insulae magnitudo, neque quae, aut quantae nationes incolerent, neque quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neque qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat·ad haec cognoscenda, prius quam periculum faceret, idoneum esse arbitratus, C· Volusenum cum naui longa praemittit. huic mandat, ut, ex-*

ploratis

ploratis omnibus rebus, ad se quamprimum reuertatur. ipse, cum omnibus copijs, in Morinos proficiscitur: quod inde erat breuissimus in Britanniam transiectus. huc naues undique ex finitimis regionibus, &, quam superiore aestate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet conuenire. interim, consilio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britannos, a compluribus eius insulae ciuitatibus ad eum legati ueniunt, qui polliceantur, obsides dare, atque imperio populi R. obtemperare. Quibus auditis, liberaliter pollicitus, hortatusque, ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit: &, cum his una Comium, quem ipse, Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius & uirtutem, & consilium probabat, & quem sibi fidelem* esse arbitrabatur, cuiusq. auctoritas in his regionibus magna habebatur, mittit. huic imperat, quas possit, adeat ciuitates; horteturque,* ut populi R. fidem sequantur; seq. celeriter eo uenturum nunciet. Volusenus, perspectis regionibus, quantum ei facultatis dari potuit, qui naui egredi, ac se barbaris committere non auderet, v. die ad Caesarem reuertitur: quaeq. ibi perspexisset, renunciat. Dum in his locis Caesar nauium parandarum caussa moratur, ex magna parte Morinorum legati ad eum uenerunt, qui se de superioris temporis consilio excusarent; quod homines barbari, & nostrae consuetudinis imperiti, bellum populo R. fecissent, seq. ea, quae imperasset, facturos pollicerentur. haec sibi satis opportune*

tune Caesar accidisse arbitratus, quod neque post tergum hostem relinquere uolebat; neque belli gerendi, propter anni tempus, facultatem habebat, neque has tantularum rerum occupationes Britanniae anteponendas iudicabat; magnum his numerum obsidum imperat. quibus adductis, eos in fidem recepit, nauibus circiter XXC. *onerarijs coactis, contractisque, *quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat. * quidquid praeterea nauium longarum habebat, quaestori, legatis, praefectisq. distribuit. huc accedebant* XIIX *onerariae naues, quae ex eo loco millibus passuum* IIX. *uento tenebantur, quo minus in eundem portum*peruenire possent. has equitibus distribuit; reliquum exercitum Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottae, legatis, in Menapios, atque in eos pagos Morinorum, ab quibus ad eum legati non uenerant, ducendum dedit. P. Sulpicium Rufum legatum, cum eo praesidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. his constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia fere uigilia soluit, equitesq. in ulteriorem portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi, iussit: ab quibus*cum paullo traditus esset administratum, ipse hora circiter diei* IV. *cum primis nauibus Britanniam attigit: atque ibi in omnibus collibus expositas hostium copias armatas cōspexit.*cuius loci haec erat natura, atque ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in litus telum adigi posset. hunc ad egrediendum*

diendum

diendum nequaquam idoneum arbitratus locum, dum reliquae naues eo conuenirent, ad horam IX. *in anchoris exſpectauit. interim, legatis, tribunisq. mil. conuocatis, &, quae ex Voluſeno cognouiſſet; &, quae fieri uellet, oſtendit: monuitque, ut rei militaris ratio, maximeq. ut res maritimae poſtularent, *ut quam celerem, atque inſtabilem motum haberent, ad nutum & ad tempus omnes res ab ijs adminiſtrarentur. his dimiſſis, & uentum, & aeſtum uno tempore nactus ſecundum, dato ſigno, & ſublatis anchoris, circiter millia paſſuum* IIX. *ab eo loco progreſſus, aperto, ac plano litore naues conſtituit. at barbari, conſilio Romanorum cognito, praemiſſo equitatu, & eſſedarijs, quo plerumque genere in proelijs uti* conſuerunt, reliquis copijs ſubſecuti, noſtros nauibus egredi prohibebant. erat ob has cauſſas ſumma difficultas, quod naues, propter magnitudinem, niſi in alto, conſtitui non poterant. Militibus autem, ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui onere armorum* preſſis, ſimul & de nauibus deſiliendum, & * in fluctibus conſiſtendum, & cum hoſtibus erat pugnandum: cum illi aut ex arido, aut paullulum in aquam progreſſi, omnibus membris expediti, notiſſimis locis audacter tela conijcerent, & equos * aſſuefactos incitarent. quibus rebus noſtri perterriti, atque huius omnino generis pugnae imperiti, non omnes eadem alacritate, ac ſtudio, quo in pedeſtribus uti proelijs conſueuerant, utebantur. quod ubi Cae-*

G ſar

*ſar animaduertit, naues longas, quarum & ſpecies erat barbaris inuſitatior, & motus ad uſum expeditior, paullulum remoueri ab onerarijs nauibus, & remis incitari, & ad latus apertum hoſtium conſtitui, atque inde fundis, tormentis, ſagittis, hoſtes propelli, ac ſubmoueri, iuſſit: quae res magno uſui noſtris fuit · nam & nauium figura, & remorum motu, & inuſitato genere tormentorum, permotum barbari, conſtituerunt; ac paullum modo pedem retulerunt · * at, noſtris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris: qui x · legionis aquilam ferebat, conteſtatus deos, ut ea res legioni feliciter eueniret: Deſilite, inquit, milites, niſi uultis aquilam hoſtibus prodere: ego certe meum reip · atque imperatori officium praeſtitero · hoc cum magna uoce dixiſſet, ſe ex naui proiecit, atque in hoſtes aquilam ferre coepit · tum noſtri, cohortati inter ſe, ne tantum dedecus admitteretur, uniuerſi ex naui deſilierunt · hos item alij ex primis, proximi nauibus, cum conſpexiſſent, ſubſecuti, hoſtibus appropinquarunt · pugnatum eſt ab utriſque acriter · noſtri tamen, quod neque ordines ſeruare, neque firmiter inſiſtere, neque ſigna ſubſequi, poterant, atque alius alia ex naui, quibuſcumque ſignis * occurrerat, ſe aggregabat; magnopere perturbabantur. hoſtes uero, notis omnibus uadis, ubi ex litore aliquos ſingulares ex naui egredientes conſpexerant, incitatis equis, impeditos adoriebantur · plures paucos circumſiſtebant;*

*bant; alij ab latere aperto in uniuersos tela conijciebant. quod cum animaduertisset Caesar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit: & , quos laborantes conspexerat, ijs subsidia summittebat. * nostri, simul atque in arido constituerunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atque eos in fugam dederunt; neque longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atque insulam capere non potuerunt. hoc unum ad pristinam fortunam Caesari defuit. hostes proelio superati, simul atque se ex fuga receperunt, statim ad Caesarem legatos de pace miserunt: obsides daturos; quaeq. imperasset, sese facturos, polliciti sunt. una cum his legatis Comius Atrebas uenit, quem supra * demonstraueram a Caesare in Britanniam praemissum. hunc illi e naui egressum, * cum ad eos imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atque in uincula coniecerant. tunc facto proelio, remiserunt; & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt; & , propter imprudentiam, ut ignosceretur, petiuerunt. Caesar, questus, quod, cum ultro, in continentem legatis missis, pacem a se petissent, bellum sine caussa intulissent, ignoscere imprudentiae, dixit: obsidesq. imperauit: quorum illi partem statim dederunt; partem, ex longinquioribus locis accersitam, paucis post diebus sese daturos dixerunt. interea suos remigrare in agros iusserunt: principesq. undiq. conuenere; & se, ciuitatesq.*

ſuas * *Caeſari commendarunt · his rebus* * *pace firmata, poſt diem* IV, *quam eſt in Britanniam uentum, naues* XIIX · *de quibus ſupra demonſtratum eſt, quae equites ſuſtulerant, ex ſuperiori portu leni uento ſoluerunt · quae cum appropinquarent Britanniae, & ex caſtris uiderentur, tanta tempeſtas ſubito coorta eſt, ut nulla earum curſum tenere poſſet. ſed aliae eodem, unde erant profectae,* * *referrentur; aliae ad inferiorem partem inſulae, quae eſt propius ſolis occaſum, magno ſui cum periculo deijcerentur ·* * *quae tamen, anchoris iactis, cum fluctibus complerentur, neceſſario, aduerſa nocte in altum prouectae, continentem petiuerunt. Eadem nocte accidit, ut eſſet luna plena,* * *quae maritimos aeſtus maximos in Oceano efficere conſueuit: noſtrisq· id erat incognitum · ita uno tempore & longas naues, quibus Caeſar exercitum tranſportandum curauerat, quasq· in aridum ſubduxerat, aeſtus* * *complebat: & onerarias, quae ad anchoras erant deligatae, tempeſtas afflictabat; neque ulla noſtris facultas aut adminiſtrandi, aut auxiliandi, dabatur · compluribus nauibus* * *fractis, reliquae cum eſſent, funibus, anchoris, reliquisq· armamentis amiſſis, ad nauigandum inutiles, magna, id quod neceſſe erat accidere, totius exercitus perturbatio facta eſt· neque enim naues erant aliae, quibus reportari poſſent; & omnia deerant,* * *quae ad reficiendas eas uſui ſunt; &, quod omnibus conſtabat, hiemare in Gallia oportere, frumentum*

*tum his in locis in hiemem prouisum non erat. quibus rebus cognitis, principes Britanniae, qui post proelium ad ea, quae iusserat Caesar, facienda conuenerant, inter se collocuti; cum equites, & naues, & frumentum Romanis deesse intelligerent; & paucitatem militum ex castrorum exiguitate cognoscerent; quae hoc erant etiam angustiora, quod sine impedimentis Caesar legiones transportauerat: optimum factu esse duxerunt, rebellione facta, frumento, commeatuq. nostros prohibere, & rem in hiemem producere; quod, his superatis, aut reditu interclusis, neminem postea belli inferendi caussa in Britanniam transiturum confidebat. itaque, rursus coniuratione facta, paullatim ex castris discedere, *ac suos clam ex agris deducere coeperunt. At Caesar, etsi nondum eorum consilia * cognouerat, tamen & ex euentu nauium suarum, & ex eo, quod obsides dare intermiserant, fore id, quod accidit, suspicabatur. itaque ad omnes casus subsidia comparabat. nam & frumentum ex agris in castra quotidie conferebat; & quae grauissime afflictae erant naues, earum materia, atque aere ad reliquas reficiendas utebatur; &, quae ad eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat. itaque, * cum id summo studio a militibus administraretur,* XII. *nauibus amissis, reliquis ut nauigari commode posset, * effecit. Dum ea geruntur, legione, ex consuetudine, una frumentatum missa, quae appellabatur* VII. *neque ulla ad id tem*

*pus belli suſpicione interpoſita, cum pars hominum in agris remaneret, pars etiam in caſtra uentitaret, ij, qui pro portis caſtrorum in ſtatione erant, Caeſari * renunciarunt, puluerem maiorem, quam conſuetudo ferret, in ea parte uideri, quam in partem legio iter feciſſet. Caeſar, id quod erat, ſuſpicatus, aliquid noui a barbaris initum conſilij, cohortes, quae in ſtationibus erant, ſecum in eam partem proficiſci, * duas ex reliquis in ſtationem ſuccedere, reliquas armari, & confeſtim ſe ſubſequi, iuſſit. cum paullo longius a caſtris * proceſſiſſet; & ſuos ab hoſtibus premi, atque aegre ſuſtinere; & conferta legione ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. nam, quod omni ex reliquis partibus demeſſo frumento, una pars erat reliqua: ſuſpicati hoſtes, huc noſtros eſſe uenturos, noctu in ſiluis delituerant. tum diſperſos depoſitis armis, in metendo occupatos ſubito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: ſimul equitatu, atque eſſedis circumdederant. genus hoc eſt ex eſſedis pugnae. primo, per omnes partes perequitant, & tela conijciunt, atque ipſo terrore equorum, & ſtrepitu rotarum, ordines plerumque perturbant: & cum ſe inter equitum turmas inſinuare, & ex eſſedis deſiliunt, & * pedites proeliantur. aurigae * interim paullulum e proelio excedunt, atque ita * ſe collocant, ut, ſi illi a multitudine hoſtium premantur, expeditum ad ſuos receptum habeant. ita mobilitatem equitum ſtabili-*

*ſtabilitatem peditum in proelijs praeſtant: ac tantum uſu quotidiano, & exercitatione efficiunt, ut in decliui, ac praecipiti loco incitatos equos ſuſtinere, & breui moderari, ac flectere, & per temonem percurrere, & in iugo inſiſtere, & inde ſe in currus citiſſime recipere conſueuerint. quibus rebus, perturbatis noſtris nouitate pugnae, tempore opportuniſſimo Caeſar auxilium tulit. namq. eius aduentu hoſtes conſtiterunt, noſtri ex timore ſe receperunt. quo facto, ad * laceſſendum hoſtes, & committendum proelium, alienum eſſe tempus arbitratus, ſuo ſe loco continuit; &, breui tempore intermiſſo, in caſtra legiones reduxit. dum haec geruntur, noſtris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, diſceſſerunt. ſecutae ſunt* continuos complures dies tempeſtates; quae & noſtros in caſtris continerent, & hoſtem a pugna probiberent. interim barbari nuntios in omnes partes dimiſerunt; paucitatemq. noſtrorum militum ſuis praedicauerunt; &, quanta praedae faciendae, atque in perpetuum ſui liberandi facultas daretur, ſi Romanos caſtris expuliſſent, demonſtrauerunt. * his diebus celeriter magna multitudine peditatus, equitatusq. coacta, ad caſtra uenerunt. Caeſar, etſi idem, quod ſuperioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut, ſi eſſent hoſtes pulſi, celeritate periculum effugeret; tamen, nactus equites circiter* XXX, *quos Comius Atrebas, de quo ante dictum eſt, ſecum tranſportauerat, legiones in acie pro caſtris conſti-*

tuit. commiſſo proelio, diutius noſtrorum militum impetum hoſtes ferre non potuerunt, ac terga uerterunt: quos tanto ſpatio ſecuti, quantum curſu, & uiribus efficere potuerunt, complures ex ijs occiderunt; deinde, omnibus longe, lateq. aedificijs incenſis, ſe in caſtra receperunt. Eodem die legati ab hoſtibus miſſi, ad Caeſarem de pace uenerunt. his Caeſar numerum obſidum, quem antea imperauerat, duplicauit; eosq. in continentem adduci iuſſit; quod, propinqua die aequinoctij, infirmis nauis hiemis nauigationem ſubeundam non exiſtimabat. ipſe, idoneam tempeſtatem nactus, paullo poſt mediam noctem naues ſoluit. quae omnes incolumes ad continentem peruenerunt. ex his onerariae II. *eoſdem portus, quos reliquae, capere non potuerunt, ſed paullo infra delatae ſunt. quibus ex nauibus cum eſſent expoſiti milites circiter* CCC, *atque in caſtra contenderent, Morini, quos Caeſar, in Britanniam proficiſcens, pacatos reliquerat, ſpe praedae adducti, primo non ita magno ſuorum numero circumſteterunt, ac, ſi ſeſe interfici nollent, arma ponere iuſſerunt. cum illi, orbe facto, ſeſe defenderent, celeriter ad clamorem, hominum circiter millia* VI. *conuenerunt. qua re nunciata, Caeſar omnem ex caſtris equitatum ſuis auxilio miſit. interim noſtri milites impetum hoſtium ſuſtinuerunt; atque amplius horis fortiſſime* IV. *pugnauerunt; & paucis uulneribus acceptis, complures ex ijs occiderunt. poſtea uero quam equita-*

tus

*tus noster, in conspectum uenit; hostes, abiectis armis, terga uerterunt; magnusq. eorum numerus est occisus. Caesar postero die T. Labienum legatum, cum ijs legionibus, quas ex Britannia reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. qui cum propter*siccitates paludum, quo se reciperent, non haberent; quo perfugio superiore anno fuerant usi; omnes fere in potestatem Labieni*uenerunt. At Q. Titurius, & L. Cotta, legati, qui in Menapiorum fines legiones*duxerant, omnibus eorum agris uastatis, frumentis succisis, aedificijsq. incensis, quod Menapij omnes se in densissimas siluas abdiderant, ad Caesarem se receperunt. Caesar in Belgis omnium legionum hiberna constituit. eo duae omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt: reliquae neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Caesaris, dierum* XX. *supplicatio a senatu decreta est.*

C. IVLII . CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE . BELLO . GALLICO
LIBER . V

*VCIO Domitio, Ap. Claudio cos. discedens ab hibernis Caesar in Italiam, ut quotannis facere consueuerat, legatis imperat; quos legionibus praefecerat, uti quamplurimas possent hieme naues aedificandas, ueteresq. reficiendas curarent. earum modum, formamq. demonstrat. ad celeritatem onerandi, subductionesque, paullo facit humiliores, quam quibus nostro mari uti consueuimus; atque id eo magis, quod, propter crebras commutationes aestuum, magis magnos ibi fluctus fieri cognouerat: ad onera, & ad multitudinem iumentorum transportandam *paullo latiores, quam quibus in alio mari uti assueuerant. has omnes actuarias imperat fieri: quam ad rem humilitas multum adiuuat. ea, quae sunt usui ad armandas naues, ex Hispania apportari iubet. ipse, conuentibus Galliae citerioris peractis, in Illyricum proficiscitur, quod a Pirustis finitimam partem prouinciae incursionibus uastari audiebat. eo cum uenisset, ciuitatibus milites imperat: certumq. in locum conuenire iubet. qua re nunciata, Pirustae legatos ad eum mittunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum consilio: seseq.*

paratos

*paratos esse demonstrant, * omnibus rationibus de iniurijs satisfacere · * accepta oratione eorum, Caesar obsides imperat, eosq. ad certam diem adduci iubet. nisi ita fecerint, sese bello ciuitatem persecuturum, demonstrat · ijs ad diem adductis, ut imperauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem aestiment, poenamq. constituant · His confectis rebus, conuentibusq. peractis, in citeriorem Galliam reuertitur, atque inde ad exercitum proficiscitur. eo cum uenisset, circuitis omnibus hibernis, singulari militum studio, * in summa rerum omnium inopia, circiter* DC · *eius generis, cuius supra demonstrauimus, naues, & longas duodetriginta inuenit * instructas, neque multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci possent · collaudatis militibus, atque ijs, qui negotio praefuerant, quid fieri uelit, ostendit: atque omnes ad portum * Iccium conuenire iubet · quo ex portu commodissimum in Britanniam transiectum esse cognouerat, circiter millium passuum* XXX *transmissum a continenti. huic rei quod satis esse uisum est militum, relinquit: ipse cum legionibus expeditis* IV · *& equitibus* DCCC · *in fines Treuirorum proficiscitur: quod hi neque ad concilia ueniebant, neque imperio parebant, Germanosq. transrhenanos sollicitare dicebantur. haec ciuitas longe plurimum totius Galliae equitatu ualet, magnasq. habet copias peditum, Rhenumque, ut supra demonstrauimus, tangit. in ea ciuitate duo de principatu inter se contendebant, Induciomarus, &*

Cinge-

*Cingetorix:ex quibus alter, simulatque ad Caesaris, legionumq. aduentu cognitum est, ad eum uenit; se, suosq·omnes in officio futuros, neque ab amicitia populi R. defecturos, confirmauit; quaeq· in Treuiris gererentur, ostendit· * at Induciomarus equitatum, peditatumq·cogere: ijsque, qui per ætatem in armis esse non poterant, in siluam Arduennam abditis, quae ingenti magnitudine per medios fines Treuirorum a flumine Rheno ad initium Rhemorum pertinet, bellum parare instituit; sed postea quam non nulli principes ex ea ciuitate, & familiaritate Cingetorigis adducti, & aduentu nostri exercitus perterriti, ad Caesarem uenerunt, & de suis priuatim rebus ab eo petere coeperunt, quoniam ciuitati consulere non possent; ueritus, ne ab omnibus desereretur, Induciomarus, legatos ad Caesarem mittit, sese*iccirco a suis discedere, atque ad eum uenire noluisse, quo facilius ciuitatem in officio contineret, ne, omnis nobilitatis discessu, plebs propter imprudentiam laberetur: itaque ciuitatem in sua potestate esse: * seque, si Caesar permitteret, ad eum in castra uenturum, & suas, ciuitatisq· fortunas eius fidei permissurum· Caesar, etsi intelligebat, qua de caussa ea dicerentur, quaeq. eum res ab instituto consilio deterreret; tamen, ne aestatem in Treuiris consumere cogeretur, omnibus rebus ad Britannicum bellum comparatis, Induciomarum ad se cum CC· obsidibus uenire iussit·*his adductis, & filio, propinquisq·eius omnibus, quos nomina-*

tim

*tim euocauerat, consolatus Induciomarum, hortatusq. est, uti in officio permaneret: nihilo tamen secius principibus Treuirorum ad se conuocatis, eos sigillatim Cingetorigi conciliauit. quod, cum merito eius a se fieri intelligebat: tum magni interesse arbitrabatur, eius auctoritatem inter suos quamplurimum ualere, cuius tam egregiam in se uoluntatem perspexisset. * id factum grauiter tulit Induciomarus, suam gratiam inter suos minui; &, qui iam ante inimico in nos animo fuisset, multo grauius hoc dolore exarsit. Iis rebus constitutis, Caesar ad portum * Iccium cum legionibus peruenit. ibi cognoscit, XL. naues, *quae in Meldis factae erant, tempestate reiectas, tenere cursum uon potuisse, atque eodem, unde erant profectae, relatas: reliquas paratas ad nauigandum, atque omnibus rebus instructas, inuenit. Eodem equitatus totius * Galliae conuenit, numero millium IV. principesq. ex omnibus ciuitatibus; ex quibus perpaucos, quorum in se fidem perspexerat, relinquere in Gallia, reliquos obsidum loco secum ducere decreuerat: quod, cum ipse abesset, motum Galliae uerebatur. erat una cum ceteris Dumnorix Aeduus, de quo a nobis antea dictum est. hunc secum ducere in primis constituerat, quod eum cupidum rerum nouarum, cupidum imperij, magni animi, magnae inter Gallos auctoritatis, *cognouerat. Accedebat huc, quod iam in concilio Aeduorum Dumnorix dixerat, sibi a Caesare regnum ciuitatis deferri: quod dictum Aedui grauiter ferebant,*

rebant, neque recusandi, neque deprecandi caussa legatos ad Caesarem mittere audebant. id factum ex suis hospitibus Caesar cognouerat. ille primo omnibus precibus petere contendit, ut in Gallia relinqueretur: partim, quod, insuetus nauigandi, mare timeret; partim, quod religionibus sese diceret impediri. posteaquam id obstinate sibi negari uidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliae sollicitare, se uocare singulos, hortariq. coepit, ut in continenti remanerent; metu territare, non sine caussa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur: id esse consilium Caesaris, ut, quos in conspectu Galliae interficere uereretur, hos omnes in Britanniam transductos necaret: fidem reliquis interponere; iusiurandum poscere; ut, quod esse ex usu Galliae intellexissent, communi consilio administrarent. * Haec a compluribus ad Caesarem deferebantur. *qua re cognita, Caesar, quod tantum ciuitati Aeduae dignitatis tribuebat, coercendum, atque deterrendum, quibuscumque rebus posset, Dumnorigem statuebat; quod longius eius amentiam progredi uidebat, prospiciendum, ne quid sibi, ac reip. nocere posset. itaque dies circiter* XXV. *in eo loco commoratus, quod Corus uentus nauigationem impediebat; qui magnam partem omnis temporis in his locis stare consueuit; dabat operam, ut Dumnorigem in officio contineret, nihilo tamen* * *secius omnia eius consilia cognosceret, tandem, idoneam tempestatem nactus, milites, equitesq.* * *conscendere naues iubet.*

At,

At, impeditis omnium animis, Dumnorix cum equitibus Aeduorum a castris, insciente Caesare, domum discedere coepit. qua re nunciata, Caesar, intermissa profectione, atque omnibus rebus post positis, magnam partem equitatus ad eum insequendum mittit, retrahiq. imperat, si uim faciat, neque pareat, interfici iubet. nihil hunc, se absente, pro sano facturum arbitratus, qui praesentis imperium neglexisset. ille autem reuocatus resistere, ac se manu defendere, suorumq. fidem implorare coepit; saepe clamitans, liberum se, liberaeq. ciuitatis esse. illi, ut erat imperatum, circumsistunt, hominemq. interficiunt. * at Aedui equites ad Cesarem omnes reuertuntur. His rebus gestis, Labieno in continente cum* III. *legionibus, & equitum millibus* II. *relicto, ut portus tueretur, &* rei frumentariae prouideret, quaeq. in Gallia gererentur, * cognosceret, & consilium pro tempore, & pro re caperet; ipse cum legionibus* V. *& pari numero equitum, quem in continente reliquerat, ad solis occasum naues soluit, &, leni Africo prouectus, media circiter nocte uento intermisso, cursum non tenuit; &, longius delatus aestu, orta luce, sub sinistra Britanniam relictam conspexit. tum rursus, aestus commutationem secutus, remis contendit, ut eam partem insulae caperet, qua optimum * esse egressum superiore aestate cognouerat. qua in re admodum fuit militum uirtus laudanda, qui uectorijs, grauibusq. nauigijs, non intermisso remigando labore, longarum nauium*

uium

uium cursum adaequauerunt· accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano fere tempore; neque in eo loco hostis est uisus · sed, ut postea Caesar ex captiuis comperit, cum magnae manus eo conuenissent, multitudine nauium perterritae, quae cum annotinis, priuatisque, quas sui quisque commodi caussa fecerat, amplius* DCCC· *uno erant uisae tempore, a litore discesserant, ac se in superiora loca abdiderant· Caesar, exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copiae consedissent, cohortibus* X· *ad mare relictis, et equitibus* CCC· *qui praesidio nauibus essent, de* III·*uigilia ad hostes contendit, eo minus ueritus nauibus, quod in litore molli, atque aperto, *deligatas ad anchoras relinquebat, & praesidio nauibus Q·Atrium praefecit· ipse, noctu progressus millia passuum circiter* XII, *hostium copias conspicatus est· illi equitatu, atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, & proelium committere coeperunt: repulsi ab equitatu, se in siluas abdiderunt, locum nacti, egregie & natura, & opere munitum; quem, domestici belli, ut uidebatur, caussa, iam ante praeparauerant· nam, crebris arboribus succisis, omnes introitus erant praeclusi. ipsi ex siluis raris propugnabant, nostrosq· intra munitiones ingredi prohibebant· at milites legionis* VII· *testudine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum ceperunt, eosq· ex siluis expulerunt, paucis uulneribus acceptis· sed eos fugientes*

gientes longius Caesar persequi uetuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod, magna parte diei consumpta, munitioni castrorum tempus relinqui uolebat. Postridie eius diei, mane, tripartito milites equitesq. in expeditionem misit, ut eos, qui fugerant, persequerentur. ijs aliquantum itineris progressis, cum iam extremi essent in* conspectu, equites a Q. Atrio ad Caesarem uenerunt, qui nunciarent, superiori nocte maxima coorta tempestate, prope omnes naues afflictas, atque in litus eiectas esse; quod neque anchorae, funesq. subsisterent, neque nautae, gubernatoresq. uim tempestatis pati possent; itaque ex eo concursu nauium magnum esse incommodum acceptum. His rebus cognitis, Caesar legiones, equitatumq. reuocari, atque itinere* desistere iubet: ipse ad naues reuertitur: eadem fere, quae ex nuncijs, litterisq. cognouerat, coram* perspicit, sic, ut, amissis circiter XL. nauibus, reliquae tamen refici posse magno negotio uiderentur. itaque ex legionibus fabros deligit, & ex continente alios* accersiri iubet: Labieno scribit, ut, quamplurimas posset, ijs legionibus, quae sunt apud eum, naues instituat: ipse, etsi res erat* multae operae, ac laboris, tamen commodissimum esse statuit, omnes naues subduci, & cum castris una munitione coniungi. in his rebus circiter dies X. consumit, ne nocturnis quidem temporibus ad laborem militum intermissis: subductis nauibus, castrisq. egregie munitis, easdem copias, *quae antea praesidio naui-*

H bus

bus fuerant, relinquit. ipse eodem, unde redierat, proficiscitur. eo cum uenisse, maiores iam undique in eum locum copiae Britannorum conuenirent. summa imperij, belliq. administrandi, communi consilio permissa est Cassiuellauno, cuius fines a maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, a mari circiter millia passuum XXC. *huic superiori tempore cum reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. sed, nostro aduentu permoti Britanni, hunc toti bello, imperioq. praefecerant. Britanniae pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditum dicunt. maritima pars ab ijs, qui, praedae, ac belli inferendi caussa, ex Belgio transierant, qui omnes fere ijs nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eo peruenerunt, & bello illato ibi* remanserunt, atque agros colere coeperunt. hominum est infinita multitudo, creberrimaq. aedificia, ferre Gallicis consimilia: * pecoris magnus numerus: utuntur autem nummo aereo, aut anulis ferreis, ad certum pondus examinatis, pro nummo. nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus, in maritimis ferrum: sed eius exigua est copia: aere utuntur importato. materia cuiusque generis, ut in Gallia, est, praeter fagum, atque abietem. Leporem, & gallinam, & anserem gustare, fas non putant: haec tamen alunt, animi, uoluptatisq. caussa. loca sunt temperatiora, quam in Gallia, remissioribus frigoribus. Insula natura triquetra,*

*tra, cuius unum latus est contra Galliam. huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo fere *omnes ex Gallia naues appelluntur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. * huius latus tenet circiter millia passuum* D. *alterum uergit ad Hispaniam, atque occidentem solem, qua ex parte est Hibernia, dimidio minor, ut existimatur, quam Britannia: sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia, est in Britanniam. in hoc medio cursu est insula, quae appellatur Mona: complures praeterea minores obiectae insulae existimantur: de quibus insulis non nulli scripserunt, dies continuos* XXX. *sub bruma esse noctem. * nos nihil de eo percunctationibus reperiebamus, nisi quod, certis ex aqua mensuris, breuiores esse noctes, quam in continente, uidebamus. huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio,* DCC. *millium passuum. tertium est contra Septemtrionem. cui parti nulla est obiecta terra: sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. * hoc millia passuum* DCCC. *in longitudinem esse arbitrantur. ita omnis insula est in circuitu uicies centena millia passuum. ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quae regio est maritima omnis, neque multum* a Gallica differunt consuetudine. interiores plerique frumenta non serunt: sed lacte, & carne uiuunt: pellibusq. sunt uestiti: omnes uero se* Britanni luteo inficiunt, quod caeruleum efficit colorem; atque hoc horribiliore sunt in pugna adspectu: capilloq. sunt pro-*

*missso, atque omni parte corporis rasa, praeter caput, & labrum superius. uxores habent deni, duo deniq. inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cum liberis. sed, * si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, * a quibus primum uirgines quaeque ductae sunt. equites hostium, essedariijq. acriter proelio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt, * ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atque * eos in siluas, collesq. compulerint: sed, compluribus interfectis, cupidius insecuti, non nullos ex suis amiserunt. at illi, intermisso spatio, imprudentibus nostris, atque occupatis in munitione castrorum, subito se ex siluis eiecerunt; impetumq. in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt: duabusq. missis subsidio cohortibus a Caesare, atque his primis legionum II. cum hae, intermisso perexiguo loci spatio, inter se constitissent, nouo genere pugnae perterritis nostris, per medios audacissime proruperunt, seq. inde incolumes receperunt. Eo die Q. Laberius Durus tribunus mil. interficitur. illi, pluribus submissis cohortibus, repelluntur. toto hoc in genere pugnae cum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est, nostros, propter grauitatem armorum, quod neque insequi cedentes possent, neque ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem; equites autem magno cum * periculo dimicare, propterea quod illi etiam consulto plerumque cederent; &, cum paul*

lulum

*lulum ab legionibus nostros *remouissent, ex essedis desilirent, & pedibus dispari proelio contenderent. equestris autem proelij ratio & cedentibus, & insequentibus par, atque idem periculum inferebat. Accedebat huc, ut, numquam conferti, sed rari, magnisq. interuallis, proeliantur, stationesq. dispositas haberent, atque alios alij deinceps exciperent, integrique, & recentes defatigatis succederent. postero die, procul a castris hostes in collibus constiterunt, rariq. se ostendere, &* lentius, quam pridie, nostros equites proelio lacessere coeperunt. sed meridie, cum Caesar pabulandi caussa* III. *legiones, atque omnem equitatum cum C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt, sic uti ab signis, legationibusq. non absisterent. nostri, acriter in eos impetu facto, repulerunt: neque finem insequendi fecerunt, * quod subsidio confisi equites, cum post * se legiones uiderent, praecipites hostes egerunt: magnoq. eorum numero interfecto, neque sui colligendi, neque consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederunt. ex hac fuga protinus, quae undique conuenerunt, auxilia discesserunt, neque post id tempus umquam summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Caesar, cognito consilio eorum, ad flumen Thamesim, in fines Cassiuellauni, exercitum duxit: quod flumen uno omnino loco pedibus, atque hoc aegre, transiri potest. eo cum uenisset, animaduertit, ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas.*

*ctas · Ripa autem erat acutis ſudibus praefixis munita: eiuſdemq· generis ſub aqua defixae ſudes flumine tegebantur· ijs rebus cognitis a captiuis, perfugisque, Caeſar, praemiſſo equitatu, confeſtim legiones ſubſequi iuſſit. ſed ea celeritate, atque impetu milites ierunt, cum capite ſolo ex aqua ex ſtarent, ut hoſtes impetum legionum, atque * equitum ſuſtinere non poſſent, ripasq· dimitterent, ac ſe fugae mandarent. Caſſiuellaunus, ut ſupra demonſtrauimus, omni ſpe depoſita contentionis, dimiſſis amplioribus copijs, millibus circiter* IV *eſſedariorum* retentis, itinera noſtra ſeruabat: paullulumq. ex uia excedebat, locisq· impeditis, atque ſilueſtribus ſeſe occultabat: atque ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atque homines ex agris in ſiluas compellebat: &, cum equitatus noſter liberius, uaſtandi, praedandiq· cauſſa, ſe in* agros effunderet, omnibus uijs notis, ſemitiſq· eſſedarios ex ſiluis emittebat; et, cum magno periculo noſtrorum equitum, cum ijs confligebat; atque hoc metu latius * uagari prohibebat. relinquebatur, ut neque longius ab agmine legionum diſcedi Caeſar pateretur, & tantum in agris uaſtandis, incendijsq· faciendis hoſtibus noceretur, quantum labore, atque itinere legionarij milites efficere poterant· interim Trinobantes, prope firmiſſima earum regionum ciuitas, ex qua Mandubratius adoleſcens, Caeſaris fidem ſecutus, ad eum in continentem Galliam uenerat, cuius* pater Imanuentius in ea ciuitate regnum obtinue*

rat,

rat, interfectusq. erat a Cassiuellauno, ipse fuga mortem uitauerat, legatos ad Caesarem mittunt: polliceturq. sese ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandubratium ab iniuria Cassiuellauni defendat: atque in ciuitatem mittat, qui praesit, imperiumq. obtineat. his Caesar imperat obsides XL. *frumentumq. exercitui: Mandubratiumq. ad eos mittit. illi imperata celeriter fecerunt: obsides ad numerum, frumentumq. miserunt: Trinobantibus defensis, atque ab omni militum iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, Ancalites, * Bibroci, Cassi, legationibus missis sese Caesari dediderunt. ab his cognoscit, non longe ex eo loco opidum Cassiuellauni abesse, siluis, paludibusq. munitum, quo satis magnus hominum, *pecorisq. numerus conuenerit. opidum autem Britanni uocant, cum siluas impeditas uallo, atque fossa munierunt, quo, incursionis hostium uitandae caussa, conuenire consueuerunt. eo proficiscitur cum legionibus: locum reperit egregie natura, atque opere munitum: tamen hunc duabus *ex partibus oppugnare contendit. Hostes, paullisper morati, militum nostrorum impetum non tulerunt; seseq. ex alia parte opidi eiecerunt. magnus ibi numerus pecorum repertus: multiq. in fuga sunt comprehensi, atque interfecti. Dum haec in his locis geruntur, Cassiuellaunus ad Cantium, quod esse ad mare supra demonstrauimus, quibus regionibus* IV. *reges praeerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus, Segonax, nuncios mittit:*

*atque his imperat, ut, coactis omnibus copijs, castra naualia de improuiso adoriantur, atque oppugnent. hi cum ad castra uenissent, nostri, eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingetorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus, hoc proelio nunciato, tot detrimentis acceptis, *uastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum, legatos per Atrebatem Comium, de deditione, ad Caesarem mittit. *Caesar, cum statuisset hiemare in continente, propter repentinos Galliae motus, neque multum aestatis superesset, atque id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: &, *quid in annos singulos uectigalis populo R. Britannia penderet, constituit. interdicit, atque imperat Cassiuellauno, ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. obsidibus acceptis, exercitum reducit ad mare, naues inuenit refectas. his deductis, quod & captiuorum magnum numerum habebat, & non nullae tempestate deperierant naues, duobus commeatibus exercitum *reportare constituit. ac sic accidit, ut, ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neque hoc, neque superiore anno ulla omnino nauis, quae milites portaret, desideraretur. at * ex ijs, quae inanes ex continente ad eum remitterentur, & prioris commeatus expositis militibus, et quas postea Labienus faciendas curauerat, uumero LX, perpaucae locum caperent, reliquae fere omnes *reijcerentur. quas cum aliquandiu Caesar frustra exspectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur,*

tur,

*tur, quod aequinoctium suberat, necessario augustius milites collocauit: ac summam tranquillitatem consecutus, * secunda inita cum soluisset uigilia, prima luce terram attigit, omnesq. incolumes naues perduxit. subductis nauibus, concilioq. Gallorum Samarobrinae peracto, quod eo anno frumentum in Gallia, propter siccitates, angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis, exercitum in hibernis collocare, legionesq. in plures ciuitates distribuere: ex quibus unam in Morinos ducendam C. Fabio legato dedit; alteram in Neruios, Q. Ciceroni; tertiam in Essuos, L. Roscio; quartam in Rhemis, cum T. Labieno, in confinio Treuirorum, hiemare iussit: tres in Belgio collocauit: his M. Crassum quaestorem, et L. Munatium Plancum, & C. Trebonium, legatos, praefecit: unam legionem, quam proxime trans Padum conscripserat, & cohortes V. in Eburones, quorum pars maxima est inter Mosam, & Rhenum, qui sub imperio Ambiorigis & Catiuulci erant, misit. his militibus Q. Titurium Sabinum, & L. Aurunculeium Cottam, legatos, praeesse iussit. Ad hunc modum distributis legionibus, facillimae inopiae frumentariae sese mederi posse existimauit. atque harum tamen omnium legionum hiberna (praeter eam, quam L. Roscio in pacatissimam, & quietissimam partem ducendam dederat) millibus passuum C. continebantur. ipse interea, * quoad legiones collocasset, munitaq. hiberna cognouisset, in Gallia morari constituit.*

*constituit · Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius; cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant · huic Caesar, pro eius uirtute, atque in se beneuolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorum locum restituerat · tertium iam hunc annum regnantem *inimici palam, multis etiam ex ciuitate auctoribus, interfecerunt · defertur ea res ad Caesarem. ille, ueritus, quod ad plures *res pertinebat, ne ciuitas eorum *impulsu deficeret, L· Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibiq· hiemare; quorum opera *cognouerat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere · interim ab omnibus legatis, quaestoribusque, quibus legiones transdiderat, certior factus est, in hiberna peruentum, locumq· hibernis esse munitum · diebus circiter XV, quibus in hiberna* uentum est, initium repentini tumultus, ac defectionis, ortum est ab Ambiorige, & Catiuulco: qui, cum ad fines regni sui Sabino, Cottaeq· praesto fuissent, *frumentumq· in hiberna comportauissent, Induciomari Treuiri nunciјs impulsi, suos concitauerunt; subitoq. oppressis lignatoribus, magna manu ad *castra oppugnanda uenerunt· cum celeriter nostri arma cepissent, uallumq· adscendissent; atque, una ex parte Hispanis equitibus emissis, equestri proelio superiores fuissent; desperata re, hostes suos ab oppugnatione reduxerunt· tum suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent; ha-*

bere

*bere sese, quae de re communi dicere uellent; *quibus controuersias minui posse sperarent. mittitur ad eos colloquendi caussa C. Carpineius, eques Romanus, familiaris Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hispania quidem, qui iam ante, * missu Caesaris, ad Ambiorigem uentitare consueuerat: apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est: sese pro Caesaris in se beneficijs plurimum ei confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset; * quodq. ei & filius, & fratris filius ab Caesare remissi essent, quos Aduatici, obsidum numero missos, apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neque id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut iudicio, aut uoluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis: suaq. esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quam ipse in multitudinem: ciuitati porro hanc fuisse belli caussam, quod repentinae Gallorum coniurationi resistere non potuerit: id se facile ex humilitate sua probare posse; quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copijs populum R. se superare posse * confidat; sed esse Galliae commune consilium, omnibus hibernis Caesaris oppugnandis hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio uenire posset: non facile Gallos Gallis negare potuisse; praesertim cum de recuperanda communi libertate consilium initum uideretur: quibus quoniam pro pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officij: pro beneficijs Cae*

saris

ſaris monere, orare Titurium pro hoſpito, ut ſuae, ac militum ſaluti conſulat: magnam manum Germanorum conductam Rhenum tranſiſſe; hanc affore biduo: ipſorum eſſe conſilium, uelint ne prius, quam finitimi ſentiant, eductos ex hibernis milites aut ad Ciceronem, aut ad Labienum, deducere; quorum alter millia paſſuum circiter L, *alter paullo amplius ab ijs abſit: illud ſe polliceri, & iureiurando confirmare tutum ſe iter per* * *fines ſuos daturum; quod cum faciat, & ciuitati ſeſe conſulere, quod hibernis leuetur, & Caeſari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita, diſcedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, quae audierant, ad legatos deferunt. illi, repentina re perturbati, etſi ab hoſte ea dicebantur, non tamen negligenda exiſtimabant: maximaq. hac re permouebantur, quod, ciuitatem ignobilem, atque humilem Eburonum, ſua ſponte populo R. bellum facere auſum, uix erat credendum. itaque ad concilium rem deferunt:* *magnaq. inter eos ex his tot cauſſis controuerſia orta eſt. L. Aurunculeius, compluresq. tribuni mil. & primorum ordinum centuriones, nihil temere agendum, neque ex hibernis iniuſſu Caeſaris diſcedendum, exiſtimabant:* *quantasuis magnas copias etiam Germanorum ſuſtineri poſſe, munitis hibernis, docebant: rem eſſe teſtimonio, quod primum hoſtium impetum, multis ultro uulneribus illatis, fortiſſime ſuſtinuerint: re frumentaria non premi: interea & ex proximis hibernis, & a Caeſare*

*sare conuentura subsidia: postremo, quid esse leuius, aut turpius, quam, auctore hoste, de summis rebus capere consilium? contra ea Titurius, sero facturos, clamitabat. cum maiores manus hostium, adiunctis Germanis, conuenissent; aut cum aliquid calamitatis in proximis hibernis esset acceptum; breuem consulendi esse occasionem; Caesarem arbitari profectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficiendi Tasgetij consilium fuisse capturos, neque Eburones, si ille adesset, * tanta cum contemptione nostri ad castra uenturos esse; non hostem auctorem, sed rem, spectare; subesse Rhenum; magno esse Germanis dolori Arioui sti mortem, & superiores nostras uictorias; ardere Galliam, tot contumelijs acceptis, sub populi R. imperium redactam, superiore gloria rei militaris exstincta; postremo, quis hoc sibi persuaderet, sine certa re Ambiorigem ad eiusmodi consilium descendisse? suam sententiam in utramque partem esse tutam: si * nil sit durius, nullo * cum periculo ad proximam legionem peruenturos; si Gallia omnis cum * Germanis consentiat, unam esse in celeritate positam salutem. Cottae quidem, atque eorum, qui dissentirent, consilium quem * haberet exitum? in * quo si non praesens periculum, at certe longa obsidione fames esset pertimescenda. Hac in * utramque partem habita disputatione, cum a Cotta, primisq. ordinibus acriter resisteretur, Vincite, inquit, si ita uultis, Sabinus, & id clariore uoce, ut magna pars*

militum

*militum exaudiret: neque is ſum, inquit, qui grauiſſime ex uobis mortis periculo terrear: * hi ſapienter, ſi grauius quid acciderit, abs te rationem repoſcent: qui, ſi per te licet, perendino die cum proximis hibernis coniuncti, communem cum reliquis belli caſum ſuſtineant. * nec reiecti, & relegati longe ab ceteris, aut ferro, aut fame, intereant, Conſurgitur ex concilio: comprehendunt utrumque, & orant, ne ſua diſſenſione, & pertinacia rem in ſummum periculum deducant: facilem eſſe rem, ſeu maneant, ſeu proficiſcantur, ſi modo unum omnes ſentiant, ac probent: contra in diſſenſione nullam ſe ſalutem perſpicere. Res diſputatione ad mediam noctem perducitur. * tandem dat Cotta permotus manus: ſuperat ſententia Sabini: pronunciatur, prima luce ituros: conſumitur uigilijs reliqua pars noctis, cum ſua quiſque miles circumſpiceret, quid ſecum portare poſſet, quid ex inſtrumento hibernorum relinquere cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec ſine periculo maneatur, & languore militum, & uigilijs periculum augeatur. prima luce ſic ex caſtris proficiſcuntur, ut, quibus eſſet perſuaſum, non ab hoſte, * ſed ab homine amiciſſimo Ambiorige conſilium datum, longiſſimo agmine, magnisq. impedimentis. At hoſtes, poſtea quam ex nocturno fremitu, uigilijſq. de profectione eorum ſenſerunt, collocatis inſidijs, bipartito in ſiluis, opportuno, atque occulto loco, a millibus paſſuum circiter II. Romanorum aduentum exſpectabant;*

ſtabant; & , cum ſe maior pars agminis in magnam conuallem demiſiſſet, ex utraque parte eius uallis ſubito ſeſe oſtenderunt; nouiſſimoſq. premere, & primos prohibere adſcenſu, atque iniquiſſimo noſtris loco proelium committere coeperunt. tum demum Titurius, uti qui nihil ante *prouidiſſet, trepidare, & concurſare, cohorteſq. diſponere: haec tamen ipſa timide, atque ut eum omnia deficere uiderentur: quod plerumque iјs accidere conſueuit, qui in ipſo negotio conſilium capere coguntur. at Cotta, qui cogitaſſet, haec poſſe in itinere accidere, atque ob eam cauſſam profectionis auctor non fuiſſet, nulla in re communi ſaluti deerat; & appellandis, cohortandiſq. militibus, imperatoris; &, in pugna, militis officia praeſtabat, cumq. propter longitudinem agminis*minus facile per ſe omnia obire, &, quid quoquo loco faciendum eſſet, prouidere poſſent, iuſſerunt pronunciari, ut impedimenta relinquerent, atque in orbem conſiſterent: quod conſilium, etſi in eiuſmodi caſu reprehendendum non eſt, tamen incommode accidit: nam & noſtris mi litibus ſpem minuit, & hoſtes ad pugnandum alacriores effecit; quod non ſine ſummo timore, & deſperatione id factum uidebatur. praeterea accidit, quod fieri neceſſe erat, ut uulgo milites ab ſignis diſcederent; quaeq. quiſque eorum cariſſima haberet, ab impedimentis petere, atque arripere properaret, *& clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris conſilium non defuit. nam*

duces

*duces eorum tota acie pronunciari iusserunt, ne quis ab loco discederet: illorum esse praedam, atque illis reseruari, quaecumque Romani reliquissent: proinde omnia in uictoria posita * existimarent. erant & uirtute, & numero pugnandi pares nostri: tametsi a duce, & a fortuna deserebantur, tamen omnem spem salutis in uirtute ponebant; &, quoties quaeque cohors * procurrerat, ab ea parte magnus hostium numerus cadebat. quare animaduersa, Ambiorix pronunciari iubet, ut procul tela coniiciant, neu propius accedant: &, quam in partem Romani impetum fecerint, cedant: leuitate armorum, & quotidiana exercitatione, nihil iis noceri posse: rursus se ad signa recipientes insequantur. quo praecepto ab iis diligentissime obseruato, cum quaepiam cohors ex orbe excesserat, atque impetum fecerat, hostes uelocissime refugiebant. * interim ea parte nudari necesse erat, & ab latere aperto tela recipi. rursus, cum in eum locum, unde erant egressi, reuerti coeperant, & ab iis, qui cesserant, & ab iis, qui proximi steterant, circumueniebantur: sin autem locum tenere uellent, neque uirtuti locus relinquebatur, neque a tanta multitudine coniecta tela a* confertis uitari poterant. tamen, tam multis incommodis conflictati, multis uulneribus acceptis, resistebant; &, magna parte diei consumpta, cum a prima luce ad horam IIX. pugnaretur, nihil, quod ipsis esset indignum, committebant. tum T. Baluentio, qui superiore an-*

no

*no primum pilum duxerat, uiro forti, & magnae auctoritatis, utrumque femur tragula transijcitur. Q. Lucanius, eiusdem ordinis, fortissime pugnans, dum circumuento filio subuenit, interficitur. L. Cotta legatus, omnes cohortes, ordinesq. adhortans in aduersum os funda uulneratur. his rebus permotus Q. Titurius, cum procul Ambiorigem suos cohortantem conspexisset, interpretem suum, Cn. Pompeium, ad eum mittit, rogatum, ut sibi, militibusq. parcat. ille, appellatus, respondit: si uelit secum colloqui, licere; sperare, a multitudine impetrari posse, quod ad militum salutem pertineat; ipsi uero nihil nocitum iri; inq. * eam rem se, suamq. fidem interponere. ille cum Cotta saucio communicat, si uideatur, pugna ut excedant, & cum Ambiorige una colloquantur: * sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta, se ad * armatum hostem iturum, negat, atque in eo perseuerat. Sabinus, quos in praesentia tribunos mil. circum se habebat, & primorum ordinum centuriones, se sequi iubet: &, cum propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abijcere, * imperata facit: suisque, ut idem faciant, imperat. interim, dum de condicionibus inter se agunt, longiorq. consulto ab Ambiorige instituitur sermo, paullatim circumuentus interficitur. tum uero, suo more, uictoriam conclamant, atque ululatum tollunt; impetuq. in nostros facto, ordines perturbant. ibi L. Cotta pugnans interficitur cum maxima parte militum. reliqui se in ca-*

*ſtra recipiunt, unde erant egreſſi· ex quibus L. Petroſidius aquilifer, cum magna multitudine hoſtium premeretur, aquilam intra uallum proiecit ipſe pro caſtris fortiſſime pugnans occiditur· * alij aegre ad noctem oppugnationem ſuſtinent: noctu ad unum omnes, deſperata ſalute, ſeipſi interficiunt· pauci * ex proelio elapſi incertis itineribus per ſiluas ad T· Labienum legatum in hiberna perueniunt; atque eum de rebus geſtis certiorem faciunt· Hac uictoria ſublatus Ambiorix, ſtatim cum equitatu in Aduaticos, qui erant eius * regno finitimi, proficiſcitur: neque diem, neque noctem intermittit; peditatumq. ſe ſubſequi iubet· re demonſtrata, Aduaticisq· concitatis, poſtero die in Neruios peruenit, hortaturque, ne ſui in perpetuum liberandi, atque ulciſcendi Romanos, pro ijs, quas acceperint, iniurijs, occaſionem dimittant· interfectos eſſe legatos duos, magnamq· partem exercitus interiſſe, demonſtrat; nihil eſſe negotij, ſubito oppreſſam legionem, quae cum Cicero ne hiemet, interfici; * ſe ad eam rem profitetur adiutorem· facile hac oratione Neruijs perſuadet· itaque, confeſtim dimiſſis nuncijs ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumoſios, Gordunos, qui omnes ſub eorum imperio ſunt, quam maximas manus poſſunt, cogunt; et de improuiſo ad Ciceronis hiberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurij morte perlata· * Huic quoque accidit, quod fuit neceſſe, ut non nulli milites, qui, lignationis, munitionisq· cauſſa, in ſiluas diſceſſiſſent, repetino equi-*

tum

tum aduentu interciperentur. his circumuentis, magna manu Eburones, Aduatici, Neruij, atque horum omnium socij, & clientes legionem oppugnare incipiunt. nostri celeriter ad arma concurrunt; uallum conscendunt. aegre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant, atque hanc adepti uictoriam in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur ad Caesarem confestim a Cicerone litterae, magnis propositis praemijs, si pertulissent. obsessis omnibus uijs missi intercipiuntur. noctu ex ea materia, quam munitionis caussa comportauerant, *turres CXX *excitantur incredibili celeritate: quae deesse operi uidebantur, perficiuntur. hostes postero die, multo maioribus copijs coactis, castra oppugnant, fossam complent. a nostris eadem ratione, qua pridie, resistitur. hoc idem deinceps reliquis fit diebus. nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non aegris, non uulneratis, facultas quietis datur. quaecumque ad proximi diei oppugnationem opus sunt, noctu comparantur. multae praeustae sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulantur; pinnae, loricaeq. ex cratibus attexuntur. ipse Cicero, cum tenuitissima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat; ut ultro militum concursu, ac uocibus, sibi parcere cogeretur. Tunc duces, principesq. Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, caussamq. amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese uelle dicunt. facta pote-*

ſtate, eadem, quae Ambiorix cum Titurio egerat, commemorant: omnem eſſe in armis Galliam: Germanos Rhenum tranſiſſe: Caeſaris, reliquorumque, hiberna, oppugnari. addunt etiam, de Sabini morte: Ambiorigem oſtentant, fidei faciundae cauſſa; errare eos dicunt, ſi quidquam ab iis praeſidii ſperent, qui ſuis rebus diffidant; ſeſe* tamen ſcire hoc eſſe in Ciceronem, populumq. R. animo, ut nihil, niſi hiberna, recuſent, atque huic inueteraſcere conſuetudinem nolint: licere illis incolumibus per ſe ex hibernis diſcedere, &, in quaſcumque partes uelint, ſine metu proficiſci. Cicero ad haec, unum modo reſpondit: non eſſe conſuetudinem populi R.* ullam accipere ab hoſte armato condicionem: ſi ab armis diſcedere uelint, ſe adiutore utantur, legatosq. ad Caeſarem mittant: ſperare ſe, pro eius iuſtitia, quae petierint, impetraturos. ab hac ſpe repulſi Neruii, uallo pedum* XI, *& foſſa pedum* XV. *hiberna cingunt. haec ſuperiorum annorum conſuetudine a noſtris cognouerant; &, *quoſdam de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur. ſed nulla his ferramentorum copia, quae* eſſet ad hunc uſum idonea: gladiis ceſpites circumcidere, manibus,* ſagulisq. terram exhaurire, cogebantur. qua quidem ex re hominum multitudo cognoſci potuit. nam minus horis* III. *decem milium paſſuum circuitu munitionem perfecerunt: reliquiſq. diebus turres ad altitudinem ualli, falces, teſtudinesque, quas iidem captiui docuerant, parare, ac facere, coeperunt. ſeptimo oppugnationis die, maximo coorto*

uento,

*uento, feruentes fusili ex argilla glandes, fundis, & feruefacta iacula in casas, quae more Gallico stramentis erant tectae, *iacere coeperunt. hae celeriter ignem comprehenderunt, &, uenti magnitudine, in omne castrorum locum distulerunt. hostes, maximo clamore* insecuti, quasi parta iam, atque explorata uictoria, turres, testudinesq. agere, & scalis uallum adscendere, coeperunt. at tanta militum uirtus, atque ea praesentia animi fuit, ut, cum undique* flamma torrerentur, maximaq. telorum multitudine premerentur, suaq. omnia impedimenta, atque omnes fortunas, conflagrare intelligerent, non modo demigrandi caussa de uallo decederet nemo, sed paene ne respiceret quidem quisquam; ac tum omnes accerrime, fortissimeq. pugnarent. hic dies nostris longe grauissimus fuit, sed tamen hunc habuit euentum, ut eo die maximus numerus hostium uulneraretur, atque interficeretur; ut se sub ipso uallo constipauerant, recessumq. primis ultimi non dabant. Paullum quidem intermissa flamma, & quodam loco turri adacta, & contingente uallum, III. cohortis centuriones, ex eo, quo stabant, loco recesserunt, suosq. omnes remouerunt; nutu, uocibusq. hostes, si introire uellent, uocare coeperunt: quorum progredi ausus est nemo. tum ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq. succensa est. erant in ea legione fortissimi uiri centuriones, qui iam primis ordinibus appropinquarent, T. *Pulfio, & L. Varenus. ij perpetuas controuersias*

*inter se habebant, * uter alteri anteferretur, omnibusq. * annis de loco summis simultatibus contendebant. ex ijs Pulfio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur, Quid dubitas, inquit, Varene? * aut quem locum probandae uirtutis tuae exspectas? hic dies, hic dies de nostris controuersiis * iudicabit. Haec * cum dixisset, procedit * extra munitiones; & , quae pars hostium confertissima uisa est, in eam erumpit. ne Varenus quidem tum uallo sese continet, sed, omnium ueritus existimationem, subsequitur, mediocri spatio relicto. Pulfio pilum in hostes mittit, atque unum ex multitudine procurrentem transiicit; * quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt hostes, & in illum uniuersi tela coniiciunt; neque dant, egrediendi facultatem. transfigitur scutum Pulfioni, & uerutum in balteo defigitur. auertit * hic casus uaginam, & gladium educere conantis dexteram moratur manum, impeditumq. hostes circumsistunt. succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit. * ad hunc se confestim a Pulfione omnis multitudo conuertit. illum ueruto transfixum arbitrantur. Varenus gladio cominus rem gerit, atque uno interfecto reliquos paullum propellit. dum cupidus instat, in locum inferiorem deiectus concidit. huic rursus circumuento fert subsidium Pulfio, atque ambo incolumes, compluribus interfectis, summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. sic fortuna in contentione, & certamen * utrumque uersauit, ut alter alteri inimicus auxilio, salutiq. esset;*

neque

neque dijudicari posset, uter utri uirtute anteferendus uideretur. quanto erat in dies grauior, atque asperior oppugnatio, et maxime, quod magna parte militum confecta uulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat, tanto crebriores litterae, nuncijq. ad Caesarem mittebantur: quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. erat unus intus Neruius, nomine Vertico, loco natus honesto; qui a prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamq. ei fidem praestiterat. * hic seruo spe libertatis, magnisq. persuadet praemijs, ut litteras ad Caesarem deferat. has ille in iaculo illigatas affert; & Gallus inter Gallos sine ulla suspicione uersatus, ad Caesarem peruenit. ab eo de periculo Ciceronis, * legionisq. cognoscit. Caesar, acceptis litteris circiter hora* XI *diei statim nuncium in Bellouacos ad M. Crassum quaestorem mittit, cuius hiberna aberant ab eo millia passuum* XXV: *iubet media nocte legionem proficisci, celeriterq. ad se uenire. exijt cum nuncio Crassus. alterum ad C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, * qua sibi iter faciendum sciebat. scribit * Labieno, si reip. commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum ueniat: reliquam partem exercitus, quod paullo aberat longius, non putat exspectandam, equites circiter* CD. *ex proximis * hibernis cogit. hora circiter* III. *ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. eo die millia* passuum* XX. *progreditur. Crassum Samarobrinae praeficit, legionemq.*

*ei attribuit, quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, litteras publicas, frumentumq. omne, quod eo, tolerandae hiemis caussa, deuexerat, relinquebat. Fabius, ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere, cum legione occurrit. Labienus, interitu Sabini, & caede cohortum cognita, cum omnes ad eum Treuirorum copiae uenissent, ueritus, si ex hibernis fugae similem profectionem fecisset, ut hostium impetum sustinere non posset, praesertim quos recenti uictoria efferri, sciret, *litteras Caesari remittit, quanto cum periculo legionem *ex hibernis educturus esset: rem gestam in Eburonibus perscribit: docet, omnes peditatus, equitatusq. copias Treuirorum* III. *millia passuum longe ab suis castris consedisse. Caesar, consilio eius probato, etsi, opinione* III. *legionum deiectus, ad* II. *redierat, tamen unum communis salutis auxilium in celeritate ponebat: uenit magnis itineribus in Neruiorum fines: ibi ex captiuis cognoscit, quae apud Ciceronem gerantur, quantoq. in periculo res sit. tum cuidam ex equitibus Gallis magnis praemijs persuadet, uti ad Ciceronem epistolam deferat. hanc Graecis conscriptam litteris mittit; ne, intercepta epistola, nostra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum deligata intra munitiones *castrorum abijciat; in litteris scribit, se cum legionibus profectum celeriter affore: hortatur, ut pristinam uirtutem retineat. Gallus periculum ueritus, ut erat*

prae-

praeceptum, tragulam mittit. haec casu ad turrim adhaesit, neque ab nostris biduo animaduersa. tertio die a quodam milite conspicitur; dempta ad Ciceronem defertur. ille perlectam in conuentu militum recitat; maximaq. omnes laetitia afficit. tum fumi incendiorum procul uidebantur: quae res omnem dubitationem aduentus legionum expulit. Galli, re cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad Caesarem omnibus copijs contendunt. eae erant armatorum circiter millia LX. *Cicero, data facultate, Gallum ab eodem Verticone, quem supra demonstrauimus,* *repetit, qui litteras ad Caesarem deferat: hunc admonet, iter caute, diligenterq. faciat; perscribit in litteris, hostes ab se discessisse, omnemq. ad eum multitudinem conuertisse. quibus litteris circiter media nocte, Caesar, allatis, suos facit certiores; eosq. ad dimicandum animo confirmat. postero die luce prima mouet castra; & circiter millia passuum* IV. *progressus trans uallem magnam, & riuum, hostium multitudinem conspicatur. erat magni periculi res, cum* *tantis copijs iniquo loco dimicare: *tamen, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, aequo animo remittendum de celeritate existimabat. consedit, et, quam aequissimo loco potest, castra communit: atque haec, etsi erant exigua, per se uix hominum millium* VII. *praesertim nullis cum impedimentis, tamen angustijs uiarum quam maxime potest, contrahit, eo consilio, ut in summam contemptionem hostibus ueniat. interim*

specu-

ſpeculatoribus in omnes partes dimiſſis, explorat, quo commodiſſime itinere uallem tranſire poſſet · eo die paruulis equeſtribus proelijs ad aquam factis, utrique ſeſe ſuo loco continent; Galli, quod ampliores copias, quae nondum conuenerant, exſpectabant; Caeſar, ſi forte timoris ſimulatione hoſtes in ſuum locum elicere poſſet, citra uallem, ut, pro caſtris proelio contenderet; ſi id efficere non poſſet, ut, exploratis itineribus, minore cum periculo uallem, riuumq. tranſiret · prima luce hoſtium equitatus ad caſtra accedit, proeliumq. cum noſtris equitibus committit · Caeſar conſulto, equites cedere, ſeq. in caſtra recipere, iubet; ſimul, ex omnibus partibus caſtra altiore uallo muniri, portasq. obſtrui, atque in ijs adminiſtrandis rebus quam maxime concurſari, & cum ſimulatione agi timoris iubet. quibus omnibus rebus hoſtes inuitati, copias tranſducunt, aciemq. iniquo loco conſtituunt: noſtris uero etiam de uallo deductis propius accedunt; & tela intra munitionem ex omnibus partibus conijciunt; praeconibusq. circummiſſis, pronunciari iubent, ſeu quis Gallus, ſeu Romanus uelit ante horam III · ad ſe tranſire, ſine periculo licere; poſt id tempus non fore poteſtatem · ac ſic noſtros contempſerunt, ut, obſtructis in ſpeciem portis ſingulis ordinibus ceſpitum, * quod ea non poſſe introrumpere uidebantur, * alij uallum manu ſcindere, alij foſſas complere, inciperent. tunc Caeſar, omnibus portis eruptione facta, equitatuq. emiſſo, celeriter hoſtes dat in fugam; ſic, ut omnino*

pugnan-

*pugnandi caussa resisteret nemo: magnumq· ex his numerum occidit, atque omnes armis exsuit · *longius prosequi ueritus, quod siluae, paludesq. intercedebant: neq· etiam paruulo detrimento illum locum relinqui uidebat: omnibus suis incolumibus copijs, eodem die ad Ciceronem peruenit · institutas turres, testudines, munitionesq· hostium admiratur: legione producta, cognoscit, non decimum quemque esse relictum militum sine uulnere: ex his omnibus iudicat rebus, quanto cum periculo, & quanta cum uirtute, sint res administratae, Ciceronem pro eius merito, legionemq· collaudat: centuriones sigillatim, tribunosq· mil· appellat: quorum egregiam fuisse uirtutem, testimonio Ciceronis cognouerat: de casu Sabini, & Cottae certius ex captiuis cognoscit: postero die, concione habita, rem gestam proponit: milites consolatur, & confirmat: quod detrimentum culpa, & temeritate legati sit acceptum, hoc aequiore animo ferendum docet; quod, beneficio deorum immortalium, et uirtute eorum expiato incommodo, neque hostibus* diutina laetitia, neque ipsis longior dolor relinquebatur. Interim ad Labienum per Rhemos incredibili celeritate de uictoria Caesaris fama perfertur; ut, cum ab hibernis Ciceronis millia passuum L· abesset, eoq· post horam IX· diei Caesar peruenisset, ante mediam noctem ad portas castrorum clamor oriretur; quo clamore significatio uictoriae, gratulatioq. ab Rhemis Labieno fieret. Hac fama ad Treuiros perlata, Inducioma-*

rus,

*rus, qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat, noctu profugit, copiasq. omnes in Treuiros reducit. * Caesar Fabium cum legione in sua remittit hiberna: ipse cum* III. *legionibus circum Samarobrinam trinis hibernis hiemare constituit; &, quod tanti motus Galliae, exstiterant, totam hiemem ipse ad exercitum manere decreuit. nam, illo incommodo de Sabini morte perlato, omnes fere Galliae ciuitates de bello consultabant, nuncios, legationesq. in omnes partes dimittebant; &, quid reliqui consilij caperent, atque, unde initium belli fieret, explorabant, nocturnaq. * in locis desertis concilia habebant: neque ullum totius hiemis tempus intercessit sine sollicitudine Caesaris, quin aliquem de concilijs, & motu Gallorum, nuncium acciperet. in his ab L. Roscio legato, quem legioni* XIII. *praefecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earum ciuitatum, quae Armoricae appellantur, oppugnandi sui caussa, conuenisse: neque longius millia passuum* IIX. *ab hibernis suis absuisse; sed, nuncio allato de uictoria Caesaris, discessisse, adeo ut fugae similis discessus uideretur. At Caesar, principibus cuiusque ciuitatis ad se uocatis, *alias territando, cum se scire, quae fierent, denunciaret; alias cohortando, magnam partem Galliae in officio tenuit; tamen Senones, quae est ciuitas in primis firma, & magnae inter Gallos auctoritatis, Cauarinum, quem Caesar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus, aduentu in Galliam Caesaris, cuiusq.*

maio-

maiores regnum obtinuerant, interficere publico consilio conati, cum ille praesensisset, ac profugisset, usque ad fines insecuti, regno, domoq. expulerunt, &, missis ad Caesarem satisfaciundi caussa legatis, cum is omnem ad se senatum uenire iussisset, dicto audientes non fuerunt. tantum apud homines barbaros ualuit, esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantumq. omnium uoluntatis commutationem attulit; ut praeter Aeduos, & Rhemos, quos praecipuo semper honore Caesar habuit, alteros pro uetere, ac perpetua erga populum R. fide; alteros, pro recentibus belli Gallici officijs, nulla fere fuerit ciuitas non suspecta nobis. idq. adeo haud scio, mirandum ne sit, cum compluribus alijs de caussis, tum maxime, quod, qui uirtute belli omnibus gentibus praeferebantur, tantum se eius opinionis deperdisse, *ut populi R. imperia perferrent, grauissime dolebant. Treuiri uero, atque Induciomarus totius hiemis nullum tempus intermiserunt, quin trans Rhenum legatos mitterent; ciuitates sollicitarent; pecunias pollicerentur: magna parte exercitus nostri interfecta, multo minorem superesse dicerent partem. neque tamen ulli ciuitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenum transiret, cum se his expertos dicerent, Ariouisti bello, & Tenchtherorum transitu: non esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus Induciomarus, nihilo minus copias cogere, exercere, a finitimis equos parare, exsules, damnatosq. Gallia magnis praemijs ad se allicere coepit;*

ac tantam ſibi iam ijs rebus in Gallia auctoritatem comparauerat, ut undique ad eum legationes concurrerent; gratiam, atque amicitiam publice, priuatimq. peterent. ubi intellexit, ultro ad ſe ueniri: altera ex parte Senones, Carnutesq. conſcientia facinoris inſtigari; altera Neruios, Aduaticoſq. bellum Romanis parare: neque ſibi uoluntariorum copias defore, ſi ex finibus ſuis progredi coepiſſet; armatum concilium indicit. hoc more Gallorum eſt initium belli, quo, lege communi, omnes puberes * armati conuenire coguntur; & , qui ex his* nouiſſimus uenit, in conſpectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. in eo concilio Cingetorigem, alterius principem factionis, generum ſuum, quem ſupra demonſtrauimus, Caeſaris ſecutum fidem, ab eo non diſceſſiſſe, hoſtem iudicandum curat; bonaq. eius publicat. his rebus confectis, in concilio pronunciat, accerſitum ſe a Senonibus, & Carnutibus, alijsq. compluribus Galliae ciuitatibus: huc iter facturum per fines Rhemorum; eorumq. agros populaturum; ac prius, quam id faciat, caſtra Labieni oppugnaturum: * quaeq. fieri uelit, praecipit. Labienus, cum & loci natura, & manu munitiſſimis caſtris ſeſe contineret, de ſuo, ac legionis periculo nihil timebat;* ſed, ne quam occaſionem rei bene gerendae dimitteret, cogitabat. itaque a Cingetorige, atque eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuncios mittit ad finitimas ciuitates, equitesq.*

undique conuocat· ijs certam diem conueniendi dicit. interim prope quotidie cum omni equitatu Induciomarus sub castris eius uagabatur, alias ut situm castrorum cognosceret, alias colloquendi, aut territandi caussa· equites plerumque omnes tela intra uallum conijciebant· Labienus suos intra munitiones continebat: timorisq·opinionem, quibuscumque poterat rebus, augebat. cum maiore in dies contemptione Induciomarus ad castra accederet, nocte una intromissis equitibus omnium finitimarum ciuitatum, quos accersendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodijs intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enunciari, aut ad Treuiros perferri posset.* Interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit; atque ibi magnam partem diei consumit; equites tela conijciunt, & magna contumelia uerborum nostros ad pugnam euocant· nullo a nostris dato responso, ubi uisum est, sub uesperum, dispersi, ac dissipati, discedunt· subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit; praecipit, atque interdicit, perterritis hostibus, atque in fugam coniectis, quod fore, sicut accidit, uidebat, omnes unum peterent Induciomarum, neu quis quemquam prius uulneraret, quam illum interfectum uideret, quod, mora reliquorum, illum, spatium nactum, effugere nolebat· magna proponit ijs, qui occiderint, praemia: summittit cohortes equitibus subsidio· comprobat hominis consilium fortuna; &, cum unum*

num

num omnes peterent, in ipso fluminis uado deprehensus Induciomarus interficitur; caputq. eius refertur in castra. redeuntes equites, quos possunt, consectantur, atque occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Neruiorum, quae conuenerant, copiae discedunt; paulloq. habuit post id factum Caesar quietiorem Galliam

C. IVLII. CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE. BELLO. GALLICO
LIBER. VI

*MVltis de caussis Caesar maiorem Galliae motum exspectans, per M. Silanum, C. Antistium Reginum, T. Sextium, legatos, delectum habere instituit; simul ab Cn. Pompeio proconsule petit, quoniam ipse ad urbem cum imperio reip. caussa maneret, quos ex cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset, ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni interesse etiam in reliquum tempus, ad opinionem Galliae, existimans, tantas uideri Italiae facultates, ut, si quid esset in bello detrimenti acceptum, * modo id breui tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copijs posset. quod cum Pompeius & reip. & amicitiae tribuisset; celeriter confecto per suos delectu, III. ante exactam hiemem & constitutis, & adductis legionibus, duplicatoq. earum cohortium numero, quas cum Q. Titurio amiserat, & celeritate, & copijs docuit, quid populi R. disciplina, atque opes possent. Interfecto Inducionaro, ut docuimus, ad eius propinquos a Treuiris imperium defertur. illi, finitimos, atque Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri, non desistunt. cum ab proximis impe-*

*trare non possent, ulteriores tentant: * inuentis non nullis ciuitatibus, iureiurando inter se confirmant: * obsidibusq. de pecunia cauent. Ambiorigem sibi societate, & foedere, adiungunt. Quibus rebus cognitis, Caesar, cum undique bellum parari uideret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, adiunctis cisrhenanis omnibus Germanis, esse in armis, Senones ad imperatum non uenire, & cum Carnutibus, finitimisq. ciuitatibus consilia communicare, a Treuiris Germanos crebris legationibus sollicitari; maturius sibi de bello cogitandum putauit. itaque, nondum hieme confecta, proximis* IV. *legionibus coactis, de improuiso in fines Neruiorum contendit; &, prius, quam illi aut conuenire, aut profugere possent, magno pecoris, atque hominum numero capto, atque ea praeda militibus concessa, uastatisq. agris, in deditionem uenire, atque obsides sibi dare coegit. eo celeriter confecto negotio, rursus legiones in hiberna reduxit. concilio Galliae primo uere, ut instituerat, indicto, cum reliqui, praeter Senones, Carnutes, Treuirosque, uenissent, initium belli, ac defectionis hoc esse arbitratus, ut omnia postponere uideretur, *concilium in Lutetiam Parisiorum transfert. confines erant hi Senonibus, ciuitatemq. patrum memoriam coniunxerant, sed ab hoc consilio absuisse existimabantur. Hac re pro suggestu pronunciata, eodem die cum legionibus in Senones proficiscitur, magnisq. itineribus eo peruenit. cognito eius aduentu, Acco, qui princeps eius consilij fuerat,*

rat,

rat, iubet in opida multitudinem conuenire: conantibus, prius quam id effici posset, adesse Romanos nunciatur: necessario sententia desistunt, legatosque, deprecandi caussa, ad Caesarem mittunt: adeunt per Aeduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas. libenter Caesar, petentibus Aeduis, dat ueniam: excusationemq. accipit: quod aestiuum tempus instantis belli, non quaestionis esse arbitrabatur. Obsidibus impetratis C. *hos Aeduis custodiendos tradit. eodem Carnutes legatos obsidesq. mittunt, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela:* eadem ferunt responsa. peragit concilium Caesar, equitesq. imperat ciuitatibus. hac parte Galliae pacata, totus & mente, & animo in bellum Treuirorum, & Ambiorigis insistit: Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus exsistat. his rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem* proelio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, siluisq. muniti, qui uni ex Gallia, de pace, ad Caesarem legatos numquam miserant. cum ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat: item per Treuiros* uenisse Germanos in amicitiam cognouerat. haec prius illi detrahenda auxilia existimabat, quam ipsum bello lacessendum; ne, desperata salute, aut se * in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congredi cogeretur. hoc inito consilio, totius exer-*

citus impedimenta ad Labienum in Treuiros mittit, duasq· legiones ad eum proficisci iubet: ipse cum legionibus expeditis V· *in Menapios proficiscitur· illi, nulla coacta manu, loci praesidio freti, in siluas, paludesq· confugiunt; suaq· eodem conferunt· Caesar, partitis copijs cum C. Fabio legato, & M· Crasso quaestore, celeriterq· effectis pontibus, adijt* tripartito aedificia, uicosq· incendit; magno pecoris, atque hominum numero potitur· quibus rebus coacti Menapij, legatos ad eum, pacis petendae caussa, mittunt· ille, obsidibus acceptis, hostium se habiturum numero confirmat, si aut Ambiorigem, aut eius legatos, finibus suis recepisset. his confirmatis rebus, Comium Atrebatem cum equitatu, custodis loco, in Menapijs relinquit; ipse in Treuiros proficiscitur. Dum haec a Caesare geruntur, Treuiri, magnis coactis peditatus, equitatusq· copijs, Labienum cum una legione, quae in eorum finibus hiemauerat, adoriri parabant. iamq· ab eo non longius bidui uia aberant, cum duas uenisse* legiones missu Caesaris cognoscunt· positis castris a millibus passuum* XV, *auxilia Germanorum exspectare constituunt· Labienus, hostium cognito consilio, sperans temeritate eorum fore aliquam dimicandi facultatem,* V. *cohortium* praesidio impedimentis relicto cum* XXV. *cohortibus, magnoq· equitatu, contra hostem proficiscitur; &,* ∞ · *passuum intermisso spatio, castra communit· Erat inter Labienum, atque hostem, difficili transitu flumen, ripisq· praeruptis· hoc neque ipse transire habebat*

*bebat in animo, neque hostes transituros existimabat. augebatur auxiliorum quotidie spes. * loquitur in concilio palam; quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas exercitusq. fortunas in dubium non deuocaturum, & postero die prima luce castra moturum. celeriter haec ad hostes deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogebat. Labienus, noctu tribunis mil. primisq. ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit; & quo facilius hostibus timoris det suspicionem, maiore strepitu, & tumultu, quam populi R. fert consuetudo, castra moueri iubet. his rebus fugae similem* profectionem efficit. haec quoque per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorum ad hostes deferuntur. uix agmen nouissimum extra munitiones processerat; cum Galli, cohortati inter se, ne speratam praedam ex manibus dimitterent, longum esse, perterritis Romanis, Germanorum auxilium exspectare; neque suam pati dignitatem, ut tantis copijs tam exiguam manum, praesertim fugientem, atque impeditam, adoriri non audeant; flumen transire, & iniquo loco proelium committere, non dubitant. quae fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur. tum, praemissi paullum impedimentis, atque in tumulo quodam collocatis; Habetis, inquit, milites, quam petistis, facultatem: *hostem impedito, atque iniquo loco tenetis: praestate eandem nobis ducibus*

*uirtutem, quam ſaepenumero imperatori praeſtitiſtis: eum adeſſe, & haec coram cernere, exiſtimate. ſimul, ſigna ad hoſtem conuerti, aciemq. dirigi, iubet: & paucis turmis praeſidio ad impedimenta dimiſſis, reliquos equites ad latera diſponit. celeriter noſtri, clamore ſublato, * pila in hoſtes iaciunt. illi, ubi praeter ſpem, quos fugere credebant, infeſtis ſignis, ad ſe ire uiderunt, impetum modo ferre non potuerunt, ac primo concurſu in fugam coniecti, proximas ſiluas petiuerunt: * quos Labienus equitatu conſectatus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis poſt diebus ciuitatem recipit. nam Germani, qui auxilio ueniebant, percepta Treuirorum fuga, ſeſe domum contulerunt. cum ijs propinqui Induciomari, qui defectionis auctores fuerant, comitati eos ex ciuitate exceſſere. Cingetorigi, quem ab initio permanſiſſe in officio demonſtrauimus, principatus, atque imperium eſt traditum. Caeſar, poſtquam ex Menapijs in Treuiros uenit, duabus de cauſſis Rhenum trans ire conſtituit. quarum erat altera, quod auxilia contra ſe Treuiris miſerant; altera, ne Ambiorix receptum ad eos haberet. his conſtitutis rebus, paullum ſupra eum locum, quo antea exercitum tranſduxerat, facere pontem inſtituit. nota atque inſtituta ratione, magno militum ſtudio paucis diebus opus * efficitur. firmo in Treuiris praeſidio ad pontem relicto, ne quis ab ijs ſubito motus orietur, reliquas copias, equitatumq. tranſducit. Vbij, qui ante obſides dederant, atque in deditionem*

nem

*nem uenerant, purgandi ſui cauſſa ad eum legatos mittunt: qui doceant, neque ex ſua ciuitate auxilia in Treuiros miſſa, neque ab ſe fidem laeſam; petunt, atque orant, ut ſibi parcat, ne, communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus poenas pendant. ſi amplius obſidum uellet, dare pollicentur. cognita Caeſar cauſſa, reperit, ab Sueuis auxilia miſſa eſſe; * Vbiorum ſatisfactionem accepit: aditus, uiasq. in Sueuos perquirit. Interim, paucis poſt diebus, fit ab Vbijs certior, Sueuos omnes in unum locum copias cogere; atque ijs nationibus, quae ſub eorum ſunt imperio, denunciare, ut auxilia, peditatus, equitatusq. mittant. his cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, caſtris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant; ſuaq. omnia ex agris in opida conferant; ſperans, barbaros atque imperitos homines, inopia cibariorum * adductos, ad iniquam pugnandi condicionem poſſe deduci. mandat, ut crebros exploratores in Sueuos mittant, quaeque apud eos gerantur, cognoſcant. illi imperata faciunt; &, * paucis diebus intermiſſis, referunt, Sueuos omnes, poſteaquam certiores nuncij de exercitu Romanorum uenerant, cum omnibus ſuis, ſociorumq. copijs, quas coegiſſent, penitus ad extremos fines ſeſe recepiſſe: ſiluam eſſe ibi infinitae magnitudinis, quae appellatur Bacenis, ac longe introrſus pertinere, & pro natiuo muro obiectam, Cheruſcos a Sueuis, Sueuosq. a Cheruſcis, iniurijs, incurſionibusq. prohibere: ad*

eius initium siluae Sueuos aduentum Romanorum exspectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est, non alienum esse uidetur de Galliae, Germaniaeq. moribus, & quo differant eae nationes inter sese, proponere. In GALLIA *non solum in omnibus* * *ciuitatibus, atque pagis, partibusq. sed paene etiam in singulis domibus factiones sunt;* * *earumq. factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium, iudiciumq. summa omnium rerum, consiliorumq. redeat.* * *idq. eius rei caussa antiquitus institutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiorem auxilij egeret. suos enim opprimi quisque, & circumueniri non patitur; neque, aliter si faciat, ullam inter suos habet auctoritatem. haec eadem ratio est in summa totius Galliae. namque omnes ciuitates in duas partes diuisae sunt. cum Caesar in Galliam uenit, alterius factionis principes erant Aedui, alterius Sequani. ij cum per se minus ualerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Aeduis, magnaeq. eorum erant clientelae, Germanos, atque Ariouistum, sibi* * *adiunxerant, eosq. ad se magnis iacturis, pollicitationibusq. perduxerant. proelijs uero compluribus factis secundis, atque omni nobilitate Aeduorum interfecta,* * *tantum potentia antecesserant, ut magnā partem clientium ab Aeduis ad se transducerent; obsidesq. ab ijs principum filios acciperent; & publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros; & partem finitimi*

agri

*agri per uim occupatam possiderent; Galliaeq. totius principatum obtinerent. qua necessitate adductus Diuitiacus, auxilij petendi caussa, Romam ad senatum profectus, * infecta re redierat. aduentu Caesaris facta commutatione rerum, obsidibus Aeduis redditis, ueteribus clientelis restitutis, nouis per Caesarem comparatis; quod ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliore condicione, atque imperio aequiore se uti uidebant, reliquis rebus eorum, gratia, dignitateq. amplificata, Sequani principatum dimiserant. in eorum locum Rhemi successerant; quos* quod adaequare apud Caesarem gratia intelligebatur, ij, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Aeduis coniungi poterant, se Rhemis * in clientelam dicabant. hos illi diligenter tuebantur: ita & nouam, & repente collectam auctoritatem tenebant. eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Aedui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atque honore, genera sunt duo. nam* plebs paene seruorum habetur loco, * quae per se * nihil audet, & nulli adhibetur consilio. plerique, cum aut aere alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum premuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. in hos eadem omnia sunt iura, quae dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est druidum, alterum equitum. Illi rebus diuinis intersunt. sacrificia publica, ac priuata procurant, legiones interpretantur: ad hos magnus*

adolescen-

*adolescentium numerus disciplinae caussa concurrit; magnoq. ij sunt apud eos honore. nam fere de omnibus controuersiis, publicis, priuatisq. constituunt; et, si quod est admissum facinus, si caedes facta, si de hereditate, de finibus controuersia est, * ijdem discernunt, praemia, poenasq. constituunt; si quis * aut priuatus, aut populus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicunt. haec poena apud eos est grauissima. quibus ita est interdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum habentur; * ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, sermonemq. defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neque ijs petentibus ius redditur, neque honos nullus communicator. his autem omnibus druidibus praeest unus, qui summam inter eos habet auctoritatem. hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit; * at, si sunt plures pares, suffragio druidum adlegitur; nonnumquam etiam de principatu armis contendunt. ij certo anni tempore in finibus Carnutum, quae regio totius Galliae media habetur, considunt, in loco consecrato. huc omnes undique, qui controuersias habent, conueniunt; eorumq. iudicijs, decretisq. parent. Disciplina in Britannia reperta, atque inde in Galliam translata esse existimatur. & nunc, qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerumque illo, discendi caussa, proficiscuntur. Druides a bello abesse consueuerunt, neque tributa una cum reliquis pendunt; militiae uacationem, omniumq. rerum habent immunitatem; tantis excitati praemijs,*

*mijs, & sua sponte multi in disciplinam conueniunt, & a propinquis, parentibusq. mittuntur: magnum ibi numerum uersuum ediscere dicuntur. itaque non nulli annos uicenos in disciplina permanent; neque fas esse existimant ea litteris mandare, cum in reliquis fere rebus, publicis priuatisq. rationibus Graecis litteris utantur. id mihi duabus de caussis instituisse uidentur; quod neque in uulgus disciplinam efferri uelint, neque eos, qui discunt, litteris confisos, minus memoriae studere, quod fere plerisque accidit, ut praesidio litterarum, diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. in primis hoc uolunt persuadere, non interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios; atque hoc maxime ad uirtutem excitari putant, metu mortis neglecto. multa praeterea de sideribus, atque eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de deorum immortalium ui, ac potestate disputant, & iuuentuti transdunt. Alterum genus est equitum. ij, cum est usus, atque aliquod bellum incidit, (quod ante Caesaris aduentum fere quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarent) omnes in bello uersantur; atque eorum, ut quisque est genere, * copijsq. amplissimus, ita plurimos circum se ambactos, clientesq. habet. hanc unam gratiam, potentiamq. nouerunt. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus, atque ob eam caussam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq. in proelijs, periculisq.*

*culisq· uersantur, aut pro uictimis homines immolant, aut se immolaturos uouent, administratisq· ad ea sacrificia druidibus utuntur; quod pro uita hominis, nisi uita hominis reddatur, non posse deorum immortalium numen placari arbitrantur; publiceq· eiusdem generis habent instituta sacrificia · alij immani magnitudine simulacra habent: quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent; quibus succensis circumuenti flamma exanimantur homines · supplicia eorum, qui in furto, *aut latrocinio, aut aliqua noxa sint comprehensi, gratiora dijs immortalibus esse arbitrantur · sed, cum eius generis copia deficit, etiam ad innocentium supplicia descendunt · Deum maxime Mercurium colunt: huius sunt plurima simulacra: hunc omnium inuentorem artium ferunt: hunc uiarum, atque itinerum ducem; hunc ad quaestus pecuniae, mercaturasq· habere uim maximam arbitrantur · post hunc Apollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam · de his eandem fere, quam reliquae gentes, habent opinionem; Apollinem, morbos depellere; Mineruam, operum, atque artificiorum initia transdere; Iouem, imperium caelestium tenere; Martem, *bella regere · huic, * cum proelio dimicare constituerunt, ea, quae bello ceperunt, plerumque deuouent; quae superauerint, animalia capta immolant; reliquasq· res in unum locum conferunt. multis in ciuitatibus harum rerum exstructos * cumulos locis consecratis conspicari licet:*

**neque*

*neque ſaepe accidit, ut neglecta quiſpiam religione, aut capta apud ſe occultare, aut poſita tollere auderet: grauiſſimumq. ei rei ſupplicium cum cruciatu conſtitutum eſt. Galli ſe omnes ab Dite patre prognatos praedicant: idq. ab druidibus proditum dicunt. ob eam cauſſam ſpatia omnis temporis, non numero dierum, ſed * noctium, finiunt, & dies natales, & menſium, & annorum initia ſic obſeruant, ut noctem dies ſubſequatur. in reliquis uitae inſtitutis hoc fere ab reliquis differunt, quod ſuos liberos, niſi cum adoleuerint, ut munus militiae ſuſtinere poſſint, palam ad ſe adire non patiantur; filiumq. in puerili aetate in publico, in conſpectu patris aſſiſtere turpe ducunt. uiri, quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex ſuis bonis, aeſtimatione facta, cum dotibus communicant. huius omnis pecuniae coniunctim ratio habetur, fructusq. ſeruantur. uter eorum uita ſuperarit, ad eum pars utriuſque cum fructibus ſuperiorum temporum peruenit. uiri in uxores, ſicuti in liberos, uitae, necisq. habent poteſtatem; & cum pater familias, illuſtriore loco natus, deceſſit, eius propinqui conueniunt; & de morte, ſi res in ſuſpicionem uenit, de uxoribus in ſeruilem modum quaeſtionem habent; &, ſi compertum eſt, igni, atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. funera ſunt pro cultu Gallorum magnifica, & ſumptuoſa; omniaq. quae uiuis cordi fuiſſe arbitrantur, in ignem inſerunt, etiam animalia; ac, paullo ſupra hanc memoriam,

riam, serui, & clientes, quos ab ijs dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis, una cremabantur. quae ciuitates commodius suam remp. administrare existimantur, habent legibus sancitum, si quis quid de rep. a finitimis rumore, aut fama acceperit, uti ad magistratum deferat, ne *ue cum quo alio communicet: quod saepe homines temerarios, atque imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quae uisa sunt, occultant; quaeq. esse ex usu iudicauerint, multitudini produnt. de rep. nisi per concilium loqui non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine differunt. nam neque druides habent, qui rebus diuinis praesint; neque sacrificijs student: deorum numero eos solos ducunt, quos cernunt, & quorum opibus aperte iuuantur, Solem, & Vulcanum, & Lunam: reliquos ne fama quidem acceperunt. uita omnis in uenationibus, atque in studijs rei militaris consistit: ab paruulis duritiei, ac labori student. qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem: * hoc ali staturam, ali hoc uires, neruosq. confirmari, putant: intra annum uero XX. feminae notitiam habuisse, in turpissimis habent rebus: cuius rei nulla est occultatio; quod & promiscue in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut paruis rhenonum tegumentis utuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturae non student; maiorq. pars uictus eorum in lacte, & caseo, &*

carne

*carne consistit: neque quisquam agri modum certum, aut fines proprios habet; sed magistratus, ac principes in annos singulos gentibus, cognationibusq. hominum, * qui una coierunt, quantum* eis, & quo loco uisum est, attribuunt agri; atque anno post alio transire cogunt. eius rei multas afferunt caussas; ne, assidua consuetudine capti, studium belli gerendi agricultura commutent; ne latos fines parare studeant, potentioresq. humiliores possessionibus expellant; ne accuratius, ad frigora, atque aestus uitandos, aedificent; ne qua oriatur pecuniae cupiditas; qua ex re factiones, dissensionesq. nascuntur, ut animi aequitate plebem contineant, cum suas quisque opes cum potentissimis aequari uideat. Ciuitatibus maxima laus est, quam latissimis circum se uastatis finibus solitudines habere. hoc proprium uirtutis existimant, expulsos agris finitimos cedere, neque quemquam prope se audere consistere. simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinae incursionis timore sublato. cum bellum ciuitas aut illatum defendit, aut infert: magistratus, qui ei bello praesint, ut uitae necisq. habeant potestatem, deliguntur. in pace nullus communis est magistratus; sed principes regionum, atque pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasq. minuunt. latrocinia nullam habent infamiam, atque extra fines cuiusque ciuitatis fiunt: atque ea iuuentutis exercendae, ad desidiae* minuendae, caussa fieri praedicant. atque, ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducem*

fore,

*fore, * qui ſequi uelint, profiteantur; conſurgunt ij, qui & cauſſam, & hominem probant, ſuumq· auxilium pollicentur; atque ab multitudine collaudantur: qui ex ijs ſecuti non ſunt, in deſertorum, ac proditorum, numero ducuntur: omniumq· rerum ijs poſtea fides* abrogatur· hoſpites uiolare, fas non putant: qui quaque de cauſſa ad eos uenerunt, ab iniuria prohibent: * ſanctosq· habent; ijs omnium domus patent, uictusq· communicatur· ac fuit antea tempus, cum Germanos Galli uirtute ſuperarent, *& ultro bella inferrent, ac, propter hominum multitudinem, agriq· inopiam, trans Rhenum colonias mitterent: itaque ea, quae fertiliſſima ſunt, Germaniae loca circum Hercyniam ſiluam, quam Eratoſtheni, & quibuſdam Graecis fama notam eſſe uideo, quam illi Orciniam appellant* uulgo, Tectoſages occuparunt, atque ibi conſederunt · quae gens ad hoc tempus ijs ſedibus ſe continet, ſummamq· habet iuſtitiae, & bellicae laudis opinionem · nunc, * quod in eadem inopia, egeſtate, patientiaq· Germani permanent, eodem uictu, & cultu corporis utuntur: Gallis autem propinquitas, & tranſmarinarum rerum notitia, multa ad copiam, atque uſus largitur, paullatim aſſuefacti ſuperari, multisq· uicti proelijs, ne ſe quidem ipſi cum illis uirtute comparant · Huius Hercyniae ſiluae, quae ſupra demonſtrata eſt, latitudo IX · dierum iter expedito patet: non enim aliter finiri poteſt, neque menſuras itinerum nouerunt · oritur ab Heluetiorum &*

Neme-

Nemetum & Rauracorum finibus, rectaq. fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium. hinc se flectit sinistrorsus, diuersis a flumine regionibus, multarumq. gentium fines propter magnitudinem attingit. neque quisquam est huius Germaniae, qui, se aut audisse, aut adisse ad initium eius siluae dicat, cum dierum iter LX *processerit, aut, quo ex loco oriatur, acceperit. multa in ea genera ferarum nasci constat, quae reliquis in locis uisa* non sint: ex quibus quae maxime* differant ab ceteris, & memoriae prodenda *uideantur, haec sunt. Est bos cerui figura: cuius a media fronte inter aures unum cornu exsistit excelsius magisq. directum his, quae nobis nota sunt, cornibus. ab eius summo sicut palmae, ramiq. late diffunduntur. * eadem est feminae, marisq. natura, * eadem forma, magnitudoq. cornuum. Sunt item, quae appellantur Alces. harum est* consimilis capris figura, & uarietas pellium: sed magnitudine paullo antecedunt: mutilaeq.* sunt cornibus, & crura sine nodis, articulisq. habent, neque quietis caussa procumbunt; neque, si quo afflictae casu conciderunt, erigere sese, *aut subleuare, possunt. his sunt arbores pro cubilibus: ad eas se applicant, atque ita paullum modo * reclinatae, quietem capiunt: quarum ex *uestigijs cum est animaduersum a uenatoribus, quo se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut a radicibus subruunt, aut * abscidunt arbores tantum, ut summa species earum stantium relinquatur.*

tur · huc cum se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores pondere affligunt, atque una ipsae concidunt · Tertium est genus eorum, qui Vri appellantur · ij sunt magnitudine paullo infra elephantos; specie, & colore, & figura tauri · magna uis* est eorum & magna uelocitas · neque homini, neque ferae, quam* conspexerunt, parcunt · hos studiose foueis captos interficiunt · hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere uenationis exercent; &, qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quae sint testimonio, magnam ferunt laudem · sed assuescere ad homines, *& mansuefieri, ne paruuli quidem excepti possunt · amplitudo cornuum, & figuram, & species multum a nostrorum boum cornibus differt · haec studiose conquisita ab labris argento circumcludunt; atque in amplissimis epulis pro poculis utuntur · Caesar postquam per Vbios exploratores comperit, Sueuos sese in siluas recepisse; inopiam frumenti ueritus, quod, ut supra demonstrauimus, minime omnes Germani agriculturae student, constituit, non progredi longius: sed ne omnino metum reditus sui barbaris tolleret, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quae ripas Vbiorum contingebat, in longitudinem pedum CC·* rescindit: atque in extremo ponte turrim tabulatorum IV· constituit, praesidiumq· cohortium XII· pontis tuendi caussa, ponit; magnisq· eum locum munitionibus firmat · ei loco, praesidioq· C· Volcatium Tul-*

lum

lum adolescentem praefecit : ipse, cum maturesce-re frumenta inciperent , ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam siluam, quae est totius Galliae maxima, atque ab ripis Rheni , finibusq. Treuirorum ad Neruios pertinet , millibusq. amplius D. *in longitudinem patet, L. Minucium Basilium cum omni equitatu praemittit , si quid celeritate itineris , atque opportunitate temporis proficere possit; monet, ut ignes fieri in castris prohibeat; ne qua eius aduentus procul significatio fiat : sese confestim subsequi dicit . Basilius, ut imperatum est, facit; celeriter, contraq. omnium opinionem confecto itinere , multos in agris inopinantes deprehendit ; eorum indicio ad ipsum Ambiorigem contendit , quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur . Multum cum in omnibus rebus , tum in re militari fortuna potest. *nam magno accidit casu, ut in ipsum incautum, atque etiam imparatum incideret ; priusq. eius aduentus ab hominibus uideretur , quam fama , ac nunciis afferretur . sic magnae fuit fortunae, omni militari instrumento , quod circum se habebat, erepto , rhedis , equisq. comprehensis , ipsum effugere mortem. *sed hoc quoque factum est, quod, aedificio circumdato silua, (ut sunt fere domicilia Gallorum, qui , uitandi aestus caussa , plerumque siluarum , ac fluminum petunt propinquitates, comites, familiaresq. eius angusto in loco equitum nostrorum uim paullisper sustinuerunt . iis pugnantibus , illum in equum quidam ex suis intulit : fugientem*

L 2 siluae

*ſiluae texerunt· * ſic ad ſubeundum periculum, & ad uitandum, multum fortuna ualuit · * Ambiorix, an copias ſuas iudicio non conduxerit, quod proelio dimicandum non exiſtimauerit; an tempore excluſus, & repentino equitum aduentu* prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum ſubſequi crederet; dubium eſt· ſed certe, clam dimiſſis per agros nuncijs, ſibi quemque conſulere iuſſit: quorum pars in Arduennam ſiluam, pars in continentes paludes profugit · qui proximi Oceano fuerunt, * ij in inſulis ſeſe occultauerunt, quas aeſtus efficere conſuerunt· multi, ex ſuis finibus egreſſi, ſe, ſuaq· omnia alieniſſimis crediderunt · Catiuulcus, rex dimidiae partis Eburonum, qui una cum Ambiorige conſilium inierat, aetate iam confectus, cum laborem aut belli, aut fugae ferre non poſſet, omnibus praecibus deteſtatus Ambiorigem, qui eius conſilij auctor fuiſſet, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaq· copia eſt, ſe exanimauit · Segni, Condruſique, ex gente, & numero Germanorum, qui ſunt inter Eburones, Treuirosque, legatos ad Caeſarem miſerunt, oratum, ne ſe in hoſtium numero duceret, ne ue omnium Germanorum, qui eſſent citra Rhenum, cauſſam eſſe unam indicaret: nihil ſe de bello cogitaſſe, nulla Ambiorigi auxilia miſiſſe · Caeſar, explorata re quaeſtione captiuorum, ſi qui ad eos Eburones ex fuga conueniſſent, ad ſe ut reducerentur, imperauit: ſi ita feciſſent, fines eorum ſe uiolaturum, negauit · tum, copijs in tres partes diſtributis, impedimenta omnium * legionum ad*

Atuatu-

Atuatucam contulit· id castelli nomen est·hoc fere est in medijs Eburonum finibus, ubi Titurius, atque Aurunculeius, hiemandi caussa, consederant. hunc cum reliquis rebus locum probabat Caesar, tum quod superioris anni munitiones integrae manebant, ut militum laborem subleuaret · praesidio impedimentis legionem XIV· *reliquit, unam ex ijs* III·*quas proxime conscriptas ex Italia transduxerat · ei legioni, castrisq· Q· Tullium Ciceronem praefecit,* CC·*q· equites attribuit · partito exercitu, T·Labienum cum legionibus* III· *ad Oceanum uersus in eas partes, quae Menapios attingunt, proficisci iubet, C· Trebonium cum pari legionum numero ad eam regionem, quae * Aduaticis adiacet, depopulandam mittit; ipse, cum reliquis * tribus ad flumen Scaldium, quod influit in Mosam, extremasq· Arduennae partes, ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat· discedens, post diem* VII·*sese reuersurum, confirmat:quam ad diem ei legioni, quae in praesidio relinquebatur, deberi frumentum sciebat: Labienum, Treboniumq· hortatur, si reip· commodo facere possint, ad eam diem reuertantur; ut, rursus communicato consilio, exploratisq· hostium rationibus, aliud initium belli capere possint · erat, ut supra demonstrauimus, manus certa nulla, non praesidium, non opidum, quod se armis defenderet, sed in omnes partes dispersa multitudo: ubi cuique aut uallis abdita, aut locus siluestris, aut palus impedita spem praesidij, aut*

*ſalutis aliquam offerebat, conſederat· haec loca uicinitatibus erant nota, magnamq· res diligentiam requirebat, non in ſumma exercitus tuenda, (nullum enim poterat, uniuerſis perterritis, * ac diſperſis, periculum accidere) ſed in ſingulis militibus conſeruandis; quae tamen ex parte res ad ſalutem exercitus pertinebat· nam & praedae cupiditas multos longius euocabat; ac ſiluae incertis, occultisq· itineribus confertos adire prohibebant· ſi negotium confici, ſtirpemq· hominum ſceleratorum interfici uellet, dimittendae plures manus, diducendiq. erant milites· ſi continere ad ſigna manipulos uellet, ut inſtituta ratio, & conſuetudo exercitus R· poſtulabat; locus * ipſe erat praeſidio barbaris; neque ex occulto inſidiandi, & diſperſos circumueniendi ſingulis deerat audacia· At in eiuſmodi difficultatibus, quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur: ut potius in nocendo aliquid omitteretur, etſi omnium animi ad ulciſcendum ardebant, quam cum aliquo detrimento militum noceretur· * Caeſar ad finitimas ciuitates nuncios dimittit; omnes euocat ſpe praedae, ad diripiendos Eburones; ut potius in ſiluis Gallorum uita, quam legionariorum, periclitaretur; ſimul ut, magna multitudine circumfuſa pro tali facinore, ſtirps, ac nomen ciuitatis tollatur· magnus undique numerus celeriter conuenit· haec in omnibus Eburonum partibus gerebantur; diesq· appetebat* VII· *quem ad diem Caeſar ad impedimenta, legionemq. reuerti conſtituerat· hic, quantum*

tum in bello fortuna possit, & quantos afferat casus, cognosci potuit. dissipatis, ac perterritis hostibus, ut demonstrauimus, manus erat nulla, quae paruam modo timoris caussam afferret. trans Rhenum ad Germanos peruenit fama, diripi Eburones, atque ultro omnes ad praedam euocari. cogunt equitum II. *millia Sugambri, qui sunt proximi Rheno, a quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atque Vsipetes, supra docuimus: transeuntes Rhenum nauibus, ratibusque,* XXX. *millibus passuum infra eum locum, ubi pons erat* * *imperfectus, praesidiumq. ab Caesare relictum, primus Eburonum fines adeunt; multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. inuitati praeda, longius procedunt. non hos palus, in bello, latrociniisq. natos, non siluae morantur: quibus in locis sit Caesar, ex captiuis quaerunt; profectum longius reperiunt, omnemq. exercitum discessisse, cognoscunt. atque unus ex captiuis, quid uos, inquit, hanc miseram, ac tenuem sectamini praedam, quibus iam licet esse fortunatissimis?* III. *horis ad Atuatucam uenire potestis: hoc omnes suas fortunas exercitus Romanorum contulit: praesidij tantum est, ut* * *ne murus quidem cingi possit, neque quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe, Germani, quam nacti erant praedam, ia occulto relinquunt;* * *ipsi ad Atuatucam contendunt, usi eodem duce, cuius haec indicio cognouerant. Cicero, qui* * *per omnes superiores dies praeceptis Caesaris somma*

*diligentia milites in caſtris continuiſſet, ac ne calonem * quidem quemquam extra munitionem egredi paſſus eſſet,* VII· *die, diffidens Caeſarem de numero dierum fidem ſeruaturum, quod longius eum progreſſum audiebat, neque ulla de eius reditu fama afferebatur, ſimul eorum permotus uocibus, qui illius patientiam, paene obſeſſionem appellabant; ſiquidem ex caſtris egredi non liceret; nullum eiuſmodi caſum exſpectans, quo,* IX· *oppoſitis legionibus, maximoq. equitatu, diſperſis, ac paene deletis hoſtibus, in millibus paſſuum* III· *offendi poſſet;* V· *cohortes frumentatum in proximas ſegetes miſit, quas inter, & caſtra unus omnino collis intererat· complures erant * in caſtris ex legionibus aegri relicti: ex quibus qui hoc ſpatio dierum conualuerunt circiter* CCC· *ſub uexillo* una mittuntur: magna praeterea multitudo calonum, magna * uis iumentorum, quae in caſtris ſubſederat, facta poteſtate, ſequitur· hoc ipſo tempore, & caſu Germani equites interueniunt, *protinusq· eodem illo, quo uenerant, curſu ab Decumana porta in caſtra irrumpere conantur; nec prius ſunt uiſi obiectis ab ea parte ſiluis, quam caſtris appropinquarent, uſque eo, ut, qui ſub uallo tenderent mercatores, recipiendi ſui non haberent facultatem· inopinantes noſtri re noua perturbantur: ac uix primum impetum cohors in ſtatione ſuſtinet· circumfunduntur hoſtes ex reliquis partibus, ſi quem aditum reperire poſſent: aegre noſtri portas tuentur, reliquos aditus lo-*

cus

*cus ipse per se, munitioq. defendit; totis trepidatur castris, atque alius ex alio caussam tumultus quaerit: neque, quo signa ferantur, neque quam in partem quisque conueniat, prouident. alius iam capta castra pronunciat; alius, deleto exercitu, atque imperatore, uictores barbaros uenisse contendit; pleriq. nouas sibi ex loco religiones fingunt; Cottaeque, & Titurij calamitatem, qui in eodem *occiderint castello, ante oculos ponunt. tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullum esse intus praesidium. perrumpere nituntur, seque ipsi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. erat aeger* in praesidio relictus P. Sextius Baculus, qui primum pilum apud Caesarem duxerat, cuius mentionem superioribus proelijs fecimus; *ac diem iam V. cibo caruerat. hic, diffisus suae, ac omnium saluti, inermis ex tabernaculo prodit: uidet imminere hostes, atque in summo esse rem discrimine; capit arma a proximis, atque in porta consistit. * sequuntur hunc centuriones eius cohortis, quae in statione erat. paullisper proelium una sustinent. relinquit animus Sextium: grauibus acceptis uulneribus deficiens, aegre per manus tractus, seruatur. hoc spatio interposito, reliqui sese confirmant, tantum ut in munitionibus consistere audeant, speciemq. defensorum praebeant. interim, confecta frumentatione, milites nostri clamorem exaudiunt: *praecurrunt equites; quanto res sit in periculo, cognoscunt. hic uero*

ro

*ro nulla munitio est, quae perterritos recipiat. modo conscripti, atque usus militaris imperiti ad tribunum mil. centurionesq. ora conuertunt: quid ab his praecipiatur, exspectant. nemo est tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. barbari, signa procul conspicati, ab oppugnatione desistunt, redisse primo legiones credunt, quas longius discessisse, ex captiuis cognouerant. postea, despecta paucitate, ex omnibus partibus impetum faciunt. Calones in proximum tumulum procurrunt. hinc celeriter deiecti, se in signa, manipulosq. coniiciunt. eo magis timidos perterrent milites. alij, cuneo facto, ut celeriter * perrumpant, censent; quoniam tam propinqua sint castra: &, si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt: alij, ut in iugo constant, atque eundem omnes ferant casum. hoc ueteres non probant milites, quos sub uexillo una profectos docuimus: itaque, inter se cohortati, duce C. Trebonio, equite R. qui eis erat praepositus, per medios hostes perrumpunt, incolumesq. ad uuum in castra perueniunt omnes. hos subsecuti calones, equitesq. eodem impetu, militum uirtute seruantur. at ij, qui in iugo * constiterant, nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neque in eo, quod probauerant, consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neque eam, quam profuisse alijs uim, celeritatemq. uiderant, imitari potuerunt: sed, se in castra recipere conati, iniquum*

in

*in locum demiſerunt · centuriones, quorum non nulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum cauſſa uirtutis in ſuperiores erant ordines huius legionis tranſducti, ne ante partam rei militaris laudem amitterent, fortiſſime pugnantes conciderunt · Militum pars, horum uirtute ſummotis hoſtibus, praeter ſpem incolumis in caſtra peruenit; pars, a barbaris circumuenta, perijt · Germani, deſperata expugnatione caſtrorum, quod noſtros iam conſtitiſſe in munitionibus uidebant, cum ea praeda, quam in ſiluis depoſuerant, trans Rhenum ſeſe receperunt · ac tantus fuit * etiam poſt diſceſſum hoſtium terror, ut ea nocte, cum C· Voluſenus miſſus cum equitatu ad caſtra ueniſſet, fidem non haberent, adeſſe cum incolumi Caeſarem exercitu · ſic * omnium animos timor praeoccupauerat, ut, paene alienata * mente, deletis omnibus copijs, equitatum ſe ex fuga recepiſſe dicerent; neque, incolumi exercitu, Germanos caſtra oppugnaturos fuiſſe contenderent· quem timorem Caeſaris aduentus ſuſtulit. Reuerſus ille, euentus belli non ignarus, unum, quod cohortes ex ſtatione, & praeſidio eſſent emiſſae, queſtus, ne minimo quidem caſu locum relinqui debuiſſe, multum fortunam in repentino hoſtium aduentu potuiſſe iudicauit, multo etiam amplius, quod paene ab ipſo uallo, portisq· caſtrorum barbaros auertiſſent · quarum omnium rerum maxime admirandum uidebatur, quod Germani, qui eo conſilio Rhenum tranſierant,*

*rant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati, optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Caesar, ad uexandos rursus hostes profectus, magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus, in omnes partes dimittit. omnes uici, atque omnia aedificia, quae quisque conspexerat, incendebantur: praeda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum a tanta multitudine iumentorum, atque hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atque imbribus procubuerant: ut, si qui etiam in praesentia se occultassent; tamen iis, deducto exercitu, rerum omnium inopia pereundum uideretur. ac saepe in eum locum uentum est, tanto in omnes partes diuiso equitatu, ut non modo uisum ab se Ambiorigem in fuga * circumspicerent captiui, sed nec plane etiam abisse ex conspectu contenderent; ut, spe consequendi illata, atque infinito labore suscepto, qui se summam a Caesare gratiam inituros putarent, paene naturam studio uincerent; semperq. paullum ad summam felicitatem defuisse uideretur; atque ille latebris, aut siluis, aut saltibus se eriperet; & noctu occultatus, alias regiones, partesq. peteret, non maiore equitum praesidio, quam* IV. *quibus solis uitam suam committere audebat. tali modo uastatis regionibus, exercitum Caesar, duarum cohortium damno, Durocortum Rhemorum reducit; concilioq. in eum locum Galliae indicto, de coniuratione Senonum & Carnutum quaestionem habere instituit;*

stituit;

ſtituit; & de Accone, qui princeps eius conſilij fuerat, grauiore ſententia pronunciata, more maiorum ſupplicium ſumpſit · non nulli, iudicium ueriti, profugerunt: quibus cum aqua, atque igni interdixiſſet, II · *legiones ad fines Treuirorum,* II · *in Lingonibus,* VI · *reliquas in Senonum finibus Agendici in hibernis collocauit; frumentoq. exercitui prouiſo, ut inſtituerat, in Italiam ad conuentus agendos profectus eſt*

C. IVLII. CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE. BELLO. GALLICO
LIBER. VII

Viet a Gallia, Caesar, ut constituerat, in Italiam ad conuentus peragendos proficiscitur. ubi cognoscit de P. Clodij * caede; de senatusq. consulto certior factus, ut omnes Italiae iuniores coniurarent, delectum tota prouincia habere instituit. eae res in Galliam transalpinam celeriter perferuntur. addunt ipsi, & affingunt rumoribus Galli, quod res poscere uidebatur, retineri urbano motu Caesarem, neque in tantis dissensionibus ad exercitum uenire posse. hac impulsi occasione, qui iam ante se populi R. imperio subiectos dolerent, liberius, atque audacius de bello consilia inire incipiunt. indictis inter se principes Galliae concilijs, siluestribus, ac remotis locis, queruntur de Acconis morte; hunc casum ad ipsos * recidere posse, demonstrant; miserantur communem Galliae fortunam; omnibus pollicitationibus, ac praemijs deposcunt, qui belli* initium faciant, & sui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent.* eius in primis rationem habendam esse dicunt, prius quam eorum clamdestina consilia efferantur; ut Caesar ab exercitu intercludatur: id esse facile; quod neque legiones, absente imperatore,*

*audeant ex hibernis egredi; neque imperator sine praesidio ad legiones peruenire possit; postremo, in acie praestare interfici, quam non ueterem belli gloriam, libertatemque, quam a maioribus accepe rant, recuperare. His rebus agitatis, profitentur Carnutes, se nullum periculum, communis salutis causa, recusare; principesq. se ex omnibus bellum facturos pollicentur; &, quoniam in praesentia de obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur, ut iureiurando, ac fide sanciatur, petunt, collatis militaribus signis, quod more eorum grauissima cerimonia continetur, ne, facto initio belli, a reliquis deserantur. tunc, collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur. ubi ea dies uenit, Carnutes Cotuato, & Conetuduno ducibus, desperatis nominibus *Genabin, dato signo, concurrunt; ciuesq. Romanos, qui negotiandi caussa ibi constiterant, in ijs C. Fufium Cottam, honestum equitem Romanum, qui rei frumentariae, iussu Caesaris, praeerat, interficiunt; bonaq. eorum diripiunt. celeriter ad omnes Galliae ciuitates fama perfertur. nam, ubi maior atque illustrior incidit res, clamore, per agros regionesque, significant; hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt; ut tunc accidit. nam, quae Genabi oriente sole gesta essent, ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita sunt: quod spatium est millium passuum circiter CLX. Simili ratione ibi Vercinge-*

torix,

*torix, Celtilli filius, Aruernus, summae potentiae adolescens, cuius pater principatum Galliae totius obtinuerat, & ob eam caussam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus, facile eos incendit. cognito eius consilio, ad arma concurritur: ab Gobanitione, patruo suo, reliquisq. principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimabant; expellitur ex opido Gergouia, non tamen * desistit; atque in agris habet delectum egentium, ac perditorum. hac coacta manu, quoscumque adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. hortatur, ut, communis libertatis caussa, arma capiant: magnisq. coactis copijs, aduersarios suos, a quibus paullo ante erat eiectus, expellit ex ciuitate; rex ab suis appellatur; dimittit quoquo uersus legationes; obtestatur, ut in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turones, Aulercos, Lemouices, Andes, reliquosq. omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum defertur imperium. qua oblata potestate, omnibus ijs ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. armorum quantum quaeque ciuitas domi, quodq. ante tempus efficiat, constituit. in primis equitatui studet: summae diligentiae summam imperij seueritatem addit: magnitudine supplicij dubitantes cogit: nam, maiore commisso delicto, igni, atque omnibus tormentis necat: leuiore de caussa, auribus desectis, aut singulis effossis oculis,*

lis,

lis, domum remittit; ut ſint reliquis documento, & magnitudine poenae perterreant alios. His ſupplicijs celeriter coacto exercitu, Lucterium Cadurcum, ſummae hominem audaciae, cum parte copiarum, in Ruthenos mittit: ipſe in Bituriges proficiſcitur. eius aduentu Bituriges ad Aeduos, quorum erant in fide, legatos mittunt, ſubſidium rogatum, quo facilius hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Aedui de conſilio legatorum, quos Caeſar ad exercitum reliquerat, copias equitatus, perditatuſque, ſubſidio Biturigibus mittunt: qui cum ad flumen Ligerim ueniſſent, quod Bituriges ab Aeduis diuidit, paucos dies ibi morati, neque flumen tranſire auſi, domum reuertuntur: legatisq. noſtris renunciant, ſe, Biturigum perfidiam ueritos, reuertiſſe: quibus id conſilij fuiſſe cognouerint, ut, ſi flumen tranſiſſent, una ex parte ipſi, altera Aruerni ſe circumſiſterent. id ea ne de cauſſa, quam legatis pronunciarunt, an perfidia adducti fecerint, quod nihil nobis conſtat, non uidetur pro certo eſſe ponendum. Bituriges eorum diſceſſu ſtatim ſe cum Aruernis coniungunt. His rebus in Italiam Caeſari nunciatis, cum iam ille uirtute Cn. Pompeij urbanas res commodiorem in ſtatum perueniſſe intelligeret, in tranſalpinam Galliam profectus eſt. eo cum ueniſſet, magna difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum peruenire poſſet. nam, ſi legiones in prouinciam accerſeret, ſe abſente in itinere proelio dimicaturas intelligebat. ſi ipſe ad exercitum contenderet, ne ijs quidem, qui eo tem-*

*pore pacati uiderentur, ſuam ſalutem recte committi uidebat. interim Lucterius Cadurcus, in Ruthenos miſſus, eam ciuitatem Aruernis conciliat: progreſſus in Nitiobriges, & Gabalos, ab utriſque obſides accipit, &, magna coacta manu, in prouinciam Narbonem uerſus, eruptionem facere contendit. qua re nunciata, Caeſar omnibus conſilijs anteuertendum exiſtimauit, ut Narbonem proficiſceretur. eo cum ueniſſet, timentes confirmat: praeſidia in Ruthenis prouincialibus, Volcis, Artomicis, Toloſatibus, circumq. Narbonem, quae loca erant hoſtibus finitima, conſtituit; partem copiarum ex prouincia, ſupplementumque, quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. his rebus comparatis, repreſſo iam Lucterio, & remoto, quod intrare intra praeſidia periculoſum putabat, in Heluios proficiſcitur: etſi mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs diſcludit, duriſſimo tempore anni, altiſſima niue iter impediebat: tamen diſcuſſa niue VI. in altitudinem pedum, atque ita uijs patefactis; ſummo *militum labore ad fines Aruernorum peruenit. quibus oppreſſis inopinantibus, quod ſe Gebenna, ut muro, munitos exiſtimabant, ac ne ſingulari quidem homini umquam eo tempore anni ſemitae patuerant; equitibus imperat, ut, quam latiſſime poſſent, uagentur, & quammaximum hoſtibus terrorem inferant. Celeriter haec fama, ac nuncijs ad Vercingetorigem perferuntur: quem*

perterriti

*perterriti omnes Aruerni circumsistunt: atque obsecrant, ut suis fortunis consulat, *neu se ab hostibus diripi patiatur; praesertim cum uideat omne ad se bellum translatum. quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus. At Caesar biduum in ijs locis moratus, quod, haec de Vercingetorige usu uentura, opinione *praeceperat, per caussam supplementi, equitatusq. cogendi, ab exercitu discedit; Brutum adolescentem ijs copijs praeficit: hunc monet, ut in omnes partes equites quam latissime peruagentur: daturum se operam, ne longius triduo ab castris absit. his constitutis rebus, omnibus suis inopinantibus, quam maximis potest itineribus Viennam peruenit. ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus eo praemiserat, neque diurno, neque nocturno itinere intermisso, per fides Aeduorum in Lingone; contendit, ubi II. legiones hiemabant; ut, si quid etiam de sua salute ab Aeduis iniretur consilij, celeritate praecurreret. eo cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusq. in unum locum omnes cogit, quam de eius aduentu Aruernis *nunciari posset. hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitum reducit, atque inde profectus Gergouiam, Boiorum opidum, * quos ibi, Heluetico proelio uictos, Caesar collocauerat, Aeduisq. attribuerat; oppugnare instituit. magnam haec res Caesari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam par-*

*tem hiemis uno in loco legiones contineret, ne, stipendiarijs Aeduorum expugnatis, cuncta Gallia deficeret, quod nullum in eo amicis praesidium uideretur positum esse; sin maturius ex hibernis educeret, ne ab re frumentaria duris subiectionibus laboraret · praestare uisum est tamen, omnes difficultates perpeti, quam, tanta contumelia accepta, omnium suorum uoluntates alienare · itaque cohortatus Aeduos de supportando commeatu, praemittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturque, ut in fide maneant, atque hostium impetum magno animo sustineant; duabus Agendici legionibus, atque impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios proficiscitur · altero die cum ad opidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret; quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit · * idq · biduo circumuallauit · tertio die missis ex opido legatis de deditione, arma proferri, iumenta produci,* D C · *obsides dari, iubet: ea qui conficeret, C · Trebonium legatum relinquit · ipse, ut quamprimum iter faceret, Genabum Carnutum proficiscitur; qui tunc primum, allato nuncio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum iri existimarent, praesidium Genabi tuendi caussa, quod eo mitterent, comparabant · huc biduo * Caesar peruenit; &, castris ante opidum positis, diei tempore exclusus, in posterum oppugnationem differt; quaeq · ad eam rem usui sint, militibus imperat; &, quod opidum*

dum Genabin fons fluminis Ligeris contingebat, ueritus, ne noctu ex opido* profugerent, II. legiones in armis excubare iubet. Genabenses, paullo ante mediam noctem silentio ex opido egressi, flumen transire coeperunt. qua re per exploratores nunciata, Caesar legiones, quas expeditas esse iusserat, portis incensis, intromittit; atque opido potitur, perpaucis ex hostium numero desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis, atque itinerum* angustiae multitudini fugam intercluserant. opidum diripit, atque incendit; praedam militibus donat, exercitum Ligerim transducit, atque in Biturigum fines peruenit. Vercingetorix,* ubi de Caesaris aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atque obuiam Caesari proficiscitur. ille, opidum Biturigum, positum in uia, Nouiodunum oppugnare instituerat. quo ex opido, cum legati ad eum uenissent, oratum, ut sibi ignosceret, suaeq. uitae consuleret; ut celeritate reliquas res conficeret, qua pleraque erat consecutus, * arma proferri, equos produci, obsides dari, iubet. parte iam obsidum transdita, cum reliqua administrarentur, centurionibus, & paucis militibus intromissis, qui arma, iumentaq. conquirerent, equitatus hostium procul uisus est; qui agmen Vercingetorigis antecesserat: quem simulatque opidani conspexerunt, atque in spem auxilij uenerunt; clamore sublato, arma capere, portas claudere, murum complere, coeperunt. Centuriones in opido, cum ex significatione Gallorum noui ali-*

*quid ab ijs iniri consilij intellexissent, gladijs districtis portas occupauerunt, suosq. omnes incolumes receperunt. Caesar ex castris equitatum educi iubet, * proeliumq. equestre committit: laborantibus iam suis, Germanos equites circiter* CD. *submittit: quos ab initio * secum habere instituerat. eorum impetum Galli sustinere non potuerunt, atque, in fugam coniecti, multis amissis, sese ad agmen receperunt: quibus profligatis, rursus opidani perterriti, comprehensos eos, quorum opera plebem concitatam existimabant, ad Caesarem * perduxerunt, seseq. ei dediderunt. Quibus rebus confectis, Caesar ad opidum Auaricum, quod erat maximum, munitissimumq. in finibus Biturigum, atque agri fertilissima regione, profectus est, quod, eo opido recepto, ciuitatem Biturigum se in potestatem redacturum confidebat. Vercingetorix, tot continuis incommodis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis, suos ad concilium conuocat. docet, longe alia ratione esse bellum gerendum, atque antea sit gestum: omnibus modis huic rei studendum, ut pabulatione, & commeatu Romani probibeantur: id esse facile, quod equitatu ipsi abundent: & quod anni tempore subleuentur, pabulum secari non posse, necessario dispersos hostes ex aedificijs petere: hos omnes quotidie ab equitibus deleri posse: praeterea, salutis caussa, rei familiaris commoda negligenda, uicos, atque aedificia incendi oportere, hoc spatio a Boia quoquo uersus,*

quo

quo pabulandi caussa adire posse uideantur: harum ipsis rerum copiam suppetere, quod, quorum in finibus bellum geratur, eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiam non laturos, aut magno cum periculo longius a castris progressuros, neque interesse, ipsos ne interficiant, impedimentis ue exsuant, quibus amissis bellum geri non possit: praeterea, opida incendi oportere, quae non munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta: neu suis sint ad detrectandam militiam receptacula, neu Romanis proposita, ad copiam commeatus, praedamq. tollendam: haec si grauia, aut acerba uideantur, multo illa grauius aestimari debere, liberos, coniuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici; quae sit necesse accidere uictis. Omnium consensu hac sententia probata, uno die amplius XX *urbes Biturigum incenduntur. hoc* * *idem fit in reliquis ciuitatibus. in omnibus partibus incendia conspiciuntur: quae etsi magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi solatij proponebant, quod se, prope explorata uictoria, celeriter amissa recuperaturos confidebant:* * *deliberatur de Auarico in communi concilio, incendi placet, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad pedes Bituriges, ne pulcherrimam prope totius Galliae urbem, quae & praesidio, & ornamento sit ciuitati, suis manibus succendere cogerentur: facile se loci natura defensuros dicunt, quod prope ex omnibus partibus flumine, & palude circumdata, unum habeat, &*

peranguſtum aditum· datur petentibus uenia, diſſuadente primo Vercingetorige, poſt concedente, & precibus ipſorum, & miſericordia uulgi · defenſores idonei opido deliguntur · Vercingetorix minoribus Caeſarem itineribus ſubſequitur, & locum caſtris deligit, paludibus, ſiluisq· munitum, ab Auarico longe millia paſſuum XV · *ibi per certos exploratores in ſingula diei * tempora, quae ad Auaricum agerentur, cognoſcebat; &, quid fieri uellet, imperabat: omnes noſtras pabulationes, frumentationesq· obſeruabat, diſperſosq· cum longius neceſſario procederent, adoriebatur, magnoq. incommodo afficiebat: etſi, quantum ratione prouideri poterat, ab noſtris occurrebatur, ut incertis temporibus, diuerſisq· itineribus iretur: Caſtris ad eam partem opidi poſitis, Caeſar, quae intermiſſa a flumine, & palude aditum, ut ſupra diximus, anguſtum habebat, aggerem apparare, uineas agere, turres duas conſtituere coepit: nam circumuallare loci natura prohibebat: * de re frumentaria Boios, atque Aeduos adhortari non deſtitit: quorum alteri, quod nullo ſtudio agebant, non multum adiuuabant; alteri non magnis facultatibus, quod ciuitas erat exigua, & infirma, celeriter, quod habuerunt, conſumpſerunt · * ſumma difficultate rei frumentariae affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Aeduorum, incendijs aedificiorum, uſque eo, ut complures dies milites frumento caruerint, &, pecore e longinquioribus uicis*

adacto,

*adacto, extremam famem sustentarent, nulla tamen uox est ab ijs audita populi R. maiestate, et superioribus uictorijs indigna. quinetiam Caesar, cum in *opere singulas legiones appellaret, &, si acerbius inopiam ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret; uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complures annos, illo imperante, meruisse, ut nullam ignominiam acciperent, numquam* infecta re discederent; hoc se ignominiae laturos loco, si inceptam oppugnationem reliquissent: praestare omnes, perferre acerbitates, quam non ciuibus R. qui Genabi perfidia Gallorum interissent, parentarent. haec eadem centurionibus, tribunisq. mil. mandabant, ut per eos ad Caesarem deferrentur. Cum iam muro appropinquassent turres, ex captiuis Caesar cognouit, Vercingetorigem consumpto pabulo castra mouisse propius Auaricum, atque ipsum, cum equitatu, expeditisq. qui inter equites proeliari consuessent, insidiarum caussa eo profectum; quo nostros postero die pabulatum uenturos arbitrabatur. quibus rebus cognitis, media nocte silentio profectus, ad hostium castra mane peruenit. illi, celeriter per exploratores aduentu Caesaris cognito, carros, impedimentaq. sua, in artiores siluas abdiderunt, copias omnes, in loco edito, atque aperto, instruxerunt. qua re nunciata, Caesar celeriter sarcinas conferri, arma expediri, iussit. Collis erat leniter ab infimo accliuis: hunc ex omnibus fere partibus palus difficilis, atque impedita, cingebat, non latior*

tior

tior pedibus L. *hoc ſe colle, interruptis pontibus, Galli fiducia loci continebant, generatimq. diſtributi in ciuitates, omnia uada, ac ſaltus eius paludis certis cuſtodijs obtinebant, ſic animo parati, ut, ſi eam paludem Romani perrumpere conarentur, haeſitantes premerent ex loco ſuperiore: ut qui propinquitatem loci uiderent, paratos prope aequo Marte ad dimicandum exiſtimarent; qui iniquitatem condicionis perſpicerent, inani ſimulatione ſeſe oſtentare, cognoſcerent. indignantes milites Caeſar,* *quod conſpectum ſuum hoſtes ferre poſſent tantulo ſpatio interiecto, et ſignum proelij expoſcentes, edocet, quanto detrimento, & quot uirorum fortium morte neceſſe *eſſet conſtare uictoriam: quos cum ſic animo paratos uideret, ut nullum pro ſua laude periculum recuſarent, ſummae ſe iniquitatis condemnari debere, niſi eorum uitam ſua ſalute habeat cariorem. ſic milites conſolatus, eodem die reducit in caſtra; reliqua, quae ad oppugnationem opidi pertinebant, adminiſtrare inſtituit. Vercingetorix, cum ad ſuos rediſſet, proditionis inſimulatus, quod caſtra propius Romanos mouiſſet, quod cum omni equitatu diſceſſiſſet, quod ſine imperio tantas copias reliquiſſet, quod eius diſceſſu Romani tanta opportunitate, & celeritate ueniſſent, non haec omnia fortuitu, aut ſine conſilio, accidere potuiſſe: regnum illum Galliae malle Caeſaris conceſſu, quam ipſorum habere beneficio. Tali modo accuſatus ad haec reſpondit: Quod Caſtra mouiſſet, factum inopia pabuli,

*buli, etiam ipsis hortantibus: Quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum uero operam neque in loco palustri desiderari debuisse, & illic *fuisse utilem, quo sint profecti: summam imperij se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleretur: cui rei, propter animi mollitiem, studere omnes uideret, quod diutius laborem ferre non possent: Romani si casu interuenerint, fortunae; si alicuius indicio uocati, huic habendam gratiam, quod & paucitatem eorum ex loco superiore cognoscere, & uirtutem despicere potuerint; qui, dimicare non ausi, turpiter se in castra receperint; imperium se a Caesare per proditionem nullum desiderare, quod habere uictoria posset; quae iam esset sibi, ac omnibus Gallis explorata: quin etiam, ipsis remittere, si sibi magis honorem tribuere, quam ab se salutem accipere, uideantur. Haec ut intelligatis, inquit, sincere a me pronunciari, audite Romanos milites. producit seruos, quos in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fame, uinculisq. excruciauerat. ij, iam ante edocti, quae interrogati pronunciarent, milites se esse legionarios dicunt: fame, & inopia adductos, clam ex castris exisse, si quid frumenti, aut pecoris in agris reperire possent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam uires sufficere *cuiusquam, nec ferre operis laborem posse: itaque statuisse imperatorem, si nihil in oppugnatione opidi profecisset, tri*

duo

*duo exercitum * deducere. Haec a me, inquit Ver cingetorix, beneficia habetis, quem proditionis insimulatis: cuius opera sine ueſtro ſanguine, tan tum exercitum uictorem* fame paene conſumptum uidetis: quem turpiter ſe ex fuga recipientem, ne qua ciuitas ſuis finibus recipiat, a me prouiſum eſt. Conclamat omnis multitudo, & ſuo more armis concrepat: quod facere in eo * conſueuerunt, cuius orationem approbant: ſummum eſſe Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum; nec maiori ratione bellum adminiſtrari poſſe. ſtatuerunt, ut* X· *millia hominum delecta ex omnibus* copijs in opidum ſubmittantur: nec ſolis Biturigibus communem ſalutem committendam cenſet; quod paene in eo, ſi opidum retinuiſſent, ſummam uictoriae conſtare intelligebant. ſingulari militum noſtrorum uirtuti conſilia cuiuſquemodi Gallorum occurebant, ut eſt ſummae genus ſollertiae, atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quae ab quoque traduntur, aptiſſimum. nam & laqueis falces auertebant, quas cum deſtinauerant, tormentis introrſus reducebant, & aggerem cuniculis ſubtrahebant, eo ſcientius, quod apud eos magnae ſunt ferrariae, atque omne genus cuniculorum notum, atque uſitatum eſt. totum autem murum ex omni * parte turribus contabulauerant, atque has corijs intexerant. tum, crebris diurnis, nocturnisq. eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur; & noſtrarum turrium*

*rium altitudinem, quantum has quotidianus agger expreſſerat, commiſſis ſuarum turrium malis, adaequabant; & *apertos cuniculos praeuſta, & praeacuta materia, & pice feruefacta, & maximi ponderis ſaxis morabantur, moenibusq. appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac fere forma ſunt. Trabes directae, perpetuae in longitudinem, paribus interuallis, diſtantes inter ſe binos pedes, in ſolo collocantur. *eae reuinciuntur extrorſus, & multo aggere ueſtiuntur. *ea autem, quae diximus interualla grandibus in fronte ſaxis effarciuntur. ijs *collocatis, & coagmentatis, alius inſuper ordo adijcitur, ut idem illud interuallum ſeruetur, neque inter ſe contingant trabes, ſed, paribus intermiſſae ſpatijs, ſingulae ſingulis ſaxis interiectis, arte contineantur. ſic deinceps omne opus *contexitur, dum iuſta muri altitudo expleatur. hoc enim in ſpeciem, uarietatemq. opus deforme non eſt, alternis trabibus, ac ſaxis, quae rectis lineis ſuos ordines ſeruant: tum, ad utilitatem, & defenſionem urbium, ſummam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit, quae, perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumque introrſus reuincta, neque perrumpi, neque diſtrahi poteſt. ijs tot rebus impedita oppugnatione, milites cum toto tempore, frigore, & aſſiduis imbribus * tranſderentur, tamen continenti labore omnia haec * ſuperauerunt, & diebus* XXV *aggerem, latum pedes* CCCXXX, *altum pedes* XXC.

exſtru-

exstruxerunt · cum is murum hostium paene con-
tingeret, &* Caesar ad opus consuetudine excuba-
ret, militesq· cohortaretur, ne quod omnino tem-
pus ab opere intermitteretur, paullo ante III · ui
giliam est animaduersum, fumare aggerem, quem
cuniculos hostes succenderant · eodemq. tempore to
to muro clamore sublato, duabus portis ab utro-
que latere turrium eruptio fiebat · alij faces, at-
que aridam materiam de muro in aggerem eminus
iaciebant; picem, reliquasq. res, quibus ignis ex-
citari potest, fundebant; ut, quo primum currere-
tur, aut cui rei ferretur auxilium, uix ratio iniri
posset · tamen, quod instituto Caesaris duae sem-
per legiones pro castris excubabant, *duaeq· par-
titis temporibus in opere erant, celeriter factum
est, ut alij eruptionibus resisterent, alij turres re-
ducerent, aggeremq· interscinderent, omnis ue-
ro ex castris multitudo ad restinguendum* concur-
reret·cum in omnibus locis, consumpta iam reli-
qua parte noctis, pugnaretur, semperq· hostibus
spes uictoriae redintegraretur, eo magis, quod
deustos pluteos turrium uidebant, nec facile adire
apertos ad auxiliandum animaduertebant, sem-
perq. ipsi recentes defessis succederent, omnemq·
Galliae salutem in illo uestigio temporis positam
arbitrarentur; accidit inspectantibus nobis, quod,
dignum memoria uisum, * praetermittendum non
existimauimus · Quidam ante portam opidi Gal-
lus per manus seui ac picis transditas glebas in
ignem e regione turris proijciebat: scorpione ab
latere*

*latere dextro transiectus, exanimatusq. concidit. hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eodem illo munere fungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus: nec ille prius est a propugnatoribus uacuus relictus locus, quam, restincto aggere, atque omni parte submotis hostibus, finis est pugnandi factus. Omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die, consilium ceperunt, ex opido profugere, hortante, & iubente Vercingetorige. id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant: propterea quod neque longe ab opido castra Vercingetorigis aberant; & palus, quae perpetua intercedebat, Romanos ad insequendum tardabat. iamq. hoc facere noctu apparabant, cum matresfamilias repente in publicum*procurrerunt, flentesque, proiectae ad pedes suorum, omnibus precibus petierunt, ne se, & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, & uirium infirmitas, impediret. ubi eos perstare in sententia uiderunt, quod plerumque in summo periculo timor misericordiam non recipit, conclamare, & significare de fuga Romanis coeperunt. quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uiae praeoccuparentur, consilio destiterunt. postero die Caesar promota turri, perfectisq. operibus, quae facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consilium tempestatem arbitratus est, quod paullo incautius*

cautius

cautius custodias in muro dispositas uidebat, suosq· languidius in opere uersari iussit, &, quid fieri uellet, ostendit. legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum uictoriae perciperent, ijs, qui primi murum adscendissent, praemia* proposuit, militibusq· signum dedit· illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, murumq· celeriter complerunt· hostes, re noua perterriti, muro, turribusq· deiecti, in foro, ac locis patentioribus, cuneatim constiterunt; hoc animo, ut, si qua ex parte obuiam contra ueniretur, acie instructa, depugnarent· ubi neminem in aequum locum sese demittere, sed toto undique muro circumfundi uiderunt, ueriti, ne omnino spes fugae tolleretur, abiectis armis, ultimas opidi partes continenti impetu petiuerunt: parsq· ibi, cum angusto exitu portarum se ipsi premerent, a militibus; pars, iam egressa portis, ab equitibus est interfecta· nec fuit quisquam, qui praedae studeret· sic, & Genabensi caede, & labore operis incitati, non aetate confectis, non mulieribus, non infantibus pepercerunt· denique ex omni eo numero, qui fuit circiter* XL *millium, uix* DCCC, *qui, primo clamore audito, se ex opido *eiecerant, incolumes ad Vercingetorigem peruenerunt. quos ille, multa iam nocte, silentio ex fuga excepit, ueritus, ne qua in castris ex eorum concursu, & misericordia uulgi seditio* oriretur; ut, procul in uia dispositis familiaribus suis, principibusq· ciuitatum, disparandos, deducendosq·*

ad

*ad suos curaret, quae cuique ciuitati pars castrorum ab initio obuenerat. postero die concilio conuocato, consolatus, *cohortatusq. est, ne se admodum animo demitterent, *ne ue perturbarentur incommodo; non uirtute, neque acie uicisse Romanos, sed artificio quodam, & scientia oppugnationis; cuius rei fuerint ipsi imperiti: errare, si qui in bello omnes* secundos rerum euentus exspectent: sibi numquam placuisse, Auaricum defendi, cuius rei testes ipsos haberet; sed factum imprudentia Biturigum, & nimia obsequentia reliquorum, uti hoc* incommodum* acciperetur: id tamen se celeriter maioribus commodis sanaturum: nam, quae ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua diligentia adiuncturum; atque unum consilium totius Galliae effecturum; cuius consensu, ne orbis quidem terrarum possit obsistere: idq. se prope iam effectum habere: interea aequum esse, ab ijs communis salutis caussa impetrari, ut castra munire instituerent, quo facilius hostium repentinos impetus* sustinere possent. Fuit haec oratio non ingrata Gallis, maxime, quod ipse animo non defecerat, tanto accepto incommodo, neque se in occultum abdiderat, neque conspectum multitudinis, fugerat, plusq. animo prouidere, & praesentire existimabatur, quod, re integra, primo incendendum Auaricum, post deserendum, censuerat. itaque, ut reliquorum imperatorum res aduersae auctoritatem minuunt; sic huius ex contrario dignitas, incommodo accepto, in dies augebatur. simul in spem ueniebant, eius af-*

*ſirmatione, de reliquis adiungendis ciuitatibus: *primumq· eo tempore Galli caſtra munire inſtituerunt; & ſic ſunt animo conſternati, homines inſueti laboris, ut omnia, quae imperarentur, ſibi patienda, & perferenda, exiſtimarent· nec minus, quam eſt pollicitus, Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciuitates adiungeret, atque* earum principes donis, pollicitationibusq. alliciebat. huic rei idoneos homines deligebat, quorum quiſque aut oratione ſubdola, aut amicitia facillime* capi poſſet· qui Auarico expugnato refugerant, armandos, ueſtiendosq. curat· ſimul ut deminutae copiae redintegrarentur, imperat certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in caſtra adduci uelit; ſaggitariosq· omnes, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conquiri, & ad ſe mitti, iubet. his rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur· interim Theutomatus, Ollouiconis filius, rex Nitiobrigum, cuius pater ab ſenatu noſtro Amicus erat appellatus, cum magno equitum ſuorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad eum peruenit. Caeſar Auarici complures dies commoratus, *ſummamq· ibi copiam * frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum, ex labore, atque inopia, refecit· iam prope hieme confecta, cum ipſo anni tempore ad gerendum bellum uocaretur: & ad hoſtem proficiſci conſtituiſſet; ſiue eum ex paludibus, ſiluisq· elicere, ſiue obſidione premere poſſet; legati ad eum principes Aeduorum*

rum

*rum ueniunt, oratum, ut maxime necessario tempore ciuitati subueniat; summo esse in periculo rem; quod, cum singuli magistratus antiquitus creari, atque regiam potestatem annum obtinere consuessent; duo magistratum gerant; & se uterque eorum legibus creatum esse dicat: horum esse alterum Conuictolitanem, florentem, & illustrem adolescentem; alterum Cotum, antiquissima familia natum, atque ipsum hominem summae potentiae, & magnae cognationis; cuius frater * Vedeliacus proximo anno eundem magistratum gesserit: ciuitatem omnem esse in armis: diuisum senatum, diuisum populum, suas cuiusque eorum clientelas· quod si diutius alatur controuersia, fore, uti pars cum ciuitatis parte confligat: id ne accidat, positum in eius diligentia, atque auctoritate· Caesar, etsi, a bello, atque hoste discedere, detrimentosum esse existimabat; tamen, non ignorans, quanta ex dissensionibus incommoda oriri consuessent; ne tanta, & tam coniuncta populo R. ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusq· rebus ornasset, ad uim, atque ad arma, descenderent; atque ea pars, quae minus * sibi confideret, auxilia a Vercingetorige accerseret; huic rei praeuertendum existimauit; &, quod, legibus Aeduorum, iis, qui summum magistratum obtinerent, excedere ex finibus non liceret; ne quid de iure, aut legibus eorum deminuisse uideretur, ipse in Aeduo proficisci statuit, senatumq· omnem, & quos inter controuersia esset,*

*ſet, etiam ad ſe euocauit. Cum prope omnis ciuitas eo conueniſſet; doceretur que, paucis clam uocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem a fratre renunciatum; cum leges, duos ex una familia, uiuo utroque, non ſolum magiſtratus creari uetarent, ſed etiam in ſenatu eſſe prohiberent; Cotum magiſtratum deponere coegit; Conuictolitanem, qui per ſacerdotes, more ciuitatis, intermiſſis magiſtratibus, eſſet creatus, poteſtatem obtinere iuſſit. hoc decreto interpoſito, cohortatus Aeduos, ut controuerſiarum, * ac diſſenſionum, obliuiſcerentur, atque, omnibus omiſſis his rebus, huic bello ſeruirent, *eaque, quae meruiſſent praemia ab ſe deuicta Gallia exſpectarent, equitatumq. omnem, & peditum millia* X. *ſibi celeriter mitterent, quae in praeſidijs rei frumentariae cauſſa diſponeret, exercitum in duas partes diuiſit,* IV. *legiones in Senones, Pariſiosq. Labieno ducendas dedit;* VI. *ipſe in Aruernos, ad opidum Gergouiam ſecundum flumen Elauer duxit; equitatus partem illi attribuit, partem ſibi reliquit. qua re cognita, Vercingetorix, omnibus interruptis eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter facere coepit; *cum uterque utrique eſſet exercitui in conſpectu, fereq. e regione caſtris caſtra poneret: diſpoſitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani copias transducerent. erant in magnis Caeſaris difficultatibus res, ne maiorem aeſtatis partem flumine impediretur; quod non fere ante autumnum Elauer uado*

tranſiri

transiri soleat · itaque, ne id accideret, siluestri loco castris positis, e regione unius eorum pontium, quos Vercingetorix rescindendos curauerat, postridie cum II. *legionibus in occulto restitit; reliquas copias, cum omnibus impedimentis, ut consueuerat, misit, demptis quartis quibusq. cohortibus, uti numerus legionum constare uideretur, ijs, quam longissime possent, * progredi iussis; cum iam ex diei tempore coniecturam *caperet, in castra peruentum; ijsdem sublicis, quarum pars inferior integra remanebat, pontem reficere coepit · celeriter effecto opere, * legionibusq. transductis, & loco castris idoneo delecto, reliquas copias reuocauit · Vercingetorix, re cognita, ne contra suam uoluntatem dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit · Caesar ex eo loco quinctis castris Gergouiam peruenit; equestriq. proelio eo die leui facto, perspecto urbis situ, quae, posita in altissimo monte, omnes aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit: de obsessione non prius agendum constituit, quam rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix, castris pro opido in monte positis, mediocribus circum se interuallis, separatim singularum ciuitatum copias collocauerat; atque omnibus eius iugi collibus occupati, qua despici poterat, horribilem speciem praebebat; principesq. earum ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat; seu quid communicandum, seu quid administrandum*

*uideretur: neque ullum fere diem intermittebat, quin, equestri proelio interiectis sagittarijs, quid in quoque esset animi, ac uirtutis suorum, * periclitaretur. Erat e regione opidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atque ex parte circumcisus: quem si tenerent nostri, & aquae magna parte, & pabulatione libera probibituri hostes uidebantur. sed is locus praesidio ab ijs nimis firmo tenebatur. tamen silentio noctis Caesar, ex castris egressus, primus quam subsidium ex opido uenire posset, deiecto praesidio, potitus loco, duas ibi legiones collocauit; fossamq. duplicem duodenum pedum a maioribus castris ad minora perduxit: * ut tuto ab repentino hostium incursu etiam singuli commeare possent. Dum haec ad Gergouiam geruntur, Conuictolitanis Aeduus, cui magistratum adiudicatum a Caesare demonstrauimus, sollicitatus ab Aruernos pecunia, cum quibusdam adolescentibus colloquitur; quorum erat princeps Litauicus, atque eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. cum ijs primum communicat, hortaturq. eos, ut se liberos, & imperio natos, meminerint: unam esse Aeduorum ciuitatem, quae certissimam Galliae uictoriam distineat; cuius auctoritate reliquas contineri; qua transducta, locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse non nullo se Caesaris beneficio affectum, sic tamen, ut iustissimam apud eum caussam obtinuerit; sed plus communi libertati tribuere. cur enim potius Aedui de suo iure,*

& de

& de legibus ad Caesarem disceptaturi, quam Romani ad Aeduos, ueniant? celeriter adolescentibus, & oratione magistratus, & praemio deductis, cum se uel principes eius consilij fore profiterentur; ratio perficiendi quaerebatur: quod ciuitatem temere ad suscipiendum bellum adduci posse, non confidebant. placuit, ut Litauicus decem illis millibus, quae Caesari ad bellum mitterentur, praeficeretur, atque ea ducenda curaret, fratresq. eius ad Caesarem praecurrerent. reliqua qua ratione agi placeat, constituunt. Litauicus, accepto exercitu, cum millia passuum circiter XXX *ab Gergouia abesset, conuocatis subito militibus, lacrymans, quo proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus, nobilitas omnis interijt: principes ciuitatis, Eporedorix, & Virdumarus, insimulati proditionis, ab Romanis, indicta caussa, interfecti sunt. haec ab ijs cognoscite, qui ex ipsa caede fugerunt. nam ego, fratribus, atque omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quae gesta sunt, pronunciare. Producuntur ij, quos ille edocuerat, quae dici uellet: atque eadem, quae Litauicus pronuntiauerat, multitudini exponunt: *omnes equites Aeduorum interfectos, quod collocuti cum Aruernis dicerentur, ipsos se inter multitudinem militum occultasse, atque ex media caede* profugisse. Conclamant Aedui, & Litauicum obsecrant, ut sibi consulat. quasi uero, inquit ille, consilij sit res, ac non necesse sit nobis*

Gergouiam contendere; & cum Aruernis nosmet coniungere · an dubitamus, quin, nefario facinore admisso, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? proinde, siquid in nobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt; atque hos latrones interficiamus · ostendit ciues Romanos, qui eius praesidij fiducia una erant ·* continuo magnum numerum frumenti, commeatusq· diripit, ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuncios tota ciuitate Aeduorum dimittit: in eodem mendacio, de caede equitum, & principum, permanet: hortatur, ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix Aeduus, summo loco natus adolescens, & summae domi potentiae, & una Virdumarus, pari aetate, & gratia, sed genere dispari, quem Caesar ab Diuitiaco transditum, ex humili loco ad summam dignitatem perduxerat, in equitum numero conuenerant, nominatim ab eo euocati. his erat inter se de principatu contentio; & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto, summis opibus pugnauerat · ex ijs Eporedorix, cognito Litauici consilio, media fere nocte rem ad Caesarem defert; orat, ne patiatur, ciuitatem prauis adolescentium consilijs ab amicitia populi R. deficere: quod futurum prouideat, si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem neque propinqui negligere, neque ciuitas leui momento aestimare posset ·*

magna

magna affectus sollicitudine hoc nuncio Caesar, quod semper Aeduorum ciuitati praecipue indulserat, nulla interposita dubitatione, legiones expeditas IV *· equitatumq· omnem ex castris educit · nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra; quod res in celeritate posita *esse uidebatur · C. Fabium legatum, cum legionibus* II *· castris praesidio relinquit. fratres Litauici, cum comprehendi iussisset, paullo ante reperit ad hostes * profugisse · adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoueantur; cupidissimis omnibus, progressus millia passuum* XXV, *agmen Aeduorum conspicatus, immisso equitatu, iter eorum moratur, atque impedit: interdicitq· omnibus, ne quemquam interficiant· Eporedorigem, & Virdumarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites uersari, suosq· appellare, iubet· ijs cognitis & Litauici fraude perspecta, Aedui manus tendere, & deditionem significare, & proiectis armis mortem deprecari incipiunt · Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum, est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit · Caesar, nuncijs ad ciuitatem Aeduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset,* III*· q· horis noctis exercitui, ad quietem, datis, castra ad Gergouiam mouit · medio fere itinere, equites a Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt: summis copijs castra oppugnata demonstrant: cum crebro integri defessis succederent, no-*

stros q·

*ſtrosq. aſſiduo labore defatigarent, quibus, propter magnitudinem caſtrorum, perpetuo *eſſet iiſdem in uallo permanendum: multitudine ſagittarum, atque omnis generis telorum multos uulneratos: ad haec ſuſtinenda magno uſui fuiſſe tormenta; Fabium diſceſſu eorum, duobus relictis portis, obſtruere ceteras, pluteosq. uallo addere, & ſe in poſterum diem ſimilem ad* caſum parare. iis rebus cognitis, Caeſar, ſummo ſtudio militum, ante ortum ſolis in caſtra peruenit. Dum haec ad Gergouiam geruntur, Aedui, primis nunciis a Litauico acceptis, nullum ſibi ad cognoſcendum ſpatium relinquunt. impellit alios auaritia, alios iracundia, & temeritas, quae maxime illi hominum generi eſt innata, ut leuem auditionem habeant pro re comperta. bona ciuium Romanorum diripiunt, caedes faciunt; in ſeruitutem abſtrahunt. adiuuat rem proclinatam Conuictolitanis: plebemq. ad furorem impellit, ut, facinore admiſſo, ad ſanitatem reuerti pudeat. M. Ariſtium tribunum mil. iter ad legionem facientem, fide data, ex opido Cauillono educunt: idem facere cogunt eos, qui negotiandi cauſſa ibi conſtiterant. hos continuo in itinere adorti, omnibus impedimentis exſuunt; repugnantes diem noctemq. obſident: multis utrimque interfectis, *maiorem multitudinem ad arma concitant. interim, nuncio allato, omnes eorum milites in poteſtate Caeſaris teneri, concurrunt ad Ariſtium: nihil publico factum conſilio, demonſtrant: quaeſtionem de bonis di-*

reptis

*reptis decernunt: Litauici, fratrumq. bona publicant: legatos ad Caesarem, sui purgandi gratia, mittunt: haec faciunt, recuperandorum suorum caussa. sed contaminati facinore, & capti compendio ex direptis bonis, quod ea res ad multos pertinebat, * & timore poenae exterriti, consilia clam de bello inire incipiunt, * ciuitatesq. reliquas legationibus sollicitant. quae tametsi Caesar intelligebat; tamen, quam mitissime potest, legatos appellat: nihil se, propter inscientiam, leuitatemq. uulgi, grauius de ciuitate iudicare, neque de sua in Aeduos beneuolentia deminuere. ipse, maiorem Galliae motum exspectans, ne ab omnibus ciuitatibus circumsisteretur, consilio inibat, quemadmodum e Gergouia discederet, ac rursus omnem exercitum contraheret; ne profectio, nata a timore defectionis, similis fugae uideretur. haec cogitanti accidere uisa est facultas bene rei gerendae. nam cum minora in castra, operis perspiciendi caussa, uenisset, animaduertit, collem, qui ab hostibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superioribus diebus uix prae multitudine cerni poterat. admiratus, quaerit ex perfugis caussam, quorum magnus ad eum quotidie numerus confluebat. constabat inter omnes, quod iam ipse Caesar per exploratores cognouerat, dorsum esse eius iugi prope aequum, * sed siluestrem, & angustum, qua esset aditus ad alteram partem opidi: uehementer huic illos loco timere, nec iam aliter sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterum amisissent, quin pae*

ne circumuallati, atque omni exitu, & pabulatione interclusi uiderentur : ad hunc muniendum locum omnes a Vercingetorige euocatos . Hac re cognita, Caesar mittit complures equitum* turmas eo de media nocte: ijs imperat, ut paullo tumultuosius omnibus in locis peruagarentur: prima luce, magnum numerum impedimentorum ex castris detrahi, mulionesq. cum cassidibus, equitum specie, ac simulatione, collibus circumuehi iubet. his paucos addit equites; qui latius ostentationis caussa uagarentur . longo circuitu easdem omnes iubet petere regiones. baec procul ex opido uidebantur, ut erat a Gergouia despectus in castra : neque tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. legionem unam eodem iugo mittit, & paullum progressam inferiore loco constituit, siluisq. occultat. augetur Gallis suspicio, atque omnes illo munitionum copiae transducuntur . uacua castra hostium Caesar conspicatus, tectis insignibus suorum, occultatisq. signis militaribus, raros milites, ne ex opido animaduerterentur, ex maioribus castris in minora transducit : legatisq. quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri uellet, ostendit; in primis monet, ut contineant milites, ne studio pugnandi, aut spe praedae longius progrediantur : quid iniquitas loci habeat incommodi, proponit: hoc una celeritate posse uitari : occasionis esse rem, non proelij . his rebus expositis, signum dat, & ab dextera parte alio adscensu eodem* tempore Aeduos remittit. Opidi murus*

ab pla-

*ab planitie, atque initio adſcenſus, recta regione, ſi nullus amfractus intercederet, ∞ CC paſſus aberat · quidquid huic circuitus ad molliendum cliuum acceſſerat, id ſpatium itineris augebat · a medio fere colle in longitudine, ut natura montis ferebat, ex grandibus ſaxis VI · pedum murum, qui noſtrorum impetum tardaret, produxerant Galli; atque, inferiore omni ſpatio uacuo relicto, ſuperiorem partem collis uſque ad murum opidi denſiſſimis caſtris compleuerant · milites ſigno dato, celeriter ad munitionem perueniunt, *eamq · tranſgreſſi, trinis caſtris potiuntur · ac tanta fuit in capiendis caſtris celeritas, ut Theutomatus, rex Nitiobrigum, ſubito in tabernaculo oppreſſus, ut meridie conquieuerat, ſuperiore corporis parte nudata, uulnerato equo, uix ſe ex manibus praedantium militum eriperet · conſecutus id, quod animo propoſuerat, Caeſar receptui cani iuſſit: * legioniſq · Decimae, qua cum erat concionatus, ſigna conſtitere · at reliquarum milites legionum, non exaudito tubae ſono, quod ſatis magna uallis intercedebat, tamen a tribunis militum, legatiſque, ut erat a Caeſare praeceptum, retinebantur · ſed, elati ſpe celeris uictoriae, & hoſtium* fuga, ſuperiorumq. temporum ſecundis proelijs, nihil adeo arduum ſibi exiſtimabant, quod non uirtute conſequi poſſent: neque prius finem ſequendi fecerunt, quam muro opidi, portiſq · appropinquarunt · tum uero ex omnibus urbis partibus, orto clamore, qui longius aberant, repentino tumultu perterriti, *cum*

hoſtes

hostes intra portas esse existimarent, sese ex opido eiecerunt. Matresfamilias de muro uestem argentumq. iactabant; & pectore nudo prominentes, passis manibus obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent; neu, sicut Auarici fecissent, ne mulieribus quidem, atque infantibus, abstinerent. non nullae, de muris per manus demissae, sese militibus transdebant. L. Fabius, centurio legionis IIX. *quem inter suos eo die dixisse constabat, excitari se Auaricensibus praemijs, neque commissurum, ut prius quisquam murum adscenderet, tres suos nactus manipulares, atque ab ijs subleuatus; murum adscendit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murum extulit. interim ij, qui ad alteram partem opidi, ut supra demonstrauimus, munitionis caussa, conuenerant, primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuncijs incitati, opidum ab Romanis teneri, praemissis equitibus, magno concursu eo contenderunt. eorum ut quisque primus uenerat, sub muro consistebat, suorumq. pugnantium numerum augebat. quorum cum magna multitudo conuenisset, matresfamilias, quae paullo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, &, more Gallico, passum capillum ostentare, liberosq. in conspectum proferre, coeperunt. erat Romanis nec loco, nec numero aequa contentio: simul, & cursu, & spatio pugnae defatigati, non facile recentes, atque integros sustinebant. Caesar, cum iniquo loco pugnari, hostiumq. augeri copias uideret, praemetuens suis, ad T. Sextium*

lega-

*legatum, * quem minoribus castris praesidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextero latere hostium constitueret, ut, si nostros depulsos loco uidisset, quo minus libere hostes insequerentur, terreret. ipse paullum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, euentum pugnae exspectabat. cum acerrime cominus pugnaretur; hostes loco, & numero; nostri uirtute confiderent: subito sunt Aedui uisi, ab latere nostris aperto; quos Caesar ab dextera parte alio adscensu, manus* distinendae caussa, miserat. ij similitudine armorum uehementer nostros perterruerunt: ac, tametsi dextris humeris exsertis animaduertebantur, quod insigne* pacatis esse consueuerat, tamen id ipsum sui fallendi caussa milites ab hostibus factum existimabant. Eodem tempore L. Fabius centurio, quiq. una murum adscenderant, circumuenti, atque interfecti, de muro praecipitantur. M. Petreius, eiusdem legionis centurio, cum portas exscindere conatus esset, a multitudine oppressus, * ac sibi desperans, multis iam uulneribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti erant, Quoniam, inquit, me una uobiscum seruare non possum, uestrae quidem certe saluti prospiciam, quos, cupiditate gloriae adductus, in periculum deduxi. uos, data facultate, uobis consulite. simul* irrupit in medios hostes; duobusq. interfectis, reliquos a porta paullum submouit. conantibus auxiliari suis, Frustra, inquit, meae uitae subuenire conamini, quem iam sanguis,*

guis,

*guis, uiresq· deficiunt· proinde hinc abite, dum est facultas, uosq· ad legionem recipite. ita pugnans*post paullum concidit, ac suis saluti fuit. nostri, cum undique premerentur,* XLVI *centurionibus amissis, deiecti sunt loco. sed intolerantius Gallos insequentes legio* X· *tardauit, quae*pro subsidio paullo aequiore loco constiterat· hanc rursus* XIII· *legionis cohortes exceperunt, quae, ex castris minoribus eductae, cum T. Sextio legato ceperant locum superiorem· Legiones, ubi primum planitiem attigerunt, infestis contra hostes signis constiterunt· Vercingetorix ab radicibus collis suos intra munitiones reduxit· eo die milites sunt paullo minus* DCC· *desiderati, postero die Caesar, concione aduocata, temeritatem, cupiditatemq· militum reprehendit; quod sibi ipsi iudicauissent, quo procedendum, aut quid agendum uideretur, neque, signo recipiendi dato, constitissent, neque a tribunis mil. legatisq· retineri potuissent: exposuit, quid iniquitas loci posset, quid ipse ad Auaricum*sensisset, cum, sine duce, & * sine equitatu deprehensis hostibus, exploratam uictoriam dimisisset, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatem loci*acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, *quos non castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus opidi tardare potuisset, tantopere licentiam, arrogantiamq· reprehendere, quod plus se, quam imperatorem, de uictoria, atque exitu rerum sentire existimarent: nec minus * se in*

milite

milite modeſtiam, & continentiam, quam uirtutem, atque animi magnitudinem, deſiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione confirmatis militibus, ne ob hanc cauſſam animo permouerentur, neu, quod iniquitas loci attuliſſet, id uirtuti hoſtium tribuerent, eadem de profectione cogitans, quae ante ſenſerat, legiones ex caſtris eduxit, aciemq. idoneo loco conſtituit. Cum Vercingetorix nihilominus in aequum locum deſcenderet, leui facto equeſtri proelio, atque eo ſecundo, in caſtra exercitum reduxit. cum hoc idem poſtero die feciſſet, ſatis ad Gallicam oſtentationem minuendam, militumq. animos confirmandos factum exiſtimans, in Aeduos caſtra mouit. ne tum quidem inſecutis hoſtibus, III. die ad flumen Elauer pontem refecit, atque exercitum tranſduxit. ibi a Virdumaro, atque Eporedorige Aeduis appellatus, *diſcit, cum omni equitatu Litauicum ad ſollicitandos Aeduos profectum: opus eſſe, & ipſos praecedere ad confirmandam ciuitatem. etſi multis iam rebus perfidiam Aeduorum Caeſar perſpectam habebat, atque horum diſceſſu admaturari defectionem ciuitatis exiſtimabat; tamen retinendos eos* non cenſuit; ne aut inferre iniuriam uideretur, aut dare timoris aliquam ſuſpicionem. diſcedentibus his breuiter ſua in Aeduos merita expoſuit, quos, & quam humiles accepiſſet, *compulſos in opida, multatos agris, omnibus ereptis *ſocijs, impoſito ſtipendio, obſidibus ſumma cum cõtumelia extortis, et quam in fortunam, quamq.*

O in am-

in amplitudinem deduxisset, ut non solum in pristinum statum redissent, sed omnium temporum dignitatem, & gratiam antecessisse uiderentur · his datis mandatis, eos ab se dimisit · Nouiodunum erat opidum Aeduorum, ad ripas Ligeris opportuno loco positum · huc Caesar omnes obsides Galliae, frumentum, pecuniam publicam, suorum atque exercitus impedimentorum magnam partem contulerat : huc magnum numerum equorum, huius belli caussa in Italia, atque Hispania coemptorum, miserat· eo cum Eporedorix, Virdumarusq· uenissent, & de statu ciuitatis cognouissent, Litauicum Bibracte ab Aeduis receptum, quod est opidum apud eos maximae auctoritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamq· partem senatus ad eum conuenisse, legatos ad Vercingetorigem, de pace, & amicitia concilianda, publice missos; non praetermittendum tantum commodum existimauerunt · itaque, interfectis Nouioduni custodibus, quiq· eo negotiandi, aut itineris caussa, conuenerant, pecuniam, atque equos inter se partiti sunt; obsides ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos curauerunt; opidum, quod ab se teneri non posse, indicabant, ne* cui esset usui Romanis, incenderunt; frumenti, quod subito potuerunt, nauibus auexerunt, reliquum flumine, atque incendio corruperunt; ipsi ex finitimis regionibus copias cogere, praesidia custodiasq· ad ripas Ligeris disponere, equitatumq· omnibus locis, inijciendi timoris caussa, ostentare coeperunt; ut, ab re frumentaria*

Roma-

Romanos excludere, aut adductos inopia ex prouincia expellere possent. quam ad spem multum eos adiuuabat, quod Liger ex niuibus creuerat, ut omnino uado transiri non posse uideretur. Quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandum, ut prius, quam essent maiores eo copiae coactae, dimicaret. nam ut commutato consilio iter in prouinciam cõuerteret, id ne tum quidem necessario faciendum existimabat, cum quod infamia, atque indignitas rei, & oppositus mons Gebenna, uiarumq. difficultas impediebat; tum maxime, quod* adiungi Labieno, atque iis legionibus, quas una miserat, uehementer cupiebat. itaque admodum magnis diurnis, atque nocturnis itineribus confectis, contra omnium opinionem ad Ligerim peruenit; uadoq. per equites inuento, pro rei necessitate, opportuno, ut brachia modo, atque humeri ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, disposito equitatu, qui uim fluminis refringeret, atque hostibus primo adspectu* perturbatis, incolumem exercitum transduxit, frumentumq. in agris, & copiam pecoris nactus, repleto iis rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum haec apud Caesarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia uenerat, relicto Agendici, ut esset impedimentis praesidio, cum IV. legionibus Lutetiam proficiscitur. id est opidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanae. cuius aduentu ab hostibus cognito, ma-*

gnae ex finitimis ciuitatibus copiae conuenerunt. summa imperij transditur Camulogeno Aulerco; qui prope confectus aetate, tamen, propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem euocatus. is, cum animaduertisset, perpetuam esse paludem, quae influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit; nostrosq. transitu prohibere instituit. Labienus primo uineas agere, cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquam id difficilius confieri animaduertit, silentio e castris* III *uigilia egressus, eodem, quo uenerat, itinere Melodunum peruenit. id est opidum Senonum in insula Sequanae positum, *ut paullo ante Lutetiam diximus. deprehensis nauibus circiter* L. *celeriterq. coniunctis, atque eo militibus *impositis, & rei nouitate perterritis opidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione opido potitur. refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum transducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. hostes, re cognita ab ijs, qui a Meloduno *profugerant, Lutetiam incendi, pontesq. eius opidi rescindi iubent. ipsi, *profecti palude, in ripis Sequanae, e regione Lutetiae, contra Labieni castra considunt. iam Caesar a Gergouia discessisse audiebatur: iam de Aeduorum defectione, & secundo Galliae motu rumores afferebantur: Galliq. in colloquijs, interclusum itinere, & Ligere Caesarem, inopia frumenti coactum, in prouinciam contendisse*

tendisse

tendisse confirmabant. Bellouaci autem, defectione Aeduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atque aperte bellum parare coeperunt. Tum Labienus, tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atque antea senserat, intelligebat. neque iam, ut aliquid acquireret, proelioq. hostes lacesseret, sed ut incolumem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. namque altera ex parte Bellouaci, quae ciuitas in Gallia maximam habet opinionem uirtutis, instabant; alteram Camulogenus parato, atque instructo exercitu tenebat. tum legiones, a praesidio, atque impedimentis interclusas, maximum flumen distinebat. tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxilium petendum uidebat: itaque, sub uesperum concilio conuocato, cohortatus, ut ea, quae imperasset, diligenter, industrieq. administrarent, naues, quas a Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit; &, prima confecta uigilia, IV. *millia passuum secundo flumine progredi silentio, ibiq. se exspectari, iubet.* V. *cohortes, quas minime firmas ad dimicandum esse existimabat, castris praesidio relinquit:* V. *eiusdem legionis reliquas de media nocte cum omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirit etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse post paullo, silentio egressus cum* III. *legionibus, eum locum petit, quo naues appelli iusserat. eo cum*

*esset uentum, exploratores hostium, ut * omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. Exercitus, equitatusq. equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio praefecerat, celeriter transmittitur. uno fere tempore sub lucem hostibus nunciatur, in castris Romanorum praeter consuetudinem tumultuari, & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumq. remorum in eadem parte exaudiri, & paullo infra milites nauibus transportari. quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atque omnes perturbatos defectione Aeduorum fugam parare, suas quoque copias in tres partes distribuerunt. nam, & * praesidio e regione castrorum relicto, & parua manu * Metiosedum uersus missa, quae tantum * progrederetur, quantum naues processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt. prima luce & nostri omnes erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus, milites cohortatus, ut suae pristinae uirtutis, & tot secundissimorum proeliorum memoriam tenerent, atque ipsum Caesarem, cuius ductu saepenumero hostes superassent, adesse existimarent, dat signum proelij. primo concursu, ab dextero cornu, ubi* VII. *legio constiterat, hostes pelluntur, atque in fugam conijciuntur: ab sinistro, quem locum* XII. *legio tenebat, cum primi ordines hostium transfixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resistebant, nec dabat suspicionem*

nem fugae quiſquam · ipſe dux hoſtium Camulogenus ſuis aderat, atque eos cohortabatur· ac, incerto etiam nunc exitu uictoriae, cum VII· *legionis tribunis eſſet nunciatum, quae in ſiniſtro cornu gererentur, poſt tergum hoſtium legionem oſtenderunt, ſignaq· intulerunt · ne eo quidem tempore quiſquam loco ceſſit, ſed circumuenti omnes, interfectiq· ſunt · eandem fortunam tulit Camulogenus. at ij, qui praeſidio contra *caſtra Labieni erant relicti, cum proelium commiſſum audiſſent, ſubſidio ſuis ierunt, collemq· ceperunt, neque noſtrorum militum, uictorumq· impetum ſuſtinere potuerunt· ſic, cum ſuis fugientibus permiſti, quos non ſiluae, montesq· texerunt, ab equitatu ſunt interfecti· hoc negotio confecto, Labienus reuertitur Agendicum: ubi impedimenta totius exercitus relicta erant· inde, cum omnibus copijs, ad Caeſarem peruenit· Defectione Aeduorum cognita, bellum augetur· Legationes in omnes partes circummittuntur: quantum gratia, auctoritate, pecunia ualent, ad ſollicitandas ciuitates nituntur: nacti obſides, quos Caeſar apud eos depoſuerat, horum ſupplicio dubitantes territant· petunt a Vercingetorige Aedui, ut ad ſe ueniat, rationesq· belli gerendi communicet· re impetrata, contendunt, ut ipſis ſumma imperij tranſdatur: &, re in controuerſiam deducta, totius Galliae concilium Bibracte indicitur· eodem conueniunt undiq· frequentes multitudines. ſuffragijs res permittitur· ad unum omnes Vercingetorigem probant imperato-*

*rem. ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treuiri abfuerunt; illi, quod amicitiam Romanorum sequebantur; Treuiri, quod aberant longius, & ab Germanis premebantur; quae fuit caussa, quare *toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. magno dolore Aedui *ferunt se deiectos principatu. queruntur fortunae commutationem; & Caesaris indulgentiam in se requirunt; neque tamen, suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. inuiti, summae spei adolescentes, Eporedorix, et Virdumarus, Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus obsides. denique ei rei constituit diem: huc omnes equites, XV. millia numero, celeriter conuenire iubet. peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit; neque fortunam tentaturum, neque aciei dimicaturum; sed, quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu, frumentationibus, pabulationibusq. Romanos prohibere: aequo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, aedificiaq. incendant; qua rei familiaris iactura, perpetuum imperium, libertatemq. se* consequi uideant. His constitutis rebus, Aeduis, Segusianisq. qui sunt finitimi ei prouinciae, X. millia peditum imperat. huc addit equites DCCC. his* praeficit fratrem Eporedorigis, bellumq. *inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabalos, proximosq. pagos Aruernorum, in Heluios, item Ruthenos, Cadurcosq. ad fines Volgarum, Arernicorumq. depopulandos mittit. hic nihilominus clamdestinis nuncijs, legationibusq. Allobroges*

*lobroges sollicitat: quorum mentes nondum a superiore bello resedisse, sperabat. horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius prouinciae pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant praesidia cohortium duarum & uiginti, quae ex ipsa coacta prouincia ab L. Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis proelio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro, Caburi filio, principe ciuitatis, compluribusq. alijs interfectis, intra opida murosq. compelluntur. Allobroges, crebris ad Rhodanum dispositis praesidijs, magna cum cura, & diligentia, suos fines tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex prouincia, atque Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat: equitesq. ab his accersit, & leuis armaturae pedites, qui inter eos proeliari consueuerant. Eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebantur, a tribunis mil. reliquisq. *equitibus Romanis, atque euocatis equos sumit, Germanisq. distribuit. Interea, dum haec geruntur, hostium copiae ex Aruernis, equitesque, qui toti Galliae erant imperati, conueniunt. magno horum coacto numero, cum Caesar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium prouinciae ferri posset, circiter millia passuum X. ab Romanis trinis castris Vercingetorix consedit; *conuocatisq. ad concilium*

praefe-

praefectis equitum, uenisse tempus uictoriae demonstrat: fugere in prouinciam Romanos, Galliaq. excedere: id sibi ad praesentem obtinendam libertatem satis esse: ad reliqui temporis pacem, atque otium, parum profici. maioribus enim coactis copijs reuersuros, neque finem belli facturos; proinde, agmine impeditos adoriantur. si pedites sui auxilium ferant, atque in eo morentur, iter facere non posse: sin, id quod magis futurum confidebat, relictis impedimentis, suae saluti consulant, & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri: nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audent, ne ipsos quidem debere dubitare: id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturum, & terrori hostibus futurum. conclamant equites sanctissimo iureiurando confirmari oportere; ne tecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostium agmen perequitasset. probata re, atque omnibus ad iusiurandum adactis, postero die in tres partes distributo equitatu, duae se acies a duobus lateribus ostendunt: una a primo agmine iter impedire coepit. qua re nunciata, Caesar suum quoque equitatum, tripartito diuisum, ire contra hostem iubet. pugnatur una omnibus in partibus: *consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi uidebantur, eo signa inferri Caesar, aciemq. * conuerti iubebat. quae res & hostes ad*

insequen-

*insequendum tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat · tandem Germani ab dextro latere, summum iugum nacti, hostes loco depellunt, fugientes usque ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copijs consederat, persequuntur, * complu resq· interficiunt · qua re animaduersa, reliqui, ne circumuenirentur, ueriti, se fugae mandant · omnibus locis fit caedes · tres nobilissimi Aedui capti ad Caesarem perducuntur: Cotus, praefectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat; & Cauarillus, qui, post defectionem Litauici, pedestribus copijs praefuerat; & Eporedorix, quo duce ante aduentum Caesaris Aedui cum Sequanis bello contenderant · fugato omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit; * protinusq. Alesiam, quod est opidum Mandubiorum, iter facere coepit; celeriterq· impedimenta ex castris educi, & se subsequi, iussit · Caesar, impedimentis in proximum collem deductis, * duabusq· legionibus praesidio relictis, secutus, quantum diei tempus est passuum, circiter III · millibus hostium ex nouissimo agmine interfectis, altero die ad Alesiam castra fecit· perspecto urbis situ, perterritisq· hostibus, quod equitatu, qua * maxima parte exercitus confidebant, erant pulsi; adhortatus ad laborem milites, Alesiam circumuallare instituit. * ipsum erat opidum in colle summo, admodum edito loco, ut, nisi obsidione expugnari non posse, uideretur· cuius collis radices, duo duabus ex par-*

tibus

tibus flumina subluebant· ante id opidum planities circiter millia passuum III. *in longitudinem patebat · reliquis ex omnibus partibus colles, * mediocri interiecto spatio, pari altitudinis fastigio, opidum cingebant· sub muro, quae pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiae Gallorum compleuerant; fossamque, & maceriam* VI · *in altitudinem* pedum produxerant· eius munitionis, quae ab Romanis instituebatur, circuitus* XI ∞ *passuum tenebat· Castra opportunis locis erant posita; ibiq. castella* XXIII· *facta, in quibus castellis interdiu stationes* disponebantur, ne qua subito * irruptio fieret· haec eadem noctu excubitoribus, ac firmis praesidijs tenebantur· opere instituto, fit equestre proelium in ea planitie, quam intermissam * collibus* III· ∞ *passuum in longitudinem patere, supra demonstrauimus. summa ui ab utrisque contenditur· laborantibus nostris, Caesar Germanos submittit, legionesq· pro castris constituit, * ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat· praesidio legionum addito, nostris * animus augetur: hostes in fugam coniecti, seipsi multitudine impediunt; atque, angustioribus portis relictis, * coartantur· Germani acrius usque ad munitiones sequuntur· fit magna caedes: non nulli, relictis equis, fossam transire, & maceriam transscendere, conantur. paullum legiones Caesar, quas pro uallo constituerat, promoueri iubet· * non minus, qui intra munitiones erant, Galli perturbantur: ueniri ad se*

confestim

*confestim existimantes, ad arma conclamant· non nulli perterriti in opidum irrumpunt· Vercingetorix iubet portas claudi, ne castra nudentur· multis interfectis, compluribus equis captis, Germani sese recipiunt· Vercingetorix, prius quam munitiones ab Romanis perficiantur, consilium capit, omnem a se equitatum noctu dimittere· discedentibus mandat; ut suam quisque eorum ciuitatem adeat; omnesq. qui per aetatem arma ferre possint, ad bellum cogant: sua in illos merita proponit; obtestaturq· ut suae salutis rationem habeant; neu se de communi libertate optime meritum in cruciatum hostibus dedant: * qui si indiligentiores fuerint, millia hominum* XXC· *delecta secum interitura demonstrat: *ratione inita, frumentum se exigue dierum* XXX· *habere, sed paullo etiam longius tolerare posse, parcendo· his datis mandatis, qua erat* nostrum opus intermissum, secunda uigilia silentio equitatum * dimittit; frumentum omne ad se referri, iubet; capitis poenam ijs, qui non paruerint, constituit; pecus, cuius magna erat ab Mandubijs compulsa copia, uiritim distribuit, frumentum parce, & paullatim, metiri instituit; copias omnes, quas pro opido collocauerat, in opidum recipit· his rationibus auxilia Galliae exspectare, & bellum administrare, parat·quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Caesar haec genera munitionis* instituit· fossam pedum* XX· *latam directis lateribus duxit; ut eius solum tantundem pateret, quantum*

tum summa labra distabant . reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus C D. *reduxit : id hoc consilio, quoniam tantum esset* * *necessario spatium complexus, ne facile* * *totum opus militum corona cingeretur ; ne ue de improuiso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conijcere possent . hoc intermisso spatio, duas fossas,* X V. *pedes latas, eadem altitudine, perduxit : quarum interiorem campestribus, ac demissis locis, aqua ex flumine deriuata, compleuit. post eas aggerem, & uallum* X I I. *pedum exstruxit . huic loricam, pinnasq. adiecit, grandibus ceruis, eminentibusq. ad commissuras pluteorum, atque aggeris : qui adscensum hostium tardarent, & turres toto opere circumdedit, quae pedes* X X C. *inter se distarent . erat uno tempore, & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri, necesse, deminutis nostris copijs, quae longius ab castris progrediebantur : & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atque eruptionem ex opido pluribus portis facere, summa ui conabantur . quare ad haec rursus opera addendum Caesar putauit, quo minore numero militum munitiones defendi possent . itaque truncis arborum,* * *haud admodum firmis ramis accisis, atque* * *horum delibratis, atque praeacutis cacuminibus, perpetuae fossae, quinos pedes altae, ducebantur . huc illi stipites demissi, & ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant.* * *quini erant ordi-*

nes

*nes coniuncti inter se, atque implicati; quo qui intrauerant, se ipsi acutissimis uallis induebant. * hos Cippos appellabant. * ante hos, obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paullatim angustiore ad summum fastigio. * huc teretes stipites, feminis crassitudine, ab summo praeacuti, & praeusti, demittebantur; ita, ut non amplius* IV. *digitis ex terra eminerent, simul, confirmandi, & stabiliendi caussa, singuli ab infimo solos pedes terra* exculcabantur: reliqua pars scrobis ad occultandas insidias uiminibus, ac * uirgultis integebatur. huius * generis octoni ordines *ducti ternos inter se pedes distabant. id ex similitudine floris Lilium appellabaut. ante haec taleae pedem longae ferreis hamis infixis * totae in terram insodiebauttur; mediocribusq. intermissis spatijs, omnibus locis differebantur, quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis, regiones secutus, quam potuit aequissimas, pro loci natura* XIV. *millia passuum complexus, pares eiusdem generis munitiones, diuersas ab his, contra exteriorem hostem perfecit: ut ne magna quidem multitudine, si * ita accidat, eius discessu munitionum praesidia circumfundi possent, * ne cum periculo ex castris egredi cogerentur: dierum.* XXX. *pabulum, frumentumq. habere omnes conuectum iubet. Dum haec ad Alesiam geruntur, Galli, concilio principum indicto, non * omnes, qui arma efrre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos*

*dos ſtatuunt, ſed certum numerum * cuique ciui-
tati imperandum; ne, * tanta multitudine confu-
ſa, nec moderari, nec diſcernere ſuos, nec * fru-
menti rationem habere, poſſent. imperant Ae-
duis, atque eorum clientibus, Seguſianis, * Am
bibaretis, Aulercis, Brannouicibus, Brannouijs
millia* XXXV. *parem numerum Aruernis, adiun-
ctis Heleuteris, Cadurcis, Gaballis, * Vellaunijs,
qui ſub imperio Aruernorum eſſe conſueuerunt;
Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Santonibus,
Ruthenis, Carnutibus* XXII. *millia; Bellouacis*
X; *totidem Lemouicibus; octona Pictonibus, &
Turonibus, & Pariſiis, et Heluetijs; Sueſſionibus,
Ambianis, Mediomatricibus, Petrocorijs, Ner-
uijs, Morinis, * Nitiobrigibus quina millia; Au-
lercis, Cenomanis totidem; Atrebatibus* IV.
*millia; Bellocaſſis, Lexouijs, Aulercis, Eburo-
nibus, terna; Rauracis, & Boijs* XXX; *uniuer-
ſis ciuitatibus, quae Oceanum attingunt, quaeq.
eorum conſuetudine Armoricae appellantur, quo
ſunt in numero Curioſolites, Rhedones, Ambiba-
ri, Cadetes, Oſiſmi, Lemouices, Veneli, ſena.
ex his Bellouaci ſuum numerum non * contulerunt;
quod ſe ſuo nomine, atque arbitrio cum Romanis
bellum geſturos * dicerent, neque cuiuſquam im-
perio obtemperaturos. rogati tamen a Commio,
pro eius hoſpitio* II. *millia miſerunt. huius opera
Commij, ita ut antea demonſtrauimus, fideli, at-
que utili ſuperioribus annis erat uſus in Britannia
Caeſar: * pro quibus meritis ciuitatem eius immu-*

nem

*nem esse iusserat; iura, * legesq. reddiderat; atque ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen uniuersae Galliae consensio fuit libertatis uindicandae, & pristinae belli laudis recuperandae, ut neque beneficijs, neque amicitiae memoria, mouerentur: omnesq. & animo, & opibus, in id bellum incumberent, coactis equitum* IIX. *millibus, & peditum circiter* CCXL. *haec in Aeduorum finibus recensebantur: numerusq. inibatur: praefecti constituebantur: Commio Atrebati, Virdumaro, & Eporedorigi Aeduis, Vergasillauno Aruerno, consobrino Vercingetorigis, summa imperij transditur. ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes, alacres, & fiduciae pleni, ad Alesiam proficiscuntur. nec erat omnium quisquam, qui adspectum modo tantae multitudinis sustineri posse arbitraretur, praesertim ancipiti proelio; cum ex opido eruptione pugnaretur, & foris tantae copiae equitatus, peditatusq. cernerentur. at ij, qui Alesiae obsidebantur, praeterita die, qua suorum auxilia exspectauerant, consumpto omni frumento, inscij, quid in Aeduis gereretur, concilio coacto, de exitu fortunarum suarum consultabant. ac uarijs dictis sententijs, quarum pars deditionem; pars, dum uires suppeterent, eruptionem censebant, non praetereunda uidetur oratio Critognati, propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem. hic, summo in Aruernis* natus loco, & magnae habitus auctoritatis, Nihil, inquit, de eorum senten-*

*tia dicturus sum, qui turpissimam seruitutem deditionis nomine appellant; neque hos habendos ciuium loco, neque ad consilium adhibendos censeo. cum ijs mihi res sit, qui eruptionem probant: quorum in consilio omnium uestrum consensu pristinae residere uirtutis memoria uidetur. Animi est ista mollities, non uirtus, inopiam paullisper ferre non posse. qui se ultro morti offerant, facilius reperiuntur, quam qui dolorem patienter ferant: *atque ego hanc sententiam probarem. nam apud me multum dignitas potest, si nullam, praeterquam uitae*nostrae, iacturam fieri uiderem. sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quam ad nostrum auxilium concitauimus. quid, hominum millibus* XXC. *uno loco interfectis, propinquis, consanguineisq. nostris, animi fore existimatis, si paene in ipsis cadaueribus proelio decertare * cogentur? nolite hos uestro auxilio * spoliare, qui uestrae salutis caussa suum periculum *neglexerint; nec stultitia, ac temeritate uestra, aut imbecillitate animi, omnem Galliam prosternere, ac perpetuae seruituti* addicere. an, quod ad diem non uenerint, de eorum fide, constantiaq. dubitatis? quid ergo Romanos in illis ulterioribus munitionibus, *animi ne caussa quotidie exerceri putatis? Si illorum nuncijs confirmari non potestis, omni aditu praesaepto, ijs utimini testibus, appropinquare eorum aduentum; cuius * rei timore exterriti, diem, noctemq. in opere uersantur. quid ergo mei consilij est? facere, quod nostri*

stri

ſtri maiores nequaquam pari bello Cimbrorum, Teutonorumq· fecerunt; qui, in opida compulſi, ac ſimili inopia ſubacti, eorum corporibus, qui aetate inutiles ad bellum uidebantur, uitam tolerauerunt, neque ſe hoſtibus tranſdiderunt· cuius rei exemplum ſi non haberemus, tamen libertatis cauſſa inſtitui, & poſteris prodi pulcherrimum iudicarem· nam, quid huic ſimile bello fuit? depopulata Gallia, magnaq· illata calamitate, Cimbri finibus noſtris aliquando exceſſerunt, atque alias terras petierunt, iura, leges, agros, libertatem nobis relinquerunt· Romani uero quid petunt aliud, aut quid uolunt, niſi inuidia adducti, quos fama nobiles, potentesq. bello cognouerunt, horum in agris, ciuitatibusq· conſidere, atque his aeternam iniungere ſeruitutem? neque enim umquam alia condicione bella geſſerunt· quod ſi ea, quae in longinquis nationibus geruntur, ignoratis; reſpicite finitimam Galliam, quae, in prouinciam redacta, iure, & legibus commutatis, ſecuribus ſubiecta, perpetua premitur ſeruitute· Sententijs dictis, conſtituunt, ut, qui ualetudine, aut aetate, inutiles ſunt bello, opido excedant; atque omnia prius experiantur, quam ad Critognati ſententiam deſcendat; illo tamen potius utendum conſilio, ſi res cogat, atque auxilia morentur, quam deditionis, aut pacis ſubeundam condicionem· Mandubij, qui eos opido receperant, cum liberis, atque uxoribus, exire coguntur· ij, cum ad munitiones Romanorum acceſſiſſent, flentes,*

*omnibus precibus orabant, ut se, in seruitutem receptos, cibo iuuarent. * hos Caesar, dispositis in uallo custodijs, recipi prohibebat. interea Commius, & reliqui duces, quibus summa imperij permissa erat, cum omnibus copijs ad Alesiam perueniunt, &, colle exteriore occupato, non longius D. passibus a nostris munitionibus considunt. postero die equitatu ex castris educto, omnem eam planitiem, quam in longitudinem III. ∞ passuum patere demonstrauimus, complent; pedestresq. copias, paullum ab eo loco, abditas in locis superioribus constituunt. erat ex opido * Alesia despectus in campum. concurritur, his auxilijs uisis: fit gratulatio inter eos, atque omnium animi ad laetitiam excitantur: itaque, productis copijs, ante opidum considunt, & proximam fossam cratibus * integunt, atque aggere explent; seq. ad eruptionem, atque omnes casus, comparant. Caesar, omni exercitu ad utramque partem munitionum disposito, ut, si usus ueniat, suum quisque locum teneat, & nouerit, equitatum ex castris educi, & proelium committi, iubet. erat ex omnibus castris, quae summum undique iugum tenebant, despectus; atque omnium militum intenti animi pugnae * euentum exspectabant. Galli inter equites, raros sagittarios, expeditosq. leuis armaturae interiecerant, qui suis cedentibus auxilio succurrerent; & nostrorum equitum impetum sustinerent. ab his complures de improuiso uulnerati, proelio excedebant. cum suos*

pugna

pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine uiderent; ex omnibus partibus, & ij, qui munitionibus continebantur; & ij, qui ad auxilium conuenerant, clamare, & ululatu suorum animos confirmabant. quod in conspectu omnium res gerebatur, neque recte, aut turpiter factum celari poterat; utrosque & laudis cupiditas, & timor ignominiae ad uirtutem excitabat. cum a meridie prope ad solis occasum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hostes impetum fecerunt, eosq. propulerunt. quibus in fugam coniectis, sagittarij circumuenti, interfectiq. sunt. item ex reliquis partibus nostri cedentes usque ad castra insecuti, colligendi facultatem non dederunt. at ij, qui ab Alesia processerant, maesti, prope uictoria desperata, se in opidum receperunt. uno die intermisso, Galli, atque hoc spatio, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. subito clamore sublato, qua significatione, qui in opido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent, crates proijcere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de uallo deturbare, reliquaq. quae ad oppugnationem pertinent, administrare. eodem tempore clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atque ex opido* educit. nostri, ut superioribus *diebus suus cuique erat locus attributus, ad munitiones accedunt, * fundis, libralibus, sudibusque, quas in*

*opere diſpoſuerant, ac glandibus Gallos perterrent. Proſpectu tenebris adempto, multa utrimque uulnera accipiuntur, complura tormentis tela conijciuntur. At M. Antonius, & C. Trebonius, legati, quibus eae partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte premi noſtros intellexerant, ijs auxilio ex ulterioribus caſtellis deductos ſubmittebant. dum longius ab munitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebant: poſtea quam propius ſucceſſerunt; aut ſe ipſi ſtimulis inopinantes induebant; aut, in ſcrobes *delapſi, transfodiebantur; aut ex uallo, turribus tranſiecti, pilis muralibus interibant. multis undique uulneribus acceptis, nulla munitione perrupta, cum lux * appareret; ueriti, ne ab latere aperto ex ſuperioribus caſtris eruptione circumuenirentur, ſe ad ſuos receperunt. at interiores, dum ea, quae a Vercingetorige ad eruptionem praeparata erant, proferunt, priores foſſas explent, diutius in ijs rebus adminiſtrandis morati, prius ſuos diſceſſiſſe cognouerunt, quam munitionibus appropinquarent; ita, re infecta, in opidum reuerterunt. Bis magno cum detrimento repulſi Galli, quid agant, conſulunt: locorum peritos adhibent: ab his ſuperiorum caſtrorum ſitus, munitionesq. cognoſcunt. erat a ſeptemtrionibus collis, quem quia, propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant, noſtri, neceſſario paene iniquo loco, & leniter decliui, caſtra fecerunt. haec C. Antiſtius*

ſtius Reginus, & C. Caninius Rebilus, legati, cum II. *legionibus obtinebant. cognitis per *exploratores regionibus, duces hoſtium* LX. *millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quae maximam uirtutis opinionem habebant; quid, quoq. pacto agi placeat, occulte inter ſe conſtituunt. adeundi tempus definiunt, cum meridies eſſe uideatur. ijs copijs Vergaſillaunum Aruernum, unum ex* IV. *ducibus, propinquum Vercingetorigis, praeficiunt. ille ex caſtris prima uigilia egreſſus, prope confecto ſub lucem itinere, poſt montem ſe occultauit, militesq. ex nocturno labore ſeſe reficere iuſſit: cum iam meridies appropinquare uideretur, ad ea caſtra, quae ſupra demonſtrauimus, contendit; eodemq. tempore equitatus ad campeſtres munitiones accedere, & reliquae copiae ſeſe pro caſtris oſtendere coeperunt. Vercingetorix ex arce Aleſiae ſuos conſpicatus, ex opido egreditur; e caſtris longurios, muſculos, falces, reliquaque, quae eruptionis cauſſa parauerat, profert. pugnatur uno tempore omnibus locis, atque omnia tentantur. * quae minime uiſa pars firma eſſet, huc concurritur. Romanorum manus tantis munitionibus diſtinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multum ad terrendos noſtros ualuit clamor, qui poſt tergum pugnantibus exſtitit, quod ſuum periculum in aliena uident uirtute conſiſtere. omnia enim plerumque, quae abſunt, uehementius hominum mentes perturbant. Caeſar, idoneum locum na-*

ctus, quid quaque in parte geratur, cognoscit, laborantibus submittit, utrisque ad omnia occurrit: unum illud esse tempus praedicat, quo maxime contendi conueniat. Galli, nisi perfregerint munitiones, de omni salute desperant. Romani, si rem obtinuerint, finem laborum omnium exspectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasillaunum missum demonstrauimus. * exiguum loci ad decliuitatem fastigium magnum habet momentum. alij tela conijciunt. alij, testudine facta, subeunt. defatigatis inuicem integri succedunt. agger ab uniuersis in munitionem coniectus, & adscensum dat Gallis, & quae in terram occultauerant Romani, contegit. nec iam arma nostris, nec uires, suppetunt. his rebus cognitis, Caesar Labienum cum cohortibus VI. subsidio laborantibus mittit; & imperat, si sustinere non possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret; id, nisi necessario, non faciat. ipse adit reliquos. cohortatur, ne labori succumbant: omnium superiorum dimicationum fructum in eo die, atque hora docet consistere. interiores, desperatis campestribus loci propter magnitudinem munitionum, loca praerupta ex adscensu tentant. huc ea, quae parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant: aggere & cratibus, aditus expediunt: falcibus uallum, ac loricam, rescindunt. * Caesar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus VI. post cum alijs VII. Fabium*

lega-

legatum: postremo ipse, cum uehementius pugnaretur, integros subsidio adducit. restituto proelio, ac repulsis hostibus, eo, quo Labienum miserat, contendit; cohortes IV. *ex proximo castello educit: equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus, postquam neque aggeres, neque fossae uim hostium sustinere poterant, coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis praesidijs deductas fore obtulit, Caesarem per nuncios facit certiorem, quid faciendum existimet. accelerat Caesar, ut proelio intersit. eius aduentu ex colore uestitus cognito, quo insigni in proelijs uti consueuerat, turmisq. equitum, & cohortibus uisis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus haec* decliuia, & deuexa, cernebantur, hostes committunt proelium. utrimque clamore sublato, excipitur rursus ex uallo, atque omnibus munitionibus clamor. nostri, emissis pilis, gladijs rem gerunt. repente post tergum equitatus cernitur: cohortes aliae appropinquant: hostes terga uertunt: fugientibus equites occurrunt: fit magna caedes. Sedulius dux, & princeps Lemouicum occiditur: Vergasillaunus Aruernus uiuus in fuga comprehenditur: signa militaria* LXXIV. *ad Caesarem referuntur. pauci, ex tanto numero, se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex opido caedem, & fugam suorum, desperata salute, copias a munitionibus reducunt. fit protinus, hac re audita, ex castris*

Gallo-

*Gallorum ſuga · quod niſi crebris ſubſidijs, ac totius diei labore milites fuiſſent defeſſi, omnes hoſtium copiae deleri potuiſſent. de media nocte miſſus equitatus nouiſſimum agmen conſequitur · magnus numerus capitur, atque interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates diſcedunt · poſtero die Vercingetorix, concilio conuocato, id ſe bellum ſuſcepiſſe non ſuarum neceſſitatum, ſed communis libertatis, cauſſa demonſtrat; &, quoniam ſit fortunae cedendum, ad utramque rem ſe illis offerre, ſeu morte ſua Romanis ſatisfacere, ſeu uiuum tranſdere uelint · Mittuntur de his rebus ad Caeſarem legati · iubet arma transdi, principes produci · ipſe in munitione pro caſtris conſedit: eo duces producuntur · Vercingetorix deditur: arma proijciuntur · reſeruatis Aeduis, atque Aruernis, ſi per eos ciuitates recuperare poſſet, ex reliquis captiuis toto exercitui capita ſingula, praedae nomine, diſtribuit · his rebus confectis, in Aeduos proficiſcitur; ciuitatem recipit. eo legati ab Aruernis miſſi, * quae imperaret, ſe facturos pollicentur. imperat magnum numerum obſidum: legiones in hiberna mittit: captiuorum circiter* XX · *millia Aeduis, Aruernisq· reddit: T. Labienum cum* II · *legionibus, & equitatu in Sequanos proficiſci iubet: huic M· Sempronium Rutilum attribuit: C· Fabium, & L· Minucium Baſilium cum* II · *legionibus in Rhemis collocat, nequam a finitimis Bellouacis calamitatem accipiant: C· Antiſtium Reginum in Ambibaretos,*

T· Se-

T. Sextium in Bituriges, C. Caninium Rebilum in Ruthenos, cum ſingulis legionibus mittit: Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpicium Cabilloni, & Matiſconae in Aeduis ad Ararim, rei frumentariae cauſſa, collocat: ipſe Bibracte hiemare conſtituit. Huius anni rebus cognitis, Romae dierum XX. *ſupplicatio indicitur*

A. HIRTII; vel, OPPII;
COMMENTARIORVM
DE. BELLO. GALLICO
LIBER. IIX

OACTVS *assiduis tuis uocibus, Balbe, cum quotidiana mea recusatio, non difficultatis excusationem, sed inertiae uideretur deprecationem habere, difficillimam rem suscepi. Ceesaris nostri commentarios rerum gestarum Galliae, non comparandos superioribus, atque insequentibus eius scriptis, contexui, * nouissimeq. imperfecta ab rebus gestis Alexandriae confeci, usque ad exitum non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitae Caesaris. quos utinam qui legent, scire possint, quam inuitus susceperim scribendos, quo facilius caream stultitiae, atque arrogantiae crimine, qui me *medium interposuerim Caesaris scriptis. constat enim inter omnes, nihil tam operose ab alijs esse perfectum, quod non horum elegantia commentariorum superetur: qui sunt editi, ne scientia tantarum* rerum gestarum scriptoribus deesset: adeoque probantur omnium iudicio, ut praerepta, non praebita, facultas scriptoribus uideatur. cuius tamen rei maior nostra, quam reliquorum, est admiratio. ceteri enim, quam bene, atque emendate; nos, etiam quam facile, atque celeriter, eos*

perfe-

* *perfecerit, scimus. Erat autem in Caesare* cum facultas, atque elegantia summa scribendi, tum uerissima suorum scientia consiliorum explicandorum. Mihi ne illud quidem accidit, ut Alexandrino, atque Africano bello interessem. quae bella quamquam ex parte nobis Caesaris * sermone sint nota: tamen aliter audimus ea, quae rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt; aliter, quae pro testimonio summus dicturi. sed ego nimirum, dum omnes excusationis caussas colligo, ne cum Caesare conferar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo, quod me iudicio cuiusquam existimem posse cum Caesare comparari. Vale*

OMNI *Gallia deuicta, Caesar cum a superiore aestate nullum bellandi tempus intermisisset, militesq. hibernorum quiete reficere a tantis laboribus uellet; complures eodem tempore ciuitates renouare belli consilia nunciabantur, coniurationesq. facere. cuius rei uerisimilis caussa afferebatur, quod Gallis omnibus cognitum esset, neque, ulla multitudine in unum locum coacta, resisti posse Romanis; nec, si diuersa bella complures eodem tempore intulissent ciuitates, satis auxilij, aut spatij, aut copiarum, habiturum exercitum populi R. ad omnia persequenda: non esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recusandam, si tali mora reliquae possent se uindicare in libertatem. quae ne opinio Gallorum confirmaretur, Caesar M. Antonium quaestorem suis praefecit hibernis: ipse, equitatus praesidio, pridie kal. Ian.*

ab

ab odido Bibracte proficiſcitur ad legionem XII. *quam non longe a finibus Aeduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq. adiungit legionem* XI, *quae proxima fuerat. binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copioſiſſimos agros Biturigum ducit: qui cum latos fines, & complura opida, haberent, unius legionis hibernis non* poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq. facerent. repentino aduentu Caeſaris, accidit, quod imparatis diſiectisq. fuit neceſſe, ut, ſine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quam confugere in opida poſſent. namq. etiam illud uulgare incurſionis ſignum hoſtium, quod incendijs aedificiorum intelligi conſueuit, Caeſaris id erat interdicto ſublatum, ne aut copia pabuli, frumentiq. ſi longius progredi uellet, deficeret; aut hoſtes incendijs terrerentur. multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere potuerant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hoſpitijs confiſi, aut ſocietate conſiliorum, confugerant, fruſtra. nam Caeſar magnis itineribus omnibus locis occurrit; nec dat ulli ciuitati ſpatium de aliena potius, quam de domeſtica, ſalute cogitandi. qua celeritate, & fideles amicos retinebat; & dubitantes, terrore ad condiciones pacis adducebat. tali condicione propoſita, Bituriges, cum ſibi uiderent clementia Caeſaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasq. ciuitates ſine*

ulla

ulla poena dedisse obsides, atque in fidem receptas esse, idem fecerunt. Caesar militibus, pro tanto labore, ac patientia, qui brumalibus diebus, itineribus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissime permanserant in labore, ducenos sestertios, centurionibus II. *millia nummum praedae nomine condonanda pollicetur: legionibusq. in hiberna remissis, ipse se recepit die* XL *Bibracte. ibi cum ius diceret, Bituriges ad eum legatos mittunt, auxilium petitum contra Carnutes; quos intulisse bellum sibi quaerebantur. qua re cognita, cum non amplius* X. *&* IIX. *dies in hibernis esset commoratus legiones* XIV. *&* VI. *ex hibernis ab Arare educit: quas ibi collocatas, explicandae rei frumentariae caussa, superiore commentario demonstratum est. ita cum* II, *legionibus, ad persequendos Carnutes, proficiscitur. cum fama exercitus ad hostes esset perlata, calamitate ceterorum ducti Carnutes, desertis uicis, opidisque, quae tolerandae hiemis caussa, constitutis repente exiguis ad necessitatem edificijs, incolebant, (nuper enim deuicti complura opida dimiserant) dispersi profugiunt. Caesar erumpentes, eo maxime tempore, acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in opido Carnutum Genabo castra ponit, atque, in tecta partim Gallorum,* * *partim coniectis celeriter stramentis, quae tentoriorum integendorum gratia erant inaedificata, milites contegit: equites tamen & auxiliarios pedites in omnes partes mittit, quascumq.*

petisse

petiſſe dicebantur hoſtes: nec fruſtra. nam plerumque magna praeda potiti noſtri reuertuntur. oppreſſi Carnutes hiemis difficultate, terrore periculi, cum, tectis expulſi, nullo loco diutius conſiſtere auderent, nec ſiluarum praeſidio tempeſtatibus duriſſimis tegi poſſent: diſperſi, magna parte amiſſa ſuorum, diſſipantur in finitimas ciuitates. Caeſar, tempore anni difficillimo, cum ſatis haberet, conuenientes manus diſſipare, ne quod initium belli naſceretur; quantumq. in ratione eſſet, exploratum haberet, ſub tempus aeſtiuorum nullum ſummum bellum poſſe conflari; C. Trebonium cum II. *legionibus, quas ſecum habebat, in hibernis Genabi collocauit: ipſe, cum crebris legationibus Rhemorum certior fieret, Bellouacos, qui belli gloria Gallos omnes, Belgasq. praeſtabant, finitimasq. ijs ciuitates, duce Corbeo Bellouaco, & Commio Atrebate, exercitu comparare, atque in unum locum cogere, ut omni multitudine in fines Sueſſionum, qui Rhemis erant attributi, facerent impreſſionem; pertinere autem non tantum ad dignitatem, ſed etiam ad ſalutem ſuam iudicaret, nullam callamitatem ſocios optime de rep. meritos accipere; legionem ex hibernis euocat rurſus* XI; *litteras autem ad C. Fabium mittit, ut in fines Sueſſionum legiones* II, *quas habebat, adduceret; alteramq. ex duabus a T. Labieno accerſit ita. quantum hibernorum opportunitas, belliq. ratio poſtulabat, perpetuo ſuo labore, inuicem legionibus expeditionum onus*

nus

*nus iniungebat · his copijs coactis, ad Bellouacos proficiscitur; castrisq· in eorum finibus positis, equitum turmas dimittit in omnes partes ad aliquos excipiendos, ex quibus hostium consilia cognosceret · equites, officio functi, renunciant paucos in aedificijs esse inuentos; atq· hos, non qui agrorum incolendorum caussa remansissent, (nam que esse undique diligenter demigratum) sed qui speculandi gratia essent remissi. a quibus cum quaereret Caesar, quo loco multitudo esset Bellouacorum, quodq· esset consilium eorum, inueniebat, Bellouacos omnes, qui arma ferre possent, in unum locum conuenisse; itemq· Ambianos, Aulercos, Caletes, * Vellecassis, Atrebates locum castris * excelsum, impedita circumdatum palude, delegisse; omnia impedimenta in ulteriores siluas contulisse; complures esse principes belli auctores, sed multitudinem maxime Corbeo obtemperare, quod ei summo odio esse nomen populi R· * intellexissent: paucis ante diebus, ex his castris Commium discessisse ad auxilia Germanorum adducenda, quorum & uicinitas propinqua, & multitudo esset infinita; constituisse autem Bellouacos, omnium principum consensu, summa plebis cupiditate, ut, * si diceretur Caesar cum III· legionibus uenire, offerrent se ad dimicandum, ne, miseriore, ac duriore postea condicione, cum toto exercitu decertare cogerentur: sin maiores copias adduceret, in eo loco * permanerent, quem delegissent; pabulatione autem, quae propter an-*

*ni tempus cum exigua, tum disiecta esset, & frumentatione, & reliquo commeatu ex insidijs prohibere Romanos. quae Caesar cum consentientibus * plurimis cognouisset; atque ea, quae proponerentur, consilia plena prudentiae, longeq. a temeritate barbarorum remota esse iudicaret; omnibus rebus inseruiendum statuit, quo celerius hostes, contempta suorum paucitate, prodirent in aciem. singularis enim uirtutis ueterrimas legiones* VII. IIX. *&* IX. *& habebat, summae spei, delectaeq. iuuentutis* XI. *quae, octauo iam stipendio functa, tamen, collatione reliquarum, nondum eandem uetustatis, & uirtutis coeperat opinionem. itaque, *consilio aduocato, rebus ijs, quae ad se essent delatae, omnibus expositis, animos multitudinis confirmat: si forte hostes* III. *legionum numero posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita constituit; ut legio* VII. IIX. IX. *ante omnia iret impedimenta; deinde omnium impedimentorum agmen, (quod tamen erat mediocre, ut in expeditionibus esse consueuit) cogeret* XI. *ne maioris multitudinis species accidere hostibus posset, quam ipsi depoposcissent. hac ratione paene quadrato agmine instructo, in conspectum hostium celerius opinione eorum, exercitum adducit. * quas legiones repente instructas uelut in acie certo gradu accedere Galli cum uiderent, quorum erant ad Caesarem plena fiduciae consilia perlata, siue certaminis periculo, siue subito aduentu, seu exspectatione nostri consilij, copias in-*

struunt

ſtruunt pro caſtris, nec loco ſuperiore decedunt. Caeſar, etſi dimicare optauerat, tamen, admiratus tantam multitudinem hoſtium, ualle intermiſſa, magis in altitudinem depreſſa, quam late patente, caſtra caſtris hoſtium confert. haec imperat uallo pedum XII. *muniri, * coronisque pro hac ratione eius altitudinis inedificari; foſſam duplicem, pedum quinum denum, lateribus directis, deprimi; turres crebras excitari, in altitudinem* III. *tabulatorum, pontibus tranſiectis, conſtratisq. coniungi; quorum frontes uiminea loricula munirentur, * ut hoſtis a duplici propugnatorum ordine depelleretur; quorum alter ex pontibus, quo * tutior altitudine eſſet, hoc audacius, longiusq. tela promitteret; alter, quo propior hoſtem in uallo collocatus eſſet, ponte ab incidentibus telis tegeretur. portis fores, altioresq. turres impoſuit. huius munitionis duplex erat cōſilium. namque & operum magnitudinem, & timorem ſuum ſperabat fiduciam barbaris allaturum; & cum pabulatum, frumentatumq. longius eſſet proficiſcendum, paruis copijs caſtra munitione ipſa uidebat poſſe defendi. interim, crebro paucis utrimque procurrentibus, inter bina caſtra palude interiecta, contendebatur: quam tamen paludem non numquam aut noſtra auxilia, aut Gallorum, Germanorumq. tranſibant: acriusq. hoſtes inſequebantur, aut uiciſſim hoſtes, eodem tranſgreſſi, noſtros longius ſubmouebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus, (id, quod accidere*

erat necesse, cum raris, disiectisq. ex aedificijs pabulum conquireretur) ut impeditis locis diuersi pabulatores circumuenirentur: quae res etsi mediocre detrimentum iumentorum, ac seruorum nostris afferebat, tamen stultas cogitationes incitabat barbarorum, atque eo magis, quod Commius, quem profectum ad auxilia Germanorum accersenda dixeram, cum equitibus uenerat; qui tametsi numero non amplius erant quingentis: tamen Germanorum aduentu barbari* inflabantur. Caesar, cum animaduerteret hostem complures dies castris palude, &* loci natura munitis se tenere, neque oppugnari castra eorum, sine dimicatione perniciosa, nec locum munitionibus claudi, nisi a maiore exercitu, posse; litteras ad Trebonium mittit, ut, quam celerrime posset, legionem XIII, quae cum T. Sextio legato in Biturigibus hiemabat, accerseret; atque ita cum III. legionibus magnis itineribus ad se ueniret: ipse equites inuicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq. ciuitatum, quorum magnum numerum euocauerat, praesidio pabulationibus mittit, qui subitas hostium incursiones sustinerent. quod cum quotidie fieret, ac iam consuetudine diligentia minueretur, (quod plerumque accidit diuturnitate) Bellouaci delecta* manu peditum, cognitis stationibus quotidianis equitum nostrorum, siluestribus locis insidias disponunt; eodemq. equites postero die mittunt, qui primum elicerent nostros in insidias, deinde circumuentos aggrederentur. cuius*

mali

*mali sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi muneris obuenerat. namque ij, cum repente hostium equites animaduertissent, ac numero superiores paucitatem contempsissent, cupidius insecuti a peditibus undique sunt circumdati: quo facto perturbati, celerius, quam consuetudo fert equestris proelij, se receperunt, amisso Vertisco, principe ciuitatis, praefecto equitum: qui cum uix equo propter aetatem posset uti, tamen, consuetudine Gallorum, neque aetatis excusatione in suscipienda praefectura usus erat, neq. dimicari sine se uoluerat. inflantur, atq. incitantur hostium animi secundo proelio, principe, & praefecto Rhemorum interfecto. nostri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis stationes dispone re, ac moderatius cedentem insequi hostem. non intermittuntur interim quotidiana proelia in conspectu utrorumque castrorum, quae ad uada, transitusq. fiebant paludis. qua contentione Germani, quos propterea Caesar transduxerat Rhenum, ut equitibus * interpositi proeliarentur, cum constantius uniuersi paludem transissent, paucisq. resistentibus interfectis, pertinacius reliquam multitudinem essent insecuti, perterriti non solum ij, qui aut cominus opprimebantur, aut minus uulnerabantur, sed etiam, qui longius subsidiari consueuerant, turpiter fugerunt; nec prius finem fugae fecerunt, saepe amissis superioribus locis, quam se aut in castra suorum reciperent; aut non *nulli, pudore coacti, longius profugerent.*

*rent · quorum periculo ſic omnes copiae ſunt perturbatae, ut uix iudicari poſſet, utrum ſecundis, minimiſq· rebus inſolentiores; an aduerſis, mediocribusq· timidiores eſſent · Compluribus diebus, iiſdem in caſtris, conſumptis, cum propius acceſſiſſe legiones, & C. Trebonium legatum cognouiſſent: duces Bellouacorum, ueriti ſimilem obſeſſionem Aleſiae, noctu dimittunt eos, quos aut aetate, aut uiribus inferiores, aut inermes habebant, unaq· reliqua impedimenta: quorum perturbatum, & confuſum dum explicant agmen, (magna enim multitudo carrorum etiam expeditos ſequi Gallos conſueuit) oppreſſi luce, * copiis armatorum, caſtrorum uias inſtruunt; ne prius Romani perſequi ſe inciperent, quam longius agmen impedimentorum ſuorum proceſſiſſet · At Caeſar neque reſiſtentes tanto collis * adſcenſu laceſſendos iudicabat; neque non uſque eo legiones admouendas, ut diſcedere ex eo loco ſine periculo barbari militibus inſtantibus non poſſent · * ita, ut cum paludem impeditam a caſtris caſtra diuidere, quae tranſeundi difficultas celeritatem inſequendi tardare poſſet; atque id iugum, quod trans paludem, paene ad hoſtium caſtra pertineret, mediocri ualle a caſtris eorum interciſum animaduerteret; pontibus palude conſtrata, legiones tranſducit, celeriterq· in ſummam planitiem iugi peruenit, quae decliui faſtigio duobus ab lateribus muniebatur · ibi legionibus inſtructis ad ultimum iugum peruenit:*

aciemq·

aciemq. eo loco constituit, unde tormento missa tela in hostium cuneos coniici possent. barbari, confisi loci natura, cum dimicare non recusarent, si forte Romani subire collem * conarentur, paullatimq. copias distributas dimittere non auderent, ne dispersi perturbarentur, in acie permanserunt. quorum pertinacia cognita Caesar, XX. cohortibus instructis, castrisq. eo loco metatis, muniri iubet castra. * absolutis operibus, legiones pro uallo instructas collocat: equites frenatis equis in stationibus disponit. Bellouaci, cum Romanos ad insequeudum paratos uiderent, neque pernoctare, neque diutius permanere sine cibariis eodem loco possent, tale consilium sui recipiendi inierunt. Fasces, ubi consederant (nam in acie sedere Gallos consuesse, superioribus commentariis declaratum est) per manus stramentorum, ac uirgultorum, quorum summa erat in castris copia, inter se transditos, ante aciem collocauerunt; extremoq. tempore diei, signo pronunciato, uno tempore incenderunt. ita continens flamma copias omnes repetente a conspectu texit Romanorum: quod ubi accidit, barbari uehementissimo cursu fugerunt. Caesar, etsi discessum hostium animaduertere non poterat, incendiis oppositis; tamen, id consilium cum fugae caussa initum suspicaretur, legiones * promouet; & turmas mittit ad insequendum: ipse, ueritus insidias, ne forte in eodem * loco subsistere hostis, atque elicere nostros in locum conaretur iniquum,

 tardius

*tardius procedit. Equites, cum intrare * fumum, & flammam densissimam timerent: ac, si qui cupidius intrauerant, uix suorum ipsi priores partes * aduerterent; equorum insidias ueriti, liberam facultatem sui recipiendi Bellouacis dederunt. ita, fuga timoris simul, calliditatisq. plena, sine ullo detrimento, millia non amplius x. progressi hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde, cum saepe in insidijs equites, peditesq. disponerent, magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum crebrius accideret, ex captiuo quodam comperit Caesar, Corbeum, Bellouacorum ducem, fortissimorum millia* VI. *peditum delegisse, equitesq. ex omni numero ∞, quos in insidijs eo loco collocaret, quem in locum, propter copiam frumenti, ac pabuli, Romanos pabulatum missuros suspicaretur. quo cognito consilio, Caesar, legiones plures, quam solebat, educit; equitatumq. qua consuetudine pabulatoribus mittere praesidio consueuerat, praemittit: huic interponit praesidia leuis armaturae: ipse cum legionibus quam potest maxime appropinquat. Hostes in insidijs dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam non amplius patentem in omnes partes passibus ∞, *siluis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, uelut indagine, munitum, hunc insidijs circumdederunt nostri. Explorato hostium consilio, ad proeliandum animo, atque armis parati, cum, subsequentibus legionibus, nullam di-*

micatio-

*micationem recusarent, turmatim in eum locum deuenerunt. quorum aduentu cum sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, primus cum paucis se ostendit, atque in proximas turmas impetum facit. nostri constanter impetum sustinent insidiatorum; neque plures in unum locum conueniunt; quod plerumque equestribus proelijs * cum propter aliquem timorem accidit, * tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur. cum dispositis turmis inuicem rari proeliarentur; neque ab lateribus circumueniri suos paterentur; erumpunt ceteri, Corbeo proeliante, ex siluis. fit magna contentione diuersum proelium: quod cum diutius pari Marte iniretur; paullatim ex siluis instructa multitudo procedit peditum, quae nostros cogit cedere equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturae pedites, quos ante legiones missos docui; turmisq. nostrorum interpositi, constanter proeliantur. pugnatur aliquandiu pari contentione: deinde, ut ratio postulabat proelij, qui sustinuerant primos impetus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nullum ab insidiantibus imprudentes acceperant detrimentum. accedunt propius interim legiones: crebriq. eodem tempore & nostris, & hostibus nuncij afferuntur, imperatorem instructis copijs adesse. qua re cognita, praesidio cohortium confisi nostri, acerrime proeliantur; ne, si tardius rem gessissent, uictoriae gloriam communicasse cum legionibus uiderentur. Hostes concidunt animis;*

atque

*atque itineribus diuersis fugam quaerunt, nequid quam. nam, quibus difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerant, ijs ipsi *tenebantur: uicti tamen, *perculsique, maiore parte amissa, consternati, quo sors tulerat, confugiunt; partim siluis petitis; partim flumine; qui tamen in fuga a nostris acriter insequentibus conficiuntur: *cum interim nulla calamitate uictus Corbeus, excedere proelio, siluasq. petere, haud inuitantibus nostris ad deditionem, potuit adduci, quin, fortissime proeliando, compluresq. uulnerando, cogeret elatos iracundia uictores in se tela conijcere. Tali modo re gesta, recentibus proelij uestigijs, ingressus Caesar, cum uictos tanta calamitate existimaret hostes, nuncio accepto, locum castrorum relicturos, quae non longius ab ea caede * abesse plus minus IIX. millibus passuum dicebantur, tametsi flumine impeditum transitum uidebat; tamen, exercitu transducto, progreditur: at Bellouaci, reliquaeq. ciuitates, repente ex fuga paucis, atque his uulneratis, receptis, qui siluarum beneficio casum euitauerant, omnibus aduersis, cognita calamitate, interfecto Corbeo, amisso equitatu, & fortissimis peditibus, cum aduentare Romanos existimarent, concilio repente cantu tubarum conuocato, *conclamant, ut legati, obsidesq. ad Caesarem mitttantur. hoc omnibus probato consilio, Commius Atrebas ad eos profugit Germanos, a quibus ad id bellum auxilia mutuatus erat. Ceteri e uestigio mittunt ad Caesarem legatos, petuntq.*

ut

ut ea poena sit contentus hostium, quam si sine dimicatione inferre integris posset, pro sua clementia, atque humanitate, numquam profecto esset il laturus: afflictas opes equestri proelio Bellouacorum esse: delectorum peditum multa millia interijsse, uix refugisse nuncios caedis: tamen magnum, ut in tanta calamitate, Bellouacos eo proelio commodum esse consecutos, quod Corbeus, auctor belli, concitator multitudinis, esset interfectus: numquam enim senatum tantum in ciuitate, illo uiuo, quantum imperitam plebem, potuisse. Haec orantibus legatis, commemorat Caesar, eodem tempore superiore anno Bellouacos, ceterasq. Galliae ciuitates, suscepisse bellum; pertinacissime hos ex omnibus in sententia permansisse, neque ad sanitatem reliquorum deditione esse perductos: scire, atque intelligere se, caussam peccati facillime mortuis delegari: neminem uero tantum pollere, ut inuitis principibus, resistente senatu, omnibus bonis repugnantibus, infirma manu plebis, bellum concitare, & gerere posset: sed tamen se contenn tum fore ea poena, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarum ciuitatum legati, quae Bellonacorum speculabantur euentum: obsides dant: imperata faciunt; excepto Commio, quem timor cohibebat, cuiusquam fidei suam committere salutem. nam superiore anno T. Labienus, Caesarem in Gallia citeriore ius dicente, cum Commium comperisset sollicitare ciuitates,

*uitates, coniurationem contra Caesarem facere, in fidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia non arbitrabatur uocatum in castra uenturum, ne tentando cautiorem faceret, C. Volusenum Quadratum misit, qui eum, per simulationem colloquij, curaret interficiendum. ad eam rem delectos transdidit centuriones. cum in colloquium uentum esset, &, ut conuenerat, manum Commij Volusenus arripuisset; centurio, uelut insueta re permotus, celeriter a familiaribus prohibitus Commij, conficere hominem non potuit; grauiter tamen primo ictu gladio caput percussit. cum utrimque gladij districti essent; non tam pugnandi, quam diffugiendi fuit utrorumque consilium; nostrorum, quod mortifero uulnere Commium credebant affectum; Gallorum, quod, insidijs cognitis, plura, quam uidebant, extimescebant. quo facto statuisse Commius dicebatur, numquam in conspectum cuiusquam Romani uenire. Bellicosissimis gentibus deuictis, Caesar, cum uideret nullam iam esse ciuitatem, *quae bellum pararet, quo sibi resisteret, sed nonnullos ex opidis demigrare, ex agris effugere, ad praesens imperium euitandum; plures in partes exercitum dimittere constituit: M. Antonium quaestorem, cum legione* XI, *sibi coniungit: C. Fabium legatum, cum cohortibus* XXV, *mittit in diuersissimam partem Galliae; quod ibi quasdam ciuitates in armis esse audiebat, neque C. Caninium Rebilum legatum, qui in illis regionibus praeerat,*

satis

satis firmas II·legiones habere, existimabat· T· Labienum ad se euocat: legionemq. XII· quae cum eo fuerat in hibernis, in togatam Galliam mittit, ad colonias ciuium Romanorum tuendas; ne quod simile incomodum accideret de incursione barbarorum, ac superiore aestate Tergestinis accidisset; quia repentino latrocinio, atq· impetu incolae illorum erant oppressi: ipse ad deuastandos, depopulandosq· fines Ambiorigis proficiscitur: quem per territum, atque fugientem cum redigi posse in suam potestatem desperasset, proximum suae dignitati esse ducebat, adeo fines eius uastare ciuibus, aedificijs, pecore, ut odio suorum Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullum reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem· cum in* omnes fines partium Ambiorigis aut legiones, aut auxilia dimisisset, atque omnia caedibus, incendijs, *rapinis, uastasset; magno numero hominum interfecto, aut capto, Labienum, cum II·legionibus, in Treuiros mittit; quorum ciuitas, propter Germaniae uicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu, & feritate, non multum a Germanis differebat, neque imperata umquam, nisi exercitu coacta, faciebat· Interim C· Caninius legatus, cum, magnam multitudinem conuenisse hostium in fines Pictonum, litteris, nuncijsq· Duracij* cognouisset, qui perpetuo* in amicitia Romanorum permanserat, quod pars quaedam ciuitatis eius defecisset, ad opidum Lemouicum contendit· quo cum aduentaret; atque ex captiuis cer-*

tius

*tius cognosceret, multis hominum millibus, Dumnaco duce Andium, Duracium clausum, Lemouicum oppugnari; neque infirmas legiones hostibus committere auderet, castra munito loco posuit. Dumnacus, cum appropinquare Caninium cognouisset, copijs omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. cum complures dies in oppugnatione consumpsisset; &, magno suorum detrimento, nullam partem munitionum conuellere potuisset; rursus ad obsidendum Lemouicum redit. * Eodem tempore C. Fabius legatus complures ciuitates in fidem recipit, obsidibus firmat; litteris C. Caninij certior fit, quae in Pictonibus gerantur. quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendum. ac Dumnacus, aduentu Fabij cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset & Romanum, & externum sustinere hostem, & respicere, ac timere oppidanos; repente eo ex loco cum copijs recedit; nec se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinem, *constratum, copias transduxisset. Fabius, etsi nondum in conspectum uenerat* hostium, neque se cum Caninio coniunxerat; tamen, doctus ab ijs, qui locorum nouerant naturam, potissimum credidit, hostes perterritos eum locum, quem petebant, petituros. itaque cum copijs ad eundem pontem contendit; equitatumq. tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset, sine defatigatione equorum in eadem se reciper-*

*castra. Consequuntur equites nostri, ut erat praeceptum: inuaduntq. Dumnaci agmen: & fugientes, perterritosq. sub sarcinis in itinere aggressi, magna praeda, multis interfectis, potiuntur. itaque, re bene gesta, se recipiunt in castra. insequenti nocte Fabius equites praemittit, sic paratos, ut confligerent, atque omne agmen morarentur, dum consequeretur ipse. cuius praeceptis, ut res gereretur. Q. Titatius Varus, praefectus equitum, singularis & animi, & prudentiae uir, suos hortatur; agmenq. hostium consecutus, turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum proelium committit. consistit audacius equitatus hostium succedẽtibus sibi peditibus, qui, toto agmine subsistente, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit proelium acri certamine. namque nostri, contemptis pridie, superatisq. hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cedendi, & * cupiditate per se conficiendi proelij, fortissime contra pedites proeliantur; hostesq. nihil amplius copiarum accessurum credentes ut pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem uidebantur. cum aliquandiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem; quae suis esset equitibus inuicem praesidio. tum repente confertae legiones in conspectum hostium ueniunt. quibus uisis perculsae barbarorum turmae, ac perterritae acies hostium, perturbato impedimentorum agmine, magno clamore, discursuq. passim fugae se mandant. At nostri equites, qui paullo an-*

te cum resistentibus fortissime conflixerant, laetitia uictoriae elati, magno undiq. clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum uires ad prosequendum, dextraeq. ad caedendum ualent, tantum ex proelio interficiũt. itaque amplius mil tibus XII *aut armatorum, aut eorum, qui timore arma proiecerant, interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. qua ex fuga, cum constaret, Drapetem, Senonem, (qui, ut primum defecerat Gallia, collectis undiq. perditis hominibus, ser uis ad libertatem uocatis,* * *exsulibus omnium ciuitatum accitis, receptis latronibus, impedimenta, & commeatus Romanorum interceperat) non amplius hominum* II. *millibus ex fuga collectis, prouinciam petere, unaq. consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore commentario, prima defectione Galliae facere in prouinciam impetum uoluisse, cognitum est; Caninius legatus, cum legionibus* II. *ad eos persequendos contendit; ne de timore, aut detrimento prouinciae, magna infamia, perditorum hominum latrociniјs, caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu iu Carnutes, reliquasq. proficiscitur ciuitates, quarum eo prelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. non enim dubitabat, quin recenti calamitate submissiores essent futurae; dato uero spatio, ac tempore, eodem instante Dumnaco, possent concitari. qua in re summa felicitas, celeritasq. in recipiendis ciuitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui, saepe uexati, num-*

quam

*quam pacis fecerant mentionem; datis obſidibus, ueniunt in deditionem; ceteraeq. ciuitates, poſitae in ultimis Galliae finibus, Oceano coniunctae, quae Armoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum, aduentu Fabij, legionumq. imperata ſine mora faciunt. Dumnacus, ſuis finibus expulſus, errans, latitansq. ſolus extremas Galliae regiones petere coactus eſt. At Drapes, unaq. Luterius, cum legiones, Caniniumq. adeſſe cognoſcerent, nec ſe ſine certa pernicie, perſequente exercitu, putarent prouinciae fines intrare poſſe; * nec iam liberam uagandi, latrocinandiq. facultatem haberent, conſiſtunt in agris Cadurcorum. ibi cum Luterius apud ſuos ciues quondam, integris rebus, multum potuiſſet; ſemperq. auctor nouorum conſiliorum, magnam apud barbaros auctoritatem haberet; opidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum, occupat ſuis & Drapetis copijs; opidanosq. ſibi coniungit. quo cum confeſtim C. Caninius ueniſſet, animaduerteretq. omnes opidi partes praeruptiſſimis ſaxis eſſe munitas, quo, defendente nullo, tamen armatis adſcendere eſſet difficile; magna autem impedimenta opidanorum uideret; quae ſi clamdeſtina fuga ſubtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, ſed ne legiones quidem, poſſent: tripartito cohortibus diuiſis, trina* excelſiſſimo loco caſtra fecit; a quibus paullatim, quantum copiae patiebantur, uallum in opidi circuitu ducere inſtituit. quod cum animaduerterent opidani, mi-*

*ſerrimaq· Aleſiae memoria ſolliciti, ſimilem caſum obſeſſionis uererentur; maximeq· ex omnibus Luterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti eſſe habendam; conſtituunt omnium conſenſu, parte ibi relicta copiarum, ipſi cum expeditis ad importandum frumentum proficiſci · eo conſilio probato, proxima nocte, II. millibus armatorum relictis, reliquos ex opido Drapes, & Luterius, educunt: ij, paucos dies morati, ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria ſubleuare eos cupiebant, partim probibere, quo minus ſumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant · non numquam autem expeditionibus nocturnis caſtella noſtrorum adoriuntur· quam ob cauſſam C· Caninius toto opido munitiones circumdare conatur; ne aut opus effectum tueri non poſſit, aut plurimis in locis infirma diſponat praeſidia · magna copia frumenti comparata, *conſidunt Drapes, et Luterius non longius ab opido X· millibus paſſuum, unde paullatim frumentum in opidum ſupportarent: ipſi inter ſe prouincias partiuntur · Drapes caſtris praeſidio cum parte copiarum reſtitit · Luterius agmen iumentorum ad opidum* adducit: diſpoſitis ibi praeſidijs, hora noctis circiter X· ſiluestribus * anguſtisq· itineribus frumentum importare in opidum inſtituit · quorum ſtrepitum uigiles caſtrorum cum ſenſiſſent; exploratoresq· miſſi, quae agerentur, renunciaſſent; Caninius celeriter cum cohortibus armatis ex proximis caſtel-*

lis,

*lis, in frumentarios ſub ipſam lucem impetum ſecit · ij, repentino malo perterriti, diffugiunt ad ſua praeſidia: quae noſtri ut uiderunt, acrius contra armatos incitati, neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur . profugit inde cum paucis Luterius, nec ſe recipit in caſtra· re bene geſta, Caninius ex captiuis comperit, partem copiarum cum Drapete eſſe in caſtris * intra millia paſſuum x· qua re ex compluribus cognita, cum intelligeret, fugato duce altero, perterritos reliquos facile opprimi poſſe, magnae felicitatis eſſe arbitrabatur, neminem ex caede refugiſſe in caſtra, qui de accepta calamitate nuncium Drapeti perferret · ſed, cum in experiundo periculum nullum uideret, equitatum omnem, Germanosq· pedites ſummae uelocitatis omnes ad caſtra hoſtium praemittit · ipſe legionem unam intra caſtra diſtribuit; alteram ſecum expeditam ducit · cum propius hoſtem acceſſiſſet, ab exploratoribus, quos praemiſerat, cognoſcit, caſtra eorum, ut barbarorum fert conſuetudo, relictis locis ſuperioribus, ad ripas fluminis eſſe demiſſa · at Germanos, equitesq· imprudentibus omnibus de improuiſo* aduolaſſe, & proelium commiſiſſe · qua re cognita, legionem armatam inſtructamq· adducit·ita, repente omnibus ex partibus ſigno dato, loca ſuperiora capiuntur quod ubi accidit, Germani, equitesque, ſignis legionis uiſis, uehementiſſime proeliantur·* confeſtim omnes cohortes undique impetum faciunt: omnibus aut inter-*

*fectis, aut captis, magna praeda potiuntur. capitur ipse eo proelio Drapes. Caninius felicissime re gesta, sine ullo paene militis uulnere, ad obsidendos opidanos reuertitur; externoq. hoste deleto, cuius timore augere praesidia, & munitione opidanos * circumdare prohibitus erat, opera undique imperat administrari. uenit eodem cum suis copijs postero die C. Fabius, partemq. opidi sumit ad obsidendum. Caesar interim M. Antonium quaestorem cum cohortibus* XV. *in Bellouacis reliquit; ne qua rursus nouorum consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit; obsides plures imperat; timentes omnium animos * consolatione sanat. Cum in Carnutes uenisset, quorum consilio in ciuitate superiore commentario Caesar exposuit initium belli esse ortum, quod praecipue eos, propter conscientiam facti, timere animaduertebat; quo celerius ciuitatem metu liberaret, principem sceleris ipsius, et concitatorem belli * Guturuatum ad supplicium deposcit. qui etsi ne ciuibus quidem suis se committebat; tamen celeriter, omnium cura quaesitus, in castra * perducitur. cogitur in eius supplicium Caesar contra * naturam suam, maximo militum consensu; qui omnia pericula, & detrimenta belli Guturuato accepta referebant; adeo ut uerberibus examinatum corpus securi feriretur. ibi crebris litteris Caninij fit certior, quae de Drape, et Luterio gesta essent, quoq. in consilio permanerent opidani. quorum etsi paucitatem contemnebat, tamen*

men pertinaciam magna poena esse afficiendam iu dicabat; ne uniuersa Gallia non uires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam, putaret; ne ue hoc exemplo ceterae ciuitates, locorum opportunitate fretae, se uindicarent in libertatem; cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquam esse unam aestatem suae prouinciae; quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculum uererentur. itaque Q. Calenum legatum cum legionibus II. relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur: ipse cum omni equitatu, quam potest celerrime, ad Caninium contendit. cum, contra exspectationem omnium, Caesar Vxellodunum uenisset; opidumq. operibus clausum animaduerteret; neque ab oppugnatione recedi uideret ulla condicione posse; magna autem copia frumenti abundare opidanos, ex perfugis cognosceret; aqua prohibere hostem tentare coepit. Flumen infimam uallem diuidebat, quae paene totum mõtem cingebat, in quo positum erat praeruptum undique opidum Vxellodunum. hoc auertere loci natura* probibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem, depressis fossis, deriuari posset. Erat autem opidanis difficilis, & praeruptus eo descensus, ut, probibentibus nostris, sine uulneribus, ac periculo uitae, neque adire flumen, neque arduo se recipere posset adscensu. qua difficultate eorum cognita, Caesar, sagittarijs, funditoribusq. dispositis, tormẽtis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis, aqua*

fluminis prohibebat opidanos, quorum omnis post ea multitudo aquatum unum in locum conueniebat. sub ipsius enim opidi murum magnus fons prorumpebat, ab ea* parte, quae fere pedum* CCC. *interuallo fluminis circuitu uacabat. hoc fonte prohiberi posse opidanos cum optarent reliqui, Caesar unus* uideret, non sine magno periculo, e regione eius, uineas agere aduersus montem, & aggeres struere, coepit, magno cum labore, & continua dimicatione. opidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo proeliantur, multosq. pertinaciter succedentes uulnerant. non deterrentur tamen milites nostri uineas proferre, & labore, atque operibus locorum uincere difficultates.* eodem tempore tectos cuniculos agunt ad caput fontis. quod genus operis sine ullo periculo, & sine suspicione hostium, facere licebat. exstruitur agger in altitudinem pedum* IX. *collocatur in eo turris* X. *tabulatorum, non quidem, quae moenibus aequaretur, (id enim nullis operibus effici poterat) sed quae superare fontis fastigium posset. ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis aditus; nec sine periculo possent aquari opidani; non tantum pecora, atque iumenta, sed etiam magna hominum multitudo siti consumebatur. quo malo perterriti opidani, cupas seuo, pice, scandulis complent, eas ardentes in opera prouolunt. eodem tempore acerrime proeliantur, ut ab incendio restinguendo dimicationis periculo deterreant Romanos. magna repente in ipsis operibus flamma*

*exsistit.

*exsistit. quaecumque enim per locum praecipitem missa erant, ea uineis & agere suppressa comprehendebant id ipsum, quod morabatur. Milites contra nostri, quamquam periculoso genere proelij, locoq. iniquo premebantur, tamen omnia paratissimo sustinebant animo. res enim gerebatur & excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: magnusq. utrimque clamor oriebatur: ita ut quisque poterat, maxime insignis, quo notior, testatiorq. uirtus eius esset, telis hostium flammaeq. se offerebat. Caesar, cum complures suos uulnerari uideret, ex omnibus opidi partibus cohortes montem adscendere, &, simulatione moenium occupandorum, clamorem undique iubet tollere. quo facto perterriti opidani, cum, quid ageretur in locis reliquis, *essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisq. disponunt. ita nostri, fine proelij facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restinguunt, partim interscindunt. cum pertinaciter resisterent opidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. ad postremum cuniculis uenae fontis intercisae sunt, atque auersae. quo facto repente fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed deorum uoluntate, factum putarent. itaque, necessitate coacti, se transdiderunt. Caesar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neque uereretur, ne quid crudelitate naturae uideretur asperius fecisse, neque exitum consiliorum suorum

*animaduerteret, si tali ratione diuersis in locis *plures rebellare coepissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. itaque omnibus, qui arma tulerant, manus praecidit, uitamq. concessit; quo testatior esset poena improborum. Drapes, quem captum esse a Caninio docui, siue* indignatione, & dolore uinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atque ita interijt. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex proelio, scripsi, cum in potestatem uenisset Epasnacti Aruerni, (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus uidebatur, cum sibi conscius esset, quam inimicum deberet Caesarem habere) hunc Epasnactus Aruernus, amicissimus populi R. sine dubitatione ulla uinctum ad Caesarem duxit. Labienus interim in Treuiris equestre proelium secundum facit; compluribusq. Treuiris interfectis, & Germanis, qui nullis aduersus R. auxilia denegabant, principes eorum uiuos in suam redegit potestatem; atque in ijs Surum Aeduum, qui &* uirtutis, & generis summam nobilitatem habebat, solusq. ex Aeduis ad id tempus permãserat in armis. Ea re cognita, Caesar cum in omnibus partibus Galliae bene res gestas uideret, iudicaretq. superioribus aestiuis Galliam deuictam et subactam esse, * Aquitaniam numquam ipse adisset, sed per P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum II. legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret*

ret

ret aestiuorum· quam rem, sicut cetera, celeriter, feliciterq· confecit· namque omnes Aquitaniae ciuitates legatos ad eum miserunt, obsidesq·* ei dederunt·quibus rebus gestis, ipse cum equitum praesidio Narbonem profectus est, exercitum per legatos in hiberna eduxit, IV.legiones in Belgio collocauit cum M· Antonio, & C·Trebonio, & P·Vatinio, & Q. Tullio legatis ;* II· in Aeduos misit,quorum in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat ; II· in Treuiris ad fines Carnutum posuit, quae omnem regionem coniunctam Oceano continerent; II ·reliquas in Lemouicum fines, non longe ab Aruernis, ne qua pars Galliae uacua ab exercitu esset·paucos dies ipse in prouincia moratus,cum celeriter omnes conuentus percucurrisset; publicas controuersias cognouisset ; bene meritis *praemia tribuisset, (cognoscēdi enim maximam facultatem habebat, * quali quisque animo in remp· fuisset totius Galliae defectione, quam sustinuerant fidelitate, atq· auxilij prouinciae illius) his rebus confectis, ad legiones in Belgium se recipit:hibernauitq. * Nemetocennae·ibi cognoscit, Commium Atrebatem proelio cum equitatu suo contendisse· nam, cum Antonius in hiberna uenisset, ciuitasq· Atrebatum in officio maneret ; Commius, qui post illam uulnerationem, quam supra* commemoraui, semper ad omnes motus paratus suis ciuibus esse consuesset, ne consilia belli quaerentibus auctor armorum, duxq· deesset, parente Romanis ciuitate, cum suis equitibus

se,

se, suosq. latrociniis alebat, infestisq. itineribus commeatus complures, qui comportabantur in hiberna Romanorum, intercipiebat. erat attributus Antonio praefectus equitum C. Volusenus Quadratus, qui cum eo hibernaret. hunc Antonius ad persequendum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad eam uirtutem, quae singularis in eo erat, magnum odium Commij adiungebat, quo libentius id faceret, quod imperabatur. itaque, dispositis insidijs, saepius eius equites aggressus, secunda proelia faciebat. nouissime, cum uehementius contenderetur, ac Volusenus ipsius intercipiendi Commij cupiditate pertinacius eum cum paucis insecutus esset; ille autem fuga uehementi Volusenum longius produxisset; repente omnium suorum inuocat fidem, atque auxilium, ne sua uulnera, perfidia interposita, paterentur* inulta; conuersoq. equo, se a ceteris incautius permittit in praefectum. faciunt idem* omnes eius equites, paucosq. nostros conuertunt atque insequuntur. Commius incensum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lanceaq. infesta *medium femur eius magnis uiribus transiicit. Praefecto uulnerato, non dubitant nostri resistere, & conuersi hostem pellere. quod ubi accidit, complures hostium, magno nostrorum impetu pulsi, uulnerantur, & partim in fuga proteruntur, partim intercipiuntur. quod ubi malum dux equi uelocitate* euitauit; grauiter uulneratus praefectus, ut uitae periculum aditurus uideretur, refertur

fertur

*fertur in castra. Commius autem, siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seq. ibi futurum, ubi *praescripserit, & ea facturum, quae imperauerit, obsidibus datis firmat: unum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum ueniat cuiusquam Romani. *quam postulationem Antonius cum iudicaret ab iusto nasci timore, ueniam petendi dedit; obsides accepit*

SCIO, *Caesarem singulorum annorum singulos commentarios fecisse: quod ego non existimaui mihi esse faciendum: propterea quod insequens annus L. Paullo, & C. Marcello Cos. nullas habet Galliae magnopere res gestas. Ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Caesar, exercitusq. eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaq. huic commentario statui*

CAESAR, *cum in Belgio hiemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem, aut caussam dare armorum. nihil enim minus uolebat, quam sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi; ne, cum exercitum deducturus esset, bellum aliquod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine praesenti periculo susciperet. itaque, honorifice ciuitates appellando, principes maximis praemijs afficiendo, nulla onera noua *imponendo, defessam tot aduersis proelijs Galliam, condicione parendi meliore, facile in pace continuit. ipse, hibernis peractis, contra consue-*

tudinem

*tudinem in Italiam quammaximis itineribus est profectus, ut municipia, & colonias appellaret, quibus M· Antonij, quaestoris sui, commendaret sacerdotij petitionem· contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paullo ante praemiserat ad petitionem; tum acriter contra factionem, & potentiam paucorum, qui, M. Antonij repulsa, Caesaris * intercedentis conuellere gratiam cupiebant· hunc etsi augurem prius factum, quam Italiam attingeret, in itinere audierat, tamen non minus iustam sibi caussam municipia, & colonias adeundi existimauit, ut ijs gratias ageret, quod frequentiam, atque officium suum, Antonio praestitissent, simulq· se & honorem suum insequentis anni commendaret petitione; propterea quod insolenter aduersarij sui gloriarentur, L. Lentulum, & C. Marcellum cos· creatos, qui omnem honorem & dignitatem Caesaris * exspoliarent, ereptum Ser· Galbae consulatum, cum is multo plus gratia, suffragijsq. ualuisset, quod sibi coniunctus & familiaritate, & necessitudine legationis esset· exceptus est Caesaris aduentus ab omnibus municipijs, & colonijs incredibili hono atque amore. tum primum enim ueniebat ab illo uniuersae Galliae bello· nihil relinquebatur, quod ornatum portarum, itinerum, locorumq· omnium, qua Caesar iturus erat, excogitari * posset· cum liberis omnis multitudo obuiam procedat· hostiae omnibus locis immolabantur:*

bantur: triclinijs stratis fora, templaq. occupabantur, ut uel exspectatissimi triumphi laetitia percipi posset. tanta erat magnificentia apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cum omnes regiones Galliae togatae Caesar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum* Nemotecennam redijt: legionibusq. ex omnibus hibernis ad fines Treuirorum euocatis, eo profectus est, ibiq. exercitum lustrauit. T. Labienum Galliae togatae praefecit, quo maiore commendatione conciliaretur ad consulatus petitionem. ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum, propter salubritatem, existimabat. ibi quamquam crebro audiebat, Labienum ab inimicis suis sollicitari; certiorq. fiebat, id agi paucorum consilijs, ut interposita senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur; tamen neque de Labieno credidit quidquam, neque contra senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. iudicabat enim, liberis sententijs patrum conscriptorum caussam suam facile obtineri. nam C. Curio, tribunus pl. cum Caesaris caussam, dignitatemq. defendendam suscepisset, saepe erat senatui pollicitus; si quem timor armorum Caesaris laederet, et quoniam Pompeij dominatio, atque arma, non minimum terrorem foro inferrent, discederet uterque ab armis, exercitusq. dimitteret: fore eo facto liberam, & sui iuris ciuitatem. neque hoc tantum pollicitus est, sed etiam per se discessionem face-*

re

re coepit· quod ne fieret, consules, amiciq· Pompeij iusserunt; atque, ita rem moderando, discesserunt. magnum hoc testimonium senatus erat uniuersi, conueniensq· superiori facto: nam Marcellus, proximo anno, cum impugnaret Caesaris dignitatem contra legem Pompeij, & Crassi, retulerat ante tempus ad senatum, de Caesaris prouincijs: sententijsq· dictis, discessionem faciente Marcello, qui sibi omnem dignitatem ex Caesaris inuidia quaerebat, senatus frequens in alia omnia transiit. quibus non frangebantur animi inimicorum Caesaris, sed admonebantur, quo maiores pararent necessitudines, quibus cogi posset senatus id probare, quod ipsi constituissent. Fit deinde S· C· ut ad bellum Parthicum legio una a Cn· Pompeio, altera a C· Caesare, mitterentur: neque obscure hae duae legiones uni Caesari detrahuntur. nam Cn· Pompeius legionem primam quam ad Caesarem miserat, confectam ex delectu prouinciae, Caesari eam tamquam ex suo numero dedit. Caesar tamen, cum de uoluntate aduersariorum se* exspoliari nemini dubium esset, Cn· Pompeio legionem remisit, & ex suo numero XV, quam in Gallia citeriore habuerat, ex S· C· iubet transdi. in eius locum XIII. legionem in Italiam mittit, quae praesidia tueretur, ex quibus praesidijs XV· deducebatur: ipse exercitum distribuit per hiberna; C· Trebonium, cum legionibus IV in Belgio collocat; C· Fabium, tum totidem, in Aeduos deducit. sic enim existimabat tutissimam*

fore

*fore Galliam, ſi Belgae, quorum maxima uirtus; * & Aedui, quorum auctoritas ſumma eſſet, exercitibus continerentur. Ipſe in Italiam profectus eſt. quo cum ueniſſent, cognoſcit, per C. Marcellum conſulem legiones* II. *ab ſe remiſſas, quae ex S. C. deberent ad Parthicum bellum duci, Cn. Pompeio tranſditas, atque in Italia retentas eſſe. hoc facto, quamquam nulli erat dubium, quin arma contra Caeſarem pararentur: tamen Caeſar omnia patienda eſſe ſtatuit, quoad ſibi ſpes aliqua relinqueretur, iure potius diſceptandi, quam belli gerendi*

C. IVLII. CAESARIS COMMENTARIORVM DE. BELLO. CIVILI

LIBER. I

ITTERIS a Fabio C. Caesaris consulibus redditis, aegre ab ijs impetratum est, summa tribunorum pl. contentione, ut in senatu recitarentur. ut uero ex litteris ad senatum referretur, impetrari non potuit. Referunt consules de rep. in ciuitate. L. Lentulus consul senatui reiq. pub. se non defuturum pollicetur; si audacter, ac fortiter sententias dicere uelint: sin Caesarem respiciant, atq. eius gratiam sequantur, ut superioribus fecerint temporibus; se sibi consilium capturum, neq. senatus auctoritati obtemperaturum; habere se quoq. ad Caesaris gratiam, atq. amicitiam receptum. In eandem sententiam loquitur Scipio: Pompeio esse in animo, reip. non deesse, si senatus sequatur; sin cunctetur, atque agat lenius, nequidquam eius auxilium, si postea uelit, imploraturum. Haec Scipionis oratio, quod senatus in urbe habebatur, * Pompeiusq. aderat, ex ipsius ore Pompeij mitti uidebatur. dixerat aliquis leniorem sententiam, ut primo M. Marcellus, ingressus in eam orationem, non oportere ante de* rep. ad senatum referri, quam delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti,

pti,

*pti, essent; quo praesidio tuto, & libere, senatus, quae uellet, decernere auderet: ut M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas prouincias proficisceretur; ne qua esset armorum caussa: timere Caesarem, abreptis ab eo II. legionibus, ne ad eius periculum reseruare, & retinere eas ad urbem Pompeius, uideretur: ut M. Rufus, qui sententiam Calidij, * paucis fere mutatis uerbis, sequebatur: ij omnes, conuicio L. Lentuli consulis, correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidij pronunciaturum se omnino negauit. Marcellus, perterritus conuicijs, a sua sententia discessit. sic uocibus consulis, terrore praesentis exercitus, minis amicorum Pompeij, plerique compulsi, inuiti, & coacti, Scipionis sententiam sequuntur; uti ante certam diem Caesar exercitum dimittat; si non faciat, eum aduersus remp. factu rum uideri. * Intercedit M. Antonius, Q. Cassius, tribuni pl. Refertur confestim de intercessione tribunorum. dicuntur sententiae graues. ut quisque acerbissime, crudelissimeq. dixit, ita quam maxime ab inimicis Caesaris collaudatur. misso ad uesperum senatu, omnes, qui sunt eius ordinis, a Pompeio euocantur. laudat Pompeius, atque in posterum confirmat: segniores castigat, atque incitat. multi undique in ueteribus Pompeij exercitibus, spe praemiorum, atque ordinum, euocantur; multi ex duabus legionibus, quae sunt transditae a Caesare, * accersuntur. Completur urbs ad ius comitiorum. tribunos pl. C. Curio euo*

cat· omnes amici consulum, necessarij Pompeij, atque eorum, qui ueteres inimicitias cum Caesare gerebant, coguntur in senatum: quorum uocibus, & concursu terrentur infirmiores, dubij confirmantur; plerisque uero libere potestas decernendi eripitur · pollicetur L· Piso censor, sese iturum ad Caesarem; item L· Roscius praetor; qui de his rebus eum doceant · VI *· dies ad eam rem conficiendam spatij postulant · dicuntur etiam a non nullis sententiae, ut legati ad Caesarem mittantur, qui uoluntatem senatus ei proponant · omnibus his resistitur; omnibusq. oratio consulis, Scipionis, Catonis opponitur· Catonem ueteres inimicitiae Caesaris incitant, & dolor repulsae · Lentulus, aeris alieni magnitudine, & spe exercitus, ac prouinciarum, et regum appellādorum largitionibus mouetur: seq· alterum fore Syllam, inter suos gloriatur, ad quem summa imperij redeat · Scipionem eadem spes prouinciae, atque exercituum impellit; quos se, pro necessitudine, partiturum cum Pompeio arbitrabatur: simul iudiciorum metus, adulatio, atque ostentatio sui, & potentium, qui in rep· iudicijsq· tum plurimum pollebant · ipse Pompeius, ab inimicis Caesaris incitatus, quod neminem dignitate secum exequari uolebat totum se ab eius amicitia auerterat, & cum communibus inimicis in gratiam redierat; quorum ipse maximam partem illo affinitatis tempore adiunxerat Caesari. simul, infamia* II*· legionum permotus, quas ab itinere Asiae, Syriaeq·*

ad

*ad suam potentiam, dominatumq· conuerterat, rem ad arma deduci studebat. His de caussis aguntur omnia raptim, atque turbate; neque docendi Caesaris propinquis eius spatium datur; nec tribunis pl. sui periculi deprecandi; neque etiam extremi iuris intercessionem retinendi, quod L. Sylla reliquerat, *facultas tribuitur; sed de sua salute die* VII. *cogitare coguntur; quod illi turbulentissimi superioribus temporibus tribuni pl.* IIX. *denique mense suarum actionum respicere, ac timere consueuerant. decurritur ad illud extremum atque ultimum S.C. quo, nisi paene in ipso urbis incendio, atque desperatione* omnium salutis, latorum audacia, numquam ante discessum est; dent operam consules, praetores, tribuni pl. quiq. * pro consules sunt ad urbem, ne quid resp. detrimenti capiat. * Haec S. C. perscribuntur ad* VII. *id. Ianuarij. itaque* V. *primis diebus, quibus haberi senatus potuit, qua ex die consulatum iniJt Lentulus, biduo excepto comitiali, & de imperio Caesaris, & de amplissimis uiris tribunis pl. grauissime acerbissimeq. decernitur. profugiunt statim ex urbe tribuni pl. seseq. ad Caesarem conferunt. is eo tempore erat Rauennae, exspectabatq. suis* leuissimis postulatis responsa; si qua hominum aequitate res ad otium deduci posset. Proximis diebus habetur senatus extra urbem. Pompeius eadem illa, quae per Scipionem ostenderat, agit; senatus uirtutem, constantiamq. collaudat; copias suas exponit; legiones habere sese paratas* X; *praeterea cog-*

S 2 nitum

nitum compertumq· ſibi alieno eſſe animo in Caeſarem milites, neque ijs poſſe perſuaderi, uti eum defendant, aut ſequantur · Statim de reliquis rebus ad ſenatum refertur, tota ut Italia delectus habeatur; Fauſtus Sulla propraet· in Mauretaniam* mittatur· pecunia uti ex aerario Pompeio detur· Refertur etiam de rege Iuba, et ut ſocius ſit, atque amicus. Marcellus uero, paſſurum ſe in praeſentia, negat. De Fauſto impedit Philippus tribunus pl. De reliquis rebus* S·C. perſcribuntur, prouinciae priuatis decernuntur; duae conſulares, reliquae praetoriae· Scipioni obuenit Syria, L· Domitio Gallia: *Philippus, & Marcellus priuato conſilio praetereuntur, neque eorum ſortes deijciuntur · in reliquas prouincias praetores mittuntur· neque exſpectant, quod ſuperioribus annis acciderat, ut de eorum imperio ad populum referatur; paludatique, uotis nuncupatis, exeunt· Conſules, quod ante id tempus acciderat numquam, ex urbe proficiſcuntur, lictoresq. habent in urbe, et Capitolio priuatim, contra omnia uetuſtatis exempla· tota Italia delectus habentur; arma imperantur; pecuniae a municipijs exiguntur, et e fanis tolluntur; omnia diuina, & humana iura permiſcentur· Quibus rebus cognitis, Caeſar apud milites concionatur: omnium temporum iniurias inimicorum in ſe commemorat; a quibus & inductum, & deprauatum Pompeium queritur, inuidia, atque obtrectatione laudis ſuae, cuius ipſe honori, & dignitati ſemper fauerit, adiutorq. fuerit· nouum in rep. introductum*

ductum exemplum queritur, ut tribunicia intercessio armis notaretur, atque opprimeretur, quae superioribus annis armis esset restituta: Sullam, nudata omnibus rebus tribunicia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse; Pompeium, qui amissa restituisse uideatur, bona etiam, quae ante habuerat, ademisse: quotiescumque sit decretum, darent magistratus operam, ne quid resp. detrimenti caperet; qua uoce, & quo S.C. populus R. ad arma sit uocatus; factum in perniciosis legibus, in ui tribunicia, in secessione populi, templis, locisq. editioribus occupatis: (atque haec superioris aetatis exempla expiata Saturnini, atque Gracchorum casibus docet) quarum rerum illo tempore nihil factum, *ne cogitatum quidem. nulla lex promulgata, non cum populo agi coeptum, nulla secessio facta. hortatur, cuius imperatoris ductu* IX. *annis remp. felicissime gesserint, plurimaq. proelia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniamq. pacauerint, ut eius existimationem, dignitatemq. ab inimicis defendant. Conclamant legionis* XIII. *quae* aderat, milites, (hanc enim initio tumultus euocauerat: reli[illegible] nondum conuenerant) sese paratos esse, imperatoris sui, tribunorumq. pl. iniurias defendere. Cognita militum uoluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur: ibiq. tribunos pl. qui ad eum confugerant, conuenit: reliquas legiones ex hibernis euocat, & subsequi iubet. Eo L. Caesar adolescens uenit: cuius pater Caesaris erat legatus. is,*

S 3 *reliquo*

*reliquo ſermone confecto, cuius rei cauſſa uenerat, habere ſe a Pompeio ad eum priuati officij mandata demonſtrat; uelle Pompeium, ſe Caeſari purgatum: ne ea, quae reip. cauſſa egerit, in ſuam contumeliam uertat: ſemper ſe reip. commoda priuatis neceſſitudinibus habuiſſe potiora: Caeſarem quoque pro ſua dignitate debere & ſtudium, et iracundiam ſuam reip. dimittere, neque adeo grauiter iraſci inimicis, ne, cum illis * nocere ſe ſperet, reip. noceat. pauca eiuſdem generis addit, cum excuſatione Pompeij coniuncta. Eadem fere, atque eiſdem de rebus praetor Roſcius agit cum Caeſare, ſibiq. Pompeium commemoraſſe demonſtrat. quae res etſi nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebantur: tamen, idoneos nactus homines, per quos ea, quae uellet, ad eum perferrentur, petit ab utroque, quoniam Pompeij mandata ad ſe detulerint, ne grauentur ſua quoque ad eum poſtulata deferre; ſi paruo labore magnas controuerſias tollere, atque omnem Italiam metu liberare poſſent: ſibi ſemper reip. primam fuiſſe dignitatem, uitaq. potiorem; * doluiſſe ſe, quod populi R. beneficium ſibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur; ereptoq. ſemeſtri imperio, in urbem retraheretur, cuius abſentis rationem haberi proximis comitijs populus iuſſiſſet; tamen hanc honoris iacturam ſui reip. cauſſa aequo animo tuliſſe: cum litteras ad ſenatum miſerit, ut omnes ab exercitibus diſcederent; ne id quidem impetrauiſſe: tota Italia delectus haberi, retineri legiones II.*

quae

quae ab se, simulatione Parthici belli, sint adductae: ciuitatem esse in armis: quonam haec omnia, nisi ad suam perniciem, pertinere? sed tamen ad omnia se descendere paratum, atque omnia pati reip. caussa: proficiscatur Pompeius, in suas prouincias ipsi exercitus dimittantur; discedant in Italia omnes ab armis; metus e ciuitate tollatur, libera comitia, atque omnis resp. senatui populoq. R. permittatur: haec quo facilius, certisq. condicionibus fiant, & iureiurando sanciantur; aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere: fore, uti per colloquia omnes controuersiae componantur. Acceptis mandatis, Roscius cum L. Caesare Capuam peruenit; ibiq. consules, Pompeiumq. inuenit; postulata Caesaris renunciat. Illi, re deliberata, respondent; scriptaq. ad eum mandata per eos remittunt: quorum haec erat summa: Caesar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret: quae si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. interea, quoad fides esset data, Caesarem facturum, quae polliceretur, non intermissuros consules, Pompeiumq. delectus. Erat iniqua condicio, postulare, ut Caesar Arimino excederet, atque in prouinciam reuerteretur; ipsum & prouincias, & legiones alienas tenere: exercitum Caesaris uelle dimitti; delectus habere: polliceri, se in prouinciam iturum; neque, ante quem diem iturus sit definire: ut, si, peracto Caesaris consulatu, Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacij religione ob-*

*ſtrictus uideretur · tempus uero colloquio non dare, neque acceſſurum polliceri, magnam pacis deſperationem afferebat. itaque ab Arimino M· Antonium cum cohortibus V · Arretium mittit : ipſe Arimini cum II · legionibus ſubſiſtit · ibiq. delectum habere inſtituit : Piſaurum, Fanum, Anconam ſingulis cohortibus occupat · Interea certior factus, Tignium Thermum praetorem cohortibus V · tenere, opidum munire, omniumq· eſſe Tigniorum optimam erga ſe uoluntatem, Curionem cum III · cohortibus, quas Piſauri, & Arimini habebat, mittit· cuius aduentu cognito, diffiſus * municipij uoluntati Thermus, cohortes ex urbe * educit, & profugit : milites in itinere ab eo diſcedunt, ac domum reuertuntur : Curio, omnium ſumma uoluntate, Tignium recipit· Quibus rebus cognitis, confiſus municipiorum uoluntatibus Caeſar, cohortes legionis XIII· ex praeſidijs deducit, Auximumq. proficiſcitur: quod opidum Actius, cohortibus introductis, tenebat, delectumq. toto Piceno, circummiſſis ſenatoribus, habebat. Aduentu Caeſaris; cognito, decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt; docet ſui iudicij rem non eſſe; neq· ſe, neque reliquos municipes, pati poſſe, C· Caeſarem imperatorem bene de rep·meritum, tantis rebus geſtis, opido, moenibusq· prohiberi: proinde habeat rationem poſteritatis, & periculi ſui· Quorum oratione permotus Actius Varus, praeſidium, quod introduxerat, ex opido educit, & profugit· hunc ex primo*

ordine

ordine pauci Caesaris consecuti milites, consistere cogunt: commissoq. proelio, deseritur a suis Varus: nonnulla pars militum domum discedit: reliqui ad Caesarem perueniunt: atque una cum ijs deprehensus L. Pupius, primipili centurio adducitur, qui hunc eundem ordinem in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Caesar milites Actianos collaudat, Puppium dimittit, Auximatibus agit gratias, seq. eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nunciatis, tantus repente terror inuasit, ut, cum Lentulus consul ad aperiendum aerarium uenisset, ad pecuniam Pompeio ex S. C. proferendam, protinus, aperto sanctiore aerario, ex urbe profugeret. Caesar enim aduentare, *iam iamq. adesse eius equites falso nunciabantur. hunc Marcellus collega, & plerique magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius, pridie eius diei ex urbe profectus, iter ad legiones habebat, quas, a Caesare acceptas, in Apulia, hibernorum caussa, disposuerat. delectus intra urbem intermittuntur; nihil citra Capuam tutum esse omnibus uidetur. Capuae primum sese confirmant, & cogunt; delectumq. colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt; gladiatoresque, quos ibi Caesar in ludo habebat, in forum productos Lentulus libertati confirmat, atque ijs equos attribuit; & se sequi iussit: quos postea, monitus a suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniae, custodiae caussa, distribuit. * Auximo Caesar*

ſar progreſſus, omnem agrum Picenum percurrit. cunctae earum regionum praefecturae libentiſſimis animis eum recipiunt, exercitumq· eius omnibus rebus iuuant· Etiam ex Cingulo, quod opidum Labienus conſtituerat, ſuaq· pecunia exaedificauerat, ad eum legati ueniunt; quaeq· imperauerit, ſeſe cupidiſſime facturos pollicentur· milites imperat: mittunt· Interea legio XII. *Caeſarem conſequitur· cum his* II· *Aſculum Picenum proficiſcitur· id opidum Lentulus Spinther* X· *cohortibus tenebat: qui, Caeſaris aduentu cognito, profugit ex opido; cohorteſq· ſecum abducere conatus, a magna parte militum deſeritur· relictus in itinere cum paucis, incidit* in Vibullium Rufum, miſſum a Pompeio in agrum Picenum, confirmandorum hominum cauſſa: a quo facto Vibullius certior, quae res in Piceno gererentur, milites ab eo accipit, ipſum dimittit· item ex finitimis regionibus, quas poteſt, contrahit cohortes ex delectibus Pompeianis: in ijs Camerino *fugientem Vlcillem *Hirum, cum* VI· *cohortibus, quas ibi in praeſidio habuerat, excipit· quibus coactis,* XIII· *efficit: cum ijs ad Domitium Ahenobarbum Corfinium magnis itineribus peruenit; Caeſaremq· adeſſe cum legionibus* II· *nunciat· Domitius per ſe circiter* XX· *cohortes ex Alba, & Marſis, & Pelignis, &* finitimis ab regionibus coegerat· Recepto Aſculo, expulſoq· Lentulo, Caeſar conquiri milites, qui ab eo diſceſſerant, delectumq· inſtitui iubet: ipſe, unum diei ibi, rei frumen-*

frumentariae caussa, moratus, Corfinium, contendit. eo cum uenisset, cohortes V. praemissae a Domitio ex opido, pontem fluminis interrumpebant, qui erat ab opido millia* passuum circiter III. ibi cum antecursoribus Caesaris proelio commisso, celeriter Domitiani, a ponte repulsi, se in opidum receperunt. Caesar, legionibus transductis, ad opidum constitit, iuxtaq. murum* castra posuit. Re cognita, Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos regionum, magno proposito praemio, cum literis mittit; qui petant, atque orent, ut sibi subueniat: Caesarem duobus exercitibus, & locorum angustiis facile intercludi posse, frumentoq. prohiberi: quod nisi fecerit, se, cohortesq. amplius XXX. magnumq. numerum senatorum, atque equitum Romanorum in periculum esse uenturum. interim, suos cohortatus, tormenta in muris disponit: certasq. cuique partes ad custodiam urbis attribuit: militibus in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quatterna in singulos iugera, & pro rata parte centurionibus, euocatisque. interim Caesari nunciatur, Sulmonenses, quod opidum a Corfinio VII. millium interuallo abest, cupere ea facere, quae uellet, sed a Q.* Lucretio Senatore, & Actio Peligno prohiberi, qui id opidum VII. cohortium praesidio tenebant. Mittit eo M. Antonium cum legionis* IIX. cohortibus V. Sulmonenses, simul atque nostra signa uiderunt, portas aperuerunt; uniuersiq. & opidani, & milites obuiam gratulantes Antonio exierunt: Lucretius,

&

& Actius de muro se deiecerunt · Actius, ad Antonium deductus, petit, ut, ad Caesarem mitteretur · Antonius cum cohortibus, & Actio, eodem die, quo profectus erat, reuertitur. Caesar eas cohortes cum exercitu suo coniunxit, Actiumq· incolumem dimisit · Caesar III· *primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentum * comportare, reliquasq· copias exspectare instituit · eo triduo legio* IIX·*ad eum uenit, cohortesq· ex nouis Galliae delectibus* XXII· *equitesq· a rege Norico circiter* CCC· *quorum aduentu altera castra ad alteram opidi partem ponit · ijs castris Curionem praefecit: reliquis diebus opidum uallo, castellisq· circumuenire instituit · cuius operis maxima parte effecta, eodem fere tempore missi ad Pompeium reuertuntur · Litteris perlectis, Domitius dissimulans, in consilio pronunciat, Pompeium celeriter subsidio uenturum; hortaturq· eos, ne animo deficiant, quaeq· usui ad defendendum opidum sint, parent · ipse arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur; consiliumq. fugae capere *constituit · Cum uultus Domitij cum oratione non consentiret, atque omnia trepidantius, timidiusq. ageret, quam superioribus diebus consuesset, multumq· cum suis, *consultandi caussa, secreto, praeter consuetudinem, colloqueretur, concilia, conuentusq· hominum fugeret; res diutius tegi, dissimularìq. non potuit · Pompeius enim rescripserat, sese rem in summum periculum deducturum non*

esse;

*esse; neque suo consilio, aut uoluntate Domitium se in opidum Corfinium contulisse: proinde, si qua facultas fuisset, ad se cum omnibus copijs ueniret. id ne fieri posset, obsidione, atque opidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio, milites, qui erant Corfinij, *prima uespere secessionem faciunt, atque ita inter se per tribunos mil. centurionesque, atque honestissimos sui generis, colloquuntur; obsideri se a Caesare; opera, munitionesq. prope esse perfectas; ducem suum Domitium, cuius spe, atque fiducia permanserint, proiectis omnibus, fugae consilium capere; debere se suae salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiunt, eamq. opidi partem, quae munitissima uideretur, occupant: tantaq. inter eos dissensio exstitit, ut manum conserere, atque armis dimicare, conarentur. post paullo tamen, internuncijs ultro citroq. missis, quae ignorabant, de L. Domitij fuga cognoscunt: itaque omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumsistunt, & custodiunt; legatosq. ex suo numero ad Caesarem mittunt; sese paratos esse portas aperire, quaeq. imperauerit facere, & L. Domitium uiuum in eius potestatem transdere. Quibus rebus cognitis, Caesar, etsi magni interesse arbitrabatur, quamprimum opido potiri, cohortesq. * ad se in castra transducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuncijs commutatio fieret uoluntatis; quod saepe in bello paruis momentis magni casus intercederent:*

tamen,

tamen, ueritus, ne, militum introitu, & nocturni temporis licentia, opidum diriperetur, eos, qui uenerant, collaudat, atque in opidum dimittit. Portas, murosq. asseruari iubet: ipse ijs operibus, quae facere instituerat, milites disponit, non certis spatijs intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis uigilijs, stationibusq. ut contingāt inter se, atque omnem munitionem expleant: tribunos mil. & praefectos circummittit; atq. hortatur, non solum ab eruptionibus caueant, sed etiam singulorum hominum occultos exitus asseruent. neque eorum tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit, qui ea nocte conquieuerit. tanta erat summa rerum exspectatio, ut nullus in aliam partem mente, atque animo traheretur, quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo, quid reliquis, accideret, qui quosq. euentus exciperet. quarta uigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum uigilijs, custodibusq. nostris colloquitur, uelle, si sibi fiat potestas, Caesarem conuenire. facta potestate, ex opido mittitur; neq. ab eo prius Domitiani milites discedunt, quam in conspectum Caesaris deducatur. cum eo de salute sua agit, atque obsecrat, sibi ut parcat; ueteremq. amicitiam commemorat; Caesarisq. in se beneficia exponit; quae erant maxima: quod per eum in collegium pontificum uenerat; quod prouinciam Hispaniam ex praetura habuerat; quod in petitione* consulatus ab eo erat subleuatus. Cuius orationem Caesar interpellat:*

terpellat; se, non maleficij caussa, ex prouincia egressum, sed uti se a contumelijs inimicorum defenderet; ut tribunos pl. ea re ex ciuitate expulsos, ad suam dignitatem restitueret; ut se, & populum R. paucorum factione oppressum, in libertatem uindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus, ut in opidum reuerti liceat, petit; quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio: adeo esse perterritos non nullos, ut suae uitae durius consulere cogantur. Facta potestate, discedit. Caesar, ubi illuxit, omnes senatores, senatorumq. liberos, tribunos mil. equitesq. Romanos ad se produci iubet. erant senatorij ordinis L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sex. Quinctilius Varus quaestor, L. Rubrius; praeterea filius Domitij, alijq. complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum, & decurionum, quos ex municipijs Domitius euocauerat. hos omnes productos a contumelijs militum, conuicijsq. prohibet; pauca apud eos loquitur; quod sibi aperte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficijs; dimittit omnes incolumes. HS LX, * quod aurum adduxerat Domitius, atque in publicum deposuerat, allatum ad se ab II. uiris Corfiniensibus, Domitio reddit; ne continentior in uita hominum, quam in pecunia, fuisse uideatur: etsi eam pecuniam publicam esse constabat, datamq. a Pompeio in stipendium. Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet: at-*

que

que eo die castra mouet: iustumq. iter conficit, VII·*omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Frentanorum, Larinatium in Apuliam peruenit. Pompeius, ijs rebus cognitis, quae erant ad Corfinium gestae, Luceria proficiscitur Canusium, atque inde Brundisium: copias undique omnes ex nouis delectibus ad se cogi iubet; seruos, pastores armat; atque his equos attribuit: ex ijs circiter* CCC·*equites conficit. L. Manlius praetor Alba cum cohortibus* VI·*profugit; Rutilius Lupus praetor Tarracina cum* III. *quae procul equitatum Caesaris conspicatae, cui praeerat Bi[illegible]ius Curius, relicto praetore, signa ad Curium transferunt, atque ad eum transeunt. item reliquis itineribus non nullae cohortes in agmen Caesaris, aliae in equites, incidunt. reducitur ad* eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona, praefectus fabrum Cn. Pompeij: quem Caesar ad* eum remittit cum mandatis; quoniam ad id tempus facultas colloquendi non fuerit, atque ad se Brundisium sit uenturus, interesse reip. & communis salutis, se cum Pompeio colloqui; neque uero idem perfici longo itineris spatio, cum per alios condiciones ferantur, ac si coram de omnibus condicionibus disceptetur. His datis mandatis, Brundisium cum legionibus* V I·*peruenit, *ueteranis* IV·*reliquis, quas ex nouo delectu confecerat, atque in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus a Corfinio in Siciliam miserat. reperit Consules Dyrrhachium profectos*

cum

cum magna parte exercitus: Pompeium remanere Brundisii cum cohortibus XX · *neque certum inueniri poterat, obtinendi ne caussa Brundisii ibi remansisset, quo facilius omne Hadriaticum mare, extremis Italiae partibus, regionibusq. Graeciae, in potestatem haberet, atque ex utraque parte bellum administrare posset, an inopia nauium ibi restitisset: ueritusq. ne Italiam ille dimittendam non existimaret, exitus, administrationesq. Brundisini portus impedire instituit: quorum operum haec erat ratio: Qua fauces erant angustissimae portus,* molem, atque aggerem ab utraque parte litoris iaciebat, quod his locis erat mare uadosum. longius progressus, cum agger altiore aqua contineri non posset, rates duplices, quoquo uersus pedum* XXX, *e regione molis collocabat · has quaternis anchoris ex quattuor angulis distinebat, ne fluctibus mouerentur · his perfectis, collocatisq. alias deinceps pari magnitudine rates iungebat; has terra, atque aggere contegebat · ne aditus, atque incursus ad defendendum impediretur: a fronte, atque ab utroque latere cratibus, ac pluteis protegebat · in quarta quaque earum turres binorum tabulatorum excitabat, quo commodius ab impetu nauium, incendijsq. defenderet · Contra haec Pompeius naues magnas onerarias, quas in portu Brundisino deprehenderat, adornabat · ibi turres cum ternis tabulatis erigebat, easq. multis tormentis, & omni genere telorum completas, ad opera Caesaris appellebat, ut rates*

*perrumperet, atque opera disturbaret · sic quotidie utrimque eminus fundis, sagittis, reliquisq· telis, pugnabatur · Atque haec ita Caesar administrabat, ut condiciones pacis dimittendas non existimaret · ac, tametsi magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pompeium cum mandatis miserat, ad se non remitti; atque ea res saepe tentata, etsi impetus eius, consiliaq·tardabat; tamen omnibus rebus in eo perseuerandum putabat. itaque Caninium Rebilum, legatum, familiarem, necessariumq· Scribonij Libonis, mittit ad eum, colloquij caussa: mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur; in primis ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat: magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, ut aequis condicionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque existimationis ad Libonem peruenturam, si, illo auctore, atque agente, ab armis sit discessum. Libo, a colloquio Caninij digressus, ad Pompeium proficiscitur: paullo post renunciat, quod consules absint, nihil sine illis de compositione agi posse · ita saepius rem frustra tentatam Caesar aliquando dimittendam sibi iudicabat, & de bello agendum · Prope dimidia parte operis a Caesare effecta, diebusq· in ea re consumptis IX, naues a consulibus *Dyrrhachio remissae, quae priorem partem exercitus eo deportauerant, Brundisium reuertuntur · Pompeius, siue operibus Caesaris permotus, siue etiam quod ab initio Italia excedere constituerat,*

*stituerat, aduentu nauium profectionem * parare incipit: &, quo facilius impetum Caesaris, tardaret, ne sub ipsa profectione milites opidum irrumperent, portas obstruit, uicos plateasq. inaedificat, fossas transuersas uijs perducit, atque ibi sudes, stipitesq. praeacutos defigit. haec leuibus cratibus, terraq. inaequat. aditus autem, atque itinera duo, quae extra murum ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atque eis praeacutis, praesaepit. his paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet; expeditos autem ex euocatis sagittarijs, funditoribusq. raros in muro, turribusq. disponit; hos certo signo reuocare constituit, cum omnes milites naues conscendissent; atque ijs expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brundisini, Pompeianorum militum iniurijs, atque ipsius Pompeij contumelijs permoti, Caesaris rebus fauebant. itaque, cognita Pompeij profectione, concursantibus illis, atque in ea re occupatis, uulgo ex * tectis significabant. per quos re cognita, Caesar scalas parari, militesq. armari iubet, ne quam rei gerendae facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. qui erant in muro custodiae caussa collocati, eo signo, quod conuenerat, reuocantur, notisq. itineribus ad naues decurrunt. Milites, positis scalis, muros adscendunt; sed moniti a Brundisinis, ut uallum caecum, fossasq. caueant, subsistunt; &, longo itinere ab ijs circumducti, ad portum perueniunt, duasq. naues cum militibus, quae ad mo-*

les Caesaris adhaeserant, scaphis, lintribusq. deprehendunt; deprehensasq. excipiunt. Caesar, etsi ad spem conficiendi negotij maxime probabat, coactis nauibus, mare transire, & Pompeium sequi, prius quam ille sese transmarinis auxilijs confirmaret; tamen rei eius moram, temporisq. longinquitatem, timebat; quod, omnibus coactis nauibus, Pompeius praesentem facultatem insequendi sui ademerat.* Relinquebatur, ut ex longinquiori bus regionibus Galliae, Picenique, & a freto naues essent exspectandae: sed id,* propter anni tempus, longum, atque impeditum, uidebatur. interea ueterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta; auxilia, equitatum parari; Galliam, Italiamq. tentari se absente, nolebat. itaque in praesentia Pompeij insequendi rationem omittit: in Hispaniam proficisci constituit: II. uiris municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brundisiumq. deducendas curent. mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatum, in Siciliam Curionem * propraetorem cum legionibus III. eundem, cum Siciliam recepisset, protinus in Africam transducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat M. Cotta, Siciliam M. Cato. Africam sorte Tubero omnino debebat. Caralitani, simul* ad se Valerium mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex opido Cottam eijciunt. ille, perterritus, quod omnem prouinciam consentire * intelligeret, ex Sardinia in*

Africam

Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat: haec magno studio agebat: in Lucanis, Bruttijsque, per legatos suos, ciuium R. delectus habebat: equitum peditumq. certum numerum ciuitatibus Siciliae exigebat. Quibus rebus paene perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione, sese proiectum, ac proditum a Cn. Pompeio; qui, omnibus rebus* imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset; &, ab se, reliquisq. in senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset. Haec in concione questus, ex *prouincia fugit. Nacti uacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercitibus eo perueniunt. Tubero, cum in Africam uenisset, inuenit in prouincia cum imperio Actium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstrauimus, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat; atque eam sua sponte uacuam occupauerat; delectuq. habito, II. legiones effecerat, hominum, & locorum notitia, & usu eius prouinciae nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex praetura eam prouinciam obtinuerat. hic uenientem Vticam cum nauibus Tuberonem portu, atque opido prohibet, neque affectum ualetudine filium exponere in terram patitur; sed, sublatis anchoris, excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Caesar, ut reliquum tempus a labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit: ipse ad urbem proficiscitur. Coacto senatu,*

iniurias inimicorum commemorat: docet, se nullum extraordinarium honorem appetisse, sed, exspectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibus pateret: latum ab * x. *tribunis pl. contra dicentibus inimicis,* * *Catone uero acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso consule Pompeio: qui si improbasset, cur* *fieri passus esset? sin probasset, cur se uti populi* * *beneficio prohibuisset? patientiam proponit suam, cum de exercitibus dimittendis ultro postulauisset; in quo iacturam dignitatis, atque honoris ipse facturus esset. acerbitatem inimicorum docet; qui, quod ab altero postularent, in se recusarent, atque omnia permisceri mallent, quam imperium, exercitusq. dimittere. iniuriam in eripiendis legionibus praedicat, crudelitatem, & insolentiam in circumscribendis tribunis pl. condiciones a se latas, & expetita colloquia, & denegata, commemorat. pro quibus rebus orat, ac postulat, remp. suscipiant, atque una secum administrent. sin timore defugiant, illis se* *oneri non futurum, & per se remp. administraturum. Legatos ad Pompeium, de compositione, mitti oportere: neque se reformidare, quod in senatu paullo ante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, iis auctoritatem attribui; timoremq. eorum, qui mitterent, significari: tenuis, atque infirmi haec animi uideri; se uero, ut operibus ante studuerit, sic iustitia, et aequitate, uelle superare. Probat rem*

senatus

*senatus de mittendis legatis: sed, qui mitterentur, non reperiebantur, maximeq. timoris caussa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discedens ab urbe in senatu dixerat, eo dem se habiturum loco, qui Romae remansissent, & qui in castris Caesaris fuissent. sic triduum disputationibus, excusationibusq. extrahitur. subijcitur etiam L. Metellus tribunus pl. ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahat, reliquasq. res, quascumque agere instituerat, impediat. cuius cog nito consilio, Caesar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis ijs, quae agere destinauerat, ab urbe proficiscitur, atque in ulteriorem Galliam peruenit. quo cum uenisset, cognoscit,*missum in Hispaniam a Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante, Corfinij captum, ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam nauibus actuarijs* VII. **quas, Sicilia, & in Cosano a priuatis coactas, seruis, *libertis, colonis suis compleuerat: praemissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes: quos ab urbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Caesaris officia ueterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Caesari clauserant: Albicos, barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq. supra Massiliam incolebant, ad se uocauerant: frumentum ex finitimis regionibus, atque ex omnibus castellis, in urbem cõuexerant: armorum*

*officinas in urbe instituerunt: muros, *classem, & portas reficiebant. Euocat ad se Caesar Massiliensium* XV. *primos: cum his agit, ne initium inferendi belli a Massiliensibus oriatur: debere eos Italiae totius auctoritatem sequi potius, quam unius hominis uoluntati obtemperare. reliqua, quae ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationem domum legati referunt; atque ex auctoritate haec Caesaris renunciant: intelligere, diuisum esse populum R. in partes duas: neque sui iudicij, neque suarum esse uirium, discernere utra pars iustiorem habeat caussam: principes uero esse earum partium Cn. Pompeium, et C. Caesarem, patronos ciuitatis, quorum alter agros Volcarum Aremicorum, & Heluorum publice ijs concesserit; alter bello uictas Gallias attribuerit, uectigaliaq. auxerit; quare paribus eorum beneficijs parem se quoque uoluntatem tribuere debere, et neutrum eorum contra alterum iuuare, aut urbe, aut portibus recipere. Haec dum inter eos aguntur, Domitius nauibus Massiliam peruenit; atque, ab ijs receptus, urbi praeficitur. summa ei belli administrandi permittitur. eius imperio classem quoquo uersus dimittunt. onerarias naues, quas ubique possunt, deprehendunt, atque in portum deducunt: * earum clauis, aut materia, atque armamentis instructis ad reliquas armandas, reficiendasq. utuntur: frumenti quod inuentum est, in publicum conferunt: reliquas merces, commeatusq. ad obsidionem urbis,*

bis, si accidat, reseruant. Quibus iniurijs permotus Caesar, legiones III. *Massiliam adducit: turres, uineasq. ad oppugnationem urbis agere, naues longas Arelate numero* XII. *facere instituit. quibus effectis, armatisq. diebus* XXX. *a qua die maceria caesa est, adductisq. Massiliam, his D. Brutum praefecit: C. Trebonium legatum ad oppugnationem Massiliae relinquit. Dum haec parat atque administrat, C. Fabium legatum cum legionibus* III, *quas Narbone, circumq. ea loca, hiemandi caussa, disposuerat, in Hispaniam praemittit: celeriterq. Pyrenaeos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab L. Afranio legato praesidijs tenebantur: legiones reliquas, quae longius hiemabant, subsequi iubet. Fabius, ut erat imperatum, adhibita celeritate, praesidium ex saltu deiecit, magnisq. itineribus ad exercitum Afranij contendit.* **Aduentu Vibullij Rufi, quem a Pompeio missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius, & Petreius, & Varro, legati Pompeij, quorum unus* III. *legionibus Hispaniam citeriorem, alter a saltu Castulonensi ad Anam* II. *legionibus, tertius ab Ana Vectonum agrum, Lusitaniamq. pari numero legionum obtinebat, officia inter se partiuntur; ut Petreius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copijs ad Afranium proficiscatur; Varro cum ijs, quas habebat, legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tueatur. His rebus constitutis, equites, auxiliaq. totius Lusitaniae a Petreio, Celtiberis, Cantabris, barba-*

risq.

risq· omnibus, qui ad Oceanum pertinent, ab Afranio imperantur· quibus coactis, celeriter Petreius per Vectones ad Afranium peruenit.* constituunt communi consilio, bellum ad Ilerdam, propter ipsius loci opportunitatem, gerere· Erant, ut supra demonstratum est, legiones Afranij III· Petreij II·praeterea scutati citerioris prouinciae, & cetratae ulterioris Hispaniae cohortes circiter XXC· equitum utriusque prouinciae circiter V· millia. Caesar legiones in Hispaniam praemiserat, ad VI. millia peditum, equitum III. millia, quae omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia* numerum, quem ipse petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo, & fortissimo quoque *euocato· hinc optimi generis hominum ex Aquitanis, montanisque, qui Galliam prouinciam* attingunt· Audierat Pompeium per Mauretaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq· esse uenturum· simul a tribunis mil· centurionibusq· mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit· quo facto duas res consecutus est, quod pignore animos centurionum deuinxit, & largitione redemit militum uoluntates· Fabius finitimarum ciuitatum animos litteris, nuncijsq· tentabat· in Sicore flumine pontes effecerat duos, inter se distantes millia passuum IV· his pontibus pabulatum mittebat; quod ea, quae citra flumen fuerant, superioribus diebus consumpserat. Hoc idem fere, atque eadem de caussa, Pompeiani exercitus duces faciebant; crebroq·

inter

*inter se equestribus proelijs contendebant. huc cum quotidiana consuetudine congressae pabulatoribus praesidio proprio legiones Fabianae II. flumen transissent; impedimentaque, & omnis equitatus sequeretur; subito,*ui iumentorum, & aquae magnitudine, pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. quo cognito a Petreio, & Afranio, ex aggere, atque cratibus, quae *flumine ferebantur: celeriter ponte Afranius, quem opido, castrisq. coniunctum habebat, legiones IV. equitatumq. omnem transiecit, duabusq. Fabianis occurrit legionibus. cuius aduentu nunciato, L. Plancus, qui legionibus praeerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem; diuersamq. aciem in duas partes constituit; ne ab equitatu circumueniri posset. ita, congressus impari numero, magnos impetus legionum, equitatusq. sustinet. Commisso ab equitibus proelio, signa II. legionum procul ab utrisque conspiciuntur; quas C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat; suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorum occasione, & beneficio fortunae ad nostros opprimendos uterentur: quarum aduentu proelium dirimitur, ac suas uterque legiones reducit in castra. Eo biduo Caesar cum equitibus C ∞, quos sibi praesidio reliquerat, in castra peruenit. Pons, qui fuerat tempestate interruptus, paene erat refectus. hunc noctu perfici iussit. Ipse, cognita locorum natura, ponti, castrisq. praesidio VI. cohortes reliquit, atque omnia*

mnia

*mnia impedimenta: & postero die omnibus copijs, triplici instructa acie, ad Ilerdam proficiscitur; & sub castris Afranij * constitit: &, ibi paullisper sub armis moratus, facit aequo loco pugnandi potestatem · potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris * constitit · Caesar, ubi cognouit per Afranium stare, quo minus proelio dimicaretur; ab infimis radicibus montis, intermissis circiter passibus* C D, *castra facere * constituit: &, ne in opere faciendo milites repentino hostium incursu exterrerentur, atque opere prohiberentur, uallo muniri uetuit, quod eminere, & procul uideri necesse erat; sed * a fronte contra hostem pedum* XV· *fossam fieri iussit · prima, & secunda acies in armis, ut ab initio constituta erat, permanebat · post * hos opus in occulto acies tertia faciebat: sic omne prius est perfectum, quam intelligeretur ab Afranio castra muniri · sub uesperum Caesar intra hanc fossam legiones reducit, atque ibi sub armis proxima nocte conquiescit · postero die omnem exercitum intra fossam continet: &, quod longius erat agger petendus, in praesentia similem rationem operis instituit: singulaq· latera castrorum singulis attribuit legionibus munienda: * fossasq· ad eandem magnitudinem perfici iubet: reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit · Afranius, Petreiusque, terrendi caussa, atque operis impediendi, copias suas ad infimas montis radices producunt, & proelio lacessunt · neque iccir-*

co

co Caesar opus intermittit, confisus praesidio legionum III, *& munitione fossae. illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi, copias in castra reducunt.* III. *die Caesar uallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaq. ad se transduci iubet.* * *Erat in opido Ilerda, & proximo colle, ubi castra Petreius, atque Afranius habebant, planities circiter passuum* CCC. *atque in hoc fere medio spatio tumulus erat paullo editior: quem si occupasset Caesar, & communisset, ab opido, & ponte, & commeatu omni, quem in opidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebat. hoc sperans, legiones* III. *ex castris educit: acieq. in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos praecurrere, atque occupare eum tumulum, iubet. qua re cognita, celeriter, quae in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. contenditur proelio, &, quod prius in tumulum Afraniani uenerant, nostri repelluntur, atque, alijs summissis praesidijs, terga uertere, seq. ad signa* * *legionum recipere, coguntur. genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari, dispersiq. pugnarent; si premerentur, pedem referre, & loco excedere, non turpe existimarent, cum Lusitanis, reliquisq. barbaris genere quodam pugnae assuefacti; quod fere fit, quibus*

*quiſque in locis miles inueterauerit, uti * multum earum regionum cõſuetudine moueatur· haec * tamen ratio noſtros perturbat, inſuetos huius generis pugnae. circumiri enim ſeſe ab aperto latere procurrentibus ſingulis, arbitrabantur: ipſi autem ſuos ordines ſeruare, neque ab ſignis diſcedere, neque ſine graui cauſſa eum locum, quem ceperant, dimitti cenſuerant oportere. itaque, perturbatis anteſignanis, legio, quae in eo cornu conſtiterat, locum non tenuit, atque in proximum collem ſeſe recipit· Caeſar, paene omni acie perterrita, quod praeter omnium conſuetudinemq· acciderat, cohortatus ſuos legionem* IX· *ſubſidio ducit: hoſtem inſolentem, atque acriter noſtros inſequentem, ſupprimit, rurſusq· terga uertere, ſeq· ad opidum Ilerdam recipere, & ſub muro conſiſtere cogit· ſed* IX· *legionis milites elati ſtudio, dum ſarcire acceptum detrimentum uolunt, temere inſecuti fugientes, in locum iniquum progrediuntur, & ſub montem, in quo erat opidum poſitum, ſuccedunt· hinc ſe recipere cum uellent, rurſus illi ex loco ſuperiore noſtros premebant· praeruptus locus erat, utraq· ex parte directus; ac tantum in latitudinem patebat, ut tres inſtructae cohortes eum locum explerent, & neque ſubſidia a lateribus ſummitti, neque equites laborantibus uſui eſſe poſſent: ab opido autem decliui faſtigio uergebat, in longitudinem paſſuum circiter* CD. *hac noſtris erat receptus; quod eo, incitati ſtudio, inconſultius proceſſerant· hoc pugnabatur loco,*

*loco, & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen uirtute, & patientia nitebantur, atque omnia uulnera sustinebant. Augebantur illis copiae; atque ex castris cohortes per opidum crebro summittebantur; ut integri defessis succederent. hoc idem Caesar facere cogebatur: ut, summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. * hoc cum esset modo pugnatum continenter horis* V, *nostriq. grauius a multitudine premerentur; consumptis omnibus telis, gladijs districtis, impetum aduersus montem in cohortes faciunt; paucisq. deiectis, reliquos sese conuertere cogunt. summotis sub murum cohortibus, ac non nulla parte propter terrorem in opidum compulsis, facilis est nostris receptus datus. Equitatus autem noster ab utroque latere, etsi deiectis, atque inferioribus locis constiterat, tamen in summum iugum uirtute connititur, atque inter duas acies perequitans commodiorem, ac tutiorem nostris receptum dat. ita uario certamine pugnatum est. nostri in * primo congressu circiter* LXX. *ceciderunt, in his Q. Fulginius ex primo hastato legionis* XIV. *qui, propter eximiam uirtutem, ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat, uulnerantur amplius* DC. *Ex Afranianis * interficiuntur T. Caecilius, primi pili centurio, &, praeter eum, centuriones* IV, *milites amplius* CC. *sed haec eius diei praefertur opinio, ut se utrique superiores discessisse*

existi-

existimarent; Afraniani, quod, cum esse omnium iudicio inferiores uiderentur, cominus tamen diu stetissent, & nostrorum impetum sustinuissent, & initio locum, tumulumq. tenuissent, quae caussa pugnandi fuerat; & nostros primo congressu terga uertere coegissent; nostri autem, quod, iniquo loco, atque impari congressi numero, V. horis proelium sustinuissent, quod montem gladijs districtis adscendissent, quod ex loco superiore terga uertere aduersarios coegissent, atque in opidum compulissent. * illi eum tumulum, pro quo pugnatum est, magnis operibus munierunt, praesidiumq. ibi posuerunt. Accidit etiam repentinum incommodum biduo, quo haec gesta sunt. tanta enim tempestas* cooritur, ut, numquam illis locis maiores aquas fuisse, constaret. tum autem ex omnibus montibus* nix profluit, ac summas ripas fluminis superauit: pontesq. ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit. quae res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium XXX; neutrum horum transiri poterat; necessarioq. omnes his angustijs continebantur: neque ciuitates, quae ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neque ij, qui pabulatum longius* progressi erant, interclusi fluminibus, reuerti; neque maximi comitatus, qui ex Italia, Galliaq. ueniebant, in castra peruenire poterant. tempus erat difficillimum, quo*

neque

neque frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant: ac ciuitates exinanitae, quod Afranius paene omne frumentum ante Caesaris aduentum Ilerdam conuexerat, reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiae subsidium, propter bellum finitimae ciuitates longius remouerant: qui erant pabulandi, aut frumentandi caussa progressi, hos leuis armaturae Lusitani, peritiq. earum regionum cetrati citerioris Hispaniae consectabantur, quibus erat procliue, transnare flumen; quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum abundabat copia. multum erat frumentum prouisum, & conuectum superioribus temporibus: multum ex omni prouincia comportabatur: magna copia pabuli suppetebat. harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerdae praebebat, & loca trans flumen integra, quo omnino Caesar adire non poterat. eae permanserunt aquae dies complures. conatus est Caesar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat; neque ad ripam dispositae cohortes aduersariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere, erat facile, tum ipsius fluminis natura, atque aquae magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atque angustum locum tela iaciebantur; atque erat difficile, eodem tempore rapidissimo flumine opera perficere, & tela uitare. Nunciatur Afranio, magnos comitatus,

qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse· uenerant eo sagittarij ex Ruthenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisq· impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. erant praeterea cuiusque generis hominum millia circiter VI· *cum seruis, liberisq· sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisque consilio uteretur, atque omnes sine timore iter facerent, * usi superiorum temporum, atque itinerum licentia· Erant complures honesti adolescentes, senatorum filij, & equestris ordinis: erant legationes ciuitatum: erant legati Caesaris· hos omnes flumina continebant· ad hos opprimendos cum omni equitatu,* III· *q· legionibus Afranius de nocte proficiscitur, imprudentesq· ante missis equitibus aggreditur· celeriter* tamen sese Galli equites expediunt, proeliumq· committunt· hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hostium numerum pauci sustinere; sed, ubi signa legionum appropinquare coeperunt, paucis amissis, sese in montes proximos conferunt· hoc pugnae tempus magnum attulit nostris ad salutem momentum· nacti enim spatium, se in loca superiora receperunt· desiderati sunt eo die sagittarij circiter* CC, *equites pauci, calonum, atque impedimentorum non magnus numerus· his* tamen omnibus annona creuit: quae fere res inopia non solum praesentis, sed etiam futuri temporis timore ingrauescere consueuit· iamq· ad denarios* L· *in singulos modios annona peruenerat, & militum uires inopia frumenti deminuerat;*

*rat; atque incommoda in dies augebantur; & tam paucis diebus magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna inclinauerat; ut nostri magna inopia necessariarum rerum conflictarentur; illi omnibus abundarent rebus, superioresq. haberentur. Caesar ijs ciuitatibus, quae ad eius amicitiam accesserant, quo minor erat frumenti copia, pecus imperabat; calones ad longinquiores ciuitates demittebat: ipse praesentem inopiam, quibus poterat subsidijs, tutabatur. Haec Afranius, Petreiusque, & eorum amici, * pleniora etiam, atq. uberiora, Romam ad suos perscribebant. multa rumor fingebat: ut paene bellum confectum uideretur. Quibus litteris, nuncijsq. Romam perlatis, magni domum concursus ad Afranium, magnae gratulationes fiebant. multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur; alij, ut principes talem nuncium attulisse; alij, ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimi uenisse uiderentur. Cum in his angustijs res esset; atque omnes uiae ab* Afranianis militibus, equitibusq. obsiderentur; nec pontes perfici possent: imperat militibus Caesar, ut naues faciant, cuius generis eum superioribus annis usus Britanniae docuerat. *carinae primum, ac statumina ex leui materia fiebant: reliquum corpus nauium, uiminibus contextum, corijs integebatur. has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuum a castris XXII. militesq. his nauibus flumen transportat: continentemq. ripae collem improuiso occupat. hunc celeri*

*ter, prius quam ab aduersarijs sentiatur, * communit. huc legionem postea transducit; atque ex utraque parte pontem institutum perficit biduo: ita comitatus, & eos qui frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit; & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen transiecit: qui, inopinantes pabulatores, et sine ullo dissipatos timore aggressi, quam maximum numerum iumentorum, atq. hominum, intercipiunt: cohortibusq. *cetratis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt; alij, ut praedae subsidio sint; alij, ut uenientibus resistant, atque eos propellant: unamq. cohortem, quae temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam a reliquis circumueniunt, atque interficiunt; incolumesq. cum magna praeda eodem ponte in castra reuertuntur. Dum haec ad Ilerdam geruntur, Massilienses, usi L. Domitij consilio, naues longas expediunt numero* XVII. *quarum erant* XI. *tectae. multa his minora nauigia addunt; ut ipsa multitudine nostra classis terreatur: magnum numerum sagittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra demonstratum est, imponunt: atque hos praemijs, pollicitationibusq. incitant. certas sibi deposcit naues Domitius, atque has colonis, pastoribusque, quos secum adduxerat, complet. sic, omnibus rebus instructa classe, magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus praeerat D. Brutus. hae ad insulam, quae est cōtra Massiliam, stationes obtinebant. erat multo infe-*

rior

rior numero nauium Brutus: sed delectos ex omnibus legionibus fortissimos uiros antesignanos, centuriones Caesar ei classi attribuerat, qui sibi id muneris depoposcerant. ijs manus ferreas, atque harpagones, parauerant; magnoq. numero pilorum, tragularum, reliquorumq. telorum, se instruxerant. ita, cognito hostium aduentu, suas naues ex *portu educunt, cum Massiliensibus confligunt. pugnatum utrimq. est, fortissime, atque acerrime: neque multum Albici nostris uirtute cedebant, homines asperi, & montani, *exercitati in armis: atque ij, modo digressi a Massiliensibus, recentem eorum pollicitationem animis continebant; pastoresq. indomiti, spe libertatis excitati, sub oculis domini suam probare operam studebant. ipsi Massilienses, & celeritate nauium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eludebant, impetusq. eorum excipiebant: &, *quod licebat latiore spatio, producta longius acie circumuenire nostros, aut pluribus nauibus adoriri singulas, aut remos transcurrentes detergere si possent, contendebant: cum propius erat necessario uentum, ab scientia gubernatorum, atque artificij, ad uirtutem montanorum confugiebant. Nostri (quod minus exercitatis remigibus, minusq. peritis gubernatoribus utebantur; qui repente ex onerarijs nauibus erant producti, neque dum etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiam grauitate, & tarditate nauium impediebantur: factae enim subito ex humida materia, non eundem usum celeritatis* habe-*

*bant) itaque, dum locus cominus pugnandi daretur, aequo animo ſingulas binis nauibus obijciebant: atque, iniecta manu ferrea, & retenta utra que naue, diſperſi pugnabant, atque in hoſtium naues tranſſcendebat; &, magno numero *Albicorum, et paſtorum interfecto, partem nauium deprimunt, non nullas cum hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt. Eo die naues Maſſilienſium cum ijs, quae ſunt captae, intereunt* IX. *Hoc primum Caeſari ad Ilerdam nunciatur. ſimul, perfecto ponte, celeriter fortuna mutatur. illi, perterriti uirtute equitum, minus libere, minus audacter uagabantur. alias, non longo ab caſtris progreſſi ſpatio, ut celerem receptum haberent, anguſtius pabulabantur: alias, longiore circuitu, cuſtodias, ſtationesq. equitum uitabant; aut, aliquo accepto detrimento, aut procul equitatu uiſo, ex medio itinere, proiectis ſarcinis, fugiebant: poſtremo* etiam plures intermittere dies, &, praeter conſuetudinem omnium, noctu conſtituerant pabulari. interim Oſcenſes, & Calagurritani, qui erant cum Oſcenſibus contributi, mittunt ad eum legatos, *ſeſeq. imperata facturos pollicentur. his Tarraconenſes, & Lacetani, & Auſetani, & paucis poſt diebus Lurgauonenſes, qui flumen Iberum attingunt, inſequuntur. petit ab his omnibus, ut ſe frumento iuuent. pollicentur, atque, omnibus undique conquiſitis iumentis, in caſtra deportant. tranſit etiam cohors Lurgauonenſis ad eum, cognito ciuitatis conſilio; & ſigna ex ſtatione transfert. ma*

gna

*gna celeriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnis V. ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita re frumentaria, exstinctis rumoribus de auxilijs legionum, quae cum Pompeio per Mauretianam uenire dicebantur. multae longinquiores ciuitates ab Afranio desciscunt, & Caesaris amicitiam sequuntur. Quibus rebus perterritis animis aduersariorum, Caesar, ne semper magno circuitu der pontem equitatus esset mittandus, nactus idoneum locum, fossas pedum XXX. in altitudinem complures facere instituit, * quibus partem aliquam Sicoris auerteret, uadumq. in eo flumine efficeret. his paene effectis, magnum in timorem Afranius, Petreiusq. perueniunt, ne omnino frumento, pabuloq. intercluderetur; quod multum Caesar equitatu ualebat: itaque constituunt ipsi, locis excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huic consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrarijs generibus, quae superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates uictae nomen, atque imperium absentis timebant: quae in amicitia manserant Pompeij, magnis affectae beneficijs eum diligebant; Caesaris autem in barbaris erat nomen obscurus. hinc magnos equitatus, magnaq. auxilia exspectabant; * & suis locis bellum in hiemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio, toto flumine Ibero naues conquirere, & Octogesam adduci iubent. * id erat opidum positum ad Iberum, milliaq. passuum a castris aberat XX. ad eum locum fluminis, nauibus iunctis, pontem imperant*

fieri: legionesq· II· *flumen Sicorim transducunt: castraq· muniunt uallo pedum* XII· *qua re per exploratores cognita, summo labore militum Caesar continuato diem noctemq· opere in flumine auertendo,* * *huc iam rem duxerat, ut equites, etsi difficulter, atque aegre fiebat, possent tamen, atque auderent flumen transire, pedites uero tantum* * *modo humeris, ac summo pectore, exstarent; ut tum altitudine aquae, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur· sed tamen eodem fere tempore pons in Ibero prope effectus nunciabatur; & in Sicori uadum reperiebatur· Iam uero eo magis illi maturandum iter existimabant· Itaque,* II· *auxiliaribus cohortibus Ilerdae praesidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt, & cum* II· *legionibus, quas superioribus diebus transduxerant, castra coniungunt· Relinquebatur Caesari nihil, nisi uti equitatu agmen aduersariorum male haberet, & carperet· Pons enim ipsius magnum circuitum habebat; ut multo breuiore itinere illi ab Iberum peruenire possent· Equites, ab eo missi, flumen transeunt; &, cum de tertia uigilia Petreius, atque Afranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum agmen ostendunt; &, magna multitudine circumfusa, morari, atque iter impedire incipiunt· Prima luce, ex superioribus locis, quae Caesaris castris erant coniuncta, cernebatur, equitatus nostri proelio nouissimos illorum premi uehementer,* * *ac*

non

non numquam ſuſtinere extremum agmen, atque interrumpi, alias inferri ſigna, & uniuerſum cohortium impetu noſtros propelli, deinde rurſus conuerſos inſequi: totis uero caſtris milites circulari, & dolere, hoſtem ex manibus dimitti, bellum neceſſario longius duci: centuriones, tribunosq. militum adire, atque obſecrare, ut per eos Caeſar certior fieret, ne labori ſuo, neu periculo parceret: paratos eſſe ſeſe: poſſe, & audere ea tranſire flumen, qua tranſductus eſſet equitatus. quorum ſtudio, & uocibus excitatus Caeſar, etſi timebat tantae magnitudinis flumini exercitum obijcere, conandum tamen, atque experiendum iudicat. itaque infirmiores milites ex omnibus centurijs deligi iubet, quorum aut animus, aut uires uidebantur ſuſtinere non poſſe. hos cum legione una praeſidio caſtris relinquit: reliquas legiones expeditas educit: magnoq. numero iumentorum in flumine ſupra, atque infra conſtituto, tranſducit exercitum. pauci ex his militibus, ui fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac ſubleuantur: interijt tamen nemo. tranſducto incolumi exercitu, copias inſtruit; tripliceмq. aciem ducere incipit. ac tantum fuit in militibus ſtudium, ut, millium* VI. *ad iter addito ad uadum circuitu, magnaq. fluminis mora interpoſita, eos, qui de tertia uigilia exiſſent, ante horam diei* IX. *conſequerentur. quos ubi Afranius procul uiſos cum Petreio conſpexit, noua re perterritus, locis ſuperioribus conſtitit, aciemq. inſtruit. Caeſar in campis exercitum reficit;*

ficit;

ficit; ne defessum proelio obijciat · rursus conantes progredi insequitur, et moratur · illi necessario maturius, quam constituerant, castra ponunt: (suberant enim montes, atque a millibus passuum v · itinera difficilia, atque angusta, excipiebant · hos intra montes se recipiebant; ut equitatum effugerent Caesaris; praesidijsq. in angustijs collocatis, exercitum itinere prohiberent; ipsi sine periculo, ac timore, Iberum copias transducerent; quod fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum) &, totius diei pugna, atque itineris labore defessi, rem in posterum diem distulerunt. Caesar quoque in proximo colle castra ponit · media circiter nocte ijs, qui, adaquandi caussa, longius a castris processerant, ab equitibus correptis, fit ab his certior Caesar, duces aduersariorum silentio copias castris educere · Quo cognito, signum dari iubet, & uasa militari more conclamari · illi, exaudito clamore, ueriti, ne noctu, impediti, sub onere confligere cogerentur, aut ne ab equitatu Caesaris in angustijs tenerentur, iter supprimunt, copiasq. in castris* continent · Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur · hoc idem fit ex castris Caesaris. Mittitur L.* Decidius Saxo, cum paucis, qui loci naturam perspiciat · uterque idem suis renunciat; v; millia passuum proxima intercedere itineris campestris; inde excipere loca aspera & montuosa · qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi, nihil esse negotij · Disputatur in concilio a Petreio,*

*treio, & Afranio, & tempus profectionis quaeritur. plerique censebant, ut noctu iter facerent: posse prius ad angustias ueniri, quam * sentirentur. alij, quod pridie noctu conclamatum esset in castris Caesaris, * argumenti sumebant loco, non posse clam exiri, circumfundi noctu equitatum Caesaris, atque omnia loca, atque itinera obsideri: nocturnaq. proelia esse uitanda, quod perterritus miles in ciuili dissensione timori magis, quam religioni, consulere consueuerit: * at lucem multum per se pudorem omnium oculis, multum etiam tribunorum mil. & centurionum praesentiam afferre: quibus rebus coerceri milites, & in officio contineri soleant: quare omni ratione esse interdiu perrumpendum: etsi, aliquo accepto detrimento; tamen, summa exercitus salua, locum, quem petant, capi posse. Haec* uicit in concilio sententia; & prima luce postridie constituunt proficisci. Caesar, exploratis regionibus, albente caelo, omnes copias castris educit; magnoq. circuitu, nullo certo itinere exercitum ducit. nam, quae itinera ad Iberum, atque Octogesam pertinebant, castris hostium oppositis tenebantur; ipsi erant transscendendae ualles maximae, ac difficillimae; saxa multis locis *praerupta iter impediebant: *ut arma per manus necessario transderentur; militesq. inermes, subleuatiq. alij ab alijs magnam partem * iteris conficerent; sed hunc laborem recusabat nemo, quod eum omnium laborum finem fore existimabant, si hostem Ibero intercludere, & frumento prohibere*

potuis-

*potuissent · Ac primo Afraniani milites, * uisendi caussa, laeti ex castris procurrebant, contumeliosisq. uocibus * prosequebantur, necessarij uictus inopia coactos fugere, atque ad Ilerdam reuerti. erat enim iter a proposito diuersum; contrariamq· in partem iri uidebatur · Duces uero eorum suum consilium laudibus ferebant, quod se castris tenuissent· multumq·eorum opinionem adiuuabat, quod sine iumentis, impedimentisq· ad iter profectos uidebant; ut, non posse diutius inopiam sustinere, confiderent · sed, ubi pallatim retorqueri agmen ad dextram conspexerunt; iamq· primos superare regionem castrorum animaduerterunt; nemo erat ad eo tardus, aut fugiens laboris, quin, statim castris exeundum, atque occurrendum putaret · Conclamatur ad arma; atque omnes copiae, paucis praesidio relictis cohortibus, exeunt, rectoq· ad Iberum itinere contendunt · Erat in celeritate omne * positum certamen, utri prius angustias, montesq. occuparent: sed exercitum Caesaris uiarum difficultates tardabant; Afranij copias equitatus Caesaris insequens morabatur· res tamen ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut, si priores montes, quos petebant, attigissent ipsi periculum uitarent, * impedimenta totius exercitus, cohortesque, in castris relictas, seruare non possent; quibus interclusis exercitu Caesaris, auxilium ferri nulla ratione poterat · confecit prior iter Caesar: atque ex magnis rupibus nactus planitiem; in hac contra hostem aciem instruit · Afranius, cum ab*

equita-

equitatu nouissimum agmen premeretur, & ante se hostem uideret, collem quendam nactus, ibi constitit· ex eo loco IV· cetratorum cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium excelsissimus, mittit· hunc magno cursu* concitatos iubet occupare; eo consilio, uti ipse eodem omnibus copijs contenderet, &, mutato itinere, iugis Octogesam perueniret. hunc cum obliquo itinere cetrati peterent; conspicatus equitatus Caesaris, in cohortes impetum facit: nec minimam partem temporis equitum uim cetrati sustinere potuerunt; omnesq· ab his circumuenti, in conspectu utriusq· exercitus interficiuntur· erat occasio bene gerendae rei· neq· uero id Caesarem fugiebat, tanto sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum sustinere non posse, praesertim circumdatum undiq· equitatu, cum in loco aequo atque aperto confligeretur· idq. ex omnibus partibus ab eo flagitabatur· Concurrebant legati, centuriones, tribuniq· mil· ne dubitaret proelium committere; omnium esse militum paratissimos animos; Afranianos contra multis rebus sui timoris signa misisse; quod suis non subuenissent; quod de colle non recederent; quod uix equitum incursus sustinerent; collatisq. in unum locum signis conferti, neque ordines, neque signa, seruarent· quod si iniquitatem loci timeret, datum iri tamen aliquo loco pugnandi facultatem; quod certe inde decedendum esset Afranio, nec sine aqua permanere posset· Caesar in eam spem uenerat, se, sine pugna & sine uulnere suorum,*

rum,

*rum, rem conficere posse; quod re frumentaria aduersarios interclusisset. cur, etiam secundo proelio, aliquos ex suis amitteret? cur uulnerari pateretur optime meritos de se milites? cur denique *fortunam periclitaretur? praesertim cum non minus esset imperatoris, consilio superare, quam gladio. mouebatur etiam misericordia ciuium, quos interficiendos uidebat; quibus saluis, atque incolumibus, rem obtinere malebat. hoc consilium Caesaris a plerisque non probabatur. Milites uero palam inter se loquebantur: Quoniam talis occasio uictoriae dimitteretur, etiam cum uellet Caesar, sese non esse pugnaturos. Ille in sua sententia perseuerat; & *paullum ex eo loco digreditur, ut timorem aduersarijs minuat. Petreius, atque Afranius, oblata facultate, in castra sese referunt. Caesar, praesidijs montibus dispositis, omni ad Iberum intercluso itinere, quam proxime potest hostium castris castra communit. Postero die duces aduersariorum perturbati, quod *omnem rei frumentariae, fluminisq. Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. erat unum iter, Ilerdam si reuerti uellent; alterum, si Tarraconem peterent. Haec consultantibus eis, nunciatur, aquatores ab equitatu premi nostro: qua re cognita, crebras stationes disponunt equitum, & cohortium alariarum; legionariasq. interijciunt cohortes; uallumq. ex castris ad aquam ducere incipiunt; ut intra munitionem & sine timore, & sine stationibus aquari possent. id opus inter se Pe-*

treius,

*treius, atque Afranius, partiuntur: ipsiq. perficiendi operis caussa, longius progrediuntur. quorum discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, uulgo procedunt; &, quem quisque in castris notum, aut municipem, habebat, conquirit, atque uocat. primum agunt gratias omnes omnibus, quod sibi perterritis pridie pepercissent; eorum se beneficio uiuere: deinde imperatoris fidem quaerunt, recte ne se illi sint commissuri; &, quod non ab initio fecerint, armaq. cum hominibus necessarijs, & consanguineis contulerint, conqueruntur. His prouocati sermonibus, fidem ab imperatore de Petreij, & Afranij uita petunt; * ne quod in se scelus concepisse, neu suos prodidisse uideantur. Quibus confirmatis rebus, se statim signa translaturos confirmant; legatosq. de pace primorum ordinum centuriones ad Caesarem mittunt. Interim alij suos in castra, inuitandi caussa, adducunt; alij ab suis adducuntur; adeo, ut una castra iam facta ex binis uiderentur. compluresq. tribuni militum, & centuriones ad Caesarem ueniunt, seq. ei commendant. hoc idem fit a principibus Hispaniae; quos illi euocauerant, & secum in castris habebant obsidum loco. ij suos notos, hospitesq. quaerebant, per quem quisque eorum aditum commendationis haberet ad Caesarem. Afranij etiam filius adolescens de sua, & parentis sui salute, cum Caesare, per Sulpicium legatum, agebat. erant plena laetitia, & gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula uitasse, et eorum, qui sine*

uulne-

uulnere tantas res confeciſſe uidebantur · magnumq· fructum ſuae priſtinae lenitatis omnium iudicio Caeſar ferebat; conſiliumq· eius a cunctis probabatur · Quibus rebus nunciatis Afranio, ab inſtituto opere diſcedit, ſeq· in caſtra recipit; ſic paratus, ut uidebatur, ut, quicumque accidiſſet caſus, hunc quieto, & aequo animo ferret · Petreius uero non deſerit ſeſe; armat familiam; cum hac, & praetoria cohorte cetratorum, barbariſq· equitibus paucis, beneficiarijs ſuis, quos ſuae cuſtodiae cauſſa habere conſueuerat, improuiſo ad uallum* aduolat; colloquia militum interrumpit; noſtro, repellit ab caſtris; quos deprehendit, interficit· reliqui coeunt inter ſe; &, repentino periculo exterriti, ſiniſtras ſagis inuoluunt, gladioſq· diſtringunt, atque ita ſe a cetratis, equitibuſq· defendunt, caſtrorum propinquitate confiſi; ſeq· in caſtra recipiunt; & ab ijs cohortibus, qnae erant in ſtationes ad portas, defenduntur · Quibus rebus confectis, flens Petreius manipulo circuit: militeſq· appellat; neu ſe, neu Pompeium abſentem, imperatorem ſuum, * aduerſarijs ad ſupplicium tranſdant, obſecrat. fit celeriter concurſus in praetorium · poſtulant, ut iurent omnes, ſe exercitum, duceſq· non deſerturos, neque prodituros, neque ſibi ſeparatim a reliquis conſilium capturos. Princeps in haec uerba iurat: ipſe ad idem iuſiurandum adigit Afranium · ſubſequuntur tribuni militum, centurioneſque·* centuriatim producti milites idem iurant: edicunt, penes quem*

quiſq·

quisq. sit miles Caesaris, ut producatur. productos palam in praetorio interficiunt. sed plerique, quos ceperant, celant, noctuq. per uallum emittunt. sic terror oblatus a ducibus, crudelitas in supplicio, uana religio iusiurandi, spem praesentis deditionis sustulit, mentesq. militum conuertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Caesar milites aduersariorum, qui in castra per tempus colloquij uenerant, summa diligentia conquiri, & remitti, iubet. sed ex numero tribunorum militum, centurionumq. non nulli sua uoluntate apud eum remanserunt: quos ille postea magno in honore habuit; centurionis, ampliorisq. ordinis equites Romanos in tribunicium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione; aquabātur aegre; frumenti copiam legionarij * non nulli habebant, quod dierum XXII. ab Ilerda frumentum iussi erant efferre; cetrati, auxiliaresq. nullam, quorum erant & facultates ad parandum exiguae, & corpora insueta ad onera portanda. itaque magnus eorum quotidie numerus ad Caesarem persugiebat. In his erat angustijs res: sed* ex propositis consilijs duobus explicitius uidebatur, * ad Ilerdam reuerti: quod ibi paullulum frumenti reliquerant. ibi se reliquum consilium * expleturos confidebant. Tarraco aberat longius: quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Caesar, equitatu praemisso, qui nouissimum agmen carperet, atque impediret, ipse cum legionibus subsequitur.*

quitur·nullum intercedebat tempus, quin extremi cum equitibus proeliarentur. Genus erat hoc pugnae · Expeditae cohortes nouissimum agmen claudebant: pluresq. in locis campestribus subsistebant · si mons erat adscendendus, facile ipsa loci natura periculum* repellebat: quod ex locis superioribus, qui antecesserant, suos adscendentes protegebant · cum uallis, aut locus decliuis suberat; neque ij, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant; equites uero ex loco superiore in* aduersarios tela conijciebant: tum magno erat in periculo* res; tum inquirebant, ut, cum eiusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere iuberent, magnoq· impetu equitatum repellerent; eo summoto, repente incitato cursu sese in ualles uniuersi demitterent, atque ita transgressi, rursus in locis superioribus consisterent · nam tantum ab equitum suorum auxilijs aberant, quorum numerum habebant magnum, ut eos, superioribus perterritos proelijs, in medium reciperent agmen, ultroq· eos tuerentur: quorum nulli ex itinere excedere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur· tali dum pugnatur modo; lente, ac paullatim proceditur; crebroque, ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit· millia enim progressi IV· uehementiusq· peragitati ab equitatu, montem excelsum capiunt: ibiq· una fronte contra hostem castra muniunt, neque iumentis onera deponunt· ubi Caesaris castra posita, tabernaculaq· constituta, & dimissos equites pabulandi caussa animaduertere;

tere; ſeſe ſubito proripiunt hora circiter VI*· eiuſdem diei; &, ſpem nacti morae, diſceſſu noſtrorum equitum, iter facere incipiunt· qua re animaduerſa, Caeſar, relictis ijs* munitionibus, ſubſequitur; praeſidio impedimentis paucas cohortes relinquit: hora* X*· ſubſequi pabulatores, equitesq· reuocari iubet. celeriter equitatus ad quotidianum itineris officium reuertitur: pugnatur acriter ad nouiſſimum agmen, adeo, ut paene terga conuertant: compluresq· milites, etiam non nulli centuriones, * interficiuntur· Inſtabat agmen Caeſaris, atque uniuerſum imminebat. Tum uero, neque ad explorandum idoneum locum caſtris, neque ad progrediendum data facultate, conſiſtunt neceſſario; & procul ab aqua, & natura iniquo loco, caſtra ponunt· ſed ijſdem de cauſſis Caeſar, quae ſupra ſunt demonſtratae, * proelio non laceſſit, & eo die tabernacula ſtatui paſſus non eſt; quo paratiores eſſent ad inſequendum omnes, ſiue noctu, ſiue interdiu erumperent· illi, animaduerſo uitio caſtrorum, tota nocte munitiones proferunt, caſtraq· caſtris conuertunt· hoc idem poſtero die a prima luce faciunt, totumq. in ea re diem conſumunt. ſed, quantum opere proceſſerant, & caſtris protulerant, tanto aberant ab aqua longius: & praeſenti malo alijs malis remedia dabantur· prima nocte, aquandi cauſſa, nemo egreditur ex caſtris. proximo die, praeſidio in caſtris relicto, uniuerſas ad aquam copias educunt; pabulatum emittitur nemo· his eos ſupplices malis Caeſar neceſſariam ſub*

ire deditionem, quam proelio decertare, malebat. conatur tamen eos uallo, fossaq. circumuenire; ut quammaxime repentinas eorum eruptiones demoretur: quo necessario descensuros existimabant. illi, & inopia pabuli adducti, & quo essent ad id expeditiores, omnia sarcinaria iumenta interfici iubent. in his operibus, consilijsq. biduum consumitur. Tertio die magna iam pars operis Caesaris processerat. Illi impediendae rei, quae munitionis caussa fiebat, hora circiter IIX. signo dato, legiones educunt, aciemq. sub castris instruũt. Caesar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem instruit. contra opinionem enim militum, famamq. omnium, uideri proelio diffugisse, magnum detrimentum afferebat. sed eisdem de caussis, quae sunt cognitae, quo minus dimicare uellet, mouebatur; atque hoc etiam magis, quod spatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduersarijs, non multum ad summam uictoriae iuuare poterat. non enim amplius pedum millibus II. ab castris castra distabant: *hinc duas partes acies occupabant: tertia uacabat, ad incursum, atque impetum militum relicta. si proelium committeretur, propinquitas castrorum celerem superatis ex fuga receptum dabat. Hac de caussa constituerat signa inferentibus resistere, prior proelio non lacessere. Acies erat Afraniana duplex: legio V. & & III. in subsidijs locum alariae cohortis obtinebat: Caesaris triplex: sed primam aciem quaternae cohortes ex V. legione tenebant: has subsidiariae*

*riae ternae, et rursus aliae totidem, suae cuiusque legionis, subsequebantur: sagittarij, funditoresq. media continebantur acie: equitatus latera cingebat. Tali instructa acie, tenere uterque propositum uidebatur; Caesar, ut, nisi coactus, proelium non committeret; ille, ut opera Caesaris impediret. producitur tamen res; aciesq. ad solis occasum continentur: inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Caesar parat perficere; illi uadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Qua re animaduersa, Caesar Germanos leuis armaturae, equitumq. partem flumen transiicit, crebrasq. in ripis custodias disponit. tandem, omnibus rebus obsessi, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae ligni, & frumenti inopia, colloquium petunt; &, id si fieri possit, semoto a militibus loco. ubi id a Caesare negatum, et, palam si colloqui uellent, concessum est; datur obsidis loco Caesari filius Afranij. uenitur in eum locum, quem Caesar deligit. audiente utroque exercitu, loquitur Afranius: non esse aut ipsis, aut militibus succensendum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare uoluerint: sed satis iam fecisse officio, satisq. supplicij tulisse, perpessus omnium rerum inopiam: nunc uero, paene ut feminas *circummunitos, prohiberi aqua, prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre posse: itaque se uictos confiteri: orare, atque obsecrare, si quis locus misericordiae relinquatur, ne ad ultimum*

*ſupplicium progredi neceſſe habeant. Haec quam poteſt demiſſiſſime, atque *ſubiectiſſime, exponit. Ad ea Caeſar reſpondit: nulli omnium has partes, uel querimoniae, uel miſerationis, minus conueniſſe: reliquos enim omnes ſuum officium praeſtitiſſe; ſe, qui, etiam bona condicione, & loco, & tempore aequo, confligere noluerit, ut quam integerrima eſſent ad pacem omnia; exercitum ſuum, qui, iniuria etiam accepta, ſuisq. interfectis, quos in ſua poteſtate *habuit, conſeruarit, & texerit; illius denique exercitus milites, qui per ſe de concilianda pace egerint; qua in re omnium ſuorum uitae conſulendum putarunt; ſic omnium ordinum partes in miſericordia conſtitiſſe: ipſos duces a pace abhorruiſſe: eos neque colloquij, neque indutiarum, iura ſeruaſſe; & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudeliſſime interfeciſſe. Accidiſſe igitur his, quod plerumque hominibus nimia pertinacia, atque arrogantia accidere ſoleat, uti eo recurrant, & id cupidiſſime petant, quod paullo ante contempſerint: neque nunc ſe illorum humilitate, neque aliqua temporis opportunitate poſtulare, quibus rebus augeantur opes ſuae, ſed eos exercitus, quos contra ſe multos iam annos aluerint, uelle dimitti: neque enim VI. legiones alia de cauſſa miſſas in Hiſpaniam, ſeptimamq. ibi conſcriptam, neque tot, tantasq. claſſes paratas, neque ſummiſſos duces, rei militaris peritos: nihil horum ad pacandas Hiſpanias, nihil ad uſum prouinciae prouiſum, quae, propter diuturnitatem*

*nitatem pacis, nullum auxilium desiderarit: omnia haec iampridem contra se parari: in se noui generis imperia constitui; ut idem ad portas urbanis praesideat rebus, & duas bellicosissimas prouincias absens tot annos obtineat: in se iura magistratuum commutari, ne ex praetura, & consulatu, ut semper, sed per paucos probati, & electi, in prouincias mittantur: in se aetatis excusationem nihil ualere, quod superioribus bellis probati ad obtinendos exercitus euocentur: in se uno non seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut, rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia, domum reuertantur, exercitumq. dimittant. Quae tamen omnia & se tulisse patienter, et esse laturum: neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed, ne illi habeant, quo contra se uti possint: proinde, ut esset dictum, prouincijs excederent, exercitumq. dimitterent: si id sit factum, nociturum se nemini: hanc unam, atque extremam paucis esse condicionem. Id uero militibus suis pergratum, & iucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci; ut, qui aliquid uicti incommodi exspectauissent, ultro * inde praemium missionis ferrent. nam, cum de loco, & tempore eius rei controuersia inferretur, & uoce, & manibus uniuersi ex uallo, ubi constiterant, significare coeperunt, ut statim dimitterentur, neque, * omni interposita fide, firmum esse posse, si in aliud tempus differretur.*

Paucis cum esset in utramque partem uerbis dispu tatum; res huc deducitur, ut ij, qui habeant domi cilium, aut possessiones in Hispania, statim; reliqui, ad Varum flumen dimittantur: ne quid eis no ceatur, neue quis inuitus sacramento* cogatur, a Caesare cauetur. Caesar ex eo tempore, dum ad flumen Varum ueniatur, se frumentum daturum, pollicetur: addit etiam, ut, * quid quisque eorum in bello amiserit, quae sint penes milites suos, ijs, qui amiserint,* restituatur: militibus, aequa facta aestimatione, pecuniam pro ijs rebus soluit. quascumque postea controuersias inter se milites habuerant, sua sponte ad Caesarem introduxerunt. Petreius, atque Afranius cum stipendium ab legionibus, paene seditione facta, flagitaretur, cuius illi diem nondum uenisse dicerent; Caesar ut cognosceret, postulatum est; eoq. utrique, quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, II. legiones suas antecedere, reliquas subsequi, iussit; ut non longo inter se spatio castra facerent: eiq. negotio Q. Fusium Calenum legatum praefecit. hoc eius praescripto ex Hispania ad Varum flumen est iter factum; atque ibi reliqua pars exercitus dimissa est*

C. IVLII. CAESARIS COMMENTARIORVM DE. BELLO. CIVILI

LIBER. II

*DVm haec in Hispania geruntur, C. Trebonius legatus, qui ad oppugnationem Massiliae relictus erat, duabus ex partibus aggerem, uineas, turresq. ad opidum agere instituit. una erat proxima portui, naualibusque; altera ad partem, qua est aditus ex *Gallia, atque Hispania ad id mare, quod * adigit ad ostium Rhodani. Massilia* enim fere ex III. opidi partibus mari alluitur. reliqua quarta est, quae aditum habet* a terra. huius quoque spatij pars ea, quae ad arcem pertinet, loci natura, & ualle altissima munita, longam, & difficilem habet oppugnationem. ad ea perficienda opera C. Trebonius magnam iumentorum, atque hominum multitudinem ex omni prouincia uocat: uimina, materiamq. comportari iubet. quibus *comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedum XXC. exstruit. sed tanti erant antiquitus in opido omnium rerum ad bellum apparatus, tantaq. multitudo tormentorum, ut eorum uim nullae contextae uiminibus uineae sustinere possent. asseres enim pedum XII. cuspidibus praefixi, atque hi maximis balistis missi, per IV. ordines cratium in terra defigebantur. itaque, * pe-*

dalibus

*dalibus lignis coniunctis inter se, porticus intege batur; atque * hac agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum LX. aequandi loci caussa facta; item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, & lapides defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, atque turrium, multitudo tormentorum omnem administrationem tardabat. crebrae tamen per Albicos eruptiones fiebant ex opido; ignesq. aggeri, & turribus inferebantur. quae facile nostri repellebant milites, magnisq. ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant, in opidum reijciebant. Interim L. Nasidius, ab Cn. Pompeio cum classe nauium XVI. in quibus paucae erant aeratae, L. Domitio, Massiliensibusq. subsidio missus, freto Siciliae, imprudente, atque inopinante Curione, prouehitur: appulsisq. Messanam nauibus, atque inde, propter repentinum terrorem, principum, ac senatus fuga facta, ex * naualibus eorum unam deducit. Hac adiuncta ad reliquas naues, cursum Massiliam uersus perficit; praemissaq. clam nauicula, Domitium, Massiliensesq. de suo aduentu certiores facit; eosq. magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe, additis suis auxilijs, confligant. Massilienses post superius incommodum ueteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, summa industria armauerant, (remigum, gubernatorumq. magna copia suppetebat) piscatoriasq. adiecerant, atque contexerant, ut*

essent

*essent ab ictu telorum remiges tuti · has sagittarijs, tormentisq· compleuerant · Tali modo * instructa classe, omnium seniorum, matrumfamiliae, uirginum precibus, & fletu excitati, ut extremo tempcre ciuitati subuenirent, non minore animo, ac fiducia, quam ante dimicauerant, naues conscendunt · Communi enim fit uitio naturae, * ut inuisis, latitantibus, atque incognitis rebus magis confidamus, uehementiusq· exterreamur, ut tum accidit · aduentus enim L· Nasidij summa spe, & uoluntate ciuitatem compleuerat · nacti idoneum uentum, ex portu exeunt, & Tauroenta, quod est castellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt: ibiq· naues expediunt: rursusq· se ad confligendum animo confirmant; & consilia communicant · dextra pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio · eodem Brutus contendit, aucto nauium numero · * nam ad eas, quae factae fuerant Arelate per Caesarem, captiuae Massiliensium accesserant VI · has superioribus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxerat · itaque, suos cohortatus, quos integros superauissent, ut uictos contemnerent, plenus spei bonae, atque animi, aduersus eos proficiscitur · facile erat, ex castris C. Trebonij, atque omnibus superioribus locis prospicere in urbem, ut omnis iuuentus, quae in opido remanserat, omnesq. superioris aetatis, cum liberis, atque uxoribus, * publicisq· custodijs, aut ex muro ad celum manus tenderent, aut templa deorum immortalium*

adirent,

adirent, & ante ſimulacra proiecti uictoriam ab dijs expoſcerent. neque erat quiſquam omnium, qui non in eius diei caſu ſuarum omnium fortunarum euentum conſiſtere exiſtimaret. nam & honeſti ex iuuentute, & cuiuſque aetatis ampliſſimi, nominatim euocati, atque obſecrati, naues conſcenderant; ut, ſi quid aduerſi accidiſſet, ne ad conandum quidem ſibi quidquam reliqui fore uiderent; ſi ſuperauiſſent, uel domeſticis opibus, uel externis auxilijs de ſalute urbis confiderent. commiſſo proelio, Maſſilienſibus res nulla ad uirtutem defuit: ſed, memores eorum praeceptorum, quae paullo ante ab ſuis acceperant, hoc animo decertabant, ut nullum aliud tempus ad conandum habituri uiderentur; &, quibus in pugna uitae periculum accideret, non ita multo ſe reliquorum ciuium fatum antecedere exiſtimarent, quibus, urbe capta, eadem eſſet belli fortuna patienda:* deductisq. noſtris paullatim nauibus, & artificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabatur; &, ſi quando noſtri, facultatem nacti, ferreis iniectis manibus nauem religauerant; undique ſuis laborantibus ſuccurrebant. Neque uero coniuncti Albici cominus pugna deficiebant: neque multum cedebant uirtute noſtris. ſimul ex minoribus nauibus* magna uis eminus miſſa telorum, multa noſtris de improuiſo imprudentibus, atque impeditis uulnera inferebant. conſpicataeq. naues triremes II. nauem D. Bruti, quae ex ſigno facile* agnoſci poterat, II. ex partibus*

bus sese in eam incitauerant: sed tantum re prouisa, Brutus celeritate nauis enisus est, ut paruo momento antecederet. illae adeo grauiter inter se, incitatae, conflixerunt, ut uehementissime utraeque ex concursu laborarent; altera uero, perfracto rostro* tota collabefieret. qua re animaduersa, quae proximae ei loco ex Bruti classe* naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterq. ambas deprimunt. Sed Nasidianae naues nulli usui fuerunt, celeriterq. pugna excesserunt. non enim has* aut conspectus patriae, aut propinquorum praecepta ad extremum uitae periculum adire cogebant. itaque* ex eo numero nauium nulla desiderata est: ex Massiliensium classe V. sunt depressae, IV. captae, I. cum Nasidianis profugit; quae omnes citeriorem Hispaniam petiuerunt. at ex reliquis una praemissa Massiliam, huius nuncijs perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum* effudit: ac, re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem uestigio uideretur. Massilienses tamen* nihilo segnius ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt. Est animaduersum ab legionarijs, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus magno sibi* esse praesidio posse, si pro castello, ac receptaculo, turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursus humilem, paruamq. fecerant. huc se referebant: hinc, si qua maior oppresserat uis, propugnabant:*

hinc

hinc ad repellendum, & prosequendum hostem pro currebāt· patebat haec quoquouersus pedes* XXX· *sed parietum crassitudo pedum* V· *postea uero, ut est rerum omnium magister usus, hominum adhibita sollertia· inuentum est, magno esse usui posse, si haec esset in altitudinem turris elata. id hac ratione perfectum est. * Vbi turris altitudo perducta est ad contabulationem; eam in parietes instruxerunt, ita ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur; ne quid emineret, ubi ignis hostium adhaeresceret. hanc insuper contignationem, quantum tectum plutei, ac uinearum passum est, laterculo adstruxerunt: * supraq. eum locum tigna transuersa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quae turri tegumento esset futura: supraq· ea tigna directo transuersas trabes iniecerunt, * easq· asseribus religauerunt: has trabes paullo longiores, atque eminentiores, quam extremi parietes erant, effecerunt; ut esset, ubi tegumenta perpendere possent, ad defendendos ictus, ac repellendos, * dum inter eam contignationem parietes exstruerentur: eamq· contabulationem summam lateribus, lutoq· constrauerunt; ne quid ignis hostium nocere posset: centonesq· insuper iniecerunt; ne aut tela, tormentis missa, tabulationem perfringerent, aut saxa ex catapultis latericium discuterent. storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas* IV· *pedes, fecerunt: easq· ex* III· *partibus,*

quae

quae ad hostes uergebant, eminentibus trabibus circum turrem praependentes religauerunt. quod unum genus tegumenti alijs locis erant experti nullo telo, neque tormento, transiici posse. ubi uero ea pars turris, quae erat perfecta, tecta, atque munita est ab omni ictu hostium; pluteos ad alia opera abduxerunt: turris tectum per se ipsum prehensionibus ex contignatione prima suspendere, ac tollere, coeperunt; ubi, quantum storiarum demissio patiebatur, tantum eleuabant. Intra haec tegumenta abditi, atque muniti, parietes lateribus exstruebant: rursusq. alia prehensione ad aedificandum sibi locum expediebant: ubi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna, item ut primo tecta, extremis lateribus instruebant; exq. ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasq. eleuabant. ita tuto, ac sine ullo uulnere, ac periculo VI. tabulata exstruxerunt: fenestrasq. quibus in locis uisum est, ad tormenta mittenda instruendo reliquerunt. ubi ex ea turri, quae circum essent, opera tueri se posse confisi sunt; musculum pedum LX longum, ex materia bipedali, quem* a turri latericia ad hostium turrem, murumq.* perducerent, facere instituerunt: cuius musculi haec erat forma. Duae primum trabes in solo aeque longae, distantes inter se pedes IV. collocantur: inq. eis columellae pedum in altitudinem V. defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio coniungunt, ubi tigna, quae musculi tegendi caussa ponant, collocentur.*

eo

eo super tigna bipedalia inijciunt; eaq. laminis, clauisq. religant, ad* exercitum musculi tectum, trabesq. extremas: quadratas* regulas, IV. patentes digitos, defigunt; quae lateres, qui super *musculo struantur, contineant.* ita fastigiato, atque ordinatim structo, ut trabes erant in capreolis collocatae, lateribus, lutoq. musculus, ut ab igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur. supra lateres coria inducuntur; ne canalibus aqua immissa lateres diluere posset. coria autem, ne rursus igni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus conteguntur. hoc opus omne, tectum uineis, ad ipsam turrim perficiunt, subitoque, inopinantibus hostibus, machinatione nauali, phalangis subiectis, ad turrim hostium admouent, ut aedificio iungatur. Quo malo perterriti subito opidani, saxa quam maxima possunt uectibus promouent, praecipitataq. muro in musculum deuoluũt. Ictum firmitas materiae sustinet: &, quidquid incidit, fastigio musculi delabitur. Id ubi uident, mutant consilium: cupas, taeda, ac pice refertas, incendunt; easq. de muro in musculum deuoluunt. inuolutae labuntur; delapsae, ab lateribus, longurijs, furcisq. ab opere remouentur, interim sub musculo milites uectibus infima saxa turris hostium, quibus fundamenta continebantur, conuellunt. Musculus ex turri latericia a nostris, telis, tormentisq. defenditur: hostesq. ex murro, ac turribus submouentur. non datur libera muri defendendi facultas. Compluribus iam

lapidibus

lapidibus ex ea, qua ſuberat, turri ſubductis, repentina ruina pars eius turris concidit, pars reliqua conſequens procumbebat. Tum hoſtes, turris repentina ruina commoti, inopinato malo turbati, deorum ira perculſi, urbis direptione perterriti, inermes cum infulis ſeſe porta foras uniuerſi proripiunt; ad legatos, atque exercitum ſupplices manus tendunt. Qua noua re oblata, omnis adminiſtratio belli conſiſtit: militesq. auerſi a proelio, ad ſtudium audiendi, & cognoſcendi feruntur. ubi hoſtes ad legatos, exercitumq. peruenerunt, uniuerſi ſe ad pedes proijciunt: orant, ut aduentus Caeſaris exſpectetur; captam ſuam urbem uidere, opera perfecta, turrem ſubrutam: itaque a defenſione deſiſtere; nullam exoriri moram poſſe, quo minus, cum ueniſſet, ſi imperata non facerent, ad nutum e ueſtigio diriperentur. docent, ſi omnino turris concidiſſet, non poſſe milites contineri, quin ſpe praedae in urbem irrumperent, urbemq. delerent. haec atque eiuſdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum miſericordia, fletuq. pronunciantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione deſiſtunt, operibus cuſtodias relinquunt. indutiarum quodam genere miſericordia facto, aduentus Caeſaris exſpectatur: nullum ex muro, nullum a noſtris mittitur telum: ut re confecta, omnes curam, & diligentiam remittunt. Caeſar enim per litteras Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim opidum expugnari pateretur; ne grauius per-

*moti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent. quod se facturos minabantur: aegreq. tunc sunt retenti, quin opidum irrumperent: grauiterq. eam rem*pertulerunt; quod stetisse per Trebonium, quo minus opido potirentur, uidebatur. At hostes sine fide tempus, atque occasionem fraudis, ac doli, quaerunt. Interiectis aliquot diebus, nostris languentibus, atque animo remissis, subito, meridiano tempore, cum alius discessisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quieti se dedisset; arma uero omnia reposita, *contectaq. essent; *portis se foras erumpunt; secundo, magnoq. uento ignem operibus inferunt. hunc sic distulit uentus, uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormentaq. flammam* conciperent, & prius haec omnia consumerentur, quam, quemadmodum, accidisset, animaduerti posset. Nostri, repentina fortuna permoti, arma, quae possunt, arripiunt. alij ex castris sese incitant. fit in hostes impetus eorum: sed muro, sagittis, tormentisq. fugientes persequi prohibentur. Illi sub murum se recipiunt; ibiq. musculum, turrimq. latericiam libere incendunt. ita multorum mensium labor, hostium perfidia, & ui tempestatis, puncto temporis interijt. tentauerunt hoc idem Massilienses. postero die eandem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alteram turrem, aggeremq. eruptione pugnauerunt; multumq. ignem intulerunt. sed, ut superioris temporis contentionem nostri omnem remiserant;*

*rant; ita, proximi diei casu admoniti, omnia ad defensionem parauerant · itaque, multis interfectis, reliquos, infecta re, in opidum repulerunt · Trebonius ea, quae sunt amissa, multo maiore studio militum administrare, & reficere instituit · nam, ubi tantos suos labores, & apparatus, male cecidisse uiderunt; indutijsq· per scelus uiolatis, suam uirtutem irrisui fore perdoluerunt; quod, unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum, omnibus arboribus longe, lateq. in finibus Massiliensium excisis, & coniectis, * aggerem noui generis, atque inauditum ex latericijs duobus muris, senum pedum crassitudine, atque eorum murorum contignationem facere instituerunt, aequa fere latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger · ubi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materiae postulare uideretur, pilae interponuntur, transuersaria tigna inijciuntur, quae firmamento esse possint· &, *quidquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesq· luto integuntur · Sub tecto miles dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus plutei* obiectu, operi quaecumque usui sunt, sine periculo supportat. celeriter res administratur: diuturni laboris detrimentum sollertia, & uirtute militum breui reconcinnatur· Portae, quibus locis uidetur, eruptionis caussa in muro relinquuntur· quod ubi hostes uiderunt, ea, quae diu, longoq· spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, ut nullius perfidiae, neq· eruptioni locus esset; neque*

 quid-

*quidquam omnino relinqueretur, quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri poſſet; eodemq. exemplo ſentiunt totam urbem, qua ſit aditus, ab terra, muro, turribusq. circumiri poſſe; ſic, ut ipſis conſiſtendi in ſuis munitionibus locus non eſſet; cum paene aedificata in muris ab exercitu noſtro moenia uiderentur; *ac tela manu conijcerentur; ſuorumq. tormentorum uſum, quibus ipſi magna ſperauiſſent, ſpatio propinquitatis interire; pariq. condicione e muro, ac turribus bellandi data, uirtute ſe noſtris adaequare non poſſe intelligunt; ad eaſdem deditionis condiciones recurrunt. M. Varro in ulteriore Hiſpania, initio, cognitis ijs rebus, quae ſunt in Italia geſtae, diffidens Pompeianis rebus, amiciſſime de Caeſare loquebatur: praeoccupatum ſeſe legatione, ab Cn. Pompeio teneri obſtrictum fide: neceſſitudinem quidem ſibi nihilo minorem cum Caeſare intercedere: neque ſe ignorare, quod eſſet officium legati, qui fiduciariam operam obtineret, quae uires ſuae, quae uoluntas erga Caeſarem totius prouinciae. Haec omnibus referebat ſermonibus; neque ſe in ullam partem mouebat. poſtea uero, cum Caeſarem ad Maſſiliam *detineri cognouit, copias Petreij cum exercitu Afranij eſſe coniunctas, magna auxilia conueniſſe, magna eſſe in ſpe atque exſpectatione, & conſentire omnem citeriorem prouinciam, quaeq. poſtea *acciderant, de anguſtijs ad Ilerdam rei frumentariae accepit; atque haec ad eum latius, atque inflatius Afranius perſcribebat; ſe quoque ad motum fortunae*

tunae

*tunae mouere coepit; delectum habuit tota prouincia; legionibus completis II, cohortes circiter XXX alarias addidit; frumenti magnum numerum coegit, quod Massiliensibus, item * quod Afranio, Petreioq. mitteret; naues longas X, Gaditanis, ut facerent, imperauit; complures * praeterea Hispali faciendas curauit: pecuniam omnem, omniaq. ornamenta ex fano Herculis in opidum Gades contulit. eo VI. cohortes, praesidij caussa, ex prouincia misit: Caiumq. Gallonium, equitem Romanum, familiarem Domitij, qui eo, procurandae hereditatis caussa, uenerat, missus a Domitio, opido Gadibus praefecit: arma omnia priuata, & publica, in domum Gallonij contulit: * ipse habuit graues in Caesarem conciones: saepe ex tribunali praedicauit, aduersa Caesarem proelia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afranium perfugisse: haec se certis nuncijs, certis auctoribus, comperisse. * Quibus rebus perterritis ciuibus Romanis eius prouinciae, sibi ad remp. administrandam HS CXC millia, & argenti pondo XX millia, tritici modios CXX millia polliceri cogit. quas Caesari esse amicas ciuitates arbitrabatur, ijs grauiora onera * iniungebat: qui uerba, atque orationem aduersus remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat; praesidiaq. eo deducebat; & iudicia in priuatos reddebat: prouinciam omnem in sua, & Pompeij uerba, per iusiurandum, adigebat. Cognitis ijs rebus, quae sunt gestae in citeriore Hispania, para-*

*bat bellum. Ratio autem haec erat belli, ut *secum* II. *legiones Gadis conferret, naues, frumentumq. omne ibi contineret. prouinciam enim omnem Caesaris rebus fauere cognouerat. in insula, frumento, nauibusq. comparatis, bellum duci, non difficile existimabat. Caesar, etsi multis, necessariisq. rebus in Italiam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispaniis relinquere; quod, magna esse Pompeii beneficia, & magnas clientelas in citeriore prouincia, sciebat. itaque, duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum Q. Cassio tribuno pl. ipse cum equitibus* DC. *magnis itineribus progreditur; edictumq. praemittit, ad quam diem magistratus, principesq. omnium ciuitatum sibi esse praesto Cordubae uellet. quo edicto tota prouincia *peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem senatus Cordubam mitteret; nullus ue ciuis Romanus paullo notior, quin ad *diem conueniret. simul * ipse Cordubae conuentus per se portas Varroni clausit; custodias, uigiliasq. in muro, turribusq. disposuit. Cohortes* II. *quae Colonicae appellabantur, cum eo casu uenissent, tuendi opidi caussa, apud se retinuit. Iisdem diebus Carmonenses, quae est longe firmissima totius prouinciae ciuitas, deductis* III. *in arcem opidi cohortibus a Varrone praesidio, per se cohortes eiecit, portasq. praeclusit. Hoc uero magis properare Varro, ut cum legionibus quamprimum Gades contenderet; ne itinere, aut transiectu intercluderetur.*

retur.

*retur · *tanta, ac tam ſecunda in Caeſarem uoluntas prouinciae reperiebatur · Progreſſo ei paullo longius litterae a Gadibus redduntur; ſimul atque cognitum ſit de edicto Caeſaris, conſenſiſſe Gaditanos principes cum tribunis cohortium, quae eſſent ibi in praeſidio, ut Gallonium ex opido expellerent, urbem, inſulamq· Caeſari ſeruarent · Hoc inito conſilio, denunciauiſſe Gallonio, ut ſua ſponte, dum ſine periculo liceret, excederet Gadibus; ſi id non feciſſet, ſibi conſilium capturos · Hoc timore adductum Gallonium Gadibus exceſſiſſe · His cognitis rebus, altera ex II · legionibus, quae Vernacula appellabatur, ex caſtris Varronis, adſtante, & inſpectante ipſo, ſigna ſuſtulit, ſeſeq· Hiſpalim recepit, atque in foro, & porticibus ſine maleficio conſedit · quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domum ad ſe quiſque hoſpitio cupidiſſime reciperet · Quibus rebus perterritus Varro, cum itinere conuerſo, ſeſe *Ilipam Italicam uenturum promiſiſſet, certior a ſuis factus eſt, praecluſas eſſe portas · Tum uero, omni intercluſus itinere, ad Caeſarem mittit, paratum ſe eſſe, legionem, cui iuſſerit, tranſdere · Ille ad eum Sex· Caeſarem mittit, atque huic tranſdi iubet · Tranſdita legione, Varro Cordubam ad Caeſarem uenit: relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod penes eum eſt pecuniae, tranſdit; &, * quod ubique habeat frumenti, ac nauium, oſtendit. Caeſar habita concione Cordubae, omnibus generatim gratias agit; ciuibus Ro-*

manis, quod opidum in sua potestate studuissent habere; Hispanis, quod praesidia expulissent; Gaditanis, quod conatus aduersariorum infregissent, seseq· in libertatem uindicassent; tribunis mil· centurionibusq· qui eo praesidij caussa uenerant; quod eorum consilia sua uirtute confirmassent: pecunias, quas erant in publicum Varroni ciues Romani polliciti, remittit: bona restituit ijs, quos liberius locutos hanc poenam tulisse cognouerat, tributis quibusdam publicis, priuatisq· praemijs: reliquos in posterum bona spe complet; biduumq· Cordubae commoratus, Gades proficiscitur: pecunias, monumentaque, quae ex fano Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet: prouinciae Q· Cassium praeficit; huic* IV· *legiones attribuit: ipse ijs nauibus, quas M· Varro, quasq· Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. Ibi totius fere citerioris prouinciae legationes Caesaris aduentum exspectabant. Eadem ratione, priuatim ac publice, quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit; pedibusq· Narbonem, atque inde Massiliam peruenit: ibi, legem de dictatore latam, seseq· dictatorem dictum a M· Lepido praetore, cognoscit. Massilienses, omnibus defessi malis, rei frumentariae ad summam inopiam adducti, bis proelio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusione, &* mutatione uictus, (panico enim ueteres, atque*

que hordeo corrupto omnes alebantur; quod, ad huiusmodi casus antiquitus paratum, in publicum contulerant) deiecta turri, labefactata magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercitum desperatis, quos in Caesaris potestatem uenisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt: sed paucis ante diebus L. Domitius, cognita Massiliensium uoluntate, nauibus III. *comparatis, ex quibus* II. *familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus turbidam tempestatem, est profectus. Hunc conspicatae naues, quae, *missu Bruti, consuetudine quotidiana, ad portum excubabant, sublatis anchoris sequi coeperunt. ex ijs unum ipsius nauigium contendit, & fugere perseuerauit, auxilioq. tempestatis ex conspectu abijt; duo, perterrita concursu nostrarum nauium, sese in portum receperunt. Massilienses arma, tormentaq. ex opido, ut est imperatum, proferunt: naues ex portu, naualibusq. educunt: pecuniam ex publico transdunt. Quibus rebus confectis, Caesar magis eos pro nomine, & * uetustate, quam pro meritis in se ciuitatis, conseruans,* II. *ibi legiones praesidio relinquit; ceteras in Italiam mittit: ipse ad urbem proficiscitnr. Iisdem temporibus C. Curio, in Africam profectus ex Sicilia, etiam ab initio copias P. Atij Vari despiciens,* II. *legiones ex* IV, *quas a Caesare acceperat, &* D. *equites transportabat: biduoque, & noctibus* III. *nauigatione consumptis, appulit ad eum locum, qui appella-*

tur

tur Aquilaria. Hic locus abest a Clupeis passuum * XXII· *millia, habetq. non incommodam aestate stationem, & duobus* * *eminentibus promontorijs continetur. Huius aduentum L. Caesar filius cum* X. *longis nauibus ad Clupeam prae stolans, (quas naues, Vticae ex praedonum bello subductas, P. Atius reficiendas, huius belli caussa, curauerat)* * *ueritusq. nauium multitudinem, ex alto refugerat; appulsaq. ad proximum litus trireme constrata, & in litore relicta, pedibus Hadrumetum profugerat. Id opidum C. Considius Longus, unius legionis praesidio, tuebatur. reliquae Caesaris naues eius fuga Hadrumetum* [illegible] *eperunt. Hunc* * *secutus M. Rufus quaestor nauibus* XII, *quas praesidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in litore nauem conspexit,* * *hanc remulco abstraxit; ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Marcium Vticam nauibus praemittit: ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduiq. iter progressus, ad flumen Bagradam* * *peruenit: C. Caninium Rebilum legatum cum legionibus relinquit: ipse cum equitatu* * *antecedit ad castra exploranda Corneliana; quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, eminens in mare, utraque ex parte praeruptum, atque asperum, sed paullo tamen leniore fastigio ab ea parte, quae ad Vticam uergit. abest directo itinere ab Vtica paullo amplus passus* ∞. *sed hoc itinere est fons, quae mare succedit longius, lateq. is*

locus

locus restagnat: quem si quis uitare uoluerit, VI· millium circuitu in opidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Vari conspicit, muro opidoq. coniuncta ad portam, quae appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso opido Vtica, altero theatro, quod est ante opidum, substructionibus eius operis maximis, aditu ad castra difficili, & angusto. simul animaduertit, multa undique portari, atque agi plenissimis uijs, quae, repentini tumultus timore, ex agris in urbem conferebantur. Huc equitatum mittit, ut diriperet, atque haberet loco praedae. eodemq. tempore his rebus subsidio DC. equites Numidae ex opido, peditesq. CD. mittuntur a Varo; quos auxilij caussa rex Iuba paucis diebus ante Vticam miserat. huic & paternum hospitium cum Pompeio, et simultas cum Curione intercedebat; quod tribunus pl. legem promulgauerat, qua lege regnum Iubae publicauerat. Concurrunt equites inter se, neque uero primum impetum nostrorum Numidae ferre potuerunt: sed interfectis circiter CXX, reliqui se in castra ad opidum receperunt. Interim, aduentu longarum nauium, Curio pronunciari onerarijs nauibus iubet: quae stabant ad Vticam numero circiter CC. se in hostium habiturum loco, qui non e uestigio ad castra Corneliana uela * duxisset. Qua pronunciatione facta temporis puncto, sublatis anchoris, omnes Vticam relinquunt, &, quo imperatum est, transeunt. quae res omnium rerum copia compleuit exercitum.

His

*His rebus gestis, Curio se in castra ad Bagradam recipit, atque uniuersi exercitus conclamatione Imperator appellatur · postero die Vticam exercitum ducit, & prope opidum castra ponit, nondum opere castrorum perfecto, equites ex statione nunciant, magna auxilia equitum, peditumq. ab rege missa, Vticam uenire. eodemq. tempore uis magna pulueris cernebatur; & uestigio temporis primum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio permotus, praemittit equites, qui primum impetum sustineant, ac morentur: ipse, celeriter, ab opere deductis legionibus, aciem instruit: equitesq. committunt proelium: & prius, quam plane legiones explicari, & consistere possent; tota auxilia regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & sine timore, iter fecerant, in fugam se conijciunt: equitatuq. omni fere incolumi, quod per se litora celeriter in opidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte centuriones Marsi II. ex castris Curionis, cum manipularibus suis XXII. ad Atium Varum perfugiunt. ij, seu uere, quam * habuerant, opinionem perferunt, siue etiam auribus Vari seruiunt; (nam, quae uolumus, & credimus libenter; &, quae sentimus ipsi, reliquos sentire speramus) confirmant quidem certe, totius exercitus animos alienos esse a Curione: maxime opus esse, in conspectum exercitum uenire, & colloquendi dare facultatem. Qua opinione adductus Varus, postero die mane legiones ex castris educit. facit*

idem

*idem Curio: atque, una ualle non magna interiecta, suas uterque copias instruit. Erat in exercitu Vari Sex. Quinctilius Varus; quem fuisse Corfinij, supra demonstratum est. Hic, dimissus a Caesare, in Africam uenerat: legionesq. eas transduxerat * Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Caesar; adeo, ut, paucis mutatis centurionibus, ijdem ordines, manipuliq. constarent. hanc nactus appellationis caussam Quinctilius circumire aciem Curionis, atque obsecrare milites coepit, ne primam sacramenti, quod apud Domitium, atque apud se quaestorem dixissent, memoriam deponerent; neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademq. in obsidione perpessi; neu pro ijs pugnarent; a quibus in contumeliam Perfugae appellarentur. His pauca ad spem largitionis addit. quae ab sua liberalitate, si se, atque Atium secuti essent, exspectare debent. Hac habita oratione, nullam in partem ab exercitu Curionis fit significatio: atque ita suas uterque copias reducit. * At in castris Curionis magnus omnium incessit timor. nam is uarijs hominum sermonibus celeriter augetur. unusquisque enim * opinione fingebat; & ad id, quod ab alio audierat, sui aliquid timoris addebat. hoc ubi uno auctore ad plures permanauerat, * atque alius alij transdiderat; plures auctores eius rei uidebantur. Ciuile bellum; genus & hominum, quod liceret libere facere, & sequi, quod uellent; legiones eae, quae paullo ante apud aduersarios*

uersarios

*uersarios fuerant, (nam etiam Caesaris beneficium mutauerat cõsuetudo) * quae offerrentur; municipia etiam diuersis partibus coniuncta. neque enim ex Marsis, Pelignisq. ueniebant, ut qui superiore nocte in contubernijs, commilitonesq. non* ✠ *nulli grauiores sermones militum uulgo durius accipiebant. non nulla etiam ab ijs, qui diligentiores uideri uolebant, fingebantur. quibus de caussis concilio conuocato, de summa rerum deliberare incipit. Erant sententiae, quae conandum omnibus modis, castraq. Vari oppugnanda censerent; quod * huiusmodi militum consilijs otium maxime contrarium esse arbitrarentur. postremo praestare dicebant, * per uirtutem in pugna belli fortunam experiri; quam, desertos, & circumuentos a suis, grauissimum supplicium pati. porro erant, qui censerent, de tertia uigilia in castra Corneliana recedendum; ut, * maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur; simul, si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio, utrumque improbans consilium, quantum alteri sententiae deesset animi, tantum alteri superesse dicebat: hos turpissimae fugae rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Qua enim, inquit, fiducia, & opere, & natura loci munitissima castra expugnari * posse confidimus? aut * uero quid proficimus, si, accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus? quasi non & * felici-*

tas

tas rerum gestarum, exercitus beneuolentiam imperatoribus; & res aduersae odia concilient. Castrorum autem mutatio quid habet, nisi turpem fugam, & desperationem omnium, & alienationem exercitus? nam neque prudentes suspicari oportet, sibi parum credi; neque improbos scire, sese timeri: quod illis licentiam timor augeat, nostris studia deminuat. Quod si iam, inquit, haec explorata habemus, quae de exercitus alienatione dicuntur; quae quidem ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido: quanto, haec dissimulare, & occultare, quam per nos confirmari, praestat? an non, uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda, ne spem aduersarijs augeamus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addunt: quo maiorem, credo, licentiam habeant, qui peccare conentur. namque huiusmodi res aut pudore, aut metu tenentur: quibus rebus nox maxime aduersaria est. Quare neque tanti sum animi, ut sine spe castra oppugnanda censeam; neque tanti timoris, ut ipse deficiam: atque omnia prius experienda arbitror; magnaq. ex parte iam me una uobiscum de re iudicium facturum confido. Dimisso concilio, concionem aduocat militum: commemorat, quo sit eorum usus studio ad Corfinium Caesar; ut magnam partem Italiae, beneficio, atque auctoritate eorum, suam fecerit. Vos enim, uestrumq. factum, inquit, omnia deinceps municipia sunt secuta; neque sine caussa & Caesar amicissime de uobis, & illi grauissime*

uissime

uissime iudicauerunt. Pompeius enim, nullo proelio pulsus, ueſtri facti praeiudicio demotus, Italia exceſſit; Caeſar me, quem ſibi cariſſimum habuit, prouinciam Siciliam, atque Africam, ſine quibus urbem, atque Italiam tueri non poteſt, ueſtrae fidei commiſit. Adſunt, qui uos hortentur, ut a nobis deſciſcatis. quid enim eſt illis optatius, quam uno tempore & nos circumuenire, & uos nefario ſcelere obſtringere? aut quid, irati, grauius de uobis ſentire poſſunt, quam, ut eos prodatis, qui ſe uobis omnia debere iudicant? & in eorum poteſtatem ueniatis, qui ſe per uos periſſe exiſtimant? An uero in Hiſpania res geſtas Caeſaris non audiſtis? duos pulſos exercitus? duos ſuperatos duces? duas receptas prouincias? haec acta diebus XL, *quibus in conſpectu aduerſariorum uenerit Caeſar. an, qui incolumes reſiſterere non potuerunt, perditi* reſiſtant? uos autem, * incerta uictoria, Caeſarem ſecuti, dijudicata iam belli fortuna, uictum* ſequamini? cum ueſtri officij praemia percipere debeatis. Deſertos enim ſe, ac proditos à uobis dicunt; et prioris ſacramenti mentionem faciunt. Vos ne uero L. Domitium, an uos L. Domitius deſeruit? non ne extremam pati fortunam paratos proiecit* ille? non ſibi, clam uobis, ſalutem fuga petiuit? *non, proditi per illum, Caeſaris beneficio eſtis conſeruati? ſacramento quidem uos tenere qui potuit? cum, proiectis faſcibus, & depoſito imperio, priuatus, & captus, ipſe in alienam ueniſſet poteſtatem. Relin-*

quitur

quitur noua religio, ut, eo neglecto sacramento, quo nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione ducis, & capitis deminutione sublatum est. At, credo, si Caesarem probatis, in me offenditis: qui de meis in uos meritis praedicaturus non sum; quae sunt adhuc & mea uoluntate, & uestra exspectatione leuiora. sed tamen sui laboris milites semper, euentu belli, praemia petiuerunt: qui qualis sit futurus, ne uos quidem dubitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad finem adhuc res processit, fortunamq. cur praeteream? An paenitet uos, quod saluum, atque incolumem exercitum, nulla omnino naue desiderata, transduxerim? quod classem hostium primo impetu adueniens profligauerim? quod bis per biduum equestri proelio superauerim? quod ex portu, sinuq. aduersariorum CC. naues onerarias adduxerim? eoq. illos compulerim, ut neque pedestri itinere, neque nauibus commeatu iuuari possint? Hac uos fortuna, atque his ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam,* an Italiae fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli praeiudicia, sequimini? Equidem me Caesaris militem dici uolui: uos me Imperatoris nomine appellauistis. Cuius si uos paenitet; uestrum uobis beneficium* remitto, mihi meum restituite nomen; ne ad contumeliam honorem dedisse uideamini. Qua oratione* permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant; ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uiderentur. discedentem ue-*

*ro ex concione, uniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet proelium committere, & suam fidem, uirtutemq. experiri. Quo facto commutata omnium * uoluntate, & opinione, consensu suo constituit Curio, cum primum sit * data potestas, proelio rem committere. Postero die productos, loco eodem, quo superioribus diebus constiterat, in acie collocat. ne Varus quidem Atius dubitat copias producere; siue sollicitandi milites, siue aequo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem praetermittat. Erat uallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno, aut difficili, & arduo adscensu. hanc uterque, si aduersariorum copiae transire conarentur, exspectabat, quo aequiore loco proelium committeretur. simul a sinistro cornu P. Atij equitatus omnis, & * una leuis armaturae interiecti complures, cum se in uallem demitterent, cernebantur. ad eos Curio equitatum, & duas Marrucinorum cohortes mittit: quorum primum impetum equites hostium non tulerunt: sed, admissis equis, ad suos refugerunt: relicti ab ijs, qui una procurrerant, leuis armaturae, circumueniebantur, atquè interficiebantur ab nostris. Huc tota Vari conuersa acies, suos fugere, & concidi uidebat. Tum Rebilus legatus Caesaris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod magnum habere usum in re militari sciebat, perterritum, inquit, hostem uides, Curio: quid dubitas uti temporis opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tenerent milites ea, quae pridie sibi*

confirmas-

confirmaſſent, ſequi ſeſe iubet, & praecurrit ante omnes: adeoq. erat impedita uallis, ut in adſcenſu, niſi ſubleuati a ſuis, primi non facile eniterentur. ſed, praeoccupatis animis Atianorum militum timore, & fuga, & caede ſuorum, nihil de reſiſtendo cogitabant; omnesq. iam ſe ab equitatu circumueniri arbitrabantur. itaque prius, quam telum abijci poſſet, aut noſtri propius accederent, omnis Vari acies terga uertit, ſeq. in caſtra recepit. qua in fuga Fabius Pelignus quidam, ex infimis ordinibus, de exercitu Curionis, primum agmen fugentium conſecutus, magna uoce Varum nomine appellans requirebat; uti unus * eſſe ex eius militibus, & monere aliquid uelle, ac dicere uideretur. ubi ille, ſaepius appellatus, adſpexit, ac reſtitit; &, quis eſſet, aut quid uellet, quaeſiuit; humerum apertum gladio appetit: paullumq. abfuit, quin Varum interficeret. quod ille periculum, ſublato ad eius conatum ſcuto, uitauit. Fabius, a proximis militibus circumuentus, interficitur, * ac fugentium multitudine, ac turba portae caſtrorum * occupantur; atque iter impeditur; pluresq. in eo loco ſine uulnere, quam in proelio, aut fuga, intereunt. neque multum abfuit, quin etiam caſtris expellerentur: ac non nulli protinus eodem curſu in opidum contenderunt. ſed, * cum loci natura, tum munitio caſtrorum aditum prohibebat: quod ad proelium egreſſi Curionis milites, ijs rebus indigebant, quae ad oppugnationem caſtrorum erant uſui. itaque Curio*

exercitum in castra reducit, suis omnibus praeter Fabium incolumibus, ex numero aduersariorum circiter DC *. interfectis, atque uulneratis: qui omnem, discessu Curionis, multiq. praeterea, per simulationem uulnerum, ex castris in opidum, propter timorem, sese recipiunt. Qua re animaduersa, Varus, & terrore exercitus cognito, bucinatore in castris, & paucis ad speciem tabernaculis relictis, de tertia uigilia silentio exercitum in opidum reducit. Postero die, Curio Vticam obsidere, et uallo circummunire instituit. Erat in opido multitudo insolens belli, * diuturnitate otij; Vticenses, pro quibusdam Caesaris in se beneficijs, illi amicissimi; conuentus, qui ex uarijs generibus constaret; terror ex superioribus proelijs magnus. itaque de deditione omnes palam loquebantur; & cum* P. *Atio agebant, ne sua pertinacia omnium fortunas perturbari uellet. Haec cum agerentur, nuncij, praemissi ab rege Iuba, uenerunt, qui illum cum magnis copijs adesse dicerent, & de custodia, ac defensione urbis hortarentur. quae res eorum perterritos animos confirmauit. Nunciabantur haec eadem Curioni, sed aliquandiu fides fieri non poterat. tantam habebat suarum rerum fiduciam. Iamq. Caesaris in Hispania res secundae in Africam nuncijs, ac litteris perferebātur. quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem* aususum existimabat. sed, ubi certis auctoribus comperit, minus* V, & XX *. millibus longe ab Vtica eius copias abesse; relictis munitionibus, sese in castra Corneliana*

neliana recepit. huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre, coepit. statimq. in Siciliam misit, uti II. legiones, reliquusq. equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquae, & salis copia: cuius magna uis iam ex proximis erat salinis eo congesta. non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. itaque, suorum omnium consensu, Curio reliquas copias exspectare, & bellum ducere, parabat. His constitutis rebus, probatisq. consilijs, ex perfugis quibusdam opidanis audit, Iubam, reuocatum finitimo bello, & controuersiis Leptitanorum, restitisse in regno; Saburam, eius praefectum, cum mediocribus copijs missum, Vticae appropinquare. His auctoribus temere credens, consilium commutat, & proelio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandam adiuuat adolescentia, magnitudo animi, superioris temporis prouentus, fiducia rei bene gerendae. His rebus impulsus, equitatum omnem prima nocte ad castra hostium mittit, ad flumen Bagradam, quibus praeerat Sabura, de quo ante erat auditum. Sed rex cum omnibus copijs insequebatur, & VI. millium passuum interuallo a Sabura consederat. Equites missi, nocte iter conficiunt: imprudentes, atque inopinantes hostes aggrediuntur. Numidae enim, quadam barbara consuetudine, nullis ordinibus passim consederant. hos

oppressos somno, & dispersos adorti, magnum eorum numerum interficiunt: multi perterriti profugiunt. quo facto, ad Curionem equites reuertuntur, captiuosq. ad eum reducunt. Curio cum omnibus copijs quarta uigilia exierat, cohortibus v. castris praesidio relictis. Progressus millia passuum VI. equites conuenit; rem gestam cognouit; ex captiuis quaerit, quis castris ad Bagradam praesit; respondent, Saburam; reliqua, studio itineris conficiendi, quaerere praetermittit; proximaq. respiciens signa, uidetis ne, inquit, milites captiuorum orationem cum perfugis conuenire? abesse regem, exiguas esse copias missas, quae paucis equitibus pares esse non potuerunt. proinde ad praedam, ad gloriam, properate; ut iam de praemijs uestris, & de referenda gratia, cogitare incipiamus. Erant per se magna, quae gesserant equites, praesertim cum eorum exiguus numerus cum tanta multitudine Numidarum conferretur. haec tamen ab ipsis inflatius commemorabantur; ut de suis homines laudibus libenter praedicant. multa praeterea spolia praeferebantur. capti homines, equitesq. producebantur: ut, quidquid intercederet temporis, hoc omne uictoriam morari uideretur. ita spei Curionis militum studia non deerant. equites sequi iubet sese; iterq. accelerat, ut quam maxime ex fuga perterritos adoriri possent. At illi, itinere totius noctis confecto, subsequi non poterant: atque alij alio loco resistebant. ne haec quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba,*

ba, certior factus a Sabura, de nocturno proelio, II · *millia Hispanorum, & Gallorum equitum, quos, suae custodiae caussa, circum se habere consue uerat, et peditum eam partem, cui maxime confide bat, Saburae submittit: ipse cum reliquis copijs, elephantisq.* XL · *lentius subsequitur; suspicatus, praemissis equitibus, ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumq. instruit: atque his imperat, ut, simulatione timoris, paullatim cedant, aut pedem referant: sese, cum opus esset, signum proelij daturum; &, quod rem postu lare cognouisset, imperaturum. Curio ad superio rem spem addita praesentis temporis opinione, ho stes fugere arbitratus, copias ex locis superioribus in campum deducit. Quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu,* XVI *millium spatio, consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari, incipit: sed peditatu dumtaxat procul ad speciem utitur; equites in aciem mittit. Non deest negotio Curio: suosq. hortatur, ut spem omnem in uirtute reponant. nec militibus quidem, ut defessis; neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum, uirtusq. deerat. sed ij, numero* CC, *(reliqui in itine re substiterant) quamcumq. in partem impetum fe cerant, hostes loco cedere cogebant: sed neque longius fugientes prosequi, nec uehementius equos in citare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circumire aciem nostram, & auersos*

proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusq. ad ordines suos se recipientes, circumibant, & ab acie excludebant. sic neque in loco manere, ordinesq. seruare, neque procurrere, & casum subire, tutum uidebatur. Hostium copiae, summissis ab rege auxilijs, crebro augebantur. nostros uires lassitudine deficiebant. simul ij, qui uulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant; quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. hi, de sua salute desperantes, ut extremo uitae tempore homines facere consueuerunt, aut suam mortem miserebantur, aut parentes suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. plena erant omnia timoris, & luctus. Curio, ubi, perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in reliquis rebus, spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere uniuersos, atque eo inferri signa iubet. hos quoque praeoccupat missus a Sabura equitatus. tum uero ad summam desperationem nostri perueniunt; & partim fugientes ab equitatu interficiuntur, partim integri procumbunt. hortatur Curionem Cn. Domitius, praefectus equitum, cum paucis equitibus circumsistens, ut fuga salutem petat, atque in castra contendat, & se ab eo non discessurum pollicetur. At Curio, numquam amisso exercitu, quem a Caesare fidei suae commissum acceperit, se in eius

conſpectum reuerſurum, confirmat; atque ita proeliāns interficitur. Equites perpauci ex proelio ſe recipiunt, ſed ij, quos ad nouiſſimum agmen, equorum reficiendorum cauſſa, ſubſtitiſſe demonſtratum eſt, fuga totius exercitus procul animaduerſa, ſeſe incolumes in caſtra conferunt. Milites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cognitis, M. Rufus quaeſtor, in caſtris relictus a Curione, cohortatur ſuos, ne animo deficiant. Illi orant, atque obſecrant, ut in Siciliam nauibus reportentur. pollicetur: magiſtriſq. imperat nauium, ut primo ueſpere omnes ſcaphas ad litus appulſas habeant: ſed tantus fuit omnium terror, ut alij adeſſe copias Iubae dicerent, alij cum legionibus inſtare Varum, iamq. ſe puluerem uenientium cernere; quarum rerum nihil omnino acciderat: alij claſſem hoſtium celeriter aduolaturam ſuſpicarentur. itaque, perterritis omnibus, ſibi quiſque conſulebat. qui in claſſe erant, proficiſci properabant. horum fuga nauium onerariarum magiſtros incitabat. pauci lenunculi ad officium, imperiumq. conueniebant. ſed tanta erat, completis litoribus, contentio, qui potiſſimum ex magno numero conſcenderent; ut multitudine, atque onere non nulli deprimerentur, reliqui hoc timore propius adire tardarentur. Quibus rebus accidit, ut pauci milites, patresq. familiae, qui aut gratia, aut miſericordia, ualerent, aut naues adnare poſſent, recepti, in Siciliam incolumes peruenirent. reliquae copiae, miſſis ad Varum noctu, legatorum*

rum

rum numero, centurionibus, ſeſe ei dediderunt. quorum cohortes militum Iuba poſtero die ante opidum conſpicatus, ſuam eſſe praedicans praedam, magnam partem eorum interfici iuſſit: paucos electos in regnum remiſit. cum Varus, ſuam fidem ab eo laedi quereretur, neque reſiſtere auderet: ipſe, equo in opidum uectus, proſequentibus compluribus ſenatoribus, quo in numero erat Ser. Sulpicius, & Licinius Damaſippus, paucis diebus, quae fieri uellet, Vticae conſtituit, atque imperauit: diebusq. aeque poſt paucis, ſe in regnum cum omnibus copijs recepit

C. IVLII. CAESARIS
COMMENTARIORVM
DE. BELLO. CIVILI
LIBER. III

DICTATORE *habente comitia Caesare, consules creantur Iulius Caesar, & P. Seruilius. is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret. His rebus confectis, cum fides tota Italia esset angustior, neque creditae pecuniae sol uerentur, constituit, ut arbitri darentur, per eos fierent aestimationes possessionum, & rerum, quanti quaeq. earum ante bellum fuissent, atque eae creditoribus transderentur. hoc & ad timorem nouarum tabularum tollendum, minuendumque, qui fere bella, & ciuiles dissensiones sequi consueuit, & ad debitorum tuendam existimationem, esse aptissimum existimauit. item, praetoribus, tribunisq. pl. rogationes ad populum ferentibus, non nullos, ambitus Pompeia lege damnatos, illis temporibus, quibus in urbe praesidia legionum Pompeius habuerat, quae iudicia, alijs audientibus iudicibus, alijs sententiam ferentibus, singulis diebus erant perfecta, in integrum restituit; qui se illi initio ciuilis belli obtulerant, si sua opera in bello uti uellet; perinde aestimans, ac si usus esset, quoniam sui fecissent potestatem. statuerat enim, hos prius iudicio populi debere restitui, quam suo bene-*

beneficio uideri receptos; ne aut ingratus in referenda gratia, aut arrogans * *in praeripiendi populi beneficio uideretur. His rebus, & ferijs Latinis, comitijsq. omnibus perficiundis* XI *dies tribuit: dictaturaq. se abdicat, & ab urbe proficiscitur, Brundusiumq. peruenit: eo legiones* XII, *equitatum omnem uenire iusserat. sed tantum nauium reperit, ut anguste* XV. *millia legionariorum militum, &* D. *equites transportare possent. hoc unum, inopia nauium, Caesari ad conficiendi belli celeritatem defuit. atque eae copiae ipsae hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant; lougumq. iter ex Hispania magnum numerum deminuerat; & grauis autumnus in Apulia, circumq. Brundisium, ex saluberrimis Galliae, & Hispaniae regionibus, omnem exercitum ualetudine tentauerat. Pompeius, anni spatium ad comparandas copias nactus, quod uacuum a bello, atque ab hoste otiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusq. insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phoenice, & Aegypto classem coegerat, magnam omnibus locis* * *aedificandam curauerat; magnam imperatam Asiae, Syriae,* * *regionibusq. omnibus, & dynastis, & tetrarchis, & liberis Achaie populis pecuniam exegerat: magnam societates earum prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. Legiones effecerat ciuium Romanorum* IX; V. *ex Italia, quas transduxerat; unam ex Sicilia ueteranam, quam, factam ex duabus, Gemellam*

mellam appellabat; unam, ex Creta, & Macedonia, ex ueteranis militibus; qui dimissi a superioribus imperatoribus, in ijs prouincijs consederant; II· *ex Asia, quas Lentulus consul* * *scribendas curauerat. Praeterea magnum numerum ex Thessalia, Boeotia, Achaia, Epiroque, supplementi nomine, in legiones distribuerat. His Antonianos milites admiscuerat. Praeter has exspectabat cum Scipione ex Syria legiones* II; *sagittarios, ex Creta, Lacedaemone, Ponto, atque Syria, reliquisq. ciuitatibus* III· *millia numero habebat; funditorum cohortes* VI· *mercenarias* II· *equites* VII· *millia: ex quibus* DC· *Gallos Deiotarus adduxerat,* D· *Ariobarzanes ex Cappadocia: ad eundem numerum Cotys ex Thracia dederat, & Sasalem filium miserat. Ex Macedonia* CC *erant, quibus Rascipolis praeerat, excellenti uirtute.* D· *ex Gabinianis Alexandria, Gallos, Germanosque, quos ibi A· Gabinius praesidij caussa apud regem Ptolemaeum reliquerat, Pompeius filius cum classe adduxerat;* DCCC, *quos ex seruis suis, pastorumq. suorum coegerat;* CCC, *Tarcundarius, Castor, & Danilaus, ex Gallograecia dederant. horum alter una uenerat, alter filium miserat.* * CC *ex Syria a Comageno Antiocho, cui magna praemia Pompeius tribuit, missi erant, in his pleriq. hippotoxotae. Huc Dardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia comparatos, item Macedonas, Thessalos, & reliquarum gentium, et ciuitatum, adiecerat; atque eum,*

quem

*quem supra demonstrauimus, numerum expleuerat. Frumenti uim maximam ex Thessalia, Asia, Aegypto, Creata, Cyrenis, reliquisq. regionibus compararauerat. hiemare Dyrrhachio, Apolloniae, omnibusq. opidis maritimis constituerat, ut mare Caesarem transire prohiberet: cuiusq. rei caussa omni in ora maritima classem disposuerat: praeerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius; Asiaticis, D. Laelius, & C. Triarius; Syriacis, C. Cassius; Rhodijs, C. Marcellus, cum C. Pomponio; Liburnicae, atque Achaicae classi, Scribonius Libo, & M. Octauius: toti tamen officio maritimo M. Bibulus praepositus cuncta administrabat: ad hunc summa imperij respiciebat. Caesar, ut Brundisium uenit, concionatus apud milites, quoniam prope ad finem laborum, ac periculorum esset peruentum, * aequo animo mancipia, atque impedimenta in Italia relinquerent; ipsi expediti, naues conscenderent, quo maior numerus militum posset imponi; omniaq. ex uictoria, & ex sua liberalitate, sperarent. conclamantibus omnibus, imperaret, quod uellet; quodcumque imperauisset, se aequo animo esse facturos; pridie non. Ian. naues soluit, impositis, ut supra demonstratum est, legionibus* VII. *postridie* * *terram attigit Cerauniorum. saxa inter, & alia loca periculosa quietam nactus stationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduersarijs arbitrabatur, ad eum locum, qui appellatur Pharsalus, omnibus nauibus ad unam incolumibus, milites exposuit. Erat Orici Lucretius*

Hispilo,

Hispilo, & Minucius Rufus cum Asiaticis nauibus XIIX *. quibus iussu* D. *Laelij praeerant; M. Bibulus cum nauibus* CX *. Corcyrae. sed* * *neque ij, sibi confisi, ex portu prodire sunt ausi; cum Caesar omnino* * XII *. naues longas praesidio duxisset; in quibus* * *erat & ipse: neque illi Bibulus, impeditis nauibus, dispersisq. remigibus, satis mature occurrit: quod prius ad continentem uisus est Caesar, quam de eius aduentu fama omnino in eas regiones perferretur. Expositis militibus, naues eadem nocte Brundisium a Caesare remittuntur; ut reliquae legiones, equitatusq. transportari possent. Huic* * *officio praepositus erat Fusius Calenus, legatus, qui celeritatem in transportandis legionibus adhiberet. sed serius a terra prouectae naues, neque usae nocturna aura, in redeundo offenderunt. Bibulus enim, Corcyrae certior factus de aduentu Caesaris, sperans se alicui parti onustarum nauium occurrere posse, nauibus occurrit; &, nactus circiter* XXX, *in eas diligentiae suae, ac doloris iracundia erupit, omnesq. incendit; eodemq. igne nautas, dominosq. nauium interfecit, magnitudine poenae reliquos deterrere sperans. Hoc confecto negotio, a Salonis ad Orici portum stationes, litoraq. omnia longe, lateq. classibus occupauit: custodijsq. diligentius dispositis, ipse grauissima hieme in nauibus excubabat, neque ullum laborem, aut munus dispiciens, neque subsidium exspectans, si in Caesaris* * *conspectum ueniret. Sed post discessum Liburnarum, ex Illyrico M. Octa-*

uius

nius cum ijs, quas habebat, nauibus Salonas perue nit; ibiq. concitatis Dalmatis, reliquisq. barbaris, Hissam a Caesaris amicitia auertit: conuentum Salonis cum neque pollicitationibus, neque de nunciatione periculi permouere posset, opidum oppugnare instituit. est autem opidum & loci natura, & colle munitum. sed celeriter ciues Romani, ligneis effectis turribus, sese munierunt: &, cum essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti uulneribus, ad extremum auxilium descenderunt: seruosq. omnes puberes liberauerunt: & praesectis omnium mulie rum crinibus, tormenta effecerunt. Quorum cognita sententia, Octauius quinis castris opidum cir cumdedit; atque uno tempore obsidione, & oppugnationibus eos premere coepit. Illi, omnia perpeti parati, maxime re frumentaria laborabant. *qua de re missis ad Caesarem legatis, auxilium ab eo petebant: reliqua, ut poterant, per se incommo da sustinebant: &, longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octauianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris, mulieribusq. in muro dispositis, ne quid quotidianae consuetudinis de sideraretur, ipsi, manu facta, cum ijs, quos nuper manumissos liberauerant, in proxima Octauij castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti, inde tertia, & quarta, & dein ceps reliqua: omnibusq. eos castris expulerunt; &, magno numero interfecto, reliquos, atque*

ipsum

*ipsum Octauium in naues confugere coegerunt. Hic fuit oppugnationis exitus. Iamq. hiems appropinquabat; &, tantis detrimentis receptis, Octauius, desperata oppugnatione opidi, * Dyrrhachiũ sese ad Pompeium recepit. * Demonstratum est, L. Vibullium Rufum, Pompeij praefectum, bis in potestatem peruenisse Caesaris, atque ab eo esse dimissum, semel ad Corfinium, iterum in Hispania. hunc pro suis beneficijs Caesar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemq. apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem haec summa mandatorum: debere utrumque pertinaciae finem facere, & ab armis discedere, neque amplius *fortunam periclitari; satis esse magna utrimque incommoda accepta; quae pro disciplina, & praeceptis habere possent, ut reliquos casus timerent: illum ab Italia expulsum, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusq. Hispanijs, & cohortibus in Italia, atque Hispania ciuium Romanorum c. atque xxv. se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumq. deditione ad Corcyram: proinde sibi, ac reip. parcerent, quantumq. in bello fortuna posset, iam ipsi incommodis suis satis essent documento; hoc unum esse tempus de pace agendi, dum sibi uterque confideret, & pares ambo uiderentur: si uero alteri paullum modo tribuisset fortuna, non esse usurum condicionibus pacis eum, qui superior uideretur, neque fore aequa parte contentum, qui se omnia habitu-*

*rum consideret: condiciones pacis, quoniam antea conuenire non potuisset, Romae a senatu, & a populo peti debere: interea & reip. & ipsis placere oportere, si uterque in concione statim iurauisset, se triduo proximo exercitum dimissurum, depositisq. armis, auxilijsque, quibus nunc confideret, necessario populi senatusq. iudicio fore utrumque contentum: haec quo facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, urbiumq. copias dimissurum. Vibullius, his*expositis a Caesare, non minus necessarium esse existimauit, de repentino aduentu Caesaris Pompeium fieri certiorem, uti ad id consilium capere posset, ante quam de mandatis agi inciperet: atque ideo, continuato, & nocte, & die itinere, atque mutatis ad celeritatis iumentis, ad Pompeium contendit; ut, adesse Caesarem omnibus copijs, nunciaret. Pompeius erat eo tempore in Candauia; iterq. ex Macedonia in hiberna, Apolloniam, Dyrrhachiumque, habebat. sed, re noua perturbatus, maioribus itineribus Apolloniam petere coepit, ne Caesar orae maritimae ciuitates occuparet. At ille, expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. Quo cum uenisset; L. Torquatus, qui iussu Pompeij opido praeerat, praesidiumq. ibi Parthinorum habebat, conatus portis clausis opidum defendere, Graecos murum adscendere, atque arma capere, iubet. illi autem cum se contra imperium populi R. pugnaturos esse negarent; opidani autem sua sponte Caesarem*

recipere

*recipere conarentur, desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit; & se, atque opidum Caesari dedit; incolumisq. ab eo conseruatus est. Recepto Caesar Orico, nulla interposita mora, Apolloniam proficiscitur. Eius aduentu audito, L. Straberius, qui ibi praeerat, aquam comportare in arcem, atque eam munire, obsidesq. ab Apolloniatibus exigere, coepit. Illi uero daturos se negare; neque portas consuli praeclusuros; neque sibi iudicium sumpturos contra, * atque omnis Italia, populusque R. iudicauisset. Quorum cognita uoluntate, * clam profugit. Apolloniates ad Caesarem legatos mittunt, opidoq. recipiunt. Hos sequuntur Bellidenses, Amatini, & reliquae finitimae ciuitates, totaq. Epirus; &, legatis ad Caesarem missis, quae imperaret, facturos pollicentur. At Pompeius, cognitis ijs rebus, quae erant Orici, atque Apolloniae gestae, Dyrrhachio timens diurnis eo, nocturnisq. itineribus, contendit. simul ac Caesar appropinquare dicebatur, tantus terror incidit eius exercitui, quod properans noctem diei coniunxerat, neque iter intermiserat, ut paene omnes in Epiro, finitimisq. regionibus signa relinquerent; complures arma proijcerent; ac fugae simile iter uideretur. sed, cum prope Dyrrhachium Pompeius constitisset, castraq. metari iussisset; perterrito etiam tum exercitu, princeps Labienus procedit; iuratq. se eum non deserturum, eundemq. casum subiturum, quemcumque*

*ei fortuna tribuisset. Hoc idem reliqui iurant legati. hos tribuni mil. centurionesq. sequuntur, atque idem omnis exercitus iurat. Caesar*profecto occupato itinere ad Dyrrhachium, finem properandi facit: castraq. ad flumen Apsum ponit, in finibus Apolloniatium; ut*uigilijs, castellisq. benemeritae ciuitates tutae essent: ibiq. reliquarum ex Italia legionum aduetum exspectare, & sub pellibus hiemare, constituit. hoc idem Pompeius facit; &, trans flumen Apsum positis castris, eo copias omnes, auxiliaq. conduxit. Calenus, legionibus, equitibusq. Brundisii in naues* positis, ut erat praeceptum a Caesare, quantum nauium facultatem habebat, naues soluit; paullumq. a portu progressus, litteras a Caesare accipit; quibus est certior factus, portus, litoraq. omnia classibus aduersariorum teneri. Quo cognito, se in portum recipit, nauesq. omnes reuocat: una ex ijs, quae perseuerauit, neque imperio Caleni obtemperauit, quod erat sine militibus, priuatoq. consilio administrabatur, delata* Oricum, atque a Bibulo expugnata est: qui de seruis, liberisq. omnibus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum interficit. ita, exiguo tempore, *magno casu totius exercitus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratum est, erat cum classe ad Oricum: &, sicut mari, portubusq. Caesarem prohibebat, ita ipse omni terra earum regionum prohibebatur. praesidijs enim dispositis, omnia litora a Caesare tenebantur: neque lignandi,*

gnandi, neque aquandi, neque naues ad terram religandi poteſtas fiebat · erat res in magna difficultate: ſummisq· anguſtijs rerum neceſſariarum premebantur; adeo, ut cogerentur, ſicuti reliquum commeatum, ita ligna, atque aquam, Corcyra nauibus onerarijs ſupportare: atque uno tempore accidit, ut, difficilioribus uſi tempeſtatibus, ex pellibus, quibus erant tectae naues, nocturnum excipere rorem cogerentur: quas tamen difficultates patienter, & aequo animo ferebant; neque ſibi nudanda litora, & relinquendos portus exiſtimabant · Sed, cum eſſent in quibus demonſtraui anguſtijs; ac ſe Libo cum Bibulo coniunxiſſet; loquuntur ambo ex nauibus cum M'. Acilio, & Statio Murco legatis: quorum alter opidi muris, alter praeſidijs terreſtribus praeerat; uelle ſe de maximis rebus cum Caeſare loqui, ſi ſibi eius facultas detur · huc addunt pauca, rei confirmandae cauſſa, ut de compoſitione acturi uiderentur · Interim poſtulant, ut ſint indutiae; atque ab ijs imperant· magnum enim, quod afferebant, uidebatur; & Caeſarem id ſumme ſciebant cupere; &,* perfecturum aliquid* de Bibuli mandatis, exiſtimabatur· Caeſar eo tempore cum legione una* profectus erat ad recipiendas ulteriores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguſte utebatur · * Erat autem ad Buthrotum oppoſitum Corcyrae · Ibi ab Acilio certior, & Murco per litteras factus de poſtulatis Libonis, & Bibuli, legionem relinquit; ipſe Ori-*

*cum reuertitur · eo cum uenisset, euocantur illi ad colloquium · prodit Libo, atque * excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasq. habebat etiam priuatas cum Caesare, ex aedilitate, & praetura conceptas; ob eam * rem colloquium uitasse, ne res maximae spei, maximaeq. utilitatis eius iracundia impedirentur: Pompeij summam esse, ac fuisse semper uoluntatem, ut componeretur, atque ab armis discederetur: sed potestatem se eius rei nullam habere; propterea quod de consilij sententia summam belli, rerumq. omnium Pompeio permiserint: sed, postulatis Caesaris cognitis, missuros ad Pompeium, atque illum reliqua * perfecturum, hortantibus ipsis: interea manerent indutiae, dum ab illo rediri posset; ne ue alter alteri noceret. huc addit pauca de caussa, & de copijs, auxilijsq. suis. Quibus rebus neque * tum respondendum Caesar existimabat: neque nunc, ut memoriae prodatur, satis caussae putamus. Postulabat Caesar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret; idq. ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent; quod ad indutias pertineret, sic belli rationem esse diuisam; ut illi classe naues, auxiliaq. sua impedirent; ipse ut aqua, terraq. eos prohiberet; &, si hoc sibi remitti uellent, remitterent ipsi de maritimis custodijs; sin illud tenerent, se quoque id retenturum: nihilo minus tamen agi posse de compositione, ut haec non remitterentur; neque hanc rem esse impedimenti lo-*

co·

co. Illi neque legatos Caesaris recipere, neque periculum praestare eorum, sed totam rem ad Pompeium reijcere: unum instare de indutijs, uehementissimeq. contendere.* Quos ubi Caesar intellexit, praesentis periculi, atque inopiae uitandae caussa, omnem orationem instituisse, neque ullam spem, aut condicionem pacis afferre; ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus, multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo ex frigore, ac labore implicitus, cum neque curari posset, neque susceptum officium deserere uellet,* uim morbi sustinere non potuit. Eo mortuo, ad neminem unum summa imperij redit: sed separatim suam quisque classem ad arbitrium suum administrabat.* Vibullius, sedato tumultu, quem repentinus aduentus Caesaris concitauerat, ubi primum, rursus adhibito Libone, & L. Lucceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Caesaris agere instituit. eum ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate opus est, quam beneficio Caesaris habere uidebor? cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cùm in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor, bello perfecto. Ab ijs Caesar haec dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. conatus tamen nihilominus est alijs rationibus per colloquia de pace agere. Inter bina castra Pompeij, atque Caesaris unum flumen tantum inter-

*erat Apſus: crebraq· inter ſe colloquia milites habebant: neque ullum interim telum per pactiones colloquentium transiiciebatur· Mittit P· Vatinium legatum ad ripam ipſam fluminis; qui ea, quae maxime ad pacem pertinere uiderentur, ageret; & crebro magna uoce pronunciaret, liceretne ciuibus ad ciues de pace legatos mittere; quod etiam fugitiuis ab ſaltu Pyrenaeo, praedonibusq· licuiſſet; praeſertim, ut id agerent, ne ciues cum ciuibus armis decertarent· Multa ſuppliciter locutus, ut de ſua, atque omnium ſalute debebat, ſilentioq· * ab utriſque militibus* auditus, reſponſum eſt ab altera parte, A· Varronem profiteri, ſe altera die ad colloquium uenturum; atque una etiam utrimq· admodum tuto legati uenire, &, quae uellent, exponere poſſent; certumq· ei rei tempus conſtituitur· Quo cum eſſet poſtero die uentum; magna utrimq· multitudo conuenit; magnaq· erat eius rei exſpectatio: atque omnium intenti animi ad pacem eſſe uidebantur· Qua ex frequentia T· Labienus prodijt, * ſummiſſa oratione loqui de pace, atque altercari cum Vatinio incipit. quorum mediam orationem interrumpunt undique ſubito tela immiſſa; quae ille obtectus armis militum uitauit· uulnerantur tamen complures, in his Cornelius Balbus, M· Plotus, L· Tiburtius, centuriones, militesq· non nulli· Tum Labienus, Deſinite ergo de compoſitione loqui· nam nobis, niſi Caeſaris capite relato, pax eſſe* nulla poteſt. Iiſdem temporibus Romae M· Coelius Rufus praetor,*

*tor, caussa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum, iuxta C. Trebonij, praetoris urbani, sellam collocauit; & , si quis * appellasset de aestimatione, & de solutionibus, quae per arbitrium fierent, ut Caesar praesens constituerat, fore auxilio pollicebatur. sed fiebat aequitate decreti; & humanitate Trebonij, qui his temporibus clementer, & moderate ius dicendum existimabat, ut reperiri non posset, a quibus initium * appellandi nasceretur. nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriam suam, aut temporum queri, & difficultates auctionandi proponere, etiam mediocris est animi: integras uero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiae est? itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo. atque ipsis, ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Coelius. & , ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem caussam uideretur, legem promulgauit, ut sexies * seni dies sine usuris creditae pecuniae soluantur. Cum resisteret Seruilius consul, reliquiq. magistratus; & minus opinione sua efficeret: ad hominum excitanda studia, sublata priore lege, duas promulgauit; unam, qua mercedes habitationum annuas conductoribus donauit; aliam tabularum nouarum: impetuq. multitudinis in C. Trebonium facto; & non nullis uulneratis, eum de tribunali deturbauit; de quibus rebus Seruilius consul ad senatum retulit; senatusq. Coelium ab rep. remouendum censuit. Hoc decre-*

*decreto, eum consul senatu prohibuit, & conciona ri conantem de rostris deduxit. Ille, ignominia, & dolore permotus, palam se proficisci ad Caesarem simulauit, clam nuncijs ad Milonem missis, qui, Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus; *atque, eo in Italiam euocato, quod, magnis muneribus datis, gladiatoriae familiae * reliquias habebat, sibi coniunxit; atque eum in Turinum ad sollicitandos pastores praemisit. Ipse, cum Casilinum uenisset, unoq. tempore signa eius militaria, atque arma Capuae essent *comprehensa, familia Neapoli uisa, atque proditio opidi appareret; patefactis consilijs, exclusus Capua, & periculum ueritus, quod conuentus arma ceperat, atque eum hostis loco habendum existimabat, consilio destitit; atque eo itiuere sese auertit. Interim Milo, dimissis circum municipia litteris, ea, quae faceret, iussu, atque imperio facere Pompeij, quae mandata ad se per Bibulum delata essent: quos ex aere alieno laborare arbitrabatur, sollicitabat. apud quos cum proficere nihil posset; quibusdam solutis ergastulis, Cosam in agro Turino oppugnare coepit. * eo cum a Q. Pedio praetore cum legione lapide ictus esset ex muro, perijt: & Coelius profectus, ut dictitabat, ad Caesarem peruenit Turios; ubi, *cum quosdam eius municipij sollicitaret, equitibus Caesaris Gallis, atque Hispanis, *qui eo praesidij caussa missi erant, pecunia polliceretur, ab ijs est interfectus. itaque magnarum initia rerum, quae occupatione magistratuum,*

&

& temporum sollicitam Italiam habebant, celerem, & facilem exitum habuerunt. Libo, profectus ab Orico cum classe, cui praeerat, nauium L. Brundisium uenit, insulamq. quae contra Brundisinum portum est, occupauit; quod praestare, unum locum arbitrabatur, qua necessarius nostris erat egressus, quam omnium litora, ac portus custodia clausos teneri. hic, repentino aduentu, naues onerarias quasdam nactus, incendit: & unam frumento onustam abduxit; magnumq. nostris terrorem iniecit; & noctu militibus, & sagittarijs in terram expositis, praesidium equitum deiecit; & adeo loci opportunitate profecit, ut ad Pompeium litteras mitteret; naues reliquas, si uellet, subduci, & refici iuberet; sua classe auxilia sese Caesaris prohibiturum. Erat eo tempore Antonius Brundisii; qui, uirtuti militum confisus, scaphas nauium magnarum circiter LX cratibus, pluteisq, contexit;* eoque milites delectos imposuit; atque eas in litore pluribus locis separatim disposuit; nauesq. triremes II. quas Brundisii faciendas curauerat, per caussam exercendorum remigum ad fauces portus prodire iussit. has cum audacius progressus Libo uidisset, sperans intercipi posse, quadriremes V. ad eas misit. quae cum nauibus nostris appropinquassent; nostri ueterani in portum refugiebant; illi, studio incitati, incautius sequebantur. Iam ex omnibus partibus subito Antonianae scaphae, signo dato, se in hostes incitauerunt; primoq. impetu unam ex his qua-*

*quadriremem cum remigibus, defensoribusq· suis ceperunt; reliquas turpiter * fugere coegerunt· Ad hoc detrimentum accessit, ut, equitibus per oram maritimam ab Antonio dispositis,* aqua prohiberentur· qua necessitate, & ignominia permotus Libo, discessit a Brundisio, * obsessionemq· nostrorum omisit· Multi iam menses transierant; & hiems praecipitauerat; neque Brundisio naues, legionesq· ad Caesarem ueniebant; ac non nullae eius rei praetermissae occasiones Caesari uidebantur; quod certe saepe flauerant uenti, quibus necessario committendum existimabat· quantoq· eius amplius processerat temporis, tanto erant alacriores ad custodias, qui classibus praeerant: maioremq· fiduciam prohibendi habebant; & crebris Pompeij litteris castigabantur, quoniam primo uenientem Caesarem non probibuissent, ut reliquos eius exercitus impedirent: duriusq· quotidie tempus ad transportandum lenioribus uentis exspectabant· Quibus rebus permotus Caesar, Brundisium ad suos seuerius scripsit, ut, nacti idoneum uentum, ne occasionem nauigandi dimitterent; & ad* Oricum* siue ad litora Apolloniatium, cursum dirigerent;* quod eo naues eijcere possent· Haec a custodibus classium loca maxime uacabant; quod se longius*portibus committere non auderent· Illi, adhibita audacia, & uirtute, administrantibus M· Antonio, & Fusio Caleno, multum ipsis militibus hortantibus, neque ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus,*

nacti

*nacti Austrum naues soluunt; atque altera die Apolloniam, Dyrrhachiumq. *praeteruehuntur. qui cum essent ex continenti uisi; Q. Coponius, qui *Dyrrhachij classi Rhodiae praeerat, naues ex portu educit: &, cum iam*nostris, remissiore uento, appropinquasset, idem Auster increbuit, nostrisq. praesidio fuit. Neque uero ille ob eam caussam conatu desistebat, sed labore, & perseuerantia nautarum, se uim tempestatis superare posse sperabat; praeteruectosq. Dyrrhachium magna ui uenti, nihilo*secius sequebatur. nostri, usi fortunae beneficio, * tamen impetum classis timebant, si forte uentus remisisset. nacti portum, qui appellatur Nymphaeum, ultra Lyssum millia passuum* III. *eo naues introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur, ab Austro non erat tutus: leuiusq. tempestatis, quam classis, periculum existimauerunt. Quo simul atque intus est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flauerat, in Africum se uertit. Hic subitam commutationem fortunae uidere licuit. qui modo sibi timuerant, hos tutissimus portus recipiebat: qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. itaque, tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, ut ad unam * constratae omnes numero* XVI. *eliderentur, & naufragio interirent; &, ex magno remigum propugnatorumq. numero, pars ad scopulos* allisa interficeretur, pars a nostris distraheretur: quos omnes conseruatos Caesar domum remisit. nostrae*

naues

*naues II, tardius cursu confecto, in noctem coniectae, cum ignorarent, quem locum reliquae cepissent, contra Lyssum in anchoris constiterunt. has, scaphis, minoribusq. nauigijs compluribus sumptis, Otacilius Crassus, qui Lyssi praeerat, expugnare parabat: simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione tironum sustulerat: altera ex ueterana paullo minus * ducentis se complerat. * Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus praesidij in animi fortitudine. tirones enim multitudine nauium perterriti; &, salo, nauseaq. confecti, iureiurando accepto, nihil ijs nocituros hostes, se Otacilio dediderunt: qui omnes, ad eum perducti, contra religionem iurisiurandi in eius conspectu crudelissime interficiuntur. At ueteranae legionis milites, item conflictati & tempestatis, & sentinae uitijs, * non ex pristina uirtute remittendum aliquid putauerunt; sed, tractandis condicionibus, & simulatione deditionis extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogunt; ipsi, idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt, & luce prima, missis ad eos ab Otacilio equitibus, qui eam partem orae maritimae * asseruabant, circiter CD, quiq. eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt; &, non nullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese receperunt. Quo facto, conuentus ciuium Romanorum, qui Lyssum obtinebat, quod*

opidum

opidum ijs antea Caesar attribuerat, muniendumque curauerat, Antonium recepit, omnibusq. rebus iuuit. Otacilius, sibi timens, opido fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copijs Antonius, quarum erat summa ueteranorum III *legionum, uniusq. tironum, & equitum* DCCC. *plerasque naues in Italiam remittit, ad reliquos milites, equitesq. transportandos; pontones, quod est genus nauium Gallicarum, Lyssi reliquit; hoc consilio, ut, si forte Pompeius, uacuam existimans Italiam, eo transiecisset exercitum, quae opinio erat edita in uulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet: nunciosq. ad eum celeriter mittit, quibus regionibus exercitum exposuisset, & quid militum transuexisset. Hoc eodem fere tempore Caesar, atque Pompeius cognoscunt. nam praeteruectas Apolloniam, Dyrrhachiumq. naues uiderant: ipsi iter secundum eas terras direxerant: sed, quo essent eae delatae, primis diebus ignorabant; cognitaq. re, diuersa sibi ambo consilia capiunt; Caesar, ut quamprimum se cum Antonio coniungeret; Pompeius, ut uenientibus in itinere se opponeret, &, si imprudentes ex insidijs adoriri posset. Eodemq. die uterque eorum ex castris statiuis a flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clam, & noctu, Caesar palam, atque interdiu.*sed Caesari, circuitu maiore, iter erat longius, aduerso flumine, ut uado transire posset. Pompeius, quia expedito itinere flumen ei transeundum non erat, magnis itineribus*

*ribus ad Antonium contendit: atque, ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locum nactus, ibi copias collocauit: suosq. omnes castris continuit, ignesq. fieri prohibuit; quo occultior esset eius aduentus. Haec ad Antonium statim per Graecos deferuntur. Ille, missis ad Caesarem nuncijs, unum diem sese castris tenuit. altero die ad eum peruenit Caesar. Cuius aduentu cognito, Pompeius, ne duobus circumcluderetur exercitibus, ex eo loco discedit, omnibusq. copijs ad Asparagum Dyrrhachinorum peruenit, atque ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio, detrimentis quibusdam circa montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellauerat. Quo facto ciuitatibus, tyrannisq. magnas imperauerat pecunias: item a publicanis suae prouinciae debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam*praeceperat: equitesq. toti prouinciae imperauerat. Quibus coactis, finitimis hostibus, Parthis post se relictis, qui paullo ante M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones, equitesq. ex Syria deduxerat: summaq. sollicitudine, ac timore Parthici belli in prouinciam cum uenisset; ac non nullae militum *uoces audirentur, sese, contra hostem si ducerentur, ituros; contra ciuem, & consulem arma non laturos; deductis Pergamum, atque in locupletissimas urbes in hiberna legionibus, maximas largitiones fecit; &, confirmandorum militum caussa, diripiendas ijs ciuitates dedit. Interim acerbissime*

bissime imperatae pecuniae tota prouincia exigebantur. Multa praeterea generatim ad auaritiam excogitabantur. in capita singula seruorum, ac liberorum tributum imponebatur. columnaria, ostiaria, frumentum, milites, remiges, arma, tormenta, uecturae imperabantur. cuius modo rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur. non solum urbibus, sed paene uicis, castellisq. singuli cum imperio praeficiebantur. qui horum quid acerbissime, crudelissimeq. fecerat, is & uir, & ciuis optimus habebatur. erat plena lictorum, & imperiorum prouincia, conferta praefectis, atque exactoribus: qui, praeter imperatas pecunias, suo etiam priuato imperio compendio seruiebant. dictitabant enim, se, domo, patriaq. expulsos, omnibus necessarijs egere rebus; ut honesta praescriptione rem turpissimam tegerent. Accedebant ad haec grauissimae usurae, quod in bello plerumque accidere consueuit, uniuersis imperatis pecunijs: quibus in rebus prolationem diei donationem esse dicebant. Itaque aes alienum prouinciae eo biennio multiplicatum est. nec minus ob eam caussam ciuibus Romanis eius prouinciae, sed in singulos conuentus, singulasq. ciuitates, certae pecuniae imperabantur: mutuasq. illas ex S. C. exigi dictabant: publicanis, uti in sorte fecerant, insequentis anni uectigal pro mutuo. Praeterea Ephesi a fano Dianae depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, ceterasq. eius Deae statuas. Cum in fanum*

*uentum eſſet, adhibitis compluribus ſenatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, litterae ei redduntur a Pompeio, mare tranſiſſe cum legionibus Caeſarem, properaret ad ſe cum exercitu uenire, *omnia· poſthaberet· His litteris acceptis, quos aduocauerat, dimittit: ipſe iter in Macedoniam parare incipit: paucisq· poſt diebus eſt profectus· haec res Epheſiae pecuniae ſalutem attulit· Caeſar, Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendae orae maritimae cauſſa poſuerat, tentandas ſibi prouincias, longiusq· procedendum exiſtimabat; &, cum ad eum legati ueniſſent ex Theſſalia, Aetoliaque, qui praeſidio miſſo, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas, L· Caſſium Longinum cum legione tironum, quae appellabatur* XXVII· *atque equitibus* CC· *in Theſſaliam,* C. *Caluiſium Sabinum cum cohortibus* V. *paucisq· equitibus in Aetoliam miſit:* maxime eos, quod erant propinquae regiones, de re frumentaria, ut prouiderent, hortatus eſt· Cn· Domitium Caluinum cum legionibus* II, XI. *&* XII· *& equitibus* D. *in Macedoniam proficiſci iubet· Cuius prouinciae ab ea parte, quae Libera appellabatur, Menedemus, princeps earum regionum miſſus legatus, omnium ſuorum excellens ſtudium profitebatur· Ex his Caluiſius, primo aduentu, ſumma omnium Aetolorum receptus uoluntate, praeſidijs aduerſariorum Calidone, & Naupacto reiectis, omni Aetolia potitus eſt· Caſſius in Theſſaliam cum legio-*

ne

ne peruenit. hic, cum essent factiones duae, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesaretus, ueteris homo potentiae, Pompeianis rebus studebat. Petreius, summae nobilitatis adolescens, suis, ac suorum opibus Caesarem enixe iuuabat. Eodemq. tempore Domitius in Macedoniam uenit: &, cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire coepissent, nunciatum est, adesse Scipionem cum legionibus, magna & opinione, & fama omnium. nam plerumque in nouitate fama antecedit. Hic, nullo in loco Macedoniae moratus, magno impetu contendit ad Domitium; & cum ab eo millia passuum XX. *abfuisset, subito se ad Cassium Longinum in Thessaliam conuertit. hoc adeo celeriter fecit; ut simul, adesse, & uenire, nunciaretur. &, quo iter expeditius faceret, M. Fauonium ad flumen Haliacmonem, quod Macedoniam a Thessalia diuidit, cum cohortibus* IIX. *praesidio impedimentis* legionum reliquit, castellumq. ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus regis Cotti ad castra Cassii aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum, timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, uisisq. equitibus, quos Scipionis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam cingunt; atque ex his locis Ambraciam uersus iter facere coepit. At Scipionem, properantem sequi, litterae sunt* consecutae a M. Fauonio, Domitium cum legionibus adesse, nec se praesidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis, tenere posse. Quibus litteris*

acceptis, consilium Scipio, iterq. commutat; Cassium sequi desistit; Fauonio auxilium ferre contendit. Itaque, die ac nocte continuato itinere, ad eum peruenit, tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis cerneretur, & primi antecursores Scipionis uiderentur. Ita Cassio industria Domitij, Fauonio Scipionis celeritas salutem attulit. Scipio, in castris statiuis biduo moratus, ad flumen, quod inter eum, & Domitij castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum uado transducit; &, castris positis, postero die mane, copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoque sibi dubitandum non putauit, quin, productis legionibus, proelio decertaret. sed, cum esset inter bina castra campus, circiter millium passuum VI. *castris Scipionis aciem suam subiecit. ille a uallo non discedere perseuerauit. attamen, aegre retentis Domitianis militibus, est factum, ne proelio contenderetur; & maxime, quod riuus difficilibus ripis, castris Scipionis subiectus, progressus nostrorum impediebat. Quorum studium, alacritatemq. pugnandi cum cognouisset Scipio, suspicatus fore, ut postero die aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se* contineret, qui cum magna exspectatione uenisset, temere progressus turpem habuit exitum; & noctu, ne conclamatis quidem uasis, flumen transit; atque in eandem partem, ex qua uenerat, redijt: ibiq. prope flumen edito natura loco castra posuit. Paucis diebus interpositis, noctu*

insidias

insidias equitum collocauit: quo in loco superioribus fere diebus nostri pabulari consueuerant. & cum, quotidiana consuetudine, Q. Varus, praefectus equitum Domitij, uenisset; subito illi ex insidijs consurrexerunt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt; celeriterq. ad suos quisque ordines redijt; atque ultro uniuersi in hostes impetum fecerunt. ex his circiter XXC *interfectis, reliquis in fugam coniectis, * duobus amissis, in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius, sperans Scipionem ad pugnam elici posse, simulauit sese, angustijs rei frumentariae adductum, castra mouere, uasisq. militari more conclamatis, progressus millia passuum* III, *loco idoneo, et occulto omnem exercitum, equitatumq. collocauit. Scipio, ad sequendum paratus, equitatum, magnamq. partem leuis armaturae ad explorandum iter Domitij, & cognoscendum, praemisit. qui cum essent progressi, primaeq. turmae insidias intrauissent; ex fremitu equorum illata suspicione, ad suos se recipere coeperunt; quiq. hos sequebantur, celerem eorum receptum conspicati, restiterunt. nostri, cognitis * insidijs, ne frustra reliquos exspectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. in his fuit M. Opimius, praefectus equitum. reliquos omnes earum turmarum, aut interfecerunt, aut captos, ad Domitium deduxerunt. Deductis orae maritimae praesidijs, Caesar, ut supra demonstratum est,* III. *cohortes Orici, opidi tuendi caussa, reliquit; ijsq. custodiam nauium longarum transdidit, quas ex*

*Italia transduxerat. huic officio, opidoq. *praeerat Acilius legatus. Is naues nostras in interiorem partem post opidum reduxit, & ad terram deligauit; faucibusq. portus nauem onerariam submersam obiecit, & huic alteram coniunxit; super qua turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus compleuit, tuendamq. ad omnes repentinos casus transdidit. Quibus cognitis rebus, *Cn. Pompeij filius, qui classi Aegyptiae praeerat, ad Oricum uenit; submersamq. nauim remulco, multisq. *contendens funibus abduxit: atque alteram nauem, quae erat ad custodiam ab Acilio posita, pluribus aggressus nauibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnans loco, integrosq. semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe moenia opidi tentans, ut aduersariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros uicit: deiectisq. defensoribus, qui omnes scaphis *exceptis refugerant, etiam nauem expugnauit: eodemq. tempore ex altera parte molem tenuit naturalem obiectam, quae *paene insulam contra opidum effecerat: IV. biremes, subiectis scutulis, impulsas uectibus in interiorem partem transduxit.* ita, ex utraque parte naues longas aggressus, quae erant deligatae ad terram, atque *inanes, IV. ex his abduxit, reliquas incendit. Hoc confecto negotio, D. Laelium, ab Asiatica *classe abductum, reliquit, qui commeatus *Hellide, atque Amantia importari in opidum prohibebat; ipse, Lyssum profectus,*

fectus, naues onerarias XXX. *a M. Antonio relictas intra portam aggressus, omnes incendit: Lyssum expugnare conatus, defendentibus ciuibus Romanis, qui eius erant conuentus, militibusq. quos praesidij caussa miserat Caesar, triduum moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta, inde discessit. Caesar, postquam Pompeium ad Asparagum esse cognouit, eodem eum exercitu profectus, * & expugnato in itinere opido Parthinorum, in quo Pompeius praesidium habebat,* III.*die in Macedoniam ad Pompeium peruenit, iuxtaq. eum castra posuit; & postridie, eductis omnibus copijs, acie instructa, decertandi potestatem Pompeio fecit. ubi eum suis locis se tenere animaduertit; reducto in castra exercitu, aliud sibi consilium capiendum existimauit. itaque postero die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, angustoq. itinere, Dyrrhachium profectus est, sperans, Pompeium aut Dyrrhachium compelli, aut ab eo intercludi posse, quod omnem commeatum, totiusq. belli apparatum eo contulisset, ut accidit. Pompeius enim, primo ignorans eius consilium, quod diuerso ab ea regione itinere profectum uidebat, angustijs rei frumentariae compulsum discessisse existimabat: postea, per exploratores certior factus, postero die castra mouit, breuiore itinere se occurrere ei posse sperans. quod fore suspicatus Caesar, militesque adhortatus, ut aequo animo laborem ferrent, parua parte noctis itinere intermisso, mane Dyrrhachium uenit, cum primum agmen * Pompeij*

*procul cerneretur, atque ibi castra posuit. Pompeius, interclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non potuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur Petra, aditumq. habet nauibus mediocrem, atque eas a quibusdam protegit uẽtis, castra communit: eo partem nauium longarum conuenire, frumentum, commeatumq. ab Asia, atq. omnibus regionibus, quas tenebat, comportare imperat. Caesar, longius bellum ductum iri existimans, & de Italicis commeatibus desperans, quod tanta diligentia omnia litora a Pompeianis tenebantur, classesq. ipsius, quas hieme in Sicilia, Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epirum, rei frumentariae *caussa, L. Canuleium legatum misit: quodq. hae regiones aberant longius, locis certis horrea constituit; uecturasq. frumenti finitimis ciuitatibus descripsit. item Lysso, Parthinisq. & omnibus castellis, quod esset frumenti, conquiri iussit. id erat perexiguum, *cum ipsius agri natura, quod sunt loca aspera, & montuosa, ac plerumque utuntur frumento importato; tum, quod Pompeius haec prouiderat; & superioribus diebus praedae loco Parthinos habuerat; frumentumq. omne conquisitum, spoliatis, effossisq. eorum domibus per equites comportauerat. Quibus rebus cognitis, Caesar consilium capit ex loci natura. erant enim circum castra Pompeij permulti editi, atque asperi colles. hos primum praesidijs tenuit; castellaq. ibi communit. inde, ut loci cuiusque natura ferebat, ex castello in castellum perducta munitione circumuallare*

Pompe-

*Pompeium instituit: haec spectans, quod angusta re frumentaria utebatur, quodq. Pompeius multitudine equitum ualebat, qua minore periculo undique frumentum, commeatumq. exercitui supportare posset: simul, ut pabulatione Pompeium prohiberet, equitatumq. eius ad rem gerendam inutilem efficeret: tertio, ut auctoritatem, qua ille maxime apud exteras nationes niti uidebatur, minueret; cum fama per orbem terrarum percrebuisset, illum a Caesare obsideri, neque audere proelio dimicare. Pompeius neque a mari, Dyrrhachioq. discedere uolebat; quod omnem apparatum belli, tela, arma, tormenta ibi collocauerat, frumentumq. exercitui nauibus supportabat; neque munitiones Caesaris prohibere poterat, nisi proelio decertare uellet; quod eo tempore statuerat non esse faciendum. Relinquebatur; ut, * extremam rationem belli sequens, quamplurimos colles occuparet, & quam latissimas regiones praesidijs teneret, Caesarisq. copias, quammaxime posset, distineret: idq. accidit. castellis enim* XXIV *effectis,* XV *millia passuum circuitu * amplexus, hoc spatio pabulatur; multaq. erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pascerentur. atque, ut nostri perpetuas munitiones uidebant, perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco erumperent Pompeiani, & nostros post tergum adorirentur, timebant: ita illi * interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant; ne quo loco nostri intrare, atque ipsos a tergo circumuenire, possent.*

*ſent · ſed illi operibus uincebant; quod & numero militum praeſtabant, & interiore ſpatio minorem circuitum habebant. Quae * cum erant loca Caeſari capienda, etſi prohibere Pompeius totis copijs, & dimicare, non conſtituerat, tamen ſuis locis ſagttarios, funditoresq. mittebat, quorum magnum habebat numerum; multiq. ex noſtris uulnerabantur: magnusq. inceſſerat timor ſagittarum; atq. omnes fere milites, aut ex ſubcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis praeſidijs * magna ui uterq. utebatur; Caeſar, ut quamanguſtiſſime Pompeium contineret; Pompeius, ut quamplurimos colles quammaximo circuitu occuparet. crebraq. ob eam cauſſam proelia fiebant. In his, cum legio Caeſaris XI. praeſidium quoddam occupauiſſet, & munire coepiſſet; huic loco propinquum, & contrarium collem Pompeius occupauit, noſtroſq. opere prohibere coepit: &, cum una ex parte prope aequum aditum haberet, primum ſagittarijs, funditoribusq. circumiectis, poſtea leuis armaturae magna multitudine miſſa, tormentisq. prolatis, munitiones impediebat. neque erat facile noſtris, uno tempore propugnare, & munire. Caeſar, cum ſuos ex omnibus partibus uulnerari uideret, recipere ſe * iuſſit, & loco excedere. erat per decliue receptus: illi autem hoc acrius inſtabant, neque regredi noſtros patiebantur, quod, timore adducti, locum relinquere uidebantur. Dicitur eo tempore*

re

*re glorians apud ſuos Pompeius dixiſſe, non recuſare ſe, quin nullius uſus imperator exiſtimaretur, ſi ſine maximo detrimento legiones Caeſaris ſeſe recepiſſent inde, quo temere eſſent progreſſae. Caeſar, receptui ſuorum timens, crates ad extremum tumulum contra hoſtem proferri, & aduerſas locari; intra has mediocri latitudine foſſam, tectis militibus, obduci iuſſit, locumq. in omnes partes quammaxime impediri. ipſe idoneis locis funditores inſtruxit, ut praeſidio noſtris ſe recipientibus eſſent. His rebus completis, legiones reduci iuſſit. Pompeiani hoc inſolentius, atque audacius noſtros premere, & inſtare coeperunt: cratesq. pro munitione obiectas propulerunt, ut foſſas tranſſcenderent. Quod cum animaduertiſſet Caeſar, ueritus, ne non reducti, ſed reiecti, uiderentur, maiusq. detrimentum caperetur, a medio fere ſpatio ſuos per Antonium, qui ei legioni praeerat, cohortatus, tuba ſignum dari, atque in hoſtes impetum fieri iuſſit. milites legionis IX. ſubito conſtipati pila coniecerunt; & ex inferiore loco aduerſus * cliuum incitati curſu, praecipites Pompeianos egerunt. * Quibus ad recipiendum crates directae, longurijq. obiecti, & inſtitutas foſſae magno impedimento fuerunt. Noſtri uero, qui ſatis habebant ſine detrimento diſcedere, compluribus interfectis, V. omnino ſuorum amiſſis, quietiſſime ſe receperunt; paulloq. circa eum locum morati, alijs comprehenſis collibus, munitiones perfecerunt. erat noua, & inuſitata*

belli

belli ratio, cum tot caſtellanorum numero, tantoq. ſpatio, & tantis munitionibus, & toto obſidionis genere, tum etiam reliquis rebus. nam, quicumq. alterum obſidere conati ſunt, percluſos, atque infirmos hoſtes adorti, aut proelio ſuperatos, aut aliqua offenſione permotos continuerunt, cum ipſi numero militum, equitumq. praeſtarent. cauſſa autem obſidionis haec fere eſſe conſueuit, ut frumento hoſtes *prohibeantur. at tum integras, atque incolumes copias Caeſar inferiore militum numero continebat; cum illi omnium rerum copia abundarent. quotidie* enim magnus undique nauium numerus conueniebat, quae commeatum ſupportarent: neque ullus flare uentus poterat, quin aliqua ex parte ſecundum curſum haberet. ipſe autem, conſumptis longe, lateq. frumentis, ſummis erat in anguſtijs. ſed tamen haec ſingulari patientia milites ferebant. recordabantur enim, eadem ſe ſuperiore anno in Hiſpania perpeſſos, labore, & patientia maximum bellum confeciſſe. meminerant, ad Aleſiam magnam ſe inopiam perpeſſos, multo etiam maiorem ad Auaricum, maximarum ſe gentium uictores diſceſſiſſe. non, illis hordeum cum daretur, non legumina recuſabant: pecus uero, cuius* rei ſumma erat ex Epiro copia, magno in honore habebant. Eſt etiam genus radicis, inuentum ab ijs, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara: quod admiſtum lacte multum inopiam* leuat. id ſimilitudinem panis efficiebat. eius erat magna copia. ex hoc effectos*

panes,

panes, cum in colloquijs Pompeiani famem nostris obiectarent, uulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent. Iamq. frumenta maturescere incipiebant; atque ipsa spes inopiam sustentabat; quod celeriter se habituros copiam confidebant. crebroq. uoces militum in uigilijs, colloquijsq. audiebantur, prius se cortice ex arboribus uicturos, quam Pompeium e manibus dimissuros.* frequenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos* eorum uix tolerari, reliqua uero iumenta interisse; uti autem ipsos in ualetudine non bona, cum angustijs loci, & odore taetro, & multitudine cadauerum, & quotidianis laboribus insuetos operum, tum aquae summa inopia affectos. omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Caesar* aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat. atque, ut erant loca montuosa, & ad specus angustiae uallium, has, sublicis in terram* dimissis, praesaepserat; terramq. aggesserat; ut aquam continerent.* itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria,* & puteos fodere, cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam praesidijs aberant longius, & celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima ualetudine, summaq. aquae copia utebatur; tum commeatus omni genere praeter* frumentum abundabat: quibus quotidie melius succedere tempus, maioremq. spem maturitate frumentorum proponi uidebant. In nouo genere belli nouae*

*li nouae ab utriſque bellandi rationes reperiebantur. illi, cum animaduertiſſent ex ignibus, nocte cohortes noſtras ad munitiones excubare, ſilentio aggreſſi, uniuerſas * in multitudinem ſagittas conijciebant, & ſe confeſtim ad ſuos recipiebant. Quibus rebus noſtri, uſu docti, haec reperiebant remedio, ut alio loco ignes facerent, * alio excubarent. Interim certior factus P. Sulla, quem diſcedens caſtris praefecerat Caeſar, auxilio cohorti uenit cum legionibus II: cuius aduentu facile ſunt repulſi Pompeiani. neque uero conſpectum, aut impetum noſtrorum tulerunt: primiſq. deiectis, reliqui ſe uerterunt, & loco ceſſerunt. ſed inſequentes noſtros, ne longius proſequerentur, Sulla reuocauit. At plerique exiſtimant, ſi acrius inſequi uoluiſſet, bellum eo die potuiſſe finiri. cuius conſilium reprehendendum non uidetur. aliae enim ſunt legati partes, atque imperatoris. alter omnia agere ad praeſcriptum; alter libere ad ſummam rerum conſulere debet. Sulla, a Caeſare caſtris relictus, liberatis ſuis, hoc fuit contentus; neque proelio decertare uoluit: quae res tamen fortaſſe aliquem reciperet caſum; ne imperatorias ſibi partes ſumpſiſſe uideretur. Pompeianis * magnam res ad receptum difficultatem afferebat. nam, ex iniquo progreſſi loco, in ſummo conſtiterant. ſi per decliue ſeſe reciperent, noſtros ex ſuperiore inſequentes loco uerebantur. neque multum ad ſolis occaſnm temporis ſupererat. ſpe enim conficiendi negotij prope in noctem rem*

**dedu-*

deduxerant · ita, necessario, atque ex tempore capto consilio, Pompeius tumulum quendam occupauit: qui tantum aberat a nostro castello, ut telum, tormentum ue missum adigi non posset · Hoc consedit loco, atque eum communit: omnesq· ibi copias continuit · eodem tempore duobus praeterea locis pugnatum est · nam plura castella Pompeius pariter, distinendae manus caussa, tentauerat; ne ex proximis praesidijs succurri posset · + uno loco Volcatius Tullus impetum legionis sustinuit cum cohortibus III; atque eam loco depulit · altero Germani, munitiones nostras egressi, compluribus interfectis, sese ad suos incolumes receperunt · ita, uno die VI · proelijs factis, III · ad Dyrrhachium, III · ad munitiones, cum horum omnium ratio haberetur, ad duorum millium* numero ex Pompeianis cecidisse reperiebamus, euocatosq· * centuriones complures · in eo fuit numero Valerius Flaccus, L· filius, eius, qui praetor Asiam obtinuerat: signaq· sunt VI · militaria relata · nostri non amplius XX omnibus sunt proelijs desiderati · sed in castello nemo fuit omnino militum, quin uulneraretur; * quattuorq· ex una cohorte centuriones oculos amiserunt · &, cum laboris sui, periculiq· testimonium afferre uellent, millia sagittarum circiter XXX, in castellum coniecta, Caesari renunciauerunt: scutoq· ad eum relato Scaeuae centurionis, inuenta sunt in eo foramina CCXXX: quem Caesar, ut erat de se meritus, & de rep· * donauit millibus ducentis

centis aeris: atque ab octauis ordinibus ad primi pilum se transducere, pronunciauit· eius enim opera castellum conseruatum esse, magna ex parte, constabat· cohortemq· postea duplici stipendio, frumento ue, * & speciarijs, militaribusq· donis amplissime donauit. Pompeius, noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres exstruxit; &, in altitudinem pedum XV effectis operibus, uineis eam partem castrorum obtexit; &, V. intermissis diebus, alteram noctem subnubilam nactus, exstructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia, silentio exercitum eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Aetolia, Acarnania, Amphilochis, per Cassium Longinum, & Caluisium Sabinum, ut demonstrauimus, receptis, tentandam sibi Achaiam, ac paullo longius progrediendum, existimabat Caesar: itaque eo Fusium Calenum misit: & Q. Sabinum, & Cassium cum cohortibus adiungit. Quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaiam missus a Pompeio obtinebat, Isthmum praemunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet. Calenus Delphos, Thebas, & Orchomenum de uoluntate ipsarum ciuitatum recepit: non nullas urbes per uim expugnauit: reliquas ciuitates, circummissis legationibus, amicitia Caesaris conciliare studebat. In his rebus fere erat Fusius occupatus. Omnibus* deinceps diebus Caesar exercitum in aciem aequum in locum produxit, si Pompeius proelio decertare uellet;*

re uellet;

re uellet; ut paene castris Pompeij legiones subijceret: tantumq· a uallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telo, tormento ue adigi posset· Pompeius autem, ut famam, & opinionem hominum teneret, sic pro castris exercitum constituebat, ut III· *acies uallum contingeret, omnisq· eius instructus exercitus telis* * *ex uallo abiectis protegi posset· Haec cum in Achaia, atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemq· in Macedoniam uenisse, constaret; non oblitus pristini instituti Caesar, mittit ad eum Clodium, suum, atque illius familiarem; quem ab illo transditum initio, & commendatum, in suorum necessariorum numero habere instituerat· Huic dat litteras, mandataq· ad eum: quorum haec summa: sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari uitio factum eorum, quos esse auctores eius rei uoluisset; quod sua mandata perferre* * *non opportuno tempore ad Pompeium uererentur: Scipionem ea auctoritate esse, ut non solum libere, quae probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere posset: praeesse autem suo nomine exercitui; ut, praeter auctoritatem, uires quoque ad coercendum haberet: quod si fecisset, quietem Italiae, pacem prouinciarum, salutem imperij uni omnes acceptam relaturos. Haec ad eum mandata Clodius refert· ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur· Castigato Scipione a Fauonio, ut postea, confecto bello, reperie-*

*bamus; infectaq. re, sese ad Caesarem recepit. Caesar, quo facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse angustos demonstrauimus, magnis operibus praemuniuit: castellaq. his locis posuit. Pompeius, ubi nihil * proficere equitatum cognouit, paucis intermissis diebus, rursum eum nauibus ad se intra munitiones recipit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut folijs ex arboribus strictis, & teneris arundinum radicibus contusis equos alerent. frumenta, enim quae fuerant intra munitiones sata, consumpserant; & cogebantur Corcyra, atque Acarnania, longo interiecto nauigationis spatio, pabulum supportare, quoq. erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atque his rationibus equitatum tolerare. sed, * postquam non modo hordeum, pabulumq. omnibus in locis, herbaeq. desectae, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Caesarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, & Aegus, Abducilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari uirtute homines, quorum opera Caesar omnibus Gallicis bellis optima, fortissimaq. erat usus. his domi, ob has caussas, amplissimos magistratus mandauerat; atque eos extra ordinem in senatum legendos curauerat, agrosq. in Gallia ex hostibus captos, praemiaq. rei pecuniariae magna tribuerat; locupletesq. ex*

egentibus

egentibus effecerat. hi, propter uirtutem, non solum apud Caesarem in honore erant, sed etiam apud exercitum cari habebantur. sed, freti amicitia Caesaris, & stulta, ac barbara arrogantia elati, despiciebant suos, stipendiumq. equitum fraudabant, & praedam omnem domum auertebant. † Quibus illi rebus permoti, uniuersi Caesarem adierunt; palamq. de eorum iniurijs sunt questi; & ad cetera addiderunt, falsum ab his equitum numerum deferri, quorum stipendium auerterent. Caesar neque tempus illud animaduersionis esse existimans, & multa uirtuti eorum concedens, rem distulit totam; illos secreto castigauit, quod quaestui equites haberent; monuitq. equites, ut ex sua amicitia omnia exspectarent, & * ex praeteritis suis officijs reliqua sperarent. magnam tamen haec res illis offensionem, * & contemptionem ad omnes attulit. idq. ita esse, cum ex aliorum * obiectationibus, tum etiam ex domestico iudicio, atque animi conscientia, intelligebant. Quo pudore adducti, & fortasse se non liberari, sed in aliud tempus reseruari arbitrati, discedere a nostris, & nouam tentare fortunam, nouasq. experiri amicitias, constituerunt: &, cum paucis collocuti clientibus suis, quibus tantum facinus committere audebant, primum conati sunt praefectum equitum, C. Volusenum, interficere, ut postea, bello confecto, cognitum est; ut cum munere aliquo perfugisse ad Pompeium uiderentur: postquam id difficilius uisum est, neque facultas perficiendi daba-

*tur, quam maximas potuerunt pecunias mutuati, perinde ac ſuis ſatisfacere, & fraudata reſtituere uellent, *multis coemptis equis, ad Pompeium tranſierunt cum ijs, quos ſui conſilij participes habebant · quos Pompeius, quod erant honeſto loco nati, & inſtructi liberaliter, magnoq. comitatu, & multis iumentis uenerant, uiriq. fortes habebantur, & in honore apud Caeſarem fuerant, quodque nouum, & praeter conſuetudinem acciderat, *per omnia ſua praeſidia circumduxit, atque oſtentauit · nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques a Caeſare ad Pompeium tranſierat; cum paene quotidie a Pompeio ad Caeſarem perfugerent, uulgo uero *uniuerſi in Epiro, atque Aetolia conſcripti milites, earumq. regionum omnium, quae a Caeſare tenebantur. ſed hi, cognitis omnibus rebus, ſeu quid in munitionibus perfectum non erat, ſeu quid a peritioribus rei militaris deſiderari uidebatur, temporibusq. rerum, et ſpatijs locorum, et cuſtodiarum *uera diligentia animaduerſa, prout cuiuſque eorum, qui negotijs praeerant, aut natura, aut ſtudium ferebat, haec ad Pompeium omnia detulerunt · Quibus ille cognitis, eruptionisq. iam ante capto conſilio, ut demonſtratum eſt, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere, atque aggerem comportare, iubet · His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturae, & ſagittariorum, aggeremq. omnem noctu in ſcaphas, & naues actuarias, imponit; & de media nocte cohortes LX, ex maximis caſtris, praeſidijsq. deductas, ad*

eam

*eam partem munitionum ducit: quae pertinebant ad mare, longissimeq. a maximis castris Caesaris aberant. Eodem naues, quas demonstrauimus, aggere, & leuis armaturae militibus completas, quasq. ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit; &, quid a quoque fieri uelit, *praecepit. Ad eas munitiones Caesar Leptulum Marcellinum quaestorem cum legione* IX. *positum habebat. huic, quod ualetudine minus commoda utebatur, Fuluium Postumum adiutorem summiserat. Erat eo loco fossa pedum* XV, *& uallus contra hostem, in altitudinem pedum* X. *tantundemq. eius ualli agger in latitudinem patebat; ab eo intermisso spatio pedum* DC, *alter conuersus in contrariam partem erat uallus, humiliore paullo munitione. hoc enim superioribus diebus timens Caesar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallum, ut si ancipiti proelio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, et continens omnium dierum labor, quod millia passuum in circuitu** XIIX. *munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transuersum uallum, qui has duas munitiones contingeret, non dum perfecerat. quae res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas; magnumq. nostris attulit incommodum. nam, ut ad mare nostrae cohortes* IX. *legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus: nouusq. eorum aduentus exstitit: simulq. nauibus circumuecti milites in interiorem uallum*

*tela iaciebant: fossaeq. aggere complebantur: & legionarij, interioris munitionis defensores, scalis admotis, tormentisq. cuiusque generis, telisq. terrebant: magnaq. multitudo sagittariorum ab utraque parte circumfundebatur. multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat telum, *uiminea tegumenta galeis imposita defendebant. itaque, cum omnibus rebus nostri premerentur, atque aegre resisterent; animaduersum est uitium munitionis, quod supra demonstratum est; atque inter duos uallos, *qua perfectum opus non erat, per mare nauibus expositis, in aduersos nostros impetum fecerunt: atque ex *utraque munitione deiectos terga uertere coegerunt. Hoc tumultu nonciato, Marcellinus cohortes subsidio nostris laborantibus summisit: quae ex castris fugientes conspicatae, neque illos suo aduentu confirmare potuerunt, neque ipsae hostium impetum tulerunt. itaque, quodcumque addebatur subsidio, id corruptum timorem fugientium, terrorem, & periculum augebat: * hominum enim multitudine receptus impediebatur. in eo proelio, cum graui uulnere esset affectus aquilifer, & uiribus deficeret, conspicatus equites nostros, Hanc ego, inquit, et uiuus multos per annos magna diligentia defendi, & nunc moriens eadem fide Caesari restituo. nolite, obsecro, committere, quod ante in exercitu Caesaris non accidit, ut rei militaris dedecus admittatur; incolumemq. ad eum referte. hoc casu aquila conseruatur, omnibus primae cohortis centurio-*

nibus

nibus interfectis, praeter principem priorem. iamque Pompeiani, magna caede nostrorum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri terrore illato reliquis cohortibus. & M. Antonius, qui proximum locum tenebat praesidiorum, ea re nunciata, cum cohortibus XII *descendens ex loco superiore cernebatur. cuius aduentus Pompeianos compressit, nostrosq. firmauit, ut se ex maximo timore colligerent. neque multo post Caesar, significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex praesidijs, * eodem uenit. qui, cognito detrimento, cum animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum nauibus* habere, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit. *Qua perfecta munitione, animaduersum est a speculatoribus Caesaris cohortes, quasdam, quod instar legionis uideretur, esse post siluam, & in uetera castra duci. castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cum se* IX. *legio Caesaris obiecisset Pompeianis copijs, atque opera, ut demonstrauimus, circummuniret, castra eo loco posuit. Haec siluam quandam contingebant, neque longius a mari passibus* CD. *aberant. post, mutato consilio, quibusdam de caussis, Caesar paullo ultra eum locum castra transtulit: paucisq. intermissis diebus, haec eadem Pompeius occupauerat; &, quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore*

 uallo,

uallo, maiorem adiecerat munitionem· ita minora castra, inclusa maioribus, castelli, atque arcis locum obtinebant· Item ab angulo castrorum sinistro munitionem ad flumen perduxerat, circiter passus CD· *quo liberius, ac sine periculo milites aquarentur· sed is quoque mutato consilio, quibusdam de caussis, quas commemorari necesse non est, eo loco excesserat· ita complures dies manserant castra: munitiones quidem integrae omnes erant· eo signo legionis illato, speculatores Caesari renunciauerunt· * hoc idem uisum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerant· Is locus aberat a nouis Pompeij castris circiter passus* D· *Hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse, & cupiens eius diei detrimentum sarcire, reliquit in opere cohortes* II· *quae speciem munitionis praeberent: ipse, diuerso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes, numero* XXXIII, *in quibus erat legio* IX, *multis amissis centurionibus, deminutoque militum numero, ad legionem Pompeij, castraque minora duplici acie duxit. neque eum prima opinio fefellit· nam & peruenit prius, quam Pompeius sentire posset; &, tametsi erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus, Pompeianos ex uallo deturbauit. * erat obiectus portis eritius. hic paullisper est pugnatum; cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderent, fortissime T· Pulcione, cuius opera proditum exercitum C· Antonij, demonstrauimus, eo loco propugnante. sed tamen*

*men nostri uirtute uicerunt: excisoq. eritio, primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris irruperunt, &, quod eo pulsa legio sese receperat, non nullos sibi repugnantes interfecerunt. sed fortuna, quae plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum praecipue in bello, paruis momentis magnas rerum commutationes efficit, ut tum accidit. Munitionem, *quam pertingere a castris ad flumen supra demonstrauimus, dextri Caesaris cornu cohortes, ignorantia loci, sunt secutae, cum portam quaererent castrorum, quod eam munitionem esse arbitrarentur. Quod cum esset animaduersum, coniunctam esse flumini; protinus his munitionibus, defendente nullo, transscenderunt: omnisq. noster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pompeius, hac longa satis interiecta mora, & re nunciata, V. legionem ab opere deductam subsidio suis duxit: eodemque tempore equitatus eius nostris equitibus appropinquabat: & acies instructa a nostris, qui castra occupauerant, cernebatur: omniaq. sunt subito mutata. Pompeiana enim legio, celeri spe subsidij confirmata, ab Decumana porta resistere conabatur, atque ultro in nostros impetum faciebat: equitatus Caesaris, quod angusto itinere per aggeres adscendebat, receptui suo timens, initium fugae faciebat. dextrum cornu, quod erat a sinistro seclusum, terrore equitum animaduerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex parte, ex qua prorue bat, sese recipiebat: ac plerique ex ijs, ne in angu*

stias

*ſtias inciderent, x pedum munitionis ſeſe in foſſas praecipitabant: primisq. oppreſſis, reliqui per horum corpora ſalutem ſibi, atque exitum, pariebant. Siniſtro cornu, milites, cum ex uallo, Pompeium adeſſe, & ſuos fugere, cernerent, ueriti, ne anguſtijs intercluderentur, cum extra, & intus hoſtem haberent, eodem, quo uenerant, *receptui conſulebant; omniaq. erant tumultus, timoris, fugae plena, adeo, ut cum Caeſar ſigna fugientium manu prehenderet, & conſiſtere iuberet, alij, dimiſſis equis, eundem curſum conficerent; alij ex metu etiam ſigna dimitterent, neque quiſquam omnino conſiſteret. His tantis malis haec ſubſidia ſuccurrebant, quo minus omnis deleretur exercitus, quod Pompeius, inſidias timens, credo, quod haec praeter ſpem acciderant, eius, qui paullo ante ex caſtris fugientes ſuos conſpexerat, munitionibus appropinquare aliquandiu non audebat; equitesq. eius, *anguſtijs, portisq. Caeſaris militibus occupatis, ad inſequendum tardabantur. ita paruae res magnum in utramque partem momentum habuerunt. Munitiones enim, a caſtris ad flumen perductae, expugnatis iam caſtris Pompeij, propriam, & expeditam Caeſaris uictoriam interpellauerunt: eadem res, celeritate inſequentium tardata, noſtris ſalutem attulit. duobus his unius diei proelijs * Caeſar deſiderauit. milites* C C, LX, *& notos equites* R. *Felginatem, Tuticanum, Gallum, ſenatoris filium; C. Felginatem, Placentia; Agrauium, Puteolis;* M. *Sacratiuirum,*

Capua;

*Capua; tribunos mil· L, & centuriones XXX. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusq· & fluminis ripis oppressa, suorum terrore, ac fuga sine ullo uulnere interijt, signaq· sunt militaria XXXII amissa · Pompeius eo proelio Imperator est appellatus. hoc nomen obtinuit; atque ita se postea salutari passus est. sed neque in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibus insignia laurae * protulit · At Labienus, cum ab eo impetrauisset, ut sibi captiuos transdi iuberet, omnesq· deductos, ostentationis, ut uidebatur, caussa, quo maior perfugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna uerborum contumelia interrogans, solerent ne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interficit · His rebus tantum fiduciae, ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarent, sed uicisse iam sibi uiderentur · non illi paucitatem nostrorum militum, non iniquitatem loci, atque angustias praeoccupatis castris, & ancipitem terrorem intra, extraq. munitiones, non abscissum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, * caussae fuisse cogitabant. non ad * haec addebant, non ex concursu acri facto, non proelio dimicatum; sibiq· ipsos multitudine, atque angustijs maius attulisse detrimentum, quam ab hoste accepissent · non denique communes belli casus recordabantur, *quorum quam paruulae saepe caussae uel falsae suspicionis, uel terroris repentini, uel obiectae religionis, magna*

gna

*gna detrimenta intulissent; quoties uel culpa ducis, uel tribuni uitio in * exercitu esset offensum: sed perinde, ac si uirtute uicissent, neque ulla commutatio rerum posset accidere, per orbem terrarum, fama, ac litteris, uictoriam eius diei concelebrabant. Caesar, a superioribus consilijs depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimauit. itaque uno tempore, praesidijs omnibus deductis, & oppugnatione dimissa, coactoq. in unum locum exercitu, concionem apud milites habuit; hortatusq. est, ne ea, quae accidissent, grauiter ferrent, neue his rebus terrerentur, multisq. secundis proelijs unum aduersum, & id mediocre, opponerent: habendam fortunae gratiam, quod Italiam sine aliquo uulnere cepissent; quod duas Hispanias, bellicosissimorum hominum peritissimis, atque exercitatissimis ducibus, pacauissent; quod finitimas, frumentariasq. prouincias in potestatem redegissent; denique recordari debere, * qua facilitate inter medias hostium classes, oppletis non solum portubus, sed etiam litoribus, omnes incolumes essent transportati: si non omnia cederent secunda, fortunam esse industria subleuandam: quod esset acceptum detrimenti, cuiusuis potius, quam suae culpae, debere tribui: locnm * securum ad dimicandum dedisse: potitum esse se hostium castris; expulisse, ac superasse pugnantes: sed, siue ipsorum perturbatio, siue error aliquis, siue etiam fortuna partam iam, praesentemq. uictoriam* interpellassent, dandam omni*

bus

*bus operam, ut acceptum incommodum uirtute sarciretur: quod si * esset factum, detrimentum in bonum uerteret, uti ad Gergouiam accidisset, atque ij, qui ante dimicare timuissent, ultro se proelio offerrent. Hac habita concione, non nullos signiferos ignominia notauit, ac loco mouit. Exercitui quidem omni tantus incessit ex incommodo dolor, tantumq. studium infamiae sarciendae, ut nemo aut tribuni, aut centurionis imperium desideraret; & sibi quisque etiam poenae loco grauiores imponeret labores; simulq. omnes arderent cupiditate pugnandi; cum superioris etiam ordinis non nulli, * oratione permoti, manendum eo loco, & rem proelio committendam existimarent. Contra ea Caesar neque satis militibus perterritis confidebat, spatiumq. interponendum ad recreandos animos putabat; relictisq. munitionibus, magnopere rei frumentariae timebat. itaque, nulla interposita mora, sauciorum modo, & aegrorum habita ratione, impedimenta omnia silentio prima nocte ex castris Apolloniam praemisit, ac conquiescere ante iter * confectum uetuit. his una legio missa praesidio est. His * explicitis rebus, duas in castris legiones retinuit. reliquas de IV. uigilia, compluribus portis eductas, eodem itinere praemisit; paruoq. spatio intermisso, & ut militare institutum seruaretur, & ne citissima eius profectio cognosceretur, conclamari iussit; statimq. egressus, & nouissimum agmen consecutus, celeriter e conspectu castrorum discessit.*

*sit. Neque uero Pompeius, cognito consilio eius, moram ullam ad insequendum intulit; sed, eadem spectans, si itinere impeditos, & perterritos deprehendere posset, exercitum e castris eduxit, equitatumq. praemisit ad nouissimum agmen demorandum; neque consequi potuit; quod multum expedito itinere antecesserat Caesar. sed, cum uentum esset ad flumen Genusum, quod ripis erat impeditis, consecutus equitatus nouissimos proelio * detinebat. Huic suos Caesar equites opposuit; expeditosq. antesignanos admiscuit* CD. *qui tantum profecere, ut, equestri proelio commisso, pellerent omnes, compluresq. interficerent, ipsiq. incolumes se ad agmen reciperent. Confecto iusto itinere eius diei, quod proposuerat Caesar, transductoq. exercitu flumen Genusum, ueteribus suis in castris contra Asparagum consedit; militesq. omnes intra uallum castrorum continuit; equitatumq. per caussam pabulandi emissum, confestim Decumana porta in castra se recipere iussit. Simili ratione Pompeius, confecto eiusdem diei itinere, in suis ueteribus castris ad Asparagum consedit, * eiusq. milites, quod ab opere, integris munitionibus, uacabant, alij lignandi, pabulandiq. caussa longius progrediebantur; alij, quod subito consilium profectionis ceperant, magna parte impedimentorum, & sarcinarum relicta, ad haec repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contuberino armis, uallum relinquebant. Quibus ad * sequendum impeditis,*

peditis, Caesar, quod fore * *prouiderat, meridiano fere tempore, signo profectionis dato, exercitum educit; duplicatoq. eius diei itinere,* IIX. *millibus passuum ex eo loco procedit. quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Caesar, similiter praemissis prima nocte impedimentis, de* IV. *uigilia ipse egreditur; ut, si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. Quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atque impeditissimis itineribus nullum acciperet incommodum. Pompeius enim, primi diei mora illata, & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se magnis itineribus extenderet, & progressos consequi cuperet,* IV. *die finem sequendi fecit, atque aliud sibi consilium capiendum existimauit. Caesari, ad saucios deponendos, stipendium exercitui dandum, socios confirmandos, praesidium urbibus relinquendum, necesse erat adire Apolloniam. sed his rebus tantum temporis tribuit, quantum erat properanti necesse: timensq. Domitio, ne aduentu Pompeij praeoccuparetur, ad eum omni celeritate, & studio incitatus ferebatur. Totius autem rei consilium his rationibus explicabat, ut, si Pompeius eodem contenderet, abductum illum a mari, atque ab ijs copijs, quas Dyrrhachij comparauerat, frumento, ac commeatu* * *abstractum, pari condicione belli secum decertare cogeret; si in Italiam transiret, coniuncto exercitu cum Domitio*

mitio per Illyricum Italiae subsidio proficisceretur; sin Apolloniam, Oricumq. * *oppugnare, & se omni maritima ora excludere conaretur, obsesso tamen Scipione, necessario illum suis auxilium ferre cogeret. itaque, praemissis nuncijs, ad Cn. Domitium Caesar scripsit,* * *ecquid fieri uellet, ostendit: praesidioq. Apolloniae cohortibus* IV, *Lyssi* I, III. *Orici relictis, quiq. erant ex uulneribus aegri, depositis, per Epirum, atque Acarnaniam iter facere coepit. Pompeius quoque, de Caesaris consilio coniectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi existimabat, si Caesar iter illo haberet, ut subsidium Scipioni ferret; si ab ora maritima, Corcyraq. discedere nollet, quod legiones, equitatumq. ex Italia exspectaret, ipse ut omnibus copijs Domitium aggrederetur. Iis de caussis uterque eorum celeritati studebat, ut suis esset auxilio, &, ad opprimendos aduersarios, ne* * *occasio temporis deesset. Sed Caesarem Apollonia* * *directo itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter in Macedoniam expeditum habebat. Accessit* * *etiam improuiso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies complures castris Scipionis castra collata habuisset, rei frumentariae caussa ab eo discesserat, & Heracleam Senticam, quae est subiecta Candauiae, iter fecerat; ut ipsa fortuna illum obijcere Pompeio uideretur. Haec ad id tempus Caesar ignorabat. simul, a Pompeio litteris per omnes prouincias, ciuitatesq.* * *dimissis, proelio ad Dyrrhachium facto,*

latius,

latius, inflatiusq. multo, quam res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Caesarem, paene omnibus copijs amissis. haec itinera infesta reddiderant: haec ciuitates non nullas ab eius amicitia* auerterant. Quibus accidit rebus, ut, pluribus dimissi itineribus, a Caesare ad Domitium, & ab Domitio ad Caesarem, nulla ratione iter conficere possent. Sed Allobroges, Roscilli, atque Aegi familiares, quos perfugisse ad Pompeium demonstrauimus, conspicati in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua consuetudine, quod una in Gallia bella gesserant, seu gloria elati, cuncta, ut erant acta, exposuerunt, & Caesaris profectionem, & aduentum Pompeij docuerunt. a quibus Domitius certior factus, uix* IV *horarum spatio antecedens, hostium beneficio periculum uitauit, & ad Aeginium, quod est obiectum, oppositumq. Thessaliae, Caesari uenienti occurrit. Coniuncto exercitu, Caesar Gomphos peruenit: quod est opidum primum Thessaliae uenientibus ab Epiro: quae gens paucis ante diebus ultro ad Caesarem legatos miserat, ut suis omnibus facultatibus uteretur, praesidiumq. ab eo militum petierat. sed eo fama iam praecurrerat, quam supra docuimus, de proelio Dyrrhachino, quod multis auxerat partibus. itaque Androsthenes, praetor Thessaliae, cum se uictoriae Pompeij comitem esse mallet, quam socium Caesaris in rebus aduersis, omnem ex agris multitudinem seruorum, ac liberorum in opidum cogit, portasq. praecludit, & ad*

*Scipionem, Pompeiumq. nuncios mittit, ut sibi subsidio ueniant: * se confidere munitionibus opidi, si celeriter succurratur: longinquam oppugnationem sustinere non posse. Scipio, discessu exercituum a Dyrrhachio cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius nondum Thessaliae appropinquabat. Caesar, castris munitis, scalas, musculosq. ad repentinam oppugnationem fieri, & crates parari iussit. Quibus rebus effectis, cohortatus milites, docuit, quantum usum haberet ad subleuandam omnium rerum inopiam, potiri opido pleno, atque opulento; simul reliquis ciuitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem; & id fieri celeriter, prius, quam auxilia concurrerent. itaque, usus singulari militum studio, eodem, quo uenerat, die, post horam IX, opidum altissimis moenibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnauit; & * ad diripiendum militibus concessit; statimq. ab opido castra mouit, & metropolim uenit, sic, ut nuncios expugnati opidi, famamq. antecederet. Metropolitae, eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauserunt, murosq. armatis compleuerunt: sed postea, casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Caesar ad murum producendos curauerat, portas aperuerunt. Quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna* Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliae fuit ciuitas, praeter Larissaeos, qui magnis exercitibus Scipionis tenebantur, * quin Caesari pareret,*

*reret; atque imperata faceret. ille, segetis idoneum locum in agris nactus, quae prope iam matura erat, ibi aduentum exspectare Pompeij, eoq. omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam peruenit: concionatusq. apud cunctum exercitum, suis agit gratias: Scipionis milites cohortatur, ut, parta iam uictoria, praedae, ac praemiorum uelint esse participes: receptisq. omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur; classicumq. apud eum cani, & alterum illi iubet praetorium tendi. Auctis copijs Pompeij, duobusq. magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes uictoriae augetur, adeo, ut, quidquid intercederet temporis, id morari reditum in Italiam uideretur; &, siquando quid Pompeius tardius, aut consideratius faceret, unius esse negotium diei, sed illum delectari imperio, & consulares, praetoriosq. seruorum habere numero, dicerent. Iamq. inter se palam de praemijs, ac sacerdotijs, contendebant: in annosq. consulatum definiebant. alij domos, bonaq. eorum, qui in castris erant Caesaris, petebant: magnaq. inter eos in * consilio fuit controuersia, oporteret ne L. Hirtij, quod is a Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitijs praetorijs absentis rationem haberi; cum eius necessarij fidem implorarent Pompeij, ut praestaret, quod proficiscenti promisisset; ne, per eius auctoritatem, deceptus uideretur; reliqui, in la-*

bore pari, ac periculo, ne unus omnes antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Caesaris Domitius, Scipio, Spintherq. Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas uerborum contumelias palam descenderunt: cum Lentulus aetatis honorem ostentaret; Domitius urbanam gratiam, dignitatemq. iactaret; Scipio affinitate Pompeij confideret. Postulauit etiam L. Afranium proditionis exercitus Atius Rufus apud Pompeium, quod gestum in Hispania diceret. & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi, bello confecto, ternas tabellas dari ad iudicandum ijs, qui ordinis essent senatorij, belloq. una cum* ipsis interfuissent, sententiasq. de singulis ferrent, qui Romae remansissent, quiq.* inter praesidia Pompeij fuissent; neque operam in re militari praestitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni periculo censerent; alteram, qui capitis damnarent; tertiam, qui pecunia multarent, postremo omnes, aut de honoribus suis, aut de praemijs pecuniae, aut de persequendis inimicis, agebant. nec, quibus rationibus superare possent; sed, quemadmodum uti uictoria deberent, cogitabant. Re frumentaria praeparata, confirmatisq. militibus, & satis longo spatio temporis a Dyrrhachinis proelijs intermisso, quod satis perspectum habere uideretur, tentandum Caesar existimauit, quidnam Pompeius propositi, aut uoluntatis ad dimicandum haberet. itaque ex castris exercitum eduxit, aciemq. instruxit,* primũ suis*

locis,

locis, paulloq. a castris Pompeij longius; continentibus uero diebus, ut progrederetur a castris suis, collibusq. Pompeianis aciem subijceret. Quae res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauimus, seruabat, ut, quoniam numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atque expeditos, ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites proeliari iuberet, qui quotidiana consuetudine usum quoque eius generis proeliorum perciperent. His rebus effectum, ut equites ∞ apertioribus etiam locis VII. millium Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent, neque magnopere eorum multitudine terrerentur. namque etiam per eos dies proelium secundum equestre fecit, atque unum Allobrogem, ex duobus, quos perfugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam, interfecit. Pompeius, quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat; semper, ut uidebatur, *spectans, si iniquis locis Caesar se subijceret. Caesar, nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, uti castra ex eo loco moueret, semperq. esset in itineribus, hoc sperans, ut, mouendis castris, pluribusq. adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur; simulque, in itinere ut aliquam occasionem dimicandi nacisceretur, & insolitum ad laborem Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His*

*c onstitutis rebus, signo iam profectionis dato, ta l bernaculisq· detensis, animaduersum est, paullo ante, extra quotidianam consuetudinem, longius a uallo esse aciem Pompeij progressam; ut non iniquo loco posse dimicari uideretur · Tunc Caesar * apud suos, cum iam esset agmen in portis, Differendum est, inquit, iter in praesentia nobis, & de proelio cogitandum, * sicut semper depoposcimus: animo * sumus ad dimicandum parati: non facile occasionem postea reperiemus · confestimq. expeditas copias educit · Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu, statuerat proelio decertare· namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius, quam concurrerent acies, fore, ut exercitus Caesaris pelleretur · id cum essent plerique admirati, Scio me, inquit, paene incredibilem rē polliceri: sed rationem consilij mei accipite, quo firmiore animo in proelium prodeatis· persuasi equitibus nostris, idq· mihi se facturos confirmauerunt, ut, cum propius sit accessum, dextrum Caesaris cornu ab latere aperto aggrederentur; ut, circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exercitum pellerent, quam a nobis telum in hostem iaceretnr· ita sine periculo legionum, & paene sine uulnere, bellum conspciemus · id autem difficile non est, cum tantum equitatu ualeamus · simul denunciauit, ut essent animo parati in * posterum; &, quoniam fieret dimicandi potestas, ut saepe cogitassent, ne usu, manuq· reliquorum opinionem fallerent· Hunc Labienus excepit, ut, cum Cae*

saris

*ſaris copias deſpiceret, Pompeij conſilium ſummis laudibus efferret. Noli, inquit, exiſtimare, Pompei, hunc eſſe exercitum, qui Galliam, Germaniamq. deuicerit. omnibus interſui proelijs: neque temere incognitam rem pronuncio. perexigua pars illius exercitus ſupereſt; magna pars deperijt: quod accidere tot proelijs fuit neceſſe. multos autumni peſtilentia in Italia conſumpſit: multi domum diſceſſerunt: multi ſunt relicti in continenti. an non audiſtis ex ijs, qui per cauſſam ualetudinis remanſerunt, cohortes eſſe Brundiſii factas? hae copiae, quas uidetis, ex delectibus horum annorum in citeriore Gallia ſunt refectae; & pleraeq. ſunt * ex colonijs tranſpadanis. attamen, quod fuit roboris, duobus proelijs Dyrrhachinis interijt. Haec cum dixiſſet, iurauit, ſe, niſi ui ctorem, in caſtra non reuerſurum: reliquosq. ut idem facerent, hortatus eſt. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec uero ex reliquis fuit quiſquam, qui iurare dubitaret. Haec cum facta eſſent in concilio, magna ſpe, & letitia omnium diſceſſum eſt. ac iam animo uictoriam percipiebant, quod re tanta, & a tam perito imperatore nihil fruſtra confirmari uidebatur. Caeſar, cum Pompeij caſtris appropinquaſſet, ad hunc modum aciem eius inſtructam animaduertit. Erant in ſiniſtro cornu legiones duae, tranſditae a Caeſare initio diſſenſionis ex S.C. quarum una Prima, altera Tertia appellabatur. in eo loco ipſe erat Pompeius. mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat. Cili*

ciensis legio coniuncta cum cohortibus Hispanis, quas transductas ad Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatae · has firmissimas se habere Pompeius existimabat · reliquas inter aciem mediam, cornuaq· interiecerat. numeroq· cohortes CX *expleuerat· haec erant millia* LV, *euocatorum circiter duo millia: quae ex beneficiarijs superiorum exercituum ad eum conuenerant: quae tota acie disperserat. reliquas cohortes* VII *castris, propinquisq· castellis praesidio disposuerat · dextrum cornu eius riuus quidam, impeditis ripis, muniebat· quam ob caussam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresq· omnes in sinistro cornu obiecerat· Caesar, superius institutum seruans,* X· *legionem in dextro cornu,* IX· *in sinistro collocauerat: tametsi erant Dyrrhachinis proelijs uehementer attenuatae: et huic sic adiunxit* IIX· *ut paene unam ex duabus efficeret; atq· alteram alteri praesidio esse iusserat· cohortes in acie* XXX *constitutas habebat· quae summa* erat* ∞XXII· *cohortes* II· *castris praesidio reliquerat· sinistro cornu Antonium, dextro P· Syllam, media acie Cn· Domitium praeposuerat· ipse contra Pompeium constitit· Simul, his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne a multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter ex* terna acie singulas cohortes detraxit; atq· ex his quartam instituit, equitatuiq· opposuit; &, quid fieri uellet, ostendit; monuitque, eius diei uictoriam in earum cohortium uirtute constare; simul tertiae aciei, totiq· exercitui imperauit,*

rauit, ne iniussu suo concurreret; se, cum id fieri uellet, uexillo signum daturum. exercitum cum, militari more, ad pugnam cohortaretur, suaq. in eum perpetui temporis officia praedicaret, in primis commemorauit, testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset; quae per Vatinium in colloquijs, quae per A. Clodium cum Scipione egisset; quibus modis ad Oricum cum Libone demittendis legatis contendisset: neque se umquam abuti militum sanguine, neque remp. alterutro exercitu priuare uoluisse. Hac habita oratione, exposcentibus militibus, & studio pugnae ardentibus, tuba signum dedit. Erat crastinus euocatus in exercitu Caesaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione X. *duxerat, uir singulari uirtute. Hic, signo dato, Sequimini me, inquit, manipulares mei qui fuistis; & uestro imperatori, quam constituistis, operam date. unum hoc proelium superest: quo confecto, & ille suam dignitatem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul * respiciens Caesarem, Faciam inquit, hodie, imperator, ut aut uiuo mihi, aut mortuo, gratias agas. Haec cum dixisset, primus ex dextro cornu procurrit: atque eum milites electi circiter* CXX *uoluntarie eiusdem centuriae sunt prosecuti. Inter duas acies tantum erat relictum spatij, ut satis esset ad concursum utriusque exercitus. sed Pompeius suis praedixerat, ut Caesaris impetum exciperent, ne ue se loco mouerent; aciemq. eius distrahi paterentur. idq. admonitu C. Tria-*

rij

rij fecisse dicebatur; ut primus excursus, uisq. militum infringeretur: aciesq. * distenderetur: atque, suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur; leuiusq. casura pila sperabat, in loco retentis militibus, quam si ipsi immissis telis occurrissent. simul fore, ut, duplicato cursu, Caesaris milites* exanimarentur, & lassitudine conficerentur. quod nobis quidem nulla ratione factum a Pompeio uidetur: propterea quod est quaedam animi incitatio, atque alacritas, naturaliter innata omnibus, *quae studio pugnae incenditur. hanc non reprimere, sed augere imperatores debent. neque frustra antiquitus institutum est, ut signa undiq. *concinerent, clamoremq. uniuersi tollerent. quibus rebus & hostes terreri, & suos incitari existimauerunt. Sed nostri milites dato signo, cum infestis pilis procurrissent, atque animaduertissent non *concurri a Pompeianis, usu periti, ac superioribus pugnis exercitati, sua sponte cursum represserunt, & ad medium fere spatium constiterunt, *ne, consumptis uiribus, appropinquarent; paruoq. intermisso temporis spatio, ac rursus renouato cursu, pila miserunt, celeriterq. ut erat praeceptum a Caesare, gladios strinxerunt. neque uero Pompeiani huic rei defuerunt. nam & tela missa exceperunt, & impetum legionum tulerunt, & ordines conseruauerunt; pilisq. missis, ad gladios redierunt. Eodem tempore equites a sinistro Pompeij cornu, *ut erat imperatum, uniuersi procurrerunt: omnisq. multitudo sagittariorum se profudit:

profudit: quorum impetum noſter equitatus non tulit, ſed paullum loco motus ceſſit: equitesq. Pompeiani hoc acrius inſtare, & ſe turmatim explicare, aciemq. noſtram a latere aperto circuire coeperunt. quod ubi Caeſar animaduertit, IV. aciei, quam inſtituerat ex cohortium numero, ſignum dedit. illi celeriter procurrerunt; infeſtisq. ſignis tanta ui in Pompeij equites impetum fecerunt, ut eorum nemo conſiſteret, omnesq. conuerſi non ſolum loco excederent, ſed protinus incitati fuga montes altiſſimos peterent. quibus ſummotis, omnes ſagitatrij, funditoresq. deſtituti inermes, ſine praeſidio, interfecti ſunt. Eodem impetu cohortes ſiniſtrum cornu,* pugnantibus etiam tum, ac reſiſtentibus in acie Pompeianis, circumierunt, eosq. a tergo ſunt adorti. Eodem tempore III. aciem Caeſar, quae quieta fuerat, & ſe ad id tempus loco tenuerat, procurrere iuſſit. ita, cum recentes, atque integri defeſſis ſucceſſiſſent, alij autem a tergo adorirentur, ſuſtinere Pompeiani non potuerunt, atque uniuerſi terga uerterunt. neque uero Caeſarem ſefellit, quin ab ijs cohortibus, quae contra equitatum in IV. acie collocatae eſſent, initium uictoriae oriretur, ut ipſe cohortandis militibus pronunciauerat. an his enim primum equitatus eſt pulſus: ab ijſdem facta caedes ſagittariorum, atque funditorum: ab ijſdem *acies Pompeiana a ſiniſtra parte erat circumuenta, atque initium fugae factum. Sed Pompeius, ut equitatum ſuum pulſum uidit, atque eam partem, cui maxi-*

me

*me confidebat, perterritam animaduertit, alijs *diffisus, acie excessit, protinusq. se in castra equo contulit, & ijs centurionibus, quos in statione ad praetoriam portam posuerat, clare, ut milites exaudirent, Tueamini, inquit, castra, & defendite diligenter, si quid durius acciderit: ego reliquas portas circumeo, & castrorum praesidia confirmo. Haec cum dixisset, se in praetorium contulit, summae rei diffidens, & tamen euentum exspectans. Caesar, Pompeianis ex fuga intra uallum compulsis, nullum spatium perterritis dare oportere existimans, milites cohortatus est, ut beneficio fortunae uterentur, castraq. oppugnarent: qui, etsi magno aestu fatigati, (nam ad meridiem res erat perducta) tamen, ad omnem laborem animo parati, imperio paruerunt. Castra a cohortibus, quae ibi praesidio erant relictae, industrie defendebantur, multo etiam acrius a Thracibus, barbarisq. auxilijs. nam, qui acie refugerant milites, & animo perterriti, & lassitudine confecti, missis plerique armis, signisq. militaribus, magis de reliqua fuga, quam de castrorum defensione, cogitabant. neque uero diutius, qui in uallo constiterant, multitudinem telorum sustinere potuerunt; sed, confecti uulneribus, locum reliquerunt; protinusq. omnes, ducibus usi centurionibus, tribunisq. mil. in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. in castris Pompeij uidere licuit triclinia strata, magna argenti pondus expositum, recentibus cespitibus tabernacula constrata,*

strata,

ſtrata, L. etiam Lentuli, & non nullorum tabernacula protecta edera, multaq. praeterea, quae nimiam luxuriam, & uictoriae fiduciam deſignarent; ut facile exiſtimari poſſet, nihil eos de euentu eius diei timuiſſe, qui non neceſſarias conquirerent uoluptates. atque ij miſerrimo, ac patientiſſimo exercitui Caeſaris luxuriem obijciebant, cui ſemper omnia ad neceſſarium uſum defuiſſent: Pompeius iam cum intra uallum noſtri uerſarentur, equum nactus, detractis inſignibus imperatorijs, decumana porta ſe ex caſtris eiecit; protinusq.* equo citato, Lariſſam contendit. neque ibi conſtitit; ſed, eadem celeritate, paucos* ſuorum ex fuga nactus, nocturno itinere non intermiſſo, comitatu equitum XXX ad mare peruenit, nauemq. frumentariam conſcendit: ſaepe, ut dicebatur, querens, tantum ſe opinionem feſelliſſe, ut, a quo genere hominum uictoriam ſperaſſet, ab eo, initio fugae facto, paene proditus uideretur. Caeſar, caſtris potitus, a militibus contendit, ne, in praeda occupati, reliqui negotij gerendi facultatem dimitterent. Qua re impetrata, montem opere circummunire inſtituit. Pompeiani, quod is mons erat ſine aqua, diffiſi ei loco, relicto monte, uniuerſi* iuris eius Lariſſam uerſus ſe recipere coeperunt. Qua* ſpe animaduerſa, Caeſar copias ſuas diuiſit; partemq. legionũ in caſtris Pompeij remanere iuſſit, partem in ſua caſtra remiſit; IV. ſecum legiones duxit; commodioresq. itinere Pompeianis occurrere coepit; &, progreſſus millia

paſſuum

passuum VI. aciem instruxit. Qua re animaduersa, Pompeiani in quodam monte constiterunt. Hunc montem flumen subluebat. Caesar, milites cohortatus, etsi totius diei cōtinenti labore erant confecti, noxq. iam suberat, tamen munitione flumen a monte seclusit, ne noctu Pompeiani aquari possent. Quo iam perfecto opere, illi de deditione, missis legatis, agere coeperunt. pauci ordinis senatorij, qui se cum ijs coniunxerant, nocte fuga salutem petierunt. Caesar prima luce omnes eos, qui in monte consederant, ex superioribus locis in planicem descendere, atque arma proijcere, iussit. quod ubi sine recusatione fecerunt, passisq. palmis, proiecti ad terram, flentes, ab eo petierunt salutem: consolatus, consurgere iussit; et, pauca apud eosde lenitate sua locutus, quo minore essent timore, omnes conseruauit; *militibusq. suis iussit, ne qui eorum uiolarētur, neu quid sui desiderarent. Hac adhibita diligētia, ex castris sibi legiones alias occurrere, & eas, quas secum duxerat, inuicem requiescere, atque in castra reuerti iussit: eodemq. die Larissam peruenit. in eo proelio non amplius CC. milites desiderauit: sed centuriones, fortes uiros, circiter XXX amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus cuius mentionem supra fecimus, gladio in os auersum coniecto. neque id fuit falsum, quod ille, in pugnam proficiscens, dixerat. sic enim Caesar existimabat, eo proelio excellētissimam uirtutem Crastini fuisse; optimeq. eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu circiter millia XV*

cecidisse

cecidisse uidebantur. sed in deditionem uenerunt amplius millia XXIV. namque etiam cohortes, quae praesidio in castellis fuerant, sese Sullae similiter dediderunt. multi praeterea in finitimas ciuitates refugerunt. Signaq. militaria ex proelio ad Caesarem sunt relata CXXC, & aquilae LIX. L. Domitius, ex castris in montem refugiens, cum uires eum lassitudine defecissent, ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium uenit; eademq. ratione, qua factum a Libone antea demonstrauimus, insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio praeerat, tectis, instructisq. scaphis, elicuit naues Laelianas; atque ex his longius productam unam quinqueremem, & minores duas in angustijs portus cepit: itemq. per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. sed Laelius, tempore anni commodiore usus, ad nauigandum onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachioq. aquam suis supportabat; neque a proposito deterrebatur; neque, ante proelium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariarum rerum inopia, ex portu, insulaq. expelli potuit. Iisdem fere temporibus, Cassius, cum classe Syrorum, & Phoenicum, & Cilicum, in Siciliam uenit: &, cum esset Caesaris classis diuisa in duas partes, & dimidiae parti praeesset P. Sulpicius praetor Vibone ad fretum dimidiae M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quam Pomponius

ponius de eius aduentu cognoſceret: perturbatumque eum nactus, nullis cuſtodijs, neque ordinibus certis, magno uento, & ſecundo completas onerarias naues taeda, & pice, & ſtupa, reliquisq. rebus, quae ſunt ad incendia, in Pomponianam claſſem immiſit, atque omnes naues incendit* XXXV; *in quibus erant* XX *conſtratae: tantusq. eo facto timor inceſſit, ut, cum eſſet legio praeſidio Meſſanae, uix opidum* defenderetur: &, niſi eo ipſo tempore quidam nuncij de Caeſaris uictoria per diſpoſitos equites eſſent allati, exiſtimabant plerique futurum fuiſſe, ut amitteretur. ſed, opportuniſſime nuncijs allatis, opidum fuit defenſum: Caſſiusq. ad Sulpicianam inde claſſem profectus eſt Vibonem; applicatisq. noſtris ad terram nauibus, propter eundem timorem, pari,* atque antea, ratione egerunt. Caſſius, ſecundum nactus uentum, onerarias naues circiter* XL, *praeparatas ad incendium immiſit: &, flamma ab utroque cornu comprehenſa, naues ſunt combuſtae* V. *cumq. ignis, magnitudine uenti, latius ſerperet; milites, qui ex ueteribus legionibus erant relicti praeſidio nauibus, ex numero aegrorum, ignominiam non tulerunt, ſed ſua ſponte naues conſcenderunt, & a terra ſoluerunt; impetuq. facto in Caſſianam claſſem, quinqueremes* II, *in quarum altera erat Caſſius, ceperunt. ſed Caſſius, exceptus ſcapha, refugit. Praeterea duae ſunt deprehenſae triremes. neque multo poſt de proelio facto in Theſſalia cognitum eſt; ut ipſis Pompeianis fides fieret. nam*

ante

ante id tempus fingi a legatis, amicisq. Caesaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex ijs locis Cassius cum classe discessit. Caesar, omnibus rebus relictis, persequendum sibi Pompeium existimauit, quascumque in partes ex fuga se recepisset; ne rursus copias comparare alias, & bellum renouare posset: &, * quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemq. unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictum Pompeij nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius prouinciae iuniores, & Graeci, ciuesq. R. iurandi caussa conuenirent. sed, utrum auertendae suspicionis caussa Pompeius proposuisset, ut quamdiutissime longioris fugae consilium occultaret, an nouis dilectibus, si nemo premeret, Macedoniam tenere conaretur, existimari non poterat. Ipse ad anchoram una nocte constitit; &, uocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata; cognito Caesaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus uenit. Biduum tempestate retentus, nauibusq. alijs additis actuarijs, in Ciliciam, atque inde Cyprum peruenit. ibi cognoscit, consensu omnium Antiochensium, ciuiumq. R. qui illic negotiarentur, arcem ante captam esse, excludendi sui caussa; nunciosq. dimissos ad eos, qui se ex fuga in finitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam adirent: id si fecissent, magno eorum capitis periculo futurum. idem hoc L. Lentulo, qui superiore anno consul fuerat, & P. Lentulo*

consulari, ac non nullis alijs acciderat Rhodi. nam, quicumque ex fuga Pompeium sequerentur, atque in insulam uenissent, opido, ac portu recepti non erant: missisq· ad eos nuncijs, ut ex ijs locis discederent, contra uoluntatem suam naues ſol uere iubebantur. Iamq· de Caesaris aduentu fama ad ciuitates perferebatur. Quibus cognitis rebus, Pompeius, deposito adeundae Syriae consilio, pecunia societatis sublata, & a quibusdam priuatis sumpta, & aeris magno pondere ad militarem usum in naues imposito, duobusq· millibus hominum armatis, partim quos ex familijs societatum delegerat, partim a negotiatoribus coegerat, quosq· ex suis quisque ad hanc rem idoneos existimabat, Pelusium peruenit. ibi casu rex erat Ptolemaeus, puer aetate, magnis copijs, cum sorore Cleopatra gerens bellum; quam paucis ante mensibus per suos propinquos, atque amicos, regno expulerat: castraq· Cleopatrae non longo spatio ab eius castris distabant. Ad eum Pompeius misit, ut, * pro hospitio, atque amicitia patris, Alexandria reciperetur, atque illius opibus in calamitate tegeretur. Sed, qui ab eo missi erant, confecto legationis officio, liberius cum militibus regis colloqui coeperunt, eosq·hortari, ut suum officium Pompeio praestarent, ne ue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites; quos, ex eius exercitu acceptos in Syria, Gabinius Alexandriam transduxerat, belloq· confecto apud Ptolemaeum, patrem pueri, reliquerat.*

His

His tunc cognitis rebus, amici regis, qui, propter aetatem eius, in procuratione erant regni; siue timore adducti, ut postea praedicabant, ne, sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam, Aegyptumq. occuparet; siue, despecta eius fortuna, ut plerumque in calamitate ex amicis inimici exsistunt, ijs, qui erant ab eo missi, palam liberaliter responderunt, eumq. ad regem uenire iusserunt: ipsi, clam consilio inito, Achillam, praefectum regium, singulari hominem audacia, & L. Septimium tribunum mil. ad interficiendum Pompeium miserunt. Ab his liberaliter ipse appellatus, &, quadam notitia Septimij productus, quod bello praedonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit, cum paucis suis. & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item L. Lentulus comprehenditur a rege, & in custodia necatur. Caesar, cum in Asiam uenisset, reperiebat T. Ampium conatum esse tollere pecunias Epheso ex fano Dianae; eiusq. rei caussa, senatores omnes ex prouincia uocasse, ut, ijs testibus, *summa pecuniae uteretur; sed interpellatum aduentu Caesaris profugisse. ita duobus temporibus Ephesiae pecuniae Caesar auxilium tulit. Item constabat, Elide in templo Mineruae, repetitis, atque enumeratis diebus, quo die proelium secundum fecisset Caesar, simulacrum Victoriae, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, & ad simulacrum Mineruae spectabat, ad ualuas se templi, limenq. conuertisse. Eodemq. die Antiochiae in*

*Syria bis tantus exercitus clamor, & signorum sonus exauditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret. Hoc idem Ptolomaeide accidit. Pergami in occultis, ac remotis templis, quo, praeter sacerdotes, adire fas non est, quae Graeci Ἄδυτα appellant, tympana sonuerunt. Item Trallibus, in templo Victoriae, ubi Caesaris statuam consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter coagmenta lapidum ex pauimento exstitisse ostendebatur. Caesar, paucos dies in Asia moratus, cum audisset, Pompeium Cypri uisum, coniectans eum in Aegyptum iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq. eius loci opportunitates, cum legionibus, una, quam ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quam ex Achaia a Fusio legato euocauerat, equitibusq. CC∞, & nauibus longis Rhodijs X, & Asiaticis paucis, Alexandriam peruenit. In his erant legionibus hominum III. millia CC. reliqui, uulneribus ex proelijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti, consequi non potuerant. Sed Caesar, confisus fama rerum gestarum, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat; atque omnem sibi locum tutum fore existimabat. Alexandriae de Pompeij morte cognoscit: atque, ibi primum e naui egrediens, clamorem militum audit, quos rex in opido, praesidij caussa, reliquerat; & concursum ad se fieri uidet, quod * fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem regiam minui praedicabat. Hoc sedato tumultu, crebrae continuis diebus*

ex concurſu multitudinis concitationes fiebant: compluresq. milites huius urbis omnibus partibus interficiebantur. Quibus rebus animaduerſis, legiones ſibi alias ex Aſia adduci iuſſit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. ipſe enim neceſſario Eteſiis tenebatur; qui Alexandria nauigantibus ſunt aduerſiſſimi uenti. Interim controuerſias regum ad populum R. & ad ſe, quod eſſet conſul, pertinere exiſtimans, atque eo magis officio ſuo conuenire, quod ſuperiore conſulatu cum patre Ptolemaeo, & lege, & S. C. ſocietas erat facta, oſtendit ſibi placere, regem Ptolemaeum, atque ſororem eius Cleopatram, exercitus, quos haberent, dimittere; & de controuerſiis iure apud ſe potius, quam inter ſe armis, diſceptare. Erat in procuratione regni propter aetatem pueri nutricius eius, eunuchus, nomine Photinus. is primum inter ſuos queri, atque indignari coepit, regem ad dicendam cauſſam euocari: deinde adiutores quoſdam conſcios ſui nactus ex regijs amicis, exercitum a Peluſio clam Alexandriam euocauit; atque eundem Achillam, cuius ſupra meminimus, omnibus copijs praefecit. hunc incitatum ſuis, & regis inflatum pollicitationibus, quae fieri uellet, litteris, nuncijsq. edocuit. In teſtamento Ptolemaei patris heredes erant ſcripti ex duobus filijs maior, & ex duabus ea, quae aetate antecedebat. Haec uti fierent, per omnes deos, perq. foedera, quae Romae feciſſet, eodem teſtamento Ptolemaeus populum R. obteſtabatur. Tabulae*

testamenti, unae per legatos eius Romam erant allatae, ut in aerario ponerentur, (eae, cum propter publicas occupationes poni non potuissent, apud Pompeium sunt depositae) alterae, eodem exemplo, relictae, atque obsignatae Alexandriae proferebantur. De his rebus cum ageretur apud Casearem; isq. maxime uellet pro communi amico, atque arbitro controuersias regum componere: subito exercitus regius, equitatusq. omnis uenire Alexandriam nunciatur. Caesaris copiae nequaquam erant tantae, ut eis, extra opidum si esset dimicandum, confideret. relinquebatur, ut se suis locis opido teneret, consiliumq. Achillae cognosceret. milites tamen omnes in armis esse iussit: regemq. hortatus est, ut ex suis necessariјs, quos haberet maximae auctoritatis, legatos ad Achillam mitteret; &, quid esset suae uoluntatis, ostenderet. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo legati Romae fuerant, magnamq. apud patrem Ptolemaeum auctoritatem habuerant, ad Achillam peruenerunt. Quos ille, cum in conspectum eius uenissent, prius, quam audiret, aut, cuius rei caussa missi essent, cognosceret, corripi, ac interfici iussit. Quorum alter, accepto uulnere occupatus, per suos pro occiso sublatus, alter interfectus est. Quo facto, regem ut in sua potestate haberet, Caesar effecit; magnam regium nomen apud suos auctoritatem habere existimans, & ut potius priuato paucorum, & latronum consilio, quam regio, susceptum bellum uideretur.

deretur. Erant cum Achilla copiae, ut neque numero, neque genere hominum, neque usu rei militaris contemnendae uiderentur. millia enim XX. in armis habebat. Hae constabant ex Gabinianis militibus: qui iam in consuetudinem Alexandrinae uitae, atque licentiae, uenerant, & nomen, disciplinamq. populi R. dedidicerant, uxoresq. duxerant, ex quibus plerique liberos habebant. Huc accedebant collecti ex praedonibus, latronibusq. Syriae, Ciliciaeq. prouinciae, finitimarumq. regionum. multi* praeterea, capitis damnati, exsulesq. conuenerant: fugitiuisq. omnibus nostris certus erat Alexandriae receptus, certaq. uitae condicio, ut, dato nomine, militum essent numero: quorum si quis a domino comprehenderetur, concursu militum eripiebatur, qui uim suorum, quod in simili culpa uersabantur, ipsi pro suo periculo defendebant. Hi regum amicos ad mortem deposcere; hi bona locupletum diripere; * stipendij augendi caussa, regis domum obsidere; regno expellere alios, alios accersere, uetere quodam Alexandrini exercitus instituto consueuerant. Erant praeterea equitum millia II, qui* inueterauerant cum pluribus Alexandriae bellis, Ptolemaeum patrem in regnum reduxerant, Bibuli filios duos interfecerant, bella cum Aegyptijs gesserant. hunc usum rei militaris habebant. His copijs fidens Achillas; paucitatemq. militum Caesaris despiciens, occupabat Alexandriam: praeterea opidi partem, quam Caesar cum militibus tenebat,*

primo impetu domum eius irrumpere conatus est. Sed Caesar, dispositis per uias cohortibus, impetum eius sustinuit · Eodemq· tempore pugnatum est ad portum : ac longe maximam ea res attulit dimicationem · simul enim, deductis copijs, pluribus uijs pugnabatur; & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur: quarum erant auxilio L *missae ad Pompeium : quae, proelio in Thessalia facto, domum redierant · illae triremes omnes, & quinqueremes erant, aptae, instructaeq· omnibus rebus ad nauigandum · Praeter has,* XXII *erant, quae praesidij caussa Alexandriae esse consueuerant, constratae omnes · quas si occupassent, classe Caesaris erepta, portum, ac mare totum in sua potestate haberent : commeatu, auxilijsq· Caesarem prohiberent · itaque tanta est contentione actum, quanta agi debuit; cum ille celerem in ea re uictoriam, hi salutem suam consistere uiderent · sed obtinuit Caesar; omnesq· eas naues, & reliquas, quae erant in naualibus, incendit; quod tam late tueri tam parua manu non poterat; confestimq· ad Pharum nauibus milites exposuit · Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus exstructa, quae nomen ab insula occepit. Haec insula, obiecta Alexandriae, portum efficit : sed a superioribus regionibus, in longitudinem passuum* C ∞ *in mare iactis molibus, angusto itinere, & ponte cum opido coniungitur. In* hac sunt insula domicilia Aegyptiorum, & * uicus, opidi magnitudine : quaeq· ubique naues imprudentia,*

aut

*aut tempestate paullulum suo cursu decesserint, has more praedonum diripere consueuerunt. Iis autem inuitis, a quibus * Pharus tenetur, non potest esse, propter angustias, nauibus introitus in portum. Hoc tum ueritus Caesar, hostibus in pugna occupatis, militibusq. expositis, Pharum * apprehendit, atque ibi praesidium posuit. Quibus est rebus effectum, uti tuto frumentum, auxiliaq. nauibus ad eum supportari possent. demisit enim circum omnes propinqqas regiones; atque inde auxilia euocauit: reliquis opidi partibus sic est pugnatum, ut aequo proelio discederetur, & neutri pellerentur: (id efficiebant angustiae loci) paucisq. utrimque interfectis, Caesar loca maxime necessaria complexu, noctu praemunit: * hoc tractu opidi pars erat regiae exigua, in quam ipse, habitandi caussa, initio erat inductus, & theatrum coniunctum domui, quod arcis tenebat locum, aditusq. habebat ad portum, & ad reliqua naualia. Has munitiones insequentibus auxit diebus, ut pro muro obiectas haberet, neu pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemaei regis, uacuam possessionem regni sperans, ad Achillam se ex regia transiecit, unaq. bellum administrare coepit. sed celeriter est inter eos de principatu controuersia orta; quae res apud milites largitiones auxit. magnis enim iacturis sibi quisque eorum animos conciliabat. Haec dum apud hostes geruntur, Photinus, nutricius pueri, & procurator* ✤

regni

regni in parte Caesaris, cum ad Achillam nuncios mitteret, hortareturque, ne negotio desisteret, ne ue animo deficeret, indicatis, deprehensisq. internuncijs, a Caesare est interfectus. Haec initia belli Alexandrini fuerunt

A. HIRTII; vel, OPPII;

COMMENTARIORVM

DE. BELLO. ALEXANDRINO

LIBER

ELLO *Alexandrino conflato, Caesar Rhodo, atque ex Syria, Ciliciaq. omnem classem * accersit; ex Creta sagittarios, equites ab rege Nabatheorum Malco euocat; tormenta undiq. conquiri, & frumentum mitti, auxiliaq. adduci iubet. Interim munitiones quotidie operibus augentur: atque omnes opidi partes, quae minus firmae * esse uiderentur, testudinibus, atque musculis aptantur: ex aedificijs autem per foramina in proxima aedificia arietes immittuntur; quantumq. aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur loci, in tantum munitiones proferuntur. nam incendio fere tuta est Alexandria; quod sine contignatione, ac materia, sunt aedificia, & structuris, atque fornicibus continentur, tectaq. sunt rudere, aut pauimentis. Caesar studebat maxime, ut, quam angustissimam partem opidi palus a meridie interiecta efficiebat, hanc operibus, uineisq. agendis, a reliqua parte urbis excluderet; illud spectans, primum, ut, cum esset in duas partes urbs diuisa, acies uno consilio, atque imperio administraretur; deinde, ut laborantibus succurri, atque ex altera opidi parte auxilium*

ferri

*ferri posset; in primis uero, ut aqua, pabuloq. abundaret: quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, * quodq. utrumque palus large praebere poterat. Neque uero Alexandrinis in gerendis negotijs cunctatio ulla, aut mora, inferebatur. nam in omnes partes, per quas fines Aegypti, regnumque pertinet, legatos, conquisitoresque, delectus habendi caussa, miserant; magnumq. numerum in opidum telorum, atque tormentorum, conuexerant, & innumerabilem multitudinem adduxerant, nec minus in urbe maximae armorum erant institutae officinae. seruos praeterea puberes armauerant: quibus domini locupletiores uictum quotidianum, stipendiumq. praebebant. hac multitudine disposita, munitiones semotarum partium tuebantur. ueteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant; ut, quacumque regione pugnaretur, integris uiribus ad auxilium ferendum * opportunae essent. omnibus uijs, atque angiportis triplicem uallum obduxerant. (erat autem quadrato exstructus saxo; nec minus XL. pedes altitudinis habebat) quaeq. partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Praeterea * ambulatorias totidem tabulatorum confixerant; subiectisq. * eis rotis, funibus, iumentisq. obiectis, directis * plateis in quamcumque erat uisum partem mouebant. urbs fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggerebat. ipsi homi-*

nes

nes ingenioſiſſimi, atque acutiſſimi, quae a nobis fieri uiderant, ea ſollertia efficiebant, ut noſtri illorum opera imitari uiderentur: & ſua ſponte multa reperiebant: unoq. tempore & noſtras munitiones infeſtabant, & ſuas defendebant: atque haec principes in conſilijs, concionibusq. agitabant, populum R. paullatim in conſuetudinem eius regni uenire occupandi: paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuiſſe in Aegypto: Pompeium ſe ex fuga eodem recepiſſe; ac Caeſarem ueniſſe cum copijs; neque morte Pompeij quidquam profectum, quo minus Caeſar apud ſe commoraretur: quem ſi non expuliſſent, futuram ex regno prouinciam. idq. agendum mature: namque eum, intercluſum tempeſtatibus propter anni tempus, recipere tranſmarina auxilia non poſſe. Interim, diſſenſione orta inter Achillam, qui ueterano exercitui praeerat, & Arſinoen, regis Ptolemaei minorem filiam, ut ſupra demonſtratum eſt, cum uterque utrique inſidiaretur, & ſummam imperij ipſe obtinere uellet; praeoccupat Arſinoe per Ganymedem eunuchum, nutricium ſuum, atque Achillam interficit. hoc occiſo, ipſa ſine ullo ſocio, & cuſtode, omne imperium obtinebat; Exercitus Ganymedi tranſditur. is, ſuſcepto officio, lagitionem in milites auget. reliqua pari diligentia adminiſtrat. Alexandria eſt fere tota ſuffoſa; ſpecusq. habet ad Nilum* pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur, quae paullatim ſpatio temporis liqueſcit, ac* ſubſidit.*

hac

*hac uti domini aedificiorum, atque eorum familiae consueuerunt. nam, quae flumine Nilo fertur, adeo est limosa, atque turbida, ut multos, uariosq. morbos efficiat. sed ea plebs, ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quae ab Alexandrinis tenebatur. quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi; qui, distributi munitionum tuendarum caussa uicatim, ex priuatis aedificijs specubus, & puteis extracta aqua utebantur. Hoc probato consilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. intersaeptis enim specubus, atque omnibus urbis partibus exclusis, quae ab ipso tenebantur, aquae magnam uim ex mari rotis, ac machinationibus, exprimere contendit. hanc locis superioribus fundere in partem Caesaris non intermittebat. quamobrem salsior praeter consuetudinem aqua trahebatur ex proximis aedificijs; magnamq. hominibus admirationem praebebat, quam ob caussam id accidisset; nec satis sibi ipsi credebant; cum se inferiores eiusdem generis, ac saporis, aqua dicerent uti, atque ante consuessent: uulgoq. inter se conferebant, & degustando, quantum inter se diferrent aquae, cognoscebant. paruo uero temporis spatio, haec propior bibi non poterat omnino; illa inferior corruptior iam, salsiorq. reperiebatur. Quo facto, dubitatione sublata, tantus incessit timor, ut ad extremum casum * omnes deducti uiderentur; atque alij morari Caesarem dicerent, quin naues conscen-*

dere iuberet; alij multo grauiorem extimescerent casum; quod neque celari * Alexandrinis possent in apparanda fuga, cum hi tam paruo spatio distarent ab ipsis; neque, illis imminentibus, atque insequentibus, ullus in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo opidanorum in parte Caesaris: quam domicilijs ipsorum non mouerat; quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desciuisse a suis uidebatur: * ut, si mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarij, * multa oratio frustra absumeretur. cum uero uno tempore & natio eorum, & natura cognoscatur; aptissimum esse hoc genus ad proditionem, nemo dubitare potest. Caesar suorum timorem consolatione, & ratione minuebat: nam * puteis, fossisq. aquam dulcem posse reperiri affirmabat: omnia enim litora naturaliter aquae dulcis uenas habere: quod si alia esset litoris Aegyptij natura, atque omnium reliquorum; tamen, quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, uel a sinistra parte a Paraetonio, uel a dextra ab insula; quae diuersae nauigatiores numquam uno tempore aduersis uentis praecluderentur; fugae uero nullum esse consilium non solum ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidem, qui nihil, praeterquam de uita, cogitarent: magno negotio impetus hostium aduersos ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco,
nec

nec numero pares esse posse: magnam autem moram, & difficultatem adscensum in naues habere: praesertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis uelocitatem, locorumq. & aedificiorum notitiam: hos praecipue in uictoria insolentes, * praecursuros, & loca excelsiora, atque aedificia occupaturos; ita fuga, nauibusq. nostros probibituros: proinde eius consilij obliuiscerentur, atque omni ratione esse uincendum cogitarent: Hac oratione apud suos habita, atque omnium mentibus excitatis, dat centurionibus negotium, ut, reliquis operibus intermissis, ad fodiendos puteos animum conferant, ne ue umquam partem nocturni temporis intermittant. Quo suscepto negotio, atque omnium animis ad laborem incitatis, magna una nocte uis aquae dulcis inuenta est. ita operosis Alexandrinorum machinationibus, maximisq. conatibus, non longi temporis labore, occursum est. Eo biduo legio XXXVII. ex dediticijs Pompeianis militibus, cum frumento, armis, telis, tormentis, imposita in naues a Domitio Caluino, ad litora Africae, paullo supra Alexandriam, delata est. haec naues Euro, qui multos dies continenter flabat, portum capere probibebantur. sed loca sunt egregia omni illa regione ad tenendas anchoras. hi, cum diu retinerentur, atque aquae inopia premerentur, nauigio actuario Caesarem faciunt certiorem. Caesar, ut per se consilium caperet, quid faciendum uideretur, nauim conscendit, * atque omnem clas*

sem

*ſem ſequi iuſſit, nullis noſtris militibus impoſitis; quod, * cum longius paullo diſcederet, munitiones nudare nolebat. Cumq. ad eum locum acceſſiſſet, qui appellatur Cherrboneſus; * aquandiq. cauſſa remiges in terram expoſuiſſent, non nulli * ex numero, cum longius a nauibus praedatum proceſſiſſent, ab equitibus hoſtium ſunt excepti: ex ijs cognouerunt, Caeſarem ipſum in claſſe ueniſſe, nec ullos milites in nauibus habere. Qua re comperta, magnam ſibi facultatem fortunam obtuliſſe bene gerendae rei crediderunt: itaque naues omnes, quas paratas habuerant ad nauigandum, propugnatoribus inſtruxerunt, Caeſariq. redeunti cum claſſe occurrerunt: qui duabus de cauſſis eo die dimicare nolebat; quod & nullos milites in nauibus habebat, & * poſt horam* X. *diei res agebatur, nox autem allatura uidebatur maiorem fiduciam illis, qui locorum notitia confidebant; ſibi etiam hortandi ſuos auxilium defuturum: quod nulla ſatis idonea eſſet hortatio, * qua neque uirtutem poſſet notare, neque inertiam. Quibus de cauſſis naues, quas potuit, Caeſar ad terram detraxit: quem in locum illos ſucceſſuros non exiſtimabat. erat una nauis Rhodia in dextro Caeſaris cornu, longe ab reliquis * collocata. hanc conſpicati hoſtes non tenuerunt ſeſe: magnoq. impetu* IV. *ad eam conſtratae naues, & complures apertae contenderunt. cui coactus eſt Caeſar ferre ſubſidium: ne * turpiter in conſpectu contumeliam acciperet; quamquam, ſi quid grauius accidiſſet,*

 merito

merito casurum iudicabat. Proelium commissum est magna contentione Rhodiorum: qui cum in omnibus dimicationibus & scientia, & uirtute praestitissent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere non recusabant; ne quod suorum culpa detrimentum acceptum uideretur. ita proelium secundissimum est factum. capta est una hostium quadriremis: depressa est altera. deinde omnibus epibatis nudatae: magna praeterea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum est interfecta. quod nisi nox proelium diremisset, tota classe hostium Caesar potitus esset. Hac calamitate perterritis hostibus, aduerso uento leniter flante, naues onerarias Caesar remulco uictricibus suis* Alexandriam deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexandrini, cum non iam uirtute propugnatorum, sed scientia classiariorum se uictos uiderent, quibus & superioribus locis subleuabantur,* ut uix aedificijs defendi possent, & materiam cunctam obijcerent, quod nostrae classis oppugnationem etiam ad terram uerebantur. ijdem, postea quam Ganymedes in concilio confirmauit, sese & eas, quae essent amissae, restituturum, & numerum adaucturum, magna spe, & fiducia ueteres reficere naues, accuratiusq. huic rei studere, atque inseruire,* instituerunt: at, tametsi amplius C X. nauibus longis in portu, naualibusq. amiserant, non tamen reparandae classis cogitationem deposuerunt. uidebant enim, non auxilia Caesaris, non commeatus supportari posse, si classe ipsi*

*se ipsi ualerent. Praeterea nautici homines, & urbis, & regionis maritimae, * quotidianoq. usu a pueris exercitati, ad naturale, ac domesticum *bonum refugere cupiebant; &, quantum paruulis nauigijs profecissent, sentiebant: itaque omni studio ad parandam classem incubuerunt. Erant *omnibus ostijs Nili custodiae, exigendi portorij caussa dispositae. naues ueteres erant in occultis regiae naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant usi. has reficiebant: illas Alexandriam reuocabant. deerant remi: porticus, Gymnasia, aedificia publica, detegebant: asseres, remorum usum obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud urbis copia, subministrabat. Postremo non longam nauigationem parabant, sed praesentis temporis necessitati seruiebant, & in ipso portu confligendum uidebant. itaque paucis diebus, contra omnium opinionem, quadriremes* XXII, *quinqueremes* V. *confecerunt. ad has minores, * apertasq. complures adiecerunt: &, in portu periclitati remigio, quid quaeque earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seq. ad confligendum omnibus rebus parauerunt. Caesar Rhodias naues* IX. *habebat, (nam,* X. *missis, una in cursu litore Aegyptio defecerat) Ponticas* IIX. *Lycias* V, *ex Asia* XII. *ex his quinqueremes* V. *erant, & quadriremes* X. *reliquae infra hanc magnitudinem, * & pleraeque apertae. tamen, uirtute militum confisus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. Postquam eo*

uentum eſt, ut ſibi uterque eorum confideret; Caeſar Pharon claſſe circumuehitur, aduerſasq. naues hoſtibus conſtituit: in dextro cornu Rhodias collocat, in ſiniſtro Ponticas. inter has ſpatium CD *paſſuum relinquit, quod ſatis eſſe ad explicandas naues uidebatur. poſt hunc ordinem reliquas naues ſubſidio diſtribuit: quae quamque*earum ſequatur, & cui ſubueniat, conſtituit, atque imperat. Non dubitanter Alexandrini claſſem producunt, atque inſtruunt; in fronte collocaut* XXII: *reliquas ſubſidiarias in ſecundo ordine conſtituunt. magnum praeterea numerum minorum nauigiorum, & ſcapharum producunt cum malleolis, ignibusque; ſi quid ipſa multitudo, & clamor, & flamma noſtris terroris afferre poſſent. Erant inter duas claſſes uada tranſitu anguſto, quae pertinent ad regionem Africae. ſic enim praedicant, partem eſſe Alexandriae dimidiam Africae. Satisq. diu inter ipſos eſt exſpectatum, ab utris tranſeundi fieret initium: propterea quod, *eo qui intraſſent, ad explicandam claſſem, & ad receptum, ſi durior accidiſſet caſus, impeditiores fore uidebantur. Rhodijs nauibus praeerat Euphranor, animi magnitudine, ac uirtute magis cum noſtris hominibus, quam cum Graecis, comparandus. hic, ob notiſſimam ſcientiam, atque animi magnitudinem, delectus eſt ab Rhodijs, qui imperium claſſis obtineret. qui, ubi Caeſaris animum aduertit, Videris * mihi, inquit, Caeſar, uereri, ſi haec uada primus nauibus intraueris, ne*

prius

*prius dimicare cogaris, quam reliquam classem *possis explicare. nobis rem committe. nos proelium sustinebimus; neque tuum iudicium fallemus; dum reliqui subsequantur. * hos quidem diutius in nostro conspectu gloriari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Caesar, illum adhortatus, atque omnibus laudibus prosecutus, dat signum pugnae. progressas ultra uadum IV. Rhodias naues circumsistunt Alexandrini; atque in eas impetum faciunt. sustinent illi, atque arte, sollertiaq. se explicant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari numero nulla transuersa hosti obijceretur, * nullius remi detegerentur, sed semper uenientibus aduersae occurrerent. interim sunt reliquae subsecutae. tum necessario discessum ab arte est, propter angustias loci; atque omne certamen in uirtute constitit. neque uero Alexandrinus fuit quisquam aut nostrorum, aut opidanorum, qui aut in opere, aut in * oppugnatione occupatum animum haberet, quin altissima tecta peteret, atque ex omni prospectu locum spectaculo caperet, precibusque, & uotis uictoriam suis ab dijs immortalibus exposceret. Minime autem erat par proelij certamen. nostris enim pulsis, neque terra, neque mari effugium dabatur uictis; *omniaq. uictoribus erant futura in incerto: illi, si superassent nauibus, omnia tenerent; si inferiores fuissent, reliquam tamen fortunam periclitarentur. simul illud graue, ac miserum uidebatur, perpaucos de summa, ac de salute omnium decertare.*

*re: quorum si quis, aut animo, aut uirtute cessis set, reliquis etiam esset * cadendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset. Haec superio ribus diebus saepenumero Caesar suis exposuerat; hoc maiori animo contenderent, quod omnium sa lutem sibi commendatam uiderent. eadem suum quisque contubernalem, amicum, notum prose-quens erat obtestatus; ne suam, atque omnium falleret opinionem, quorum iudicio delectus ad pu gnam proficisceretur. itaque hoc animo est decerta tum, ut neque maritimis, nauticisq. sollertia, at-que ars praesidium ferret; neque numero nauium praestantibus multitudo prodesset; neque flexi * ad uirtutem ex tanta multitudine uiri uirtuti nostro rum possent adaequari. * Capitur hoc proelio quin queremis una cum defensoribus, remigibusque; & deprimuntur tres, nostris incolumibus om ni-bus. reliquae propinquam fugam ad opidum ca-piunt: quas produxerunt ex molibus, atque aedi-ficijs imminentibus, et nostros adire propius prohi buerunt. hoc ne sibi saepius accidere posset, omni ratione Caesar contendendum existimauit, ut insu lam, molemq. ad insulam pertinentem, in suam redigeret potestatem. perfectis enim magna ex par te munitionibus in * opido, & illam, & urbem uno tempore tentari posse confidebat. Quo capto consi-lio, cohortes x, & leuis armaturae electos, quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in naui-gia minora, scaphasq. imponit: * alteram insulae partem, distinendae manus caussa, cum constratis*

nauibus

*nauibus aggreditur, praemijs magnis propositis, qui *primus insulam cepisset · ac primo impetum nostrorum pariter sustinuerunt · uno enim tempore & ex tectis aedificiorum propugnabant, & litora armati defendebant; quo, propter asperitatem loci, non facilis nostris aditus dabatur; & scaphis, nauibusq· longis* V· *mobiliter & scienter angustias loci tuebantur · sed, ubi, locis primum cognitis, uadisq. pertentatis, pauci nostri in litore constituerunt; atque hos sunt alij subsecuti; constanterq· in eos, qui in litore aequo institerant, impetum fecerunt: omnes Pharitae terga * uerterunt · his pulsis, custodia portus relicta, ad litora, & uicum applicauerunt; seq· ex nauibus ad tuenda aedificia eiecerunt· neque uero diutius ipsi ex munitione se continere potuerunt: *etsi erat non dissimile, atque Alexandriae, genus aedificiorum: (ut minora maioribus conferantur) turresq· editae, & coniunctae muri locum obtinebant . neque nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus parati uenerant ad oppugnandum, sed terror hominibus mentem, consiliumq· eripit & membra debilitat; ut tunc* accidit· qui se in aequo loco, ac plano pares esse confidebant, ijdem, perterriti fuga suorum, & caede paucorum,* XXX· *pedum altitudine in aedificijs consistere ausi non sunt, seq·per molem in mare praecipitauerunt, &* CC∞ · *passuum interuallo ad opidum enatauerunt · Multi tamen ex ijs capti interfectiq·sunt· sed numerus captiuorum omnino fuit* DC· *Caesar, praeda militibus conces-*

ſa, aedificia diripi iuſſit; caſtellumq. ad pontem, qui propior erat Pharo, communiuit; atque ibi praeſidium poſuit. hunc fuga Pharitae reliquerant; fortiorem illum, propioremq. opido Alexandrini tuebantur. ſed eum poſtero die ſimili ratione aggreditur; quod, his obtentis duobus, omnem nauigiorum excurſum, & repentina latrocinia, ſublatum iri uidebatur. iamq. eos, qui praeſidio eum locum tenebant, tormentis e nauibus, ſagittisq. depulerat, atque in opidum redegerat; & cohortium III *inſtar in terram expoſuerat. non enim plures conſiſtere anguſtiae loci patiebantur. reliquae copiae in nauibus ſtationem obtinebant. Quo facto, imperat pontem aduerſus hoſtem praeuallari, &, qua exitus nauibus erat, fornice exſtructo, quo pons ſuſtinebatur, lapidibus oppleri, atque obſtrui. quorum altero opere affecto, *ut nulla omnino ſcapha egredi poſſet, altero inſtituto, omnes Alexandrinorum copiae ex opido ſe eiecere, & contra munitiones pontis latiore loco conſtiterunt; eodemq. tempore, quae conſueuerant nauigia per pontes ad incendia onerariarum emittere, ad molem* conſtituerunt. *Pugnabatur a noſtris ex ponte, ex mole; ab illis ex area, quae erat aduerſus pontem, & ex nauibus contra molem. In his rebus occupato Caeſare, militesq. hortante, remigum magnus numerus, & claſſiariorum ex longis nauibus noſtris in molem ſe eiecit. Pars eorum ſtudio ſpectandi ferebatur; pars etiam cupiditate pugnandi. Hi primum nauigia hoſtium lapidibus, ac*

fundis

*ſundis a mole repellebant : ac multum proficere multitudine telorum uidebantur: ſed poſtquam ultra eum locum, ab latere eorum aperto, auſi ſunt egredi ex nauibus Alexandrini pauci; ut ſine ſignis, certisq· ordinibus *ſine ratione prodierant, ſic temere in naues refugere coeperunt. quorum fuga incitati* Alexandrini, ex nauibus egrediebantur, noſtrosq· acrius perturbatos inſequebantur· ſimul qui in nauibus longis remanſerant, ſcalas rapere, nauesq· a terra repellere, properabant: ne hoſtes nauibus potirentur· Quibus omnibus rebus perturbati milites noſtri, cohortium trium, quae in ponte, ac prima mole conſtiterant, cum poſt ſe clamorem exaudirent, fugam ſuorum uiderent, magnam uim telorum aduerſi ſuſtinerent, ueriti, ne ab tergo circumuenirentur, & diſceſſu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem, in pontem inſtitutam, reliquerunt, & magno curſu incitati ad naues contenderunt· quorum pars, proximas nacta naues, multitudine hominum, atque onere depreſſa eſt: pars reſiſtens & dubitans, quid eſſet capiendum conſilij, ab Alexandrinis interfecta eſt; non nulli, feliciore exitu, expeditas ad anchoras naues conſecuti, incolumes diſceſſerunt; pauci* alleuati ſcutis, & animo ad conandum miri, ad proxima nauigia adnatarunt· Caeſar, quoad potuit, cohortando ſuos ad pontem, & munitiones contendere, eodem in periculo uerſatus* eſt: poſtquam* uniuerſos cedere animaduertit, in ſuum nauigium ſe recepit· quo multitudo hominum inſecu*

ta

ta cum irrumperet; neque administrandi, neque repellendi a terra facultas daretur; fore, quod accidit, suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quae longius constiterant, naues adnatauit. hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, non nullos conseruauit. nauigium quidem eius, multitudine depressum militum, una cum hominibus interijt. hoc proelio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter CD, *& paullo post eum numerum classiarij, & remiges. Alexandrini eo loco castellum magnis munitionibus, multisq. tormentis confirmauerunt, atque, egestis ex mari lapidibus, libere sunt usi postea ad mittenda nauigia. Hoc detrimento, milites nostri tantum absuerunt ut perturbarentur, ut incensi potius, atque incitati, magnas accessiones fecerint. *nam in operibus hostium expugnandis, in proelijs quotidianis, quandocumque sors obtulerat, procurrentibus, & erumpentibus Alexandrinis manum comprehendi multum operibus, & ardentibus studijs militum. nec diuulgata Caesaris cohortatio subsequi legionum aut laborem, aut pugnandi poterat cupiditatem: ut magis deterrendi, & continendi a periculosissimis essent dimicationibus, quam incitandi ad pugnandum. Alexandrini, cum Romanos & secundis rebus confirmari, & aduersis incitari uiderent, neque ullum belli tertium casum nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura consequi possumus, aut admoniti a regis amicis, qui in Caesaris erant praesidijs,*

dijs, aut ſuopte conſilio, per occultos nuncios regis probato, legatos ad Caeſarem miſerunt, ut dimitteret regem, tranſireq· ad ſuos pateretur· paratam enim omnem multitudinem eſſe, confectam taedio puellae, fiduciario regno, dominatione crudeliſſima Ganymedis, facere id, quod rex imperaſſet: quo ſi auctore in Caeſaris fidem, amicitiamq· uenturi eſſent, nullius periculi timorem multitudini fore impedimento, quo minus ſe dederent. Caeſar, etſi fallacem gentem, ſemperq· alia cogitantem, alia ſimulantem, bene cognitam habebat, tamen, petentibus dare ueniam, utile eſſe ſtatuit: quod, ſi quo pacto ſentirent ea, quae poſtularent, manſurum in fide dimiſſum regem credebat; ſin, id quod magis illorum naturae conueniebat, ducem ad bellum gerendum regem habere uellent, ſplendidius, atque honeſtius ſeſe contra regem, quam contra conuenarum, ac fugitiuorum manum, bellum eſſe geſturum· itaque, regem cohortatus, ut conſuleret regno paterno, parceret praeclariſſimae patriae, quae turpiſſimis incendijs, & ruinis eſſet deformata, ciues ſuos primum ad ſanitatem reuocaret, deinde conſeruaret, fidem populo R· ſibiq· praeſtaret; cum ipſe tantum ei crederet, ut ad hoſtes armatos eum mitteret; dextera dexteram tenens, dimittere coepit adulta iam aetate puerum· at *regius animus, diſciplinis fallaciſſimis eruditus, ne a gentis ſuae moribus degeneraret, flens orare contra Caeſarem coepit, ne ſe dimitteret: non enim regnum ipſum ſibi conſpectu Caeſaris eſſe iucundius.*

Compreſſis

*Compressis pueri lacrumis, Caesar ipse commotus, celeriter, si ille sentiret, fore eum secum affirmans, ad suos dimisit. ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Caesarem acriter bellum gerere coepit, ut lacrumas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse hoc complures Caesaris legati, amici, centuriones, milites q. laetabantur; quod nimia bonitas eius, fallacijs pueri *elusa esset. quasi uero id Caesar, bonitate tantum adductus, & non prudentissimo consilio, fecisset. Cum, duce assumpto, Alexandrini nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduerterent, eludentibusq. militibus regis aetatem, atque infirmitatem, magnum dolorem acciperent, neque se quidquam proficere uiderent; rumoresq. exsisterent, magna Caesari praesidia, terrestri itinere, Syria, Ciliciaq. adduci; (quod non dum Caesari auditum erat) * interea commeatum, qui nostris mari supportabatur, intercipere statuerunt. itaque, expeditis nauigijs, locis idoneis ad Canopum in statione, dispositis nauibus, insidiabantur nostris commeatibus. quod ubi Caesari nunciatum est, classem iubet expediri, atque instrui. * praeficitur Ti. Nero. proficiscuntur in ea classe Rhodiae naues, atque in his Euphranor, sine quo nulla umquam dimicatio maritima parum etiam feliciter confecta erat. At fortuna, quae plerumque eos, quos plurimis beneficijs ornauit, ad duriorem casum reseruat, superiorum temporum dissimilis, Euphranorem persequebatur.*

*quebatur · nam, cum ad Canopum uentum esset; instructaq. utrimque classis conflixisset; & sua consuetudine Euphranor primus proelium commisisset, & illic triremem hostium perforasset, ac demersisset; proximam longius insecutus, parum celeriter insequentibus reliquis, circumuentus ab Alexandrinis est· cui subsidium nemo tulit; siue quod in ipso satis praesidij pro uirtute, ac felicitate eius putarent esse; siue quod ipsi sibi timebant· itaque unus ex omnibus eo proelio bene rem gessit· solus cum sua quadriremi uictrice perijt· * Sub idem tempus Mithridates Pergamenus, magnae nobilitatis domi, scientiaeq· in bello, & uirtutis, fidei, dignitatisq. in amicitia Caesaris, missus in Syriam, Ciliciamq· initio belli Alexandrini ad auxilia accersenda, *cum magnis copijs (quas celeriter, & propensissima ciuitatum uoluntate, & sua diligentia, confecerat) itinere pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syriae, Pelusium adduxit: idq· opidum, firmo praesidio occupatum ab Achilla propter opportunitatem loci, (namque tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelusio, uelut claustris, munita existimatur) repente magis circumdatum copijs, multiplici praesidio pertinaciter propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas integras uulneratis defessisq· subijciebat, & perseuerantia, constantiaq. oppugnandi, quo die est aggressus, in suam redegit potestatem; praesidiumq· ibi suum collocauit· Inde, re bene gesta, Alexandriam ad Caesarem contendit;*

omnesq.

*omnesq· eas regiones, per quas iter faciebant, auctoritate ea, quae plerunque adest uictori, *placarat, atque in amicitiam Caesaris redegerat· Locus est fere regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen a similitudine litterae cepit· nam pars quaedam fluminis Nili, mire deriuata inter se, duobus itineribus paullatim, medium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad litus interuallo a mari * coniungitur· cui loco cum appropinquare Mithridatem rex cognouisset; & transeundum ei flumen sciret; magnas aduersus eum copias misit, quibus uel superari, deleriq· Mithridatem, uel sine dubio retineri posse credebat· quemadmodum autem optabat eum uinci; sic satis habebat, interclusum a Caesare a se retineri· Quae primae copiae flumen a Delta transire, & Mithridati occurre potuerunt, proelium commiserunt, festinantes praeripere subsequentibus uictoriae societatem· quorum impetum Mithridates magna cum prudentia, consuetudine nostra castris uallatis, sustinuit· cum uero incaute, atque insolenter succedere eos munitionibus uideret; eruptione undique facta, magnum numerum eorum* interficit. quod nisi locorum notitia reliqui se texissent, partimq· in naues, quibus flumen transierant, recepissent; funditus deleti essent. qui ut paullulum ab illo timore se recrearunt, adiunctis ijs, qui subsequebantur, rursus Mithridatem oppugnare coeperunt. Mittitur a Mithridate nuncius Caesari, qui rem*

gestam perferret. cognoscit ex suis, eadem haec acciдisse, rex. ita paene sub idem tempus & rex ad opprimendum Mithridatem proficiscitur, & Caesar ad recipiendum. celeriore fluminis Nili nauigatione rex est usus, in qua magnam, & paratam classem habebat. Caesar eodem itinere uti uoluit; ne nauibus in flumine dimicaret: sed circumuectus eo mari, quod Africae parti; esse dicitur, sicuti supra demonstrauimus, prius tamen regis copijs occurrit, quam is Mithridatem aggredi posset, eumq. ad se uictorem incolumi exercitu recepit. consederat cum copijs rex loco natura munito, quod erat ipse excelsior; planicies ex omnibus partibus subiecta. tribus autem ex lateribus uarijs genere munitionibus tegebatur. unum latus erat * adiectum flumini Nilo; alterum editissimo loco ductum, ut partem castrorum obtineret; tertium palude cingebatur. Inter castra regis, & Caesaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. aberat autem ab regis castris millia passuum circiter VII. rex, cum hoc itinere uenire Caesarem comperisset, equitatum omnem, expeditosq. delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem probiberent, & eminus ex ripis proelium impar inirent. nullum enim processum uirtus habebat, aut periculum ignauia subibat. quae res incendit dolore milites, equitesq. uostros; quod tam diu pari proelio cum Alexandrinis* certaretur. itaque eodem tempore equites Germani dispersi, uada fluminis quaeren-*

quaerentes, partim demissioribus ripis flumen transnarunt; & legionarij, magnis arboribus excisis, quae longitudine utramque ripam contingerent proiectis, repentinoq. aggere iniecto, flumen transierunt. quorum impetum adeo pertimuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent: sed id frustra: namque ex ea fuga pauci ad regem refugerunt, paene omni reliqua multitudine interfecta. Caesar, re praeclarissime gesta, cum subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus uictor ad regis castra pertendit. haec cum & opere magno uallata, & loci natura munita aduerteret; confertamque armatorum multitudinem collocatam in uallo uideret; lassos itinere, ac proeliando milites ad oppugnanda castra succedere noluit; itaque, non magno interuallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod rex in proximo uico non longe a suis castris muniuerat, brachijsq. cum opere castrorum coniunxerat, uici obtinendi caussa, Caesar aggressus, omnibus copijs expugnat; non quo, id minori numero militum consequi, difficile factu putaret; sed ut ab ea uictoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra regis oppugnaret. itaque eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeq. eminus proeliari coeperunt. duabus ex partibus aditu oppugnationis nostris dabatur; una, qua liberum accessum haberi demonstraui; altera, quae medio-

cre

*cre interuallum inter castra, & flumen Nilum habebat · maxima, & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, quae facilimum aditum habebat · plurimum autem proficiebant hostes in repellendis, uulnerandisq· nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuersis enim telis nostri figebantur, aduersi ex uallo castrorum, * auersiq·ex flumine, in quo multae naues instructae funditoribus, & sagittarijs nostros impugnabant · Caesar, cum uideret milites acrius proeliari non posse, nec tamen multum profici propter locorum difficultatem; cumq· animum aduerteret, excelsissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis; quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locum, in quo pugnabatur; cohortes illo circuire castra, & summum locum aggredi, iussit; hisq. Carsulenum praefecit, & animi magnitudine, & rei militaris scientia uirum praestantem· Quo ut uentum est, paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantibus, diuerso clamore, & proelio perterriti Alexandrini, trepidantes in omnes partes discurrere coeperunt·quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut paene eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent· ex quo decurrentes, magnam multitudinem hostium interfecerunt· quod periculum plerique Alexandrini fugientes, aceruatim se de uallo praecipitauerunt in*

Gg eam

*eam partem, quae flumini erat adiuncta. horum primis in ipsa fossa munitionis magna ui oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris regem ipsum, receptumq. in nauem, * & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. Re felicissime, celerrimeq. gesta, Caesar, magnae uictoriae fiducia, proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit; atque* eam partem opidi uictor introijt, quae praesidio hostium tenebatur. neque eum consilium suum fefellit, quin hostes, eo proelio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. dignum aduenien fructum uirtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo opidanorum, armis proiectis, munitionibusq. suis relictis, ueste ea sumpta, qua supplices dominantes deprecari consueuerunt, sacrisq. omnibus prolatis, quorum religione precari offensos, iratosq. animos regum erant soliti, aduenienti Caesari occurrerunt, seq. ei dediderunt. Caesar in fidem receptos consolatus, per hostium munitiones in suam partem opidi magna gratulatione uenit suorum: qui non tantum bellum ipsum, ac dimicationem; sed etiam talem aduentum eius felicem fuisse laetabantur. Caesar, Aegypto, atque Alexandria potitus, reges constituit, quos Ptolemaeus testamento scripserat, atque obtestatus erat populum R. ne mutarentur. nam, maiore ex duobus pueris rege amisso, minori transdidit regnum, *maiori ex duabus filiae Cleopatrae, quae manserat in fide,*

praesi-

praesidijsq. eius, minorem Arsinoen, cuius nomine diu regnasse impotenter Ganymedem docuimus, deduceret ex regno statuit; ne qua rursus noua dissensio, prius quam diuturnitate confirmarentur regis imperia, per homines seditiosos nasceretur. legione ueterana VI. secum deducta, ceteras ibi relinquit; quo firmius esset eorum* regum imperium: qui neque amorem suorum habere poterant, quo fideliter permanserant in Caesaris amicitia; neque uetustatis auctoritatem, paucis diebus reges constituti. simul ad imperij nostri dignitatem, utilitatemq. publicam pertinere existimabat, si permanerent in fide reges, praesidijs eos nostris esse tutos, & hos, si essent ingrati, posse ijsdem praesidijs coerceri. sic, rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse itineri terrestri profectus est in Syriam. Dum haec in Aegypto geruntur, rex Deiotarus ad Domitium Caluinum, cui Caesar Asiam, finitasq. prouincias administrandas transdiderat, uenit, oratum, ne Armeniam minorem, regnum suum, ne ue Cappadociam, regnum Ariobarzanis, possideri, uastariq. pateretur a Pharnace: quo malo nisi liberarentur, imperata *sibi facere, pecuniamq. promissam Caesari non posse se*persoluere. Domitius, non tantum ad explicandos sumptus rei militaris, cum pecuniam necessariam esse iudicaret; sed etiam turpe populo R. & Caesari uictori, sibiq. infame esse statueret, regna sociorum, atque amicorum, ab externo rege occupari, nuncios confestim ad Pharna-*

cem misit, Armenia, Cappadociaq. decederet, ne ue, occupatione belli ciuilis, populi R. ius, maiestatemq. tentaret. hanc denunciationem cum maiorem uim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset; ad legiones profectas, unam ex tribus XXXVI * *secum ducit,* II *in Aegyptum ad Caesarem mittit, litteris eius euocatas: quarum altera in bello Alexandrino non occurrit; quod itinere terrestri per Syriam erat missa. adiungit Cn. Domitius legioni* XXXVI *duas a Deiotaro, quas ille disciplina, atque armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesq. centum; totidemq. ab Ariobarzane sumit. mittit P. Sextium ad C. Plaetorium quaestorem, ut legionem adduceret: quae ex tumultuarijs militibus in Ponto confecta erat, Quinctumq. Patiscum in Ciliciam ad auxilia accersenda. quae copiae celeriter omnes iussu Domitij Comana conuenerunt. Interim legati a Pharnace responsum referunt; Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse, quam paterno nomine iure obtinere deberet; denique eius regni caussa integra Caesari seruaretur: paratum enim se facere quod is* sta tuisset. Cn. Domitius, cum animaduerteret eum Cappadocia decessisse, non uoluntate adductum, sed necessitate; quod facilius Armeniam defendere posset, subiectam suo regno, quam Cappadociam, longius remotam; quodq. omnes* III. *legiones adductarum Domitium* putasset; ex quibus cum* II. *ad Caesarem missas audisset,* audaciusq.*

*ciusq. in Armenia subſtitiſſet, perſeuerare coepit, ut eo quoque regno decederet: neque enim aliud ius eſſe Cappadociae, atque Armeniae: nec iuſte eum poſtulare, ut in Caeſaris aduentum res integra differretur: id enim eſſe integrum, quod ita eſſet, ut fuiſſet. His reſponſis datis, cum ijs copijs, quas ſupra ſcripſi, profectus eſt in Armeniam; locisq. ſuperioribus iter facere inſtituit. nam ex Ponto a Comanis iugum editum ſilueſtre eſt, *pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadocia finitur ab Armenia. cuius itineris hae erant certae opportunitates, quod in locis ſuperioribus nullus impetus repentinus accidere hoſtium poterat, & quod Cappadocia, his iugis ſubiecta, magnam commeatus copiam erat ſubminiſtratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quae de pace agerent, regiaq. munera Domitio ferrent. ea conſtanter omnia adſpernabatur: nec ſibi quidquam fore antiquius, quam dignitatem populi R. & regna ſociorum recuperare, legatis reſpondebat. Magnis, & continuis itineribus confectis, cum aduentaret ad Nicopolim, quod opidum in Armenia minore poſitum eſt, plano ipſum loco, montibus tamen altis ab duobus lateribus obiectis, ſatis magno interuallo ab opido remotis, caſtra poſuit longe a Nicopoli circiter millia paſſuum* VII. *Quibus ex caſtris, cum locus anguſtus, atque impeditus eſſet tranſeundus, Pharnaces in inſidijs delectos pedites, omnesq. paene diſpoſuit equites. magnam autem multitudinem pecoris in-*

*tra eas faces dissipari iussit, paganosq. & opidanos in ijs locis obuersari: ut, si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidijs suspicaretur, cum in agris & pecora, & homines animaduerteret * uersari, tamquam amicorum aduentu: sin uero ut in hostium fines ueniret; praeda diripienda, milites dissiparentur, dispersiq. caederentur. Haec cum * administraret, numquam tamen intermittebat legatos de pace, atque amicitia mittere ad Domitium: cum, hoc ipso crederet eum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit caussam. ita Pharnaces, amissa proximi temporis occasione, ueritus, ne cognoscerentur insidiae, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraq. opido contulit. quae dum muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atque instituto. in fronte enim, simplici directa acie, cornua trinis firmabantur subsidijs. eadem * ratione haec media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraq. interuallis, simplicibus ordinibus instructis. perfecit inceptum castrorum opus Domitius, parte copiarum pro uallo instructa. Proxima nocte Pharnaces, interceptis tabellarijs, qui de Alexandrinis rebus litteras ad Domitium ferebant, cognoscit Caesarem magno in periculo uersari, flagitareq. a Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusq. ipse Alexandriam per Syriam accederet. Qua cognita re, Pharnaces uictoriae loco ducebat, si trahere tempus posset;*

ſet; cum diſcedendum celeriter Domitio putaret. itaque ab opido, quam facillimum acceſſum, & aequiſſimum ad dimicandum noſtris uidebat, foſſas II. *directas, non ita magno medio interuallo relicto,* IV. *pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius conſtituerat ſuam non producere aciem. inter has foſſas aciem ſemper inſtruebat. equitatum autem ab lateribus omnem extra foſſam collocabat: qui neque aliter utilis eſſe poterat, & multum numerum anteibat noſtrum equitatum. Domitius autem, cum Caeſaris magis periculo, quam ſuo, commoueretur; neque ſe tuto diſceſſurum arbitraretur, ſi condiciones, quas reiecerat, rurſus appeteret, aut ſine cauſſa diſcederet; ex propinquis caſtris in aciem exercitum eduxit.* XXXVI. *legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in ſiniſtro: Deiotari legiones in mediam aciem contulit; quibus tamen anguſtiſſimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in ſubſidijs collocatis. ſic utrimque, acie inſtructa, proceſſum eſt ad dimicandum. Signo ſub idem tempus ab utroque dato, concurritur; acriter uarieq. pugnatur. nam* XXXVI. *legio, cum extra foſſam in equitatum regis impetum feciſſet, adeo ſecundum proelium fecit, ut moenibus opidi ſuccederet, foſſamq. tranſiret, aduerſosq. hoſtes aggrederetur. at Pontica ex altera parte legio, cum paullulum auerſa hoſtibus ceſſiſſet, foſſam autem circuire acies ſecundo conata eſſet, ne aperto latere aggrederetur hoſtem; in ipſo tranſitu foſſae confixa,*

& oppressa est. Deiotari uero legiones uix impetum sustinuerunt. ita uictrices regis copiae cornu suo dextro, mediaq. acie conuerterunt se ad XXXVI. *legionem: quae tamen fortiter uincentium impetum sustinuit; magnis copijs hostium circumdata, praesentissimo animo pugnans in orbem se recepit ad radices montium: quo Pharnaces insequi, propter iniquitatem loci, noluit. ita, Pontica legione paene tota amissa, magna parte Deiotari militum interfecta,* XXXVI. *legio in loca se superiora contulit, non amplius* CCL. *desideratis. ceciderunt eo proelio splendidi, ac illustres uiri non nulli equites Romani. Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias exercitus dissipati collegit, itineribusq. tutis per Cappadociam se in Asiam recepit. Pharnaces, rebus secundis elatus, cum de Caesare ea, quae optabat, speraret, Pontum omnibus copijs occupauit: ibiq. & uictor, & crudelissimus rex, cum sibi fortunam paternam, feliciore euentu, destinaret, multa oppida expugnauit; bona ciuium Romanorum, Ponticorumq. diripuit; supplicia constituit in eos, qui aliquam formae, atque aetatis commendationem habebant, eaque, quae morte essent miseriora; Pontumque, nullo defendente, paternum regnum se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem tempus in Illyrico est incommodum acceptum: quae prouincia superioribus mensibus retenta non tantum sine ignominia, sed etiam cum laude erat. namque eo missus aestate cum* II. *legioni-*

bus

*bus Q. Cornificius, Caesaris quaestor, propraetor, quamquam erat prouincia minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo bello, ac dissensionibus * uastata, & confecta, tamen prudentia, ac diligentia sua, quod magnam curam suscipiebat, ne quo temere progrederetur, & recepit, & defendit. * namque, & castella complura, locis editis posita, quorum opportunitas castellanos impellebat ad decursiones faciendas, & bellum inferendum, expugnauit; eaq. praeda milites donauit: quae etsi erat tenuis, tamen, in tanta prouinciae desperatione, erat grata, praesertim uirtute parta. & cum Octauius ex fuga Pharsalici proelij magna classe in illum se sinum contulisset, paucis nauibus Hiadertinorum, quorum semper in remp. singulare constiterat officium, dispersis Octauianis nauibus erat potitus; ut uel classe dimicare posset, adiunctis captiuis nauibus sociorum: * cum diuersissima parte orbis terrarum Cn. Pompeium uictor Caesar sequeretur; compluresq. aduersarios in Illyricum, propter Macedoniae propinquitatem, se, * reliquijs ex fuga collectis, compulisse audiret, litteras ad Gabinium mittit; uti cum legionibus tironum, quae nuper erant conscriptae, proficisceretur in Illyricum; coniunctisq. copijs cum Q. Cornificio, si quod periculum prouinciae inferretur, depelleret: sin ea non magnis copijs tuta esse posset, in Macedoniam legiones adduceret. omnem enim illam partem, regionemque, uiuo Cn. Pompeio bellum instauraturam esse credebat. Gabinius,*

ut

*ut in Illyricum uenit, hiberno tempore anni, ac difficili, siue copiosiore in prouinciam existimans, siue multum fortunae uictoris Caesaris tribuens, siue uirtute, & scientia sua confisus, *quam saepe in bellis periclitat, magnas res, & secundas ductu, ausuq. suo gesserat; neque prouinciae facultatibus subleuabatur, quae partim erat exinanita, partim infidelis, neque nauibus, intercluso mari tempestatibus, commeatus supportari poterat; magnisq. difficultatibus coactus, non ut uolebat, sed ut necesse erat, bellum gerebat. ita, cum durissimis tempestatibus, propter inopiam, castella, aut opido expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat: adeoq. est a barbaris contemptus, ut, Salonem se recipiens in opidum maritimum, quod ciues Romani fortissimi, fidelissimiq. incolebant, in agmine dimicare sit coactus. Quo proelio duobus millibus militum amplius amissis, centurionibus* XXXIIX, *tribunis* IV, *cum reliquis copijs Salonam se recepit; summaq. ibi difficultate rerum omnium pressus, paucis mensibus morbo perijt. cuius & infelicitas uiui, & subita mors in magnam spem Octauium adduxit prouinciae potiundae: quem tamen diutius in rebus secundis & fortuna, quae plurimum in bellis potest, diligentiaq. Cornificij, et uirtus Vatinij uersari passa non est. Vatinius, Brundisii cum esset cognitis rebus, quae gestae erant in Illyrico, cum crebris litteris Cornificij ad auxilium prouinciae ferendum euocaretur; & M. Octauium audiret cum barbaris foe-*

dera

*dera percussisse, compluribusq. locis nostrorum mi litum oppugnare praesidia, partim classe per se, partim pedestribus copijs per barbaros; etsi, graui ualetudine affectus, uix corporis uiribus animum sequebatur; tamen uirtute uicit incommodum naturae, difficultatesq. * hiemis, & subitae praeparationis. nam, cum ipse paucas in portu naues longas haberet, litteras in Achaiam ad Q. Calenum * misit, ut sibi classem mitteret. Quod cum tardius fieret, quam periculum nostrorum flagitabat, qui sustinere impetum Octauij non poterant: nauibus actuarijs, quarum numerus erat satis magnus, * magnitudine quamquam non satis iusta ad proeliandum, rostra imposuit. has * adiunctas nauibus longis, & numero classis aucto, militibus ueteranis impositis, quorum magnam copiam habebat, ex omnibus * legionibus, qui numero aegrorum relicti erant Brundisii, cum exercitus in Graeciam transportaretur, profectus est in Illyricum, maritimasq. non nullas ciuitates, quae defecerant, Octauioq. se transdiderant, partim recipiebat, partim remanentes in suo consilio praeteruehebatur: nec sibi ullius rei moram, necessitatemq. iniungebat, quin, quamcelerrime posset, ipsum Octauium persequeretur. hunc oppugnantem Epidaurum terra, marique, ubi * nostrum erat praesidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione coegit; praesidiumq. nostrum recepit. Octauius, cum Vatinium classem magna ex parte confectam ex nauiculis actuarijs habere cognouisset, confisus*

sua

*sua classe, subsistit ad insulam Thauridem; qua regione Vatinius insequens nauigabat, non quod Octauium ibi restitisse sciret; sed quod eum longius progressum insequi decreuerat. Cum propius Thauridem accessisset, distensis suis nauibus, quod et tempestas erat turbulenta, & nulla suspicio hostis, repente aduersam ad se uenientem nauem, antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conspexit, celeriter uela subduci, demittiq. antennas iubet, & milites armari: &, uexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quae primae naues subsequebantur, idem ut facerent, significabat. Parabant se Vatiniani, repente oppressi: parati deinceps Octauiani ex portu procedebant. Instruitur utrimque acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, cum animaduerteret, neque nauium se magnitudine, neque numero parem esse *futurae dimicationi, fortunae rem committere maluit: itaque primus sua quinqueremi in quadriremem ipsius Octauij impetum fecit. celerrime, fortissimeq. contra illo remigante, naues aduersae rostris concurrunt adeo uehementer, ut nauis Octauiana, rostro discusso, ligno conniteretur. Committitur acriter reliquis locis proelium; concurriturq. ad duces maxime. nam, cum suo quisque auxilium ferret, magnum comminus in angusto mari proelium factum est: quantoq. coniunctis magis nauibus confligendi potestas dabatur, tanto superiores erant Vatiniani:*

qui

qui admiranda uirtute ex ſuis nauibus in hoſtium naues tranſire non dubitabant; &, dimicatione aequata, longe ſuperiores uirtute, rem feliciter gerebant. deprimitur ipſius Octauij quadriremis: multae praeterea capiuntur, aut roſtris perforatae merguntur: propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulantur, partim in mare praecipitantur: ipſe Octauius ſe in ſcapham confert: in quam plures cum confugerent, depreſſa ſcapha, uulneratus tamen adnatat ad ſuum myoparonem. Eo receptus, cum proelium nox dirimeret; tempeſtate magna uelis profugit. ſequuntur hunc ſuae naues non nullae, quas caſus ab illo periculo uindicarat. At Vatinius, re bene geſta, receptui cecinit; ſuisq. omnibus incolumibus, in eum ſe portum uictor recepit, quo ex portu claſſis Octauiana ad dimicandum proceſſerat. capit* ex eo proelio pentiremem* I, *triremes* II, *dycrotas* IIX, *compluresq. remiges Octauianos: poſteroq. ibi die fuit, dum ſuas captiuasq. naues reficeret. Poſt diem* III. *contendit in inſulam Iſſam; quod eo ſe recepiſſe ex fuga credebat Octauium.* erat nobiliſſimum regionum earum opidum, coniunctiſſimumq. Octauio. quo ut peruenit, opidani ſupplices ſe Vatinio dediderunt.* comperitq. ipſum Octauium, paruis, paucisq. nauigijs, uento ſecundo, regionem Graeciae petiſſe, inde ut Siciliam, deinde Africam, caperet. Ita breui ſpatio, re preclariſſime geſta, prouincia recepta, & Cornificio reddita, claſſe aduerſariorum ex illo toto ſinu expulſa, uictor*

ctor

stor se Brundisium, incolumi exercitu, & classe, recepit. His autem temporibus, quibus Caesar ad Dyrrhachium Pompeium obsidebat, & proelio Pharsalico rem feliciter gerebat, Alexandriaeq. cum periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, dimicabat, Cassius Longinus, in Hispania propraetor, prouinciae ulterioris obtinendae caussa, relictus, siue consuetudine naturae suae, siue odio, quod in illam prouinciam susceperat quaestor, ex insidijs ibi uulneratus, magnas odij sui fecerat accessiones; quod uel ex conscientia sua, cum de se mutuo sentire prouinciam crederet, uel * initis signis, & testimonijs eorum, qui difficulter * odia dissimulant, animaduertere poterat, & compensae offensionem prouinciae exercitus amore cupiebat. itaque, cum primum in unum locum exercitum conduxit, HS centena militibus est pollicitur; nec multo post, cum in Lusitania Medobregam opidum, montemq. Herminium, expugnasset, quo Medobregenses confugerant; ibiq. Imperator esset appellatus; iterum HS centenis milites donauit. Multa praeterea, & magna praemia singulis concedebat: quae speciosum reddebant praesentem exercitus amorem; paullatim tamen, & occulte militarem disciplinam, seueritatemq. minuebant. Cassius, legionibus in hiberna dispositis, ad ius dicendum Cordubam se recepit, contractumq. in ea aes alienum grauissimis oneribus prouinciae, constituit exsoluere; &, ut largitionis postulat consuetudo,*

per

*per caussam liberalitatis speciosam, plura largitori quaerebantur: pecuniae locupletibus imperabantur; qua Longinus sibi expensas ferri non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatum caussae tenues conijciebantur; neque ullum genus quaestus, aut magni, & euidentis; aut minimi, & sordidi, praetermittebatur, quo domus, & tribunal imperatoris uacaret. nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris adiungebatur. Quibus de caussis accidit, ut, cum Longius imperator eadem faceret, quae fecerat quaestor, similia rursus de morte eius prouinciales consilia inirent. horum odium confirmabant non nulli familiares eius: qui, cum in illa societate uersarentur rapinarum, nihilo * minus oderant eum, cuius nomine peccabant: sibiq. quod rapuerant, acceptum * ferebant; quod interciderat, aut erat * interpellatum, Cassio assignabant. V. legionem nouam conscribit: augetur odium & *ex ipso delectu, & sumptu additae legionis. complentur equitum III. millia: maximisq. onerantur impensis: nec prouinciae datur ulla requies. Interim litteras accepit a Caesare, ut in Africam exercitum transiiceret, perq. Mauretaniam ad fines Numidiae perueniret: quod magna Cn. Pompeio Iuba rex miserat auxilia, maioraq. missurus existimabatur. Quibus litteris acceptis, inso en*

*ti**

ti uoluptate efferebatur; quod sibi nouarum prouinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur, ad legiones accersendas, auxiliaq. adducenda; certis hominibus dat negotium, ut frumentum, nauesq. C. praepararentur, pecuniaeq. describerentur, atq. imperarentur; ne qua res, cum redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione. non enim labor, aut uigilantia, cupienti praesertim aliquid, Cassio deerat. exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positis, pro concione militibus exponit, quas res Caesaris iussu gerere deberet; polliceturq. iis, cum in Mauretaniam transiecisset, HS * centena se daturum: v. fore in Hispaniam legionem. ex concione se Cordubam recepit; eoq. ipso die, *meridiana hora, cum in basilicam iret, quidam Minucius Silo, cliens L. Racilii, libellum, quasi aliquid ab eo postularet, ut miles, ei transdit: deinde post Racilium, (nam is latus Cassii tegebat) quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraq. bis ferit pugione. Clamore sublato, fit a coniuratis impetus uniuersis. * Munatius Plancus proximum gladio transiicit lictorem. hoc interfecto, Q. Cassium legatum uulnerat. Ibi T. Vasius, & L. Mergilio, simili confidentia, Plancum municipem suum adiuuant. erant enim omnes Italicenses. Ad ipsum Longinum L. Licinius Squillus inuolat, iacentemq. leuibus sauciat plagis. Concurritur

*ritur ad Cassium defendendum · semper enim berones, compluresq· euocatos cum telis secum habere consueuerat · a quibus ceteri intercluduntur, qui ad caedem faciendam subsequebantur. Quo in numero fuit Calpurnius Saluianus, & Manlius Tusculus · Minucius inter saxa, quae iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur; &, relato ad domum Cassio, ad eum deducitur · Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectus ne Cassius esset · L. Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit laetus in castra; militibusq· uernaculis, & secundae legionis, quibus odio sciebat praecipue Cassium esse, gratulatur · tollitur a multitudine in tribunal, praetor appellatur · nemo enim * in prouincia natus, aut uernaculae legionis miles, * aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat II · legio, non cum omni prouincia consenserat in odio Cassii · nam legiones XXX, & XXI, paucis mensibus in Italia scriptas, Caesar attribuerat Longino · V · legio ibi nuper erat confecta · Interim nunciatur Laterensi, uiuere Cassium · Quo nuncio, dolore magis permotus, quam animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium uisendum proficiscitur · Re cognita, XXX · legio signa Cordubam infert, ad auxilium ferendum imperatori suo · facit hoc idem XXI · subsequitur has V: cum II · legiones reliquae essent in castris secundani, ueriti, ne soli relinquerentur, atque ex eo, quid sensissent, indicaretur, secuti sunt fa*

ctum superiorum · permansit in sententia legio uernacula, nec ullo timore de gradu deiecta est · Cassius eos, qui nominati erant conscij caedis, iubet comprehendi : legionem V · *in castra remittit, cohortibus* XXX · *retentis · indicio Minucij cognoscit, L. Racilium, & L. Laterensem, & Annium Scapulam, maximae dignitatis, & gratiae prouincialem hominem, sibiq. tam familiarem, quam Laterensem, & Racilium, in eadem fuisse coniuratione · nec diu moratur dolorem suum, quin eos interfici iubeat · Minucium libertis transdit excruciandum; item Calpurnium Saluianum, qui profitetur indicium, coniuratorumq. numerum auget, uere, ut quidam existimant, ut non nulli queruntur, coactus · Isdem cruciatibus affectus L. Mergilio Squillus nominat plures : quos Cassius interfici iubet, exceptis ijs, qui se pecunia redemerunt · nam palam* HS CCIↃↃ *cum Calpurnio paciscitur, & cum Q. Sextio* IↃↃↃ · *qui,* etsi maxime nocentes sunt multati, tamen periculum uitae, dolorq. uulnerum, pecunia remissus, crudelitatem cum auaritia certasse significabat. Aliquot post diebus litteras a Caesare missas accipit; quibus cognoscit, Pompeium, in acie uictum, amissis copijs fugisse · Qua re cognita mistam dolori uoluptatem capiebat · uictoriae nuncius laetitiam exprimebat : confectum bellum licentiam temporum intercludebat · sic erat* dubius animus, utrum nihil timere, an omnia licere, mallet · Sanatis uulneribus, accersit omnes, qui sibi pecunias*

nias expensas tulerant; acceptasq· eas iubet referri· quibus parum uidebatur imposuisse oneris, ampliorem pecuniam imperat· * *aequa autem ratione delectum instituit: quos ex omnibus conuentibus, coloniisq· conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionem uocabat· magnum hoc fuit uectigal, maius tamen creabat odium· His rebus confectis, totum exercitum lustrat· legiones, quas in Africam ducturus erat, & auxilia mittit ad traiectum: ipse, classem, quam parabat, ut inspiceret, Hispalim accedit: ibiq· moratur: propterea quod edictum tota prouincia proposuerat, ut, quibus pecunias imperasset, neque contulissent, se adirent· Quae euocatio uehementer omnes turbauit· Interim L· Titius, qui eo tempore tribunus mil· legionis uernaculae fuerat, nunciat fama, legionem* XXX, *quam Q. Cassius legatus simul ducebat,* * *cum Ilurgim ad opidum castra haberet, seditione facta, centurionibus aliquot occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad* II· *legionem contendisse, quae ad fretum alio itinere ducebatur· Cognita re, noctu cum* V· *cohortibus undeuicesimanorum egreditur, mane peruenit· ibi cum diem, ut quid ageretur, perspiceret, moratus,* * *Carnionam contendit· hic, cum legio* XX, *&* XXI. *& cohortes* IV· *&* V· *legio, totusq· conuenisset equitatus, audit* IV· *cohortes a uernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesq· ibi se coniunxisse, & T· Thorium*

*Italicensem ducem delegisse. Celeriter habito con silio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate re tineret, Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur, conuentum Cordubensem ab eo defecisse; Marcellumq. aut uoluntate, aut necessitate adductum, (namque id uarie nunciabatur) consentire cum Cordubensibus; II. cohortes legionis V. quae fuerant Cordubae in praesidio, idem facere. Cassius, his rebus incensus, mouet castra, & postero die Segouiam ad flumen Silicense uenit. Ibi habita concione, militum tentat animos: quos cognoscit, non sua, sed Caesaris absentis caussa, sibi fidissimos esse, nullumq. periculum deprecaturos, dum per eos Caesari prouincia restitueretur. Interim Thorius ad Cordubam ueteres legiones adducit: ac, ne dissensionis initium natum seditiosa militum, suaq. uideretur natura: simul, ut contra Q. Cassium, qui Caesaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, atque potentem opponeret dignitatem; Cn. Pompeio se prouintiam recuperare uelle, palam dictitabat. & forsitan etiam hoc fecerit odio Caesaris, & amore Pompeij: cuius nomen multum poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat: sed, id qua mente commotus fecerit, coniectura sciri non potest. Certe hoc prae se Thorius ferebat: milites adeo fatebantur, ut Cn. Pompeij nomen in scutis inscriptum * haberent. frequens legionibus conuentus obuiam prodit, neque tantum uirorum, sed etiam matrumfamilias, ac praetextatorum;*

depreca-

deprecatur que, ne hostili aduentu Cordubam diri perent: nam se contra Cassium sentire cum omnibus; contra Caesarem ne facere cogerentur, orare. Tantae multitudinis precibus, & lacrumis exercitus commotus, cum uideret ad Cassium persequendum nihil opus esse Cn. Pompeij nomine, & memoria, tamq. omnibus Caesarianis, quam Pompeianis, Longinum esse in odio, neque se conuentum, neque M. Marcellum contra Caesaris caussam posse perducere, nomen Pompeij ex scutis detraxerunt; Marcellum, qui se Caesaris caussam defensurum profitebatur, ducem adsciuerunt, praetoremq. appellarunt; & sibi conuentum adiunxerunt; castraq. ad Cordubam posuerunt. Cassius eo biduo circiter IV. *millia passuum a Corduba, citra flumen Baetim, in opidi conspectu loco excelso facit castra: litteras ad regem Bogudem in Mauritaniam, & ad M. Lepidum proconsulem in Hispaniam citeriorem mittit, subsidio sibi, prouidenciaeq. Caesaris caussa quam primum ueniret. Ipse, hostili modo, Cordubensium agros uastat, aedificia incendit. Cuius rei deformitate, atque indignitate, legiones, quae Marcellum sibi ducem ceperant, ad eum concurrerunt; ut in aciem educerentur, orant; priusq. confligendi sibi potestas fieret, quam cum tanta contumelia nobilissimae carissimaeq. possessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, ferro, flammaq. consumerentur. Marcellus, cum confligere miserrimum putaret, quod & uictoris, et uicti detrimentum ad eundem*

Caesarem esset redundaturum, neque suae potestatis esset, legiones Baetim transducit, atque aciem instruit. Cum Cassium contra pro castris suis, aciem instruxisse loco superiore uideret, caussa interposita, quod is in aequum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant: itaque copias reducere coepit. Cassius, quo bono ualebat, Marcellumq. infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interfecit. Cum hoc detrimento, quid transitus fluminis uitij, difficultatisq. haberet, cognitum esset, Marcellus castra Baetim transfert: crebroq. uterque legiones in aciem educit; neque tamen confligitur, propter locorum difficultates. Erat copijs pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim ueteranas legiones, multisq. proelijs expertas. Cassius fide magis, quam uirtuti legionum, confidebat. itaque, cum castra castris collata essent; & Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset; Longinus, ueritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibiq. infestis, noctu silentio ex castris proficiscitur, celeriq. itinere Vllam contendit; quod sibi fidele esse opidum credebat. Ibi adeo coniuncta ponit moenibus castra, ut et loci natura, (namque Vlla in edito monte posita est) & ipsa munitione urbis, undiq. ab oppugnatione tutus esset. hunc Marcellus insequitur, &, quam proxime potest Vllam, castra castris confert: locorumq. cognita natura,*

quo

*quo maxime rem deducere uolebat, necessitate est adductus; ut neque confligeret; cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat; neque uagari Cassium latius pateretur; ne plures ciuitates ea paterentur, quae passi erant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusq. in circuitu opidi continuatis, Vllam, Cassiumq. munitionibus clausit. Quae prius quam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit: * quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari, frumentariq. Marcellum non pateretur; magno autem impedimento, si clausus obsidione, & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus litteris Cassii acceptis, rex Bogud cum copijs uenit; adiungitq. ei legionem, quam secum adduxerat, compluresq. cohortes auxiliarias Hispanorum. namque, ut in ciuilibus dissensionibus accidere consueuit, ita temporibus illis in Hispania non nullae ciuitates rebus Cassii studebant, plures Marcello fauebant. Accedit cum copijs Bogud ad dexteriores Marcelli munitiones. pugnatur utrimque acriter, crebroque, ut accidit, fortuna saepe ad utrumque transferente uictoriam; nec tamen umquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex citeriore prouincia cum cohortibus legionarijs* XXXV, *magnoq. numero equitum, & reliquorum auxiliorum, uenit ea mente Vllam, ut sine ullo studio contentiones Cassii, Marcelliq. componeret. huc uenienti sine dubitatione Marcellus se credit, atque offert, Cassius contra suis se tenet praesidijs, siue eo,*

*quod plus sibi iuris deberi, quam Marcello, existimabat; siue eo, quod, ne praeoccupatus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, uerebatur. ponit ad Vllam castra Lepidus; neque habet a Marcello quidquam diuisi: ne pugnetur, interdicit: ad exeundum Cassium inuitat; fidemq. suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendum, quid ue Lepido esset credendum; neque ullum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententia; postulat, uti munitiones disiicerentur, sibiq. liber exitus daretur. * non tantum industijs factis, sed prope iam constituta opera cum complanarent, custodiaeq. munitionum essent deductae; auxilia regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regis castris, neque opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, (nam de huius conscientia dubitabatur) impetum fecerunt, compluresq. ibi milites oppresserunt. quod nisi celeriter, indignatione, & auxilio Lepidi, proelium esset diremptum; maior calamitas esset accepta. Cum iter Cassio patefactum esset; castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusq. Cordubam cum suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius proconsul ad prouinciam obtinendam uenit. de cuius aduentu ut cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumq. in hiberna distribuit: ipse, omnibus suis rebus celeriter correptis, Malacam contendit; ibiq. aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse*

prae-

praedicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret; ut amici eius dictitabant, ne per eam prouinciam minore cum dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat; ut ceteri existimabant, ne pecunia illa, ex infinitis rapinis confecta, in potestatem cuiusquam ueniret. Progressus secunda, ut hiberna, tempestate, cum in Iberum flumen, noctis uitandae caussa, se contulisset, inde, paullo uehementiore tempestate, nihilo periculosius se nauigaturum credens, profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio fluminis, in ipsis faucibus, cum neque flectere nauem propter uim fluminis, neque directam tantis fluctibus tenere posset, demersa naui periit. CVM *in Syriam Caesar ex Aegypto uenisset, atque ab iis, qui Roma uenerant ad eum, cognosceret, litterisq. urbanis animaduerteret, multa Romae male, & inutiliter administrari, neque ullam partem reip. satis commode geri; quod & contentionibus tribuniciis perniciosae seditiones orirentur; & ambitione, atque indulgentia tribunorum militum, & qui legionibus praeerant, multa contra morem, consuetudinemq. militarem fierent, quae dissoluendae disciplinae, seueritatisq. essent; eaque omnia flagitare aduentum suum uideret; tamen praeferendum* existimauit, quas in prouincias, regionesq. uenisset, eas ita relinquere constitutas, ut domesticis dissensionibus liberarentur, iura, legesq. acciperent, & externorum hostium metum deponerent. Haec in Syria, Cilicia,*

Asia

Asia celeriter se confecturum sperabat; quod hae prouinciae nullo bello premebantur. In Bithynia, ac Ponto plus oneris uidebat impendere sibi. Non enim excessisse Ponto Pharnacem audierat, neque excessurum putabat, cum secundo proelio esset uehementer inflatus, quod contra Domitium Caluinum fecerat. Commoratus fere in omnibus ciuitatibus, quae maiores sunt dignitate, praemia benemeritis & uiritim, & publice tribuit: de controuersiis ueteribus cognoscit, ac statuit reges, tyrannos, dynastas prouinciae, finitimosque, qui omnes ad eum concurrerant, receptos in fidem, condicionibus impositis prouinciae tuendae, ac defendendae dimittit & sibi, & populo R. amicissimos. paucis diebus in ea prouincia consumptis, Sex. Caesarem, amicum, & necessarium suum, legionibus Syriae praefecit; ipse eadem classe, qua uenerat, proficiscitur in Ciliciam. Cuius prouinciae ciuitates omnes euocat Tarsum: quod opidum fere totius Ciliciae nobilissimum, fortissimumq. est. ibi, rebus omnibus prouinciae, & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum non diutius moratur; magnisq. itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacae commoratus, uenit Comana, uetustissimum, et sanctissimum in Cappadocia Bellonae templum, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius deae maiestate, imperio, & potentia secundus a rege consensu gentis illius habeatur: id homini nobilissimo Nicomedi Bithynio adiudicauit: qui, re-*

gio

*gio Cappadocum genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum, mutationemq· generis, iure minime dubio, uetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat· fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum bene meritus uterque eorum de rep. esset, ne aut regni hereditas Ariaratem sollicitaret, aut heres regni terreret, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio, ac ditione esset: ipse iter coeptum simili uelocitate conficere coepit· Cum propius Pontum, finesque Gallograeciae accessisset, Deiotarus, tetrarches Gallograeciae, tunc quidem paene totius, quod ei neque legibus, neque moribus concessum esse ceteri tetrarchae contendebant, sine dubio autem rex Armeniae minoris ab senatu appellatus, depositis regijs insignibus, neque tantum priuato uestitu, sed etiam reorum habitu supplex ad Caesarem uenit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quae nulla praesidia Caesaris habuisset, exercitibus, imperijsq· in Cn. Pompeij castris * fuisset: neque enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi R· sed parere praesentibus imperijs· Contra quem Caesar, cum plurima sua commemorasset officia, quae consul ei decretis publicis tribuisset; cumq· defensionem eius, nullam posse excusationem * eius imprudentiae recipere, coarguisset; quod homo tantae prudentiae, ac diligentiae scire potuisset, quis urbem, Italiamq· teneret; ubi senatus, populusq· R· ubi resp· esset; quis deinde post L. Lentulum, C. Marcellum consul*

sul

*ſul eſſet: * ſed tamen ſe concedere id factum ſuperioribus ſuis beneficijs, ueteri hoſpitio, atque amicitiae, dignitati, aetatiq. hominis, precibus eorum, qui frequentes concurriſſent, hoſpites, atque amici Deiotari ad deprecandum: de controuerſiis tetrarcharum poſtea ſe cogniturum eſſe dixit: regium ueſtitum ei reſtituit. * legionem autem, quam ex genere ciuium ſuorum Deiotarus, natura, diſciplinaq. noſtra conſtitutam, habebat, equitatumq. omnem ad bellum gerendum* adducere iuſſit. Cum in Pontum ueniſſet, copiasq. omnes in unum locum coegiſſet; quae numero, atque exercitatione bellorum mediocres erant; (excepta enim legione* VI*, quam ſecum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus, periculisq. functam, multisq. militibus, partim difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorum, adeo deminutam, ut minus ∞ hominum in ea eſſet; reliquae erant* III*. legiones, una Deiotari, duae, quae in eo proelio, quod Cn. Domitium feciſſe cum Pharnace ſcripſimus, fuerant) legati, a Pharnace miſſi, Caeſarem adeunt; atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hoſtilis eſſet. facturum enim omnia Pharnacem, quae imperata eſſent. maximeq. commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Caeſarem Pompeio dare uoluiſſe; cum Deiotarus, qui dediſſet, tamen ei ſatisfeciſſet. Caeſar reſpondit, ſe fore aequiſſimum Pharnaci, ſi, quae polliceretur, repraeſentaturus eſſet. monuit autem, ut ſolebat, mitibus uerbis legatos,*

gatos, ne aut Deiotarum ſibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non miſiſſent: nam ſe neque libentius facere quidquam, quam ſupplicibus ignoſcere; neque prouinciarum publicas iniurias condonare ijs poſſe, qui non fuiſſent in ſe officioſi: id ipſum, quod commemoraſſent, officium utilius Pharnaci fuiſſe, qui prouidiſſet, ne uinceretur, quam ſibi, cui dij immortales uictoriam tribuiſſent: itaque ſe magnas, & graues iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negotiati eſſent, quoniam in integrum reſtituere non poſſet, concedere Pharnaci, nam neque interfectis amiſſam uitam, neque exſectis uirilitatem reſtituere poſſe; quod quidem ſupplicium grauius morte ciues Romani ſubiſſent. Ponto uero decederet confeſtim; familiasq. publicanorum remitteret; ceteraq. reſtitueret ſocijs ciuibusq. Romanis, quae penes eum eſſent: ſi feciſſet, iam tunc ſibi* mitteret munera, ac dona, quae, bene rebus geſtis, imperatores ab amicis accipere conſueſſent. miſerat enim Pharnaces coronam auream. His reſponſis datis, legatos remiſit. At Pharnaces, omnia liberaliter pollicitus; cum feſtinantem, ac properantem Caeſarem ſperaret libentius etiam crediturum ſuis promiſſis, quam res pateretur, quo celerius, honeſtiusq. ad res magis neceſſarias proficiſceretur, nemini enim erat ignotum, plurimis de cauſſis ad urbem Caeſarem reuocari) lentius agere, decedendi diem poſtulare longiorem, pactiones interpone-*

re,

*re, in summa frustrari coepit. Caesar, cognita calliditate hominis, quod alijs temporibus natura facere consueuerat, tunc necessitate ferit adductus, ut celerius omnium opinione manum confereret. Zela est opidum in Ponto, *positu ipso, ut in plano loco, satis munitum. tumulus enim naturalis, uelut manu factus, excelsiore undique fastigio sustinet murum. circumpositi sunt huic opido magni, multiq. intercisi uallibus colles: quorum editissimus unus, qui, propter uicto; iam Mithridatis, & infelicitatem triarij, detrimentumq. exercitus nostri, superioribus locis, atque itineribus paene coniunctis opido, magnam in illis partibus habet nobilitatem. nec multo longior millibus passuum III. abest ab Zela. hunc locum Pharnaces, ueteribus paternorum felicium castrorum * refectis operibus, copijs omnibus suis occupauit. Caesar, cum ab hoste millia passuum V. castra posuisset; uideretq. eas ualles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras: si modo ea loca hostes priores non coepissent, quae multo erant propiora regis castris; aggerem comportari iubet intra munitiones. Quo celeriter collato, proxima nocte, uigilia quarta, legionibus omnibus expeditis, impedimentisq. in castris relictis, prima luce, non opinantibus hostibus, eum ipsum locum cepit, in quo Mithridates secundum proelium aduersus triarium fecerat. huc omnem comportari aggerem e castris, seruitiaq. agi iussit; ne quis ab opere miles discederet; cum, spa-*

tio

*tio non amplius ∞ passuum, intercisa uallis castra hostium diuideret ab opere incepto Caesaris castrorum. Pharnaces, cum id repente prima luce animaduertisset, copias suas omnes pro castris instruxit, quas, interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebat instrui Caesar, uel ad opus suum tardandum, quo plures in armis tenerentur, uel ad ostentationem regiae fiduciae, ne munitione magis, quam manu, defendere locum Pharnaces uideretur: itaque deterritus non est, quo minus, prima acie pro uallo instructa, reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces, impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs, & religionibus inductus, quibus obtemperasse eum postea audiebamus; siue paucitate nostrorum, qui in armis erant, comperta, cum more operis quotidiani, magnam illam seruorum multitudinem, quae aggerem portabat, militum esse credidisset; siue etiam ueterani fiducia exercitus sui, quem cum legione XXII in acie conflixisse, & uicisse legati eius gloriabantur; simul contemptu exercitus nostri, quem pulsum a se, Domitio duce, sciebat: inito consilio dimicandi, descendere praerupta ualle coepit. cuius aliquamdiu Caesar irridebat inanem ostentationem, & eo loco militum * cohortationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus esset: cum interim Pharnaces eodem gradu, quo* in proelium descenderat, uallem adscendere aduersus arduum collem instructis copijs*

pijs

pijs coepit; Caesar, incredibili eius uel temeritate, uel fiducia motus; neque opinans, imparatusque oppressus, eodem tempore milites ab operibus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aciem instruit. cuius rei subita trepidatio magnum terrorem attulit nostris. nondum ordinibus instructis, falcatae regiae quadrigae permistos milites perturbant, quae tamen celeriter multitudine telorum opprimuntur. insequitur has acies hostium; &, clamore sublato, confligitur, multum adiuuante natura loci, plurimum deorum immortalium benignitate: qui cum omnibus casibus belli intersunt, tum praecipue eis, quibus nihil ratione potuit administrari. Magno atque acri comminus proelio facto, dextro cornu, quo ueterana legio VI. *erat collocata, initium uictoriae natum est ab ea parte, cum in procliui detruderentur hostes, multo tardius, sed tamen ijsdem dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediaq. acie, totae profligantur copiae regis. quae quam facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulsae, premebantur loci iniquitate. itaque, multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, uallem transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. at nostri, uictoria elati, subire iniquum locum, munitionesq. aggredi non dubitarunt. defendentibus autem ijs cohortibus castra, quas Pharnaces praesidio reliquerat, celeriter castris ho-*

stium

stium sunt potiti. Interfecta multitudine omni, aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugiendi, uiuus in Caesaris potestatem adductus esset. Tali uictoria toties uictor Caesar incredibili est laetitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat: eratque, subiti periculi recordatione, laetior, quod uictoria facili ex difficilimis rebus acciderat. Ponto recepto, praeda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur: legionem* VI. *decedere ad praemia, atque honores accipiendos in Italiam iubet: auxilia Deiotari domum remittit* II. *legiones cum Coelio Vintiano in Ponto reliquit. Ita per Gallograeciam, Bithyniamq. in Asiam iter facit: omniumq. earum prouinciarum de controuersiis cognoscit, & statuit: iura in tetrarchas, reges, ciuitates distribuit. Mithridatem Pergamenum, a quo rem feliciter, celeriterq. gestam in Aegypto supra scripsimus, regio genere ortum, disciplinis etiam regijs educatum, (nam eum Mithridates, rex Asiae totius, propter nobilitatem Pergamo paruulum secum asportauerat in castra, multosq. tenuerat annos) regem Bosphori constituit, quod sub imperio Pharnacis fuerat; prouinciasq. populi R. a barbaris, atque inimicis regibus, interposito amicissimo rege, muniuit. Eidem tetrarchiam, legibus Gallograecorum, iure gentis, & cognationis*

tionis adiudicauit, occupatam, & possessam paucis ante annis a Deiotaro. Neque tamen usquam diutius moratus est, quam necessitas urbanarum seditionum pati uidebatur. Rebus felicissime, celerrimeq. confectis, in Italiam celerius omnium opinione uenit

A. HIRTII; vel; OPPII;

COMMENTARIORVM DE. BELLO. AFRICANO

LIBER

AESAR, *itineribus iustis confectis, nullo die intermisso, ad* XIV. *Kal. Ian. Lilybaeum peruenit: statimq. ostendit, sese naues uelle conscendere; cum non amplius legionem tironum haberet unam, equitesq. uix* DC. *tabernacuulm secundum litus ipsum constituit, ut prope fluctus uerberaret. Hoc eo consilio fecit, ne quis morae quidquam fore speraret & ut omnes in dies, horasq. parati essent. Incidit per id tempus, ut tempestates ad nauigandum idoneas non haberet. nihilo tamen minus in nauibus remiges, militesq. continere, & nullam praetermittere occasionem profectionis; cum praesertim ab incolis eius prouinciae nunciarentur aduersariorum copiae, equitatus infinitus, legiones regiae* IV, *leuis armaturae magna uis, Scipionis legiones* X, *elephanti* CXX, *classesq. esse complures. tamen non deterrebatur, animoque, & spe confidebat. Interim in dies & naues longae adaugeri, & onerariae complures eodem concurrere, et leginoens tironum conuenire, in his ueterana legio* V, *equitum ad* II. *millia. legionibus collectis* VI, *& equitum* II. *millibus, ut quaeque prima legio uenerat, in na-*

ues longas imponebatur, equites autem in onerarias. ita maiorem partem nauium antecedere iussit, & insulam petere Aponianam, quae non abest a Lilybaeo. ibiq. commoratus, bona paucorum uendit publice: deinde Allieno praetori, qui Siciliam obtinebat, de omnibus rebus praecipit, & de reliquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ipse nauem conscendit ad* VI. *Kal. Ian. & reliquas naues statim est consecutus. ita, uento certo, celeriq. nauigio uectus, post diem quartam cum longis paucis nauibus in conspectum Africae uenit, namque onerariae reliquae, praeter paucas, uento dispersae, atque errabundae di uersa loca petierunt. Clupeam classe praeteruehitur, deinde Neapolim. complura praeterea castella, & opida non longe a mari relinquit. Postquam Hadrumetum accessit, ubi praesidium erat aduersariorum, cui praeerat C. Considius, & a Clupea secundum oram maritimam, cum equitatu Hadrumeti Cn. Piso cum Mauris circiter* III. *millibus apparuit. Ibi paullisper Caesar ante portum commoratus, dum reliquae naues conuenirent, exponit exercitum. cuius numerus in praesentia fuit peditum* III. *millium, equitum* CI. *castrisq. ante opidum positis, sine iniuria cuiusquam consedit; cohibetq. omnes a praeda. opidani interim muros armatis complent. ante portum frequentes * consident ad se defendendum. quorum numerus* II. *legionum intus erat. Caesar, circum opidum uectus, natura loci perspecta, redit*

in

*in castra · non nemo culpae eius, imprudentiaeq· assignabat, quod neque certum locum gubernatoribus perfectisque, quem peterent, praeceperat: neque, ut mos ipsius, consuetudoq· superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore, ijs perlectis, locum certum peterent uniuersi. quod minime Caesarem fefellerat · namque nullum portum terrae Africae, quo classes decurrerent, pro certo tutum ab hostium praesidio fore suspicabatur; sed fortuitu oblatam occasionem egressus aucupabatur· L. Plancus interim legatus petit a Caesare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. itaque, data facultate, litteras conscribit, & eas captiuo dat perferendas in opidum ad Considium · Quo simul atque captiuus * peruenisset, litterasque, ut erat mandatum, Considio porrigere coepisset, prius, quam acciperet ille, Vnde, inquit, istas? Tum captiuus, Venio a Caesare · Tunc Considius, Vnus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi R· deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet: litterasq· non dum perlectas, sicut erant signatae, dat homini certo ad Scipionem perferendas · Postquam, una nocte, & die ad opidum consumpta, neque responsum ullum a Considio dabatur; neque ei reliquae copiae succurrebant; neque equitatu abundabat; & ad opidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas tironum; neque primo aduentu conuulnerari exercitum uolebat; &*

opidi egregia munitio, difficilisq. ad oppugnandum erat accessus; & nunciabantur auxilia magna equitatus opidanis suppetias uenire: non est uisa ratio ad oppugnandum opidum commorandi; ne, dum in ea re Caesar esset occupatus, circumuentus a tergo ab equitatu hostium laboraret. itaque, castra cum mouere uellet, subito ex opido erupit multitudo: atque equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab Iuba ad stipendium accipiendum: castraque, unde Caesar aggressus, iter facere coeperat, occupant, & eius agmen extremum insequi coeperunt. Quae res cum animaduersa esset, subito legionarij consistunt, & equites, quamquam erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus XXX *Galli, Maurorum equitum* II. *millia loco pellerent, * urgerentq. in opidum. Postquam repulsi, & coniecti erant intra munitiones, Caesar iter constitutum ire contendit. quod cum saepius facerent; & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in opidum repellerentur: cohortibus paucis ex ueteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere coepit. ita, quanto longius ab opido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidae. interim in itinere ex opidis, & castellis legationes uenire, polliceri frumentum, paratosq. esse, quae imperasset, facere. itaque eo die castra posuit ad opi-*

dum

dum Ruſpinam Kalendis Ian. inde mouit, & peruenit ad opidum Leptin, liberam ciuitatem, & immunem. legati ex opido ueniunt obuiam: libenter ſe omnia facturos, quae uellent, pollicentur. Itaque centurionibus ad portas opidi, & cuſtodijs impoſitis, ne quis miles in opidum introiret, aut iniuriam faceret cuipiam incolae, non longe ab opido ſecundum litus facit caſtra. Eodem naues onerariae, et longae non nullae caſu aduenerunt. reliquae, ut eſt ei nunciatum, incertae locorum, Vticam uerſus petere uiſae ſunt. Interim Caeſar a mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, equitatumq. in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri uaſtarentur: aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum e nauibus exierant, ſubito equites Mauri, neque opinantibus Caeſarianis, adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, non nullos interfecerunt. latent enim in inſidijs cum equis inter conualles, & ſubito exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Caeſar interim in Sardiniam nuncios cum litteris, & in reliquas prouincias finitimas dimiſit, ut ſibi auxilia, commeatus, frumentum, ſimulatq. litteras legiſſent, mittenda curarent: exoneratisq. partim nauibus longis, Rabirium Poſtumum in Siciliam ad ſecundum commeatum accerſendum mittit. Interim cum X. nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quae deerraſſent, et ſimul mare tuendum ab hoſtibus iubet proficiſci. Item C. Sallu-

ſtium Criſpum praetorem ad Cercinnam inſulam uerſus, quam aduerſarij tenebant, cum parte nauium ire iubet; quod ibi magnum numerum frumenti eſſe audiebat. Haec ita imperabat, itaq. unicuique praecipiebat, ut, ſi fieri poſſet, nec locum ullum excuſatio haberet, nec moram tergiuerſatio. ipſe interea, ex perfugis, & incolis cognitis condicionibus Scipionis, & qui cum eo contra ſe bellum gerebant, miſerari. Regium enim equitatum in prouincia Africa Scipio alebat. tanta hominum erat dementia, ut mallent regis eſſe uectigales, quam cum ciuibus in patria in ſuis fortunis eſſe incolumes. Caeſar ad* III *non. Ian. caſtra mouet: Leptiq.* VI. *cohortium praeſidio cum Saſerna relicto, ipſe rurſus, unde pridie uenerat, Ruſpinam cum reliquis copijs conuertit: ibiq. ſarcinis exercitus relictis, ipſe cum expedita manu proficiſcitur circum uillas frumentatum; opidaniſq. imperat, ut plauſtra, iumentaq. omnia ſequantur. Itaque magno frumenti inuento numero, Ruſpinam redit. Hoc eum iccirco exiſtimo feciſſe, ne maritima opida poſt ſe uacua relinqueret, praeſidioq. firmata ad claſſis receptacula muniret. Itaque, ibi relicto* P. *Saſerna, fratre eius, quem Lepti proximo opido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in opidum quamplurima: ipſe cum cohortibus* VII, *quae ex ueteranis legionibus in claſſe cum Sulpicio, et Vatinio rem geſſerant, ex opido Ruſpina egreſſus, proficiſcitur ad portum, qui abeſt ab opido millia paſſuum* II: *ibiq. claſſem ſub ue*

ſperum

ſperum cum ea copia conſcendit · omnibus in exercitu inſcijs, & requirentibus imperatoris conſilium, magno metu, ac triſtitia ſollicitabantur. Parua enim cum copia, & ea tironum, neque omni expoſita in Africa contra magnas copias, & inſidioſae nationis, equitatumq· innumerabilem, ſe expoſitos uidebant: neque quidquam ſolatij in praeſentia, neque auxilium in ſuorum conſilio animaduertebant, niſi in ipſius imperatoris uultu, uigore, mirabiliq· hilaritate · animum enim altum, & erectum prae ſe gerebat · Huic acquieſcebant homines, & in eius ſcientia, & conſilio omnia ſibi procliuia omnes fore ſperabant · Caeſar, in nauibus una nocte conſumpta, iam caelo albeſcente, cum proficiſci conaretur, ſubito nauium pars, de qua timebat, ex errore eodem conferebatur · Hac re cognita, Caeſar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atque armatos in litore reliquos aduenientes milites exſpectare · Itaque, ſine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militum, equitumq. copijs, rurſus ad opidum Ruſpinam redit, atque, ibi caſtris conſtitutis, ipſe cum cohortibus expeditis XXX *frumentatum eſt profectus. ex eo eſt cognitum Caeſaris conſilium: illum cum claſſe nauibus onerarij, quae deerraſſent, ſubſidio ire, clam hoſtibus, uoluiſſe; ne caſu imprudentes ſuae naues in claſſem aduerſariorum inciderent: neque eam rem eos uoluiſſe ſcire, qui in praeſidijs relicti milites fuiſſent; ne, propter ſuorum paucitatem, & hoſtium multitudinem,*

nem, metu deficerent: Interim, cum iam Caesar progressus esset e castris circiter millia passuum III, *per speculatores, & antecessores equites nunciatur ei, copias hostium haud longe a se uisas. Et hercle cum eo nuncio puluis ingens conspici coeptus est. Hac re cognita, Caesar celeriter iubet, equitatum uniuersum, cuius copiam habuit in praesentia non magnam, & sagittarios, quorum paruus e castris secum exierat numerus, accersi, atque ordinatim signa se leniter consequi: ipse antecedere cum paucis armatis. Iamque, cum procul hostis conspici posset, milites in campo iubet galeari, & ad pugnam parari. quorum omnino numerus fuit* XXX. *cohortium, cum equitibus* CD, *& sagittarijs. & hostes interim, quorum dux erat Labienus, & duo Pacidij, aciem dirigunt mirabili longitudine, non peditum, sed equitum confertam: & inter eos leuis armaturae Numidas, & sagittarios pedites interposuerant: & ita condensauerant, ut procul Caesariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum ac sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant. Inter Caesar aciem dirigit simplicem, ut poterat, propter paucitatem: sagittarios ante aciem constituit: equites dextro, sinistroq. cornu opponit: & ita praecipit, ut prouiderent, ne multitudine equitatus hostium circumuenirentur. existimabat enim se cum pedestribus copijs, acie instructa, dimicaturum. Cum utrimque exspectatio fieret; neque Caesar se*remoueret; & cum suorum paucitate contra*

tra

*tra magnam uim hostium artificio magis, quam uiribus, * decertandum uideret: subito aduersariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem promouere, collesq. complecti, & Caesaris equitatum extenuare, simulq. ad circumeundum comparare se coeperunt. Caesariani equites eorum multitudinem aegre sustinebant. Acies interim mediae cum concurrere conarentur, subito ex condensis turmis Numidae leuis armaturae cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula coniiciunt. hic cum Caesariani in eos impetum fecissent; illorum equites refugiebant: pedites interim resistebant, dum equites rursus, concursu renouato, peditibus suis succurrerent. Caesar, nouo genere pugnae oblato, cum animaduerteret, ordines suorum in procurrendo turbari, (pedites enim, dum equites longius a signis persequuntur, latere nudato a proximis Numidis iaculis uulnerabantur, equites autem hostium pilum* militis cursu facile uitabant) edicit per ordines, ne quis miles a signis* IV. *pedes longius procederet. equitatus interim Labieni, suorum multitudine confisus, Caesaris paucitatem circumire conatur. equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis paullatim cedere; hostis, magis, magisq. instare. ita, puncto temporis omnibus legionariis ab hostium equitatu circumuentis, Caesarisque copiis in orbem compulsis, intra cancellos omnes coniecti pugnare cogebantur. Labienus in equo capite nudo, uersari in prima acie, simul suos*

cohor-

cohortari, non numquam legionarios Caesaris ita appellare: Quid tu, inquit, miles tiro, tam ferocules es? uos quoque iste uerbis infatuauit. in magnum mehercule uos periculum impulit. misereor uestri. Tum miles, Non sum, inquit, tiro, Labiene, sed de legione X. *ueteranus. Tum Labienus, Non agnosco, inquit, signa decumanorum. Tum miles, Iam me, quis sim, intelliges. simul cassidem de capite deiecit, ut cognosci ab eo posset; atque ita pilum uiribus contortum, dum in Labienum mittere contendit, equi grauiter aduerso pectori affixit, & ait: Labiene, decumanum militem, qui te petit, scito esse. omnium tamen animi in terrorem coniecti, & maxime tironum. circumspicere enim Caesarem, neque amplius facere, nisi hostium iacula uitare. Caesar interim, consilio hostium cognito, iubet aciem in longitudinem quammaximam porrigi, * & alternis conuersis cohortibus, ut una post alteram ante signa tenderet. ita coronam hostium dextro, sinistroq. cornu mediam diuidit; & unam partem ab altera exclusam, equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis coniectis in fugam uertit: neque longius progressus, ueritus insidias, se ad suos recipit. idem altera pars equitum peditumq. Caesaris facit. His rebus gestis, & procul hostibus repulsis, conuulneratisque, ad sua praesidia sese, ut erat instructus, recipere coepit. Interim M. Petreius, & Cn. Piso cum equitibus Numidis ∞ C electis, peditatuq. eiusdem generis satis*

grandi

*grandi, ex itinere recta subsidio suis occurrunt. At cohortes, suis ex terrore firmatis, rursusq. renouatis animis, legionarios, conuersis equitibus, * se recipientes, nouissimos adoriri; & impedire coeperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac re animaduersa, Caesar iubet signa conuerti, & medio campo redintegrari proelium. Cum ab hostibus eodem modo pugnaretur; nec comminus ad manus rediretur; Caesarisq. equites, iumentaque ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, uulneribus * defatigata ad insequendum hostem, perseuerandumq. cursum tardiorem haberent; dieiq. pars exigua iam reliqua esset: cohortibus, equitibusq. circumdatis, imperat, ut uno iactu contenderent, neque remitterent, donec ultra ultimos colles hostes repulissent; atque eorum essent potiti. itaque, signo dato, cum iam hostes languide, negligenterq. tela mitterent, subito committit cohortes, turmasq. suorum: atque puncto temporis, hostibus nullo negotio campo pulsis, post collemq. deiectis, nacti locum, atque ibi paullisper commorati, ita ut erant instituti, leniter se ad suas recipiunt munitiones: itemq. aduersarij, male accepti, tum demum se ad sua praesidia contulerunt. Interim, ea re gesta, & proelio dirempto, ex aduersarijs persugae plures ex omni hominum genere, & praeterea intercepti hostium complures equites, peditesque, ex quibus cognitum est hostium consilium, eos hac mente, & conatu uenisse, ut nouo, atque inusitato genere proelij tirones, legionarijq.*

nariјq. pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu circumuenti opprimerentur: & ita Labienum dixisse pro concione; tantam sese multitudinem auxiliorum aduersarijs subministraturum, ut etiam cedendo in ipsa uictoria fatigati uincerentur, atque a suis superarentur: quippe non illorum sibi confideret, primum, quod audierat Romae legiones ueteranas dissentire, neque in Africam uelle transire, deinde, quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset: maxima autem auxilia haberet Numidarum, equitumq. leuis armaturae. Praeterea ex fuga, proelioq. Pompeiano, quos secum a Brundisio transportauerat, equites Germanos, Gallosque, ibiq. postea ex Hybridis libertinis, seruisq. conscripserat, armauerat, equoq. frenato uti condocuerat. praeterea regia auxilia, elephantes CXX, *equitatusq. innumerabilis. deinde legiones conscriptae ex cuiusque modi generis amplius* XII *millibus. Hac spe, atque ea audacia inflamatus Labienus cum equitibus Gallis, Germanisq.* DCCC, *Numidarum sine frenis* IIX. *millibus, praeterea Petreiano auxilio adhibito equitibus* ∞ C, *peditum ac leuis armaturae quater tantis sagittarijs; ac funditoribus, hippotoxotisq. compluribus, his copijs pridie non. Ian. post diem tertium, quam Africam attigit, in campis planissimis, purissimisq. ab hora diei quincta usque ad solis occasum est decertatum. In eo proelio Petreius grauiter ictus ex acie recessit. Caesar*

ſar interim caſtra munire diligentius, praeſidia firmare maioribus copijs, uallumq. ab opido Ruſpina uſque ad mare deducere, & a caſtris alterum eodem; quo tutius ultro, citroq. commeare, auxiliaq. ſine periculo ſibi ſuccurrere poſſent: tela, tormentaq. ex nauibus in caſtra comportare, remigum partem ex claſſe, Gallorum, Rhodiorumq. epibatarumq. armare, & in caſtra euocare; uti, ſi poſſet, eadem ratione, qua aduerſarij, leuis armatura intericta inter equites ſuos interponeretur. ſagittarijſq. ex omnibus nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuiuſq. generis ductis in caſtra compluribus, frequentabat ſuas copias. audiebat enim Scipionem poſt diem tertium eius diei, quo proelium factum erat, appropinquare, copias ſuas cum Labieno, & Petreio coniungere. cuius copiae legionum IIX. *& equitum* IV. *millium eſſe nunciabantur. officinas ferrarias inſtruere; ſagittasque, & tela uti fierent complura, curare, glandes fundere, ſudes comparare; litteras in Siciliam, nunciosq. mittere, ut ſibi crates, materiemq. congererent ad arietes, cuius inopia in Africa eſſet: praeterea ferrum, * plumbumq. mitteretur: etiam animaduertebat, frumento ſe in Africa niſi * importato uti non poſſe: priore enim anno, propter aduerſariorum delectus, quod ſtipendiarij aratores milites eſſent facti, meſſem non eſſe factam: praeterea ex omni Africa frumentum aduerſarios in pauca opida, & bene munita comportaſſe. omnemq. regionem Africae exinaniſſe frumento: opida, praeter*

pauca,

pauca, quae ipsi suis praesidijs tueri poterant, reliqua dirui, atque deleri; & eorum incolas intra sua praesidia coegisse commigrare, agros desertos ac uastatos esse. Hac necessitate Caesar coactus, priuatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum* in sua praesidia congesserat; &* eo parce utebatur. Opera interim ipse quotidie circumire, &* alternas cohortes in statione habere propter hostium multitudinem. Labienus saucios suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris* Hadrumetum deportari. naues interim Caesaris onerariae errabundae male uagabantur, incertae locorum, atque castrorum suorum: quas singulas scaphae aduersariorum complures adortae incenderant, atque expugnauerant. Hac re nunciata Caesari, classes circum insulas, portusq. disposuit; quo tutius commeatus supportari possent. M. Cato interim, qui Vticae praeerat, Cn. Pompeium filium multis uerbis, assidueq. obiurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater, istius aetatis cum esset, animaduertisset, remp. ab audacibus, sceleratisq. ciuibus oppressam, bonosque, aut interfectos, aut exsilio multatos, patria, ciuitateq. carere; gloria, & animi magnitudine elatus, priuatus, * atque adolescentulus, paterni exercitus reliquijs collectis, paene oppressam funditus, & deletam Italiam, urbemq. Romanam in libertatem uindicauit: idemque Siciliam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. Quibus*

ex

ex rebus sibi eam dignitatem, quae est per gentes clarissima, notissimaque, conciliauit; adolescentulusque, atque eques Romanus, triumphauit. at que ille, non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis clientelis, nominisq. claritate praeditus, in remp. est ingressus. tu contra, & patris nobili tate, & dignitate, & per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaq. praeditus, non ne eniteris, & proficisceris ad paternas clientelas, auxilium tibi, reiq. publicae, atque optimo cuique efflagita tum? His uerbis hominis grauissimi incitatus adolescentulus, cum nauiculis cuiusq. modi generis que XXX, *inibi, paucis rostratis, profectus ab* Vti ca est in Mauritaniam, regnumq. Bogudis est ingressus: expeditoq. exercitu, numero seruorum, li berorum* II. *millium, cuius partem inermem, par tem armatam habuerat, ad opidum Ascurum acce dere coepit: in quo opido praesidium fuit regium. Pompeio adueniente, opidani usque eo passi propius eum accedere, donec ad ipsas portas ac murum appropinquaret, subito eruptione facta, prostratos, perterritosq. Pompeianos in mare passim, nauesq. compulerunt. Ita, re male gesta, Cn. Pom peius filius naues inde auertit, neque postea litus attigit; classemq. ad insulas Baleares uersus conuertit. Scipio interim cum ijs copijs, quas paullo ante demonstrauimus, Vticae grandi praesidio reli cto, profectas, primũ Hadrumeti castra ponit; dein de, ibi paucos dies commoratus, noctu itinere facto,*

cum Petreij, & Labieni copijs se coniungit; atque, unis castris factis, III millia passuum longe considunt. Equitatus interim eorum circum Caesaris munitiones uagari, atque eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra uallum progressi essent, excipere, & ita omnes aduersarios intra munitiones continere. quare Caesariani graui annona sunt conflictati; ideo quod nondum neque ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus supportatus erat; neque per anni tempus in mari classes sine periculo uagari poterant; neque amplius millia passuum VI. terrae Africae quoquo uersus tenebant; pabuliq. inopia premebantur. Qua necessitate coacti uterani milites, equitesque, qui multa terra, mariq. bella confecissent, & periculis inopiaq. tali saepe essent conflictati, alga e littore collecta, & aqua dulci elota, & ita iumentis esurientibus data, uitam eorum producebant. Dum haec ita fierent, rex Iuba, cognitis Caesaris difficulatibus, copiarumq. paucitate, non est uisum dari spatium conualescendi, augendarumq. eius opum. itaque, comparatis equitum magnis, peditumque copijs, subsidio suis, egressus e regno, ire contendit. P. Sitius interim, & rex Bogud, coniunctis suis copijs, cognito regis Iubae egressu, propius eius regnum copias suas admouere: Cirtamque, opidum eius regni opulentissimum, adorti, paucis diebus pugnando capiunt, & praeterea duo opida Getulorum, quibus cum condicionem ferrent, ut opido excederent, idq. sibi uacuum transderent, condicionemq.

repu-

*repudiassent, postea ab eis capti, interfectiq. sunt omnes. inde progressi, agros opidaq. uexare non desistunt. Quibus rebus cognitis, Iuba, cum iam non longe Scipione, atque eius ducibus abesset, capit consilium, satius esse, sibi, suoq. regno subsidio ire, quam, dum alios adiuturus proficisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraque re expelleretur. itaque rursus se recepit, atque auxilia a Scipione etiam abduxit, sibi, suisq. rebus timens; elephantisq. XXX. relictis, suis finibus, opidisq. suppetias profectus est. Caesar, cum de suo interim aduentu dubitatio in prouincia esset; neque quisquam crederet ipsum, sed *aliquem legatum cum copijs in Africam uenisse; conscriptis litteris circum prouinciam, omnes ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim nobiles homines ex suis opidis profugere, & in castra Caesaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbitate, crudelitateq. commemorare coeperunt. quorum lacrumis, querellisq. Caesar commotus, * cum antea constitisset in statiuis castris, aestate inita cunctis copijs, auxilijsq. coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere instituit; litterisq. celeriter in Siciliam ad Allienum, & Rabirium Postumum conscriptis, & per Catascopum missis, ut sine* mora, aut ulla excusatione hiemis, uentorumque, exercitus sibi quamcelerrime transportaretur, Africam prouinciam perire, * funditusq. euerti a suis inimicis: quod nisi celeriter socijs foret subuentum, praeter ipsam Africam terram nihil, ne*

tectum quidem, quo se reciperent, ab illorum scelere, insidijsq. reliquum futurum. atque ipse in tanta erat festinatione, & exspectatione, ut postero die, quam misisset litteras, nunciumq. in Siciliam, classem, exercitumq. morari diceret, noctes, diesq. oculos, mentemq. ad mare dispositos, directosq. haberet. nec mirum. animaduertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi, trucidarique, opida, castellaq. dirui, diserique, principesq. ciuitatum aut interfici, aut in catenis teneri, liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi; his se miseris suamq. fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem esse non posse. milites interim in opere exercere, castra munire, turres, castella facere, molesq. iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condocefacere instituit. II instruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quae quasi aduersariorum locum obtineret, & contra eorum frontem aduersam lapillos minutos mitteret: deinde in ordinem elephantos constituit. post illos autem aciem suam instruxit, nt, cum ab aduersarijs lapides mitti coepissent, & elephanti perterriti se ad suos conuertissent, rursus a sua acie lapidibus missis eos conuerterent aduersum hostem: quod aegre, tardeq. fiebat. audere enim elephanti multorum annorum doctrina, usuq. uetusto uix edocti, tamen communi periculo in aciem producuntur. Dum haec ad Ruspinam ab utrisque ducibus administrantur, C. Virgilius Petronius, qui*

qui Thapſo, opido maritimo, praeerat, cum anim aduertiſſet naues ſingulas cum exercitu Caeſaris, incertas locorum, atque caſtrorum ſuorum, uagari, occaſionem nactus, nauim, quam ibi habuit actuariam, complet militibus, & ſagittarijs: eidem ſcaphas de nauibus adiungit; ac ſingulas naues Caeſarianas conſectari coepit: & cum, plures adortus, pulſus, fugatusq. inde diſceſſiſſet, nec tamen deſiſteret periclitari, ſorte incidit in nauem, in qua erant duo Titi Hiſpani, adoleſcentes, tribuni legionis V, *quorum patrem Caeſar in ſenatum legerat, & cum his T. Salienus, centurio legionis eiuſdem, qui M. Meſſallam legatum obſederat Meſſanae, et ſeditioſiſſima oratione apud eum eſt uſus, idemq. & pecuniam, & ornamenta triumphi Caeſaris retinenda, & cuſtodienda, curauerat, & ob has cauſſas timebat ſibi. hic, propter conſcientiam peccatorum ſuorum, perſuaſit adoleſcentibus, ne repugnarent, ſeſe. Virgilio, tranſderent. itaque, deducti a Virgilio ad Scipionem, cuſtodibus tranſditi, & poſt diem* III. *ſunt interfecti. Qui cum ducerentur ad necem, petiſſe dicitur maior Titus a centurionibus, uti ſe priorem, quam fratrem, interficerent; idq. ab eis facile impetraſſe, atque ita eſſe interfectos. Turmae interim equitum, quae pro uallo in ſtationibus eſſe ſolebant, ab utriſque ducibus quotidie * mutuis proelijs inter ſe pugnare non intermittunt. non numquam etiam Germani, Galliq. Labieniani cum Caeſaris equitibus, fide*

data, inter se colloquebantur. Labienus interim cum parte equitatus Leptim opidum, cui praeerat Saserna cum cohortibus III, oppugnare, ac ui irrumpere, conabatur: quod a defensoribus propter egregiam munitionem opidi, et tormentorum multitudinem facile, & sine periculo defendebatur. quod ubi eius facere equitatus saepius non intermittebat; & cum forte ante portam turma densa adstitisset; scorpione accuratius misso, atque eorum decurione percusso, & ad decumanam defixo, reliqui, perterriti, fuga se in castra recipiunt. Quo facto postea sunt deterriti opidum tentare. Scipio interim fere quotidie non longe a suis castris passibus CCC instruere aciem, ac maiore diei parte consumpta, rursus se in castra recipere. Quod cum saepius fieret, neque ex Caesaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet; despecta patientia Caesaris, exercitusq. eius, uniuersis copijs productis, elephantisq. turritis XXX ante aciem instructis, quam latissime potuit porrecta equitum, peditumq. multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe a Caesaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Caesar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quiq. pabulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia uallum petierant, quaeq. ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modesteque, sine tumultu, aut terrore se recipere, atque in opere consistere: equitibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut usque eo locum obtinerent, in*

quo

*quo paullo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quod si propius accederetur, quamhonestissime se intra munitiones reciperent. alij quoque equitatui edicit, uti quisque suo loco paratus, armatusq. praesto esset. at haec non ipse per se coram, cum de uallo perspecularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in praetorio sedens, per speculatores, & nuncios imperabat, quae fieri uolebat. animaduertebat enim, quamquam magnis essent copijs aduersarij freti, tamen saepe a se fugatis, pulsis, perterritisq. & concessam uitam, & ignota peccata. quibus rebus numquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaq. animi uictoriae fiducia, ut castra sua adoriri auderent. praeterea ipsius nomen, auctoritasq. magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. tum egregiae munitiones castrorum, & ualli, fossarumq. altitudo, et extra uallum styli caeci, mirabilem in modum consiti, * uel sine defensoribus aditum aduersarijs prohibebant. scorpionum, catapultarum, ceterorumq. telorum, quae ad defendendum solent parari, magnam copiam habebat. atque haec propter exercitus sui praesentis paucitatem, & tirocinium praeparauerat: non hostium ui, & metu commotus. sapientem se, timidumq. hostium opinioni praebebat. neque iccirco copias, quamquam erant paucae, tironumque, non educebat in aciem, quod uictoriae suorum diffideret: sed referre arbitrabatur, cuiusmodi uictoria esset futura. turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisq. exer*

 citibus

citibus deuictijs, tot tam claris uictoris partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ea fuga collectis, se cruentam adeptum existimari uictoriam. itaque constituerat, gloriam, exsultationemq. eorum pati, donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in secundo commeatu occcurrisset. Scipio interim, paullisper, ut ante dixi, in eo loco commoratus, ut quasi despexisse Caesarem uideretur, paullatim reducit suas copias in castra; &, concione aduocata, de terrore suo, desperationeq. exercitus Caesaris uerba facit; &, cohortatus suos, uictoriam propriam se eis breui daturum pollicetur. Caesar iubet milites rursus ad opus redire, &, per caussam munitionum, tirones in labore defatigare non intermittit: interim Numidae, Getuliq. diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim, quod ipsi, maioresq. eorum beneficio C. Marij usi fuissent, Caesaremq. eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim non intermittunt. quorum ex numere electis hominibus, illustriores Getulos, litteris ad suos ciues datis, cohortatus, ut, manu facta, se, suosq. defenderent, & ne suis inimicis, aduersarijsq. dicto audientes essent, mittit. Dum haec ad Ruspinam fiunt, legati ex Acilla, ciuitate libera, etiam undique ad Caesarem ueniunt; seq. paratos, quaecumque imperasset, & libenti animo facturos pollicentur: tantum orare, & petere ab eo, ut sibi praesidium daret, quo tutius id, & sine periculo, facere possent: se & frumentum, &,

quaecumque res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile a Caesare impetratis, praesidioq. dato, C. Messium, aedilicia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis, Considius Longus, qui Hadrumeti cum II· *legionibus, & equitibus* DCC *praeerat, celeriter, ibi parte praesidij relicta, cum* IIX· *cohortibus Acillam ire contendit. Messius, celerius itinere confecto, prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim, cum ad urbem cum copijs acessisset, & animaduertisset praesidium Caesaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominum, rursus Hadrumetum se recipit: deinde, paucis post diebus, equestribus copijs a Labieno adductis, rursus Acillitanos, castris positis, obsidere coepit. Per id tempus C. Sallustius Crispus, quem paucis ante diebus missum a Caesare cum classe demonstrauimus, Cercinnam peruenit. cuius aduentu C. Decius, quaestorius uir, qui ibi cum grandi familiae suae praesidio praeerat commeatui, paruulum nauigium nactus conscendit, ac se fugae commendat. Sallustius interim praetor, a Cercinnatibus receptus, magno numero frumenti inuento, naues onerarias, quarum ibi satis magna copia fuit, complet, atque in castra ad Caesarem mittit. Allienus interim proconsul e Lilybaeo in naues onerarias imponit legiones* XIII, *&* XIV, *& equetes Gallos* DCCC, *funditorum, sagittariorumq.* ∞, *ac secundum commeatum*

meatum in Africam mittit ad Caesarem: quae naues, uentum secundum nactae, IV. die in portum ad Ruspinam, ubi Caesar castra habuerat, incolumes peruenerunt. ita Caesar, duplici laetitia, ac uoluptate uno tempore auctus, frumento, auxilijsque, tandem suis exhilaratis animo, atque leuata sollicitudine, deponit legiones; equitesq. ex nauibus egressus, iubet ex languore, nauseaq. reficere; dimissos in castella, munitionesq. disponit. Quibus rebus Scipio, quiq. cum eo essent comites mirari, & requirere C. Caesarem: qui ultro consuesset bellum inferre, ac lacessere proelio, subito commutatum non sine magno consilio suspicabantur. itaque, ex eius patientia in magnum timorem coniecti, ex Getulis duos, quos arbitrabantur suis rebus amicissimos, magnis praemijs, pollicitationibusq. propositis, pro perfugis speculandi gratia in Caesaris castra mittunt. qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo uerba proloqui. Potestate facta, Saepenumero, inquiunt, imperator, complures Getuli, qui sumus clientes C. Marij, & propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione IV. & VI. ad te uoluimus, in tuaq. praesidia confugere; sed, custodijs equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. nunc, data facultate, pro speculatoribus missi a Scipione, ad te cupidissime uenimus, ut perspiceremus, num quae fossae, aut insidiae elephantis ante castra, portasq. ualli factae essent; simulq.*

ſimulq· conſilia ueſtra contra eaſdem beſtias, comparationemq· pugnae cognoſceremus, atque ei renunciaremus· Qui collaudati a Caeſare, ſtipendioq· donati, ad reliquos perfugas deducuntur. quorum orationem celeriter ueritas comprobauit· namque poſtero die ex legionibus ijs, quas Getuli nominauerunt, milites legionarij complures a Scipione in caſtra Caeſaris perfugerunt· Dum haec ad Ruſpinam geruntur, M· Cato, qui Vticae praeerat: delectus quotidie libertinorum, Afrorum, ſeruorum denique, & cuiuſque modi generis hominum, qui modo per aetatem arma ferre poterant, habere, atque ſub manum Scipionis in caſtra ſubmittere non intermittit· legati interim ex opido Tiſdro, in quo tritici modia millia CCC comportata fuerant, a negotiatoribus Italicis, aratoribusq. ad Caeſarem uenere; quantaq· copia frumenti apud ſe ſit, docent; ſimulq. orant, ut ſibi praeſidium mittat, quo facilius & frumentum, & copiae ſuae conſeruentur· Quibus Caeſar in praeſentia gratias agit; praeſidiumq· breui tempore ſe miſſurum dixit; cohortatusq· ad ſuos ciues iubet proficiſci· P· Sitius interim, cum copijs Numidiae fines ingreſſus, caſtello in montis loco munito locato, in quod Iuba, belli gerendi gratia, & frumentum, & res ceteras, quae ad bellum uſui ſolent eſſe, comportauerat, ui expugnando, eſt potitus. Caeſar, poſtquam legionibus ueteranis II· equitatu, leuiq· armatura copias ſuas ex ſecundo commeatu auxerat, naues VI· onerarias*

ſtatim

ſtatim iubet Lilybaeum ad reliquum exercitum tranſportandum proficiſci: ipſe VI · *Kal · Febr·circiter uigilia prima; imperat, ſpeculatores, apparitoresq· omnes ut ſibi praeſto eſſent· itaque, omnibus inſcijs, neque ſuſpicātibus, uigilia tertia iubet omnes legiones* * *ex caſtris educi, atque ſe conſequi ad opidum Ruſpinam uerſus, in quo ipſe praeſidium habuit, et quod primum ad amicitiam eius acceſſit · inde paruulam* * *procliuitatem digreſſus, ſiniſtra parte campi, propter mare legiones educit· hic campus mirabili planicie patet millia paſſuum* XV · *quem iugum ingens a mari ortum, neque ita praealtum, uelut theatri efficit ſpeciem: in hoc iugo colles ſunt excelſi pauci; in quibus ſingulae turres, ſpeculaeq·ſingulae perueteres erant collocatae: quarum* * *apud ultimam praeſidium, & ſtatio fuit Scipionis· Poſtquam Caeſar ad iugum, de quo docui, adſcendit;* * *atque in unumquemque collem turres, caſtellaq· facere* * *coepit; atque ea minus ſemihora efficit; & poſtquam non ita longe ab ultimo colle, turriq· fuit, quae proxima fuit caſtris aduerſariorum, in qua docui eſſe praeſidium, ſtationemq· Numidarum; paulliſper* * *commoratus; perſpectaq· natura loci, equitatu in ſtatione diſpoſito, legionibus opus attribuit; brachiumq· medio iugo ab eo loco, ad quem peruenerat, uſque ad eum, unde egreſſus erat, iubet dirigi, ac muniri · quod poſtquam Scipio, Labienuſq· animaduerterunt, equitatu omni ex caſtris educto, acieq· equeſtri inſtructa, a ſuis munitionibus*

circiter

circiter passus ∞ progrediuntur, pedestremq· copiam in secunda acie, minus passus CD *· a castris suis, constituunt· Caesar in opere milites adhortari, neque aduersariorum copijs moueri· iam, cum non amplius* * *passuum ∞* D *inter hostium aciem, suasq· munitiones esse animaduertisset; intellexissetq· ad impediendos milites suos, & ab opere depellendos hostem propius accedere; necesseq· haberet legiones a munitionibus deducere; imperat turmae Hispanorum, ut ad proximum collem propere accurrerent, praesidium inde deturbarent, locumq· caperent; eodemq· iubet leuis armaturae paucos consequi subsidio· qui missi celeriter, Numidas adorti, partim uiuos capiunt, non nullos equites fugientes conuulnerauerunt, locoq· sunt potiti· Postquam id Labienus animaduertit, quo celerius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui prope totum dextrum cornu auertit, atque suis fugientibus suppetias ire contendit· Quod ubi Caesar conspexit, Labienum ab suis copijs longius abscessisse; equitatus sui alam sinistram ad intercludendos hostes immisit· Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur, uilla permagna,* IV *· turribus exstructa, quae Labieni prospectum impediebat, ne posset animaduertere, ab equitatu Caesaris se intercludi· itaque non prius uidit turmas Iulianas, quam suos caedi a tergo sensit· ex qua re subito in terrorem conuerso equitatu Numidarum, recta in castra fugere contendit· Galli, Germanique, qui restiterant, ex superiore loco, & post*

tergum

tergum circumuenti, fortiterq. resistentes conciduntur uniuersi. Quod ubi legiones Scipionis, quae pro castris erant instructae, animaduerterunt: metu, ac terrore obcaecatae, omnibus portis in sua castra fugere coeperunt. Postea, Scipione, eiusq. copijs campo, collibusq. exturbatis, atque in castra compulsis, cum receptui Caesar cani iussisset, equitatumq. omnem intra suas munitiones recepisset, campo purgato, animaduertit mirifica corpora Gallorum, Germanorumque, qui partim eius auctoritatem erant ex Gallia secuti, partim, pretio, pollicitationibusq. adducti, ad eum se contulerant, nonnulli qui ex Curionis proelio capti, conseruatiq. parem gratiam in fide parienda praestare uoluerant. horum corpora, mirifica specie, amplitudineque, caesa toto campo, ac postrata diuerse iacebant. His rebus gestis, postero die Caesar ex omnibus praesidijs cohortes deducit, atque omnes suas copias in campo instruxit. Scipio, suis male acceptis, occisis, uulneratisque, intra suas continere se munitiones coepit. Caesar, instructa acie, secundum infimas iugi radices, propius munitiones leniter accessit. iamq. minus ∞ passuum ab opido Vzita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae; cum Scipio, ueritus, ne opidum amitteret, unde aquari, reliquisq. rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copijs, quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantisq. turritis interpositis, armatisque, suppetias ire contendit.*

*tendit. Quod ubi Caesar animaduertit, arbitra-
tus, Scipionem, ad dimicandum paratum, ad se
certo animo uenire, in eo loco, quem paullo ante
commemoraui, ante opidum consistit, suamq. a-
ciem mediam eo opido texit. dextrum sinistrumq.
cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti
aduersariorum constituit. Cum iam prope solis
occasum Caesar exspectauisset, neque ex eo loco,
quo constituerat, Scipionem progredi propius se
animaduertisset, locoq. se magis defendere, si res
coegisset, quam in campo comminus consistere au
dere; non est uisa ratio propius accedendi eo die ad
opidum; quoniam ibi praesidium grande Numida
rum esse cognouerat, hostesq. mediam aciem suam
opido texisse; sibiq. difficile factu esse intellexit,
simul & opidum uno tempore oppugnare, & in a-
cie in cornu dextrum, & sinistrum, ex iniquiore lo
co, pugnare, praesertim cum milites a mane diei,
ieiuni, sub armis stetissent defatigati. itaque, re-
ductis suis copijs in castra, postero die propius eo-
rum aciem instituit exporrigere munitiones. In-
terim Considius, qui Acillam, & IIX. cohortes
stipendiarias Numidis, Getulisq. obsidebat, ubi
C. Messius cohortibus praeerat, diu, multumq.
expertus, magnisq. operibus saepe admotis, & ijs
ab opidanis incensus, cum proficeret nihil, subito
nũcio de equestri proelio allato commotus, frumen
to, cuius in castris copiam habuerat, incenso, ui-
no oleo, ceterisq. rebus, quae ad uictum parari
solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, de-*

seruit;

seruit; atque, itinere per regnum Iubae facto, copias cum Scipione partitus, Hadrumetum se recepit. Interea ex secundo commeatn, quem a Sicilia miserat Allienus, nauis una, in qua fuerat Q. Commius, & L. Ticida eques Romanus, ab residua classe, cum errauisset, delataq. esset uento ad Thapsum, a Virgilio scaphis, nauiculisq. actuarijs excepta est, & ad Scipionem deducta. Item altera nauis triremis ex eadem classe, errabunda, ac tempestate ad Aegimurum delata, a classe Vari, & M. Octauij est capta; in qua milites ueterani cum uno centurione, & non nulli tirones fuerunt: quos Varus asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Scipionem. qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constiterunt; Non uestra, inquit, sponte uos, certo scio, sed illius scelerati uestri imperatoris impulsu, & imperio coactos, ciues, & optimum quemque nefarie consectari. quos quoniam fortuna in nostram detulit potestatem, si id, quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoque defenditis, certum est uobis uitam, & pecuniam, donare. quapropter, quid sentiatis, proloquimini. Hac habita oratione, Scipio, cum existimasset pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actum iri, potestatem ijs dicendi fecit. Ex eis centurio legionis XIV, Pro tuo, inquit, summo beneficio, Scipio, tibi gratias ago, (non enim imperatorem te appello) quod mihi uitam, incolumitatemque, belli iure capto, polliceris. & forsan isto uterer beneficio, si non ei

summum

summum scelus adiungeretur. Ego ne contra Caesarem, imperatorem meum, apud quem ordinem duxi, eiusq. exercitum, pro cuius dignitate, uictoriaq. amplius XXXVI *annis depugnaui, aduersus, armatusq. consistam? neque ego istud facturus sum; & te magnopere, ut de negotio desistas, adhortor. contra cuius enim copias contendas, si minus antea expertus es, licet nunc cognoscas? elige ex tuis cohortem unam, quam putas esse firmissimam, & constitue contra me. ego autem ex meis commilitonibus, quos nunc in tua tenes potestate, non amplius* X. *sumam. tunc ex uirtute nostra intelliges, quid ex tuis copijs sperare debeas. Postquam haec centurio praesenti animo aduersus opinionem eius est locutus; ira* * *percitus Scipio, atque animi dolore incensus, annuit centurionibus, quid fieri uellet; atque ante pedes centurionem interfecit; reliquosq. ueteranos a tironibus iubet secerni. Abducite, inquit, istos, nefario scelere contaminatos; & caede ciuium saginatos. sic extra uallum deducti sunt, & cruciabiliter interfecti. tirones autem iubet inter legiones dispertiri, & Commium cum Ticida in conspectum suum prohibet adduci. Qua ex re Caesar commotus, eos, quos in stationibus cum longis nauibus apud Thapsum custodiae caussa esse iusserat, ut suis onerarijs, longisq. nauibus praesidio essent, ob negligentiam ignominiae caussa dimittendos ab exercitu, grauissimumq. in eos edictum proponendum curauit. Per id tempus fere*

*Caesaris exercitui res accidit incredibilis auditu. namque, * uirgiliarum signo confecto, circiter uigilia secunda noctis, nimbus cum saxorum grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non, more superiorum imperatorum, in hibernis exercitum continebat, sed in tertio, quartoq. die procedendo, propiùsq. hostem accedendo, castra communiebat; opereq. faciendo, milites se circumspiciendi non habebant facultatem. Praeterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut, praeter ipsum militem, & arma, neque uas, neque mancipium, neque ullam rem, quae usu militi esse consueuit, in naues imponi pateretur. in Africam autem non modo sibi quidquam non acquisierant, aut parauerant; sed etiam, propter annonae caritatem, ante parta consumpserant. Quibus rebus attenuati, opido per quam pauci sub pellibus acquiescebant. reliqui, ex uestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, corijsq. contectis, * permanebant. itaque, subito imbre, grandineq. consecuta, grauati pondere, tenebris, aquaq. omnes subruti, disiectiq. nocte intempesta, ignibus exstinctis, rebusq. ad uictum pertinentibus * corruptis, per castra passim uagabantur, scutisq. capita contegebant. Eadem nocte* v. *legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim Iuba, de equestri proelio Scipionis certior factus, euocatusq. ab eodem litteris, praefecto Sabura cum parte exercitus contra Sitium relicto,*

licto, ne secum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Scipionis a terrore Caesaris cum III. *legionibus, equitibusq. frenatis* CC, *Numidis sine frenis, peditibusq. eius armaturae grandi numero, elephantisq.* XXX *egressus e regno ad Scipionem est profectus. Postquam ad eum peruenit, castris regijs seorsum positis, cum eis copijs, quae commemoraui, haud ita longe a Scipione consedit. Erat in castris Caesaris superiori tempore magnus terror; &, exspectatione copiarum regiarum, exercitus eius* * *magis suspensione animi ante aduentum Iubae commouebatur. Postquam uero castra castris contulit, despectis eius copijs, omnem terrorem deponit. ita, quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem praesens dimiserat. quo facto facile fuit* * *intellectu, Scipioni additum animum, fiduciamq. regis aduentu. nam postero die uniuersas suas, regisq. copias cum elephantis* L X *productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit; ac paullo longius progressus a suis munitionibus, haud ita diu commoratus, se recepit in castra. Caesar, postquam animaduertit Scipioni auxilia fere, quae exspectasset, omnia conuenisse, neque moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copijs progredi coepit, & brachia protinus ducere, & castella munire, propiusq. Scipionem capiendo loca excelsa occupare contendit. aduersarij, magnitudine copiarum confisi, proximum collem occupauerunt, atque ita longius sibi progrediendi eripuerunt*

runt facultatem · eiuſdem collis occupandi gratia Labienus conſilium ceperat; &, quo propiore loco fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conuallis, ſatis magna latitudine, altitudine praerupta, crebris locis ſpeluncae in modum ſubrutis: quae erant tranſeunda Caeſari ante, quam ad eum collem, quem capere uolebat, perueniretur: ultraq. eam conuallem oliuetum uetus, crebris arboribus condenſum. Hic cum Labienus animaduertiſſet, Caeſarem, ſi uellet eum locum occupare, prius neceſſe conuallem, oliuetum tranſgredi; eorum locorum peritus, in inſidijs cum parte equitatus, leuiq. armatura conſedit: & praeterea poſt montem, collemq. equites in occulto collocauerat; ut, cum ipſe ex improuiſo legionarios adortus eſſet, ex colle ſe equitatus oſtenderet, & re duplici perturbatus Caeſar, eiusq. exercitus neque retro regrediundi, neque ultra procedendi oblata facultate, circumuentus concideretur. Caeſar, equitatu ante praemiſſo, inſcius inſidiarum, cum ad eum locum ueniſſet, abuſi, ſiue obliti praeceptorum Labieni, ſiue ueriti, ne in foſſa ab equitibus opprimerentur, rari, ac ſinguli de rupe prodire, & ſumma petere collis. Quos Caeſaris equites conſecuti partim interfecerunt, partim uiuis ſunt potiti. deinde protinus collem petere contenderunt, atque eum, decuſſo Labieni praeſidio, celeriter occupauerunt. Labienus cum parte equitum uix fuga ſibi peperit ſalutem. Hac re per equites geſta, Caeſar legionibus opera diſtribuit, atque in eo colle,

*colle, quo erat potitus, caſtra muniuit · deinde ab ſuis maximis caſtris per medium campum, e regione opidi Vzitae, quod inter ſua caſtra, & Scipionis in planicie poſitum erat, tenebaturq. a Scipione duo brachia inſtituit duci, & ita erigere, ut ad angulum dextrum, ſiniſtrumq· eius opidi conuenirent · * is hac ratione opus inſtruebat, ut, cum propius opidum copias admouiſſet, oppugnareq· coepiſſet, tecta latera ſuis munitionibus haberet, ne, ab equitatus multitudine circumuentus, ab oppugnatione deterrerentur · Praeterea, quo facilius colloquia fieri poſſent, & ſi quid perſugere uellent, id quod antea ſaepe accidebat magno cum eorum periculo, tum facile, & ſine periculo fieret. uoluit etiam experiri, cum propius hoſtem acceſſiſſet, haberet ne in animo dimicare · Accedebat etiam ad reliquas cauſſas, quod is locus depreſſus erat, puteiq· ibi non nulli fieri poterant · aquatione enim longa, & anguſta utebatur · Dum haec opera, quae ante dixi, fiebant a legionibus, interim pars aciei ante opus inſtructa ſub hoſte ſtabat · equites barbari, leuisq· armatura, proelijs minutis comminus dimicabant · Caeſar ab eo opere cum iam ſub ueſperum copias in caſtra reduceret, magno incurſu, cum omni equitatu, leuiq· armatura, Iuba, Scipio, Labienus, in legionarios impetum fecerunt· equites Caeſariani, *ex ui uniuerſae, ſubitaeq· hoſtium multitudinis pulſi, parumper ceſſerunt · quae res aliter aduerſarijs cecidit· namque Caeſar, ex medio itinere copijs redu-*

*ctis, equitibus suis auxilium tulit. Equites autem, aduentu legionum animo addito, conuersis equis in Numidas cupide insequentes, dispersosq. impetum fecerunt, atque eos conuulneratos usque in castra regia repulerunt, multosq. ex ijs *interfecerunt. quod ni in noctem proelium esset coniectum; puluisq. uento flatus omnium prospectibus offecisset: Iuba cum Labieno capti in potestatem Caesaris uenissent; equitatusq. cum leui armatura funditus ad internecionem deletūs esset. Interim incredibiliter ex legionibus, IV, & VI. Scipionis milites diffugere, partim in castra Caesaris, partim in quam quisque poterat legionem peruenire. itemq. equites Curiani, diffisi Scipioni, eiusq. copijs, complures se eodem conferebant. Dum haec circum Vzitam ab utrisque ducibus administrantur, legiones duae, IX. & X, ex Sicilia nauibus onerarijs profectae, cum iam non longe a portu Ruspinae abessent, conspicatae naues Caesarianas, quae in statione apud Thapsum stabant, ueriti, ne in aduersariorum, ut insidiandi gratia ibi commorantium, classem inciderent, imprudentes uela in altum dederunt; ac, diu, multumq. iactati, tandem, multis post diebus siti, inopiaq. confecti, ad Caesarem peruenerunt. Quibus legionibus expositis, memor in Italia pristinae licentiae militari, ac rapinarum certarum hominum, paruulam modo caussulam nactus Caesar, quod Auienus tribunus mil. X. legionis nauem commeatu familia sua, atque iumentis occupauisset, neque*

que

*que militum unum ab Sicilia ſuſtuliſſet; poſtero die de ſuggeſtu, conuocatis omnium legionum tribunis, centurionibusque, maxime uellem, inquit, homines ſuae petulantiae, nimiaeq. libertatis aliquando finem feciſſent, meaeq. lenitatis, modeſtiae, patientiaeq. rationem habuiſſent. ſed, quoniam ipſi ſibi neque modum, neque terminum conſtituunt, quo ceteri diſſimiliter ſe gerant; egomet ipſe documentum more militari conſtituam C. * Auiene, quod in Italia milites populi R. contra remp. inſtigaſti; rapinasq. per municipia feciſti; quodq. mihi reiq. pub. inutilis fuiſti; & pro militibus tuam familiam iumentaq. in naues impoſuiſti: tuaq. opera, militibusq. tempore neceſſario reſp. caret. ob eas res, ignominiae cauſſa, ab exercitu meo te remoueo; hodieq. ex Africa abeſſe, &, quantum potes, proficiſci iubeo. itemq. te, A. Fontei, quod tribunus mil. ſeditioſus, malusq. ciuis fuiſti, ab exercitu dimitto. * T. Alliene, M. Tiro, C. Cluſiane, cum, ordines in meo exercitu, beneficio, non uirtute, conſecuti, ita uos geſſeritis, ut neque bello fortes, neque pace boni, aut utiles fueritis; et magis in ſeditione, concitandisq. militibus, aduerſariorum noſtrorum imperatoris, quam pudoris, modeſtiaeq. fueritis ſtudioſiores; indignos uos eſſe arbitror, qui in meo exercitu ordines ducatis; miſſosq. facio, et, quantum poteſtis, abeſſe ex Africa iubeo. Itaque transdidit eos centurionibus; &, ad ſingulos non amplius ſingulis additis ſeruis, in naui imponendos ſeparatim curauit. Getuli inter-*

im perfugae, quos cum litteris, mandatisq. a Caesare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt: quorum auctoritate facile adducti, Caesarisq. nomine persuasi, a rege Iuba desciscunt; celeriterq. cuncti arma capiunt; contraq. regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, Iuba, distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copijs, quas contra Caesarem adduxerat, VI. cohortes in fines regni sui mittit, quae essent praesidio contra Getulos. Caesar, brachijs perfectis, promotisq. eo usque, ut telum ex opido abijci non posset, castra munit: balistis, scorpionibusq. crebris ante frontem castrorum, contraq. opidum collocatis, defensores muri deterrere non intermittit: eoq. V. legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores, notissimiq. conspectum amicorum, propinquorumq. efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quae res quid utilitatis haberet, Caesarem non fallebat. namq. Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumq. praefecti, (quorum patres cum Mario ante meruerant, eiusq. beneficio agris, finibusq. donati, post Sullae uictoriã sub Hiempsalis regis erant potestate dati)* occasione capta, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calonibusq. suis circiter ∞ perfugiunt in Caesaris castra, quae erant in campo proximo Vzitae locata. Quod postquam Scipio, quiq. cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo essent, fere per id tempus M. Aquinium cum C. Saserna colloquentem uiderunt. Scipio mittit ad Aquinium,*

*nium, Nil attinere, eum cum aduerſarijs colloqui,
*cum nihilo minus eius ſermonem nuncius ad ſe re
ferret, diceretque, ut reliqua, quae uellet, *perage
ret· uiator poſtea ab Iuba ad eum eſt miſſus, qui dice
ret audiēte Saſerna, Vetat te rex colloqui· Quo nun
cio perterritus, diſceſſit, et dicto audiens fuit regi·
uſu ueniſſe hoc ciui Romano miror, & ei, qui a po
pulo R· honores accepiſſet, incolumi patria, fortu
nisq· omnibus, Iubae barbaro potius obedientem
fuiſſe, quam aut Scipionis obtemperaſſe nuncio,
aut, caeſis eiuſdem partis ciuibus, incolumem re-
uerti malle· Atque etiam ſuperbius Iubae factum
non in M· Aquinium, hominem nouum, paruum
que ſenatorem, ſed in Scipionem, hominem illa fa
milia, dignitate, honoribusq· praeſtantem· nam,
cum Scipio ſagulo purpureo ante regis aduentum
uti ſolitus eſſet, dicitur Iuba cum eo egiſſe, non o-
portere illum eodem uti ueſtitu, atque ipſe utere-
tur· itaque factum eſt, ut Scipio ad album ſeſe ue
ſtitum transferret, & Iubae, homini ſuperbiſſimo,
inertiſſimoque, obtemperaret· Poſtero die uni-
uerſas omnium copias de caſtris omnibus dedu-
cunt; & *ſupercilium quoddam excelſum nacti,
non longe a Caeſaris caſtris aciem conſtituunt; at-
que ibi conſiſtunt· Caeſar item producit copias,
celeriterque, ijs inſtructis, ante ſuas munitiones,
quae erant in campo, *conſtituit; ſine dubio exiſti
mans, ultro aduerſarios, cum tam magnis copijs,
auxilijsq· regis eſſent praediti, promptiusq. proſi-
luiſſent, ante ſe concurſuros, propiusq· ſe acceſſu-
ros·*

*ros. & equo circumuectus, legionesq. cohortatus, ſigno dato acceſſum hoſtium aucupabatur. ipſe enim a ſuis munitionibus longius ſine ratione non procedebat, quod in opido Vzita, quod Scipio tenebat, hoſtium erant cohortes armatae. Eidem autem opido ad dextrum latus eius cornu erat oppoſitum. uerebaturque, ne, ſi pruetergreſſus eſſet, ex opido eruptione facta, ab latere eum adorti conciderent. praeterea haec quoque eum cauſſa tardauit, quod erat locus quidam perimpeditus ante aciem Scipionis, quem ſuis impedimento ad ultro occurrendum fore exiſtimabat. Non arbitror eſſe praetermittendum, quemadmodum exercitus utriuſque fuerunt in aciem inſtructi. Scipio hoc modo aciem direxit. Collocabat in fronte ſuas, et Iubae legiones; poſtea autem Numidas in ſubſidiaria acie, ita extenuatos, & in longitudinem directos, ut procul ſimplex eſſe acies * a legionarijs militibus uideretur. in cornibus autem duplex eſſe exiſtimabatur: elephantos dextro, ſiniſtroq. cornu collocauerat, aequalibus inter eos interuallis interiectis. poſt autem elephantos armaturas leues, Numidasq. ſubſtituerat * auxiliares. equitatum frenatum uniuerſum in ſuo dextro cornu diſpoſuerat. ſiniſtrum enim cornu opido Vzita claudebatur, neque erat ſpatium equitatus explicandi. * propterea Numidas, leuisq. armaturae infinitam multitudinem ad dexteram partem ſuae aciei oppoſuerat, fere interiecto non minus ∞ paſſuum ſpatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusq.*

giusq· ab aduersariorum, suisq· copijs promouebat: id hoc consilio, ut, cum acies II· *inter se concurrissent initio certaminis, paullo longius eius equitatus circumuectus ex improuiso clauderet multitudine sua exercitum Caesaris, atque perturbatum iaculis configeret· Haec fuit ratio Scipionis eo die proeliandi· Caesaris, atque acies hoc modo fuit collocata, ut ab sinistro eius cornu ordiar, & ad dextrum perueniam.* habuit legionem* IX, VII·*in sinistro cornu,* XXX, XXXIX, XIII, XIV· XXIIX, XXVI· *in media acie: ipsum autem dextrum cornu, secundam aciem fere, in earum legionum parte cohortium collocauerat. Praeterea ex tironum legionibus paucas adiecerat· Tertiam autem aciem in sinistrum suum cornu contulerat, & usque ad aciei suae mediam legionem porrexerat, & *ita collocauerat, uti sinistrum suum cornu triplex esset· id eo consilio fecerat, quod suum dextrum latus munitionibus adiuuabatur; sinistrum autem, equitatus hostium multitudini resistere posset· eodemq· suum omnem contulerat equitatum; &, quod ei parum confidebat, praesidio his equitibus legionem* V· *praemiserat· leuemq· armaturam inter equites interposuerat· Sagittarios uarie passimque, locis certis, maximeq· in cornibus collocauerat· Sic utrorumque exercitus instructi, non plus passuum* CCC· *interiecto spatio, quod forte ante id tempus acciderat nmquam, quin dimicaretur, a mane usque ad horam* X· *diei perstiterunt· Iamque Caesar dum exercitum re-*

ducere

ducere intra munitiones suas coepisset: subito universus equitatus ulterior Numidarum, Getulorumq. sine frenis ad dextram partem se mouere; propiusq. Caesaris castra, quae erant in colle, se conferre coepit. frenati autem Labieni equites in loco permanere, legionesq. distinere: cum subito pars equitatus Caesaris cum leui armatura contra Getulos iniussu, ac temere longius progressi, paludemq. transgressi, multitudinem hostium sustinere pauci non potuerunt; leuiq. armatura deserti, ac pulsi, conuulneratique, uno equite amisso, multis equis sauciјs, leuis armaturae XXVI. *occisis, ad suos refugerunt. Quo secundo equestri proelio facto, Scipio laetus in castra nocte copias reduxit. quod proprium gaudium bellantibus fortuna tribuere non decreuit. namque postero die Caesar cum parte equitatus sui Leptim, frumenti gratia, misit. in itinere praedatores equites Numidas, Getulosq. ex improuiso adorti circiter centum partim occiderunt, partim uiuorum potiti sunt. Caesar interim quotidie legiones in campum deducere, atque opus facere, uallumque, & fossam per medium campum ducere, aduersariorumq. excursionibus* iter officere non intermittit. Scipio item munitiones contra facere, et in* iugo, ne a Caesare excluderetur, approperare. Ita duces utrique & in operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus, proelijs inter se quotidie dimicabant. Interim Varus classem, quam antea Uticae, hiemis gratia, subduxerat, cognito legionis*

VII.

VII, & IIX· *ex Sicilia aduentu, celeriter deducit; ibiq· Getulis remigibus, epibatisq· complet; insidiandiq·*gratia progressus, Hadrumetum cum* IV. *nauibus peruenit· Cuius aduentus inscius Caesar, L· Cispium cum classe* XXVII *nauium ad Thapsum uersus in stationem , praesidij gratia commeatus sui, mittit: itemq· Q· Aquilam cum* XIII· *nauibus longis Hadrumetum eadem de caussa praemittit. Cispius, quo erat missus, celeriter peruenit·* Aquila, tempestate iactatus, promontorium superare non potuit; atque, angulum quendam tutum a tempestate nactus, cum classe se longius a prospectu remouit· reliqua classis in salo ad Leptim, egressis remigibus, passimq· in litore uagantibus, partim in opido, uictus sui mercandi gratia, progressis, uacua a defensoribus stabat· Quibus rebus, Varus, ex perfugis cognitis, occasionem nactus, uigilia secunda, * Hadrumeto ex Cothone egressus, primo mane Leptim uniuersa classe uectus, naues onerarias, quae longius a portu in salo stabant, incendit, & pentiremes duas, uacuas a defensoribus, nullo repugnante coepit· Caesar interim celeriter per nuncios in castris, cum opera circuiret, certior factus, quae aberant a portu millia passuum* VI, *equo admisso, omissis omnibus rebus, celeriter peruenit Leptim: ibiq· moratus, omnes ut se naues consequerentur, primo ipse nauigiolum paruum conscendit; in cursu Aquilam, multitudine nauigiorum perterritum, atque trepidantem, nactus, hostium classem*

sequi

ſequi coepit. Interim Varus, celeritate Caeſaris, audaciaq. motus, cum uniuerſa claſſe, conuerſis nauibus, Hadrumetum uerſus fugere contendit. Quam Caeſar in millibus paſſuum IV. conſecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus ſuis epibatis, atque etiam hoſtium cuſtodibus CXXX in ea naue captis, triremem hoſtium proximam, quae in repugnando erat commorata, onuſtam remigum, epibatarumq. cepit. reliquae naues hoſtium promontorium ſuperarunt, atq. Hadrumentum in Cothonem ſe uniuerſae contulerunt. Caeſar eodem uento promontorium ſuperare non potuit; atque, in ſalo in anchoris ea nocte commoratus, prima luce Hadrumetum accedit; ibiq. nauibus onerarijs, quae erant extra Cothonem, incenſis, omuibusq. reliquis alij aut ſubductis, aut in Cothonem compulſis, paulliſper commoratus, ſi forte uellent claſſe dimicare, ruiſus ſe recepit in caſtra. in ea naue captus eſt P. Veſtrius, eques Romanus, & P. Ligarius Afranianus; quem Caeſar in Hiſpania cum reliquis dimiſerat; & poſtea ſe ad Pompeium contulerat; inde ex proelio effugerat, in Africamq. ad Varum uenerat. Quem ob periurium, perfidiamq. Caeſar iuſſit necari. P. Veſtrio autem, quod eius frater Romae pecuniam imperatam numerauerat, & quod ipſe ſuam cauſſam Caeſari probauerat, ſe Naſidij claſſe captum, cum ad necem duceretur, beneficio Vari eſſe ſeruatum, poſtea facultatem ſibi nullam datam tranſeundi, ignouit. Eſt in Africa conſuetudo incolarum, ut in agris,

& in

& in omnibus fere uillis sub terra specus, condendi frumenti gratia, clam habeant, atque id propter bella maxime, studiumq· subitum aduentum praeparent· Qua de re Caesar certior per indicem factus, tertia uigilia legiones II. *cum equitatu mittit a castris suis millia passuum* X; *atque inde magno numero frumenti onustos recepit in castra· Quibus rebus cognitis, Labienus, progressus a suis castris millia passuum* VII *per iugum, & collem, per quem Caesar pridie iter fecerat, ibi castra duarum legionum facit; atque ipse quotidie existimans Caesarem eadem saepe frumētandi gratia commeaturum, cum magno equitatu, leuiq· armatura insidiaturus, locis idoneis consedit· Caesar interim, de insidijs Labieni ex perfugis certior factus, paucos dies ibi commoratus, dum hostes quotidiano instituto, saepe idem faciendo, in negligentiam adducerentur, subito mane imperat porta Decumana legiones se* IIX *ueteranas cum parte equitatus sequi: atque, equitibus praemissis, neque opinantes insidiatores subito, in conuallibus latentes, leui armatura concidit circiter* D; *reliquos in fugam turpissimam coniecit· Interim Labienus cum uniuerso equitatu fugientibus suis suppetias occurrit. cuius uim multitudinis cum equites pauci Caesariani iam sustinere non possent, Caesar instructas legiones hostium copijs ostendit· Quo facto, perterrito Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes· Postero die Iuba Numidas eos, qui, loco amisso, fuga se receperant in castra, in*

cruce

cruce omnes suffixit. Caesar interim, quoniam frumenti inopia premebantur, copias omnes in castra conducit; atque in praesidio Lepti, Ruspinae, Acillae relicto, Cispio, Aquilaeq. classe transdita, ut alter Hadrumetum, alter Thapsum mari obsiderent, ipse, castris incensis, IX. noctis uigilia, acie instructa, impedimentis in sinistra parte collocatis, ex eo loco proficiscitur, & peruenit ad opidum Agar; quod a Getulis saepe antea oppugnatum, summaq. ui per ipsos opidanos erat defensum. ibi in campo castris unis positis, ipse frumentatum circum uillas cum parte exercitus profectus, magno inuento hordei, olei, uini, fici numero, pauco tritici, atque recreato exercitu, rediјt in castra. Scipio interim, cognito Caesaris discessu, cum uniuersis copiјs per iugū Caesarem subsequi coepit; atque ab eius castris millia passuum VI, longe trinis castris dispartitis copiјs, consedit. Opidum erat Zetta, quod aberat a Scipione millia passuum X, ad eius regionem, & partem castrorum collocatum, a Caesare autem diuersum, ac remotum, quod erat ab eo longe millia passuum XIIX. huc Scipio legiones II, frumentandi gratia, misit. Quod postquam Caesar ex perfugis cognouit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca, collocatis, atque ibi praesidio relicto, ipse IV. uigilia egressus praeter hostium castra proficiscitur cum copiјs, et opido potitur: legiones Scipionis comperit longius in agris frumentari: &, cum eo contendere conaretur, animaduertit copias hostium iјs legionibus

occur-

occurrere suppetias. quae res eius impetum retardauit. Itaque, capto C. Biotio Regino, equite R. Scipionis familiarissimo, qui ei opido praeerat, & P. Atrio, equite R. de conuentu Vticensi, & camelis XXII *regis adductis, praesidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere coepit ad castra. Cum iam nō longe a castris Scipionis abesset, quae eum necesse erat praetergredi; Labienus, Afraniusque, cum omni equitatu, leuiq. armatura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerunt, atque ex collibus primis exsistunt. Quod postquam Caesar animaduertit, equitibus suis hostium ui oppositis, sarcinas legionarios in aceruum iubet comportare, atque celeriter signa hostibus inferre. Quod postquam coeptum est fieri; primo impetu legionis, equitatus, & leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, et deiecta est de colle. Cum iam Caesar existimasset hostes pulsos, deterritosq. finem lacessendi facturos; & iter coeptum pergere coepisset; iterum celeriter ex proximis collibus erumpunt, atque eadem ratione, qua ante dixi in Caesaris legionarios impetum faciunt Numidae, leuisq.* armaturae, mirabili uelocitate praediti; qui inter equites pugnabant, et una, pariterq. cum equitibus accurrere, & refugere consueuerant. Cum hoc saepius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, & refugerent, stantes, propius non accederent, & singulari genere pugnae uterentur; eosq. iaculis conuulnerare satis esse crederent; Caesar intellexit, nihil aliud illos co-*

nari, nisi, ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquae nihil esset; ut exercitus eius ieiunus, qui a quarta uigilia usque ad horam X. *diei nihil gustasset, ac iumenta siti perirent. Cum iam ad solis occasum esset, & non totos* C. *passus *in horis* IV. *esset progressus, equitatu suo, propter equorum interitum, extremo agmine remoto, legiones inuicem ad extremum agmen euocabat. ita uim hostium, placide, leniterq. procedens, per legionarium militem commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum copiae dextra, sinistraq. per colles percurrere, coronaeq. in modum cingere multitudine sua Caesaris copias, pars agmen extremum insequi. Caesariani interim non amplius tres, aut quattuor milites ueterani, si se conuertissent, & pila uiribus contorta in Numidas infestos coniecissent, amplius* II. *milium ad unum terga uertebant; ac rursus ad aciem passim, conuersis equis, se colligebant, atque in spatio consequebantur, & iacula in legionarios conijciebant. Ita Caesar, modo procedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, noctis hora prima omnes suos ad unum in castris incolumes, saucijs* X. *factis, reduxit. Labienus circiter* CCC *amissis, multis uulneratis, ac defessis, instando omnibus, ad suos se recepit. Scipio interim legiones productas cum elephantis, quos ante castra in acie terroris gratia, in conspectu Caesaris collocauerat, reducit in castra. Caesar contra eiusmodi hostium genera, copias suas, non ut imperator*

exer-

exercitum ueteranum, uictoremq. maximis rebus gestis; sed ut lanista tirones gladiatores condocefacere, quo pede se reciperent ab hoste, & quemadmodum obuersi aduersarijs, & in quantulo spatio resisterent, modo procurrerent, modo recederent, comminarenturq. impetum, ac prope quo loco, & quemadmodum tela mitterent, praecipit. mirifice enim hostium leuis armatura anxium exercitum nostrum, atque sollicitum habebat: quia & equites deterrebat proelium inire, propter equorum interitum; quod eos iaculis interficiebãt; & legionarium militem defatigabant, propter uelocitatem. grauis enim armaturae miles simul atque ab his insectatus constiterat, in eosq. impetum fecerat, illi ueloci cursu facile periculum uitabant. Quibus ex rebus Caesar uehementer commouebatur: quia, quodcumque proelium, quoties erat commissum, equitatu suo, sine legionario milite, hostium equitatui, leuiq. armaturae eorum nullo modo par esse poterat. sollicitabatur autem his rebus, quod nondum hostium legiones cog gnouerat, & quonam modo sustinere se posset ab eorum equitatu, leuiq. armatura, quae erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Accedebat etiam haec caussa, quod elephantorum magnitudo, multitudoq. militum animos detinebat in terrore. cui uni rei tamen inuenerat remedium. namque elephantos in Italiam transportari iusserat: quo et miles noster speciemque, & uirtutem bestiae cognosceret, & cui parti corporis eius telum facile

adigi posset; ornatusque, ac loricatus elephantus cum esset, quae pars eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut eo tela conijcerentur; praeter ea, ut iumenta bestiarum odorem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, non reformidarent. Quibus ex rebus largiter erat consecutus: nam & milites bestias manibus pertractabant, earumq. tarditatem cognóscebāt; equitesq. in eos pila prae pilata conijciebant, atque in consuetudinem equos patiētia bestiarum adduxerat. Ob has caussas, quas supra commemoraui, sollicitabatur Caesar, tardiorque, & consideratior erat factus, & ex pristina bellandi consuetudine, celeritateq. excesserat. nec mirum. copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, locis campestribus, & contra Gallos, homines apertos, minimeq. insidiosos; qui per uirtutem, non per dolum, dimicare consueuerunt. tum autem erat ei laborandum, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia cognoscere, & quid sequi, quid uitare conueniret. itaque, quo haec celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non in uno loco contineret, sed, per caussam frumentandi, huc, atque illuc raptaret: ideo quod hostium copias ab se, suoq. uestigio, non discessuras existimabat. atque post diem III. productas accuratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra praetergressus, aequo loco inuitat ad dimicandum. Postquam eos abhorrere uidet, reducit sub uesperum legiones in castra. legati interim ex opido Vacca, quod finitimum*

fuit

fuit Vzitae, cuius Caesarem potitum esse demonstrauimus, ueniunt; petunt, & obsecrant, ut sibi praesidium mittat; se res complures, quae utiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum uoluntate, studioq. erga Caesarem transfuga suos ciues facit certiores. Iubam regem celeriter cum copijs suis, ante quam Caesaris praesidium eo perueniret, ad opidum accurrisse, atque, adueniente multitudine circumdata, eo potitum; omnibusque eius opidi incolis ad unum interfectis, dedisse opidum diripiendum, delendumq. militibus. Caesar interim, lustrato exercitu, ad XII. *kal. Apr. postero die productis uniuersis copijs, processus a suis castris millia passuum* V. *a Scipione circiter* II. *millium interiecto spatio, in acie constitit. Post quam satis, diuq. aduersarios a se ad dimicandum inuitatos, supersedere pugnae animaduertit, reducit copias. Postero die castra mouet, atque iter ad opidum Sarsuram, ubi Scipio Numidarum habuerat praesidium, frumentumq. comportauerat, ire contendit. quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, leuiq. armatura agmen eius extremum carpere coepit: atque ita lixarum, mercatorumq. qui plaustris merces portabant, interceptis sarcinis, addito animo, propius, audaciusq. accedit ad legiones; quod existimabat, milites sub onere, ac sub sarcinis defatigatos, pugnare non posse. Quae res Caesarem non fefellerat. namque expeditos ex singulis legionibus* CCC. *milites esse iusserat. itaque eos, in equitatum Labieni immissos, turmis*

suorum suppetias mittit. Tum Labienus, conuersis equis, signorum conspectu perterritus, turpissime contendit fugere, multis eius occisis, compluribus uulneratis. Milites legionarij ad sua se recipiunt signa, atque iter inceptum ire coeperunt. Labienus per iugum summum collis dextrorsus procul milites subsequi non desistit. Postquam Caesar ad opidum Sarsuram uenit, inspectantibus aduersarijs, interfecto praesidio Scipionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante P. Cornelio Scipione euocato, qui ibi praeerat, atque a multitudine circumuento, interfectoque, opido potitur; atque, ibi frumento exercitui dato, postero die ad opidum Visdram peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat cum grandi praesidio, cohorteq. sua gladiatorum. Caesar, opidi natura perspecta, atque inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus circiter millia passuum* IV, *ad aquam fecit castra; atque, inde* IV. *die egressus, redit rursus ad ea castra, quae ad Agar habuerat. Idem facit Scipio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, & potestate Iubae esse consuessent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio praesidio, legatos ad Caesarem mittunt; rem male gestam docent; petunt, orantque, ut suis fortunis praesto, quod bene meriti essent, auxilium ferret. Caesar, eorum consilio probato, M. Crispum tribunum cum cohorte, & sagittarijs, tormentisq. compluribus praesidio Thabenam mittit. Eodem*

tempo-

tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut, commeatu dato, cum signis non potuerant ante transire in Africam, ad millia IV, *equites* CD, *funditores, sagittariįq.* ∞ *uno commeatu Caesari occurrerunt. Itaque tum his copijs, & omnibus legionibus eductis, sicut erat instructus,* IIX. *millibus passuum a suis castris, ab Scipionis uero* IV. *millibus passuum, longe constitit in campo. Erat opidum infra castra Scipionis, nomine Tegea, ubi praesidium equestre circiter* CD. *habere consueuerat. eo equitatu, dextra, sinistraq. directo ab opidi lateribus, ipse, legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius fere* ∞ *passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio commorabatur, & tempus diei in otio consumebatur; Caesar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad opidum in statione erat, facere impressionem: leuemq. armaturam, sagittarios, funditoresq. eodem submittit. Quod ubi coeptum est fieri; & equis concitatis, Iuliani impetum fecissent; Pacidius suos equites exporrigere coepit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas Iulianas circumfundere, & nihilo minus fortissime, acerrimeq. pugnare. Quod ubi Caesar animaduertit,* CCC, *quos ex legionibus habere expeditos consueuerat, ex proxima legione, quae ei proelio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, saucijsque, ac*

defatigatis integros, recentioribusq. uiribus equites subministrare. Postquam equites Iuliani CD. *uim hostium, ad* IV: *millia numero, sustinere non poterant, & a leui armatura Numidarum uulnerabantur, minutatimq. *cedebant; Caesar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo facto, sui sublati uniuersi in hostes impressione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus uulneratis. insecuti per* III. *millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Caesar in horam* X *commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. in quo proelio Pacidius grauiter pilo per cassidem caput ictus, compluresq. duces, ac fortissimus quisque interfecti, uulneratiq. sunt. Postquam nulla condicione cogere aduersarios poterat, ut in aequum locum descenderent, legionumq. periculum facerent; neque ipse propius hostem castra ponere, propter aquae, paenuriam, se posse animaduerteret: aduersarios non eorum uirtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit. pridie non. Apr. tertia uigilia egressus, ab Agar* XVI *millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Virgilius cum grandi praesidio praeerat, castra ponit, opidumq. eo die circummunire coepit, locaq. idonea, opportunaq. complura praesidijs occupare; ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim, cognitis Caesaris consilijs, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus*

fidissimos

*fidissimos suis rebus Thapsitanos, & Virgilium amitteret, confestim Caesarem per superiora loca consecutus, millia passuum IIX. a Thapso binis castris consedit. Erat stagnum salinarum, inter quod, & mare, angustiae quaedam non amplius mille & quingentos passus intererant: quas Scipio intrare, & Thapsitanis auxilium ferre co nabatur: quod futurum Caesarem non fefellerat. namque pridie, in eo loco castello munito, ibiq. trino praesidio relicto, ipse cum reliquis copijs lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit. Scipio interim, exclusas ab incepto itinere, supra stagnum postero die, & nocte confecta, caelo albescente, non longe a castris, praesidioque, quod supra commemorauimus, ∞ D. passibus, ad mare uersus consedit, & castra munire coepit. Quod postquam Caesari nunciatum est, milites ab opere deductos, castris praesidio Asprenate proconsule cum legionibus II. relicto; ipse cum expedita copia in eum locum citatim contendit; classisq. parte ad Thapsum relicta, reliquas naues iubet post hostium tergum quammaxime ad litus appelli, signumq. suum obseruare; quo signo dato, subito clamore facto, ex improuiso hostibus auersis incuterent terrorem; ut perturbati ac perterriti respicere post terga cogerentur. *Quo postquam Caesar peruenit, & animaduertit aciem pro uallo Scipionis castris, elephantisq. dextro sinistroq. cornu collocatis, & nihilo minus partem militum castro non ignauiter munire; ipse, acie triplici collo*

cata,

cata, legione x, secundaq. dextro cornu, IIX, & xx. sinistro, oppositis v. legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis cohortibus contra bestias collocatis, sagittarijs, funditoribus in utriusque cornibus dispositis, leuiq. armatura inter equites interiecta, ipse pedibus circum milites concursans, uirtutesq. ueteranorum, proeliaq. superiora commemorans, blandeq. appellans, animos eorum excitabat. Tirones autem, qui numquam in acie dimicassent, hortabatur, ut ueteranorum uirtutem aemulentur, eorumq. famam, nomen, locumque, uictoria parta, cuperent possidere. itaque in circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa uallum trepidare, atque ultro, citroq. pauidos concursare, & modo se intra positas recipere, modo inconstanter, immoderateq. prodire. Cumq. idem a pluribus animaduerti coeptum esset; subito legati, euocatiq. obsecrare Caesarem, ne dubitaret signum dare; uictoriam sibi propriam a dijs immortalibus portendi. Dubitante Caesare, atque eorum studio, cupiditatiq. resistente, sibique, eruptione pugnari, non placere clamitante, & etiam atque etiam aciem sustentante, subito dextro cornu, iniussu Caesaris, tubicen, a militibus coactus, canere coepit. Quo facto, ub uniuersis cohortibus signa in hostem coepere inferri; cum centuriones pectore aduerso resisterent, uiq. continerent milites, ne iniussu imperatoris concurrerent, nec quidquam proficerent. Quod postquam Caesar intellexit, incitatis militum

tum animis resisti nullo modo posse; signo felicitatis dato, equo admisso iu hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittariiq· concita tela in elephantos frequentes iniiciunt. Quo facto, bestiae, stridore fundarum, lapidumq· perterritae, sese conuertere, & suos post se frequentes, stipatosq· proterere, & in portas ualli semifractas ruere contendunt. Item Mauri equites, qui in eodem cornu cum elephantis erant, praesidio deserti, principes fugiunt. ita, celeriter bestiis circuitis, legiones uallo hostium sunt potitae: &, pauci acriter repugnantibus interfectis, reliqui concitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non uidetur esse praetermittendum de uirtute militis ueterani V. *legionis. nam, cum in sinistro cornu elephantus, uulnere ictus, & dolore concitatus, in lixam inermem impetum fecisset, eumq· sub pede sudbitum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, uibrantique, stridore maximo premeret, atque enecaret; miles hic non potuit pati, quin se armatum bestiae offerret. quem postquam elephantus ad se telo infesto uenire animaduertit: relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum. qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum sibi uideret, gladio proboscidem, quo erat circumdatus, caedere, quantum uiribus poterat, non destitit: quo dolore adductus elephantus, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuq· conuersus ad reliquas bestias*

*ſtias ſe recepit. Interim, Thapſo qui erant prae ſidio, ex opido eruptionem porta maritima faciunt; &, ſiue ut ſuis ſubſidio occurrerent; ſiue ut, opido deſerto, fuga ſalutem ſibi pararent, egrediuntur: atque ita per mare umbilici fine ingreſſi, terram petebant: qui a ſeruis, puerisque, qui in caſtris erant, lapidibus, pilisq. prohibiti terram attingere, rurſus ſe in opidum receperunt. Interim Scipionis copiis proſtratis, paſſimq. toto campo fugientibus, confeſtim Caeſaris legiones conſequi, ſpatiumq. ſe non dare colligendi. qui poſtquam ad ea caſtra, quae petebant, perfugerunt, ut, refectis caſtris, rurſus ſeſe defenderent; ducem aliquem requirunt, quem reſpicerent, cuius auctoritate, imperioq. rem gererent. qui poſtquam aduerterunt, neminem ibi eſſe praeſidio, protinus, armis abiectis, in regia caſtra fugere contendunt. *Quo poſtquam peruenerunt, ea quoque ab Iulianis teneri uident. Deſperata ſalute, in quoddam colle conſiſtunt; atque, armis demiſſis, ſalutationem more militari faciunt. quibus miſeris ea res paruo praeſidio fuit. namque milites ueterani, ira & dolore incenſi, non modo, ut parcerent hoſti, non poterant adduci, ſed etiam ex ſuo exercitu illuſtres urbanos, quos auctores appellabant, complures aut uulnerarunt, aut interfecerunt. in quo numero fuit Tullius Rufus quaeſtorius: qui, pilo tranſiectus conſulto a milite, interiit. item Pompeius Rufus, brachium gladio percuſſus, niſi celeriter ad Caeſarem accur-*

riſſet,

uisset, interfectus esset. Quo facto, complures equites R. senatoresq. perterriti ex proelio se receperunt; ne a militibus, qui ex tanta uictoria licentiam sibi assumpsissent, immoderate peccandi impunitatis propter maximas res gestas, ipsi quoque interficerentur. itaque omnes Scipionis milites, cum fidem Caesaris implorarent, inspectante ipso Caesare, & a militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Caesar, trinis castris potitus, occisisq. hostium X. *millibus, fugatisq. compluribus, se recipit,* L. *militibus amissis, paucis saucijs in castra: ac statim ex itinere ante opidum Thapsum constitit; elephantosq.* LXIV *ornatos, armatosq. cum turribus, ornamentisq. capit, captos ante opidum instructos constituit: id hoc consilio, si posset & Virgilius, quiq. cum eo obsidebantur, rei male gestae suorum indicio a pertinacia deduci. deinde ipse Virgilium appellauit, inuitauitq. ad deditionem, suamq. lenitatem & clementiam commemorauit. quem postquam animaduertit responsum sibi non dare, ab opido recessit. postero die, diuina re facta, concione aduocata, in conspectu opidanorum milites collaudat: totumq. exercitum ueteranorum donauit praemijs, ac fortissimo cuique, ac bene merenti pro suggestu tribuit. ac statim inde digressus, C. Rebilo proconsule cum* III. *ad Thapsum legionibus, & Cn. Domitio cum* II. *Tisdrae, ubi Considius praeerat, ad obsidendum relictis, M. Messalia Vticam ante praemisso, cum equitatu*

ipse

ipſe eodem iter facere contendit. Equites interim Scipionis, qui ex proelio fugerant, cum Vticam uerſus iter facerent, perueniunt ad opidum Paradam. ubi, cum ab incolis non reciperentur, ideo quod fama de uictoria Caeſaris praecurriſſet; ui opido potiti, in medio foro lignis coaceruatis, omnibusq. rebus eorum congeſtis, ignem ſubijciunt, atque eius opidi incolas cuiuſque generis, aetatiſque, uiuos, conſtrictosq. in flammam conijciunt, atque ita acerbiſſimo afficiunt ſupplicio: deinde protinus Vticam perueniunt. Superiore tempore M. Cato, quod Vticenſibus, propter beneficium legis Iuliae, parum in ſuis partibus praeſidij eſſe exiſtimauerat, plebem inermem opido eiecerat, & ante portam, belli cauſſa, caſtris, foſſaq. paruula dumtaxat munierat, ibique, cuſtodijs circumdatis, habitare coegerat: ſenatum autem opidi cuſtodia tenebat. Eorum caſtra ij equites adorti, expugnare coeperunt, ideo quod eos partibus Caeſaris fauiſſe ſciebant, ut, eis interfectis, eorum pernicie dolorem ſuum ulciſcerentur. Vticenſes, animo addito ex Caeſaris uictoria, lapidibus, fuſtibusq. equites repulerunt. itaque, poſtquam caſtris non potuerant potiri, Vticam ſe in opidum coniecerunt; atque ibi multos Vticenſes interfecerunt; domosq. eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. Quibus cum Cato perſuadere nulla ratione quiret, ut ſecum opidum defenderent, & caede, rapinisq. deſiſterent, &, quid ſibi uellent, ſciret, ſedandae eorum importunitatis

tunitatis gratia, ſingulis HS c· diuiſit. Idem Sulla Fauſtus fecit, ac de ſua pecunia largitus eſt unaq· cum ijs ab Vtica proficiſcitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omnes Cato conuocatos, una cum ccc, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut ſeruitia manumitterent, opidumq· defenderent. Quorum cum partem aſſentire, partem animum, mentemq. perterritam, atque in fuga deſtinatam habere intellexiſſet; amplius de ea re agere deſtitit, nauesq· ijs attribuit, ut, in quas quiſque partes uellet, proficiſceretur· ipſe, omnibus rebus diligentiſſime conſtitutis, liberis ſuis L· Caeſari, qui tum ibi proquaeſtor fuerat, commendatis, & ſine ſuſpicione, uultu, atque ſermone, quo ſuperiore tempore uſus fuerat, cum dormitum iſſet, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita ſe tranſiecit. qui dum, anima nondum exſpirata, concidiſſet; impetu facto in cubiculum, ex ſuſpicione medicus, familiaresq· continere, atque uulnus crudeliſſime diuellit, atque animo praeſenti ſe interemit. Quem Vticenſes quamquam oderant partium gratia, tamen, propter eius ſingularem integritatem, & quod diſſimilimus reliquorum ducum fuerat, quodq· Vticam mirificis operibus munierat, turresq· auxerat, ſepultura afficiunt. Quo interfecto, L· Caeſar, ut aliquod ſibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, concione habita, cohortatur omnes, ut portae

aperi-

*aperirentur: se in Caesaris clementia magnam spem habere. Itaque, portis patefactis, Vtica egressus, Caesari imperatori obuiam proficiscitur. Messalla, ut erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusq. portis custodias ponit. Caesar interim, a Thapso progressus, Vscetam peruenit; ubi Scipio magnum frumenti numerum, armorum, telorum, ceterarumq. rerum cum paruo praesidio habuerat. hoc adueniens potitur: deinde Hadrumetum peruenit. Quo cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaq. considerata, Q. Ligario, C. Considij filio, qui tum ibi fuerat, uitam concessit. deinde eodem die Hadrumeto egressus, * Liuineio Regulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui in itinere fit obuius L. Caesar, subitoq. se ad genua proiecit, uitamq. sibi, nec amplius quidquam, deprecatur. cui Caesar facile, & pro sua natura, & instituto, concessit.* item Caecinae, Ceteio, P. Atio, L. Cellae patri, & filio, M. Eppio, M. Aquinio, Catonis filio, Damasippiq. liberis ex sua consuetudine tribuit; circiterq. noctem luminibus accensis Vticam peruenit, atque extra opidum ea nocte mansit. postero die mane opidum introijt; concioneq. aduocata, Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit; ciues autem Romanos negotiatores, & eos, qui inter* CCC *pecunias contulerant Varo, & Scipioni, multis uerbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, edicit: se eis*

dumtaxat

dumtaxat uitam concessurum, bona quidem eorum se uenditurum, ita tamen, ut, qui eorum bona sua redemisset, se bonorum uenditionem * *indicturum, & pecuniam, multae nomine, relaturum, ut incolumitatem retinere possent. Quibus metu exsanguibus, de uitaq. ex suo* * *promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes, cupidiq.* condicionem acceperunt: *petieruntq. a Caesare, ut uniuersis* CCC · *uno nomine pecuniam imperaret. itaque bis millies* HS *his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo R. soluerent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos praedicantes, laeti gratias agunt Caesari. Rex interim Iuba, ut ex proelio fugerat, una cum Petreio interdiu in uillis latitando, tandem, nocturnis itineribus confectis, in regnum peruenit; atque ad opidum Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges, liberosq. habebat, quo ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasq. res comportauerat, quodq. inito bello operibus maximis munierat, accedit. Quem antea opidani, rumore exoptato de Caesaris uictoria audito, ob has caussas opido prohibuerunt, quod, bello contra populum R. suscepto, in opido Zama, lignis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat; ut, si forte bello foret superatus, omnibus rebus eo coaceruatis, dehinc ciuibus cunctis interfectis, eodemq. proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse insuper interficeret, atque una cum liberis, coniugibus, ciuibus, cunctaq. gaza regia cremaretur. Post-*

quam Iuba ante portas diu, multumq. primo minis, pro imperio, egiſſet cum Zamenſibus; deinde, cum ſe parum proficere intellexiſſet, precibus quoque oraſſet, uti ſe ad ſuos deos penates ad mitterent; ubi eos in ſententia perſtare animaduertit, nec minis, nec precibus ſuis moueri, quo magis ſe reciperent; tertio petit ab eis, ut ſibi con iuges, liberosq. redderent, ut ſecum eos aſportaret. Poſtquam ſibi nihil omnino opidanos reſponſi reddere animaduertit, nulla re ab ijs impetrata, ab Zama diſcedit, atque ad uillam ſuam cum M. Petreio, paucisq. equitibus ſe confert. Zamenſes interim legatos de ijs rebus ad Caeſarem Vticam mittunt, petuntq. ab eo, uti ante, quam rex manum colligeret, ſeſeq. oppugnaret, ſibi auxilium mitteret: ſe tamen paratos eſſe, ſibi, quoad uita ſuppeteret, opidum, ſeq. ei reſeruare. legatos collaudatos Caeſar domum iubet antecedere, ac ſuum aduentum praenunciare. Ipſe, poſtero die Vtica egreſſus, cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures ad Caeſarem ueniunt, orantque, ut ſibi ignoſcat. Quibus ſupplicibus uenia data, Zamam perueniunt. Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaque, propemodum omnes regni equites Zamam perueniunt ad Caeſarem; ab eoq. ſunt metu, periculoq. liberati. Dum haec utrobique geruntur, Conſidius, qui Tiſdrae cum familia ſua, gladiatoria manu, Getulisq. praeerat, cognita caede ſuorum, Domitijq. & legio-

num

num aduentu perterritus, desperata salute, opidum deserit, seq· clam cum paucis barbaris, pecunia onustus, subducit, atque in regnum fugere contendit· quem Getuli, sui comites, in itinere, praedae cupidi, concidunt; seq· in quascumque potuere partes conferunt· C· interim Virgilius, postquam, terra, mariq· clausus, se nihil proficere intellexit, suosq· interfectos, aut fugatos, M·Catonem Vticae sibi ipsi manus intulisse, regem uagum, a suis desertum, ab omnibus aspernari, Saburam, eiusq· copias ab Sitio esse deletas, Vticae Caesarem sine mora receptum, de tanto exercitu reliquas esse nullas, quae sibi, suisq· liberis prodessent, a Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seque, & sua omnia, & opidum pro consuli transdit· Rex interim Iuba, ab omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum iam conatus esset cum Petreio, ut per uirtutem interfecti esse uiderentur, ferro inter se depugnant: atque firmior imbecilliorem, Iuba Petreium facile ferro consumpsit: deinde, ipse sibi cum conaretur gladio transiicere pectus, nec posset, precibus a seruo suo impetrauit, ut se interficeret; idq· obtinuit· P· interim Sitius, pulso exercitu Saburae, praefecti Iubae, ipsoq· interfecto, cum iter cum paucis per Mauretaniam ad Caesarem faceret, forte incidit in Faustum, Afraniumq· qui eam manum habebant, qua Vticam diripuerant, iterq· in Hispaniam tendebant· & erant numero circiter ∞ D· itaque celeriter nocturno tempore, in-

ſidijs diſpoſitis, eos prima luce adortus, praeter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditionem accipit; Afranium, & Fauſtum uiuos capit cum coniuge, & liberis. Paucis poſt diebus, diſſenſione in exercitu orta, Fauſtus, & Afronius interficiuntur. Pompeiae cum Fausti liberis Caeſar incolumitatem, ſuaq. omnia conceſſit. Scipio interim cum Damaſippo, & Torquato, & Plaetorio Ruſtiano nauibus longis diu, multumq. iactati, cum Hiſpaniam peterent, ad Hypponem regium deferuntur, ubi claſſis P. Sitij per id tempus erat. a qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. ibiq. Scipio cum ijs, quos paullo ante nominaui, interijt. Caeſar interim, Zamae auctione regia facta, bonisq. eorum uenditis, qui ciues Romani contra populum R. arma tulerant, praemijsq. Zamenſibus, qui de rege excludendo conſilium ceperant, tributis, uectigalibusq. regijs abrogatis, ex regnoq. prouincia facta, atque ibi Criſpo Salluſtio populi R. proconſule cum imperio relicto, ipſe Zama egreſſus Vticam ſe recepit. ibi bonis uenditis eorum, qui ſub Iuba, Petreioq. ordines duxerant, item Thapſitanis HS XX *millia, conuentui eorum* HS XXX *millia, Hadrumetanis* HS XXX. *millia, conuentui eorum* HS L *millia, multae nomine, imponit. ciuitates, bonaq. eorum ab omni iniuria, rapiniſq. defendit. Leptitanos, quorum ſuperioribus annis Iuba bona diripuerat, & ad ſenatum queſti per legatos,*

atque

atque arbitris a senatu datis, sua receperant, XXX · *centenis millibus ponderis olei in annos singulos multat, ideo quod initio, per dissensionem principum, societatem cum Iuba inierant, eumq. armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis, idibus Iun. Vticae classem conscendit, & post diem* III · *Carales in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium, eiusq. classem receperant, copijsq. iuuerant,* HS C *millibus multat; & pro decumis octauas pendere iubet: bonaq. paucorum uendit: & ante diem* III *Kal. Quinct. naues conscendit; & a Caralibus secundum terram prouectas, duo de trigesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam uenit*

A. HIRTII; vel, OPPII; COMMENTARIORVM DE. BELLO. HISPANIENSI LIBER

HARNACE *superato, Africa recepta, qui ex ijs proelijs cum adolescente Cn. Pompeio profugissent; cum & ulterioris Hispaniae potitus esset, dum Caesar muneribus dandis in Italia detinetur; quo facilius praesidia contra compararet Pompeius, in fidem uniuscuiusque ciuitatis confugere coepit. ita, partim precibus, partim ui, bene magna comparata manu, prouinciam uastare coepit. Quibus in rebus non nullae ciuitates sua sponte auxilia mittebant: item non nullae portas claudebant. ex quibus, si qua opida ui ceperat, cum aliquis ex ea ciuitate optime de Cn. Pompeio meritus ciuis esset, propter pecuniae magnitudinem aliqua ei inserebatur caussa, ut, eo de medio sublato, ex eius pecunia latronum largitio fieret. ita paucis commodis hoste hortato, maiores augebantur copiae. ideoq. crebris nuncijs in Italiam missis, ciuitates contrariae Pompeio auxilia sibi depostulabant. C. Caesar dictator* III, *designatus* IV, *multis itineribus ante confectis, cum celeri festinatione ad bellum conficiendum in Hispaniam conuenisset, legati Cordubenses, qui a Cn. Pompeio discesserant, Caesari obuiam ueniunt: a quibus*

bus

bus nunciabatur, nocturno tempore opidum Cordubam capi posse: quod, nec opinantibus aduersarijs eius, prouincia potitus esset: simulque, quod tabellarij a Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorem Cn. Pompeium de Caesaris aduentu facerent. Multa praeterea uerisimilia proponebant. Quibus rebus adductus, quos legatos ante exercitui praefecerat Q. Pedium, & Q. Fabium Maximum de suo aduentu facit certiores, ut, quem sibi equitatum ex prouincia fecissent, praesidio mitterent. ad quos celerius, quam ipsi opinati sunt, appropinquauit, atque ut ipse uoluit equitatum sibi praesidio habuit. Erat per idem tempus Sex. Pompeius frater, qui cum praesidio Cordubam tenebat: quod eius prouinciae caput esse existimabatur: ipse autem Cn. Pompeius adolescens Vllam opidum oppugnabat, & fere iam aliquot mensibus ibi detinebatur. Quo ex opido, cognito Caesaris aduentu, legati clam praesidio Cn. Pompeij, Caesarem cum adissent, petere coeperũt, ut sibi primo quoque tempore subsidium mitteret. Caesar eam ciuitatem omni tempore optime de populo R. meritam esse sciebat, XI. *cohortes secunda uigilia iubet proficisci, pariq. equites numero: quibus praefecit hominem eius prouinciae notum, & non parum scientem, L. Iunium Patiecum. Qui cum ad Cn. Pompeij praesidia uenisset; incidit idem temporis, ut tempestate aduersa, uehementiq. uento afflictaretur. Qua ui tempestatis ita obscurabatur, ut uix proximum cognoscere posset. Cuius in-*

commodum ſummam utilitatem ipſis praebebat. Ita, cum ad locum uenerunt, iubet binos equites in cedere, et recta per aduerſariorum praeſidia ad opidum contendere. medijsq. ex praeſidijs cum quaereretur, qui eſſent; unus ex noſtris reſpondit, ut ſileat uerbum facere: nam id temporis conari ad murum accedere, ut opidum capiant, et partim tempeſtate impediti uigiles non poterant diligentiam praeſtare, partim illo reſponſo deterrebantur. Cum ad portam appropinquaſſent; ſigno dato, ab opidanis ſunt recepti; & pedites, equitesq. clamore facto, deſpoſitis ibi partim, qui remanſere, eruptionem in aduerſariorum caſtra fecerũt. Sic illud cũm inſcientibus accidiſſet, exiſtimabat magna pars hominum, qui in ijs caſtris fuiſſent, ſe prope captos eſſe. Hoc miſſo ad Vllam praeſidio, Caeſar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: exq. itinere loricatos uiros fortes cum equitatu ante praemiſit. qui ſimul in conſpectum opidi ſe dederunt inequis, recipiuntur. Hoc a Cordubenſibus nequaquam poterat animaduerti. Appropinquantibus, ex opido bene magna multitudo ad equitatum concidendum cum exiſſet; loricati, ut ſupra ſcripſimus, ex equis deſcederunt, & magnum proelium fecerunt, ſic, ut ex infinita hominum multitudine pauci in opidum ſe reciperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, litteras fratri miſit, ut celeriter ſibi ſubſidio ueniret; ne prius Caeſar Cordubam caperet, quam ipſe illo ueniſſet. Ita Cn. Pompeius, Vlla prope capta, litteris fratris

excitus,

excitus, cum copijs ad Cordubam iter facere coepit. Caesar, cum ad flumen Baetim uenisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus corbes plenos demisit. ita, insuper ponte facto, copias ad castra tripartito transduxit. Tenebant aduersus opidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus, bipartito. Huc cum Pompeius cum suis copijs uenisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Caesar, ut eum ab opido, commeatuq. excluderet, brachium ad pontem ducere coepit. Pari idem condicione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet. ex qua contentione quotidiana minuta proelia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quae res cum ad maiorem contentionem uenisset, ab utriusque comminus pugna iniqua, dum cupidus locum student tenere, propter pontem coangustabantur, & fluminis ripis appropinquantes coangustati praecipitabantur. hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumulos tumulis exaequebant. ita diebus compluribus cupiebat Caesar, si qua condicione posset, aduersarios in aequum locum deducere, & primo quoque tempore de bello decernere. Cum animaduerteret aduersarios minime uelle, quos ideo a uia retraxerat, ut in aequum deduceret; copijs flumen transductis, noctu iubet ignes fieri magnos. ita firmissimum eius praesidium Ateguam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per uiarum angustias carra complura, multosq. lanistas

retra-

retraxit, & ad Cordubam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam oppugnare, et brachia circumducere coepit. Cuius rei Pompeio cum nuncius esset allatus, eo die proficiscitur. Cuius in aduentum, praesidij caussa Caesar complura castella occupauit, partim sub equitatu, partim ut pedestres copiae in statione, & in excubitu castris praesidio esse possent. Hic in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tempore nebula esset crassissima. itaque in illa obscuratione cum aliquot cohortibus, et equitum turmis circumcludunt Caesaris equites, & concidunt, sic, ut uix in ea caede pauci effugerent. Insequenti nocte castra sua incendit Pompeius, & trans flumen Salsum per conualles castra inter duo opida Ateguam, & Vcubim in monte constituit. Caesar in munitionibus, ceterisque, quae ad opidum oppugnandum opus fuerunt, aggerem, uineasq. agere instituit. Haec loca sunt montuosa, & natura edita ad rem militarem, quae planicie diuiduntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, ut ad flumen sint circiter passuum duo millia. ex ea regione opidi in montibus castra habuit posita Pompeius in conspectu utrorumque opidorum, neque suis ausus est subsidio uenire. aquilas habuit, & signa XIII. *legionum. sed, ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere, duae fuerunt uernaculae, quae a Trebonio transfugerant, & una facta ex colonis, quae fuerunt in his regionibus. quarta fuit Afraniana ex Africa, quam secum adduxerat. reliquae ex fugitiuis auxi-*
liares

liares consistebant. nam, de leui armatura, & equitatu, longe & uirtute, & numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. nam fere totius ulterioris Hispaniae regio, propter terrae fecunditatem, inopem, difficilemq. habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursiones omnia loca, quae sunt ab opidis remota, turribus, & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis, teguntur: simulq. in his habent speculas, &, propter altitudinem, longe, lateq. prospiciunt. Item opidorum magna pars eius prouinciae montibus fere munita, & natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus, adscensusq. habeat difficiles. ita ab oppugnationibus natura loci distinentur: ut ciuitates Hispaniae non facile ab hostibus capiantur: quod in hoc contigit bello. nam, ubi inter Ateguam, & Vcubim, quae opida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum opidorum, ab suis castris circiter millia passuum IV. Grumus est excellens natura, qui appellatur castra Postumiana. ibi praesidij caussa castellum Caesar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quod remotum erat a castris Caesaris, animaduertebat loci difficultatem, & quod flumine Salso intercludebatur, non esse permissurum Caesarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium

ſidium committendum ſe mitteret. Iſta fretus opinione, tertia uigilia profectus, caſtellum oppugnare coepit, ut laborantibus ſuccurreret. noſtri, cum appropinquaſſent, clamore repentino, telorumq. multitudine iactus facere coeperunt; uti magnam partem hominum uulneribus afficerent. Quo peracto, cúm ex caſtello repugnare coepiſſent, & maioribus caſtris Caeſari nuncius eſſet allatus, cum III. *legionibus eſt profectus, &, cum ad eos appropinquaſſet, fuga perterriti multi ſunt interfecti, complures capti: in quibus multi praeterea armis exſuti fugerunt; quorum ſcuta ſunt relata* XXC. *Inſequenti luce Arguetius ex Italia cum equitatu uenit. is ſigna Saguntinorum retulit* V. *quae ab opidanis cepit. ſuo loco perterrttus eſt, quod equites ex Italia cum Aſprenate ad Caeſarem ueniſſent. Ea nocte Pompeius caſtra incendit, & ad Cordubam uerſus iter facere coepit. Rex, nomine Indo, qui cum equitatu ſuas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduerſariorum inſequitur, a uernaculis legionarijs exceptus eſt, & interfectus. Poſtero die equites noſtri longius ad Cordubam uerſus proſecuti ſunt eos, qui commeatus ad caſtra Pompeij ex opido portabant: ex ijs capti* L. *cum iumentis, ad noſtra adducti ſunt caſtra. Eodem die Q. Marcius tribunus mil. qui fuiſſet Pompeij, ad nos transfugit. & noctis tertia uigilia in opido acerrime pugnatum eſt; ignemq. multum miſerunt, ſicut & omne genus, quibus ignis per iactus ſolitus eſt mitti. Hoc praeterito tempore,*

pore, C· Fundanius, eques R· ex castris aduersario rum ad nos transfugit· Postero die ex legione uer nacula milites sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt, se seruos esse· Cum uenirent, cogniti sunt a militibus, qui antea cum Fabio, et Pedio fue rant, & a Trebonio transfugerant· Eis ad igno scendum nulla est data facultas, & a militibus no stris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabella rij, qui a Corduba ad Pompeium missi erant, perpe ramq· ad castra nostra peruenerant, praecisis ma- nibus missi sunt facti· Pari consuetudine, uigilia secunda, ex opido ignem multum, telorumq· mul- titudinem iactando, bene magnum tempus con- sumpserunt, compluresq· uulneribus affecerunt· Praeterito noctis tempore, eruptionem in legio- nem sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterq· pugnare coeperunt, quorum uis re pressa a nostris, etsi opidani superiore loco defende bantur· L. cum eruptionem facere coepissent, ta- men uirtute militum nostrorum, qui, etsi inferio- re loco premebantur, tamen repulsi aduersarij be- ne multis uulneribus affecti in opidum se contule- runt· Postero die Pompeius ex castris suis bra- chium coepit ad flumen Salsum facere: & cum no stri equites pauci in statione fuissent a pluribus re- perti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die A· Valgius, senatoris filius, cuius frater in ca stris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, & fugit· Speculator de legio ne secunda Pompeiana captus a militibus, & in- terfectus

terfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta; quo die ad opidum capiendum accederent, sese scutum esse positurum. Qua spe non nulli, dum sine periculo murum adscendere, & opido potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere coeperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. quo facto, ab opidanis, ac si suarum partium essent, conseruati, missos fecere loricatos: quiq. praesidij caussa praepositi opido a Pompeio essent, orabant. Quibus respondit Caesar, se condiciones dare, non accipere, consueuisse. Qui cum in opidum reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emisso, pugnare pro muro toto coeperunt, propter quod fere magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarunt, quin irruptionem eo die essent facturi. ita corona circumdata, pugnatum est aliquandiu uehementissime. simulq. balista missa a nostris turrem deiecit: qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, v. deiecti sunt, & puer, qui balistam solitus erat obseruare. Eo praeterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit: neque a nostris probibitus: falsaq. illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. item insequenti die, eadem consuetudine, dum longe prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmae cum leui armatura, impetu facto, loco sunt deiectae, & propter paucitatem nostrorum equitum, simulq. leui armatura inter turmas aduersariorum protritae.

Hoc

Hoc in conspectu utrorumque castrorum gerebatur: & maiore Pompeiani exsultabant gloria, longius quod nostris cedentibus prosequi coepissent. Qui cum aliquo loco a nostris recepti essent, ut consuessent, ex simili uirtute clamore facto, aduersati sunt proelium facere. Fere apud exercitus haec est equestris proelij consuetudo: cum eques ad dimicandum, dimisso equo, cum pedite progreditur, ne quaquam par habetur. id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus uenissent; idq. in proelio animaduersum esset; complures equites descenderunt. ita exiguo tempore eques pedestre, pedes equestre proelium facere coepit; usque eo, ut caedem proxime a uallo fecerint. in quo proelio aduersariorum ceciderunt CXXIII, *complu resq. armis exsuti, multi uulneribus affecti in castra sunt redacti, nostri ceciderunt* III, *saucij* XII *pedites, & equites* V. *Eius diei insequenti tempore, pristina consuetudine, pro muro pugnari coeptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum, ignemq. nostris defendentibus iniecissent; nefandum, crudelissimumq. facinus sunt aggressi, in conspectuq. nostro hospites, qui in opido erant, iugulare, & de muro praecipites mittere, coeperunt, sicut apud barbaros: quod post hominum memoriam numquam est factum. Huius diei extremo tempore a Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggeremq. incenderent, &* III *uigilia eruptionem facerent.*

ita

ita igne, telorumq. multitudine iacta, cum bene magnam partem muri consumpsissent, portam, quae e regione, & in conspectu Pompeij castrorum fuerat, aperuerunt, copiaeq. totae eruptionem fecerunt, secumq. extulerunt calcatas ad fossas complendas, & harpagones ad casas, quae stramentis ab nostris, hibernorum caussa, aedificatae erant, diruendas, & incendendas; praeterea argentum, & uestimenta, ut, dum nostri in praeda detinerentur, illi caede facta ad praesidia Pompeij se reciperent. nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum; tamen uirtute freti repulsos, multisq. uulneribus affectos, opido represserunt, praedaque, & armis eorum sunt potiti, uiuosq. aliquos ceperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemq. tempore transfuga nunciauit ex opido, Iunium, qui in cuniculo fuisset, iugulatione opidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, & scelus fecisse: nam eos nihil meruisse, quare tali poena afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos recepissent; eosq. hospitium scelere contaminasse: multa praeterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano uenit, & apud Caesarem uerba fecit. Vtinam quidem dij immortales fecissent, tuus potius miles, quam Cn. Pompeij, factus essem; & hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, non in illius calamitate, praestarem.

tem · cuius funeſtae laudes quippe ad hanc fortu nam reciderunt, ut ciues R· indigentes praeſidij, & propter patriae luctuoſam perniciem dedamur hoſtium numero: qui neque in illius proſpera acie primam fortunam, neque in aduerſa ſecundam ob tinuimus uictoriam: qui legionum tot impetus ſuſ tentantes, nocturnis, diurnisq· operibus gladiorum ictus, telorumq· miſſus exſpectantes, uicti, & deſerti a Pompeio, tua uirtute ſuperati ſa lutem a tua clementia depoſcimus; petimusque, ut, qualem te gentibus praeſtitiſti, ſimilem in ciuium deditione praeſtes · Remiſſis legatis, cum ad portum ueniſſet Ti· Tullius, cum eum introeuntem C· Antonius inſecutus non eſſet, reuerſus eſt ad portam, & hominem apprehendit · Quod Tiberius cum fieri animaduertit, ſimulq· pugionem eduxiſſet, manum eius incidit · Ita refugerunt ad Caeſarem. Eodemq· tempore ſignifer de legione prima transfugit; & nunciauit, quo die equeſtre proelium factum eſſet, ſuo ſigno periſſe homines XXXV· *neque licere caſtris Cn· Pompeij nunciari, neque dici perijſſe quemquam · Seruus, cuius dominus in Caeſaris caſtris fuiſſet, uxoremque, & filium in opido reliquerat, dominum iugulauit, et ita clam a Caeſaris praeſidijs in Pompeij caſtris diſceſſit, & indicium glande ſcriptum miſit, per quod certior fieret Caeſar, quae in opido ad defendendum compararentur. Ita, litteris acceptis, cum in opidum reuerſi eſſent, qui mittere glandem ſcriptam ſolebant, inſequenti tempore duo*

Lusitani fratres transfugae nunciarunt, quam Pompeius concionem habuisset: quoniam opido subsidio non posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent ad mare uersum: unum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fugae ostenderent: tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad opidum ueniebant, quorum litteras Caesar opidanis obiecit, & qui uitam sibi peteret, iussit turrem ligneam opidanorum incendere: id si fecisset, ei se promisit omnia concessurum: quod difficile erat factu, ut eam turrem sine periculo quis incenderet. ita facturus de ligno, cum propius accessisset, ab opidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nunciauit, Pompeium, & Labienum de iugulatione opidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quae nostra fuisset, ab imo uitium fecit, usque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim nostram, ut superiorem, incenderunt: iccirco, quod uentum opidani secundum habuerunt. In sequenti luce materfamilias de muro se deiecit, & ad nos transilijt, dixitq. se cum familia constitutum habuisse, ut una transfugerent ad Caesarem, illam oppressam, & iugulatam. Hoc praeterea tempore tabellae de muro sunt deiectae, in quibus scriptum est inuentum. L. Minucius Caesari. Si mihi uitam tribuis, quoniam a Cn. Pompeio sum

deser-

desertus, qualem me illi praestiti, tali uirtute, & constantia futurum me in te esse praestabo. Eodem tempore opidanorum legati, qui antea exierant, Caesarem audierunt, si sibi uitam concederet, sese insequenti die opidum esse dedituros. Quibus respondit, se Caesarem esse, fidemq. praestaturum. ita, ante diem XI *Kalendarum Martij opido potitus, Imperator est appellatus. Et Pompeius, ex perfugis cum deditionem opidi factam esse scisset, castra mouit Vcubim uersus, sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se contineri coepit. Caesar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione uernacula ad nos transfugit, & nunciauit, Pompeium opidanos Vcubenses conuocasse, eisq. imperauisse, ut, diligentia adhibita, perquirerent, qui essent suarum partium, itemq. aduersariorum uictoriae fautores. Hoc praeterito tempore, in opido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstrauimus dominum iugulasse. is uiuus est combustus. Eodemq. tempore centuriones loricati* IIX. *ad Caesarem transfugerunt ex legione uernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi sunt, & saucij aliquot occiderunt ex leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi serui* III, *& unus ex legione uernacula. Serui sunt in crucem sublati, militi ceruices abscissae. Postero die equites cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos trans*

fugerunt. Et eo tempore circiter XI. *equites ad aquatores noſtros excurrerunt, non nullos interfecerunt, item alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti ſunt equites* IIX. *Inſequenti die Pompeius ſecuri percuſſit homines* LXXIV, *qui dicebantur eſſe fautores Caeſaris uictoriae; reliquos in opidum iuſſit deduci; ex quibus effugerunt* CXX, *& ad Caeſarem uenerunt. Hoc praeterito tempore, qui in opido Ategua Burſauolenſes capti ſunt, legati profecti ſunt cum noſtris, uti rem geſtam Burſauolenſibus referrent, quid ſperarent de Cn. Pompeio, cum uiderent hoſpites iugulari; praeterea multa ſcelera ab iis fieri, qui praeſidij cauſſa ab his reciperentur. Qui cum ad opidum ueniſſent, noſtri, qui fuiſſent equites R. & ſenatores, non ſunt auſi introire in opidum, praeter quam qui eius ciuitatis fuiſſent. Quorum reſponſis ultro, citroq. acceptis, & redditis, cum ad noſtros ſe reciperent, qui extra opidum fuiſſent, illi de praeſidio inſecuti, ex auerſione legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Caeſari rem geſtam detulerunt, & ſpeculatores ad opidum Ateguam miſerunt. Qui cum certum comperiſſent, legatorum reſponſa ita eſſe geſta, quemadmodum illi retuliſſent, ab opidanis concurſu facto, eum, qui legatos iugulaſſet, lapidare, & ei manus intentare coeperunt: illius opera ſe periſſe. ita, uix periculo liberatus, petijt ab opidanis, ut ei liceret legatum ad Caeſarem proficiſci: illi ſe ſatisfacturum. Poteſtate data, cum inde eſſet profectus*

fectus

fectus praesidio comparato, cum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in opidum esset receptus, iugulationem magnam facit. Principibus, qui sibi contrarij fuissent, interfectis, opidum in suam potestatem recepit. Hoc praeterito tempore, serui transfugae nunciauerunt, opidanorum bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, nisi discinctum. Iccirco, quod ex quo die opidum Ategua esset captum, metu conterritos complures profugere in Baeturiam, neque sibi ullam spem uictoriae propositam habere, &, si quis ex nostris transfugerit, in leuem armaturam conijci, eumq. non amplius XVI *accipere. Insequenti tempore Caesar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere coepit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt. nec detinentibus nostris, multis telis iniectis, complures uulneribus affecere. hic tamen,* ut ait Ennius, *nostri cessere parumper. itaque, praeter consuetudinem, cum a nostris animaduersum esset cedere centuriones, ex legione* V. *flumen transgredi duo, restituerunt aciem, acriterq. eximia uirtute plures cum agerent, ex superiore loco multitudine telorum alter eorum concidit. ita, cum is compar poelium facere coepisset, & cum undique se circumueniri animaduertisset, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis uiri casu passim audito, cum complures aduersariorum concursum face-*

rent, equites nostri transgressi interiore loco aduersarios ad uallum agere coeperunt. Ita, dum cupidius intra praesidia illorum student caedem facere, a turmis, & leui armatura sunt interclusi. Quorum nisi summa uirtus fuisset, uiui capti essent. nam & munitione praesidij ita coangustabantur, ut equites spatio intercluso uix se defendere possent. Ex utroque genere pugnae complures sunt uulneribus affecti, in quis etiam Clodius Aquitius. inter quos ita comminus est pugnatum, ut ex nostris, praeter II. *centuriones, sit nemo desideratus, gloria se efferentes. Postero die ab Soricaria utraeque conuenere copiae. nostri brachia ducere coeperunt. Pompeius, cum animaduerteret, castello se excludi Aspauia, quod ab Vcubi millia passuum* V *distat, haec res necessario uocabat, ut ad dimicandum descenderet. neque tamen aequo loco sui potestatem faciebat, sed ex Grumo excelsum tumulum capiebat, usque eo, ut necessario cogeretur iniquum locum subire. Quo facto, cum utrorumque copiae tumulum excellentem petissent, prohibiti a nostris sunt, deiectiq. planicie. Quae res secundum nostris efficiebat proelium; undique autem cedentibus aduersarijs, nostri magna in caede uersabantur. quibus mons, non uirtus, saluti fuit: qui subito tunc, nisi aduesperasset, a paucioribus nostris omni auxilio priuati essent. nam ceciderunt ex leui armatura* CCCXXIV, *ex legionarijs* CXXXIIX. *praeter quam quorum arma, & spolia sunt allata.*

ta.

ta· Ita pridie II· centurionum internicio hac aduersariorum poena est litata· Insequenti die pari consuetudine, cum ad eundem locum eius praesidium uenisset, pristino illo suo utebantur instituto· nam praeter equites nullo loco aequo se committere audebant· Cum nostri in opere essent, equitem copiae concursus facere coeperunt, simulq· uociferantibus legionarijs, cum locum efflagitarent, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egressi, & planicie in aequo loco constiterunt· Illi tamen proculdubio ad congrediendum in eum locum non sunt ausi descendere, praeter unum Antistium Turpionem, qui, fidens uiribus, ex aduersarijs sibi parem esse neminem cogitare coepit· hic, ut fertur, *Achillis, Memnonisq· congressus· Q· Pompeius Niger, eques Romanus Italicensis, ex acie nostra ad congrediendum progressus. quoniam ferocitas Antistij omnium mentes conuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositae· nam inter bellatores, principesq. dubia erat posita uictoria, ut prope uideretur finem bellandi duorum dirimere pugna· ita auidi, cupidiq· suarum quisque partium, expertorum uirorum, fautorumq· uoluntas habebatur· Quorum uirtute alacri cum ad dimicandum in planiciem se contulissent, scutorumq· laudis insignis praefulgens opus caelatum, quorum pugna esset prope profecto dirempta, nisi propter equitum concessum, ut supra demonstraui-*

mus, leui armatura praesidij caussa non longe ab opere castrorum constitissent, ut nostros equites in receptu, dum ad castra redeunt, aduersarij cupidius sunt insecuti. uniuersi clamore facto impetum dederunt. Ita metu, perterriti; cum in fuga essent, multis amissis, in castra se recipiunt. Caesar ob uirtutem turmae Cassianae donauit millia XIII, *& praefecto torques aureos* II, *& leui armaturae millia* X. *Hoc die A. Baebius, & C. Flauius, & A. Trebellius, equites Romani Astenses, argento prope tecti equites ad Caesarem transfugerunt; qui nunciauerunt, equites Romanos coniurasse omnes, qui in castris Pompeij essent, ut transitionem facerent; serui indicio omnes in custodiam esse coniectos, e quibus occasione capta, se transfugisse. Item hoc die litterae sunt deprehensae, quas mittebat Saonem Cn. Pompeius.*

S. V. G. E. V. *Etsi, prout nostra felicitas, ex sententia aduersarios adhuc propulsos habemus, tamen, si aequo loco sui potestatem facerent, celerius, quam uestra opinio est, bellum confecissem. Sed exercitum tironum non audent in campum deducere, nostrisq. adhuc freti praesidijs, bellum ducunt. nam singulas ciuitates circumsident, inde sibi commeatus capiunt. Quare & ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellum primo quoque tempore conficiam. cohortes animo habeo ad uos mittere. Profecto nostro commeatu priuati necessario ad dimicandum descendent.*

Inse-

Insequenti tempore cum nostri temere in opere distenti essent, equites in olineto, dum lignantur, interfecti sunt aliquot. Serui transfugerunt, qui nunciauerunt ad III *nonarum Martij proelium affore ad Soritiam: quo factum est, ex eo tempore metum esse magnum, & Atium Varum circum castella praeesse. Eo die Pompeius castra mouit, & circa Hispalim in olieto constitit. Caesar prius, quam eodem est profectus, luna hora circiter* VI. *uisa est. ita castris motis Vcubim praesidium, quod Pompeius reliquit, iussit, ut incenderent, & deusto opido in castra maiora se reciperent. Insequenti tempore Ventisponte opidum cum oppugnare coepisset, deditione facta, iter fecit in Carrucam, contraq. Pompeium castra posuit. Pompeius opidum, quod contra sua praesidia portas clausisset, incendit. milesque, qui fratrem suum in castris iugulasset, interceptus est a nostris, & fuste percussus. Hinc itinere facto, in campum Mundensem cum esset uentum, castra contra Pompeium constituit. Sequenti die cum iter facere Caesar eum copijs uellet, renunciatum est ab speculatoribus, Pompeium de* III. *uigilia in acie stetisse. Hoc nuncio allato, uexillum proposuit. Iccirco enim copias eduxerat, quod Versaunensium ciuitati fuissent fautores, antea litteras miserat, Caesarem nolle in conuallem descendere, quod maiorum partem exercitus tironum haberet. Hae litterae uehementer confirmabant mentes opidanorum. Ita, hac opinione fretus, tutum se facere posse existimabat,*

etenim

etenim & natura loci defendebatur, & ipsius opidi munitione, ubi castra habuit constituita. namque, ut superius demonstrauimus, loca excellentia tumulis contineri, interuallum prouinciam diuidit. Sed ratione nulla placuit taceri id, quod eo incidit tempore. planicies inter utraque castra intercedebat, circiter millia passuum v, ut auxilia Pompeij duabus defenderentur rebus, opidi excelsi, et loci natura. Hinc dirigens proxima planicies aequabatur, cuius decursum antecedebat riuus, qui ad eorum accessum summam efficiebat loci iniquitatem. nam palustri, & uoraginoso solo currebat ad dextram partem: & Caesar, cum aciem directam uidisset, non habuit dubium, quin media planicie in aequum ad dimicandum aduersarij procederent. hoc erat in omnium conspectu. Huc accedebat, ut locus illa planicie equitatum ornaret, & diei, solisq. serenitas: ut mirificum, & optandum tempus prope ab dijs immortalibus illud tributum esset ad proelium committendum. Nostri laetari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res, fortunaeq. omnium deducerentur, ut, quidquid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaque nostri ad dimicandum procedunt, id, quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen a munitione opidi ∞ passibus longius non audebant procedere, in quo sibi prope murum aduersarij constituebant. Itaque nostri procedunt. interdum aequitas loci aduersarios efflagitabat, ut tali condicione contenderent ad uictoriam.

riam.

riam. Neque tamen illi a sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab opido, discederent. Nostri pede presso proprius riuum cum appropinquassent, aduersarij patrocinari loco iniquo non defecerunt. Erat acies XIII *aquilis constituta, quae lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus* VI. *Praeterea auxiliares accedebant prope alterum tantum. Nostra praesidia* XXC *cohortibus, & IIX. millibus equitum. Ita, cum in extrema planicie iniquum in locum nostri appropinquassent, paratus hostis erat superior, ut transeundi superius iter uehementer esset periculosum. Quod cum a Caesare esset animaduersum, nequid temere culpa sua secus admitteretur, eum locum definire coepit. Quod cum hominum auribus esset obiectum, moleste, & acerbe accipiebant, se impediri quo minus proelium conficere possent. Haec mora aduersarios alacriores efficiebat, Caesaris copias timore impediri ad committendum proelium. Ita se efferentes iniquo loco sui potestatem faciebant, ut magno tamen periculo accessus eorum haberetur. Hic decumani suum locum cornu dextrum tenebant, sinistrum* III. *&* V. *legio, itemq. cetera auxilia, & equitatus. proelium, clamore facto, committitur. Hic etsi uirtute nostri antecedebant, aduersarij loco superiore defendebantur acerrime, et uehemens fiebat ab utrisque clamor, telorumq. missus concursus, sic, ut prope nostri diffiderent uictoriae. congressus enim, & clamor, quibus rebus*

bus maxime hostes conterrentur, in collatu pari erant condicione · itaque ex utroque genere pugnae, cum parem uirtutem ad bellandum contulissent, pilorum missu fixa cumulatur, & concidit aduersariorum multitudo· dextrum demonstrauimus decumanos cornu tenuisse, qui, etsi erant pauci, tamen propter uirtutem, magno aduersarios timore eorum opera afficiebant, quod suo loco hostes uehementer premere coeperunt, ut ad subsidium, ne ab latere nostri occuparentur, legio aduersariorum transduci coepta sit ad dextrum. Quae simul est mota, equitatus Caesaris sinistrum cornu premere coepit: at ij eximia uirtute proelium facere incipiunt, ut locus in acie ad subsidium ueniendi non daretur. Ita, cum clamori esset intermistus gemitus, gladiorumq· crepitus auribus oblatus, imperatorum mentes timore praepediebat· Hic, ut ait Ennius, *pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariosq. uehementissime pugnantes nostri agere coeperunt· quibus opidum fuit subsidio · ita ipsis Liberalibus fusi, fugatiq· non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi· in quo proelio ceciderunt millia hominum circiter* XXX, *& siquid amplius; praeterea Labienus, Acius Varus: quibus occisis utriusque funus est factum: itemq· equites Romani partim ex urbe, partim ex prouincia ad millia* III. *nostri desiderati ad hominum* ∞, *partim peditum, partim equitum, saucij ad* D· *aduersariorum aquilae sunt ablatae* XIII,

& signa,

& signa, & fasces. Praeterea duces belli XVII *capti sunt. Hos habuit res exitus. Ex fuga hac cum opidum Mundam sibi constituissent praesidium; nostri cogebantur necessario eos circumuallare ex hostium armis. pro cespite cadauera collocabantur, scuta, & pila pro uallo, insuper occisis, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad opidum hostium conuersa uniuersa, ut timorem, uirtutisq. insignia proposita uiderent, & uallo circumcluderentur aduersarij. ita Galli tragulis, iaculisq. opidum ex hostium cadaueribus complexi, oppugnare coeperunt. Ex hoc proelio Valerius adolescens, Cordubam cum paucis equitibus fugiens, Sex. Pompeio, qui Cordubae fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc negotio, quos equites, quod pecuniae secum habuit, eis distribuit, & opidanis dixit, se de pace ad Caesarem proficisci, & secunda uigilia ab opido discessi. Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullisq. peditibus ad nauale praesidium parte altera contendit Carteiam, quod opidum abest a Corduba millia passuum* CLXX. *Quod cum ad octauum miliarium uenisset, P. Caluicius, qui aastris antea Pompeij praepositus esset, eius uerbis nuncium mittit, cum minus belle haberet, ut mitteret lecticam, qua in opidum deferri posset. Litteris missis, Pompeius Carteiam defertur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt in domum, quo erat delatus: qui arbitrati sunt clamculum uenisse, ut ab eo, quae uellent, de bello re-*

lo requirerent. Cum frequentia conueniſſet, de lectica Pompeius eorum in fidem confugit. Caeſar ex proelio munitione circumdata, Cordubam uenit. qui ex caede eo refugerant, pontem occupauerunt. Cum eo eſſet uentum, conuiciari coeperunt, nos ex proelio paucos ſupereſſe, quo confugeremus? Ita pugnare coeperunt de ponte. Caeſar flumen tranſiecit, & caſtra poſuit. Scapula, totius ſeditionis familiae, & libertinorum caput, ex proelio Cordubam cum ueniſſet, familiam, & libertos conuocauit. pyram ſibi exſtruxit, cenam afferri quam optimam imperauit. item, optimis ſuper additis ueſtimentis, pecuniam, & argentum in praeſentia familiae donauit. ipſe de tempore cenauit: uinum, & nardum identidem ſibi infundit. ita nouiſſimo tempore ſeruum iuſſit, & libertum, qui fuiſſet eius concubinus, alterum ſe iugulare, alterum pyram incendere. Opidani autem, ſimul Caeſar caſtra contra id opidum poſuit, diſcordare coeperunt; uſque eo, ut clamor in caſtra noſtra perueniret, quae fere inter Caeſarianos, & inter Pompeianos erant. Hic legiones, quae ex perfugis conſcriptae, partim opidanorum ſerui, qui erant a Sex. Pompeio manumiſſi, tunc in Caeſaris aduentum deſcendere coeperunt. legio XIII *opidum defendere coepit: nam, cum iam repugnarent, turres ex parte, & murum occuparunt. Denuo legatos ad Caeſarem mittunt, ut ſibi legiones ſubſidio intromitteret. Hoc cum animaduerterent homines fugitiui, opi-*

dum

dum incendere coeperunt. qui ſuperati a noſtris ſunt, & interfecti hominum millia XXII, *praeterquam extra murum qui perierunt. Ita Caeſar, opido potitus, dum hic detinetur ex proelio, quos circummunitos ſuperius demonſtrauimus, eruptionem fecerunt: & bene multis interfectis, in opidum ſunt redacti. Ceſar, Hiſpalim cum contendiſſet, legati deprecatum uenerũt. Ita, cum opidum ſeſe tueri dixiſſet, Caninium legatum cum praeſidio intromittit. Ipſe caſtra ad opidum ponit. Erat bene magnum intra Pompeianus partes praeſidium, quod Caeſaris praeſidium receptum indignabatur, clam cuidam Philoni, illi, qui Pompeianarum partium fuiſſet defenſor acerrimus. Is tota Lnſitania notiſſimus erat. Hic, clam praeſidio, in Luſitaniam proficiſcitur, & Caecilium Nigrum, nomine Barbarum, ad Lenium conuenit, qui bene magnam manum Luſitanorum haberet. Rurſus in Hiſpalim opidum denuo noctu per murum recipitur, praeſidium, uigileſq. iugulant. portas praecludunt. de integro pugnare coeperunt. Dum haec geruntur, legati Carteienſes renunciauerunt, quod Pompeium in poteſtate haberent; quod ante Caeſari portas praecluſiſſent. illo beneficio ſuum maleficium exiſtimabant ſe lucrifacere. Luſitani Hiſpalim oppugnare nullo tempore deſiſtebant. Quod Caeſar cum animaduerteret, ſi opidum capere contenderet, ut homines perditi incenderent, & moenia delerent. Ita conſilio habito noctu, patitur Luſitanos eruptionem*

facere,

facere, id quod consulto non existimabant fieri. ita, irrumpendo naues, quae ad Baetim flumen fuissent, incendunt. nostri, dum incendio detinentur, illi profugiunt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, opido recuperato, Astam iter facere coepit. ex qua ciuitate legati ad deditionem uenerunt. Mundensesque, qui ex proelio in opidum confugerant, cum diutius circumsideretur, bene multi deditionem faciunt, &, cum essent legionem distributi, coniurant inter se, ut noctu signo dato, qui in opido fuissent, eruptionem facerent; illi caedem in castris administrant. Hac re cognita, insequenti nocte, uigilia tertia, tessera data, extra uallum omnes sunt concisi Mundenses duces. Caesar in itinere reliqua opida oppugnat, quae propter Pompeium dissentire coeperāt: pars erat, quae legatos ad Caesarem miserat; pars, que Pompeianarum partim essent fautores. Seditione coucitata, pares occupant, caedes fit magna, saucius Pompeius naues XXX occupat longas, & profugit. Didius, qui Gadis classi praefuisset, ad quem simul nuncius allatus est, confestim sequi coepit, partim peditatibus, & partim equitatibus ad persequendum celeriter iter faciens. Item IV die nauigatione confecta, insequuntur, qui imperati a Carteia profecti sine aqua fuissent, ad terram applicant. Dum aquantur, Didius classe occurrit, naues incendit, nonnullas capit. Pompeius cum paucis profugit; & locum quendam, munitum natura, occupat. equi

tes

tes, & cohortes, quae ad persequendum missae essent, speculatoribus ante missis certiores fiunt, diem, & noctem iter faciunt. Pompeius humero, & sinistro crure uehementer erat saucius. Huc accedebat, ut etiam talum intorsisset: quae res maxime impediebat. Ita lectica a turre, qua esset allatus, in ea ferebatur. Lusitanus more militari, cum a Caesaris praesidio fuisset conspectus, celeriter equitatu, cohortibusq. circumcluditur. Erat accessus loci difficultas. Nam iccirco, quod propter suos a nostro praesidio fuisset conspectus, celeriter munitum locum natura ceperat sibi Pompeius, quem uix magna multitudine deducti homines ex superiore loco defendere possent. Subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequebantur aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc saepius facto, animaduertebatur, nostro magno id fieri periculo. opere circummunire instituit, pari autem, & celeri festinatione circum munitiones in iugo dirigunt, ut aequo pede cum aduersarijs congredi possent. A quibus cum animaduersum esset, fuga sibi praesidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstrauimus, saucius, & intorto talo, iccirco tardabatur ad fugiendum. Itemq. propter loci difficultatem, neque equo, neque uehiculo, saluti suae praesidium parare poterat. Caedes a nostris undiq. administrabatur, exclusa munitione, amissisq. auxilijs. Ad conuallem autem, atque exesum locum in spelunca

Pompeius se occultaret coepit, ut a nostris non facile inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Caesar gradiebatur Hispalim, pridie id. Aprilis caput allatum, et populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente Didius, quem supra demonstrauimus, illa affectus laetitia, proximo se recepit castello, nonnullasq. naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna superfuerunt, ad signum se receperunt, et, bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnumquam ex castello propter eorum crebras excursiones, eijciebatur, & sic prope quotidianis pugnis insidias ponunt, & tripartito signa distribuunt. erant parati, qui naues incenderent, incensisq. qui subsidium repeterent. ij sic depositi erant, ut a nullo conspectu omnium ad pugnam contenderent. Ita, cum ex castello Didius ad propellendum processisset cum copijs, signum a Lusitanis tollitur, naues incenduntur, simulq. qui in castello ad pugnam processerant, eodem signo fugientes latrones dum persequuntur, a tergo insidiae clamore sublato circumueniunt. Didius magna cum uirtute cum compluribus interficitur, nonnulli ea pugna scaphas, quae ad litus fuerant, occupant. Item complures nando, ad naues, quae in salo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublatis, pelagus remis petere coeperunt. Quae res eorum uitae subsidio fuit. Lusitani praeda potiuntur. Caesar Gadibus rursus ad Hispalim recurrit. Fabius

Maxi-

Maximus, quem ipse ad praesidium oppugnandum reliquerat operibus assiduis, hostesq· circum sese interclusi, inter se decernere, facta caede bene magna, eruptionem faciunt. Nostri ad opidum recuperandum occasionem non praetermittunt, & reliquos uiuos capiunt, ac deinde Vrsaonem proficiscuntur, quod opidum magna munitione continebatur, sic, ut ipse locus non solum opere, sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem appeteret. Hoc acciderat, quod aqua, praeterquam in ipso opido, non erat: nam circumcirca riuus nusquam reperiebatur propius millia passuum I I X. *quae res magno erat adiumento opidanis. Tum praeterea accedebat, ut agger, materiesq· unde solitae sunt turres agi, propius millia passuum* V I *non reperiebantur. Ac Pompeius, ut opidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum opidum succisam intro congessit. Ita necessario diducebantur nostri, ut a Munda, quam proxime ceperant, materiem illo deportarent. Dum haec ad Mundam geruntur, & Vrsaonem, Caesar, cum a Gadibus ad Hispalim se recepisset, insequenti die, concione aduocata, commemorat, initio quaesturae suae eam prouinciam ex omnibus prouincijs peculiarem sibi constituisse, &, quae potuisset, eo tempore beneficia largitum esse. Insequenti praetura ampliato honore, uectigalia, quae Metellus imposuisset, a senatu petisse, & eis pecunijs prouinciam liberasse: simulque, patrocinio suscepto, multis legibus ab se in senatum*

inductis, simul publicas, priuatasq. caussas, multorum inimicitijs susceptis, defendisse: suo item in consulatu absentem, quae potuisset commoda prouinciae tribuisse: eorum omnium commodorum esse & immemores, & ingratos in se, & in populum R. hoc bello, & in praeterito tempore cognosse. Vos iure gentium, inquit, & ciuium R. institutis cognitis, more barbarorum populi R. magistratibus sacrosanctis manus saepe & saepius attulistis, & luce clara Cassium in medio foro nefarie interficere uoluistis. Vos ita pacem semper odistis, ut nullo tempore legiones desint populi R. in hac prouincia haberi. apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. ita neque in otio concordiam, neque in bello uirtutem ullo tempore retinere potuistis. Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adolescens a uobis receptus, fasces, imperiumq. sibi arripuit. Multis interfectis ciuibus, auxilia contra populum R. comparauit: agros, uestramq. prouinciam uestro impulsu depopulauit. In quo uos uictores existimabatis? An, me deleto, non animaduertebatis, x. habere legiones populum R. quae non solum nobis obsistere, sed etiam caelum diruere possent? quarum lauaibus, & uirtute

Desunt non nulla

VETERVM GALLIAE . LOCORVM

populorum, urbium, montium, ac fluuiorum, alphabetica deſcriptio,

eorum maxime, quae apud Caeſarem in Commentarijs ſunt;

& apud Cornelium Tacitum:

AVCTORE

RAYMVNDO . MARLIANO

VIRO . CLARISSIMO & ſui temporis eruditisſimo

A

AESAR, *in commentarijs Galliam in tres partes diuidens, loca Galliae prouinciae, a Romanis tunc poſſeſſae, Britanniae ulterioris, quam Angliam dicimus, Hiſpaniae etiam citerioris, ac populorum cis Rhodanum, transq. Rhenum flumina ſitorum annectit, qui omnes lingua, inſtitutis, legibusq. inter ſe etiam tunc differebant.*

Aduatici, Belgarum populi, regni Eburonum (nunc *Leodiensium*) *finitimi; ac Neruijs* (nunc *Tornacensibus*) *proximi: habebant amplum, & in altissimis rupibus opidum. Forte nunc*, ut quibusdam uidetur, *est opidum appellatum Beaumont, uicinum Thuduino, in finibus Hannoniae. Hos ex allusione uocabuli* complures *credunt esse eos, qui Douacum, Atrebatensis dioecesis opidum, non longe à Cameraco urbe distans, incolunt. Hi Aduatici ex Cimbris, Teutonisq. prognati erant, qui transrhenani fuerunt. Sed magis coniectura est, Aduaticos fuisse eos, qui* hodie *Gallicam Brabantiam, ubi opidum Niuella est, partemq. Hannoniae circa Cannetum montem, & Bintium, opida Cameracensis dioecesis, finitimaq. his loca extra Francorum regnum inhabitant; ubi locus quidem in uici formam redactus est fere desertus. cuius nomen* Gallica lingua ueteri *satis alludit, & monumenta adhuc quaedam praeclara uetustatis uisuntur. Hi Bosleducenses dicti. Vide de his apud Caesarem, pag.* 52. 59. 61. 130. 131. 142. 146.

Aedui, populi finitimi sunt Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Sebusianis, inter Celtas. Hi adhuc nomen priscum Latine retinent; inter Burgundos nunc *nominati: nec citra Ararim flumen* (*qui* nunc *Saona appellatur*) *aliquos habent fines, nec* hodie *sunt Sebusianis finitimi. In Ducatu Burgundiae & Francorum regno siti. Ciuitas horum Aeduorum, episcopalis est, in prouincia Lugdunensi.*

dunensi. pag. 24. & alibi saepe.

Agendicum, inter Celtas opidum, Senonibus, Parisiis, Velaunoduno opido Senonum, Gen bo Carnutum opido, & Nouioduno, Auaricoq. Biturigum opidis proximum, in regno Francorum situm. Prouins, Gallice. *pag. 173. & 180.*

Agrippinam, quae nunc Colonia dicitur, Archiepiscopalem inferioris Germaniae Vbiorum urbem ad ripas Rheni citerioris sitam, non memorat Caesar, *sed* Tacitus: *in qua gente Agrippinam, Claudij Caesaris coniugem, Neronisq. matrem natam esse, ac ueteranos, & coloniam illuc deduci imperasse, Vbiorumq. gentem Rheno transgressam auum eius Agrippam in fidem suam accepisse, ac eam urbem fatali igne paullo post consumptam* refert; *in qua Capitolium, & loca, ac aedificia fuere, & ritus, ad Romanorum instar. Ex his adhuc non omnia periere.*

Alduabis, uel Alduasdusius, Celtarum est fluuius, Gallice, *Le Doux, oriens circa montem Iuram, Sequanos ab Heluetijs diuidens; lapsusq. per Comitatum Burgundiae, montem Bellicardum, Insulam, ac Claraualem castella perluit, ac urbem Bisuntinam* nunc *intersecat; debinc, Dolam opidum praeterfluens, circa Viredunum castrum non longe a Cabillonensi urbe Arari fluuio, cui* nunc *Saona nomen est, miscetur, & Dubius* nunc *uocatur, ad Sequanos prorsus pertinens. pag. 27.*

Alesia, inter Celtas opidum Mandubiorum, in Ducatu Burgundiae, finibusq. Aeduorum, non

longe a Lingonibus, in uici formam redactum, nomen retinens, a quo etiam hodie, ut plerisque placet, *magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur; nec longe distat a uico, qui Flauiacum appellatur. In cuius Alesiae expugnatione non nullae munitiones in floris lilij formam, Caesaris iussu,* ut ipse scribit, *factae sunt. pag. 219.*

Allobroges, erant populi citra Rhodanum fluuium, & Lemani lacus ripas, extra Belgas, Celtas, et Aquitanos: Geneuam opidum, ubi sollemnes nundinae nostra aetate celebrantur in Sabaudia, locaq. finitima incolentes; qui etiam fuere finitimi Vocontijs populis, propinqui Centronibus, nunc *Tarentasiis, ac trans Rhodanum uicos, & possessiones habebant circa regionem, quae* hodie *Bressia dicitur, ad Ducem Sabaudiae spectans, quam fluuius Indis irrigat, citra Ararim flumen. Hos memorat* Iuuenalis satyra prima, & Sallustius in Catilinae historia, *referunturq. in* epistola Planci inter Familiares Tullii, quae incipit, Numquam mehercule. *Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Galliae, prouinciae Romanorum, propter quod cum Romanis paullo ante bello contenderant, ac nuper pacati erant. Inde constat Delphinatum fuisse tunc ex parte Galliae prouinciae, quae Romanorum erat, cum esset finitima Allobrogibus. Fuisse item partem Allobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas metropolis, secundum* Strabonem. *Hi sunt* hodie *Sabaudienses appellati, quibus Dux*

praeest,

praeest, uetustate Imperij, & nobilitate generis longe clarissimus. Caput gentis Taurinum. Nam Vercellas in dotem eius maiores a Vicecomitibus habuere, pacis admodum studiosi. pag. 8. & 20.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Caesar ex Italia in Galliam v. *legiones transduxit per fines Centronum, qui* hodie *Tarentasii nominantur. Hae Graiae dicuntur; quibus* uulgo *Mons Cinesius, seu Cinerum nomen est; quae & Poeninae*, ut quidam uolunt, *dicuntur, quod Hannibal Poenus bis in Italiam penetrauerit.* Tacitus *autem Poenina iuga, quibus ex Italia in Noricum, & Germaniam iter est, designat. Aliae erant alpes, quas Summas* Caesar *appellat, quod inter omnes magis emineant; quarum iter patefieri uolebat, quo magno cum periculo, magnisq. cum portorijs mercatores ire consueuerant, proximae Veragris populis, quorum uicus erat Octodorus*, nunc *D. Mauritius dictus. Harum unam dioecesis Augustensis, D. Bernardi montem* uulgus *nominat. Alteri Sedunensis dioecesis mons Briga nomen est. Sunt & alpes, quas* Cornelius Tacitus, & ueteres *dixere maritimas. Hae in prouincia Hebredunensi, locisq. Ligustico mari finitimis consistunt; qua ex Italia iter erat ad aggrediendam Narbonensem prouinciam. Alpes item fuere, quas* idem Tacitus, & Prisci *dixere Raeticas, a Raetis populis, qui, ex Tuscia profecti, duce Raeto, ea loca tenuere, forsan dictae. Hae agro Tridentino adiacent, & Veronensi, quibus*

bus ex Italia in Sueuiam, & Austriam iter est. Fuerunt & illae, ex quibus Rhenus inter fines Sedunensis, & Curiensis dioecesum oritur, quas Lepontias Caesar, & alii scriptores *appellauere.* Nunc *D. Gotthardi, ac D. Nicolai dicuntur, quas Coctias esse* quibusdam placet, *quibus in loca Rheno, Oceanoq. finitima ex Italia aditus est. Iulias praeterea alpes memorat* Tacitus,*quas sentit esse proximas Raetis,qua forte ex Italia per Taruisinam urbem in Styriam, & Austriam iter est.*

Ambarri, inter Celtas, necessarij erant, & consanguinei Aeduorum, quos quidam *opinantur esse Borbonienses.* Non nulli *autem, quod fuerint Niuernenses Aeduis finitimi, siue pro parte Bituricenses, allusione uocabuli, quo aetas nostra utitur. Ambarros etiam (aut potius Ambactos) dicimus ciuitatum clientes, seu adhaerentes. opidum Ambarrorum pagus Semarius, siue mons Barri dicitur s pag.* 8.

Ambiani, Amiens uulgo, *in Picardia posita. Hanc Rex a Duce Burgundiae repetit. pag.* 43. & 51.

Ambibareti, erant populi, in quos Caesar hiemandi caussa C. Antistium Rheginum cum legione una in VII. *Commentarij fine misisse commemorat. & forte erant Ambianenses, uel aliqui his proximi, ut eos, Atrebatesq. & Morinos finitimos in fide contineret. Non enim est uerisimile, quin aliquam legionem illic collocauerit, ut superioribus annis consueuerat, de qua non constat,*

nisi

nisi de hac intelligamus. pag. 224.

Ambibarij, populi Celtarum, inter Armoricas ciuitates, Oceanum attingentes, finitimi Rhedonibus, & Lemouicibus, circa Britanniam citeriorem, Normaniam, in regno Francorum siti.

Ambiliates, populi inter Celtas, Lexobijs, Nannetibus, Diablintribus, & Osismis proximi, in Britannia citeriore, qui oppositi sunt Angliae, in regno Francorum, Dauranches Gallis. *pag. 69.*

Ambiuariti, qui Beuuni, siue Brabantini inter Belgas populi erant, citra Rhenum, & Mosam, flumina. Ad quos praedandi, frumentandiq. caussa partem equitatus miserant Vsipetes Germani, & Tenchtheri populi, qui cis Rhenum transeuntes finibus suis Menapios (nunc *Iuliacenses) expulerant.* Inde coniectura est, *hos Ambiuaritos incoluisse eam Ducatus Brabantiae partem, in qua Buscusducis, Breda, & Bergae opida, Leodiensis dioecesis, & Antuerpia opidum, Cameracensis dioecesis, exstant, Nussiaque, & Geldria citerior sitae sunt. Circa quae loca per Campaniam Brabantiae, usque Tungros opidum prope usque Leodium,* ut plerisque placet, *mare Oceanum protendebatur. pag. 87.*

Anartij, populi trans Rhenum, & Danubium, cui, ac Hercyniae siluae, quae ingens erat silua Germaniae, & Dacis finitimi erant. Qui Daci, ut plerisque placet, *pridem partem habitarunt Pannoniae. pag. 161.*

Ancali-

dine hominum ex tertia parteGalliae existimanda est : hanc Garumma flumen a Celtis diuidit, quae & Oceanum mare attingit. In hae sunt metropoles Burdegalensis, Auxitana, earumq. suffraganeae; pars item aliarum metropolum extra terminos eodem sitarum. Quae tamen Aquitaniae attribuuntur. Guiennam hanc Galli hodie *nuncupant. Haec cum olim a regibus Francorum, Ducibus Normanniae transdita esset, qui postea regnum Angliae occuparunt, cum illam post uarias contentiones* C. & LX. *amplius annos Angli tenuissent, Caroli* VII. *auspicijs tandem ad Francos redijt. In hac cum alij Principatus celebres sunt, tum Fuxensis; quorum Princeps nepos ex sorore Lodouici* XII, *qui nunc rerum in Gallia potitur, uictis apud Rauennam Hispanis memorabili proelio, uitam cum Principatu amisit. Sicq. eius opida ad regem, nullis relictis heredibus, rediere, sorore superstite, Ferdinando regi nupta. pag.* 12. *&* 76.

Arar, Celticae fluuius est, nunc *la Saone. Oritur in dioecesi Tullensi, finibusq. Burgundiae, & Lotharingiae, non longe a Monte Vogeso, quo Mosa flumen profluit. Intersecat tum eam Burgundiae partem, quae Imperatoria; tum eam, quae Regia dicitur. Illi Comes,* ut hodie loquuntur; *huic Dux, a Francorum Rege institutus, praeerat; qui tamen, mortuo Carolo Philippi, ab Heluetijs occiso apud Nanceum, ad supremum ius regium adscriptus est, ut nullus adhuc Burgundiae Dux*

sit,

ſit, ſed Comes tantum. Interſecat Gabillonem, ac Matiſconem ciuitates, tunc Aeduorum opida. Prolapſus ad Lugdunum urbem, Rhodanum influit. Quem fluuium Virgilius in Bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus Elegia VII. memorant. *pag* 8.

Arduenna ſilua omnino in Belgis totius Galliae maxima, atque ingens, a Rheno fluuio per fines Treuirorum ad Neruios (nunc *Tornacenſes*) *& initium Rhemorum pertinens, millibus paſſuum amplius* D. *in longitudinem patet. Attingit enim Menapios,* (nunc *Iuliacenſes*) *Aquiſgranum opidum, Eburones,* (nunc *Leodienſes*) *Condruſos, Adubticos, qui erant pars Comitatus Hannoniae, Lucemburgenſem, Bullionenſem, Barrenſem, Lotharingum, Limburgenſemq. Ducatus, Eifliam, & Comitatum Namurcenſem, Metenſium, Moguntinorum, Confluentiae, & Vbiorum,* nunc *Colonienſium, & Catalaunae dioeceſis fines, in qua ſunt uici, caſtella, & opida multa, ac complures inſignes Abbatiae, praeſertim ordinis D. Benedicti, ſcilicet Diui Huberti, Leodienſis dioeceſis, Diui Cornelij, Colonienſis dioeceſis: cuius ſiluae extrema pars uerſus Belgas ſunt Moſa, & Scaldis fluuij. Scaldis uero Moſam influit: qui fluuij, & ſilua nomen retinent priſcum hac etiam tempeſtate. pag.* 108. *&* 163.

Aremici, populi, uel Artomici, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum fluuium finitimi Volcis, non longe a Gaballis, Aruernis,

Heluijs,

Heluijs, *Ruthenis*, *Massiliensibus*, & *Cadurcis*. *Hos* coniectura est *fuisse Artomicorum populos*, *quorum ciuitas est Episcopalis*, *et prouinciae Viennensis*, *in finibus Galliae prouinciae Romanorum*, *quos Auracenses* dicimus, *ubi Principatus est*, *Francorum regi non subditus*, *Armeniacus* uulgo dictus. *Horum principes*, *Iacobus nomine*, *cum a Florentinis in Italiam accersitus esset aduersus Ioannem Galeatium*, *Mediolanensem Ducem*, *apud Alexandriam magno proelio uictus*, & *caesus est*. *pag.* 178.

Arenacum, *inter Coloniam*, & *Traiectum*, *urbes Episcopales*, *locum ultra Nouesium*, *Rheno adiacentem*, *non memorat* Caesar, *sed* Tacitus.

Armoricae ciuitates positae erant in ultimis Galliae finibus, *Oceano coniunctae*, *ex quibus fuere Curiosolites*, *Rhedones*, *Ambibari*, *Cadetes*, *Osismi*, *Lemouices*, *Vnelli populi*, *oppositi Angliae*, *Britannia citerior*, & *Britonans appellata*, *cui Dux olim*, *Regi subditus*, *praefuit*: *nunc ex matrimonio Annae*, *Ducis olim filiae*, *ad regem redacta*. *pag.* 224. & 257.

Aruerni, *populi inter Celtas*, *finitimi Aeduis*, *Biturigibus*, *ac Borboniensibus*, *nec longe a Lemouicibus*, *nomen retinent*. *Ducatus est*, *cuius titulus Duci Borbonij adscribitur*. *In Francorum regno siti*. *Hos memorat* Lucanus in primo. *pag.* 21. 35. 177. 178. & 179.

Asciburgium, *opidum Germaniae*, *non longe a Rheno fluuio*, & *cis eum inter Geldubam*, & *Ve-*

tera

tera Castra situm, Nussiae, & Cleuensi Ducatui proximum, non memorat Caesar, *sed* Tacitus. *Astypygion olim ab Vlysse, quorundam opinione, nuncupatum.*

Atrebates, inter Belgas populi, finitimi Ambianis, Tornacensibus, & Morinis, partem Picardiae continent. Ciuitas est, nomen adhuc retinens in prouincia Rhemensi. Regem agnoscit. Arras hodie *uulgo nuncupatur. In hac laudatissima texuntur aulaea. pag.* 44. 55. 225.

Auaricum, erat opidum Celtarum maximum, munitissimumque, in finibus Biturigum, agri fertilissima regione fere ex omnibus partibus flumine, & palude perpetua circumdatum, trans Ligerim fluuium, habens unum, & perangustum aditum, proximum Nouioduno, opido Biturigum, ac Genabo opido Carnutum, & Velaunoduno, opido Senonum, in Francorum regno situm, Burges, uel Viaronis, a Gallis appellatum. *pag.* 182. 183. 185. 193.

Auenticum, Heluetiorum caput fuisse, testis est Tacitus. Ammianus Marcellinus *scribit, suis quidem temporibus desertam ciuitatem, sed non ignobilem quondam, ex aedificijs semirutis colligi. Hodie late patentes ruinae uisuntur, & retinet patria lingua priscum nomen Auenche.* Vicus, in agro Vautuatum.

Aulcerci, Populi erant inter Celtas, Aeduorum clientes, de Ange dicunt, *siue Rhoanum. pag.* 224.

Aulerci

Aulerci, item populi, inter Celtas, ex ciuitatibus maritimis Oceanum attingentibus, quae Armoricae appellantur, proximi Rhedonibus, Sesuuijs, Curiosolitis, Osismis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis in prouincia Turonensi, & Francorum regno siti, quos nonnulli *Aurelianenses esse opinantur. Sed illi prouinciae sunt Senonensis. pag. 62.*

Aulerci, item inter Belgas, proximi Eburonibus, Lexouijs, ac Vellicassibus. pag. 73.

Ausci, populi in Aquitania, proximi Garumnibus, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Cosatibus, & Hispaniae citeriori, in regno Francorum siti; quos coniectura est *fuisse Auscitanos, seu Auxitanos. Ciuitas est metropolis. Hi sunt Aquitanorum clarissimi, quorum urbs opulentissima Heluiumberrum:* ut refert Pomponius Mela. *pag.* 80.

Axona, inter Belgas fluuius est, in extremis Rhemorum finibus, quo pedibus uado transitus est. La Disne uulgo *dicitur. In huius fluminis transitu, Germani ab insequentibus Gallis magnum incommodum accepere, fere* IIX. *millibus passuum ultra Rhemos, Laudunensem, & Rhemensem dioecesim partiens.* Gallice *Auaix* nunc *dicitur, prope opidum, quod uocatur* Gallice *Latonio. pag.* 45. 47.

B

BACENIS, *silua ingens trans Rhenum, Sueuos a Cheruscis pro natiuo muro diuidit*: nunc, ut opinio est, *Nigra silua dicitur, non longe a Friburgo opido, & Badensi agro, inter Athesim, Rhenum, Necharum, Moganum, & Danubium, Germaniae flumina, Hercyniamq. siluam, et Hassiae, regionis Germanicae, montes. pag.* 151.

Bataui, populi inter Belgas. nam Mosa flumen parte quadam ex Rheno recepta longe fere ab Oceano LXXX. *millibus passuum, quae appellatur Vualis, insulam efficit Batauorum, in Oceanumq. influit. Hi* hodie, ut plerisque placet, *Hollandi dicuntur, dioecesis Traiectensis, propinqui Phrysiae, & Ducatui Geldriae, a mari Oceano finitimi. Hos memorat* Lucan. lib. 1. *Hi a Cattis, populis transrhenanis, Cheruscis, & Ligijs Pannoniae populis ultra Hercyniam siluam finitimis, Hermunduris orti dicuntur, & seditione domestica pulsi, extrema Gallicae orae uacua cultoribus, simulq. insulam, inter uada situm, occupauere. Quam mare Oceanum a fronte, Rhenus amnis tergum, ac latera, circumluit;* ut refert Cornelius Tacitus; *dicens, apud Batauos fuisse olim lucum sacrum, qui*, ut coniectura est, *hodie in finibus uici Haghae Comitis in Hollandia exstat. nec longe,* secundum Tacitum, *est insula, nomine Mona, unde forte Monachum opidum, uel Monasterium*

ciuitas

ciuitas Episcopalis est. pag. 87.

Batauodurum, inter Coloniensem, & Traiectensem, urbes Episcopales, locum ultra Nouesium, in finibus Ducatus Cliuensis situm, Rheno adiacentem, Belgis adscribendum, non memorat Caesar, *sed* Tacitus.

Belgae, populi multarum ciuitatum, opidorum, ac locorum, mari Oceano, Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur. Horum plerique orti a Germanis, Rhenum antiquitus transductis, Gallos inde expulerunt. Hi moribus, legibus, & ornatu nunc *sunt ualde culti, humani, & satis effeminati, continueq. sunt apud eos mercatores, quo per aetates, commerciaq. mores hominum mutari constat. In his sunt metropoles, Treuerensis, Coloniensis, Moguntina, Rhemensis; cum earum suffraganeis, intra Oceanum mare, ac eadem tria flumina constitutis. item Brabantia, Flandria, Hollandia, Geldriae, ac Phrysiae pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, Virtutum comitatus, ac Campaniae maxima portio, silua Arduenna uniuersa, cum singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis populis, ac locis; & plerique Principes, tum profani, tum sacri, Ducesque, & Comites, ciuitatesque, quarum multae liberae, suoq. iure agunt, aliae Francorum Regi obtemperant. Quod superest, Imperatorias partes sequitur. In his sunt tres Imperatorum Electores, sunt & Francorum Regis, quos Pares uocant, ferme omnes. Imperator certe, & Rex in*

Belgis coronatur, consecratur, & inungitur. alter Aquisgrani, alter Rhemis. Hos memorat Lucanus in primo. *In his Belgarum clarissimi erant Treuiri, quorum urbs opulentissima Augusta,* ut refert Pomponius Mela, *quae* nunc *ignoratur.* I*n Belgica autem a Iulio Cesare usque in tempus inclinantis imperij, legatum Romani diutius habuerunt. Nunc uero uice proconsulum, & legatorum Romani Pontificatus monarchia exstat, & legatos natos, & primates habet, qui bus subsunt Episcopi, ad instar praesidis prouinciae instituti. Sunt & Collectores, quos* prisca aetas *Quaestores appellauit, atque Reges, & Principes, qui, uelut censores, decreta Pontificis Maximi, & censuras reuerenter exsequuntur. Huic singuli obedientiam exhibent, & ad eum in caussis maioribus recurrunt, quas ad ipsum assidue deserunt. pag.* 1. 42. 45. 48. *&* 271.

Belgium, erat Bellouacorum ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, atque hominum mul titudine praestans, in qua Caesar interdum hiema uit, ac plures legiones eius aliquando illic in hibernis fuere. nomen adhuc retinet. Dictum etiam uideri potest Belgium, pro Belgarum regione: ut apud Liuium *Samnium, pro Samnitium regione. pag.* 121.

Bellocassi, populi inter Celtas, proximi Lexobijs, quos, opinio est, *esse Baioceuses. Eorum ciuitas est Episcopalis in prouincia Rotomagensi, Ducatu Normaniae, et regno Fr̃acorum sita. pag.* 224.

Bellouа-

Bellouaci, ciuitas est Episcopalis in prouincia Rhemensi, ac Francorum Regno sita. Hodie, *Beauuoisin. pag.* 44. 48. 213. 224. & 240.

Bethasios, Germaniae populos, inter Belgas, proximos Caninefatibus, Batauis, Tungris, ac Marsacis, Traiectenses superiores fuisse coniectura est, *ad utramque Mosae fluminis ripam cis Rhenum sitos, in dioecesi Leodiensi. Hos* Caesar *non memorat, sed* Tacitus.

Bibracte, opidum Aeduorum in Celtis, longe maximum, ac copiosissimum, et maximae apud Aeduos auctoritatis: in quo totius Galliae concilium Caesar indixit, ius dixit, & saepe hiemauit: In Francorum Regno situm, in formam ruris redactum; & in radicibus montis, non longe ab Aedua ciuitate, positum, nomen retinet. pag. 16. & 210.

Bibrax, opidum Rhemorum, in Belgis, ultra Axonam flumen, nec longe ab eo: quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons, in Francorum Regno situs; nunc naui, & interdum uado transiicitur. Portus priscum opidi nomen Latine retinet. pag. 45.

Bibroci populi in Anglia, mari proximi, & Cassis, Ancalitibus, Trinobantibus, Cenimagnis, ac Segontiacis. pag. 119.

Bigerrones, populi in Aquitania, proximi Tarbellis, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, & Hispaniae citeriori, in Francorum Regno siti, Comiti de Fuxo subditi. Vbi Comitatus est, in Vasconia consistens. Nomen retinent, ubi Tursa est,

& castrum Begora, & Episcopatus Bicterensis pro uinciae Narbonensis. Hinc profectus uir fortis, Enequus nomine, Regnum Nauarrae constituit, pulsisq. inde Mauris, successoribus suis Regnum per manus reliquit. pag. 80.

Bingiam, nunc *Pingiam, Germaniae opidum, Belgis adscribendum, inter Maguntiam urbem, et Confluentiam Opidum, cis Rhenum, eius ripis finitimum, non memorat* Caesar, *sed* Tacitus.

Bituriges, populi inter Celtas. Eorum fines ab Aeduis, quorum erant in fide, Ligeris fluuius diuidit. proximi sunt Aruernis. XXI. *urbes eorum uno die incenderunt, ut Caesarem commeatu, & pabulatione prohiberent. Ciuitas est metropolis, retinens nomen. Carolus* VII, *qui, pulsis Anglis, Francorum regnum restituit, cum nihil ferme aliud esset, quod in Gallia retineret, occupantibus Anglis omnia, Bituricensis Rex, in derisum appellabatur. in regno Francorum sita. Hos memorat* Lucanus lib. primo. *pag.* 177. *&* 238.

Blannonij, (Brannouij magis legitur) populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Aeduis, quorum clientes erant; qui fuerunt forte & Brannouices; qui dicuntur a Gallis *de Blano. pag.* 224.

Boij, populi transrhenani, Franconiae, alpibus Italiae, Sueuis Australibus, ac Danubio flumini proximi. Qui in agrum Noricum transiuere, Noriamq. oppugnarunt, expulsis, ut coniectura est, *Noricis: quorum Noricorum adhuc pars,*

trans

trans Danubium, non longe ab ortu eius, & Athesis fluminis sita, Noricus ager appellatur. Boiorum pars, Aeduis Caesarem deprecantibus, deuictis Heluetijs, quorum in societate domo excesserant, in finibus Aeduorum a Caesare sunt collocati. Vbi Gergobiam, ciuitatem exiguam, & infirmam, non longe ab Auarico, opido in finibus Biturigum sito, eis per Aeduos attributam, habitarunt, Boij primum, post Boioarij, & nunc Bauari dicti. A finibus Herbipolensium per Noricum agrum, ubi Norimberga est opidum, in medio fere Germaniae situm, in Augustenses protenduntur. cum quibus, & alijs finitimis transrhenanis usque ad Brissinam urbem, & terras, quas hodie Sigismundus, Austriae Dux, possidet, ac in fines Tridentinos saepe nunc, et continue usque nunc Heluetij Rhenum transeuntes bella gessere. Hi Borbonij hodie *dicuntur. pag. 4. 18. & 20.*

Bonnam, opidum ad citeriores Rheni ripas situm, & Coloniensi urbi, ac Confluentiae opido proximum, inter Belgas numerandum. non memorat Caesar, *sed* Tacitus.

Brannouices, populi inter Celtas, proximi Segusianis, Ambiuaritis, ac Aeduis, quorum clientes erant. Hodie, *la Moriane. pag. 224. Idem forte, qui & Brannouij.*

Bratuspantium, opidum Bellouacorum inter Belgas, finitimum Suessonibus, in Francorum Regno situm. pag. 50.

Brigantes in Anglia populos, Silurum gentem,

non memorat Caesar, *sed* Tacitus.

Britanniae maioris, cui nomen est Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in insula ipsi *memoria proditum dicunt. Maritima pars ab his, qui praedae, ac inferendi belli caussa ex Belgis transierunt, qui omnes fere his nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ciuitatibus peruenerunt, & bello illato ibi remanserunt, atque agros colere coeperunt. Inde* opinio *est, eorum linguam ex populorum diuersitate compositam, intellectu, scientiaq. loquendi difficiliorem esse, quodq. Germanos prae ceteris caros habeant, quia plerique Belgae orti sunt a Germanis, qui antiquitus Rhenum trãsiuerunt, a quibus postea Angliae pars maritima originem sumpsit. Hos,* refert Lucanus, *ultra Oceanum esse, & toto discretos orbe. Continet tota Anglia insula in circuitu bis millia passuum. Apud hos erat, & est, magnus pecorum numerus. Haec insula Angliae, Germaniae populis in eam classe saepius irruentibus, uictis ueteribus colonis, Anglorum terra dicta. Verum partem eius, quae magis ad Septemtrionem uergit, Scoti, & ipsi Germani, Pictis admissis, occuparunt, hodieq. tenent, Francis amicissimi, Anglorum Regi maxime semper infesti, populi moribus inconditi, efferi. nullas prope urbes habent. nemora, et siluas bellis ingruentibus petunt.*

Bructeros, ex quibus fuit Velleda uirgo fatidica, quae Germanis, religione animos eorum occupante,

cupante, aliquando praefuit, ut auctor est Tacitus, *Germaniae inferioris populos, Tenchtheris, & Phrysiis proximos, non memorat* Caesar, *sed* Tacitus.

C

CABILLONVM, *opidum Aeduorum, inter Celtas, quod,* coniectura est, *fuisse opidum Cabillonem, ad ripas Araris fluuij, ubi rei frumentariae, commercijque, & commeatus caussa saepe Romani negotiabantur. Matiscone opido finitimum, in prouincia Lugdunensi, Ducatu Burgundiae, & Francorum Regno situm, nomen retinens, Challons sur Saone. pag. 235.*

Cadetes, populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quae Armoricae appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venetis, Andegauensibus, Cenomanis, in regno Francorum siti. pag. 124.

Cadurci, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, Gabalis, Vellaunijs, Lemouicibus, & Aruernis; Quorum sub Imperio esse consueuerant: ciuitas Episcopalis, in prouincia Bituricensi, ac Regno Francorum sita: nomen retinent. Hos memorat Iuuenalis in prima satyra tertii libri. *Nec longe erant a finibus prouinciae Romanorum. pag.* 224.

Caletes, populi inter Belgas, Morinis, Oceanoq. mari

mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus pro ximi. Ab his breuissimus in Britanniam (nunc *Angliam) transiectus, nomen retinent. Morinen sis sunt dioecesis, in Regno Francorum siti, Anglo rum Regi subiecti. pag. 44.*

Camulodunum, in Anglia opidum, seu Colonia. Nihil de hoc Caesar, *sed* Tacitus; *quem post Caesarem fere* c, & xx. *annis Historiam scri psisse,* constat; *praesertim* ex libro, quem de ora torum, & poetarum collatione edidit.

Caninefates, populos, Batauis finitimos, et ean dem insulam colentes; qui, origine, uirtute, lingua pares Batauis, numero superantur. non memorat Caesar, *sed* Tacitus..

Cantium, in Anglia, ad mare est in angulo imi minorisq. lateris ex tribus eius insulae lateribus, contra Galliam, quo fere omnes Gallicae naues ap pellunt, et ad orientem solem spectat. Ex omnibus autem Anglicis longe sunt humanissimi, qui Can tium incolunt. quae regio est maritima omnis, neque multum a Gallica differunt consuetudine. Huic maritimae regioni IV. *Reges praeerant, quibus* Caesar, *quidquid in annos singulos uectigalis populo R. Anglia penderet, constituit. Nunc regio Angliae, ex uoto Henrici Regis, uectigalis Roma no Pontifici facta est, quaestorq. a Romano Pontifi ce in Angliam mittitur, qui censum annuum exigat, non dissentiēte Rege. In Cantio ciuitas est me tropolis, nomen retinens. Fere habet omnes Episco pos Angliae sibi suffraganeos. Eius Archiepisco-*

pus

pus legatus natus est. Similiter et Eboracensis, cui in Anglia (quae eas duas metropoles solum habebat) duo tantum subsunt suffraganei, quod omnes olim Episcopi Scotiae, quae nullum habet Archiepiscopum, illi subijcerentur. pag. 115. 119.

Cantabri, populi ciuitatum citerioris Hispaniae, finitimae Aquitaniae, qui auxilio fuerunt Vocatibus, Tarusatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Cocosatibus, ac reliquis populis, & ciuitatibus Aquitaniae contra exercitum Caesaris, cuius dux erat P. Crassus, M. Crassi F. qui, una cum patre, a Parthis interemptus est. Finitimi Oceano Aquitanico, Pyrenaeis montibus, ac Garumnae fluuio. pag. 297.

Cargali populi transrhenani, in Galliam Celticam circa fines Sequanorum, ac Aeduorum ab Ariouisto, Germanorum rege, transportati, quos non ab re opinari possumus *eosdem fuisse cum Harudibus, ab ipso rege similiter translatis.*

Carnutes, populi inter Celtas, Andegauensibus, Turonibusq. finitimi, ac Oceano proximi, erant in clientela Rhemorum. Regio eorum totius Galliae media, a qua tamen extra Regnum Francorum biduo iter expedito patet. Ciuitas est Episcopalis, nomen Latine *retinens, in Francorum regno sita. pag. 142. 143. 147.*

Cassi, populi Angliae, mari proximi, & Cenimagnis, Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, & Bibrocis. pag. 119.

Cattos, populos Germaniae trans Rhenum flu

men Ligijs, Hungariae populis, Cheruſcis, Hercyniaeq. ſiluae proximos, ac Hermunduris, cum qui bus pro flumine finitimo ſale ſecundo pugnabant, et in aeternum diſcordabant. non memorat Caeſar, *ſed* Tacitus.

Catuaci, populi inter Belgas, Neruijs, Caletibus, Veromanduis, ac Condruſis proximi, quos forte Douaci opidi incolas, dioeceſis Atrebatenſis, opinari licet. *pag.* 44.

Caturiges, populi finitimi Centronibus, ac Garocelis, qua iter erat ab Alpibus Graijs ad opidum Geneuam, lacum Lemanum, & Rhodanum fluuium, quos, uerisimile eſt, *fuiſſe dioeceſis, uel ſaltem Prouinciae Tarentaſiae, extra Belgas, Celtas, & Aquitanos. pag.* 7.

Celtica, quae & Gallia olim *a Romanis dicebatur, Veſontinam, Senonenſem, Bituricenſem, Lugdunenſem ciuitates Metropolitanas, earumq. ſuffraganeas omnes inter Garumnam, Matronam, Sequanam, & Rhodanum flumina ſitas complectitur. In hac ſunt Ducatus Bituricenſis, Burgundiae, Borbonij, Aruernine, Aurelinaenſis, Valeſii, a quo recentiores Francorum reges, a Philippo ſcilicet Valeſio, cognominantur; & Normaniae, quoad citra Sequanam ſe extendit. Comitatus etiam Burgundiae, Niuernenſis, Altiſſiodorenſis, Montis Belicardi, Ferretenſis, Carolotenſis. Matiſconenſis, Bleſenſis, Bellouacenſis, de Iouigni, principatus Auraeſiccae, multiq. alij, et pars Comitatus Campaniae. Celtarum clariſſimi*

ſunt

ſunt Aedui. Horum urbs opulentiſſima Auguſto donum, ut refert Pomponius Mela, *cui Gallica lingua alludit, Autun appellando. cuius Celticae terminos, quoad R. imperium in Gallis uiguit, Rhodanus fluuius praefiniebat*, ut non nulli ſcri pſerunt. *Hi proprie Franci* nunc *dicuntur. pag.* 1.

Cenimagni, populi in Anglia, mari proximi, & Trinobantibus, Segontiacis, Ancalitibus, Bibrocis, ac Caſſis. pag. 119.

Centrones, populi finitimi Garocelis, & Caturigibus, non longe a Vocontijs, & Allobrogibus erant, inter alpes Graias, quae hodie *dicuntur Mons Cinerum, ſiue Cineſius, & urbem Geneuam, lacumq. Lemanum, & Rhodanum fluuium. Nunc autem Centrones ſunt Tarentaſi. extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, & in Sabaudia, ciuitas eſt metropolis. Quidam & Centrones legunt. pag.* 7.

*Centrones, item Belgarum populi, qui ſub imperio Neruiorum (*nunc *Tornacenſium) erant, proximi Grudijs, Leuacis,, Pleumoſiis, & Gordunis. Forte ſunt* nunc *Cortracenſes, in Flandria, Tornacenſis dioeceſis. pag.* 7. & 130.

Ceracates, Germaniae tranſrhenanae populos, Vangionibus, ac Tribocis proximos, non memorat Caeſar, *ſed* Tacitus.

Chamauos, Germaniae inferioris populos, pridem Phryſiae partem, Oceanum mare, Rhenum fluuium, & lacus attingentem, paludibus, ac ſal tibus uberrima incolentes, quam mox Tubantes

populi,

populi, post Vsipij (Germanica itidem gens) inhabitarunt. non memorat Caesar, *sed* Tacitus.

Cherusci, populi, Germani gente, nomine, & numero appellati; cis Rhenum fluuium inter Belgas, Eburonibus, qui hodie *Leodienses, & Condrusis proximi. Hos,* coniectura est, *fuisse inter populos Leodiensis Dioecesis. pag.* 151.

Cherusci, Germaniae populi, transrhenani, quos Bacenis, silua Germaniae ingens, (nunc *Nigra,* ut plerisque placet, *dicta) a Sueuis, pro natiuo muro diuidit. Hos* Tacitus refert *proximos Hermunduris, Cattis, & Ligijs, Hungariae populis. pag.* 151.

Cimbri, populi, Rhenum fluuium transeuntes, depositis, (ubi postea Aduatici incoluerunt) citra id flumen impedimentis, omnem Galliam uexando, & occupando, solis Bellouacis resistentibus, iterq. per Galliam, prouinciam Romanorum, facientes, in Italiam contenderunt. Hos memorat Lucanus lib. primo. *quos a Dacia, quae Dania dicitur, uenisse,* opinio est. *Hi Zelandiam* hodie *tenent, Zelandiq. nuncupantur. pag.* 25. 29. *&* 227.

Ciuaronem, opidum proximum Hisarae flumini, Vocontijs populis, montiq. Cinesio, & Allobrogibus in Sabaudia, non memorat Caesar, *sed* Plancus inter epistolas familiares Tullii, in illa, quae incipit, Numquam mehercule. *Quibus in locis,* opinio est, *Caesarem, initio Gallici belli,* V. *legiones ex Italia transduxisse;* & uerisimilius

est,

est, quam quod per Eporediam, urbem Episcopalem, & Augustam Praetoriam, ac Montem, cui Coloniae iugum uulgo nomen est, inter Cinesium, & Sancti Bernardini montes iter fecerit, cum hoc impeditius, ac prolixius uideretur.

Cocosates, populi in Aquitania, proximi Sibuzatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis, ac Hispaniae citeriori, & Garumnae fluuio: in Francorum Regno siti·pag.80.

Condrusi, Belgarum populi, inter Eburones, (qui nunc Leodienses sunt) Segnos, & Treuiros (quorum erant clientes) Menapijs, Mosae fluuio, & siluae Arduennae finitimi, gente, nomine, & numero Germani, apud quos est ad ripas Mosae opidum ab Antonino Pio, ut quidam scribunt, conditum, & Benefacta appellatum. nomen retinet. Dioecesis sunt Leo diensis, & usque ad ciuitatis fere moenia protenduntur, cuius Antistiti etiam subiacent; nunc, Ducatui Luxemburgensi, ac Comitatui Namurcensi, & Mosae fluuio finitimi·pag.44.& 164.

Confluens Mosae, & Rheni, fluminum in Sugambros (nunc Geldrenses) ad Menapios, (nunc Iuliacenses) ut olim seipsi Menapij protendebant est longe ab Oceano fere XXC. mille passibus proximus Nouiomagio, Geldrensium opido, dioecesis Traiectensis, prouinciae Coloniensis, inter Buscum ducis, & Hoesden, opida Ducatus Brabantiae: in quorum Sugambrorum fines equitatus Vsipetū, et Tenchtherorum post proelium, & fugam suorum

se

se trans Rhenum recepit: inter quem Confluentem, & Coloniensem ciuitatem, (quae post Vbiorum fuit) ponte facto, Caesar, *primo transiecit exercitum.* pag. 90.

Curiosolitae, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatis Oceanum attingentibus, quae Armoricae appellantur, proximi Andegauensibus, Sesuuijs, Osismis, Vnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. Hos Corisopitenses esse, plerisque placet. *Quae ciuitas est Episcopalis, in prouincia Turonensi, Britanniae Ducatu, Regnoq. Francorum siti: Cornouaille,* Gallis. *pag. 62. &* 224.

D

D ACI, *populi erant Transraenani, Danubio fluuio, & Anartibus, siluaeq. Hercyniae finitimi, quos olim Hungariae partem habitasse,* plerique *transdunt, & post in maritima loca Noruegiae proxima cessisse.* Lucanus, lib. 2.

Danubius, fluuius Germaniae, ex monte qui ab aliis *Iraneus dicitur, non longe a Raeticis alpibus, Athesisque, & Rheni, Germaniae fluminum, fontibus inter Tridentinam, & Curiensem dioeceses oriens, Germanos sinistra, & Hungaros, ac Teutones dextra alluens. Post Ister dictus, ac iterum Danubius, Euxino mari pluribus ostijs immergitur. Hunc autem, & Rhenum fluuium in Raetia oriri,* quidam *transdunt.*

Diablin-

Diablintres, populi inter Celtas, Lexobijs, Nannetibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curiosolitis, Venetis, & Sesuuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliae, in prouincia Turonensi, & Regno Francorum siti. Leondoul, Gallice. *pag.69.*

Diuodurum, inter Belgas opidum Metensis ciuitatis, quo ex Colonia urbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter est. non memorat Caesar, *sed* Tacitus. *Forte, Theonis uilla,* nunc *dicta.*

Duracij, populi in finibus Pictonum, qui perpetuo in amicitia remanserant Romanorum, propinqui opido Lemouico, Aruernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis; inter Celtas, in Regno Francorum siti. Hinc Duraciorum familia, inter Gallos praecipua. Immo uero Duracius proprium uiri nomen magis fuisse, ex Caesaris textu colligitur. uide pag.254.

Durocotorum, (quod & Durocortum legitur: *& Durocortorum) opidum Rhemorum, inter Belgas, in Regno Francorum situm. pag. 172.*

E

EBVRONES, *populi inter Belgas, gente, nomine, & numero Germani appellati, Condrusis, Menapijs, Aduaticis, Treuiris quorum clientes erant, & siluae Arduennae finiti,* nunc *Leodienses dicti,* apud Gallos, *Liege. Horum*

maxima pars inter Rhenum, & Mosam, qui scilicet Mosa fluuius eos alluit. His Sugambri (qui Geldrenses erant transrhenani) sunt proximi. Ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atque humilis; proximi Oceano, & siluis, continentesq. paludes habebant. His II. *Reges praeerant, quo magis constat, eos fines quamlatissimos extitisse, quibus* coniectura est *Ducatum Luxemburgensem, & Lotaringensem, ac Iuliacensis partem, & Comitatum Namurcensem, urbemq. Aquisgranum, ubi Imperatores primam ex more suscipiunt Coronã, inclusos exstitisse, ac quantum dioecesis ipsa Leodiensis usquequaque se extendit, Reges illos possedisse. Apud Eburones autem stirpem Caroli Magni in uico, Lupilia nomine, Leodiensi ciuitati proximo ortum habuisse* transdunt, *Pipinosque, & Carlomanos, Belgas, simulq. Germanos fuisse; sicq. in Germanos cisrhenanos, qui Belgae sunt,* a Graecis, *non in transrhenanos, est translatum Imperium. Ciuitas* nunc *est Episcopalis prouinciae Coloniensis. Hos memorat* Lucanus in primo, & Suetonius in uita Iulii Caesaris, *quem refert cladem Cottae, & Aurunculeij aegerrime tulisse. Hanc ciuitatem Carolus, Dux Burgundiae ultimus, solo aequauit, omnesq. puberes, & sacerdotes interfecit, quod Episcopo, consanguineo suo, infestiores aliquanto fuissent.* *pag.* 44. 85. 121. 122. 167. 171.

Eburouices, inter Celtas populi, Aulercis, Lexouijs, Vnellis, & Curiosolitis proximi, ex-

mari-

maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus. Hos opinio est *populos esse ciuitatis Ebroicorum, quae est Episcopalis in prouincia Rotomagensi, Ducatu Normaniae, & Francorum Regno sita. pag. 73.*

Elauer, fluuius inter Celtas, apud Aruernos, Gergouiam opidum, in altissimo monte positum, praeterfluens, qui fere ante Autumnum uado transiri non solet, in Regno Francorum situs, nomen adhuc retinens; Gallice, *Allier. pag. 169.*

Essui, populi pacatissimi, & quietissimi, proximi ciuitatibus, quae Armoricae appellantur, remoti a Belgis ultra C. *millia passuum. Hos inter Celtas fuisse,* coniectura est, *forte in Normania, aut Britannia citeriore, & Regno Francorum siti.* Galli *Retelois appellant.*

F

FLVSTATES, *populi in Aquitania, proximi Vocatibus, Tarusatibus, Sontiatibus, Garumnis, & Hispaniae citeriori, in Regno Francorum siti. Comitatus est in Vasconia consistens, ad Comitem de Fuxo pertinens. nomen retinet* etiam nunc. *pag. 80.*

Frisios, Oceano, & Batauis finitimos, pluraq. loca, & insulas circa Hollandiam, Geldriam, Brabantiam, & Traiectensem urbem, ac ostia; quibus Rhenus Oceanum mare in influit, habitan

tes . non memorat Caesar, *sed* Tacitus, *referens, eos transrhenanam gentem tunc fuisse .*

G

G a b a l l i, *populi inter Celtas, proximi Heluijs, & Cadurcis, Vellaunijs, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. Ciuitas est Episcopalis prouinciae Bituricensis* olim, nunc *Arelatensis, in Regno Francorum sita, nomen retinens, pag. 216. & 224.*

Galli omnes in Septemtrionibus sunt positi, Carnutum autem fines, regio totius Galliae media. Galli uirtute belli omnibus praeferebantur, ac Germanos superabant, ut ultro eis bella inferrent, & propter hominum multitudinem, agriq. inopiam trans Rhenum colonias mitterent, & quod a Dite patre se prognatos praedicabant, spatia totius temporis non numero dierum, sed noctium finiendo, ita ut noctem dies subsequatur. Coniectura est, *horarum initium apud eos media nocte incipere consueuisse. Apud hos sunt tres praecipuae ciuitates, Treuirensis scilicet, Coloniensis, & Maguntina, quae in Imperatoris electione principatum obtinent. Constitutas autem apud Gallos eas,* coniectura est, *ut* Christi *forte fidem facilius introducerent, apud Germanos, eorum finitimos.*

Garites, populi in Aquitania, proximi Auscis,

ſcis, Garumnis, Vocatibus, Taruſatibus, Sontiatibus, & Hiſpaniae citeriori, quos, coniectura eſt, *fuiſſe Lacorites,* nunc *Lectorenſes. Ciuitas eſt Epiſcopalis, in prouincia Auſcitana, & in Vaſconia, ac Francorum Regno ſita. pag.* 80.

Garoceli populi, citra Rhodanum, finitimi Caturigibus, ultra alpes Graias, quibus hodie *nomen eſt Mons Cineſius, ſiue Cinerum. Hac Hannibal,* Auctore Liuio, *non ſine ingenti difficultate, exercitum in Italiam tranſduxit. Hi non longe a Centronibus,* qui *Tarentaſii* ſunt, *nec ab Iſara fluuio extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia conſtituti ſunt. pag.* 7.

Garumna, flumen, Celtas ab Aquitanis diuidit, qui ſcilicet Aquitani conſiſtunt inter illud flumen, monteſq. Pyrenaeos, ex quibus oritur, & in mare Oceanum influit, quod Aquitanicum appellatur. pag. 1. Lucanus in 1. *&* Tibullus eleg. VII.

Garumni, populi in Aquitania, proximi Auſcis, Vocatibus, Taruſatibus, Sontiatibus, & Hiſpaniae citeriori, in Regno Francorum ſiti. pag. 80.

Gebenna, mons, qui Heluios ab Aruernis ſeparat, ut lib. VII. *Caeſar dicit. Diſtat autem hic mons plurimum a Geneua opido. Meminit huius &* Plinius. *pag.* 178. *&* 211.

Geldubam, Germaniae locum prope Rhenum, Maguntinam, & Coloniam urbes metropoliticas, non memorat Caeſar, *ſed* Tacitus.

Genabum, inter Celtas, Carnutum opidum, quod pons Ligeris fluminis continebat, proximum Vellaunoduno, & Agendico, opidis Biturigum, in Regno Francorum situm. pag. 174.

Geneua, opidum Allobrogum, proximum Helvetiorum finibus, ex quo pons, super Rhodanum fluuium situs, ad Heluetios pertinebat; ubi a lacu Lemano (quem Lausane dicunt) *Rhodanus ad Ligusticum mare profluit: finitimum Antiuatibus, & a Gallia, prouincia Romanorum, non longe distans:* Nunc *Duci Sabaudiae, siue eius ciuitatis Antistiti, proprio Comitatus nomine subest: extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Ciuitas est episcopalis, in prouincia Viennensi, nomen praesertim* Gallice *retinens. Hanc memorat* Lucanus lib. 1. *pag. 5.*

Gergobina, inter Celtas, Boiorum opidum, quos Heluetico proelio uictor Caesar ibi collocauerat, Aeduisq. attribuerat, ut supra descripsimus, *ita finibus Aeduorum, proximum Auarico, & Nouioduno, Biturigum opidis, in Regno Francorum situm. pag. 179. Vide Boij.*

Gergouia, in Celtis inter Aruernos opidum secundum flumen Elauer, in altissimo monte positum, forte nunc, *Claromontensis, ciuitas Episcopalis, in prouincia Bituricensi, & Francorum Regno sita. pag. 197. 198. 205. 207.*

Germania, ut plerisque placet, *inter Danubium & Rhenum flumina protenditur, omnesq. illic habitantes populos a fontibus eorum usque ad*

maria,

maria, in quae ambo influunt, complectitur, nec non & eos, qui citeriores Rheni ripas attingunt, Eburones, Condrusos, Treuiros, Aquisgrani urbem, et plerosque Belgas ortos a Germanis cis Rhenum flumen antiquitus in Galliam transductos. Superior Germaniae pars, quae Alta dicitur, ab alpibus Italiae imminentibus usque ad Maguntinam urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem protenditur; inferior ab inde usque ad mare Oceanum. Horum ciuitates pro gloria habebant, finitimos longissime explere. pag. 152. *& dein.*

Gorduni, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosiis, & Grudijs. Gantois, Gallice.*pag.*130.

Grinnes, inter Coloniensem, Traiectensem urbes locum ultra Nouesium opidum Rheno adiacentem. non memorat Caesar, *sed* Tacitus: *qui* ut coniectura assequi possumus, *Cleuis est*, unde *Cleuensis Ducatus dicitur, cui satis uocabulum alludit. Hinc mater Ludouici* XII. *Francorum Regis, Maria nomine.*

Grudij, populi inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Centronibus, Pleumosiis, & Gordunis. Gallice, *Lannois. pag.*130.

Gurgenos, Germaniae populos, prope Rhenum fluuium, & Geldubam Batauis proximos, non memorat Caesar, *sed* Tacitus. Sunt, qui *Cugernos malint.*

H

HARVDES, *populi transrhenani sunt, in Galliam Celticam, circa fines Sequanorum, ac Aeduorum ab Ariouisto, Germanorum rege, transportati. pag.* 22. 27. & 39.

Heleuteri, populi inter Celtas, proximi Cadurcis, Gaballis, Vellaunis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant, in prouincia Bituricensi, & Regno Francorum siti. pag. 224. nonnulli *Helueteri corrupte legunt.*

Heluetij inter Celtas populi sunt, bonitatem agri habentes, finitimi Constantiensi, Basiliensi, Sedunensi, ac Geneuensi, & Vesontinae dioecesibus, ac ultra Lausanensem agrum protensi, hiq. ex maxima parte Vesontinae prouinciae sunt, atque ad Sabaudiae Ducatum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curiensem, & Sedunensem dioeceses, montesq. Brigam, & Sancti Bernardi, usque fere in Bellicensem dioecesim, cuius populi, ut coniectura est, olim *Sebusiani sunt dicti. In latitudine autem a monte Iura circa Basiliensem et Constantiensem agros, usque ad ortum fluminis Rhodani, quae latitudo ab inde usque ad finem lacus Lemani, ubi pons est, & ciuitates Geneuae, angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc* XII. *Heluetiorum pagi, ut tempore Caesaris, consistũt. Berna caput nunc gentis, Suricum, Lucerna,*

Ture-

Turegium, qui olim pagus Tigurinus, Verbigenus, &c. dicebantur. qui, ſaepe ultra Rhenum tranſeuntes, bella cum Bauaris, Sueuis, & alijs transrhenanis finitimis, (quos altos Alemanos nominamus) ſeu cum his, qui tunc loca illa incolebant, quae nunc Conſtantienſis, Curienſis, Tridentinae, & finitimarum ſunt dioeceſum, gerebant. Hos, cum per Galliam, prouinciam Romanorum, tranſire prohibiti eſſent a Caeſare, anguſto, & difficili itinere, uix qua ſinguli carri ducerentur, per loca, ubi claues, & Iouigni caſtella nunc ſunt in extremis Sabaudiae, & Burgundiae finibus, in Sequanos, qui nunc Comitatum Burgundiae habitant, penetraſſe creditur, & ad Ararim fluuium circa Surregium, & Viredunum, caſtella, id flumen attingentia, ac in Aeduos, ubi nunc Ducatus eſt Burgundiae, contendiſſe. Hi a pleriſque Suitenſes, a nonnullis Foederati dicuntur: agroſque, & uicos poſſident in Italia citra montem, qui Sancti Gotthardi dicitur, in dioeceſi Mediolanenſi. Contra hos Caeſar ſuo, ac ſuorum equis admotis, ſe proelium commiſiſſe refert, & cum VI. legionibus, equitatuque, & auxiliaribus copijs duobus proelijs, uno ad Ararim fluuium, altero in Aeduis, Heluetios ad CCLXIII millia, eorum, qui ferre arma poterant, fudiſſe: et tamen ancipiti proelio pugnatum diu, atque acriter, ut toto proelio, cum ab hora diei VII. uſque ad ueſperam pugnaretur, auerſum hoſtem nemo uidere potuerit. Hi, cum ſaepe in Italiam erumperent,

rumperent,

rumperent, a Carmaniola, duce Philippi Mediolanensis principis, proelio uicti, intra fines se suos postea continuere. Nostra demum aetate, a Carolo IIX, *Francorum Rege in terra Italia cogniti, magnum sibi nomen compararunt, ut nullus peditatus melior esse censeatur. Quod superiore anno,* XXX *millia eorum a Venetis euocatis, (id, quod numquam ante acciderat) fugatis ex Italia Gallis, multo magis comprobatum est. Atque hoc anno fugatis eisdem ad Nouariam per insidias castra nocte aggressi, magnum sibi nomen compararunt. pag.* 1.3.9. *& dein.*

Heluij, populi inter Celtas, Aruernorum fines contingunt. Hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit. Proximi sunt Gaballis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis, Arecomicis, ac Galliae, prouinciae Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Bituricensi, & Regno Francorum sita, nunc *Albienses dicti. Hinc M. Tullij Ciceronis matrem ortam esse,* Eusebius, & alii transdunt. *pag.* 178. *&* 216.

Hercynia, Germaniae Transrhenanae silua est, forte ab Hercyno, monte Germaniae, dicta, latissima, ac supra omnes alias longissima. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, ac Rauracorum finibus, rectaq. fluminis Danubij regione, pertinet ad fines Anartium, & Dacorum, quos plerique *putant Hungariae partem habitasse. Hinc* constat *Nemetes, qui Spirenses* uocantur, *& Heluetios trans Rhenum fines tempore Caesaris habuisse.*

se. Quae silua multo longior, atque latior est, quam Italia, uel Gallia tota. pag. 161.162.

Hermunduros, transrhenanos Germaniae populos, Ligijs, Hungariae populis, Cattisque, Cheruscis, ac siluae Hercyniae, & ultra illam proximos. memorat Tacitus.

I

IBERNIA, *insula est ad Hispaniam occidentemq. Solem sita, qua medium Angliae latus uergit: dimidio minor, (ut existimatur) quam Anglia. Sed pari spatio transmissis* XXX *millibus passuum in Iberniam appelles, ut in Britanniam. In hac sunt plures metropoles, & ciuitates Episcopales, quam in Anglia. Eam* quidam *nominant Hirlandiam. pag. 115.*

Icenos, in Anglia populos, ab Ostorio, Romano duce, subactos, memorat Tacitus, *qui forte Itij portus accolae fuerunt.*

Iosedum, inter Celtas opidum, fluminis Sequanae ripas citeriores attingens supra Melodunum opidum ei finitimum, & Lutetiae, (quae Parisiorum est) proximum, non longe a Senonibus, in Francorum Regno situm. Hodie *Corbeil nominatur. ut quidam existimant. pag. 204. Vide Glareanum, in lib.* VII. *Comm. Caes.*

Itius, portus, inter Belgas, Morinis, Oceanoq. mari finitimus est, Ambianis, & Atrebatibus

proximus, a continenti Britanniae (quam Angliam dicimus) XXX *millia passuum distans, & transiectui commodissimus, cui ad dextram Zelandia insula, Hollandia, & Flandria; ad sinistram autem, Comitatus, qui* dicitur *Pontus, Picardiae pars, & Normandiae Ducatus. Ex opposito uero Angliae consistit. Opidum est illic, populorum, quibus Caletum nomen est. Id, adiecto Itij Portus nomine,* ut quibusdam placet, *Calitium nuncupatur. Morinensis dioecesis, in regno Francorum, & potestate Anglorum regis situm. Hunc portum memorat* Lucanus in primo. *Dictus autem uidetur Itius ab itando*, ut innuit Paullus Aemilius, libro VII. de reb. gest. Franc.

Iura, Mons, Sequanos ab Heluetijs diuidit, incipiens in finibus Basiliensium, ac Constantiensium, protensus fere in Sebusianos, nunc *Bellicenses, prouinciae Vesontinae, qua Sequanorum fines Rhodanum perueniunt. Illac enim Caesarem ex Allobrogibus in Aeduos ad Ararim contra Heluetios legiones transduxisse,* opinio est: *ciuitates namque, opida, & uici, sicut* olim *continebantur nominibus populorum, ita ut plurimum eiusdem in* locis *remanserunt de illorum dioecesibus, prouincijs, tribubus, ac regionibus. pag. 2. & 6.*

L

LATOBRIGI, *finitimi Heluetiorum sunt, inter Celtas, non longe ab Allobrogibus, quos Lausanenses*

Janenses fuisse, coniectura est. *Ciuitas est Episcopalis prouinciae Vesontinae, in Ducatu Sabaudiae sita, ac eius proprio Antistiti subdita. pag.* 4. 19. 20.

Lemanus Lacus, inter Celtas, quem Rhodanus influit, Galliamque, prouinciam Romanorum, ab Heluetijs diuidit, qui hodie *Lausanae Lacus dicitur, per quem Rhodanus ad Pontem Geneuae urbis effluit.* Lucanus *in* 1. *pag.* 2. *&* 6.

Lemouices, item populi inter Celtas, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quae Armoricae appellantur, proximi Vnellis, Venetis, Rhedonibus, Andegauensibus, Cenomanis, Lexouijs, in prouincia Turonensi, Regnoq. Francorum siti. Limosins, Gallice.

Lepotij, populi sunt Germaniae, qui alpes incolunt, inter Sedunensem, & Curiensem dioeceses. Hos, quibusdam placet, *fuisse Sarmatas, apud quos Rhenus fluuius oritur. Forte* hodie *Suitenses dicti. inter fontem Rhodani fluuij, & Raetias alpes siti. pag.* 87.

Leuaci, inter Belgas, sub imperio Neruiorum, proximi Grudosis, Pleumosiis; Gordijs, & Centronibus. Hodie, *Louanium. pag.* 130.

Leuci, populi, finitimi Lingonibus, et Sequanis, (qui Burgundi sunt) ac Mediomatricibus, (qui Metenses hodie dicuntur) *Belgis attribuuntur, & Treuirensi prouinciae.* Hodie *Tullenses dicti. Ciuitas est Episcopalis, in Lotharingia regione. Hos memorat* Lucanus lib. 1. *pag.* 30.

Lexo-

Lexouij, qui & Lexobij, populi inter Celtas, sunt proximi Osismis, Nannetibus, Ambiliatibus, Diablintribus, & Aulercis, ex ciuitatibus Oceanum attingentibus. *Hos* quidam opinantur *esse accolas ciuitatis Lexouiensis, quae est episcopalis in prouincia Rotomagensi, Ducatu Normaniae, & Francorum regno sita.* Gallice, *Lisieux.pag.69.& 73.*

Ligeris, seu Liger flumen, non longe ab Aeduorum finibus, in Celtis oriens. eos a Biturigibus diuidit, in Carnutes, diu per Celtas lapsus, multisq. obliquis gyris Aquitaniam alluens, in Oceanum mare, quod Britannicum dicimus, *influit. Dignum memoria refertur, a Philippo, qui secundus hoc nomine regnauit apud Gallos, uadum hic primum inuentum, cum antea numquam uado traniri potuisset. pag. 67. 169. 201. Huius fluuij* meminit Tibullus Elegia VII. Gallice, *Loire dicitur.*

Ligios, populos in Hungaria, non memorat Caesar, *sed* Tacitus, *proximos Hermunduris, & Cattis.*

Lingones, inter Celtas populi finitimi Aeduis, Sequanis, ac Tullensibus, (qui dicebantur *Leuci*) *nomen retinent. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Lugdunensi, ac Francorum Regno sita. Langres*, ab indigenis. *Hos* memorat Lucanus lib.primo. *Hinc Statium poetam, qui Thebaida, & Achilleida heroico uersu scripsit, ortum* transdunt: *quamuis Statij nomen seruum significat,*

cat, ut ſcribit A.Gellius *pag*. 19. 30. *&* 87.

Londinum, opidum iu Anglia inſigne, copia negotiatorum, & mercatuum maxime celebre. non memorat Caeſar; *ſed* Tacitus. *Ciuitas eſt Epiſcopalis, in qua Angliae Reges, Principes, ſenatus, populi, & mercatores continentur in prouincia Cantuarienſi ſita.*

Longobardos, Cheruſcis, Cattis, Caucisq. propinquos, inferioris Germaniae populos, Tacitus refert; *quos* nonnulli *Vueſtfalos fuiſſe* opinantur, *non longe a Caninefatibus, ac Phryſiis.* Quidam *uero, eos Pannones fuiſſe*, tranſdunt. *Hi ſunt, qui, cum Italiam ferme omnem occupaſſent per* CC, *&* IV. *annos, tandem a Gallis Rege Carolo pulſi ſunt; ita tamen, ut Ciſalpinae Galliae nomen ab his ad noſtra tempora peruenerit.*

Lucum, municipium Vocontiorum, prope Caturiges, Garocelos, Centrones, & Allobroges. Tacitus memorat.

Lugdunum, urbem ad Rhodani ripas, & Viennae finitimam, Seneca in Epiſtola ad Lucilium refert, *fatali igne ſuo tempore exuſtam: quam inter Celtas adſcribere*, quibuſdam placet; *quoniam omnes eius ſuffraganei, & pars urbis, Eccleſiaq. ipſa matrix in Celtis ſunt. Hinc Plotius, qui primus Romae Rhetoricam docuit Latinam, ortus eſt; a quo Romae ſe puerum, cum Q. fratre, Latine primum doctum eſſe*, Cicero refert. *Opidum hoc Munatius Plancus condidit, ſed annis poſt* C. *incenſum Romani reſtituere.*

Lute-

Lutetia, inter Celtas est, prouinciae Senonensi adscribitur, opidum erat Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanae, quod perpetua palus influit, proximum Bellouacis, Agendico opido, ac Senonibus, & Meloduno opido finitimum: nunc, *urbem Parisiensem esse*, dicunt. *Ciuitas est Episcopalis, in Francorum Regno sita: in quam Caesar se concilium transtulisse, et patrum suorum memoria Parisios cum Senonibus ciuitatem cōiunxisse*, scribit. *pag.* 146. 211. 212.

M

MAGETROBIA, *locus in Celtis, in quo Ariouistus, Germanorum rex, copias Gallorum proelio uicit, non longe a Paludibus; quem Rheno flumini proximum, & circa ipsum fuisse*, coniectura est. Gallice, *Toaut. pag.* 23.

Maguntiacus, inter Belgas Germaniae ciuitas metropolis, quae nunc *Maguntinadicitur, citeriores Rheni ripas attingens*, a Tacito *relata, qui etiam molem a Druso, ad remouendum Rhenum fluuium*, refert, *& a Paullino Pompeio, Romanarum legionum in Germania Duce, sub Nerone Imperatore perfectam.*

Mandubij, populi erant inter Celtas, incolae opidi, cui nomen Alesia, inter fines Lingonum, & Aeduorum, proximi uico, quem Flauignium dicimus. Nunc, *in Ducatu Burgundiae, regio-*

neq.

neq. Alſetum, ab Aleſia, ut quibuſdam placet, *dicta, quibus uocabulum alludit, in dioeceſi Aeduenſi, & Regno Francorum ſiti. pag.227. 228.*

Marcodurum, Vbiorum uicus, procul a Rheni fluminis ripa, &, ut coniectura eſt, *tranſrhenanus.* Tacitus.

Marcomani, populi Germani ſunt, qui cum Ariouiſto, Germanorum rege, a Caeſare ſunt proelio ſuperati, quos coniectura eſt *fuiſſe tranſrhenanos. Sic & Harudes & Ariouiſtus ipſe Germani fuerunt, cuius fere omnes reliquas copias cis Rhenum incoluiſſe uidemus, ut ſunt Triboci,* (hodie, *Argentinenſes;) & Nemetes,* (nunc, *Spirenſes) ac Vangiones, (qui Vuormacienſes* appellantur*) ac Seduſii, quos forte Sedunos prope montes Brigam, & Sancti Bernardi* opinari poſſumus. *niſi quis forte Marcomanos* coniiciat *eos eſſe, qui uallem Heluetij finitimam incolunt, cui nomen eſt Marecomana, Sequanis, & monti Iurae proximam. Cum his Marcus Antoninus, cognomento Philoſophus, periculoſiſſimum, & diuturnum bellum geſſit. Tandem, Chriſtianorum precibus, qui pluuiam a Deo impetrarunt, cum exercitus Romanus ſiti laboraret, uicti, & in deditionem accepti. pag.39.*

Marſacos, Germaniae populos, Batauis, Caninefatibus, Tungriſq. proximos, &, ut coniectura eſt, *ciſrhenanos, non memorat* Caeſar, *ſed* Tacitus.

Matiſcon, inter Celtas opidum, tunc in Ae-

duorum finibus ad Ararim fluuium, qui Saona nunc *dicitur, inter Lugdunensem, & Cauillonensem urbes. Ciuitas est* nunc *Episcopalis prouinciae Lugdunensis, nomen retinens, in Comitatu Matisconensi, & Francorum Regno sita. pag.235.*

Matrona, fluuius est, Celtas a Belgis definiens, in finibus Lingonum, & prope Tullensem agrum, nec longe a fonte Mosae fluminis oritur, Catalaunum ciuitatem Episcopalem in Campania Franciae interfluens, per Francorum Regnum prorsus labens, parum supra Parisiensem urbem Sequanae fluuio miscetur. pag. 1.

Mediomatrices, populi inter Belgas, finitimi Treuiris, Tullensibus, & Tribocis (hodie *Argentinensibus) Hos Metenses esse,* constat. *Ciuitas est Episcopalis prouinciae Treuirẽsis. pag.* 85. & 213.

Melodunum, inter Celtas opidum, in insula fluminis Sequanae positum, Agendico opido, Senonibusq. proximum, ac Lutetiae, (quae hodie *ciuitas Parisiensis est) & Iosedo, ad ripas Sequanae posito, finitimum. Olim ciuitas Episcopalis erat,* nunc etiam *opidum est in Francorum Regno; nomen retinens.* Gallice, *Melun. pag.* 212.

Menapij, populi Galliae, inter Belgas, Treuiris, Condrusis, Arduennae siluae, Rhenoq. finitimi, densissimas siluas, perpetuasq. paludes, & ad utramque Rheni ripam, agros, aedificia, uicosq. habebant; proximi Vbijs, Eburonibus,

&

& Sicambris, qui hodie *Geldrenses sunt. Hi scilicet Sicambri, ad Confluentem Mosae, Rhenique, Oceanum etiam mare attingunt.* nunc *Iuliacensis Ducatus est, Coloniensis Dioecesis; angustior satis,* ut uidetur, *ac subductior, quam pridem Menapiorum fines essent. pag.* 44. 69. 80. & 105.

Metiosedum. Vide, *Iosedum.*

Moesios, trans Danubium flumen populos, Pannonibus finitimos, non memorat Caesar, *sed* Tacitus.

Mona, insula est, sic nominata in medio cursu inter Angliam, & Iberniam fere ab utraque XV. *millia passuum distans, ad Occidentem uergens: circa quae loca etiam complures minores subiectae insulae esse existimantur; ubi multo breuiores sunt noctes, quam in continenti; sicut etiam, quanto magis ad Occidentem uergimus, breuiores aestate noctes, et hieme longiores* manifeste uidemus *pag.* 115.

Monam insulam in Rheno fluuio Hollandiae, Phrysiae, ac Geldriae proximam, unde forte dicti sunt Monasterienses, non memorat Caesar, *sed* Tacitus.

Morini, populi sunt inter Belgas, Atrebatibus, Ambianis, Neruijs, Oceanoq. mari finitimi, a quibus breuissimus in Britanniam, nunc *Angliam, est transiectus. continentes siluas, & paludes habebant. eorum finibus comprehenditur Comitatus, cui nomen est Pontus, ad Abbatiam*

Sancti Bertini directo iure pertinens, ueteri nomi ne Ponti, quo regio illa a plerisque describitur. Ci uitas est Episcopalis, quae Latine *nomen retinet,* Gallice *uero Terauana nuncupatur, in prouincia Rhemensi, & Regno Francorum sita. pag. 44. 69. 80. & 95.*

Mosa, flumen, profluit ex monte Vogeso, qui est in finibus Lingonum, in Francorum Regno, non longe ab ortu Matronae, & Araris fluuiorum: & parte quadam circa Nouimagium Ducatus Geldriae opidum, longe ab Oceano fere XXC. *millia passuum, ex Rheno recepta, quae appellatur Vualis, insulam efficit Batauorum, (qui* hodie *Hollandini dicuntur) Oceanumq. influit; & sic in Celtis oriens immergitur Belgis. pag. 87.*

Mosellam, fluuium, qui circa fines Lingonum in Celtis oriens, Metuensem, ac Treuirensem urbes praeterfluit, & Confluentiam, Germaniae cisrhenanae opidum, intersecat; illicq. Rhenum influit, nō memorat Caesar, *sed* Tacitus; referens, *L. Verum, Nerone imperante, Romanarum legionum in Germania legatum, Mosellam, atque Ararim flumina, facta inter utrumque fossa, parasse connectere, ut copiae per mare, dehinc Rhodano, et Arare subuectae per eam fossam, mox flumine Mo sella in Rhenum extra Oceanum decurrerent; subla tisq. itineris difficultatibus nauigabilia inter se Occidentis, Septemtrionisq. litora fierent; cui operi Aelium Gracilem, Belgicae legatum, inuidisse dicit; deterrendo Verum, ne legiones alienae pro-*

uinciae

uinciae assuescerent studia Galliarum affectare, formidolosum id imperatori dictitans, quo plerumq. probibentur conatus honesti. Tacitus lib. XIII.

N

NABALLIAE *flumen, trans Rhenum, Geldrensem, & Phrysium agrum alluens, non memorat* Caesar, *sed* Tacitus.

Nannetes, populi inter Celtas, Osismis, Lexobijs, Ambiliatibus, Diablintribusq. proximi, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, oppositi Angliae. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Turonensi, ac Britannia citeriore Britonante, & Regno Francorum sita, nomen retinens, & Comitatus titulum habens, qui semper Ducis Britanniae primogenito adscribitur. Nantes, hodie *dicti. pag. 69.*

Nantuates, qui a quibusdam *Antuates dicuntur, populi Germaniae, citra Rhenum fluuium, per quorum fines longo spatio, quasi ab ortu suo, Rhenus ipse citatus fertur, proximi Heluetijs, ac Sequanis. Hos Constantienses* nunc *esse, satis constat. Ciuitas est Episcopalis Maguntinae prouinciae. pag.* 87. *Nantuatum* meminit Plinius, lib. 3. cap. 20. & Strabo lib. 4.

Narbona, Galliae ciuitas, prouinciae Romanorum, finitima Tolosatibus, & non longe a Sontiatibus, populis Aquitaniae. Ciuitas est metro-

politica, nomen retinens. In hanc enim C. Caesar, dictator colonos ex Martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus est. pag. 76. 178. & 263.

Nemetes, populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinensibus, Vuormaciensibus, & Rheno flumini, fere omnes Germanica lingua utentes. Ciuitas est Episcopalis, prouinciae Maguntinae, & Alsatiae adscribitur, nunc *Spirensis dicta. Est & alia Alsatia maritima prope insulam quandam Phrysiae. Alsatia autem, in qua Spira, & Argentina ciuitates consistunt,* ut quidam opinantur, *nomen indidit regioni illi Ducatus Burgundiae, in qua Alsetum regio est sita. atque id nomen ab Alesia olim opido dictum putant, quasi Ariouistus, Germanorum Rex, qui Alsatiae praeerat, id ei nomen imposuerit. pag. 39.*

Nemetocerna, in Belgio, ubi interdum hiemauit Caesar, inter Belgas, dicta forte a Nemetibus, nunc *Spirensibus. pag. 265.*

Nerui, populi inter Belgas maxime feri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocassibus, Veromanduis, ac Treuiris finitimi. A Bellouacis longe absunt, quos Sabis, & Scaldis flumina irrigant. Nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil uini, reliquarumq. rerum, ad luxuriam pertinentium, patiebantur inferri, ne eorum animi elanguescerent, uirtusq. remitteretur, magnae uirtutis homines maius in discrimen,

quam

quam usquam in tota Gallia, Germania, aut Britannia fuerit, uniuersum Caesaris exercitum deduxerunt; ita, ut Neruiorum proelio rem in angusto uidisse, neque ullum fuisse subsidium, quod submitti posset, & scuto a nouissimis uni militum detracto in primam aciem se processisse, quod solum in extrema spe salutis imperatori licet, Caesar ipse testetur. nunc *Tornacenses dicti. Ciuitas est Episcopali, in prouincia Rhemensi, & limitibus Francorum Regni sita. pag. 52. & alibi saepe.*

Nitiobriges, populi inter Celtas, proximi Ruthenis, & Gaballis, ac Narbonensibus, Galliaeq. Prouinciae Romanorum, in Bituricēsi prouincia, & Francorum Regno siti. Montpellier, hodie a Gallis dictum. *pag.* 178.

Noricus ager, trans Rhenum non longe a Danubio, & Athesi, Germaniae fluminibus, intra Tridentinam, ac Constantiensem, & Curiensem dioeceses, satis proximus Bauaris, ac Suenis, qui Vallis Norica appellatur, *in quem Boij, oppugnata Norica, transierant. Inde* Tacitus *affirmat, quod Noricos, Raetosq. Rhenus fluuius interfluit, quibus Raetis Lepontij fuere proximi. Norimberga*, nunc a Germanis. *pag.* 4.

Nouesium, opidum Germaniae, nunc *Nussia dictum, Coloniensis dioecesis, Rheno fluuio, & Cleuensi Ducatui proximum, citeriores Rheni ripas attingens. non memorat* Caesar, *sed* Tacitus.

Nouiodunum, inter Belgas opidum, finiti-

mum Suessionibus, & Veromanduis, proximum Parisiis : nunc *ciuitas Episcopalis, nomen retinens, in prouincia Rhemensi, & Francorum Regno sita.* Gallice, *Noyon.*

Nouiodunum, item Celtarum opidum ultra Ligerim fluuium, in finibus Biturigum, proximum Auarico, Biturigum opido, ac Genabo, Carnutum opido, & Vellaunoduno, & Agendico, Senonum opidis, in Regno Francorum situm.

*Nouiodunum, item inter Celtas Aeduorum opidum, ad ripas Ligeris fluuij, proximum Bibracti, opido Aeduorum, in eorum finibus, & Francorum Regno situm. pag.*49.181.182. *&* 210.

O

OCELVM, *(quod & Oscellum, seu Oscela) est citerioris prouinciae extremum, a quo per alpes in ulteriorem Galliam, Centronesque,* (nunc, *Tarentasios) ac Garocelos, Caturiges, Vocontios, & Allobrogas transitus est. Auillanae, & Seclusae uicis proximum.* nunc, ut coniectura est, *Nouelesium nuncupatur. Seclusa autem,* ut nonnullis placet, *dicitur quasi citeriorem Galliam secludens. Dioecesis est Taurinensis. Tres enim legiones in Aquileia hiemantes poterat Caesar per Raeticas, uel Lepontias alpes breuius ultra montes, & in agrum Heluetiorum*

eundo Tridentum transducere. sed intendens in ulteriorem Galliam ad comprimēdum Heluetiorum agmen, iam in agro Aeduorum consistentium profisci, ut opinio est, *in agrum Cremonae paullo ante aedificatae, dehinc Placentiam, ac Taurinum peruenit, qua proximum iter in ulteriorem Galliam erat, per alpes legiones transducturus. pag. 7.*

Octodorus, uicus Veragrorum, hodie *dicitur Sancti Mauritij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, in ualle non magna adiecta planicie, altissimis montibus undique continetur in duas partes Rhodano fluuio diuisus, dioecesis Sedunensis. pag. 63.*

Ordouices, populos in Anglia, arduis mōtibus proximos, apud quos Ostorius, Dux Romanum, Caractacum in Anglia imperantem prostrauit. non memorat Caesar, *sed* Tacitus.

Osismi, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnellis, Nannetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas nominantur, in prouincia Turonensi, Regnoq; Francorum siti. Horum litora Britannico sunt mari aduersa, ut refert Pomponius Mela. *pag. 62.*

P

PAEMANI, *populi in Belgas, nomine, & numero Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cheruscis proximi. Hos,* coniectura est, *fuisse inter Populos dioecesis Leodiensis. pag.* 44.

Pannones, trans Danubium fluuium populos, quos Hungaros dicimus, *non memorat* Caesar, *sed* Tacitus.

Parisii, populi inter Celtas, qui Senonensi prouinciae attribuuntur, Senonibus, Bellouacis, & Agendico opido proximi, ac Meloduno opido finitimi, Lutetiam habent opidum, quam nunc *Parisiensem Episcopalem urbem inhabitant, positam in insula fluminis Sequanae, quod perpetua palus influebat, in Regno Francorum siti. pag.* 140.

Petrocorij, quos Petragorios dicimus, *populi in Aquitania, proximi Pictauis, ac Santonibus. Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen retinens in prouincia Burdegalensi, & Francorum Regno siti. pag.* 224.

Pictones, populi inter Aquitanos, Santonibus, Engolismensibus, & Petragorijs proximi. Eorum ciuitas est Episcopalis, in prouincia Burdegalensi, Regnoq. Francorum sita, nomen retinens, & Comitatus titulo insigniti. Non longe ab his, Philippus Valesius, Gallorum Rex, ab Edoardo, Britanniae Rege, memorabili pugna uictus est. Poictiers, Gallorum lingua. *pag.* 253.

Pleumo-

Pleumosii, populi inter Belgas, sub imperio Nerviorum, proximi Gordunnis, Leuacis, Grudijs, ac Centronibus, in dioecesi Tornacensi siti. Flamingi uulgo. *pag.* 130.

Praetiani, populi in Aquitania, proximi Bigerrionibus, Vocatibus, Tarusatibus, & Hispaniae citeriori, in Regno Francorum siti. pag. 80.

Primigenos, in Anglia populos, Antonae, & Sabrinae fluminibus propinquos, socios aliquando Romanorum, memorat Tacitus. Nunc in Tacito, lib. XII. *legas, Quod primi Iceni ab, &c.*

Prouincia Gallia Romanorum, finitima erat Rhodano fluuio, qui eam a Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, & alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiam Delphinatus pars, ac prouinciae, seu metropoles Ebredunensis, Tolosana, & Narbonensis, pro parte includebantur; licet Viennam urbem Strabo *Allobrogibus adscribat. pag.* 227.

Pyrenaei, mõtes altissimi, maximiq. diuidunt ulteriorem Hispaniam ab omni Gallia. pag. 297.

R

RAVRACI, *populi finitimi erant Heluetiorum inter Celtas, proximi Rheno flumini, in prouincia Vesontina, quos esse Basilienses,* coniectura est, *quia per Heluetiorum, et Sequanorum fines*

Rhe-

Rhenus profluit, & ipsis Sequanis adscribuntur. Ciuitas est Episcopalis, quam Rhenus intersecat. Bernenses appellantur. *pag.224.*

Rhedones, populi, inter Celtas ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quae Armoricae appellantur; proximi Aulercis, Sesuuijs, Curiosolitis, Osismis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomanis. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Turonensi, & Francorum Regno sita, nomen retinet, in Britanniae Ducatu consistit. pag. 62.

Rhemi, inter Belgas, proximi Celtis; fratres, & consanguinei, proximiq. Suessionibus, cum quibus eodem iure, & ijsdem legibus utebantur, unum imperium, unumq. magistratum cum eis habentes; finitimi quoque Veromanduis, Treuiris, Metensibus, Catalaunensi, & Laudunensi dioecesibus, ac siluae Arduennae. Ciuitas est metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Belgica; nomen retinens; in qua Francorum Rex ungitur, & consecratur, in Regno Francorum sita. pag. 43. 44. 47. & 153.

Rhenus, Germaniae fluuius, non longe a Danubij, & Rhodani fluminum fontibus, & fere in medio eorum oritur ex Lepontijs, qui a nonnullis *Sarmatae dicti, alpes incolunt, inter fines dioecesum Curiensis, & Tridentinae, non longe ab Italia, longoq. spatio per fines Nantuatium, (qui Constantienses esse creduntur) Heluetiorum, & Sequanorum, (ex quibus sunt Basilienses) & Comitatus Ferretensis, Mediomatricum,* (hodie,

Meten-

Metensium,) qui tunc usque ad Rhenum extendebantur, Tribocum, (nunc, *Argentinensium) & Treuirorum citatus fertur. ac, ubi Oceano proximus est, iu plures diffluit partes, multis, in gentibusq. insulis effectis, quarum tres fere a Phrysiis, ac reliquae a Sugambris,* nunc *Geldrensibus, et Hollandis, qui* olim *Bataui dicebantur, ac a quibusdam feris nationibus incoluntur.* Sunt *etiam,* qui *hunc & Danubium in Raetia oriri transdant, & non longe a locis, ubi uina Oltrinasca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos,* (hodie, *Burgundos) nisi a finibus Heluetiorum, circa Basileam, usque in fines Argentineusium, Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Vesontinae metropolis. Inde est, quod reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curiensem dioecesim prouinciae Maguntinae usque in fines Basiliensium circa ipsum flumen tota ad Heluetios pertineant, qui, ueteres R. in militaribus signis imitati, capita boum, aprorum, ursorum, & similium in uexillis suis depingere consueuerunt.pag. 87. & 91.*

Rhodanus, fluuius, Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam prouinciam Romanorum, a Celtis dispartiens, oritur non longe a Danubij, & Rheni, fluminum, fontibus, circa fines dioecesis Sedunensis, prope montem, cui nunc *Briga nomen est; &, ad Sedunum, Germaniae urbem, decurrens, uicum Veragrorum, qui* hodie *Sanctus Mauritius dicitur, intersecat; Lacuiq. Lemano, quem*

acco-

accolae *Lausanensem* nominant, *admistus, & ad Pontem Geneuae urbis eundem lacum egressus, in Lugdunum, Viennam, aliasq. urbes, & insignia loca ad Volcas,* nunc, *Auenionenses, prolapsus, Ligusticum mare tribus ostijs influit. Rhosne,* Gallis, hodie, *pag. 2. 4. & 25.*

Rigodulum, locum inter Belgas, supra Mosellam fluuium, non longe a finibus Treuirorum editum, ubi Petillius Cerialis, Romanus, copias Treuirorum, & Germanorum, magis casu, quam prudentia, fudit, proximum Metensium finibus, montibus, & Mosella fluuio saeptum. non memorat Caesar, *sed* Tacitus.

Rutheni, populi prouinciales, non longe ab Aruernis, & Santonibus, Narbona, ac Tolosa, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Eorum ciuitas est Episcopalis, nomen Latine *retinens, in prouincia Bituricensi sita. Hi Comiti Armeniaci subijciuntur, & Rhodetz dicti. Hoc* Lucanus in primo *memorat. pag. 179.*

S

SABIS, *inter Belgas flumen, Neruios irrigat, & Mosam, fluuium penes Condrusios, seu Namurcium, opidum Leodiensium, influit.* Hodie *Sambram* uulgus nominat. *pag. 51.*

Sabrinā, in Anglia fluuiū, Tacitus *memorat.*

Samarobrina, locus inter Belgas, ubi Caesar

Gallo-

Gallorum concilium induxit, & aliquando hiemauit, ac impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, litterasq. publicas, ac frumentum reliquit. Hanc Cameracensem esse urbem, quibusdam placet. *Sabis enim fluuius eam interfluit, & his* Gallica lingua *satis alludit uocabulum; estq. fere locus ipse in medio Belgarum situ, fertilis, ac solo opportuno constitutus. Ciuitas est Episcopalis, & Imperialis, prouinciae Rhemensis, forsan ab Eburouicibus, populis ciuitatum, Oceanum attingentium, quae inter Celtas erant, orti; uel a Segnis, Belgarum populis. In hoc opido,* V. *ab hinc anno, foedus inter omnes Christianos principes, ad internecionem Veneti nominis, ictum est, auctore Pontifice Iulio* II, *quod Cameracense ab opido dictum est. Sunt tamen, qui Sancti Quinctini opidum malint. pag.* 121. 135. *&* 140.

Santones, inter Aquitanos populi, finitimi Tolosatibus, & propinqui Petrocorijs, Engolismensibus, Pictauis, ac Galliae, prouinciae Romanorum. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Burdegalensi, in Francorum regno sita, nomen retinet. pag. 7.

Sarmatas, Germaniae populos, qui contra Sueuos Vannio, Sueuorum regi, ab eis expulso, opem tulere. Tacitus refert.

Scaldis flumen, inter Belgas, Mosam influens, in extrema parte Arduennae siluae, nec longe ab Aduaticis, Neruios, & Tornacensem urbem intersecat, nomen retinens. pag. 165. *ubi Sabin* legendum putant, *non Scalden, quod ille in Mosam*

instuit,

influit, iuxta Namurram; hic, non item.

Sebusiani, populi inter Celtas, extra Galliam, prouinciam Romanorum, trans Rhenum fluuium primi, Allobrogibus, Sequanisque, ac Aeduis, quorum erant clientes, finitimi, inter Lausanensem, & Lugdunensem dioecesim sitae, quos Bellicenses esse, coniectura est. *Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Vesontina Duci Sabaudiae subdita, siue eius Antistiti. Per horum fines, ad loca, ubi nunc uicus, cui Sanctus Amor nomen est, in Comitatu Burgundiae, ac recta ad Ararim, qui* nunc *Saona dicitur, ubi pagum Heluetiorum Tigurinum deleuit, Caesar peruenit circa Viredunum, & Turegium castella illius fluminis citeroris ripas attingentia.pag.7. & 216.*

Sedusij, uel Seduni, populi Germaniae, si pro Sedunum urbem incolentibus capiantur, ut coniectura est, *Heluetijs, & pro parte Celtis annumerantur, uel saltem eius sunt finitimi, ipsosq. Rhodanus fluuius irrigat. finitimi etiam sunt Veragris, inter montes, quibus* nunc *Briga, & Sancti Bernardi nomen est, non longe ab Antuatibus, & Allobrogibus,* Germanica *lingua ex magna parte utentes. Ciuitas est Episcopalis, Tarentasiae,* Latine *nomen retinens; in cuius finibus Rhodanus oritur; nec longe ab eis, uersus Curiensem, & Tridentinam dioeceses, Rhenus exoritur.pag.39.*

Segni, inter Belgas populi, ex gente, & numero Germanorum, Condrusis finitimi, qui ambo populi sunt inter Eburones, & Treuiros, Comita

tui

tui Namurcensi, Arduennae siluae, & Ducatu Lucemburgensi, Mosaeq. flumini proximi. nomen retinent. Eorum opidum dioecesis Leodiensis, illius Episcopo subijcitur.pag.164.

Segontiaci, populi in Anglia, mari proximi, & Cassiis, Bibrocis, Trinobantibus, Cenimagnis, & Ancalitibus, nunc *forte Eboracenses dicti, cui satis alludit nocabulum. Ciuitas est metropolis.pag.119.*

Senones, inter Celtas, finitimi Belgis, Parisiis, ac Carnutibus. fuerant antiquitus ante Caesarem in fide Aeduorum. Ciuitas est metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica, in Regno Francorum sita, retinens nomen, quam in Burgundia sitam uulgus *uocitat. Forsan enim id inoleuit a primis Burgundinorum Regibus; quos Senones, Lugduni, ac Viennae post natum* CHRISTVM *per multa saecula regnasse in Celtica,* plerique transdunt. *pag.* 146.

Sequana fluuius prorsus in Francorum Regno, Celtas, postquam Matrona fluuius sibi immistus est, a Belgis definiens. Oritur prope fines Aeduensis, ac Lingonensis dioecesium, in Ducatu Burgundiae in Alseti regione, non longe a uico Abbatiae, & monasterij sancti Sequani; ac per Trecensem agrum, & Parisiensem urbem delapsus; Rotomagum ciuitatem, & mare Oceanum influit, nomen adhuc retinens. pag.1.

Sequani, populo, inter Celtas, hodie *Burgundiae Comitatum incolentes, quos a Gallia,*

prouincia Romanorum, Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetijs, Aeduis, Lingonibus, ac Rheno: per fines Comitatus, nunc *Ferretensis, nihil*, ut uidetur, *de his, quae in Ducatu Burgundiae sunt, tunc possidentes, quod illa omnia speciali nomine Aeduis, & Lingonibus adscriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solum, qui a Rhodano prope Bellicensis urbis dioecesim, usque ad Vesontinam ciuitatem maximam Sequanorum, & ab inde usque in fines Comitatus Ferretensis, ac dioecesis Argentinae, Rhenumq. fluuium protendebatur. Inter quos fluuios Rhodani, & Rheni per ciuitatem illam Vesontionem, quae quasi in medio est*, v. *dierum iter expedito patet finibus ijsdem. Vltra quoque Ararim fluuium, non longe post eius ortum, Sequanorum fines, quos ipsa Vesontina dioecesis complectitur, protendi uidebantur. pag.* 7. 22. 23. 24. & 153.

Sesuuij, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus, Oceanum attingentibus, quae Armoricae appellantur, proximi Aulercis, Curiosolitis, Rhedonibus, Osismis, Vnellis, & Venetis. Hos quidam *putant esse Exisinos, quae ciuitas est Episcopalis prouinciae Turonensis, in Regno Francorum sita. pag.* 62.

Sibutzates, populi in Aquitania, proximi Garumnis, & Auscis, Vocatibus, Tarusatibus, Cocosatibus, & Hispaniae citeriori, in Francorum Regno siti. pag. 80.

Sicambri, populi Germaniae, olim *ex toto trans-*

transſrhenani, proximi Vbijs trans Rhenum tunc ſitis. ſiluas, & ſolitudines habebant, ad quos ex Menapiorum, ac Eburonum finibus, Rheni tranſitu, maxime ubi ipſe, & Moſa confluunt, breuis eſt aditus. Eburones enim Rheni citeriores ripas, Sicambri autem ulteriores incolebant; nunc *opida, uicos, & agros, Sicambri, quos Geldrenſes* appellamus, *etiam inter Moſam, & Rhenum poſſident, quorum pars eſt dioeceſis Leodienſis. pag. 94. & 167.*

Silures, populos Angliae, Tacitus refert.

Sontiates, populi, inter Aquitanos, finitimi Vocontijs, & Taruſatibus populis, Aquitanis, & Toloſae, ac Narbonae, ciuitatibus Galliae, prouinciae Romanorum, & Hiſpaniae citeriori: habentes opidum, natura loci, ac manu munitum, in Regno Francorum ſiti. pag. 77.

Sueſſii, populi Germaniae, quos coniectare licet *fuiſſe Conſtantienſi, Baſilienſi, ac Sedunenſi agro finitimos, & inter Celtas, Heluetiosq. annumerari; ſiue forte Suitenſes eſſe, qui cum Turicenſibus quondam Heluetijs* noſtra memoria *bella geſſère; uel Sueſſii, id eſt Sueui. nam, cum ſingulis annis domo Sueuorum media pars excederet, forte diuerſas ſibi ad habitandum regiones delegerunt. Ex quibus forſan ſunt illi maritimi, qui Daciae, & Noruegiae ſunt finitimi, ac qui circa Lepontios Raetosq. habitabant; idem fere nomen Sueuorum habentes; a Sueuo monte; qui, ab ortu ſolis Germaniae initium faciens, ad Cim-*

brorum usque promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Suessiones, populi inter Belgas, fratres, & consanguinei Rhemorum, eisq. attributi, quibus, ac Bellouacis, & opidis Nouioduno, quod hodie *est ciuitas, Bratuspantioq. erant finiti; agros feracissimos, & latissimos fines habebant, apud quos rex fuerat totius Galliae potentissimus, qui etiam Britanniae regnum obtinuerat,* VII *opida in Suessionibus habens. Tempore autem Caesaris regnabat Galba; multiq. Gallorum reges usque post Magni Caroli tempora diu in Belgica regnasse, & Coronam apud Suessiones ac cepisse,* leguntur. *Ciuitas est Episcopalis, nomen retinens in prouincia Rhemen. prima suffraganea, & in Regno Francorum sita. pag. 43. & 240.*

Sueuorum gens, trans Rhenum, Bauaris, & Franconibus finitima, plus quam C. *pagos habens, et maxima, & bellicosissima Germanorum omnium. Inter hanc gentem sunt Vlma opidum, ciuitatesque, et loca insignia multa. Bauariae uetus est principatus, & Austriae Ducibus, ac Marchionibus Badensibus, Comitibus de Virtemberg, aliisq. Principibus ecclesiasticis, & saecularibus subiecta, qui,* ut olim, referente Caesare, *principes regionum, atque pagorum sunt, & in pace inter suos ius dicunt, controuersiasq. minuunt. pag. 39. 40. 84. & 86.*

TAME-

T

TAMESIS, *fluuius in Anglia, fines interiores regionis a maritimis ciuitatibus diuidens, a mari circiter passuum mil. octoginta. Id uno omnino loco pedibus, atque aegre, transiri potest, & in mediterraneis illius locis insulae oriens, nauigabilisq. Oceanum influit. Tamisa,* uulgo. *pag.* 114. & 117.

Tarbelli, populi in Aquitania, proximi Bigerrionibus, Sontiatibus, Vocatibus, Tarusatibus, Hispaniae citeriori, in Regno Francorum siti. pag. 80.

Tarbiacos, in finibus Agrippinensium populos, non memorat Caesar, *sed* Tacitus.

Tarusates, populi Aquitaniae, proximi Vocontijs, Sontiatibus, Tarbellis, Garumnis, Cocosatibus, & Hispaniae citeriori. Hos coniectura est, *fuisse populos Tursae, quae ciuitas est Episcopalis in prouincia Auscitana, & Francorum Regno sita. pag.* 77. & 80.

Tasandrum, opidum in Leodiensi dioecesi, cui D. Trudo nomen fecere.

Tauciaci, (alias, *Rauciaci*) *populi Germaniae, proximi Nemetum, et Heluetiorum finibus, a quibus silua Hercynia oritur. & forte erant Rauraci, qui proximi Heluetijs circa Basiliensium fines habitabant: hi tamen Hercyniae siluae non erant proximi, sed Baceni siluae, quae Nigra* Dicitur,

interfluente tamen Rheno. Vide, *Rauraci.*

Tectosages, populi olim Galli, fertilissima Germaniae loca circa Hercyniam siluam occupauerunt, atque ibi consederunt, summam iustitiae, & bellicae gloriae opinionem habentes, in ea inopia, egestate, & patientia, qua Germani, permanentes, eodem uictu, & cultu corporis utentes. His forte Francones, Germaniae populi, eisdem locis proximi successerunt; a quibus Franconibus postea cis Rhenum transeuntibus, & Galliam occupantibus, uelut priscum, propriumq. solum repetentibus, citraq. Parisios populos sedem eligentibus, Francia dicta est, ut plerisque placet. *Ex his Tectosagibus erant hi, quos Mallius, Romanorum dux, in Gallograecia strauit, et uicit, triumphumq. retulit. pag.* 160.

Tenchtheri, Germaniae populi transrhenani, qui cum Vsipetibus, & magna multitudine hominum, a Sueuis diu agitati, & triennio uagantes, Rhenum fluuium transierunt, non longe ab ostio, quo Rhenus ipse mare influit, Menapiorum agros, utramque fluuij ripam incolentium, occuparunt. Quo satis constat, *Menapiorum fines, quos* plerique opinantur *Iuliacenses fuisse, multo, quam* nunc, *maiores exstitisse. Haec gens, postea Rheno discreta, sollicitauit Vbios,* nunc *Agrippinenses, ut a Romanis deficerent, initio Imperio Vespasiani.* Tacitus. *pag.* 82.

Teutoni, populi ultra Rhenum fluuium fuerunt, ex quibus, & Cimbris Aduatici fuere prognati.

gnati. Apud quorum loca, cum id flumen in Galliam uenientes transiissent, impedimenta cum unius fere legionis praesidio reliquerunt. Vsus autem *Teutonos* credit, *qui Franconiam, & Bauariam, Germaniae regiones, eisq. finitimas terras inhabitant.* Vulgus *uero omnes citra, & trans Danubium populos appellat Teutonos. Hi forte, suis finibus quondam pulsi a Sueuis, qui quamlatissime agros desertos possidere gloriabātur, sese Cimbris sociarunt, cum quibus a Romanis, duce Mario, caesi sunt, quos* Pomponius Mela *Albi flumini, Cimbrisque, Hermonibus, & Sarmatis propinquos* transdit: *Teutonos tamen eos esse, qui trans Domitium ad dextram eius inhabitant,* plures scripsere, *inter alpes scilicet Italiae imminentes, & Danubij alueum incolentes. Dicti autem forte sunt a Tuiscone, eorum Rege, Manni filio,* ut sentit Tacitus lib. de situ Germaniae. *Italica, ac Gallica lingua alludunt.*

Tigurinus, pagus, & populi eius quartam partem Heluetícae continebant, ac inter Celtas erant. Inde forte coniectura est, *eos esse, qui* nunc *Turegium cum agro adiacenti apud Sulenses, Basilienses, Constantienses, incolunt. pag. 8. & 9.*

Tolosates, populi Galliae prouinciae, finitimi Narbonensibus, & Santonibus, nec longe a Sontiatibus, populis in Aquitania, nomen retinent. Ciuitas est metropolis, Francorum Regi subdita. pag. 7. 76. & 178.

Treuiri populi inter Belgas, in confinibus Ger

maniae, finitimi Neruijs, Menapijs, Eburonibus, Rhemis, Mediomatricibus, ideſt, *Metenſibus, & Rheno flumini uſque in pontem, quo Caeſar tranſiecit exercitum, quae pars* nunc *eſt Colonienſis dioeceſis. Fere autem omnes Treuiri, Germanica lingua utuntur; &, niſi exercitu coacti, imperata non faciebant. Nam ciuitas, prope Germaniae uicinitatem, quotidianis exercita bellis, cultu, & feritate non multum a Germanis differebat. Horum inter Gallos uirtutis opinio erat ſingularis; & plurimum equitatu, peditatuq. ualere exiſtimabantur: nomen retinent. Situs ciuitatis eſt natura munitus, & metropolis huius ciuitatis praeſul, unus ex electoribus Imperatoris eſt, qui, proximis his annis legatus a Maximiliano Caeſare ad Venetos ueniens, una cum Cardinali Lucemburgenſi, re infecta abijt. pag. 26. 27. 57. 69. 108. 141. & 253.*

Triboces, ſeu, Triboci, populi Germaniae, in finibus Celtarum, & Belgarum, finitimi Tullenſibus, Baſilienſibus, Spirenſibus, Lingonibus, & Rheno, fere omnes Germanica lingua utentes. Ciuitas eſt Epiſcopalis prouinciae Magũtinae: nunc *Argentinenſes* Latine *dicti; quibus uulgaris ſermonis cum ueteri ſatis alludit uocabulum. Hi ſunt in regione Alſatia,* olim, ut quibuſdam placet, *Heluetia. pag. 39.*

Trinobantes, populi in Anglia, prope firmiſſimam earum regionum ciuitatem incolentes, mari proximi, & Cenimagnis, & Segontiacis, Ancalitibus,

litibus, Bibrocis, Caßiis, Angliae populi. pag. 118.

Tubantes, Germaniae populos, qui Phrysiae partem mari Oceano, Rheno fluuio, ac lacubus proximam, saltibus, & paludibus abundantem, incoluerunt, quam antea Manni populi habitarant, non memorat, Caesar, *sed* Tacitus.

Tulingi, populi erant finitimi Heluetijs, inter Celtas, non longe ab Allobrogibus; &, ut quidam opinantur, *etiam fuerunt incolae Turegi opidi,* nunc *inter Heluetios siti, quod forsan* tunc *ex illorum pagorum numero non erat, in Coustantiensi dioecesi habitantes, sed ab Allobrogibus satis remoti.* Quidam *autem* interpretantur *Turegum, quasi Duregum, id est duorum regum: & Tulingos credunt* nunc *Lotharingos esse dictos, nomine composito, ex Lotario eorum Rege, Carlomani stirpe.* pag. 4. & 18.

Tungros, Belgarum populos, Tacitus facit. *Hi cis Rhenum, & Mosam, inter Eburones, numerantur. opidum est, nomen retinens.* olim *ciuitas episcopalis. Huius sedes postea fuit ad Leodiensem urbem translata, usque ad cuius opidi moenia,* ut plerique uolunt, *Oceanus protendebatur, cuius rei quaedam illic uetustatis* adhuc *monumenta uidentur. Inde* Caesar scribit, *Eburones fuisse mari proximos.*

Turones, populi inter Celtas, Carnutibus, & Andegauensibus finitimi, proximi Oceano. Ciuitas est metropolitica, cuius omnes suffraganei

sunt in Celtica, et ex maiore parte in Britanniae citerioris Ducatu, nomen retinens, in Regno Francorum sita, quam et Andegauensem urbem D. Hludouicus, Francorum Rex, Britanniae Ducatui detraxit: cuius tamen prouinciae omnes aliae, Britanniae etiam Britonantis, ciuitates remanserunt. pag. 62. & 176.

Tygenos (quin potius, *Icenos*) *populos Angliae, quorum Rex Prasutagus, Neronem Imperatorem heredem instituit. Non memorat* Caesar, *sed* Tacitus.

V

VADAM, *inter Coloniensem, & Traiectensem urbes locum ultra Nouesium Rheno fluuio, & cis eum adiacentem in Ducatu Cleuensi situm,* Caesar *non memorat, sed* Tacitus.

Vangiones, populi Germani, inter Belgas numerantur, finitimi Tullensibus, Metensibus, Spirensibus, Maguntinis, ac Rheno fluuio, omnes fere Germanica lingua utentes. Ciuitas est Episcopalis, Prouinciae Maguntinae, nunc *Vuormacienses dicti. Alsatiaeq.* (olim, *Heluetiae, tunc, Gallici; nunc autem, Germanici iuris) adscrpti, quo magis ipsi, & Spirenses, ac Argentinenses, quin & Maguntini, tamquam omnes altae Alemanniae attributi, & ad ripas Rheni citeriores siti, uiderentur inter Celtas forsan collocandi, nisi quis*

recta

recta a Matronae fluminis ortu ad Rhenum fluuium Celtas his finibus a Belgis dispartiat; quibus Belgis pari ratione Viredunum, quae ciuitas est Episcopalis prouinciae Treuirensis, in Ducatu Barrensi consistens, adscribitur. pag. 39.

Vascones, in Aquitania populos, Tacitus memorat.

Vatasticam insulam, in fluuio Rheno, finitimam Batauis, & Phrysiis, quae est dioecesis Traiectensis, non memorat Caesar, *sed* Tacitus. *Batauis autem, quos Hollandos* dicimus, *longe alios esse*, certũ est, *ab illis Hollandis, qui prope Balteum mare, ac Daciam habitant; sicut & alia est, circa id mare, & Daciam, Zeelandia.*

Vatuca, seu Ratuca, inter Belgas castellum, quasi in medijs Eburonum finibus, non longe a colle uno, siluis, & tumulo, ac magna conualle, ubi Titurius, & Aurunculeius Romani hiemantes cum legione una, & v. *cohortibus, a* II. *Eburonum regibus dolis intercepti sunt. Id castellum proximum fuisse Limburgensi, nec longe ab Aquisgrani urbe*, uerisimile est: *forsan eo loco, ubi est* nunc *castellum, cui Valcatus Mons nomen est. Vatucae tamen castello*, ut Caesar ipse describit, *suberat Rhenus fluuius : propterea* nõnuli credunt, *Vatucam castellum fuisse, ubi* nunc *est Iuliacum opidum, quod Ducatus est titulus, inter Aquisgranum, & Coloniam, Germaniae urbes cisrhenanas, quod a Iulio Caesare denominari* putãt, *ubi* adhuc *plura insignia uetustatis monu-*

menta

menta apparent. pag. 165. 167.

Vbij, Germani populi, olim *transrhenani, quorum fuit ciuitas ampla, & florens, ut est captus Germanorum, qui paullo sunt eiusdem generis, & ceteris humaniores, quia Rhenum attingunt, multumq. ad hos mercatores uentitant, & ipsi propter propinquitatem Gallicis sunt moribus assuefacti. Hos Sueui diu, & saepe bellis experti finibus expellere adnixi sunt, & sibi uectigales fecerunt, multoq. humiliores, & infirmiores reddiderunt, in quorum fines Caesar primo trans Rhenum exercitu, per pontem, in Menapijs factum, ducto, uastatis agris Sugambrorum, se recipit. Iterum autem paullulum supra eum locum, quo ante exercitum transduxerat, pontem in finibus Treuirorum fecit, legionesq. transduxit; cuius pontis ultima pars transrhenana ripas Vbiorum continebat. Hos esse Aggrippinenses,* nunc *Colonienses, a Claudio Caesare, Agrippinae uiro, acceptos* plerisque placet; *qui,* ut uerisimile est, *a Sueuis compulsi, citra Rhenum, hortante Agrippina, urbem condere, & habitare coeperunt: quae ciuitas paullo post cum Romanorum socia esset, ac recens condita, fatali igne,* ut Tacitus scribit, *consumpta est: & fere eodem tempore simili casu Lugdunum incensum, & dirutum* esse constat, *ut* in Epistolis refert Seneca. *Vbij igitur, Caesaris tempore,* ut coniectura est, *loca, ubi Marchiae Comitatus a Duce Cliuensi* nunc *possessus, et Vuestfaliae opida sunt, parsq. Ducatus Montensis incoluisse*

coluisse praesumuntur, quorum adhuc *magna pars ad Coloniensem ecclesiam pertinet. Hos* Tacitus, *transrhenanos etiam suo tempore fuisse*, scribit, *quod forte ad utramque Rheni ripam uicos, agros, possessionesq. haberent. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas ripas, & Menapij tunc ad Rheni utramque ripam, sic & Phrysii, & Geldrenses* nunc, *ad ipsius Rheni ambas ripas, uicos, agros, possessionesq. habebant, &* adhuc *possident. Quin & aliquando usque ad Rhenum fluuium protensos Saxones fuisse*, quibusdam placet. *quod facile est, cum quis origine Saxo illic forte aliquid possederit, ut saepe principibus alienigenis hoc diuerso iure contingit. pag.* 83. 91. 93. 150. & 151.

Vellauni, populi inter Celtas, proximi Heleuteris, seu, Helueteris, Cadurcis, Gabalis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. ciuitas est Episcopalis in prouincia Bituricensi, nomen retinens, a multis tamen Sancti Flori ciuitas dicitur. pag. 224.

Vellaunodum, inter Celtas, opidum Senonum, propinquum Agendico, Senonum opido, ac Genabo, opido Carnutum, quod Genabum opidum, pons Ligeris fluminis continebat, nec longe ab Auarico, & Nouioduno, opidis Biturigum, in Francorum Regno situm. pag. 180.

Velocasses, populi inter Belgas, Morinis, Neruijsq. finitimi, proximi Ambianis, & Atrebatibus. Hi hodie *Castetenses* dicti, *in Comitatu*

Flan-

Flandriae, & Francorum Regno, Morinensiq. dioecesi siti, instar pagi sunt. Hanc prouinciam repetit Rex Franciae nunc *a Duce Burgundiae. pag. 44.*

Veneti, populi inter Celtas, ex maritimis ciui tatibus Oceanum attingentibus, quae Armoricae appellantur; proximi Vnellis, Osismis, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus: hi, ut quibusdam placet, *etiam Vanes* dicti sunt, *in prouincia Turonensi, & regno Francorum siti. ciuitas est Episcopalis, cuius amplissima erat auctoritas omnis orae maritimae regionum earum in Britannia Britonante. Sunt praeterea alij quidam populi, Auenionensibus proximi, Venuxiuum Comitatum incolentes, patrimonio Beati Petri subditi. Hos, partem Galliae, prouinciae Romanorum fuisse,* quibusdam placet. *pag. 62. 66. 67. & 68.*

Veragri, populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, inter Sedunos, Antuates, & Allobrogas, Montesq. Sancti Bernardi, & Brigam, quos Veragros Rhodanus fluuius interlabitur. Caput gentis est uicus, ubi Abbatia, qui Sanctus Mauritius dicitur, dioecesis Sedunensis. quidquid tamen agri trans Rhodanum possidebant, Celtis adscribitur. Per hos ad montes illos, quos Caesar, summas alpes, nominat, ex Gallia in Italiam uenientibus aditus est. pag. 63. Varagri sunt Plinio.

Verbigenus, pagus Heluetiorum, inter Celtas. pag. 19.

Vero-

Veromandui, populi, inter Belgas, Rhemis, Atrebatibus, Neruijsq. finitimi, nomen retinent, in Francorum Regno siti, at ex magna parte in dioecesi Laudunensi, ac Suessionensi, & ex toto in prouincia Rhemensi, instarq. prouinciae habentes, inter quos sunt incolae opidi Sancti Quinctini, quos Rex repetit. Vermandois, a Gallis, mutata aliquantulum nominatione, dicti. pag. 44. 51. & 56.

Vesontio, opidum maximum Sequanorum, natura loci munitum, inter Celtas, nunc Comitatu Burgundiae circumsaeptum. Ciuitas est imperialis, ac metropolitica, nomen retinens, mutata littera V in B, ut Romanis, & Vasconibus pronunciandi mos est. Situm habet, qualem Caesar in Commentariis descripsit, *praeterquam quod* nunc *eam idem fluuius ex magna parte intersecat. In illa sunt loca uetusta, qualia Romae, quae Pantheon, Campus Martius, Campusq. Mineruae, uulgo semper* Latine *dicta sunt, multaq. alia priscae uetustatis monumenta consistunt. pag. 27.*

Vetera Castra, hibernorum Romanorum locum, citra, & prope Rhenum fluuium, amplum habentem uallum, cuius pars in collem leniter exsurgens, pars equo aditur. Vbi opidum, & obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu uultus amnis, & latitudo camporum inter ciuitates Traiectensem, & Coloniensem, quibus hibernis obsideri, premiq. Germanias Caesar Aug. crediderat. non Caesar, *sed* Tacitus *refert. In Cleuensi Ducatu situm.*

Vienna,

Vienna, ciuitas metropolis in Gallia, prouincia Romanorum, nunc *Delphinatus, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, quam fluuius Rhodanus praeterfluit, ad eius citeriores ripas sita, proxima Aruernorum finibus, dispartiente Rhodano, Aeduorum finibus Caesaris tempore, ad quos Matisco opidum,* nunc *ciuitas, pertinebat,* hodie *Lugduno ciuitati finitima, beneq. sita. pag.* 179.

Vindonissae, locum prope Maguntiam, urbem cisrhenanam. non Caesar, *sed* Tacitus, *refert.*

Vnelli, populi inter Celtas, ex maritimis ciuitatibus Oceanum attingentibus, proximi Andibus, Venetis, Osismis, Lexobijs, Curiosolitis, Sesuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates Armoricas numerati, in prouincia Turonensi, & Francorum Regno siti. pag. 62.

Vocates, inter Aquitanos, proximi Tarusatibus, Sontiatibus, Tarbellis, Bigerrionibus, Garumni,, Garitibus, Cocosatibus, & Hispaniae citeriori, in regno Francorum siti. ab his forte Vascones dicti. *Hos* coniectura est, *fuisse Vesaticos. Ciuitas est Episcopalis, in prouincia Auscitana, in Francorum Regno sita, quos Vasatenses* dicimur. *pag.* 80.

Vocetius mons in Heluetijs, quem Caesar *non memorat, sed* Tacitus.

Vocontij, populi, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos, citra Rhodanum; Centronibus, idest, *Tarentasiis, finitimi, & Allobrogibus, ultra Alpes Graias, quibus* hodie *Mons Cinerum, siue*

Cine-

Cinesius, nomen est. Hos Isara fluuius alluit, Vasatium, Gallice. *pag.7. & 77.*

Volcae, populi prouinciales, non longe ab Artomicis, seu, Arecomicis, qui nunc *Aurasienses sunt, Tolosatibus, Narbonensibus, Massiliensibus, Gabalis, Cadurcis, Heluijs, ac Ruthenis, extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. Hos Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticum mare influit. Aremici, aut Arecomici, pridem,* a nonnullis; nunc *Auenionenses* dicti. *Ciuitas est Episcopalis prouinciae Arelatensis* olim, nunc *uero Viennensis*, maiorum nostrorum memoria *patrimonio Beati Petri, emptionis titulo, addita. Hic Romani Pontifices Sedem, magno totius Italiae incommodo, maiore urbis Romae, tenuere,* LXX. *& amplius annos, donec felicissimo euentu Italiae restituti Pontifices, ad* hanc diem *mansere.pag.* 178. *&* 216.

Vogesus, mons, in finibus Lingonum, a quo Mosa fluuius profluit, non longe a fonte Matronae fluuij, in Francorum Regno situs. pag.87.

Vsipetes, Germaniae populi transrhenani, qui cum Tenchtheris, & magna multitudine hominum, a Sueuis diu agitati, & triennio uagantes Rhenum fluuium transierunt, non longe ab ostio, ubi in mare influit, & Menapiorum agros utramque fluminis ripam incolentes, occuparunt. Ex hoc constat, *Menapiorum fines, quos* plerique opinantur *Iuliacenses fuisse, multo latiores, maioresq. exstitisse, & agros Ducatus Montensis Rheni*

ni ripis ulterioribus adiacentes, ac etiam Cliuensis possedisse. pag. 84. & 91.

Vualis, seu Vacalos est pars fluuij Rheni, quam Mosa fluuius recipit ante, quam in Batauos, & mare Oceanum fluat, & est dioecesis Traiectensis, prope Nouiomagum opidum, & Traiectensem urbem Episcopalem, nomen retinens. pag. 87.

Vxellodunum, opidum in finibus Cadurcorum, inter Celtas, non a longe Gallia, prouincia Romanorum, monte, egregie loci natura munito, situm; cuius partes omnes praeruptissimis saxis difficili adscensu, & flumine infimam uallem diuidente, totum paene montem cingente, praemunitae erãt. sub cuius etiam muro magnus fons aquae perrumpebat, ab ea parte, qua fere pedum CCC. interuallo fluminis circuitus uacabat. Vide Caesarem de bello Gallico lib. IIX. pag. 257.

ATQVE *haec de Gallorum, Gallisque, qui aut proximi, aut finitimi ſunt populis, ita perſtrinximus, ut, quamuis uetuſtatē illuſtrare pro uirili conſilium fuerit, multa tamen inſerta quoque ſint, quae tempore haec recentiora, mores, & uiros, ac res praeclare geſtas ab ijs explicent. Nec tamen ſingula perſecuti ſumus, ſed ſummas rerum, & ex his illuſtriſſima quaeque libauimus. Nam, ſi aliarum quoque gentium, quae toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunae uarietates, mores, locorum diuerſas appellationes, aut fluminum, uires, res geſtas ad hanc normam dirigere uoluiſſem; id ſane & operoſum nimis, ac immenſi paene operis fuiſſet, & conſilij obliti noſtri uideremur: quipe qui ab initio* Caeſarem *tantum, aut* Tacitum, *& Gallos, ac finitimas his gentes hoc noſtro indice complecti uoluerimus, reliquum operis & in aliud tempus, & in alias commentationes reiecerimus. Illud ad monuiſſe diligentem lectorem uolo, multa illum ex uaria hiſtoriarum lectione collecturum, quae Europam, & Aſiam, ac Africam, ſaltem oram litoralem, notiora nobis factura ſint. Nam, ut ulterius penetres, haec legis Mahometanae diuerſitas a Chriſtiana pietate prohibet: ſed & ipſa orbis parens, gentium omnium regina, Italia, tantas mutationes ſenſit, ut uix nomen ullum retineat, quod* olim *habuit. Quis enim neſcit, eam Italiae partem, quam Samnites, Apuli, Graeci, Campani* olim *tenuere, totam* nunc *in Regni Neapolitani*

nomen

nomen abijsse : quod olim *Latium*, nunc *Campaniam, aut terram Romanam; quae Gallia cisalpina, in Lombardiam; quae Venetia, in Marchiam Taruisinam; quae Flamina olim,* nunc *in Romandiolam esse mutatam? Iam, quae priscis illis temporibus clarissima opida fuerant, aut penitus concidere, aut in uicus abiere, succesereq. omnino cum aliae gentes, tum aliae quoque nominationes diuersissimae. Lirim enim,* a ueteribus *amnem dictum, iam* DCC *. ab hinc annos a Gariliano castello, quod Saraceni munitissimum propugnaculum sibi construxerant, Garilianum* appellamns. *Ticinum,* olim, nunc *Papiam, a Papio quodam, Gallorum duce. Fregellae ipsae in Campania in Pontem Curuum mutatae. Egnatia Apuliae, Iuuenatium* a nobis *dictum. Anienum ipsum patrem, Tiberonem* accolae uocant. *Sipus, illa saepiarum captura celebris, & inde nomen adepta,* nunc *Manfredonia* uulgo, *a Manfredo, Secundi Federici Imperatoris filio dicitur. Verum longius, quam par forsan erat, euagati sumus. Cetera sibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio a nobis exspectet.*

SCHOLIA
ALDI . MANVTII
PAVLLI . F.
ALDI . N.
IN . C . IVLIVM . CAESAREM

HIERONYMO

MATTHAEIO

ROMANO

PROTONOT. APOSTOLICO

AC. VTRIVSQ. SIGNATVRAE

REFERENDARIO

ALDVS. MANVTIVS

PAVLI. F. ALDI. N.

S. P. D.

MAGNA ſana inter Mortales dubitatio ſemper fuit, atque adeo maxima, HIERONYME. MATTHAEIE, Bellica ne uirtus, an Litterarum praeſtantia, primas ſibi uindicet. & id quidem iure dubitatur. nam, ſi Militiam ſpectemus, qua in re magis non modo uires noſtras, uerum etiam prudentiam, oſtendere poſſumus? ea ingenium acuit, praeterita nobis ante oculos ponit, ex aliorumq. euentis, ut quiſque proſpere, uel aduerſe, ceciderit, conſilium capere nos

 docet.

docet. Sin autem litteras perpendamus, eae nos belli, domique, ornant, & ita quidem ornant, nihil ut paene ſine ijs eſſe, ac prorſus non eſſe; uideamur. Equidem, ſi in huiuſmodi controuerſia iudicium mihi meum proferendum eſſet, ita ſtatuerem: Cum aliquam litteratum poſſe eſſe conſtet ſine Militiae cognitione, Ducem in Militia mihi nullum probari litterarum expertem, unde & prudentiam, & cetera ornamenta, ſibi comparare poſſit. Hoc ego ita ſtatuerem; nec, ut arbitror, qui ſententiae meae ſubſcriberent, ſpectatae homines auctoritatis deeſſent. Qui uero non tantum litterarum ſit expers, uerum etiam ea ſit prudentia praeditus, ut ipſe alios facillime, ſuo exemplo, docere poſſit; (quam quidem litterarum adminiculo apprehenderit) eum ego tantum non admirandum, nedum probandum, iudico. Hinc multos cernimus in litterarum cognitione praeſtantes, haud ita tamen in Militia multos. Rerum enim uſum qui habeat, uix quemquam reperias, qui idem litterarum in ſtudijs uerſari commode poſſit, magna tractans, humillima haec reputat,

putat, indignaq. prorſus ea auctoritate, quam ex maximis maximarum rerum negotijs ſibi inter homines acquiſiuerit. Nec tamen, cum paucos reperiri dixerim, nullos dixi. Multos enim apud ueteres illos, multos Patrum quoque noſtrorum memoria, fuiſſe accepimus. Atque apud ueteres quidem, cum plurimorum facta a Scriptoribus, ſumma cum dignitate, recenſeantur; quis umquam ALEXANDRVM illum MACEDONEM obliuiſcetur? quis non eius imaginem, plurimarum uirtutum laudibus refertam, ſemper ante oculos habebit? Is uere oſtendit, quantum Litterae non ſolum ornamenti, uerum etiam adiumenti, Militiae afferant: cum tantum prudentia ualuerit, ut totum paene terrarum orbem, decem annorum ſpatio, non dum XXXIII. aetatis annum egreſſus, ſubegerit. Doluiſſeq. is fertur, cum Pater populos quoſdam debellaſſet, nihil ſibi reliqui remanſurum, quo uirtutem ſuam poſteris prodere, ſuoq. nomini immortalitatis gloriam comparare, poſſet. Hunc ſibi proponere, hunc ſpectare, huius uirtutes admirari, debet, quiſ-

quis in bello gloriam aucupatur. ſi enim, exemplar dum nobis in aliqua re proponimus, non id aſſequimur, uerum ut plurimum inferiores eo ſumus: quis non optimum ſibi imitandum ſtatuat? Hoc ſe re ſemper euenire, non ſolum apud Scriptores legimus, uerum etiam ſingulis in rebus nobis licet obſeruare. Verumtamen quidam etiam, praeclara quadam ingenij ui, ſummoq. ſtudio, id effecerunt, ut, dum quos conantur imitari, non tantum aſſequantur, uerum etiam longe ijs ſuperiores eſſe dignoſcantur. De Graecis ALEXANDRVM nominaui: qui, ſua uirtute, Inuidiam, immane monſtrum, ſuperauit. De Latinis autem, ac Romanis hominibus, (ut multos omittam, ſumma dignos laude, atque admiratione) C. IVLIVM. CAESAREM, praecipuum Romani nominis ornamentum, ea ſemper prudentia praeditum fuiſſe cenſui, quae Felicitas a nonnullis appellari poſſe uideatur. Videmus illum ea facilitate multos ſuperaſſe Populos, ad quam alijs ne adſpirare quidem licuit. Bellum contra Heluetios, & contra Ariouiſtum, Regem Germanorum,

norum, geſſit; contra Belgas pugnauit; quibus deuictis, & Neruios, & Aduaticos, in poteſtatem ſuam redegit; Sedunes in Alpibus uicit; poſtmodum Venetos, Vnellos, Aquitanosque, debellauit; Morinos, Menapiosque, aggreſſus, contra Germanos egit; Rhenum tranſiuit, Pontemq. miro artificio conſtruxit; demum, in Britanniam profectus, Britannos expugnauit, iterum Rhenum pertranſiuit, contraq. Ambiorigem bellum proſecutus, cum Vercingetorige pugnauit; Auaricum, Aleſiamque, obſedit, & expugnauit. Neque his contentus, eum ſe Imperatorem, occaſione ciuilis belli, praeſtitit, qualem poſt V. C. nemo umquam uiderat; Caeſarem ſcilicet. Praeterea, quid ille non effecit, quod cum ALEXANDRO merito conferri non poſſit? Hic eas res geſſit, quas qui legerint, ſumma incendantur cupiditate eum imitandi; ea ſcripſit, quae homines, ſiue res geſtas, ſiue prudentiam, atque ſermonis elegantiam, ſpectent, admirari potius, quam imitari poſſint. ut ueriſſimum omnes iudicent Ciceronis de eo iudicium. Eius ego lectione cum miri-

 fice

fice delecter, ceteros etiam summopere cupio, in hoc, non tam meum, quam doctissimorum uirorum, iudicium sequi. in quauis enim facultate abonde omnibus satisfaciet. Is cum ex Aedib. nostris denuo emittendus esset, committendum non putaui, ut, cum multum in aliis Scriptoribus laboris impenderim, meam in hoc diligentiam possit quisquam requirere. Quantum igitur potui, elaboraui, ut emendatior prodiret, quam usquam antea. Quod si non plane assecutus fuero, non tamen laborem meum irritum prorsus esse, iudicandum; qui, si non omnia, multum certe praestiterim. Absoluta propemodum editione, meq. de inscribendo libro, Patriaeq. reddendo cogitante; ecce peropportune se nobis obtulit IVLIVS. IACOBONIVS, quem, in Italiam ex Pannonia; Germaniaque, redeuntem, Venetijs mecum commorari aliquantisper uolui, ut, qua iuuenis doctissimi, meiq. amantissimi, familiaritate, & uirtute, plures annos Romae usus sim, eandem nunc longo satis interuallo regustarem. Is igitur, cum ego ei meum de CAESARE consilium com-

munica-

municarem, nihil affirmauit poſſe a me hoc tempore fieri aptius, aut laudabilius, quam ſi, CAESAREM cum ederem, measq. in eum Annotationes, Romano homini dicarem. Cum uero ſimul nobiſcum reputaremus, cui dandus eſſet; tu praecipuus nobis occurriſti, cui maiora omnia debentur. Tu, antiquiſſima MATTHAEIORVM Familia natus, ſummae uirtutis, magnae cognationis, quid non te ipſo, tuisq. maioribus, dignum praeſtas? quid ue praeteris, in quo ſolidae uirtutis lumen aliquod appareat? Nam, quod ad antiquitatem, ſplendoremque, Familiae attinet, ſummum legimus Pontificem, INNOCENTIVM II, ante annos CDL, ex ea prodijſſe. neque tantum hoc legimus, uerum & illud: Patrum noſtrorum memoria fuiſſe, qui, eius nobilitate allecti, ueſtram affinitatem appetierint. Quae cum ampla ſint, nolo tamen in eis recenſendis multus eſſe, ne, dum maiorum tuorum facta expono, uirtuti iniuriam faciam. Tu enim, HIERONYME. MATTHAEIE, tu is es, qui, uel ſi nulla tibi nobilitas eſſet, (quae certe ſumma eſt) Ignobilitatem

bilitatem ipſam illuſtrare poſſes, nobiliſſimamq. efficere. Tu, adhuc adoleſcens, in Patria, es aſſecutus, ut Pontifici Max. (cui uero Pontifici? ei, qui uirtutem in omni uita plurimi fecit; in eaq. ornanda nullum ſibi modum ſtatuit) gratus eſſes, itaq. gratus, ut, cum de aliis, tui ſimilibus, recte ſentiat, de te eum optime ſentire omnes intelligant. Hinc augurantur omnes, ſi diutius ei uita contigerit, quod quidem ſummis precibus a Deo nobis petendum eſt, ut, quae optima, ſanctiſſimaque, coepit, ad exitum perducere poſſit, ea tibi ſummum Pontificem delaturum, quae uel maxima ab omnibus recte iudicantur. Quis autem aliter ſentiat, te, tuamq. uitam, inſpiciens, tuos mores intuens, totum denique exanimans. Verum optime intelligo, non eum me eſſe, qui tuas uirtutes praedicare poſſim, praeſertim quae Epiſtolae modo uix, aut ne uix quidem, comprehendi poſſint. Finem igitur imponam, ne laedam modeſtiam tuam. Is enim es, qui, tua merita nominari, non facile patiaris. Hoc unum non omittam: Tibi me ſemper, tuisq. uirtutibus, ita deuinctum fore, tamquam

quam

quam si unus de tuis essem; idq. me non hoc praecipue officio uoluisse ostendere; uerum alia cum hoc tempore deessent, noluisse committere, ut interim signum aliquod, etiam si minimum, propensi ad te colendum, amandumque, animi deesset. Vale. Venetijs, Kal. Nou. ∞ D LXX

p. 1. LINGVA,] *uide Strabonem, lib.* VI.

1 INSTITVTIS, legibus] *uide Caeſarem ipſum, lib.* VI. *de bell. Gall. Ammianum Marcell. lib.* XV. *& Strabonem, lib.* II.

3 AMICVS appellatus erat,] *Quibus de cauſſis mos hic fuerit apud Romanos, uide Liu. lib.* I. *de Bel. Macedonico.*

4 ALLOBROGVM, qui nuper populo R. pacati erant] *Cicero, in oratione de prouin-*
,, *cijs conſularibus: C. Pontinius, fortiſſimus*
,, *uir, ortum repente bellum Allobrogum, at-*
,, *que hac ſcelerata coniuratione excitatum,*
,, *proelijs fregit, eosq. domuit, qui laceſſie-*
,, *rant, & ea uictoria contentus, rep. metu li*
,, *berata, quieuit. Ammianus autem Marcellinus, lib.* XV. *Fabium Maximum, a de uicta, & prorſus domita, Allobrogum gente, Allobrogici cognomen conſecutum eſſe ſcribit.*

4 RHODANVS fluit] *a Rhodo opido, Rhodiorum colonia, dictus Rhodanus. Vide Plin. lib.* III. *cap.* 4. *Pomponius uero Me-*
,, *la, ita de eius ortu, & exitu, ſcribit: Non*
,, *longe ab Iſtri, Rhenique, fontibus Rho-*
,, *danus ſurgit, deinde, lacu Lemano acce-*

ptus,

,, *ptus, tenet impetum : &, cum se per me-*
,, *dium lacum egerit, tantus egreditur, quan-*
,, *tus uenit·* *Eius descriptionem uide apud Ammianum, lib·* XV·

5 Iter haberent nullum aliud] *magnis placet, quod in antiquis legitur : Aliud iter habe-rant nullum ·*

6 Ad Idus Apr.] *usitatius loquendi genus, A· D· idest, Ante diem Quod ab alijs quoque obseruatum uideo · Nec tamen placet·*

7 Flvmen est Arar,] *Sanconnam dictum hunc fiuuium tradit Ammianus, lib·* XV ·

8 Magnam partem eorum concidit :] *non a Caesare, sed a Labieno, eius legato, Tigurinos superatos esse, tradit Plutarchus ·*

8 Is Pagus appellabatur Tigurinus.] *Pagi, in*
,, *quit Festus, dicti a fontibus, quod eadem*
,, *aqua uterentur · aquae enim, lingua Dorica*
,, *παγαὶ appellantur ·*

9 Hic Pagus unus, cum domo exisset, patrum nostrorum memoria, L· Cassium, consulem, interfecerat] *epitome Liuiana,*
,, *lib·* LXV· *L· Cassius, consul, a Tigurinis Gal*
,, *lis, pago Heluetiorum, qui a ciuitate se-*
,, *cesserant, in finibus Allobrogum, cum ex-*
,, *ercitu, caesus est · milites qui ex ea clade*
,, *superauerant, obsidibus datis, & dimidia*
,, *rerum omnium parte, ut incolumes dimit-*
,, *terentur, cum hostibus pacti sunt · Idem tradit Orosius, lib·* V· *cap ·* 17· *In quo quid-*

dam

dam diuersum a Caesare, & epitome Liuiana, uidere licet·

9 SVB iugum miserat.] *Festus : Iugum, inquit,*
,, *sub quo uicti transibant, hoc modo fiebat :*
,, *Fixis duabus hastis, super eas ligabatur ter*
,, *tia ; sub ijs uictos discinctos transire coge-*
,, *bant · Vide Liuium quoque, initio lib·* I X·
ab V· C·

10 QVO grauius homines, ex commutatione rerum, doleant, quos pro scelere eorum ulcisci uelint, his secundiores interdum
,, res, &c·] *Val· Max· lib·* 1 · *cap·* 2 · *Lento,*
,, *inquit, gradu, ad uindictam sui diuina pro-*
,, *cedit ira : tarditatemq· supplicij grauitate*
,, *compensat· Claudianus lib·* 1 · *in Rufinum·*

- tolluntur in altum,
Vt lapsu grauiore ruant·

Et Vetus Poeta apud Arist· Rhet· I I·

Πολλοῖς ὁ δαίμων οὐ κατ' εὔνοιαν φέρων
Μεγάλα δίδωσιν εὐτυχήματ' ἀλλ' ἵνα
Τὰς συμφορὰς λάβωσιν ἐπιφανεστέρας.

Et Hom· Ιλ δ.

Εἴπερ γάρ τε καὶ αὐτίκ' Ὀλύμπιος οὐκ ἐτέλεσσεν,
Ἔκ τε καὶ ὀψὲ τελεῖ· σύν τε μεγάλῳ ἀπέτισαν
Σὺν σφῇσιν κεφαλῇσι, γυναιξί τε, καὶ τεκέεσσιν.

12 SVMMO magistratui praeerant,] *duos ex eadem familia Vergobretos creari non posse, eisq· Aeduorum finibus exire fas non esse, tradit Caesar, de bello Gall· lib·* V I I · *pag·* 195 · & 196 · *Quo ex loco, acerrimi uir ingenij,*

genij, omniumq. litterarum laude praestans, Nicasius Ellebodius Casletanus, Praeerat, hic legendum putat, non, Praeerant.

12 AEDVIS libertatem sint erepturi]: *fratres enim sunt a senatu R. & consanguinei, appellati. infra. Cornelius quoque Tacitus,*
,, *lib.* XI. *hist. sic ait: Primi Aedui senato-*
,, *rum in urbe ius adepti sunt. datum id foe-*
,, *deri antiquo, & quia soli Gallorum fraterni*
,, *tatis nomen cum populo R. usurpant. Et*
,, *Cic. lib.* I. *ad Att. Aedui, fratres nostri,*
,, *pugnant. Epit. Liu. lib.* LXI. *Aedui, socij*
,, *populi R.*

13 REPERIEBAT etiam Caesar, &c.] *antiquus liber bibliothecae Vaticanae: Reperiebat etiam in quaerendo Caesar, quod proelium equestre aduersum paucis ante diebus esset factum, initium eius fugae factum a Dumnorige, atque eius equitibus. Quae melior est lectio, ut mihi quidem uidetur.*

14 C. VALERIVM Procilium,] *ita legi in uetustis & nummis, & lapidibus, non Porcilium, ostendimus in* ORTHOGRAPHIA *nostra.*

15 P. CONSIDIVS, &c.] *uide Appianum, lib.* I. *Bel. Ciu. & in Parthico; & Plutarchum in Sulla, & Crasso.*

16 ID se a Gallicis armis, atque insignibus, cognouisse.] *liber Gryphij praepositionem omittit. Et sane uenustius haec legentur, si absit.*

16 DECV-

16 DECVRIONIS equitum Gallorum,] *Vege-*
,, *tius, lib.* II. *cap.* 14. *Quemadmodum, in-*
,, *quit, centuria, & manipulus, peditum uo-*
,, *catur: ita inter equites turma. & habet una*
,, *turma, equites* XXXII. *&, qui huic praeest,*
,, *decurio appellatur.*

17 PHALANGE facta,] *Q. Curtius, lib.* III.
,, *Phalangem, inquit, Macedones uocant pe-*
,, *ditum stabile agmen: ita ut uir uiro, & ar-*
,, *mis arma conserta sint. Vegetius autem*
lib. II. *cap.* 2. *non tantum Macedones, ue-*
rum etiam Graecos, & Dardanos, Phalan-
gib. usos esse, scribit: & in una phalange
IIX. *armatorum millia censa esse. De hac*
autem Germanorum phalange, ita Orosius
,, *lib.* VI. *Pugna maxime grauis ex phalan-*
,, *ge Germanorum fuit, quam, coacto in unum*
,, *agmine, scutisq. supra capita contextis, ad*
,, *irrumpendam Romanorum aciem tuti undi*
,, *que praestruxerant. Sed, postquam aliqui*
,, *Romanorum militum, agilitate, audacia-*
,, *que, insignes, supra obductam saliere te-*
,, *studinem, scutisq. sigillatim, uelût squa-*
,, *mis, reuulsis, desuper nudos deprehensorum,*
,, *detectorumq. humeros perfoderunt, territi*
,, *hostes nouo mortis periculo, terribilem dis-*
,, *soluere compagem. Hinc Iuuenalis: Iun-*
,, *ctaeq. umbone phalanges. Testudinem Ro-*
mani dicebant.

17 SCVTIS uno ictu pilorum transfixis,] *Ve-*

 getius,

,, *getius, lib.* II.*cap.* 15. *Bina, inquit, sunt*
,, *missilia, unum maius ferro triangulo, uncia*
,, *rum nouem, hastili pedum* V. *& semis, quod*
,, *Pilum uocabant, nunc Spiculum dicitur. Vi*
de & Polybium.

18 AB hora VII. ad uesperum pugnatum sit,) *non uideo, cur alij mutarint, Ad uesperam, cum Plautus Amphitr. (teste quoque No-*
,, *nio) sic locutus sit. Haec, inquit, illis est*
,, *pugnata pugna, usque a mane ad uesperum.*
,, *Et idem Caesar dixit: Acriter utrimque*
,, *ad uesperum pugnatum est. Et de Bel. ciu.*
,, II. *Magistris imperat nauium, ut primo*
,, *uespere scaphas ad litus impulsas habeant.*

18 MAZARAS, ac tragulas,] *cum Sisenna, apud*
,, *Nonium, dixerit, Galli materibus, Sueui*
,, *lanceis configunt. Et: alij materibus, aut*
,, *lanceis tamen medium perturbant agmen:*
non inepte ante me natum repositum uideo a quibusdam, Materes, siue Materas. Mazacem apud Hesychium, hastam Persicam dici, dicunt alij. Tragula autem quid sit, docet Festus: cum dicit, teli genus esse, sic dictum, quod scuto infixum trahatur. Nonius uero Marcellus Tragulam hastam esse dicit.
,, *Ad Herennium* IV. *Siquis Macedones appel*
,, *laret, hoc modo: Non tam cito Sarissae*
,, *Graecia potiti sunt: aut idem, Gallos si-*
,, *gnificans, dicat: Nec tam facile ex Italia*
,, *materis transalpina depulsa est.*

18 CIR-

18 CIRCITER millia hominum CXXX] *centum millia, Plutarchus dicit proelio superfuisse · Eutropius autem lib.* VI. *tradit, Helvetiis, ac eorum sociis,* CXLVII· *millia in proelio isto interempta esse · Strabo autem circiter* CD.*millia interiisse, &* IIX·*millia hominum euasisse.*

18 IN nullam partem noctis] *Gryphij liber, Nullam partem noctis · Recte · Sic lib.* IV·
,, *pag.* 72· *Maximam partem lacte, atque pe*
,, *core, uiuunt · Sic locutus & Cicero lib.* I· *de Off. pag.* 19· *& Fam. ep.* 15· *lib.* IX· *& Coel. ep.* 9· *lib.* IIX. *& Acad.* II· *& Tusc.* IV·*& Ter. Eun.*

19 VERBIGENVS appellatur,] *alias, Vrbigenus · Quidam legunt, Vrbienus, uel, Vrbinus: ab Vrba, antiquissimo Heluetiorum opido.*

19 PRIMA nocte,] *Gryphij liber, Prima noctis uigilia · Quo modo locutus & lib.* V. *Sed*
,, *Plaut. Curc. Siue media nox est, siue prima*
,, *uespera · Et Caesar ipse lib.* II·*de bel. ci. Ma*
,, *gistris imperat nauium, ut primo uespere sca*
,, *phas ad litus impulsas habeant · Aemilius*
,, *quoque Probus, in Eumene, Hisque, inquit,*
,, *praecipit, ut prima nocte quamlatissime pos*
,, *sint, ignes faciāt · Et hic de bel. ciu. lib.* III·
,, *Postero die Caesar similiter, praemissis pri*
,, *ma nocte impedimentis · &c.*

19 IN hostium numero habuit,] *re uera occi-*

 dit:

dit: sed mentionem crudelitatis uitare uoluit.

20 Boios, petentibus Aeduis. quod egregia uirtute, erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit.] *Caes. lib.* VII. *de*
„ *bel. Gall. pag.* 179. *sic: Vercingetorix rur-*
„ *sus in Bituriges exercitum ducit, atque inde*
„ *profectus Gergouiã, Boiorum opidum, quos*
„ *ibi, Heluetico proelio uictos, Caesar colloca*
„ *uerat, Aeduisq. attribuerat. &c.*

20 Litteris Graecis confectae,] *litteris, & sermone. quod Strabonis testimonio probatur. Sic enim lib.* IV. Καὶ φιλέλληνας κατεσκευάζε τοὺς Γάλατας, ὥστε ὁ τὰ συμβάλαια ἑλληνιστὶ γραφήν. *Caesar autem, lib.* V. *pag.* 136.
„ *Epistolam, inquit, Graecis conscriptam lit-*
„ *teris, ad Ciceronem mittit, ne, intercepta*
„ *epistola, nostra ab hostibus consilia cogno-*
„ *scantur. Et lib.* VI. *pag.* 155. *de Gallis:*
„ *In publicis, priuatisq. rationibus Graecis*
„ *litteris utuntur. Confirmatur & a Iusti-*
no, qui, similiter locutus, addit, Sermo-
„ *nem. ait enim, lib.* XX. *in extremo: Facto*
„ *S.C. ne quis postea Carthaginiensis aut lit-*
„ *teras Graecas, aut sermonem studeret, ne*
„ *aut loqui cum hoste, aut scribere, sine inter-*
„ *prete, posset. Cum haec iam scripsissem, &, qui aliter sentiant, uideam esse uiros eruditos: retineo tamen sententiam meam, ijs rationibus nixam, quae diligentius con-*

sideranti

ſideranti facile patebunt.

21 Vti ſibi ſecreto, in occulto de ſua &c.] *in alijs, Et occulto· Gryphianus liber, ad oram, tollit haec duo uerba·*

22 Transdvctos plures:] *Cornel·us Ta*
,, *citus, lib·* XX· *Cauſſa, inquit, Germanis*
,, *tranſſcendendi in Gallias libido, atque aua*
,, *ritia, & mutandae ſedis amor, ut, relictis*
,, *paludibus, & ſolitudinibus ſuis, fecundiſſi-*
,, *mum ſolum poſſiderent· Idem tradit et Stra bo, lib.*VII·

23 Nihil Sequani reſpondere, ſed in eadem triſtitia taciti permanere.] *ſumpſit hoc a Demoſthene, qui ſimile quid de Stratone contra Midiam narrat· ita autem in eo legitur:* Καὶ δεινὸν οὐδὲν εἰργασμένος, ἕστηκε νυνὶ σιωπῇ, οὐ μόνον τῶν ἄλλων ἀγαθῶν τῶν κοινῶν ἀπεστερημένος, ἀλλὰ καὶ τοῦ φθέγξασθαι ἢ ὀδύρεσθαι, καὶ οὐδ' εἰ δίκαια, ἢ ἄδικα πέπονθεν, οὐδὲ ταῦτα ἔξεστιν αὐτῷ πρὸς ὑμᾶς εἰπεῖν·

24 Vt ante Cimbri, Teutonique, feciſſent] *Valer· lib·* V· *Eutrop· lib·* V· *epit· Liu· lib·* LXVII· *&* LXIIX· *Obſequens, Oroſius, Tacitus de ſitu, & moribus Germanorum, & lib·* XX· *Hiſtor· & Plut· in Mario· Primum in Galliam uenerant Cimbri, anno* DCXL· *Caecilio Metello, & Papirio Carbone cos· Tandem C· Mario* IV. *&* V· *conſule ad Atheſim fl· ſuperati ſunt, anno* DCLII·

25 VT aliquem locum medium utriusque colloquio deligerent:] *uide Florum lib.* III· *qui hoc diuerse narrat·*

25 SI quid ille a se uelit,] *Parisini, Si quid ille se uelit· rectius·*

25 EMOLVMENTO] *Molimento, legendum esse, ante quinquennium annotatum est in Variarum lectionum libro, ad calcem Caesaris impresso·*

25 IN consulatu suo, Rex, atque Amicus, a Senatu app·] *tractatur hoc idem hoc eodem libro, infra, paullo fusius·*

25 DICENDVM sibi & cognoscendum, &c· *Phaernus, Discendum, reponit· Ita autem ,, locutum Terentium obseruaui: Noui, & ,, scio· Potest ferri, & uulgata lectio. Vt sit: Idest, sermonibus ultro citroq. habendis·*

26 INTRA annos XIV] *quidam libri ueteres, Inter· Sic locutus Cic· pro Quinctio: Qui inter ,, tot annos ne appellarit quidem Quinctium· Et Titinius, apud Nonium Marcellum: ,, Quae inter decem annos nequisti unam to- ,, gam detexere·*

27 TREVIRI autem Pagos C. Sueuorum] *idem Caesar, de bello Gall· lib·* IV· *adllit; Sueuos ex centum pagis suis quotannis singula armatorum millia, bellandi caussa, e finibus suis educere solitos· De Centum pagis uero Sueuicorum uide & Tacitum de situ, & moribus Germanorum·*

28 INGEN-

28 INGENTI magnitudine corporum Germanos.] *magnitudinis corporum caussam reddens Caesar, infra lib.* IV. *pag.* 82. *hanc esse dicit, quod, lacte uictitantes, multumq. in uenationibus sint. Et lib.* VI. *pag.* 158.
,, *Vita, inquit, omnis in uenationibus, atque*
,, *in studijs rei militaris, exsistit: ab paruulis*
,, *duritiae, ac labori, studēt: qui diutissime im*
,, *puberes permanserunt, maximam inter suos*
,, *ferunt laudem. hoc ali staturam, ali hoc ui*
,, *res, neruosq. confirmari, putăt. Pomponius*
,, *uero Mela, lib.* III. *Qui Germaniā, inquit,*
,, *incolunt, immanes sunt animis, atque corpo*
,, *ribus, et ad insitam feritatem uaste utraque*
,, *exercent, bellădo animos, corpora ad consue*
,, *tudines laborum: maximo frigore nudi a-*
,, *gunt, antequam puberes sint. & longissima*
,, *apud eos pueritia est.*

28 DICEBANT ferre potuisse;] *placet, quod Phaernus, ex uetere libro tollit, Dicebant.*

28 A TRIBVNIS militum,] *Tribunus mil. (ait Vegetius, lib.* II. *cap.* 8.) *a Tribu denominatur, tribuendoq. iure. qui praeest militibus, quos ex tribu primus Romulus legit, Graece,* χιλίαρχος *dicitur, quod mille militibus praesit. Duo autem eorum genera esse, tradit idem Vegetius: maiorem, qui per epistolam sacram imperatoris iudicio destinatur; minorem, qui ex labore prouenit.*

28 QVI, ex urbe, amicitiae caussa, Caesarem

secuti,] *multos nobiles, & claros, adolescentes Plutarchus fuisse tradit, qui cum Caesare in Gallica expeditione, uoluptatis, lucrique caussa, se illi adiunxerint.*

28 CAESAREM secuti, non magnum in re militari usum habebant.] *ita legendum non ut in impressis: ex antiquo Vaticano libro. Ita quoque olim Parisini.*

29 VT satis commode supportari posset, timere dicebant,] *pro, Ne. Sic Terentius, Hec.*
,, *act. 1. sc. 2. Firmae hae uereor ut sint nu-*
,, *ptiae.*

29 AEQVITATE condicionis] *Condicionum, Gryphij liber. placet.*

29 QVAM ipse imperator,] *hoc de ipso C. Mario dici, quis non uidet? Alij hoc obseruarunt a Plutarcho male intellectum. Ita enim ait:* Μήτε κρείττοσι μέλλων Κίμβρων μάχεσθαι πολεμίοις, μήτε αὐτὸς ὢν Μαρίου χείρων στρατηγός.

30 AVT ei praescribere, auderent.] *alias, Viderentur. male.*

50 REPRAESENTATVRVM] *Beroaldus legit, Tentaturum. Male. Repraesentare, uerbum Iuris, ualet ante diē praestare, facere, soluere.*

31 PRAETORIAM cohortem] *Vegetius, de cohorte, & quot in Legione fuerint, lib. II. cap. 6. Praetoria uero dicebatur Cohors, quod a Praetore, eius praesidij caussa, numquam discederet. Cuius militibus dabantur (ut ait Tacitus, lib. 1.) bini denarij in diem:*

diem: cum aliarum cohortium milites singu los tantum acciperent, hoc est· x· asses·

31 SEQ· esse ad bellum gerendum paratissimam ;] *in alijs libris legitur, Paratissimum· Quo modo si legas, dictum erit, ut a*
,, *Terentio illud in Eunuchi Prologo : -nunc,*
,, *quam acturi sumus Menandri Eunuchum:et*
,, *paullo post: Transtulisse in Eunuchum suam*
,, *ex Graeca· Referuntur enim, ad, Comoediam·*

33 GRATIA, dignitate, honore, auctiores uelit esse] *Auctos, est ad oram Gryphiani libri·*

34 DEBERE se suspicari,] *Phaernus tollit debere; O· legit, Ea re se susp· pro, Iccirco·*

35 MVLTIS sese nobilibus, principibusq. populi R. gratum esse facturum;] *in his, Catoni Vticensi: Plutarchus enim, in Niciae, & Crassi, comparatione tradit, eum censuisse, Caesarem, cum* XXX *Germanorum millia cecidisset, hostibus dedi· Quod cum ipse Caesar praeclare nosset, Anticatonem edidit·*

35 BELLO superatos esse Aruernos, & Ruthenos, a Q· Fabio Maximo,] *epit. Liu· lib·*
,, LXI· *Q·Fabius Max. consul, Paulli nepos,*
,, *aduersus Allobroges, & Bituitum, Aruer-*
,, *norum regem, feliciter pugnauit· Vide & Strabonem lib·* IV· *Plinium lib·* VII· *& Velleium lib·* II·

35 AD

35 Ad nostros adequitare;] *Ad, praepositio, abest ab antiquis quibusdam. recte.*

35 Legionis delectae commissum cum equitatu proelium] *Commissum, non legitur in uarietate lectionis ad oram Gryphiani libri. rectiusq. abest. Alij delent & particulam, Cum.*

36 M. Valerium Procilium,] *Procillum, Gryphius, & Parisienses, & hic, & pag. 40. Procilius autem legi in ueteribus & nummis, & lapidibus, dixinus in* Ortho graphia.

37 Genus hoc erat pugnae, &c.] *Caesar, lib.* IV. *initio, eadem ferme narrat de equestri Germanorum proelio; & Ammianus Marcell. lib.* XV. *ubi pugnam Iuliani Caesaris cum Alemanis describit. Hoc autem pugnae genus ante hoc tempus a Romanis usurpatum, Orosius tradit, lib.* IV. *cap.* 18. *quo loco de proelio inter Hasdrubalem, et Romanum exercitum, in Italia commisso, ita scribit:*
,, *Diu incertus belli euentus fuit, elephan*
,, *tis maxime Romanam infestantibus aciem,*
,, *qui a militibus R. occisi sunt, quos, a uoli-*
,, *tando, Velites uocant. quod genus militiae*
,, *paullo ante fuerat repertum, ut lecti agili-*
,, *tate iuuenes, cum armis suis, post terga e-*
,, *quitum sederent, & mox, cum ad hostem*
,, *uentum esset, equis desilirent, & continuo*
,, *pedites ipsi, ex alia parte equitibus, per quos*

,, *adue-*

„ *aduecti fuerant, dimicantibus, hostem per*
„ *turbarent.*

38 SORTIBVS, & uaticinationibus] *& hic Plutarchum errasse, legisseq. Verticibus, alij obseruarunt. Eius uerba sunt:* Επιδὲ μᾶλλον αὐτοὺς ἤμβλυνε τὰ μαντεύματα τῶν ἱερῶν γυναικῶν, αἳ ποταμῶν δίναις προσβλέπουσαι, καὶ ῥευμάτων ἑλιγμοῖς καὶ ψόφοις τεκμαιρόμεναι προεθέσπιζον οὐκ ἐῶσαι μάχην τίθεσθαι. *De sortib. autem Tacitus de mor. Ger. & lib.* XX. *Vorticib. tamen Germani utebantur quoque in quibusdam diuinationib. & sortilegijs, ut docuit O. Disp. Feud. cap. paen.*

38 SI ante nouam Lunam proelio contendissent.] *idem a Lacedaemonijs obseruatum, tradit Lucianus, & Plut. in Caesare eadem, quae hic Caesar de Germanis, scripsit. Huius autem rei caussam uide infra, apud hunc eundem, lib.* VI. *pag.* 158. *eos enim, Deos tantum putabant, quorum opibus iuuarentur. Germanos uero huiusmodi uatibus, seu sagis deditos fuisse, legimus apud Tacitum, de situ & moribus Germanorum; & lib.* X. *de Velleda, & Aurinia, fatidicis.*

38 OMNES Alarios &c.] *Vegetius, lib.* II. *cap.* I. *Equitum quosdam hinc Alarios dici putat, quod ad similitudinem alarum, ab utraque parte protegant acies: quae sane suo tempore Vexillationes a Velo uocarentur, quia uelis, hoc est flammulis, uterentur.*

39 TRI-

39 TRIBOCES,] *Plinius lib. IV. cap. 17. & Tacitus de situ, & moribus Germanorum, & Eutropius lib. VI. Tribochos nominat: Ptolemaeus uero Tribonos; mendose, ut opinor.*

39 SEDVSIOS,] *Edures, non Sedusii, dicuntur ab Orosio lib. VI. cap. 7.*

39 PASSIS manibus,] *Griphij liber ad oram, Crinibus. Vide lib. VII. de bel. Gall. pag. 206*

40 MILLIA passuum ex eo loco circiter V.] *Plutarchus, stadia CD. scriptum reliquit.* τετρακοσίους σταδίους. *Octo autem stadia miliarium unum conficiunt. Ex quo legendum* L, *non* V.

IN . C . IVLII . CAESARIS DE . BELLO . GALL.

LIB . II

43 SVESSONES] *Ptolemaeus Vessones nominat. Alias, Suessiones. Nunc, Soissons.*

47 SIN minus possent, &c.] *glossema puto uerbum, Possent. quod si absit, elegantius hoc sit dictum. Idem alijs post me placuisse, laetor.*

48 PER eorum corpora reliquos, audacissime transire conantes, multitudine telorum, repulerunt.] *Per eorum corpora, Belgarum scilicet. Plutarchus autem, Romanis transitum esse factum per Belgarum cadauera, scribit.*

25 TE-

52 TENERIS arboribus incisis, atque inflexis,] *Q· Curtius, de Mardis, Alexandri ,, exercitum impedientibus, lib·* VI· *Occul- ,, tus, inquit, nexus ramorum, uelut laquei, ,, perpetua saepe itinera claudit &c· Vide eũ dem Caesarem infra, lib·*v*·pag·* 112· *Idem Morinis, Atrebatibus, Eburonibus, & Menapijs tribuisse Strabonem, et alij notarunt· Eius uerba sunt:* Κατὰ τὰς πολεμικὰς ἐφόδους, συμπλέκοντες τὰς τῶν θάμιων λύγους, βατώδεις ὄντας, ἀνέφραττον τὰς εἰσόδους. ἔστι δέ ὅπου καὶ σκόλοπας κατέπηττον. αὐτὸς δὲ κατέδυνον εἰς τὸ βάθη πανήκιοι, νησίδια ἔχοντες ἐν ταῖς ἕλεσι.

54 VEXILLVM proponendum, quod erat insigne, cum ad arma concurri oporteret·] *extrema haec libenter tollerem, si uetusti alicuius libri auctoritas suffragaretur·*

54 SIGNVM tuba dandum ·] *hoc etiam glossema puto · non enim hic est locus, in quo signi dati mentio fieri debeat, sed infra, post cohortationem ad milites· Signo enim dato, statim in hostes impetus fiebat · Caes· de ,, bel· ciu· lib·* III*·pag·* 395· *Tuba signum ,, dari, atque in hostes impetum fieri, ius- ,, sit·*

55 NON modo ad insignia accommodanda,] *quibus ab hostibus distinguuntur· Veget· li·* II*·cap·*13*· & cap·*17·

56 DECVMANA Porta,] *post praetoriam portam sita· Per eam delinquentes milites ad poenam*

poenam deducebantur. Veget. lib. I *. cap.* 23.

56 CLAMOR, fremitusque, exaudiebatur.] *alias, Oriebatur.*

57 IN his, primipilo P. Sext.] *uide, quae annotaui in Sallustij Iugurtham, de Primpilo.*

57 MANIOVLOS laxare,] *Ouid. Fast. lib.* III.

Pertica suspensos partabat lōga manipulos,
Inde Maniplaris nomina miles habet.

„ *Vegetius, lib.* II *. cap.* 13. *Contubernium* „ *(ait) manipulus uocabatur, ab eo, quod* „ *coniunctis manibus dimicabant. Plutarchus in Romulo aliam Etymologiam dicit esse Manipuli: sic enim ait:* Εκατοστείας ἑκάστης ἀνὴρ ἀφηγεῖτο, Χόρτου, καὶ ὕλης ἀγκαλίδα κοντῷ περικειμένην ἀνέχων, Μάνιπλα ταῦτα Λατῖνοι καλοῦσι: ἀπ' ἐκείιον δε καὶ νυῦ ἐν τοῖς στρατεύμασι τούτους Μανιτλαρίους ὀνομάζουσι.

57 HVIVS aduentu spe illata militibus,] *similia Plutarchus narrat in Iulio, et Suetonius, & Val. Max. lib.* III *. cap.* 2.

59 EX DC. ad III. Senatores,] *quadringentos tantum fuisse Neruiorum, tradit Plutarchus: epitome uero Liuiana nonagintaquinque, lib.* CIV.

59 Ex hominum millibus LX uix ad D.] *non D, sed* CCC, *legitur in epitome Liuiana.*

60 CVSTODIAE ex suis, ac praesidio VI. millia homindm una reliquerunt.] *Gryphianus liber, ad oram, Custodiam, &, Praesidium. Quod non displicet.*

60 PLE-

60 PLERVMQVE omnibus Gallis,] *Valerius Palermus, Veronensis, in studijs litterarum non mediocri cum laude uersatus, putat hoc loco pro Plerumque, Plerisque, reponendum. Vt sit, Plerisq. omnibus. Quo modo*
,, *& Terentius And. Quod plerique omnes fa*
,, *ciunt Adolescentuli. Et Phorm. Ita pleri*
,, *que ingenio sumus omnes: nostri nosmet pae*
,, *nitet. Idem Caesar, lib.* v. *pag.* 143. *Equi-*
,, *tes plerumq. omnes (inquit) tela intra ual-*
,, *lum conijciebant. Quo etiam loco fortasse legendum, Plerique omnes. Idem post Palermum alijs quoq. placuisse uideo.*

60 TANTI oneris turrim in muros sese collocare confiderent.) *Parisienses, In muro.*

61 NOSTROS praesidia deducturos,) *Nostras praesidia non inducturos, Parisienses. rectius.*

62 IN deditionem, potestatemq. populi R. esse redactas.) *Ditionem, legunt eruditi uiri.*

61 DIES. XV. supplicatio decreta est.) *Idem tra*
,, *dit & Plutarchus. Suetonius autem: Plu-*
,, *rium, quam quisquam umquam, dierum sup*
,, *plicationes impetrauit. Cicero de prou. cons.*
,, *C. Caesari supplicationem decreuistis, nume*
,, *ro, ut nemini ullo ex bello; honore, ut o-*
,, *mnino nemini. Supplicia dicuntur a Sallustio. De supplicationibus uero, lege Liu. lib.* 2. *belli Punici, in principio. Cicero Cat.* III. *Quamobrem, Quirites, quoniam ad*

omnia

omnia puluinaria supplicatio decreta est, celebratote illos dies cum coniugibus, & liberis uestris.

IN . C . IVLII . CAESARIS DE . BELLO . GALL.

LIB . III

63 IN Antuates, Veragros,] *Nantuates, uel, Naniuates, & Varagri, dicuntur a Pli. lib.* III. *cap.* 20. *& Strabone lib.* IV.

67 PROXIMIS Oceano] *Proximus mari Oceano, Parisienses.*

67 IN Venelos;] *In Eusubios, liber Gryphianus, ad oram.*

67 CETEROS antecedunt:] *reliquos, idem Gryphij liber.*

68 RELIQVAEQ. ciuitates,] *Parisienses, Reliquaeq. item ciuitates.*

68 QVOD nomen apud omnes nationes] *Ad, non Apud, Parisienses.*

68 MVLTVM natura loci confidebant;] *quod hic Caesar Naturam appellat, Ingenium nō satis proprie dixit Ouidius, Trist. lib.* V. *eleg. x.*

,, *Nil extra tutum est: tumulus defenditur ipse*
,, *Moenibus exiguis, ingenioq. loci.*

70 CVM ex alto se aestus incitauisset,] *de Maris exaestuatione, Plinius lib.* II. *cap.* 99. *&* 101.

et 101· *Quinctus quoque Curtius simile quid narrat de Indici Oceani exaestuatione·*

70 NAMQVE ipsorum naues ad hunc modum factae, armataeq· erant] *hunc locum cum Strabonis uerbis & alij contulere:* Ἡν γὰρ παχέα τὰ ξύλα, ἀλλ' ἀνέμω φερομένων ἐπ' αὐτὸν κατέσπαν οἱ Ρομαῖοι τὰ ἱςία δορυδρεπάνοις. ἦν καὶ σκύτινα, διὰ τὴν βίαν τῶν ἀνέμων, ἁλύσεις δ' ἔτεινον ἀντὶ κάλων. πλατυπύγα δὲ ποιοῦσι, καὶ ὑψήπρυμνα καὶ ὑψόπρωρα διὰ τὰς ἀμπώτεις, δρυΐνης ὕλης, ἧς ἐςιν εὐπορία. διόπερ οὐ συνάγουσι τὰς ἁρμενίας τῶν σανίδων, ἀλλ' ἀρεώματα καταλείπουσι. ταῦτα δὲ βρύοις διανάττουσι, τοῦ τῇ κατὰ πὰς νεωλκίας καπυροῦσθαι τὴν, ὕλην ἢ νοτιζομένην, τοῦ μὲν βρύου νωτιωτέρου ὄνπος τῇ φύσει, τῆς δὲ δρυὸς ξηρᾶς καὶ ἀληποῦς.

72 NON absimili forma muralium falcium,] *Ruralium, Parisienses. Dio· lib·* XLIX· δορυδρέπανα *nominat, hanc historiam narrans· Vide Orosium· Quae autem sit forma muralium falcium, uide Vegetium lib·* IV· *cap·* 14·

72 MALACIA,] Μαλακία, *mollitiem significat·*

73 RELIQVOS sub corona uendidit·] *Gell· lib·* VII·*cap·*4·

74 IN contemptum Sabinus ueniret,] *Contemptionem, legi in alijs libris, annotatum est & in Varijs lectionibus· Eodem modo dixi & lib·*V·*pag·*137·

75 SARMENTIS, uirgultisq. collectis,] *alucinatur Dio. lib.* XXXIX. *hanc historiam narrans. Frontinus lib. Stratag.* III. *cap.* 17. *Lignis, uirgultisq. dixit.*

75 VT ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus, est Animus, *&c.*] *Liu. lib.* X. *ab* V. C. *& lib.* IV. *Belli Macedonici, idem narrat.*

75 ANIMVS, &c. mens, *etc.*] *Idem de bello Gall.*
,, *lib.* VI. *pag.* 147. *Totus, & mente, & ani-*
,, *mo, in bellum insistit. Et de Bello Ciu. lib.*
,, I. *pag.* 286. *Tanta erat summa rerum ex-*
,, *spectatio, ut nullus in aliam partem mente,*
,, *atque animo, traheretur. Et Terentius,*
,, *And. act.* I. *sc.* I. *Mala mens, malus animus.*

76 L. VALERIVS, &, L. MANILIVS] *hos in historijs non nominari, alij obseruarunt. Vnde reponunt ex Orosio, M. Aurelius, & C. Manilius.*

76 TOLOSA, & Narbone.] *Tolosa, Carcasone, & Narbone, Parisienses.*

77 VOCONTIORVM, & Tarusatium] *Vocatium, primus reposuit Sabellicus.*

80 VIX. IV. parte relicta.] XXXIIX *millia caesa esse, ait Orosius.*

80 FLVSTATES,] *Volaterranus reponit, Flussates, quod sua quoque tempestate fuerint Comites de Flusso. Fuluius Vrsinus, doctissimus uir, mihiq. summa familiaritate coniunctus, Elusates, & ex Plinio, & Claud. in*

Ruf.

,, *Ruf.–muros inuadit Elusae.*

80 Eo exercitum adduxit.] *Duxit, Parisienses.*

81 *S*VE pellibus] *pro, sub tentorijs, quae pellibus constabant. sic enim interpretantur eru diti uiri.*
,, *Valerius lib.* II. *cap.* 7. *Ne ue*
,, *tentorium ex pellib. haberet. Tacitus lib.*
,, XIII. *Retentusq. omnis exercitus sub pelli*
,, *bus, quamuis hieme saeua, adeo, ut obducta*
,, *glacie, nisi effossa humus tentorijs locum*
,, *non praeberet. Hirt. de bell. Afr. Perquam*
,, *pauci sub pellibus dequiescebant. Liu. lib.*
,, XXIII. *Vbi primũ sub pellibus haberi coe*
,, *pti sunt.*

IN . C . IVLII . CAESARIS
DE . BELLO . GALL.
LIB . IV.

82 VSIPITES,] *Vsipij dicuntur a Tacito.*

82 RELIQVI, qui domi remanserint, se, atque illos alunt.] *placet, quod est in quibusdam antiquis:* Reliqui, qui domo manserunt, pro se, atque illis colunt. *Vt referatur ad id, quod mox sequitur: Sic neq. agri cultura intermittitur.*

83 NEQVE vestitus, praeter pelles, habeant;] *Habeant quidquam, Gryphianus liber recte.*

83 ET lauentur in fluminibus.] *idem tradit lib.* II. *pag.* 158. *Mela quoque, lib.* III

eos magnam curam in natando ponere, etiã saeuissima hicme, scribit.

83 QVAMLATISSIME a suis finibus uacare agros:) *uide eundem Caesarem, lib.* VI. *pag.* 159. *Et Mela, Germani, inquit, ut circa ipsos, quae iacent, uasta sint, curant.*

85 CONDRVSONVM,)*Condrusos nominat idem, lib.* VI. *pag* 164.

85 QVAE appellatur Vacalos,) *Gryphianus liber, Vualis: quo modo nominatur & a Tacito, Hist. lib.* II. *in initio: etsi in Tacito legatur & Vabalis.*

87 MEDIOMATRICVM,] *Mediomatricorum, Parisienses. Ita eos Strabo nominat. quamuis Ptolemaeus,* Μεδιομάτρικες. *Idem lib.* VII. *pag.* 224. *Mediomatrices appellat. Quo in loco uariant Lugdunenses.*

87 TRIBOCORVM.] *Triboces idem dixit supra.*

90 CDXXX.] CD, *Plutarchus.*

91 SICAMBRORVM] *Sycambros, a similitudine Germanici uocabuli Sygenberger dictos, facile crediderim. Vnde a Ptolemaeo,* Σύγαμβροι, *dicuntur.*

92 IMMISSA in flumine.] *In flumen, Parisienses.*

95 BREVISSIMVS in Britanniam transiectus.] *Dio. lib.* XXXIX. *ait stadia* CDL: *idest, millia passuum sex & quinquaginta.*

97 VT quam celerem, atque instabilem motum haberent,] *Vt quia celerem, Parisienses.*

sienses· recte·

102 CVM se inter equitum turmas insinuaue-re, & ex essedis desil.] *Insinuauerint, ex ess· Parisienses.*

102 PEDITES proeliantur.] *Pedibus proelian-tur, antiquus liber: Sic supra, 83· Ex equis desiliunt, ac pedibus proeliantur·*

IN . C . IVLII . CAESARIS DE · BELLO · GALL.

LIB . V

106 MAGIS magnos ibi fluct.] *minus magn· Gryphianus liber, ad oram. recte·*

106 IN alio mari uti assueuerant ·] *In reliquis utimur maribus, Gryphius, & Parisien-ses. Praeterea Prisc· lib·* VII. *hanc lectio nem agnoscit·*

107 TRASMISSVM a continenti.] *Transmis-sum, non legitur in uetere libro· & sane re cte abest·*

108 OMNIBVS rebus ad Britannicum bellum comparatis,] *Omnibus ad Britannicum bel lum rebus comp· Parisienses · Pleniore nu mero·*

110 CORVS uentus.] *ab alijs dicitur, Caurus· Graeci,* Ἀργέστης. *Gell· lib·* II· *cap·*22·

111 AD solis occasum] *Strabo lib·* IV· Νύκτωρ δ' ἀνήχθη καὶ τῇ ὑστεραίᾳ κατῆρε περὶ τετάρτην

ὥραν τ' καὶ εἴκοσι σαδίους τοῦ διάπλου τελέσας.

114 PLVMBVM album] *Plinius lib.* XXXIV. *cap.* 17.

115 OMNES uero se Britanni luteo inficiunt, quod caeruleum efficit colorem.] *alij alia. Mihi, Glasto, non displicet; cum uideam, Plinium haec dicere, lib.* XXII. *cap.*
,, I. *Simile, inquit, plantagini Glastum in*
,, *Gallia uocatur: quo Britannorum coniuges,*
,, *nurusque, toto corpore oblitae, quibusdam*
,, *in sacris & nudae incedunt; Aethiopum co*
,, *lorem imitantes. De hoc autem Britannorum more pingendi corpora, uide et Herodianum ad finem lib.* III. *Lutro, reponit O.*

119 OPIDVM autem Britanni uocant, cum siluas impeditas uallo, atque fossa, munierunt,] *idem propemodum de Germanis narrat Herodianus, lib.* VII. *Strabo uero lib.* IV. *Πόλεις δ' αὐτῶν εἰσὶν οἱ δρυμοὶ περιφράξαντες γὰρ δένδρεσι καταβεβλημένοις, εὐρυχωρῆ κύκλον καὶ αὐτοὶ ἐνταῦτα καλυβοποιοῦνται, καὶ τὰ βοσκήματα κατασαθμεύουσιν, οὐ πρὸς πολὺν χρόνον.*

119 MAGNVS ibi numeruspecorum repertus:] *Pecoris, Parisienses.*

120 CVM statuisset hiemare in continẽte, propter repentinos Galliae motus,] *Cum statuisset hiemem in continente, propter repentinos Galliae motus, agere, Gryphius, & Parisienses.*

120 ET prioris commeatus expositis militibus.

bus.] *Nicasius Ellebodius Castletanus delendum putat particulam, Et.*

121 SAMAROBRINAE] *alias, Samarobrigae. Fuluius Vrsinus, Samarobriuae, ex antiquo libro, & Ptolemaeo, in quo Σαμαρόβριυα.*

121 ESSVOS,] *nulla de Essuis apud ueteres mentio. Ideo nō male quidam opinati sunt reponi posse, Suessones, uel, ut Ptolemaeus, Vessones: de quibus & supra lib. II. pag. 43.*

121 HIS M. Crassum quaestorem, &c. praefecit:] *nam Publius, eius frater, cum patre in Parthos ierat.*

122 MAGNA manu ad castra oppugnanda uenerunt.] *Magna manu castra oppugnatum uenerunt, legunt quidam; uel, Ad Castra oppugnatum: mutatione non tantum non necessaria, uerum &, mihi quidem ut uidetur, quae non multum elegantiae habeat. Cum in aliјs optime legatur, Magna manu ad castra oppugnandi uenerunt. Vt intelligatur, Caussa. Loquendi genus, ab aliјs, praecipueq. a Sallustio, usitatum.*

124 INTER eos ex his tot caussis controuersia orta est.] *Parisienses, Inter eos exsistit controuersia. Recte. Nam Exsistit, prius deprauatum est in Ex his tot. postea additum, Caussis, & Orta est. ut sensus staret: qui eo modo mancus erat.*

128 ERANT & uirtute, & numero pugnandi, pares nostri:] *Cum nō cohaererent inter se,*

Numero pugnandi, mutarunt quidam, legendo, Numero pugnantium; uel, Animo pugnandi. Verum rectius in Parisiensi libro: Erant & numero & uirtute pugnandi, pares nostri. Quidam post Pares distinguunt. ut Nostri initium sit alterius periodi.

128 CONIECTA tela a confertis uitari poterant.] *recte in quibusdam ueteribus, Coniecta tela conferti uitare poterant.*

129 INQ. eam rem, se suamq. fidem interponere.] *Parisienses, Se suam fidem interponere. Sic alibi, Fidem, iusiurandum interponere.*

129 SPERARE se, ab eo suam, ac militum, salutem impetrari posse.] *Parisienses, Sperare se, ab eo de sua, ac militum, salute impetrari posse. Rectius.*

131 MVRALIVM pilorum] *de pilis muralibus, uide Vegetium, lib. I. cap. 20.*

131 VT ultro militum concursu, ac uocibus, sibi parcere cogeretur.] *Vltro, passiue dixit. Quo modo & Cicero, Fam. lib. VII. ep. X. Subinuideo, inquit, tibi, ultro etiam accersitum ab eo, ad quem ceteri, non propter eius superbiam, sed propter occupationem, adspirare non possunt.*

132 X. millium passuum circuitu munitionem perfecerunt:] *Parisienses, X. millium passuum circuitu, munitionem pedum XV. perfecerunt. Vide Orosium.*

134 ET

134 Et uerutum in balteo defigitur·] *de Veruto, uide Vegetium, lib.* II· *cap.* 15·

134 Convertit· illum ueruto transfixum arbitrantur· Varenus gladio cominus rem gerit, atq·] *antiquus liber meus: Conuertit · illic uero occursat ocius gladio, cominusq· rem gerit Varenus, atque· Opinor ego ita legendum: Conuertit· illum ueruto transfixum arbitrabantur. illic uero, & reliqua, quo modo in uetere libro · Vt, & quod deest in uulgatis, & quod in uetere, retineatur·*

136 Veritus, &c. ut hostium impetum sustinere non posset,] *ex Latini sermonis consuetudine tollerem particulam Non; uel Ne, pro Vt, legerem·*

137 Consedit, &, quam aequissimo loc· pot· &c·] *suspicor de mendo· non enim haec apte coniunguntur· Parisienses alio modo legunt superiora· sed neque eo modo mihi satisfaciunt·*

139 Neqve etiam paruulo detrimento illum locum relinqui uidebat:] *sunt, qui putent, hoc loco legendum esse, Vllum locum relinqui uolebat. Quod ita Caesar dixerit lib·*
„ VI·*pag·* 171· *Ne minimo quidem casui lo-*
„ *cum relinqui debuisse· Quae lectio optime huic loco conuenire uidetur·*

139 Divtina laetitia,] *Laetatio, Gryphianus liber, ad oram.*

139 Millia passuum L. abesset.] *Gryphij liber*

ber ad oram, Parisienses, & antiquus liber meus, Millia passuum abesset circiter LX.

140 AB · L · ROSCIO legato,] *sic legendum, non quaestore, ut in alijs. nam supra pag.* 121. *legatum Caesaris fuisse legitur.*

141 MVLTO minorem superesse dicerent partem.] *dele, Partem. uenustior erit lectio.*

142 HOSTEM iudicandum curat.] *Hostem iudicat, antiquus liber meus, et Gryphij liber.*

143 NEV quis quemquam,] *sic legitur in nostro libro. miror q. hoc esse ab alijs pro suo di uenditum.*

IN . C . IVLII . CAESARIS DE . BELLO . GALL.

LIB . VI

145 SACRAMENTO rogauisset,] *i. iureiurando adstrinxisset. Sic locutus & Liu. lib.* II. *Bel*
,, *li Macedonici: Lucius, inquit, Cornelius*
,, *Lentulus, praetor, cum* V. *legatis profectus*
,, *est: obuios in agris, sacramento rogatos, ar*
,, *ma capere, ac sequi, cogebat.*

145 ET amicitiae tribuisset;] *Iulia enim, Caesaris filia, & Pompeij uxor, perierat.*

145 FINITIMOS, atque Germanos.] *Gryphius, Parisienses, & antiquus liber meus, Finitimos Germanos. Recte.*

147 AVT ex eo, quod metuerat, odio ciuita-

tis

tis motus exsistat.] *Parisienses, Aut ex eo, quod in eum erat, odio ciu. &c. Quod meruerat, antiquus liber meus. recte.*

148 DIFFICILI transitu, flumen, ripisq. praeruptis.] *Mosella; quod Ptolemaeus Obrincum uocat.*

150 DEMONSTRAVIMUS,] *initio lib.* V.

151 SI amplius obsidum uellet, dare pollicentur.] *Si amplius obsidum uellet dari, poll. Parisienses. & antiquus liber meus.*

151 VBIORVM satisfactionem] *Vbi horum, Parisienses. Vbi eorum, antiquus liber meus. Verum impressa mihi lectio magis arridet.*

153 DE his duobus generibus] *tria genera ponit Strabo lib.* IV. *Bardos, Vates, & Druidas. Et Ammianus lib.* XV. *Bardos, Eubages, ac Druidas nominat: & hos Pythagoreos. Vide & Pl. lib.* XVI. *cap. ult. & lib.* XXIV. *cap.* XI. *& Lucanum lib.* I. *Ouid. Ad uiscū Druidae, Druidae clamare solebāt*

154 DE omnibus controuersiis,]*Strabo lib.* IV. Δρυΐδαι δὲ πρὸς τῇ φυσιολογίᾳ, καὶ τὴν ἠθικὴν φιλοσοφίαν ἀσκοῦσι. δικαιοτάτοι δὲ νομίζονται, καὶ διὰ τοῦτο πιστεύονται, τάς τε ἰδιωτικὰς κρίσεις, καὶ τὰς κοινάς.

154 ADITVM eorum, &c.] *Eorum, non legitur in uetere meo libro.*

155 AMBACTOS, clientesque,] *Ambactus, in„ quit Festus, apud Ennium lingua Gallica a„ ctus, uel, seruus, dicitur. Idem Caesar*

„ *infra,*

,, *infra, pag.* 158. *Serui, & clientes, dixit.*

155 NATIO est omnium Gallorum] *Omnis, legitur in Vrsini libro.*

156 SIMVLACRA habent;] *Strabo lib.* IV. *Καὶ κατασκευάσαντες κολοσσὸν χόρτου, καὶ ξύλον ἐμβάλοντες εἰς τοῦτον, βοσκήματα καὶ παντοῖα θηρία, καὶ ἀνθρώπους ὁλοκαύτουν.*

156 IMPERIVM caelestium tenere;] *Imperium caeleste tenere, uetus liber meus.*

157 NON numero dierum, sed noctium finiunt;] *Tacitus de Germanis: Nec dierum*
,, *numerum, ut nos, sed noctium, computant.*
,, *sic constituunt. sic condicunt. nox ducere*
,, *diem uidetur.*

157 SI res in suspicionem uenit,] *sic locutus*
,, *Dolabella, in Ep. Fam. Etsi, ait, numquam*
,, *tibi in suspicionem uenire debuit.*

158 IVSTIS funeribus confectis,] *cum eadem sint Iusta, quae Funera, recte opinatur Fuluius Vrsinus, uel, Iustis funebribus, legendum; uel, Funeribus, tollendum, tamquam glossema ad, Iustis. Ita locutus est et Liuius.*

158 IN studiis rei militaris.] *Seneca lib. de Ira:*
,, *Germanis quid est animosius? quid ad incur*
,, *sum acrius? quid armorum cupidius? qui-*
,, *bus innascuntur, innutriunturque, quorum*
,, *una illis cura est, in alia negligentibus.*

158 IMPVBERES] *Tacitus: Sera iuuenum ue-*
,, *nus: eoq. inexhausta pubertas.*

159 QVAMLATISSIMIS circum se uastatis finibus

nibus solitudines habere.] *Quam latissimas, Parisienses, & antiquus liber meus.*

185 PROPE se audere consistere. *Se, non est in uetere meo.*

160 FIDES abrogatur.] *Derogatur, antiquus meus, & Gryphij liber.*

160 VVLGO Tectosages,] *Volcae Tect. Parisien. recte. Ptolemaeus enim,* οὐόλκαι τεκτοσάγες.

160 GALLIS autem propinquitas,] *Gallis autem prouinciae prop. Parisienses. Gallis autem prouinciarũ prop. antiquus liber meus. Ammianus lib.* XV. *haec Aquitanis attri-*
,, *buit: Aquitani, ad quorum litora, ut proxi*
,, *ma, placidaque, merces aduenticiae conuehũ*
,, *tur, moribus ad mollitiem lapsis, facile in*
,, *ditionem uenere Romanam. Sunt, qui hoc loco legendum putent: Galli autem, quibus prouinciae prop.*

161 NEMETVM, & Rauracorum] *B. Rhenanus legit, Venetum, & Tauracorum: qui sunt Raetiae populi: & Tragaei nunc dicuntur: ij uero ad lacum Collensem accolunt.*
,, *Pomp. Mela: Rhenus ab alpibus decidẽs pro*
,, *pe a capite duos lacus efficit, Venetum, &*
,, *Acromum.*

161 QVI se aut audiisse, aut adisse ad initium eius siluae dicat,] *Phaernus, Qui se aut adisse ad init. O. Qui se aut uidisse init. Adijsse tamen, & uidisse postea Iulianum Imp. Suidas testatur: apud quem haec illius*

uerba

uerba proferuntur, quod & alij obseruarũt: Πρὸς τὴν Ερκυνίαν ὕλην ἐθέομεν. καί εἶδον ἐγὼ χρῆμα ἐξαίσιον, ἰδὲ γένσοι θαῤῥῶν ἐγγυῶμαι μή σε ὦφθαι τοιοῦτον, μὴ δ' ὅσα πότεγε ἡμεῖς ἴσμεν ἐν τῇ Ρομαίων. ἀλλ' εἴτε τὰ θετταλικὰ τέμπη δύσβατα νομίζει τις, εἴτε τὰ ἐν θερμοπύλαις, εἴτε τὸν μέγαν ϗ διωλύγϊον ταῦρον, ἐλάχισον ἔσω χαλεπότητος ἕνεκα πρὸς τὸν ἑρκυνίον τοὔνομα.

162 HARVM est consimilis capris figura,] *Plinius, lib.* IIX. *cap.* 15. *longe aliam, ac Caesar, Alcis figuram tradit.*

162 VRI appellantur.] *de Vris, Plinius lib.* IIX. *c.* 15. *Macrobius autem Sat. lib.* VI. *cap.* 4. *Vros dicit Gallicam uocem esse, qua feri boues notantur.*

163 AD bellum Ambiorigis profectus,] *Profectus, abest a Phaerni libro. & recte abest.*

163 L. MINVCIM Basilium], *Basilum, lego, non Basilium: ex Val. Maximo lib.* IX. *cap.* 4. *et ita quoque in Ciceronis lib.* III. *de Off. nam Basilus potius nomen gentis. Basilla in antiquis lapidibus nominatur. Vt fortasse Basillus hic reponendum sit.*

Romae, in hortis Caesiis. I.

IVNONI
REGINAE
PAEZON
AQVILIAES
BASILLAES

Et,

Et, in Parione, in aedibus Francisci Lischae· 2·

IOVI · OPTVMO
MAXIMO · DOLICHEN
PAEZON · AQVILIAES
BASILLAES · ACTOR
CVM · PAEZVSA · FILIA · SVA
D · D.

163 CELERITER, contraq. communem opin.] *Que, delet Phaernus·*

163 INCAVTVM, atque etiam imparatum] *Etiam, delet Phaernus·*

163 SED hoc quoque factum est, &c.] *abest, Quoque, a Parisiensi libro · Alij: Sed hoc eo factum est, &c·*

174 AMBIORIX, an copias suas iudicio non conduxerit,] *melius Phaern· Ambiorix copias suas iudicio ne non conduxerit·*

164 AESTVS efficere] *uide Plinium lib·* II· *cap·* 85·

164 TAXO, &c.] *de Taxo ueneno, consulae Plinium lib·* XVI·*cap·* II·

164 AD Vatucam] *Ad Atuatucam, Fuluij Vrsini liber: & Ptolemaeus, etsi corrupte,* ἀτουάκουτον. *Ad Varucam, uel, ad Rasucam, quidam legunt.*

165 SCALDIVM,] *Scaldem, Gryphij liber, & antiquus meus · Sabim, Parisienses·*

165 VBICVIQVE] *Vbicumque, Parisienses, & antiquus liber meus·*

166 QVAM legionariorum periclitaretur;] *Pari-*

Parisienses, & antiquus liber meus, Quam legionarius miles periclitetur. rectius.

166 PRO tali facinore,] *locus mendosus.*

167 TRANSEVNTES Rhenum] *Transeunt, Parisienses, & antiquus meus.*

169 DEFICIENS aegre per manus tractus seruatur.] *Deficiens, non legitur in uetere meo. & sane glossema est.*

170 QVI non rei nou. pert.] *Quin rei nou. pert. Phaernus, & antiquus liber Fuluij Vrsini. placet.*

170 CVNEO facto,] *de Cuneo Vegetius lib.* III. *cap.* 19. *& Aelianus de instruendis aciebus.*

171 FIDEM non haberent.] *Parisienses, Fidem non faceret. Antiquus meus, Fidem faceret. mendose. deest enim negatiua particula.*

171 NE minimo quidem casu] *Casui, liber Vaticanus, & Fuluij Vrsini.*

172 CIRCVMSPICERENT captiui,] *uerbum, Circumspicerent, abest a Parisiensi libro. Gryphij liber, male, Conspexisse dicerent cap.*

172 DVROCORTVM,] *Durocotorum, Parisienses. Fuluius Vrsinus, Durocortorum, cum Ptolomaeus,* Δουρόκορτορον. *Emendatq. Strabonem lib.* IV. *in quo corrupte* Δατικόρτορον *legitur.*

173 MORE maiorum supplicium sumpsit.] *de hoc more, uide infra, de bell. Gall. lib.* IIX. *pag.* 260.

184 AD conuentus peragendos] *Agendos, Parisienses.*

175 QVAM a maioribus acceperant,] *Acceperint, Parisienses placet.*

175 IN praesentia de obsidibus cauere] *abest particula De a Parisiensi libro. & recte abest.*

175 HINC alii] *Hanc alij, Parisienses, Gryphij liber, & antiquus meus. Hunc alij, O. ut ad, Clamorem, referatur.*

197 OPINIONE praeceperat,] *ita legendum; nõ, ut in alijs, Perceperat. Sic idem locutus,*
,, *de bello Ciu. lib. III. pag. 423. Ac iam ani-*
,, *mo uictoriam praecipiebant. Liuius quo-*
,, *que, Dec. IV. Nec se ad bellum Achaicum,*
,, *aut rem ullam, quam sua quisque opinione*
,, *praecipere posset, crederent missos esse. Et:*
,, *Consul quia non pugnam cominus, sed locis*
,, *oppugnandis, futuram praeceperat animo.*
,, *Virgilius, lib. VI. Omnia praecepi, atque*
,, *animo mecum ante peregi. Et XI. Exsul-*
,, *tatq. animis, & spe iam praecipit hostem.*

179 OMNIBVS suis inopinantibus] *abest uerbum, Omnibus, a Gryphij lib o, & ab antiquo meo.*

181 CONTINGEBAT,] *Continebat, Parisienses,*

& antiquus meus. recte. nam Cicero in Var
,, *rem dixit: Eorum coniunctione pars opidi,*
,, *quae appellatur Insula, mari disiuncta angu*
,, *sto, ponte rursum adiungitur, et continetur.*

182 PROELIVMQ. equestre committit:] *Committi, Parisienses. recte.*

183 QVAE sit necesse accidere uictis.] *Sallu-*
,, *stius, Catilina, in oratione Caesaris: Quae*
,, *belli saeuitia esset, quae uictis acciderent, enu*
,, *merauere: rapi uirgines, pueros: diuelli li-*
,, *beros a parentum complexu: matres fami-*
,, *liarum pati, quae uictoribus collibuissent: fa*
,, *na, atq. domos spoliari: caedem, incendia,*
,, *fieri: postremo, armis, cadaueribus, cruore,*
,, *atque luctu, omnia compleri.*

185 ADACTO,] *Abacto, quod est in quibusdam libris, rectius.*

186 RELIQVA, quae ad oppugnationem opidi pert.] *Reliquaque, quae &c. Parisienses.*

186 FORTVITV,] *Fortuito, Parisienses. Quo modo item, de bello Africo, pag. 501.*

188 DESTINAVERANT,] *quidam libri, Distinuerant. rectius. idest, in contrariam partem attraxerant, auerterant.*

189 REVINCITVR extrorsus] *Introrsus, Parisienses. recte.*

189 AB ariete materia defendit.] *Arietis formam uide apud Vegetium, lib. IV. cap. 13. & apud Ammianum, lib. XXIII.*

191 PERFECTISQ. operibus,] *Derectis, Ful-*

nij

uij liber · Erectis, meus: quod placet.
192 MISERICORDIA uulgi] *Miseria, quidam libri. rectius. Antiquus meus, Mīa.*
193 NON uirtute, neque acie] *In acie, meus liber · placet.*
193 CONSPECTVM multitudinis fugerat,] *Ita*
,, *locutus Sallustius, Iugurtha, pag.* 141 · *Me-*
,, *tellus conspectum Marij fugerat · Et Teren-*
,, *tius, Heau. act.* III. *sc.* I · *Tuum conspectum*
,, *fugitat, ob peccatum.*
194 PATIENDA, & perferenda,] *duo uerba, Et perferenda, non leguntur in antiquo meo.*
196 ETIAM ad se euocauit ·] *abest uerbum Etiam a Parisiensi libro. Antiquus liber Bibliothecae Vaticanae, & meus, Ad se etiam. Alius Fuluij Vrsini, Decetiā euocauit. Optime · Sequitur enim, Eo conuenisset. & Antonius, in Itinerario suo huiusce opidi mentionem facit. Quod ipse Fulu. doctissime, primus, obseruauit.*
196 COTVM magistratum deponere ·] *Imperium dep. est in Parisiensi, & in uetere meo.*
197 CASTRIS pro opido in monte positis,] *Parisienses, Gryphij liber ad oram, & antiquus meus, Castris prope opidum in monte positis.*
198 SVBSIDIVM ex opido uenire] *Parisienses, & antiquus meus, Subsidio ex opido ueniri.*
198 CVM iis primum communicat,] *Prae-*

nium, Vrsini liber. i. pecuniam, qua solicitatus fuerat.

198 IMPERIO natos,] *ita locutus Sallustius, Iu-*
,, *gurtha, pag. 87. Vos, Quirites, imperio na-*
,, *ti, aequo animo seruitutem toleratis. Quamuis in alijs libris praepositio In legatur, hoc modo, In imperio nati. Quod non amodum probo.*

199 AD Caesarem disceptaturi,] *placet, quod in Parisiensi libro legitur, Ad Caesarem disceptatum. Alij, Disceptatorem. Alij tollendam censent uocem, Romani.*

199 PRAEMIO deductis,] *Phaernus, Adductis.*

199 OMNES equites Aeduorum] *Multos eq. antiquus meus.*

200 IN eodem mendacio &c. permanet.] *Eodem mendacio permouet, Parisienses. recte.*

203 SI alterum omisissent, quin paene.] *Vrsinus addit, Non dubitari, quia paene &c. ex suo uetere libro. non probo.*

205 PRODVXERANT Galli;] *Perduxerant, antiquus meus placet.*

206 MATRESFAMILIAS] *Parisienses, Matresfamiliae, & hic, & hac eadem pagina, linea 18.*

207 M. PETREIVS] *M. Petronius, Gryphij liber ad oram, & antiquus meus.*

209 NIHILO minus in aequum locum descenderet,] *Nihilo magis, Parisienses.*

210 NEGOTIANDI, aut itineris caussa,] *antiquus*

tiquus liber ornatissimi uiri, Io· Vincentij Pinelli, non habet illa, Aut itineris · Et sane absunt a Parisiensi libro, & Gryphij ·

210 Vt, ab re frument.] *Si ab re frument· Gryphius, & antiquus liber Io· Vincentij Pinelli· Si a re frument· Parisienses ·*

211 Ex prouincia] *Nicasius Ellebodius Casletanus delenda putat haec duo uerba; uel legen-*
,, *dum, In prouinciam· sequitur enim, Iter in*
,, *prouinciam conuerteret· Et altera pagina:*
,, *Caesarem in prouinsiam contendisse confir-*
,, *mabant·*

214 Adesse existimarent;] *Praesentem adesse exist· Parisienses, et antiquus meus· Quo modo locutus Terentius, & Cicero ·*

215 Militvm, uictorumq. impetum] *recte Phaernus tollit particulam Que·*

215 Freqventes multitudines · suffragiis &c·] *Phaernus, ex suo libro, recte: Frequentes· multitudinis suffragijs &c·*

216 Segvsianisqve,] *Segusiaci dicuntur a Ptolemaeo·*

219 Qvi sunt finitimi ei prouinciae,] *Ei, abest a Parisiensi, et a uetere meo. recte· Allobroges enim significat ·*

217 Minvs idoneis equis] *Caesar, supra, lib.*
,, IV· *pag·83· Iumẽtis, quibus maxime Galli*
,, *delectãtur; quaeq· impẽso parant pretio, Ger-*
,, *mani importatis nõ utuntur; sed, quae sunt*
,, *apud eos nata parua, atque deformia, haec,*

 ,, *quoti-*

„ *quotidiana exercitatione, summi ut sint la-*
„ *boris.*

217 TRIBVNIS mil. reliquisq. equitibus R.] *annotatum etiam est in uarijs lectionibus, in alijs libris legi, Tribunis mil. reliquisque, sed & equitibus R. Quae mihi lectio non displicet.*

218 SI pedites suis auxilium ferant,] *Parisiẽses, Si pedites rebus suis auxilium ferant. Res suas, impedimẽta. id e sequẽtibus patet.*

218 CONFIDEBAT,] *Confidat, Parisiẽses. recte.*

218 PVGNATVR una omnibus in partibus:] *Gryphij liber, Pugnatur una tum omnibus in partibus.*

219 COPIAS suas, ut pro castr.] *Copias, quas pro castr. placet.*

219 QVA maxima parte exercitus cõfidebant, *Parisienses, Qua maxime p.e. c. Vrsini liber, Quo maxime confidebant.*

220 III. millium passuum.] *Millibus, Parisienses. Millia, antiquus liber meus.*

221 FOSSAM pedum XX latam] *Latã, non est in Parisiensi, & Gryphij libro, nec in antiquo meo. Et paullo post, Pedes CD. legitur in Parisiensi, & uetere meo.*

222 ERAT uno tempore] *ita emendauimus: cũ in omnibus & scriptis, & impressis, legeretur, Eo temp.*

223 VALLIS inducebant.] *Petrus Delbenius legit, Ramis, uel, Palis.*

223 AD summum fastigio.] *Parisienses, & Gryphij liber ad oram, Ad infimum fastigio.*

223 FRVMENTI rationem,] *Frumētationē, Parisienses, & antiquus meus. Frumentandi rationem, Phaernus. quod placet.*

224 AVLERCIS,] *Auliorcos nominat Ptolemaeus.*

224 XANTHONIBVS,] *Parisienses, Sātonibus. Santones, non Santoni, dicuntur ab eodem Caesare, lib. 1. de bello Gall. pag. 7.*

224 XXII. millia,] *Duodena millia, Parisienses, & antiquus meus. recte. ut summa constet.*

224 RAVRACIS, & Boiis XXX uniu. ciu.] *Parisienses, Rauracis, & Boijs bina:* XXX. *uniu. ciu.*

225 FIDVCIAE pleni,] *Fiducia, Gryphij liber.*

225 NATVS loco,] *Ortus loco, uetus meus.*

226 QVID ergo mei consilii est? facere, &c.] *Gryphius, & Parisienses, Quid ergo? Mei consilij est, facere, &c. Recte.*

228 OMNIVM militum intenti animi pug. eu. exsp.] *Parisienses & antiquus liber meus, Omnes milites intenti pugn. eu. exsp. recte.*

230 CVM lux appareret;] *Appeteret, Parisienses. placet.*

231 E castris, longurios, musculos, &c.] *A Castris, quidam. Alij Praepositionem omittunt. Parisienses, Ac rastros, longurios, musculos, &c. Ac contos, O.*

232 VTRISQVE ad omnia occurrit: unum esse illud tempus praedicat; quo max. &c.] *Parisienses, & antiquus meus: Vtrisque ad animum occurrit; unum esse illud tempus, quo max. &c. Quod placet. probatur enim sequentibus.*

232 AGGERE, & cratibus, atque expediunt: falcibus uallum; &c.] *Parisienses, & Gryphij liber ad oram: Aggere, & cratibus, fossas explent: falcibus uallum etc. O. omnia recinet, sic: Aggere, & cratibus fossas explēt: aditus expediunt. &c.*

233 Ex colore uestitus] *purpureo, quidam annotarunt: ex Plutarcho in Bruto:* Τὸν δὲ Βροῦτον ὁ Ἀντώνιος ἀνευρὼν τεθνηκότα, τὸ μὲν σῶμα τῇ πολυτελεστάτῃ τῶν ἑαυτοῦ φοινικίδων περιβάλλειν ἐκέλευσεν· ὕστερον δὲ τὴν φοινικίδα κεκλημμένην αἰσθόμενος, ἀπέκτεινε τὸν ὑφελόμενον.
,, *Hirt. de Bello Afric. pag. 537. Cum Scipio*
,, *sagulo purpureo ante regis aduentum uti solitus esset, dicitur Iuba cum eo egisse, non oportere illum eodem uti uestitu, atque ipse uteretur. itaque factum est, ut Scipio ad album sese uestitum transferret.*

234 DVCES producuntur.] *& hoc loco errasse Plutarchum, obseruarunt uiri docti. qui, ab interprete deceptus, putauit idem esse, Produci, quod, pompae caussa transuehi: scribit enim, Vercingetorigem, armis pulcherrime indutum, equo ornato uectum, ter cir-*

cum

cũ Caesaris tribunal obequitasse, deinde proiectis armis Caesari ad pedes procubuisse. Dio quoque in eo errat, quod scribit, Vercingetorigem, nullo antea misso internuncio, repente ad Caesarem uenisse, multosq· illo inopinato aduentu perturbatos fuisse·addit quoque, illum a Caesare in triumphum ductum, ac necatum.

235 HVIVS anni rebus cognitis,&c.] *Parisienses, & uetus meus, His litteris cognitis, etc. Gryphij liber, ad oram, His rebus litteris Caesaris cognitis, &c.*

IN . C . IVLII . CAESARIS DE . BELLO . GALL. LIB . IIX

237 EQVITATVS praesidio,] *Equitum praesidio, Parisienses.*

238 IMPARATIS disiectisq.] *ita lego, non, Deiectisq. aut, Defectis: quod doctis uiris placere uideo: nec, cur placeat, caussam ullam uideo. quis enim Defectisque, ea in significatione hoc loco probet?*

241 VELLIOCASSOS,] *Vellocassios, Parisiẽses.*

241 VT, si diceretur &c. uenire, offerrent se ad dimic.] *Parisienses, Si, ut diceretur, etc. ueniret, offerre se ad dimic. Gryphij uero liber, in alijs cum Parisiensi libro facit; praeterquam,*

terquam, quod in eo, Offerrent, legitur.

241 PERMANERENT,]*Permanere, Pariſienſes.*

243 IN uallo colloc.] *In ipſo uallo, Pariſienſes.*

246 COPIIS armatorum, caſtrorum uias inſtruunt;] *antiquus liber Pinelli, Copias armatorum pro ſuis inſtruunt caſtris. Pariſienſes, Copias armatorum in ſuis inſtr. caſt. rectius.*

236 VT Caeſar neq. reſiſtentes tanto collis adſcenſu laceſſendos iudicabat;] *Pariſienſes, & Gryphij liber ad oram, At Caeſar neque reſiſtentes aggrediendos tanto collis adſcenſu iudic.*

247 SINE cibariis] *Pariſienſes, & Gryphij liber ad oram, Sine periculo.*

247 SVPERIORIBVS Commentariis declaratum eſt] *hoc nuſquam reperiri in Caeſare, alij obſeruarunt. Quiddam tamen, quod leuiter hoc ſignificet, eſt lib.* III. *pag.* 75.

248 PARTES aduerterent,] *Pariſienſes, Animaduerterent.*

249 PRIMVS cũ paucis,] *Primum, antiquus liber Fuluij Vrſini. placet.*

249 TIMOREM accidit,] *Timor, reponit O.*

250 HAVD inuitantibus noſtr.] *Pariſienſes, Aut. recte.*

252 CENTVRIO, uelut, inſueta re permotus, uellet celeriter hominẽ conficere, a fam. prohib. non pot.] *ita Fuluij liber. recte. O. addit, Et, Vt legatur, Et Centurio &c.*

262 QVAE

262 QVAE moenibus aequaretur,] *loquendi genus postulat, ut legamus, Quae moenibus aequaret. Ita locutus Pacuuius, apud Gell. lib.*
,, XIV. *cap.* I.
,, *Nam si qui, quae euentura sunt, praeuideāt,*
,, *Aequiparent Ioui,*
,, *Et Cicero noster, lib.* I. *Off. pag.* 8. *Non solum, inquit, Orationes meas, sed etiam de Philosophia libros, qui iam illis fere aequarunt, studiose legas. Ita enim legendum cēseo, ex antiquis libris. Quod tamen cum uidisset Dionysius Lambinus, locutionem non assecutus, improbauit. Vide, quae scripsi in illum Sallustij locum, Catilina, pag.* 5.
,, *Regium imperium in superbiam, dominationemque, conuertit. Ibi enim huiusmodi multa, apud Scriptores a me obseruata, posui. Simile quid, de bel. ciu. lib.* III. *pag.* 361.

262 AB incendio restinguendo,] *Sic Sallustius,*
,, *Catilina. pag.* 14. *Incendium meum ruina restinguam. Vide, quid eo loco, dixerim.*

263 PARATISSIMO sustinebant animo.] *Fortissimo, Parisienses, et Gryphij liber ad orā.*

263. ET iam magna parte suorum siti amissa, in sententia permanerent, ad postr. &c.] *ita antiquus liber Fuluij, et Phaerni. recte.*

266 CONVERSI hostem pellere.] *Conuersis equis hostem pellere, Parisienses.*

267 L. PAVLLO, & C. Marcello cos.] *Gryphij liber ad oram, L. Lentulo, & C. Marcello cos.*

cos · Recte · Sic etiã in uetere nũmo argenteo ·

268 INSEQVENTIS anni] *alij legunt, In insequentis anni · Parisienses, Sequentis anni · O. legit, Petitionem, non, Petitione ·*

269 IBIQ. exercitũ lustrauit.] *De hoc lustrandi exercitũ more, uide Liu. lib · XXXIV · ab V · C ·*

269 EO facto] *Eo pacto, Phaernus ·*

269 SED etiam per se discessionem facere coepit.] *hunc locum cum mendosum esse non solum alij obseruarint, uerum & ipse semper duxerim, de eo, deq · alijs similibus, ut meus mos est, non solum amicos, & litteratos uiros, uerum & ueteres libros, cum eos inspiciundi copia fuit, consului · Tandemq · Veronae ante quadriennium antiquum reperi Caesaris exemplar, in quo, mendose, sed unde tamen elici ueritas facile possit, totus hic legitur locus · Sic autem in eo erat: Sed etiam per sese discessionem facere coepit · Quod cum uidissem, statim uenit in mentem, illud extremum, Se, Senatus significare ·*

270 CONSVLES, amiciq · Pompeii iusserunt;] *alij, Suaserunt. quod probo · Octauius Panthagatus, acerrimo uir ingenio, Intercesserunt, legit.*

270 CAESARI eam, tamquam ex suo numero dedit.] *abest, Eam, a Parisiensi libro · O · delet, Caesari ·*

270 SE expoliari,] *Se spoliari, Parisienses · Ea se exspoliari, O.*

IN . C . IVLII . CAESARIS DE . BELLO . GALL.

LIB . I

272 LITTERIS a Fabio C. Caesaris consulibus redditis,] *offendebar, Caij, praenomine; cum Caesar, de se ipso loquens, nunquam praenomen addere consueuerit. Verum postea reperi, quod mihi scrupulum hunc eximeret. Parisienses enim ita ediderunt: Litteris a C. Fabio Caesaris cons. red. Quae mihi placet admodum lectio.*

272 REFERVNT consules de Rep. in ciuitate.] *absurdum. quasi consules, ubi ciuitatas non sit, idest multitudo ciuium, referre de rep. possint. Locus igitur mendo non uacat: nec facilis diuinatio est. Phaernus delebat, In ciuitate.*

273 TRIBVNI. PL.] *his Curionem addit Appianus.*

273 COMPLETVR urbs ad ius comitiorum.] *longe distabat a mense Ian. quo haec gesta sunt, comitiorum tempus. Quare libri ueteres consulendi.*

274 DOLOR repulsae.] *in consulatu. epit. Liu. lib. CIIX. Dio. lib. XL. Falsum autem hoc esse, dictumq. a Caesare, inuidiae caussa, tradit Plutarchus, in Vticensis uita.*

274 ADVLATIO, atque ostentatio sui, & potentium,] *sic ueteres libri: nec obscura sententia.*

tentia. hoc enim dicitur: Cum ipse sibi, ut solent inanis gloriae cupidi homines, adularetur, seq. ostentaret, & eorum amicitiam, qui tum in rep. iudicijsque, plurimum pollebant.

274 NEMINEM dignitate secum exaequari uo„ lebat,] *Velleius lib.* II. *Pompeius, ait,*
„ *ut primum remp. aggressus est, non quem-*
„ *quam animo parem tulit. &, in quibus re-*
„ *bus primus esse debebat, solus esse cupiebat.*
„ *neque eo uiro quisquam aut alia omnia mi-*
„ *nus, aut gloriam magis, concupijt. Luca-*
„ *nus: Nec quemquam ferre potest, Caesar ue*
„ *priorem, Pompeius ue parem.*

275 NEQVE etiam extremi iuris intercessionem retinendi, quod L. Sulla reliquerat, facultas tribuitur;] *Intercessionem, glossema uidetur. nam extremum ius est Intercessio, quam Sulla tribunis pl. reliquit, Pompeius ademit.*

275 LATORVM audacia] *suspicatus sum aliquando, reponi posse, Latronum. Sed nec, eo modo si legas, plane mihi satisfacio. Absunt haec a uetere Pinelli libro.*

275 QVIQ. proconsules sunt ad urbem,] *hunc locum, ante multos annos, emendauit Pater meus, ex historia: quamquam scripti libri haberent, Consules, non, Proconsules. Cicero, eadem de re, in epistola ad Tironem:*
„ *Postea quam senatus consulibus, praetori-*
„ *bus,*

,, *bus, tribunis pl· & nobis, qui proconsules*
,, *summus, negotium dederat, ut curaremus,*
,, *ne quid resp· detrimenti caperet. Et in ora*
,, *tione pro Deiotaro: Cum audisset, senatus*
,, *conscientis auctoritate arma sumpta, con-*
,, *sulibus, praetoribus, tribuni pl. nobis im-*
,, *peratoribus remp· defendendam datam.*

275 V· primis diebus, quibus haberi senatus potuit,] IV. *diebus, non* V· *haberi senatus potuit, a kal. Ian·ad* VII· *Id· reliqui tres comitiales dies sunt. quod ex uetere Kalendario, cum* ORTHOGRAPHIA *nostra impresso, liquet.*

275 SVIS leuissimis postulatis] *quibus a senatu responsum non est: quia Caesaris litterae, a C·Fabio consulibus redditae, recitatae quidem in senatu sunt; ut uero ex ijs ad senatum referretur, a tribunis pl. qui Caesari fauebant, impetrari non potuit. quod initio huius libri dictum est.*

276 FAVSTVS Sulla propraet·] *cum esset in omnibus libris, Propere, Pater reposuit, Propr· id est, Propraetor. A Vaticano libro abest, Propere.*

276 MARCELLVS uero, passurum se in praesentia, negat·] *consulatum gerebat cum L·Lentulo: erat autem Caesaris affinis, uxore ducta, nepte Iuliae, sororis Caesaris, Octauia, quae soror Augusti fuit, & ex hoc Marcello peperit eum, de quo Virgilius:*

,, *Tu*

,, *Tu Marcellus eris.*

276 PROVINCIAE priuatis decernuntur;] *cum solerent magistratum gerentibus decerni: ut magistratu functi proficiscerentur in prouincias.*

279 SCIPIONI obuenit Syria, L. Domitio Gallia:] *utraque consularis. Sed Domitio ulterior tantum obtigit Gallia: nam citerior Considio Noniano, teste Cicerone in epistola ad Tironem, in qua sunt haec:*
,, *Feruntur*
,, *condiciones ab illo, ut Pompeius erat in Hi*
,, *spaniam: delectus qui sunt habiti, & prae-*
,, *sidia nostra, dimittantur; se ulteriorem Gal*
,, *liam Domitio, citeriorem Considio Nonia-*
,, *no (his enim obtigerunt) traditurum.*

276 PHILIPPVS, Marcellus, priuato consilio, praetereuntur,] *quia Caesaris affines. nam L. Philippus Atiam, Iulia, sorore Caesaris, natam; C. Marcellus, ut supra diximus, Octauiam, Atiae filiam, in matrimonio habebat.*

276 AD populum referatur;] *consuetudo Latini sermonis postulat, Feratur. nam, Referre ad Senatum, Ferre ad Populum, dicimus.*

277 ARMIS esset restituta:] *Armis, delet Ant. Augustinus, Nicasius, & O.*

277 TRIBVNOS pl, qui ad eum confugerant, conuenit.] *M. Antonium, Q. Cassium Longinum, quibus intercedendi facultas erepta erat, significat. Cicero, ad Tironem:*

,, *nem: Antonius noster, & Cassius, nulla ui*
,, *expulsi, ad Caesarem, cum Curione, profe-*
,, *cti erant.*

277 L. CAESAR adolescens] *quem postea uictor*
,, *Caesar occidit. Suetonius: Nec ulli periis-*
,, *se, nisi in proelio, reperientur, exceptis*
,, *dumtaxat Afranio, & Fausto, & L. Cae-*
,, *sare iuuene. ac ne hos quidem uoluntate i-*
,, *psius interemptos putant. Cicero, ad Varro*
,, *nem: Vt audiui de L. Caesare filio, mecum*
,, *ipse, Quid hic mihi faciet patri? Vide Epist.*
,, *ad Att. lib.* VII. *epist.* 12. *&* 13.

277 CVIVS pater] *auunculus M. Antonij. Ci-*
cero, in epistola ad Dolabellam.

277 NECESSITVDINIBVS,] *Phaernus, ex ue*
tere libro, Necessitatibus. placet.

278 SIBI semper reip. primam fuisse dign.]
Reip. abest a uetere Fuluij libro. & recte
abest.

278 POPVLI R. beneficium] *Pro beneficio, le-*
gi in alijs libris, est in Varijs lectionibus.
Recte autem est in nostris, Populi R. benefi-
cium. Error fluxit ex P. R. Ex quo factum,
Pro.

279 IPSI exetcitus dimittantur;] *Dimittant,*
est in Varijs lectionibus. recte. id est, Pom
peius, & Caesar. Sic Coel. Fam. lib. IIX.
ep. 14.

279 LEGIONES alienas] *quia mitti deberent ad*
,, *Parthicum bellum. supra: Retineri legio-*

B ,, *nes*

„ *nes* I I, *quae ab se, simulatione Parthici bel*
„ *li, sint abductae.*

280 CVM I I · legionibus subsistit.] *Nicasius Ellebodius Casletanus, ex obseruatione historiae, legendum putat, Cum* V · *cohortibus. uide pag. 284.*

290 TIGNIVM] TIGNIORVM] TIGNIVM] *cũ Curio in Vmbria pro Caesare militaret, recte Steuchus Eugubinus, probatae doctrinae uir, reponendum putauit ante me natum, Inguium, quod uideret hoc opidum ita a Plinio lib.* I I I *.cap.* 14 *. nominari. Vide & Cic. ad Att. lib.* V I I *.ep.* 13 *. Tignium autem est in Piceno. Cum uero in antiquo lapide non Inguium, sed Iguuium, nominari uideam, ita quoque his in locis reponendum statuo. Eius exemplum sequitur.*

Fulginei.

P . AELIO . P . F . PAPIR
MARCELLO . CENT.
FRVM · SVB · PRINCIPI · PE
PEREGRINORVM · ADSTATO
ET · PRINCIPI · ET · PRIMIPILO
LEG · VII . GEM · PIAE · FEL · ADLEC
TO · AD . MVNERA · PRAEFF.
LEGG · VII · CLAV · ET · PRIMAE
ADIVTRICIS . V · F . FLAMINI
LVCVLARI . LAVREN · LAVINA·
PATRONO . ET · DECVRIONI
COLONIAE · APVLESIVM . PATRONO
CIVITAT · FOROFLA . FVLGINIA
ITEMQVE · IGVVINORVM · SPLEN
DIDISSIMVS · ORDO · FOROFLAM
CVIVS · DEDICAT · DECVRIONIBVS
ET · LIBERIS · EORVM . PANEM
ET · VINVM ꟗ XX · N . ITEM
MVNICIPIBVS ꟗ · IIII · N · DEDIT

281 CN. POMPEIVS, pridie eius diei ex urbe profectus,] *mendum hic esse, putat Nicasius Ellebodius Castetanus: cum pag. 279. Caesar dixerit, Pompeium Capuae esse. Locus est diligenti animaduersione dignus.*

282 AVXIMO Caesar progressus,] *nescio, qui uenerit in mentem quibusdam mutãdi hunc locum; & legere, Maximo Caesar progressu. Ita si nobis libri emendandi essent, omnia certe mutaremus. Numquam ego hoc institutum probaui, neque probabo: est enim retinenda prior lectio, quantum potest: neque mutanda, nisi prorsus sensus ipse eam respuere uideatur. Locus hic admonet, ut reticendam non putem emendationem quandam in Varonis Eumenid. apud Noniũ Marcellum Tuburbigensem. (sic enim legendum ego puto, non Tiburticensem) quam proximis diebus mihi significauit nobilissimus iuuenis, idemq. omnium, quos ego umquam nouerim, doctissimus, Claudius Puteanus. Ita autem est in Nonio, in uerbo, Caedere, quod interpretatur, Occidere, uel Mactare. Varro Eumenid.*

„ *Maximũ caedit ferro, sed caedere Vlyssem,*
„ *Cum bacca siluam caedit, porcosq. trucidat.*

Dicit Puteanus, Petrum Delbeniũ, acerrimi iudicij iuuenẽ, quiq. multa in optimis scriptoribus emẽdauerit, putare hoc loco ita legendũ,

„ *Aiax dum credit ferro se caedere Vlyss. &c.*

Quod

Quod quam uere cogitet, quamq; pulchre locum emendarit, doctiorum sit iudicium. mihi quidem sic probatur, nihil ut magis probari possit.

282 CAMERINO] *nomen retinet. nobilissimum opidum, ex quo uiri doctissimi prodierunt. Populi Camertes dicuntur. De eius antiquitate, et nobilitate, plura dixit Io. Maria Ionius, Camers, iuuenis, ingenij, doctrinaeque, laude, in primis excellens, mihique, ob id, maxime carus, in eo libro, quo Camertium antiquitatem persequitur.*

282 VLCILLEM Hirum,] *Hirrus, duplici RR. scriptum, Lucceiae gentis cognomen fuit. Quo semper ueritus sum, ne Lucceium, pro Vlcillem, quod certe corruptum uerbum est, Caesar scripserit.*

283 QVI erat ab opido millia passuum circiter III.] *pro Erat, libentius legerem, Aberat.*

283 XL. in singulos iugera,] *habebat Domitius* XXX. *cohortes, id est militum* XV *millia: quadraginta igitur in singulos iugera si diuidantur, iugerum erant sexcenta millia. est autem Iugeri longitudo, pedes* CCXL, *latitudo* CXX. *Immanis est hic iugerum numerus: cum praesertim dicat, Ex suis possessionibus: nec Domitij diuitias, ut Crassi, aut Luculli, quisquam celebrauerit. Quare ante multos annos Pater Quatterna reposuit,*

pro, Quadraginta.

284 CONSVLTANDI caussa] *Consiliandi, legi in alijs libris, est in Varijs lectionibus.*

285 ANIMI confirmatione,] *Verbum, Confirmatione, mendosum suspicor. etsi, ne mendosum putetur, potest aliquis hoc dicere: ueritum esse Caesarem, ne militum animus, qui, cognito Domitij consilio, mutatus erat, confirmaretur.*

286 EXITVS asseruent,] *Obseruent, Parisienses, & Gryphij liber in margine.*

286 NEQVE eorum tam remisso, ac languido animo quisquam omnium fuit,] *neque eorum quisquam omnium fuit. ita coniunge. malim tamen, Neque uero. Vaticanus liber, Neque eo. Gryphij liber, Neque tam remisso, &c.*

286 VT nullus in aliam partẽ &c.] *Vt alius in aliam partem &c. Parisienses. placet.*

287 FILIVS Domitii,] *Filius Domitius, legendum puto: quod ita ferat uetus loquendi consuetudo.*

287 QVOD sibi aperte eorum gratia relata non sit,] *rectius, A parte eorum. Quo modo legitur in Parisiensi libro.*

288 CN. Magius, Cremona,] *patriae nomen interdum addebatur. Vt lib. III. C. Felginatem, Placentia. Quo de loquendi genere uide, quae diximus in* ORTHOGRAPHIA, *in uerbo,* ARRETIVM.

290 RE-

290 RELIQVISQ. telis pugnabatur.] *Pugnabant, Gryphij liber, ad oram· recte·*

292 DEPREHENSASQ. excipiunt·] *abeſt particula, Que, a Carrarieſi libro· quod legitur in Varijs lectionibus·*

293 VACVAS ab imperiis,] *Vacuas prouincias ab imperijs, Gryphij liber ad oram·*

294 ILLIS ſe oneri non futurum, & per ſe,] *ita legendum, cuilibet perſpicuũ eſſe debet·*

294 VT operibus ante ſtuduerit,] *Anteire ſtuduerit, Pariſienſes· Vt opibus anteiri ſt. Fuluij liber·*

295 IN SENATV dixerat, &c.] *Plutarchus aliam addit cauſſam fuiſſe, cur ſenatus legationem ad Pompeium, de pace, non miſerit· ait enim, timuiſſe ſenatum, ne Caeſar aliud in pectore clauſum, aliud in ore prumptum, haberet*

295 RELIQVASQ. res, quaſcumque agere inſtituerat,] *hoc loco multa Caeſar reticet, quae ſine multa ipſius ignominia dicere non poterat· De pecunijs enim, ab aerario ablatis, reclamante Metello, ſcribũt Plutarchus, Appianus, Oroſius, & Lucanus·*

295 QVAS Sicilia, & in Coſano,] *Quid Siciliae inſulae cum agro Coſano? Suſpicor equidem de mendo: cum praeſertim ueteres libri habeant, Sicili, uel Sigili·*

298 QVEM ipſe pctiuerat.,] *Quam ipſe pacauerat, Gryphij liber, ad oram· Parauerat, an*

tiquus liber. non displicet.

299 PRAESIDIO proprio] *Proprio, non legitur in antiquo Pinelli libro.*

299 IVMENTORVM, & aquae magnitudine, *non opinor subesse mendum, sed uerbum, Magnitudine, respicere duas res, iumentorum pondus, aquae impetum.*

303 Ex primo hastato legionis quartaedecimae,] *In singulis legionibus erant hastati, principes, triarij. horum deni centuriones erant: qui hastatorum, primus hastatus dicebatur, secundus, tertius, usque ad decimum: unde illud apud Liuium, lib. XLII. „Virtutis caussa mihi T. Quinctius decimum ordinem hastatum assignauit. Sic primus princeps, secundus, tertius, usque ad decimum. Ibidem Liuius: „A M'. Acilio mihi primus „princeps prioris centuriae est assignatus. Et „Cicero in epist. ad M. Brutum: Cretensi bel„lo octauum principem duxit. Triariorum quoque decem centuriones fuere: sed, qui primum inter eos locum tenebat, non primus triarius, uerum Primipilus, uel Primipili centurio uocabatur.*

303 Ex inferioribus ordinibus] *non ex priuato milite: sed, cum ordines duxisset, idest centurio inter hastatos fuisset: cum essent nouem praeterea. Sic lib. III. pag. 400. „Ab octauis ordinibus ad primum pilum se „transducere pronunciauit. Id est, qui centurio*

turio triariorum octauus fuerat, eum primum fecit.

304 Ex omnibus montibus nix profluit,] *Pro fluxit, Gryphij liber. recte. Parisienses, Proluit.*

305 NEQVE frumenta in hibernis erant, neque multum a maturitate aberant:] *Inopia frumenti declaratur, cum & uetus consumptum iam esset in hibernis, & nouum nondum maturuisset, a maturitate tamen haud multum abesset. Herbis, autem, pro, Hibernis, qui legendum putant, qua ratione nitantur, non intelligo. nam, si frumenta non multum a maturitate absunt, certe non possunt esse in herbis: in hibernis autem ideo non sunt, quod alendis per hiemem militibus consumpta iam erant. Nec uerno tempore, quod hic significatur, sed hiemali, frumenta sunt in herbis. Quod si tempus hiemale designaretur, non diceret, Caesar, de frumentis: Non multum a maturitate aberant. Et cum hac lectione consentiunt ueteres libri.*

306 HIS tamen omnibus annona creuit:] *His tum omnibus, legit Nicasius.*

307 MAGNI domum concursus] *Demum, Gryphij liber. Probo. Domo, reponit Fuluius. Ad domum, O.*

308 ITA comitatus, & eos, qui frumenti caussa processerant, tuto ad se recipit;] *antea,*

tea, Commeatus. Ego Comitatus, ex antiquo libro, & quia supra pag. 304. Neque maximi comitatus, qui ex Italia, Galliaque, ueniebant, in castra peruenire poterant.

308 Vt praedae subsidio sint;] *Praesidio, Parisienses.*

310 Lacetani,] *hos a Strabone lib.* III. *& Ptolemaeo Iacetanos dici, docuit* Fuluius *Vrsinus. Quo modo item legi in antiquo suo libro obseruauit. Emendatq. Liuium, & Plinium.*

310 Illvrgavonenses,] *Lurgauonenses, eiusdem Fuluij liber, & Liuius. Hos putat a Strabone dici* Ιλεργέτας

311 Octogesam] *idem, Etouisam dici a Plinio, monuit.*

312 Hvc iam rem duxerat,] *Parisienses, Reduxerat rem. Legendum fortasse, Deduxerat rem. Sic enim locutus est, infra: Res ab Afranianis huc erat necessario deducta. Et, in extremo fere libro: Res huc deducitur. Et lib.* III. *Spe conficiendi negotij, prope in noctem rem deduxerant.*

312 Ad transeundum impedirentur] *Gryphij liber ad oram, Ad transeundum non impedirentur. Dixit autem transire potuisse.*

313 Totis uero castris milites circulari,] *Cicero, in Bruto: Videt oscitantem iudicem, loquentem cum altero, nonnumquam etiam*

,, *circulantem. Et Seneca: Qui uerba magna*
,, *celeritate praecipitant, & communes locos*
,, *uoluunt, & in priuato circulantur. Inde*
,, *Circulus, coetus hominum circumquaque ad*
stantium, aut in orbem collectorum, inter
,, *seq. cōfabulantium. Tacitus, lib. III. Nec*
,, *ignoro, in cōuiuijs, et circulis, incursari ista,*
,, *& modum poſci. Seneca: Quidam enim be*
,, *neficium, quod dederunt, omnibus circulis*
,, *narrant: pro, passim praedicant, & iactant.*
,, *Et Circulator: Seneca: Alter apud proxi-*
,, *mum circulatorem resedit. Et Circulans,*
id est sermones in circulis serens: Seneca, V.
,, *Epistolarum: Sic itaque habe, inquit, ut i-*
,, *stam uim dicendi rapidam, atque abundan-*
,, *tem, aptiorem esse circulanti iudices, quam*
,, *agenti rem magnam, ac seriem, docentique.*

314 QVOD fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum, & totius diei pugna, atque itineris labore, defeſſi, rem in posterum diem distulerunt.] *non bona distinctio, nisi fallor: nec uidetur parenthesis locum habere. est enim hoc, Quid fuit illis conandum, atque omni ratione efficiendum, omnino adiungendum sequentibus, & legendum, Sed totius diei pugna. Quo modo Parisienses ediderunt. Totam sententiam qui perpendet, non dubito, quin mecum sentiat.*

314 L. DECIDIVS Saxo,] *ueteres libri, Saxa:*
,, *oratione* XIII. *in Antonium: Cum Anto*

,, *nijs*

,, niјs pax poteſt eſſe? cum Cenſorino, Ventidio, Trebellio, Beſtia, Nucula, Munatio, Lentone, Saxa? Ibidem, infra: Saxam uero Decidium praeterire qui poſſum, hominem ex ultimis gentibus; ut eum tribunum pl. uideremus, quem ciuem numquam uideramus? Et in eundem, IIX. Omnes Caſones, omnes Saxae, ceteraeq. peſtes, quae ſequuntur Antonium. Idem Saxa, ut opinor, nominatur epitome Liuiana CXXVII. Vbi Didio, pro Decidio, legitur: aut, in Cicerone, Decidiũ, pro Didium.

315 NAMQVE itinera, quae ad Iberum,] Pariſienſes, Nam, quae itinera ad Iberum.

316 PROSEQVEBANTVR, neceſſaria uictus inopia,] Pariſienſes, & Gryphiј liber; Proſequebantur nos neceſſ. uict. inop.

318 PRAESERTIM cum non minus eſſet imperatoris, Conſilio ſuperare, quam Gladio.] Suetonius, de Caeſare: Quo ſaepius, inquit, uiciſſet, hoc minus experiendos caſus opinans: nihilq. tantum uictoria acquiſiturum, quantum auferre calamitas poſſet. Facit hic locus, ut obiter mentionem faciã de illo Terentiј, in Eunucho, act. IV. ſc. 7.

,, Omnia pri us experiri uerbis, quam armis,
,, ſapientem decet.

Quo in loco uariant libri. Abeſt enim uox, Verbis, a quibuſdam impreſſis, ut obſeruauit M. Antonius Muretus, uir is, cui plurimum

mum

mum Graecae, Latinaeq· litterae debeant · In alijs ueteribus: Omnia prius experiri consilio, quam armis, sapientem decet. In alijs impressis: Consilio omnia prius experiri, quam armis, sapientem decet · Quo modo si leges; erit simile loco huic Caesaris · Sin uero, illud Verbis, uel, Consilio, deleas, erit dictum, quo modo illud ab eodem Caesare,
,, *lib.* 11 · *pag.* 351 · *Atque omnia prius expe-*
,, *rienda arbitror · Nihil enim sequitur, quod illi Prius respondeat; sed per se stat · Et sane hoc modo uidetur Donatus interpres legisse*
,, *se · ait enim: Quam armis,* ἀνακόλουθον,
,, *pro, Quam arma · aut* ἔκλειψις *est, si subau-*
,, *diamus, Agere. Libanius Sophista idem propemodum dixit:* Πρῶτον μὲν γὰρ τὰ δίκαια τῷ λόγῳ πειρᾶσθαι λαμβάνειν, ἀλλὰ μὴ τοῖς ὅπλοις ἐπιπηδᾶν ἀνθρωπινώτερον δήπουθεν. *Ci-*
,, *cero quoque, ad Att · lib.* VII · *ep.* 3 · *Omnia*
,, *facere omnis, ne armis decernatur ·*

318 Cohortivm alariarum;] *Cohortium duo genera, Auxiliares, & Legionariae: Auxiliares, Alariae dictae, quia legionarias, tam quam alae, tegerent · Sic Alarij equites, et Auxiliarij, ijdem, in epistola Ciceronis ad Caninium, lib ·* 11 ·

320 Consilivmq. eius a cunctis probabatur.] *usitatius loquendi genus, elegantiusque, Consiliumq · eius cunctis probabatur.*

320 Ad iusiurandum adigit] *ex hoc loco facile*

addu-

adducor, ut emendandum putem Salluſtij lo-
,, *cum, in Catilina, pag. 18. In eo ita eſt: Cum*
,, *ad iuſiurandum populares ſceleris ſui addi-*
,, *ceret. Puto enim ibi legendum, Adigeret.*

320 POSTVLANT, ut iurent omnes,] *referri ma-lim ad Petreium, & legi, Poſtulat.*

321 VANA religio iuſiurandi,] *Beroaldus, Pa-riſienſes, & Gryphij liber ad oram, Noua. Recte. uide lib. II. pag. 333.*

321 CONSILIVM expleturos] *Explicaturos, Pa-riſienſes. placet.*

322 IN aduerſarios tela coniiciebant:] *In ad-uerſos, Pariſienſes Legendum, Auerſos.*

323 RELICTIS iis munitionibus,] *Gryphius, Relictis his legionibus. Pariſienſes, Reli-ctis legionibus. Alij, Eductis legionibus. Male omnia. Relictis enim munitionibus, ualet, Relictis caſtris, quae ipſe antea con-tra hoſtem caſtra muniuit.*

323 HORA X. ſubſequi] *Io. Vincentij Pinelli liber antiquus, Ora X. ex quo Nicaſius El-lebodius Casletanus, mendoſum locum ſuſpi-cans, Omnia auxilia ſubſequi, reponendum putat. Quae mihi coniectura non probatur.*

324 QVO eſſent ad id expeditiores,] *in anti-quo libro, Ad it. Ex affinitate autem T, & D, & earum inter ſe conuerſione, factum eſt ab ijs, qui locum non intelligerent, Ad id: cum ſit legendum, Ad iter. Sic infra, lib.*
,, *III. pag. 387. Quo iter, inquit, expedi-*
,, *tius*

„ *tius faceret, &c.*

324 ILLI, impediendae rei, quae munitionis caussa fiebat, hora circ. IIX.] *antiquus Pinelli liber, Illi, impediendae munitionis caussa, quae fiebat hora circ.* IIX

324 Ex v. legione] *Nicasius legendum putat, Ex quaque legione.*

325 QVEM Caesar deligit.] *Delegit, Parisiẽses.*

326 HABVIT, conseruarit,] *Habuerit, legitur in Varijs lectionibus.*

328 FLAGITARETVR,] *Flagitarentur, in alijs libris. Vt sit, Petreius, atque Afranius, flagitarentur. Graeco more.*

328 Q. FVSIVM Calenum] *Q. Fufium, legendum obseruauit Fuluius Vrsinus, ex uetere libro, & argenteis nummis. Ita emendandum etiam infra, lib.* III. *pag.* 367. 380. *&* 400.

IN . C . IVLII . CAESARIS DE . BELLO . CIVIL.

LIB . II

335 CAPREOLIS] *Capreoli, ait Festus, uitium*
„ *cincinni, intorti, quia ad locum capiendum*
„ *tendunt, appellati. Vide Vitruu. lib.* X *cap.* 20.

336 PHALANGIS subiectis,] *Graeco usus est uocabulo. lib.* III. *Scutulas dixit. Virg. autem,*

„ tem, lib. II. Aen. Lapsus. Accingunt o-
„ mnes operi, pedibusq. rotarum Subijciunt
„ lapsus. Sunt autem rotunda ligna, quibus naues, maximaq. onera, uolutantur. Iulius Pollux: Τὰ τῶν νεῶν ξύλα, οἷς ὑποβληθεῖσιν ἐφέλκονται αἱ νῆες, φαλάγγες, καὶ φαλάγγαι.

337 Cvm infulis] Galli supplices corollis ex floribus utebantur, pro amicitiae, supplicationisque, signo. Polybius, lib. III.

339 Vt ab hominibus doctis,] Massiliensium disciplinam, & grauitatem, laudat Cicero, in oratione pro Flacco. Alij, doctis, idest
„ instructis. Vt de bello Gall. lib. IV. Hi
„ iam ante edocti, quid interrogati pronun-
„ ciarent.

338 Interiectis aliquot diebus,] Interiectisque, Parisienses.

338 Portis se foras erumpunt;] ita legendũ. sic enim & alij sunt locuti. Quod cum quibusdam nimis durum uideretur, locum mutarunt. Coelius, in epistola ad Ciceronem:
„ Illa inuidiosa coniunctio non ad occultam re-
„ cedit obtrectationem, sed ad bellum se erum-
„ pit. Et Virgilius, Georg. lib. I.
„ Aut, ubi sub lucem densa inter nubila sese
„ Diuersi erumpunt radij.

339 Excisis, & coniectis,] Conuectis, Parisienses. Recte. In urbem, scilicet.

339 Qvod, ubi hostes uiderunt, ea,] Quod, pro

,, *pro Sed, usurpat. Vt infra, lib.* III. *Quod,*
,, *cum esset animaduersum, coniunctam esse flu*
,, *mini. Cic. Philip.* X. *Quod, qui ab illo ab*
,, *ducit exercitum. Coelius, ad Ciceronem:*
,, *Quod non dubito, quin te quoque haec deli-*
,, *beratio sit perturbatura. Liuius, lib.* XLI.
,, *Quod cum milites, consulis imperio dicto*
,, *audientes futuros esse, dicerent, cum is, mo-*
,, *re maiorum, secundum uota in Capitolio nũ*
,, *cupata, lictoribus paludatis profectus ab ur*
,, *be esset. Varro, lib.* VI. *Lin. Lat. Quod,*
,, *cum dicunt Conspicionem, Cortumionem*
,, *addunt. Et Plinius lib.* XIIX. *cap.* 23.
,, *Quod, ut hanc quoque curam determinemus.*

340 FIDVCIARIAM operam,] *idest tempora-riam, quamq. eum cedere oporteret, aduen-*
,, *tu Cn. Pompeij. Q. Curtius lib.* V. *Auspi*
,, *cium, inquit, & imperium alij trade inter-*
,, *im, qui tamdiu rex appelletur, donec Asia*
,, *decedat hostis; uictor deinde regnũ tibi red-*
,, *dat. &c. Et paullo post: Compositis rebus, iu*
,, *sto regi tibi fiducia, (idest per fiduciam) re-*
,, *stituet imperium.*

341 PERTERRITIS ciuibus Romanis] *Pari-siensses, Perterritos ciues Romanos. placet.*

341 HS CXC. millia] *parua summa. efficit enim scutatos quinque millia septingentos. Si legamus, Centies nonagies, erunt scutati quingenti septuaginta millia.*

341 IIs grauiora onera iniungebat: &c.] *ali-*

F *ter*

ter hunc locum legi, in Parisiensi, & Gryphiano, est in Varijs lectionibus.

341 QVI uerba, atque orationem, aduersus remp. habuissent,] *Haec exponuntur a Caesare, tamquam iniuste facta. sed iniuste factum uideri non potest, si puniatur is, qui uerba, atque orationem, aduersus remp. habuerit: cum praesertim Caesar caussam suā a reip. caussa non disiungeret. Quae recte puto suspicari Nicasium, illud, Aduersus remp. sincerum non esse; uerius autem, Aduersus Pomp. Alij aliter sentiunt.*

342 RATIO autem haec erat belli, ut secum II. legiones Gades conferret, [*periti proprietatis, & elegantiae, Latini sermonis, non dubito, quin legendum esse mecum sentiant, Vt se cum II. leg. Gades conferret: idest, II. legionibus. Natus error ex hoc scribendi more, II. leg. Ita quoque ediderunt Parisienses. Quo modo est & in Gryphij libro ad oram.*

344 LEGEM de dictatore latam,] *errat igitur Plutarchus, qui creatum a senatu dictatorem, diesq. XI. gessisse, Caesarem tradit. Appianus, & Dio lib. XLI. latam ad populum legem, significant.*

346 CVRIO Marcium Vticam nauibus praemittit:] *Marcum, omnino uidetur legendum. nam hic est M. Rufus, Curionis quaestor, de quo supra.*

346 C. CANINIVM Rebilum legatum] *fuerat etiam legatus in Gallia : supra lib.* VII. *de bello Gall. in fine.*

348 AVRIBVS Vari seruiunt, *Trebonius : Ne*
,, *que enim tibi persuadeas uelim, me hoc au-*
,, *ribus tuis dare.*

350 QVAE offerrentur,]*Parisienses, Qua offerentur.*

350 COMMILITONESQ.] *Commilitesque, Parisienses.*

351 NAM neque prudētes suspicari oportet,] *uerbum, prudentes, fortasse non uacat mendo: nisi si, Prudentes, idest, probos, intelligas : ut opponatur hoc membrum sequenti membro, Neque improbos scire. Diuidit enim exercitum in probos, qui moleste ferent, sibi parum credi, & improbos, qui, castris loco motis, timeri se intelligent.*

351 PVDORE, aut metu, tenentur : quibus rebus nos maxime aduersaria est.] *Supra,*
,, *lib. 1. pag. 315. Lucem multum per se pu-*
,, *dorem omnium oculis afferre. Terentius, Adelph. act. III. sc. 5.*

,, *Persuasit nox, amor, uinum, adolescentia.*
Quem locum sumpsit a Plauto, in principio Bacchidum:
,, *Istoc illecebrosius fieri nihil potest,*
,, *Nox, mulier, uinum, homini adolescentulo?*
Et Ouid. Am. lib. 1.
,, *Nox, & amor, uinumq. nihil moderabile*
,, *suadet:*

,, *Illa pudore uacat, Liber, Amorq· metu·*
,, *Et Liuius: Nox omnem timorem; aut pudo*
,, *rem, exstinxerat·*

351 Neqve tanti ſum animi, ut ſine ſpe caſtra oppugnanda cenſeam; neque tanti timoris, ut ipſe deficiam:] *placeret, Vt ſpe deficiā· alterum enim eſt ſine ſpe, alterum cū ſpe aliqua·*

353 In me offenditis:] *Pater meus, coniectura ductus, ita legendum putauit, & imprimi etiam uoluit, in libris noſtris, ante multos annos; cum in peruulgatis omnibus legeretur, Iam me offenditis· Hanc uero fecit coniecturam, ex ipſa primum ſententia, deinde ex Latini ſermonis conſuetudine· Nam, quod ad ſententiam attinet, quis hoc ſignificari non intelligit? non credo, Caeſaris facta probari a uobis, mea reprehendi· Loquendi genus comprobatur exemplis· Lucceius, ad Ciceronem, lib·* V· *In altera mihi*
,, *uelim obtemperes, in altera non offendas·*
,, *pro, non offendaris· Et Cicero, ad Q. Fr·*
,, *ep·* I· *lib·* I· *Si quis eſt, in quo iam offende-*
,, *ris, de quo aliquid ſenſeris; huic nullam par*
,, *tem exiſtimationis tuae commiſeris· Pro*
,, *Milone: Si in me aliquid offendiſtis· Et, in*
,, *Verrem, lib·* I· *actionis* II· *Hoſpes ianitor,*
,, *ueritus, ne quid in ipſo ſe offenderit, homi-*
,, *nem ſumma ui retinere coepit· Haec enim*
,, *omnia παθητικῶς dicta ſunt·*

353 Naves

353 NAVES onerarias adduxerim?] *Abduxerim, placet; sed ita placet, si hominum eruditorum iudicio comprobetur. ego enim, dissentientibus antiquis libris, opinionem meã amare uix possum.*

354 CONSENSV suo] *Suorum, Parisienses. placet. Infra, pag. 357. Itaque, suor. omnium*
„ consensu, Curio reliquas copias exspectare
„ parabat.

354 NON ita magno, aut difficili, & arduo, adscensu.] *ut transiri facile possit. equitatus enim illico pertransiuit. quod statim subiungit.*

355 AC fugientium multitudine,] *Hac, Gryphij liber ad oram. rectissime. A, Parisienses.*

356 CIRCITER DC. interfectis, atque uulneratis.] *Fuluij Vrsini liber, Ac ∞ uulneratis. Quod non displicet. Alij, Aut uuln.*

357 MVLTVM, ad hanc rem probandam, adiuuat Adolescentia,] *temeritatem esse florentis aetatis, prudentiam senectutis, ait Cicero, de Senectute. Inde Homerus* Ιλ. Γ.

„ Αἰεὶ δ' ὁπλοτέρων ἀνδρῶν φρένες ἠερέθονται.

Et. Ιλ. ψ dicit, uelocem esse mentem, sed tenue consilium

„ Οἶδ' οἷαι νέου ἀνδρὸς ὑπερβασίαι τελέθουσιν.

„ Κραιπνότερος μὲν γάρ τε νόος, λεπτὴ δέ τε μῆτις.

360 VNAM, ut in reliquis rebus, spem reliquã salutis esse arbitratus,] *Vnam, ut miseris*

in rebus, &c· Parisienses· Recte· Cicero, in
,, *Cat·* IV· *Spes sola hominis in miserijs conso*
,, *lari solet·*

362 DIEBVSQ· aeque post paucis,] *abest uerbum, Aeque, a Pinelli uetere libro·*

IN . C . IVLII . CAESARIS DE . BELLO . CIV·

LIB . III

363 Is enim erat annus, quo per leges ei consulem fieri liceret·] *intra* X· *annos, ut apud Liuium lib·* XL· *scriptum est, eundem refici consulem, ante multos anuos lata lex uetabat· hoc igitur ideo Caesar dicit, ne putetur, quia potitus esset Italia, dictatorq· dictus, aliquid aduersus leges commisisse· distabat enim hic alter eius consulatus a primo annis decem·* Per leges: *Per legem Corneliam Sullae· Appianus de bello ciu·*

363 QVIBVS in urbe praesidia legionum Pompeius habuerat] *carpit Pompeium, qui, tertium consul, Milone de ui accusato, exercitum in urbem, contra leges habuit·*

363 ALIIS audientibus iudicibus,] *ob festinationem, breui spatio lege dato·*

365 ANTONIANOS milites admiscuerat·] *mirabar, in Pompeij copijs Antonianos milites numerari· cũ tres Antonij fratres, Marcus,*

cus, Caius, Lucius, Caesaris parte in ciuili bello secuti sint: sed postea comperi, exercitum C. Antonij, T. Pulcionis opera proditum, in Pompeij potestatem uenisse. propterea, quasi dubia fides eorum esset, eos milites Pompeius admiscuerat suis. De hac Antoniani exercitus deditione, sic infra: ,, *Se* ,, *morte Curionis, et detrimento Afraniani ex* ,, *ercitus tanto, militumq. deditione ad Cor-* ,, *cyram. Et, aliquanto post: Hic paullisper est* ,, *pugnatum; cum irrumpere nostri conaren-* ,, *tur, illi castra defenderent, fortissime T.* ,, *Pulcione, cuius opera proditum exercitum* ,, *C. Antonij demonstrauimus, eo loco propu-* ,, *gnante. Suetonius etiam, Omnibus, ait, ci* ,, *uilibus bellis nullam cladem, nisi per lega-* ,, *tos suos, passus est: quorum C. Curio in Afri* ,, *ca perijt, C. Antonius in Illyrico in aduer-* ,, *sariorum deuenit potestatem. Idem lib.* XLI. XLII. *Dio scriptum reliquit. Quorum locorum testimonio, mutilos esse hos Caesaris libros de bello ciuili, facile est intelligere: etenim, quod ipse ait, se demonstrasse Pulcionis opera proditum exercitum C. Antonij, id in his libris nusquam reperitur.*

365 COTVS ex Thracia.] *Cotus, pro Cotys, (hoc enim nomine appellabantur Thracum reges, ut Aegypti Ptolemaei. Arist. lib.* V. *Polit.) antiquo more; ut Sulla, pro Sylla; Clupeus, pro Clypeus. nom Cotys uerum*

nomen est regum Thraciae. Liuius, *lib.* XLII. *Tacitus lib.* II. *Valerius Max. lib.* III. *cap.* 7. *Error saepe natus, ex ignoratione ueteris Orthographiae. Vt apud Plinium, cum sincerum esset, Inclutos cantus, pro Inclytos, factum est, Inclusos: unde obscura sententia uiris doctis.*

365 SASALEM] *Sadales dicitur a Lucano, lib.* V.

366 EIVS rei caussa omni in ora marit.] *Parisienses, Eiusq. rei caussa omni ora marit.*

366 IMPOSITIS, ut supra demonstratum est, legionibus VII.] *hoc totum glossema arbitror, adscriptum ab imperito, qui legerat*
,, *illud in principio huius libri, pag.* 364. *Eo*
,, *legiones* VII, *equitatum omnem, uenire iusserat. Nam, quo modo potuit in naues imponere legiones* VII. *idest pedestres omnes copias, quas Brundisium uenire iusserat: cum supra dixerit.*
,, *Sed tantum nauium reperit, ut anguste* XV. *millia legionariorum militum, & D. equites transportare possent. Hoc unum, Inopia nauium, Caesari ad conficiendi belli celeritatem, defuit.*
,, *Infra quoque ostendit, non esse transportatas omnes copias. Expositis, inquit, militibus, naues eadem nocte Brundisium a Caesare remittuntur, ut reliquae legiones, equitatusque, transportari possent: Et, aliquanto post: Reliquarum ex Italia legionum aduentum exspectare constituit. Eas*

autem

autē legiones Q. Fufius Calenus, & M. Antonius, denique transuexerunt.

366 QVI appellatur Pharsalia,] *Pharsalia, regio Thessaliae est, ab opido Pharsalo. Caesar autē copias in Epiro exposuit, haud procul Orico. Quare suspicor, opidum in prima Epiro fuisse, cui Pharsalo potius, quam Pharsaliae, nomen esset. Paullus Orosius, lib. VI. cap. 15. non Pharsaliam, neque Pharsalum, sed Palaeopharsalū, i. antiquum Pharsalum, uocat.*

367 LVCRETIVS Hispilo] *Vespillo, emendat Fuluius Vrsinus, ex argenteo nūmo, in quo,* Q. LVCRETIVS. Q. F. VESPILLO

367 DILIGENTIAE suae,] *Indiligentiae, Parisienses. placet. nam Bibulus serius eis occurrerat.*

369 DETRIMENTIS receptis,] *Acceptis, Parisienses.*

370 GRAECOS murum adscendere, &c.] *Parisienses: Cum Graecos murum adsc. atq. arma cap. iuberet. illi autem cum se cont. &c. Sed impressa lectio mihi satisfacit.*

371 L. STRABERIVS,] *Straberiam familiam nusquam apud ueteres legi. Staberiam, ex antiquorum lapidum obseruatione, notam habeo.*

Romae, in aedibus Mangoniorum, in Campo Martio, in ara grandi. i.

T · STABERIO
SECVNDO · COACTORI
ARGENTARIO · VIATOR
CONSVLARIS · ET · PRAET
SIBI · ET
CLAVDIE · STRATONICAE
VXORI

Ad Forum Boarium, in hortis Maximorum, ubi putatur fuisse Fabiorum domus.

T · STABERIVS · EPIGONVS
VIATOR · CONSVLARIS
SIBI · ET · SVIS · ITEM · LIB · LIBERTABVS
POSTERISQVE · EORVM
VIXIT · ANNIS · LXXXII
MEN · II · DIEBVS · XX

371 SIMVL ac Caesar] *Parisienses, Quo simul ac Caesar. Alij: Cognitis ijs rebus, quae erant Orici, atque Apolloniae gestae, simul quod Caesar appropinquare dicebatur, Dyrrhachio timens, diurnis eo, noct. q. it. contendit. tantusq. terr.*

372 PROFECTO occupato itinere ad Dyrrhachium] *malim, Praeoccupato itinere. nã, Profecto, mendosum esse constat. Vel: Prae fecto occ. it. Parisiẽses: Perfecto. Alij, Profectus. Et: Profectionis occupato itinere.*

373 HVC

373 HVC addunt pauca,]*ueteres, quidam libri, Huc adſunt pauca. Vnde ſuſpicor legi poſſe, Huc adſuunt pauca. Pro, Addunt, affingunt. A uerbo, Aſſuere, a Suere: unde & Diſſuere.*

373 INIMICITIASQ. habebat etiam priuatas cum Caeſare ex aedilitate, & praetura, conceptas;] *etiam ex conſulatu. & merito: ideo a Caeſare omittitur.*

376 ATQVE una etiam &c.]*ſi ſic legitur, ut eſt in uulgatis libris: nec facile ſententia colligitur, nec uerba ſatis inter ſe cohaerent. Videtur locus ita poſſe reſtitui; ſi modo libri ueteres opem ferant: Vtque una etiam utrimque admodum tuto legati uenire, &, quae uellent, exponere poſſent; certum ei rei tempus conſtituitur.*

377 LEGEM promulgauit, ut ſexies ſeni dies ſine uſuris creditae pecuniae ſoluantur.] *Plebi infimae Coelius, aere alieno oppreſſae, hac lege ſubuenire cupiebat. Subueniendi autem rationes, ut opinor, duas excogitauit, unam, ne debitores creditas pecunias, niſi ſatis longa die, ſoluere cogerentur; alteram, ut, donec eas ſoluerent uſurae nomine nihil penderent. Vtraque ratio patebit, ſi, quo modo Pater meus legendum putat, ita legatur: Legem promulgauit, ut ſexenni die, ſine uſuris creditae pecuniae ſoluātur. Nam, Sexenni die, pro ſex annorum ſpa*

tio,

tio, Latine dicitur, ut Annua die, Bima, Trima, Quadrima. Ego legendum putabam, Vt sex pensionibus sine usuris &c. Quo modo Hirtius locutus, de bello Africo. pag. 561.
,, *Vt per triennium sex pensionibus populo R.*
,, *soluerent. Quam lectionem postea reperi et in Parisiensi. Alij: Sexies senis idibus, unde Horatius:*
,, *Omnem relegit idibus pecu-*
,, *niam. Sua cuique sponsa.*

378 Eo cum, a Q. Pedio praetore cum legione lapidus ictus esset ex muro, periit:] *de Milonis morte, Velleius etiam lib.* II. *Verum in eo nulla de Q. Pedio mentio. Antiquus liber Pinelli, pro, Lapide ictus, habet, Misso lapide ictus. Ego, ex coniectura, legendum puto: Et, cum a Q. Pedio tr. mil. lapide ictus esset ex muro, perijt. Vt illud, Praetore cum legione, in antiquioribus libris scriptum contracte fuerit: sic: Pr. cum L. priusque, Tr. cũ L. quod significaret, Tribuno militũ: Sed, cum ab ijs, qui libros exscriberent, id nõ plane intelligeretur, cũ punctum adscriptũ nõ fuisset litterae, nẽpe quod l, maiusculis litteris scriberent, ut indicat Virgilius Carpẽsis: inde factum, ut ex* MIL. *fecerint,* CVM L. *posteaque, Cum legione.*

378 QVI eo praesidii caussa, missi erant,,] *moneo lectorem, ita locum hunc a Patre meo ex ingenio iampridem restitutum: cum legeretur, in libris omnibus, Praedandi caussa.*

379 QVAM omnium litora &c.] *pro, Quam omniũ locorũ litora, etc. Nicasius legit, Quã omnia litora, &c. Quod alij ita sunt secuti, ut pro suo etiam diuendere non dubitarint.*

380 HIEMS praecipitauerat;] *sic locutus Virg.*
,, *Nox praecipitat caelo. Liu. lib.* XXVII.
,, *Creditum uulgo est, in puteum apertũ ex e-*
,, *quo praecipitasse. Et lib.* XXXIX. *Et pars*
,, *maxima inermes per inuia, & rupes deru-*
,, *ptas, praecipitantes fugerunt.*

381 Q. COPONIVS,] *Caius dicitur a Cicerone, de Diu. lib.* I. *ubi quaedam leguntur, non aliena ab hoc loco.*

381 IN Africam se uertit.] *consuetudo Latini sermonis postulat, ut legatur, In Africum uertit. Vide simile quiddam, apud Hirt. lib.* IIX. *de bello Gall. pag.* 262. *Locum enim ibi emendo.*

383 HOC, eodem fere tempore,] *Haec, Parisienses.*

385 CONFERTA praefectis,] *Differt, Parisienses.*

385 CETERASQ. eius deae statuas.] *Vrsinus ex suo libro, Certaq. eius rei die constituta. O. certasq. eius deae statuas. Vt aureae, & argenteae intelligantur.*

387 ADESSE Scipionem cum legionibus,] *ita legendum, non, ut antea, Legione. nam de duabus supra mentio. Quod, ante me natũ, obseruatum est ab alijs.*

387 PRAE-

367 PRAESIDIO impedimentis legionum reliquit,] *abundat, Legionum: satis enim cõstat, Impedimenta legionum esse.*

387 REGIS Coti] *malium, Cotys. de quo diximus pag. 365.*

390 ACILIVS legatus] *ita emendauit Pater meus, cum in omnibus legeretur, Caninius. Correctionis autem ratio patet ex insequentibus.*

390 CN. POMPEII filius,] *Parisienses, & Gryphius, Cn. Pompeius filius. Recte. Sic Cor*
„ *nelius Nepos, in Attici uita, C. Marius*
„ *filius; & Cicero, ad Q. F. lib.* II. *Seruilius*
„ *filius. Hic lib.* II. *de bello Ciu. pag. 346.*
„ *L. Caesar filius. &* III. *pag. 365. & 366.*
„ *Pompeius filius. & de bello Africo, p. 512.*
„ *Cn. Pompeium filium.*

390 VT ex superiori pugnans loco,] *Et, non Vt, legendum putat Io. Vincentius Pinellus.*

390 HELIDE,] *Gryphius, Biblide, atq. Mantinea. Parisienses, Byllide, atq. Amant. Recte. ita enim Ptolomaeus. Emendandus locus & in hoc libro, pag. 371.*

393 HAEC spectans,] *Sic rectius, quam, ut antea, Haec exspectans.*

395 RECIPERE se iussit,] *Statuit, Beroaldus.*

395 SVBITO constipati pila coniecerunt;] *antea, Conspicati. Pater, Constipati ante aliquot annos, in libris nostris reposuit*

Quod

Quod miror ab alijs Phaerno tribui. quasi librum nostrum non uiderint: quem tamen, se uidisse, ubi ijs commodum est, profitentur.

395 ADVERSIS cliuum] *& hoc Pater emendauit: cum, Pilum, non Cliuum, nulla sententia, legeretur.*

395 PRACIPITES Pompeianos egerunt.] *in Parisiensi, post haec uerba, leguntur, Et terga uertere coegerunt.*

395 PAVLLOQ.] *usitatius, Paullumque.*

395 CIRCA eum locum] *Citra, Parisienses.*

396 QVOD appellatur Chara:] *Carus dicitur a Dioscoride, lib. III. ca. 59. Vide Lucanum, lib. VI.*

397 EQVOS eorum uix tolerari,] *pro, uix ali.*
„ *Infra, pag. 402. His rationibus equita-*
„ *tum tolerare.*

397 SVBLICIS in terram dimissis,] *Demissis, Parisienses, & Gryphius. Recte.*

398 AT plerique] *Ac plerique, Parisienses.*

399 VOLCATIVS Tullus] *sunt, qui, Tullius, legant. Imperite: duas enim familias in uno homine coniungunt.*

399 EVOCATOSQ. centuriones complures.] *malim, Euocatos, & manipulares, centurionesque. quo modo legitur in Gryphij libro, & Parisiensi. Vt militum tria genera ceciderint, Manipulares ad duorum millium numerum, Euocati, Centuriones. non enim centurionis euocatorum sunt, sed manipularium,*

nipularium, id est legionariorum. itaque infra Crastinus euocatus, milites ad pugnam adhortans, non ait, Sequimini me, manipulares mei; sed, Manipulares mei qui fuistis. Centurio enim amplius non erat.

399 MILLIA sagittarum circiter XXX,] *Sue-*
,, *tonius maiorem numerum ponit. Vna in-*
,, *quit,* VI. *legionis cohors, praeposita a ca-*
,, *stello,* IV. *Pompeij legiones per aliquot ho*
,, *ras sustinuit, paene omnis confixa multitu*
,, *dine hostilium sagittarum, quarum* C, *ac*
,, XXX. *millia intra uallum reperta sunt.*
Videtur igitur, aut in Caesare legendum. CXXX. *aut in Suetonio, Circiter* XXX. *Errore fortasse nato ex littera C, quae pro Centum, & pro Circiter, uarie accipi potuit.*

399 FORAMINA CCXXX.] *Valerius Max. lib.* III. *cap.* 2. *& Suetonius,* C *&* XX. *ictibus; Plutarchus,* CXXX. *Appianus de bel. ciu.* II. CXX. *& ait sex uulneribus affectum oculum amisisse. Narrat autem haec de Minucio praefecto.*

400 AB octauis ordinibus ad primipilum] *Primus pilus, ordo est; Primipilus, qui ordinem ducit. Quare, cum hic de ordine sermo sit, malim legere, Primum pilum. quo modo legitur in antiquo Cardinalis Borromaeij, cuius uitae integritatem admirari numquam satis possumus, libro. Exemplū*

,, *occur-*

,, *occurrit infra: Erat Craſtinus euocatus in*
,, *exercitu Caeſaris, qui ſuperiore anno apud*
,, *eum primum pilum in legione* x· *duxerat*·
,, *Et lib·* v· *Bell·Gall· T·Baluentio, qui ſupe-*
,, *riore anno primum pilum duxerat· Et Taci*
,, *tus, lib·* xx· *Infami gratia primum pilum*
,, *adepto, laeta ad praeſens male parta· De*
Primipilo, uide, quae diximus in Scholijs
ad Salluſtium·

400 COHORTEMQ· poſtea] *abeſt Poſtea a Pari-ſienſ. libro*·

400 FRVMENTO VE, & ſpcciariis, militaribusq. donis] *Alij: Frumento, ueſte, diarijs, militaribus donis· Quo modo L· Li-*
,, *uius, lib·*xxii·*Frumento, ueſte, uiatico et-*
,, *iam iuuit·Et Xenophon lib·* i. *Rerum Grae-*
carum: Ἱμάτιόν τε ἔδωκεν ἑκάστῳ καὶ ἐφόδιον διοῖν μηνοῖν· *Et Val· Max· lib·* v· *cap·* i· *de*
,, *Campanis: Protinus, inquit, conſulibus*
,, *inſignia honoris, militibus ueſtem, arma,*
,, *equos, commeatum benigniſſime praeſt· De*
,, *Diarijs autem, Cicero ad Att· Iis, inquit,*
,, *diarijs militum celeritatem incitat· Anto*
nius Auguſtinus, Epiſcopus Ilerdenſis, ſin
gulari uir ingenio, in emendandisq· antiquo
rum libris maxima cum laude uerſatus, legendum putat: Frumento, ueſte, pecunia, alijsq· militaribus donis· Sed, cum iam Caeſar dixerit, Duplici ſtipendio, fruſtra repeteret, Pecunia· Nicaſius, Frumento, ue-

ſtiarijs, &c. ideſt, ueſtibus. Vtrum rectius, iudicent eruditi.

401 TELIS ex uallo abiectis,] *rectius uidetur, Adiectis.*

403 C. VOLVSENVM,] *ita ſcribendum, non, Voluſienum. Cic. in orat. pro Clu. Ita quoque legitur in antiquo meo lapide, cuius exemplum ſequitur.*

L · VOLVSENVS
MAXIMVS
NOMENCLAT
H · S · E

404 VVLGO uero uniuerſi] *induxi, tamquam gloſſema, uerbum, Vniuerſi. qui enim, Vulgo, interpretari uoluit, adſcripſit, Vniuerſi. nam, qui dicit, Vulgo peccant, hoc dicit, Vniuerſi peccant. Et Cic. ep. I. lib. IX. ad*
,, *Att. Hinc uero uulgo uadunt. Et pro Mu-*
,, *rena: Num locum ad ſpectandum dare, aut*
,, *ad prandium inuitare? minime, ſed uulgo,*
,, *paſſim: Quid eſt Vulgo? uniuerſos?*

404 CVSTODIARVM uera diligentia animaduerſa,] *placet, Varia diligentia, ut habent Pariſienſes libri. Aut, pro Vera, legendũ, Vniuerſa: mutatione haud ita magna, ſi ſcribat, Vrſa.*

406 PER mare nauibus expoſitis, in aduerſos noſtros impetum fecerunt;] *quis non uidet, legendum eſſe, Expoſiti in auerſos? Antiquus*

tiquus liber Pinelli, Expositi aduersarij in nostr. Nicasius, Per mare, superfluum putat.

406 Hoc casu Aquila conseruatur.] *Aquila signum legionis fuit. Plinius, lib.* x. *cap.*
„ 4. *Romanis Aquilam legionibus C. Marius*
„ *in secundo consulatu suo proprie dicauit. e-*
„ *rat & antea prima cum* IX *alijs: Lupi, Mi-*
„ *notauri, Equi, Apriq. singulos ordines ante*
„ *ibant. paucis ante annis sola in aciẽ portari*
„ *cepta erat; reliqua in castris relinquebãtur.*
„ *Marius in totum ea abdicauit. ex eo notatũ*
„ *non fere legiones umquam hibernasse castris,*
„ *ubi Aquilarum non sit iugum.*

406 Omnibvs primae cohortis centurionibus interfectis, praeter principem priorem.] *Cohortes nusquam nominat Polybius, alioqui diligentissimus in acie Romana explicanda. omittendi caussam, opinor, habuit, quia cohors in exercitu ordinaria nõ fuit, sed, si res posceret, ex tribus manipulis fiebat, uno hastatorum, altero principum, tertio triariorum. quae autem ex primis manipulis fiebat, prima; quae e secundis, secunda; e tertijs, tertia uocabatur; usque ad decimam. quoniam deni erant manipuli in singulis militum generibus, hastatis principibus, triarijs. nam uelites, neque manipulos, neque signa, neque centuriones proprios habebant; sed post uelitationem, idest iactum*

pilorum, & leuẽ quandam pugnam ad acies utrimque committendas, aequa portione ad signa hastatorum, principum, triariorum re dibant. Princeps autem prior dicebatur, Cẽ turio ille manipuli principum, qui ex duobus prior creatus erat. nam, ut ait Polybius, duae fiebant electiones centurionum a tribunis militum, utraque denum, quia deni erant manipuli in singulis generibus. prior electio erat honoratior, usqe eo, ut, qui centuriones in ea creabantur, ijs rebus, quae de bello deliberabantur, interessent. hi rursus duos ipsi, qui posteriorem manipuli partem regerent, creabant, quos Polybius οὐραγοὺς appellat. ita erant in singulis manipulis bini centuriones, & bini οὐραγοί. Omnino igitur, cum ex tribus manipulis, ut dixi, constaret cohors, quinque sunt interfecti primae cohortis centuriones, uno conseruato Princi pe priore.

408 DEMONSTRAVIMVS,] *quo loco? Quaeren dũ. Non enim umquam in his libris reperi.*

409 SIBI repugnantes] *Parisienses, Ibi.*

410 EODEM, quo uenerant, receptui consulebant:] *Pater legendum putat, Eadem, qua uenerant, receptui consulebant. Parisienses, & antiquus Pinelli liber, Receptu sibi consulebant. A. L. Recessu sibi cons.*

410 DIMISSIS equis,] *Alij, Admiss.*

410 QVISQVAM omnino] *puto legendum, Quis quam*

quam omnium · Quod ita locutus sit idẽ de bello Gall. lib· VII· *pag·* 225· *& de bello ciu· lib·*1·*pag·*286· *& lib.*II· *pag·* 332· *Et Terentius, Andria·*

410 ANGVSTIIS, portisq. Caesaris mil·] *Parisienses, Gryphij liber ad oram, & antiquus Pinelli liber, Angustis portis, atque his a Caes. mil·*

410 FELGINATEM Tuticanum] *puto legendũ, Fl· Tuticanum·*

410 A GRAVIVM,] *cum praenomen desideretur, pro Agrauium, uel Agranium, (nam utroque modo legitur in antiquis libris) apte fieri potest, A· Granium, uel A· Gauium: quarum familiarum mentio reperitur·*

411 TRIBVNOS mil· L,] *mendum in numero· nam singulae legiones quaterno: tãtum tribunos mil· habebant· qui ergo fieri potest, ut in eo proelio L. perierint? Antiquus liber Fuluij Vrsini habet, Tr.mill· Ex quo, suspicari possumus, ita scriptum olim fuisse: Tr· M·* III· *Quod est, Tribunos Mil·* III·*Nã, Militũ, uel una littera, M·uel tribus,* MIL· *uel quinque,* MILIT· *significabatur·*

411 NEQVE in litteris, quas scribere est solitus, neque in fascibns insignia laureae protulit.] *quod ijs insignibus gloriari ob ciues uictos non dignum iudicaret · In litteris autem, quas ad senatum scribebant, & in lictorum fascibus lauream adhibuisse,*

patet. ex orat. Cic. in Pisonem.

411 OMNESQ. deductos] *Parisienses, Omnes productos.*

412 OBIECTAE] *rectius, ut puto, Abiectae.*

412 LOCVM securum ad dimicandum] *ex uestigijs antiquae lectionis, legendum, locum se aequum. &c.*

413 QVOD si esset factum, detrimentum in bonum uerteret,] *rectius in Carrariensi, Quod esset factum detrimentum, in bonum uerteret.*

314 INTRA uallum castrorum continuit;] *Parisienses, Intra castrorum munitionem cont.*

416 NE occasio temporis deesset.] *Occasioni, Parisienses.*

416 SED Caesarem Apollonia &c.] *Parisienses, Sed Caesar Apolloniam a directo &c.*

418 OPIDO pleno, atque opulento;] *Plut. in Caesare scribit, eius milites, uino in ea ciuitate reperto refectos, corporis habitũ meliorem in modum immutasse Appianus de Germanis:* Καὶ μάλιστα αὐτῶν οἱ Γερμανοί γε λοιότατοι κατὰ τὴν μέθην ἦσαν.

418 CASV ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito,] *Comprehensis, abundat. Gomphensis, pro, comprehensis, reponit O.*

419 L. HIRTII,] *Gryphij liber, L. Hirtae. Parisienses, L. Hirri. Ego reponendum puto, Lucceij Hirri.*

419 PROMISISSET,] *Recepisset, Parisienses.*

420 TER-

420 TERNAS tabellas] *Asconius*. Ternas: *unam, A. absolutionis; alteram, C. condemnationis: tertiam, M. multae.*

320 QVOD satis persp. &c.] *Parisienses, Quod satis perspectum habere militum animum uideretur.*

423 DELECTIBVS] *Delectu, Parisienses; Delectis, Gryphius.*

423 COLONIIS] *Colonis, Parisienses.*

423 Ac iam animo uictoriam percipiebant,] *elegantius, Praecipiebant. Quo modo Pa*
,, *risienses. Cic. Philip.* XIII. *Praecipio gau*
,, *dia suppliciorum uestrorum. Vide lib.* VII. *de Bello Gall. pag.* 179.

424 COHORTES CX. expleuerat. haec erant millia LV,] *ergo quingeni milites in cohorte.*

424 ERANT &c. attenuatae:] *Erat attenuata, Parisienses.*

324 QVAE summa erat ∞ XXII. *Cohortes dixit esse* XXC. *ex quo uidentur pauciores quingentis in cohorte fuisse: at proxime quingenariam fuisse cohortem diximus. idque ex quarta quoque acie, quam e* VI. *cohortibus Caesar instituit, intelligitur: nam eos ait Appianus tria millia peditum fuisse. Octuaginta uero Caesaris cohortes, cum essent Dyrrhachinis proelijs uehemēter attenuatae, nō plus, quam* ∞ XXII. *habebant. O. reponit, Cohortes in acie* XLIV. *cum Plut. Dio,*

& Appianus XXII *·millia Caesari tribuũt· Appianus ait hunc numerum uarie a scripto ribus traditum·alios enim in utroque exerci tu numerare* LXX· *millia; quosdam,* LX *; alios uero,* CD·

424 Ex. TERNA acie singulas cohortes detraxit;] *Plutarchi uerba, in Caesaris uita, legẽdum indicant: Extrema acie* VI *·cohortes detraxit.* Ἀπὸ τῆς ἐσχάτης τάξεως ἀδήλως ἐκέλευσε περιελθεῖν πρὸς ἑαυτὸν ἓξ σπείρας. *Et in Põpeio:* Μετεπέμψατο σπείρας ἓξ ἀπὸ τῶν ἐπιταγμάτων. Ἐπιτάματα *subsidia sunt, id est, extrema acies. Vide et Appianum lib·* II *·Sex cohortes & infra Caesar nominat; & Appianus, cum ait, fuisse tria millia peditum, satis ostendit, sex cohortes fuisse. nam singulae cohortes quingẽtos pedites habebant.*

435 VOLVNTARIE.] *Voluntarij, Parisienses· Graeci,* ἐθέλοντες·

426 PILISQ. misſis, ad gladios redierunt.]
,, *lib.* I *·de bello Gall· pag·* 39· *Reiectis pilis,*
,, *comminus gladijs pugnatum est· lib·* VII·
,, *pag·* 233· *Nostri, emissis pilis, gladijs rem*
,, *gerunt. Sallustius, Catilina, pag·* 28· *Pi-*
,, *la omittunt; gladijs res geritur.*

427 IV· aciei, quam instituerat ex cohortium numero,] *supra dixi, Sed cohortium, legendum ·*

428 AD Praetoriam portam] *de Praetoria porta Vegetius lib·* I *· cap.* 23·

429 TAN-

429 TANTVM se opinionem fefellisse] *Gryphius, Tantam se opinionem fefellisse. Parisienses, Tantum suam se opinionem fefellisse.*

429 VNIVERSI iuris eius Larissam uersus se recipere coeperunt.] *Frigide omnino, nimiumq. inepte, qui pro Simul, quod in alijs libris legatur, Iuris eius, reposuerit; dictum putans, Iuris eius, idest eius fortunae, uel condicionis. Cuius locutionis exempla si in tota quaeras non dicam lingua Latina, sed etiam Barbarie, nusquam ne apud Appuleium quidem, aut Martianum Capellam reperire potueris. Hos qui sequitur auctores, mirum hoc non uidisse. Viuat igitur ipse cum suis. Neque superari se aliquando timeat, qui genus tam difficile ad imitandum non solum sibi propofuerit, sed etiam mirifice assecutus sit. Notanda omnia in antiquis libris: non tamen omnia sequi debemus. Saepe uidemus corrupta in scriptura ueram lectionẽ inesse, si quis paullo attentius consideret. Cuiusmodi cum multis in locis suppetant exempla, uel hic unus haud dubiam fidem facere possit. ex uestigijs igitur antiquae lectionis, Iuris eius, notatum mihi affirmauit, qui nihil temere affirmat, antiquae probitatis, & doctrinae iuuenis, a cuius ingenio, acerrimaq. in castigandis ueterum scriptis diligentia, sperare*

ampla

ampla omnia possumus, Claudius Puteanus, notatum, inquam, a docto homine, legi posse, Viris equis. Quod si putarem ad hanc opinionem confirmandam opus esse pluribus uerbis, aliquid adijcerem. uerum, cui nō uel luce clarius constat, ueram hanc esse Caesaris lectionem?

430 CIRCITER millia XV] VI. *Plut. & Appianus, ex Asinio Pollione.*

431 SVLLAE similiter dediderunt.] *abest uerbum Similiter a Beroaldi libro.*

431 AQVILAE. LIX.] *hoc ita uerisimile uideri potest, si Pompeius legiones* LIX *habuit. Quod cum a uero longe distet, sincerus numerus pro mendoso reponendus, & fortasse* IX *pro* LIX; *ut* IX *legionum Aquilae ad Caesarem ex proelio relatae sint. nam in legione Aquilam unam fuisse, exploratum satis est; ex Hispaniensis belli libro, & Tacito lib.* XIII, *& Plin. lib.* X. *cap.* 4.

431 AB equitibus est interfectus.] *a M. Antonio. uide Ciceronem Philip.* II.

432 RATIONE egerunt.] *Agit, Gryphij liber ad oram. Alij, Egit.*

434 NAVES soluere iubebantur.] *Gryphij liber ad oram, Soluerunt; Parisienses, Soluerant.*

435 T. AMPIVM] *ita restituit pater, cum in omnibus libris legeretur, T. Appiū. uide Cic. ep.* 12. *lib.* VI. *Fam.*

435 Ex prouincia uocasse,] *Euocasse, Parisienses. Euocauisse, Gryphij liber.*

436 QVOD fasces anteferrentur:] *uide Trebellium Pollionem in uita Aemilij Tyranni: qui huius rei rationem reddit.*

437 IPSE enim necessario Etesiis tenebatur; qui Alexandriam nauigantibus sunt aduersissimi uenti.] *Placet hoc loco paullum a proposito digredi; ut horum uentorum cognitionem aliqua ex parte illustrem. Primum igitur, qui uenti Etesiae sint, quaq. anni parte, quamq. diu, flent; deinde, quo modo gignantur; postremo, quorsum spirent, breui conabor ostendere. Etesias, uentos esse a Septemtrione excitatos, inter omnes constat. ideo dixit Lucretius, lib.* VI.

,, *Etesia flabra Aquilonum.*

Nam Poetae Aquilonem, pro Septemtrione, accipiunt. licet Aquilo, qui & Boreas idem est, medius inter Septentrionem, orientemque, sit. qui enim directe a Septemtrione ipso, atque ab Vrsa, ut loquitur Aristoteles, aduersus Meridiem flat, Ἀπαρκτίας *a Graecis, a nostris uocatur Septemtrio. Quo tempore spirare incipiant, ueterum testimonio docebimus. Aristoteles Meteor. lib.* II. Ἐτησίαι, *inquit,* πνέουσι μετὰ τροπάς, καὶ κυνὸς ἐπιτολὴν· καὶ οὔτε τηνικαῦτα, ὅτε πλησιάζει μάλιστα ὁ ἥλιος, οὔτε ὅτε πόῤῥω· καὶ τὰς μὲν ἡμέρας πνέουσι, τὰς δὲ νύκτας παύονται. *Quod ita*

,, *uerti-*

,, *uertimus: Etesiae spirant post Solstitium, & ,, Canis ortum, neque appropinquante admo- ,, dum sole, neque recedente; & interdiu qui- ,, dem spirant, noctu autem quiescunt. Colu- ,, mella autem, sic, lib.* XI *· cap·2·* IIX*· idus ,, Iul· Capricornus medius occidit,* VII*· idus ,, Iul. Cepheus uespere exoritur·* VI*. idus Iul. ,, prodromi flare incipiunt· Prodromos uo- cat Etesias, quia Caniculae ortum praecur- rant diebus octo. Et Plinius Etesiarum pro dromos, appellat lib·* XIIX*, cap· 28· quo- rum in ortu Columellae assentitur, his uer- ,, bis lib.* II*· cap. 47· Ardentissimo aesta- ,, tis tempore exoritur Caniculae sidus, So- ,, le primam partẽ Leonis ingrediente: qui dies ,, decimus quinctus ante Augusti kal· est. hu- ,, ius exortum diebus* IIX*. ferme Aquilones ,, antecedunt, quos Prodromos appellant· post ,, biduum autem exortus, iidem Aquilones cõ ,, stantius perflant diebus* XL*, quos Etesias uo ,, cant· Idem infra: Etesiae noctu desinunt ,, flare, & a tertia diei hora oriuntur· Cicero ,, etiam lib·* II*· de nat· deor· Etesiae, qnorum ,, flatu nimij temperantur calores, a quibusq· ,, etiam maritimi cursus celeres, & certi diri- ,, guntur. Etesiis nomen est ab ἔτος, quasi anni uersariis, quod nulli uẽti, ut ait Plinius, ma gis stati sint, & singulis annis certo tẽpore reuertantur· Gignuntur dissoluente sole hu- morem in Septemtrionis regione collectum·*

de

de quo ſic Ariſtoteles eodem loco: Ο μὲν Βορέας ἀπὸ τῶν ὑπὸ τὴν ἄρκτον πνεῖ τόπων, οἱ πλήρας ὕδατος καὶ χίονος εἰσὶ πολλῆς: ὧν τηκομένων ὑπὸ τοῦ ἡλίου, μετὰ τὰς θερινὰς τροπὰς μᾶλλον, ἢ ἐπ' αὐταῖς, πνέουσιν οἱ Ἐτησίαι. *Id eſt:*
,, *Spirat quidem Boreas a locis Septemtrionalibus, aqua & niue multa confertis: quibus*
,, *a Sole liquefactis poſt aeſtiua Solſtitia ma-*
,, *gis, quam in ipſis, Eteſiae flant. Placet hic Sudae uerba ſubſcribere, quod ex ijs non hoc ſolū de origine Eteſiarum, ſed alia quaedā, de ijſdem uentis, non indigna litteris, & memoria, cognoſcuntur.* Ἐτησίαι οἱ ἄνεμοι οἱ κατ' ἔτος πνέοντες· πνέουσι δὲ ἐν ἀκμῇ τοῦ θέρους. διότι ὁ ἥλιος μεθεωρότερος, καὶ ἀπὸ τῶν μεσιμβρινῶν τόπων ἀρκτικώτερος γενόμενος, λύει τὰ ὑγρὰ τὰ ἐν τοῖς ἄρκτοις. λυόμενα δὲ ταῦτα, ἐξαιροῦται, καὶ πνευματοῦται: καὶ ἐκ τούτων γίνονται οἱ Ἐτησίαι: καὶ ἀπὸ τῶν ἀρκτώων τόπων φέρονται ἐπὶ τοὺς μεσιμβρινούς. ἄπορος πίπτει τοῖς ὑψηλοτέροις ὄρεσι τῆς Αἰθιοπίας καὶ πολλά, καὶ ἀθρόα γιγνόμενα, ἀπεργάζονται ὑετούς. καὶ ἐκ τῶν ὑετῶν τούτων πληθορεῖται ὁ Νεῖλος τοῦ θέρους, ἀπὸ τῶν μεσιμβρινῶν, καὶ ξηρῶν τόπων ῥέων.
,, *Id eſt: Eteſiae ſpirant aeſtate maxima: pro-*
,, *pterea quod Sol altius adſcendens, & a me-*
,, *ridianis locis ad Septemtrionem propius ac-*
,, *cedens, humores, qui ſunt in eo tractu, diſſol-*
,, *uit. quibus in aerem ſpiritumq. conuerſis,*
,, *Eteſiae gignuntur: &, a Septemtrione ad*
,, *meri-*

,, meridianam plagam delatae, cum in altio-
,, res Aethiopiae montes inciderint, in unum
,, coactae pluuias efficiunt: quibus exundat
,, Nilus, aestate a meridianis aridisq. locis
,, defluens. Quod autem hic Sudas de Nili in
cremento narrat, id ab aliis quoque creditũ,
Plinius indicat, ubi de Nili ortu senten-
tias diuersas commemorat, lib. V. cap. 9.
,, Caussas, inquit, incrementi Nili uarias
,, prodidere, sed maxime probabiles; Etesia-
,, rũ eo tempore ex aduerso flantium repercus-
,, sum; ultro in ora acto mari; aut imbres Ae
,, thiopiae aestiuos, iisdem Etesiis nubilla illo
,, ferentibus e reliquo orbe. Et Ammianus lib,
,, XXII. Opinio celebrior est, quod, spiran-
,, tibus prodromis, perq. dies XLV. Etesiarum
,, continuis flatibus repellentibus, eius mea-
,, tus, uelocitate cohibita, superfluis, fluctibus
,, intumescunt, & reluctante spiritu contro-
,, uerso adolescens in maius, hinc ui reuerbe-
,, rante uentorum, inde urgente cursu uenarũ
,, perennium, progrediens in sublime tegit o-
,, mnia. Quas autem de Nili incremento opi
niones & Ammianus, & Plinius, & Su-
das, in suos liberos retulerunt, eas uidentur
accepisse a Callisthene, & Democrito, quo-
rum ipsi nomina omiserunt. Verba eorum
recitarem, si hoc esset instituti nostri. non e-
nim hic de Nili incremento, sed de Etesia-
rum generatione, agimus. Qua parte iam

abso-

abſoluta, eorum curſum oſtendamus· Feruntur a Septemtrione in occidentem, inde in orientem. quod auctor grauiſſimus Ariſtoteles eodem libro, infra docet his uerbis:

,, Οἱ Ετησίας περιίςανται τοῖς μὲν περὶ δυσμᾶς οἰ-
,, κοῦσιν, ἐκ τῶν ἀπαρκτίων εἰς θρασκίας, ἀργέ-
,, ςας καὶ ζεφύρους: ἀρχόμενοι μὲν ἀπὸ τῆς ἄρ-
,, κτου, τελευτῶντες δὲ εἰς τοὺς πόῤῥω: τοῖς δὲ
,, πρὸς ἕω, περιίςανται μέχρι τοῦ Απηλιώτου.
,, Latite ſic: Eteſiae ijs quaedam, qui ad occidē-
,, tem habitant, e Septemtrionibus in Thra-
,, ſcias, Argeſtas, & Zephyros commutan-
,, tur; initio facto ab Vrſa, fine in ijs, qui lon-
,, ginqua loca incolunt: ijs uero, quibus ad
,, orientem ſedes eſt, uſque ad eum uentum,
,, qui Apeliota dicitur· Sententiam Ariſtotelis comprobant uerba Ciceronis epiſt. 15.
,, lib· I I ·ad Coelium· Ego, inquit, niſi quid
,, me Eteſiae morabuntur, celeriter ut ſpero,
,, uos uidebo· Nam e Cicilia Italiam uerſus, hoc eſt ab orientis partibus ad occaſum nauigaturus, ne impediretur Eteſiis, timebat, non a Septemtrione, ideſt dextro latere, incurrentibus, ſed ab occaſu, id eſt a fronte reflantibus; cum ab occidente ad ortum referuntur. Quod etiam clarius demonſtrat in
,, epiſtola 7·lib·V I·ad Att. Rhodum, inquit,
,, uolo, puerorum cauſſa: inde quamprimum
,, Athenas: etſi Eteſiae ualde reflant· Nam,
,, Reflant, impedimentum a fronte ſignifi-

,, cat·

,, *cat. & ibidem epistola* 8. *Nos Etesiae uehe-*
,, *mentissimae tardarunt. In epist. quoque ad Cornificium, flare ab Occidente Etesias Oriẽtem uersus, & eos prosequi solere, qui ex Italia Graeciam peterent, ostendit his uer-*
,, *bis: In Graeciam desperata libertate rapie-*
,, *bar, cum me Etesiae, quasi boni ciues, relin-*
,, *quentem remp. prosequi noluerũt: Austerq.*
,, *aduersus maximo flatu me ad tribules tuos*
,, *Rhegium retulit. Prosequi noluerunt, inquit, qui prosequi alios eo anni tempore solerent. Etesiarum dies uocat in epist. ad M.*
,, *Brutum, in qua sunt haec, eadem de re: In*
,, *medio Achaico cursu cum Etesiarum diebus*
,, *Auster me in Italiam retulisset, te uidi Ve*
,, *liae. Ad Marcellum cum scriberet lib.* XV.
,, *Ego, inquit, si me nauigatio nõ morabitur,*
,, *quae incurrebat in ipsos Etesias, propediem*
,, *te, ut spero, uidebo. Tacitus quoque lib.* XIIX
,, *Flatus, inquit, in Orientem nauigantibus se*
,, *cundus, inde aduersus erat. Idem colligitur ex hoc Caesaris loco. Quae cum ita sint, non uideo, quae Plinium adduxerit ratio, ut*
,, *illa scriberet, naturalis historiae lib.* II. *In*
,, *Hispania, & Asia, ab oriente flatus est eo-*
,, *rum, in Ponto ab Aquilone, reliquis in*
,, *partibus a meridie. Non modo enim ab oriente Etesiae non spirant Hispaniam & Asiam uersus, uerum contra ab occidente in orientem. Quod ex Aristotelis sententia,*

qui

qui mihi instar omnium est, atque etiam e Ciceronis locis, uidemur ostendisse. A meridie uero nunquam omnino Etesiae flant: contra quam hic Plinius sensit. Tertium, illud, flare Etesias in Ponto ab Aquilone, potest esse uerum; hoc modo, ut aliquam Etesiarum aurae incolae Ponti, non tamen uehementem spiritum, sentiant: cum, Etesias a Septemtrione recta occidentem petere, ex Aristotele probatum sit. Verum & Plinius ueterum quorundam auctoritatem secutus uidetur; & eosdem, opinor, Gellius, cum dixit lib. 11. *cap.* 22. *Etesias ex alia, atque alia parte caeli spirare: qui tamen in ea se nutare sententia demonstrauit,*
,, *quia subiunxit haec: Quod supra dixi,* Ετη-
,, σίας *ex alia & alia parte caeli flare; haud*
,, *scio, an, secutus opinionem multorum, te-*
,, *mere dixerim. In hac opinionum uarietate, quid probem, obscurum est: Aristotelis tamen unius auctoritate uehementer moueor.*

438 Ac interfici,] *Atque, pro Ac, Parisienses. Minima sunt: neque tamen omittenda censui, cum ex ijs fuerint aliquando, qui summā sibi gloriam comparare uellent.*

439 Bibuli filios duos interfecerant,] *Vide Valerium Maximum lib.* iv. *cap.* 1. 15. *& Senecam, ad Marciam.*

44 Omnesq.] eas naues, &c. incendit;] *cum*

his maximam urbis partem, quadragintaq. librorum millia incenſa eſſe, ſcribit Oroſius lib. VI. *cap.* 15.

441 PAVLLVLVM ſuo curſu deceſſerint.] *Ferri poteſt. libentius tamen, ex proprietate Latini ſermonis, legerem, Deflexerint.*

442 IN parte Caeſaris,] *ideſt, ex Caeſaris fautoribus. Sic locutus Hirtius, de bello Alex. pag.* 446.

IN . A . HIRTII DE . BELLO . ALEX. LIB.

447 PVTEIS, fosſisque,] *Pariſienſes, Puteis foſſis, Quo modo infra, pag.* 447.

449 NVDARE nolebat.] *Nudari, Gryphij liber, ad oram.*

449 SI quid grauius accidiſſet.] *Pariſienſes, Si quid grauius illi accidiſſet.*

452 AD explicandam claſſem,] *Et ad explicandam claſſem, Pariſienſes.*

460 PARVM etiam feliciter,] *Abeſt, Etiam, a Pariſienſi libro.*

461 MAGNAE nobilitatis domi,] *Quis non uidet legendum, Homo? non enim nobilitas domi tantum nobiſcum eſt.*

464 PARTIM demisſioribus ripis flumen tranſnarunt;] *Sic in omnibus libris. Legendum*

tamen

tamen contendo, Raptim.

464 QVA liberum acceſſum haberi] *Pariſienſes, Quam liberum acceſſum habere*.

466 PRECARI offenſos iratosq· animos,] *Placare magis huic loco conuenire iudico*.

466 MAIORI ex duabus filiae] *Pariſienſes, Maioriq. ex duabus filiјs*. *Gryphius, Maiori ex duabus filiјs*.

468 QVINCTVMQ· Patiſcum] *Paciſcium, Gryphius, & Pariſienſes*.

478 PROELIO Pharſalico] *Gryphius, Proelio Pharſali*. *Pariſienſes, Paleopharſali*. *Vide Oroſium lib*· VI·

481 RELATO ad domum Casſio,] *Ad, non legitur in Pariſienſi*.

482 Q. Sextio] *Hic non Q. Sextius, ſed M. Silius, dicitur a Val· Maximo lib*· IX· *cap*·4·2·*de Auaritia*.

490 MAIORES ſunt dignitate] *Maiore, Pariſienſes*.

490 NICOMEDI Bithynio,] *Appianus in extremo Parthico*.

491 ITER coeptum] *Incoeptum, Pariſienſes*.

491 REX Armeniae minoris] *Vide Ciceronem, Philipp*·2·

492 NATVRA, diſciplinaq· noſtra conſtitutam,] *Ita in omnibus, quos umquam uiderim, libris, & impreſſis, & ſcriptis. nihil tamen dubito, quin uera lectio ſit, quam nos ex alterius loci collatione & ex ingenio, repoſuimus*.

posuimus. Supra hoc eodem lib. pag. 468. duas Deiotari legiones disciplina, atque ar matura nostra constitutas, dixit, Quis amplius de hoc loco dubitet?

492 QVAM secum adduxerat Alexandria] *Ad uexerat, legendum puto.*

497 TALI uictoria toties uictor Caesar] *legen dũ puto, Tali uictoria potitus Caesar.*

497 COELIO Vintiano] *Fuluius Vrsinus, Viniciano, reponit, ex argenteo nummo, & ex ueteribus libris.*

IN . A . HIRTII DE . BELLO . AFRIC. LIB.

501 FORTVITV] *Fortuito, Parisienses. Quo modo item, de bello Gall. lib. III. pag. 186.*

508 OMNIVM tamen animi,] *lego, Omnium tum animi.*

512 ISTIVS aetatis cum esset,] *Istuc, Fuluij Vrsini liber. Quomodo Terentius Heaut. act. I. sc. I. pag. 128. lin. II.*

317 T. SALIENVS.] *Ne quis putet nomen hoc mendosum esse, cum alibi fortasse apud Scriptores huius familiae mentio non reperiatur, placuit hoc loco antiqui lapidis inscriptionem adscribere, quem Interamnae, uetustissimi, ac celeberrimi, Vmbriae Municipij, supe-*

ſuperioribus annis effoſſum, in ſuum doctiſſimum ac luculentiſſimũ de patriae antiquitatibus Commentarium contulit IVLIVS IACOBONIVS.

M.SALIENVS.A.F.CLV.GALLVS
FABER . FERRARIVS

517 MVLTIS proeliis] *Minutis, Beroaldus. Ita pag. 533. & 569. Proelia minuta dixit; & Minutatim, pag. 518. & 552. Caeſar autem, de Bello Gall. lib. II. pag. 60. & lib. V. pag. 138. Paruulis proeliјs dixit.*

524 LEGIONES educit.] *Ducit, Gryphij liber ad oram;*

526 COHORTES deducit,] *Eduxit, Gryphij liber, ad oram, & Pariſienſes.*

528 Q. COMMIVS,] *Gryphij liber, & Pariſienſes, Cominius. Cõmia ſane familia ignota; Cominia non item. de ea enim mentio in antiquis marmoribus.*

Romae, in Villa ſuburbana Carpenſi.

DIS · MANIBVS
L · COMINI · L · F · POL · BASSI
SACRVM

Vide & in Orthographia, in, ARRIVS, 5. & *in,* BAEBIVS, 9. & *in,* CONSVMMO, 4.

 & in,

& in e RELIGIO, 3. *Est & Reate antiqua inscriptio, quam ante quinquennium edidi, cum mea epistola, ad M. Antonium Amulium, Cardinalem, omnium bonarum artium patronum, Reatinorum Episcopum; qua nobilitatem eius Ciuitatis, antiquitatemq. persecutus sum.*

528 Cvm uno cẽturione.] *Põtius is dicitur a Valerio Maximo lib.* III. *cap.* 8. 7. *de Cõstãtia.*

530 Cvm saxorum grandine,] *Gryphij liber, ad oram, Cum saxea grandine.*

531 Ne secum ipse,] *Vt, pro Ne, Parisienses, & Gryphij liber.*

535 T. ALLIENE,] *Cum in quibusdam libris legatur, Tusci Saliene, legendum puto, T. Saliene, de quo supra, pag.* 517. *Quo loco uide nostra Scholia.*

536 Necessitate coactus,] *Parisienses, Necessitateq. coactus.*

541 L. Cispivm,] *Familia & haec non satis nota, quae tamen in antiquis marmoribus legatur. Vide in Orthographia, in,* ARRETIVM, 30. *& in,* FELIX, 13. *Nominatur & a Cicerone in orationibus, post reditum in Senatu, pro Plancio, & pro Sextio.*

542 Se Nasidii classe captum,] *Parisienses, Se in Nasidij classe captum.*

545 Primo impetu legionis,] *Legionum, Parisienses.*

548 Con-

548 CONSVEFACERET] *Vsitatius apud hunc, Condocefaceret. Vide pag. 516. 547.*

549 A. SCIPIONE] *Parisienses, A Scipionis. Vt intelligatur, Castris.*

550 TIDRAM] *Thebennam, Parisienses. Tisdrum dicitur a Sallustio in Iugurth.*

550 VT suis fortunis praesto, quod benemeriti essent,] *In Parisiensi, Vt suis fortunis, de populo R. quod benemeriti essent.*

550 C. CRISPVM,] *Nihil muto. Verumtamen uenit aliquando in mentem, ex ignoratione antiquae Cispiae familiae, locum esse corruptum. Consulendi ueteres libri.*

559 LIBERIS suis, L. Caesari,] *unico filio: Sed ita ueteres loquebantur: quia, Liberi, non Liber, dicebant.*

559 QVI dum, &c.] *Legendum puto, Qui cum.*

559 IMPETV facto] *Impetuq. facto, Parisienses, recte.*

560 C. LIGARIO, C. Considii filio,] *Q. Ligarius C. Considij legatus fuit. Quod ex oratione pro Ligario colligitur. Repono igitur pro Filio, Legato. Aut legendum, C. Considio filio; uel, ut in Parisiensi, Et C. Considij filio. Quae quamuis Latine dicta sint; dure tamen nimis hoc loco dicerentur.*

560 LIVINEIO Regulo] *Ita legendum, & ex libris ueteribus, & ex argentei nummi inscriptione, docuit Fuluius Vrsinus.*

560 CETEIO, P. Atio, C. Cellae.] *Vt fami-*

liae constarent; legerem libentius, C. Ateio, P. Atrio (ita etiam legitur in Parisiensi, & Gryphij libro) L. Ocellae.

561 EODEM die] *Eo die, Parisienses, rectius.*

564 PLAETORIO Rustiano] *Fuluius Vrsinus, Caestiano, reponit ex argenteis nummis, in quibus ita legi, uide in Orthographia, in,* PLAETORIVS.

564 POPVLI Romani Proconsule,] *Abest, Proconsule, a Parisiensi libro.*

IN . LIBRVM DE . BELLO . HISP.

567 CLAM praesidio Cn. Pompeii,] *Parisienses, Clam praeter praesidia Cn. Pompeij.*

567 MERITAM esse sciebat,] *Sciens, Parisienses, recte.*

567 L. IVNIVM Paciecum] *Nominatur a Cicerone lib.* VI. *Fam. Sed & in Valerio Maximo lib.* V. *cap.* 4. *de Paciecis, in Hispania natis, mentio est. Fortasse idem Caesar de bello Gall. lib.* V. *pag.* 123. *Q. Iunij ex Hispania mentionem faciens, aliquem ex hac familia intellexit. Legendum autem puto omnibus his in locis, Paciaec. Quae sane familia hodieque in Hispania nobilissima est.*

569 CVM animaduerteret,] *Parisienses, Id cum animaduerteret.*

570 Ex colonis,] *Ex coloniјs, Parisienses.*

571 Non esse permissurum, *Commissurum, Parisienses.*

574 Opidum potiri] *Opido, Parisienses.*

574 Irruptionum,] *Eruptionem, Parisienses.*

548 L. Minucius Caesari.] *Munatius Plancus dicitur a Valerio lib.* IX. *cap.* 2.

580 Et eo tempore] *lego, Ex eo tempore.*

581 Ut ait Ennius, nostri cessere parumper.] *Non quod, ut ego puto, ita Ennius dixerit, sed quod familiare ei fuerit, hoc aduerbio uti. Quod eius scripta indicant. libro enim* VI. *Annalium, apud Nonium, in, Progna riter.*

„ Diui, inquit, haud audite parumper:
„ Ut pro Romano populo prognariter armis
„ Certando, prudẽs animam de corpore mitto.
Et Annalium lib. apud eundem Non.
„ Te nunc Sancta precor Venus, & genetrix
„ patris nostri,
„ Ut me de caelo uisas cognata parumper.
Idem, eodem
„ Inde tuetur ibi lupus, femina cõspicit amnes,
„ In campo celeri passu premens parumper,
„ Coniјcit in siluam sese.

581 Flumen transgredi duo] *Trangressi, Gryphius, & Parisienses.*

582 Clodius Aquitius.] *Parisienses, Clodius Arquitius. Fecit haec uarietas, ut de mendo cogitarem. Qua in suspicione cum essem, reperi*

reperi in antiquis marmoribus, Auitũ cognomen esse Clodiorum. Nihil igitur dubito, quin ita hoc loco emendandum sit.

Romae, in domo Caesia,

D. M
CLODIAE
AVITAE
HEREDES
EX . TESTAMENTO

Ex Aedibus Arberinorum.

D M
TI . CLAVDIO
FELICI . PATRI . ET
CLAVDIAE
PRIVATAE . MATRI
TI . CLAVDIVS . AVITVS
FILIVS . OPTIMVS
PARENTIBVS

Cum uero hoc cognomen non admodum frequens apud ueteres sit, inde factum est, ut mendose quandoq. scriptum reperiatur. Nominatur a Plinio lib. XXXIV. *cap.* 7. *Vibius Auitus. Est item hoc cognomen in antiqua inscriptione Neapolitana per B. scriptum. cuius exemplum sequitur.*

D M

AVR · ABITVS · MIL · COH · X · PR

7 · VERANI · VIX · AN · XL · MIL

AN · XIIII · NAT · BESSVS · NA

TVS · REG · SERDICA · VI

CO · MAGARI · AVR · VIC

OR · ATFINIS · ET · AVR · ZOLONI

VS · ET · AVR · ZANTIALA

ET · AVR · GAIANVS

HERED · B · M · F · CR

In Tacito, Iulius Auitus, nam, Habitus, legendum. Vibius Habitus, in lapidibus Capitolinis.

Quod cum ita ſcriptum ſit ex affinitate B, et V. litterarum apud ueteres, placet, ἐν τῷ παρέργῳ *paucas hic de multis adſcribere ueterum marmorum inſcriptiones, in quibus uaria, & B, pro V, legitur; & V, pro B.*

i.

D M

C · ALLIVS · ANENDETVS

FECIT · PATRONAE · B · M

ET · S · ET · L · E · P · Q · EOR ·

ITEM · ALLIA · TATIAS

ADSIGANBIT · SE · VIBA

DOMITIAE · TVCHENAE

L · L · P · Q · EIVS

Romae, in hortis Fabianini Montii. 2.

D · M

C · ANBIIBIVS

HYMNVS · FEC

PETRONIAE

PSVCHENI

PATRONAE

B · M

R. ad Cloacam D. Lucae, in aedibus Podocatharorum 3.

BATINIA · PRISCILLA

NYMPHIS · SACRVM

R. Ad D. Andreae, Trans Tiberim, uia publica. 4.

IVLIAE · BERONICENI

VXORI · MVLIERI

INCOMPARABILI

RARISSIMAE

FEMINAE · B · M

IVLIVS · CAELIMORPHVS

MARITVS

Neapoli. 5.

D · M · S

VLPIAE

BERONICES

Calcinati, agri Brixiani ad aedem D. Mariae, in muro, qui respicit Clysim. 6.

C · BASILIAE · CRISPINAE
MATRONAE · B · ANN · XVII
M · VI · D · V

Caietae. 7.

D M
T · FLA · T · F · TALLIONI
MIL · VRB · CHOR · XI · VRB
STIP · XI
Q · B · AN · XXX
FL · ELPIS · MAT · P.

Romae, ad D. Petri, & Marcellini. 8.

MAXIMILLIAN
QVI · BIXIT · ANNVS
IN · PACE ....
.....

&, 9

T·P·COSMO·CONIVGI·INCOMPARAVILI·ET
T·P·CHRESTO·FILIO·DVLCISS·
P·T·IRENE·POSVIT·Q·B·A·LXXVII
QVI·BIXIT·ANNIS·XI·M·IIII

& IO

D M

IVLIA · PRIMA · AV
RELIO · ZOTICO · FI
LIO · BENEMERE
NTI · QVI · BIXIT · AN
NIS · XXXVIII · M
ENSIBVS · III
DIEBVS · X

Salerni · XI ·

ACERRIO · FIRMEO · LEONTIO
PRIMARIO · VIRO · ET · EDITORI
MVNERIS · SVI · CVM · FERARVM
LIBYCRAM · QVI · VIX · ANN
XXX · DIGNISSIMO · FILIO
CONSACRABERVNT

Romae, in aedibus Mafaeiorum · XII ·

ARA · POSITA · ASSTANTE · SACERDOTE · SEX
CREVSINA · SECVNDO · VT · VOVERANT · MA
XIMVS · ET · MAXIMINVS · FILI · IMP · COMM
ODO · AVG · PIO · FELICE · IIII · ET · VICTORINO · II · COS

SOLI · INBICTO · MITRE
M · VLPIVS · MAXIMVS · PRAE
POSITVS · TABELLARI
ORVM · ARAM · CVM
SVIS · ORNAMENTIS
INSIGNIA · HABENTES
N · IIII
VT · VOVERAT · D · D ·

Romae, uerſus Quirinalem. 13.

VALERIA · Ɔ · LIBERTA
SABINA · VIXIT · ANNOS
XIIII · TIBERIVS · CLAVDIVS
AVGVSTI · LIBIANOR · ET · TI
CLAVDIVS · TI · FILIVS · ET · LI
BIANOR · NATVS · MERENTI
DIS · M̄

R. ad D. Agnetis, extra moenia. 14.

SEBERA · RVFINIANO
BENEMERENTI · FECIT

&, 15

D M
AELIA · NICE · SACERDOS · BONAE · DEAE
SE · BIBA · COMPARAVIT · SIBI · ET
ALVMNAE · SVAE · CL · NICE · ET
AEL · THALVSSAE · ET · AEL · SERAPIAE · ET
CL · FORTVNATAE · ET · LVCCIAE · FELICITATI
ET · VALERIO · MENANDRO · F.

Ad D. Angeli in Foro Piſcario. 16

D M
AELIA · AQVILINA
SE · VIBA · SIBI · FECIT
VIXIT · ANN · ...

In domo Carpensi. 17.

DOMITIA · ITALIA
SE·VIBA · FECIT · SIBI · ET
HYACINTO · COIVGI · SVO
AVG·N̄ · ET·LIBERTIS·LIBE
RTABVS · QVAE · POST
ERISQVAE · EORVM

Ad D.Caeciliae, Trans Tib. 18

L · FIELLENVS · IANVARIVS
SE · VIBO · FECIT · SIBI · QVI
VIXIT · ANNIS · LXXXXVIII

In Basilica Lateranensi. 19

D · M
SEPONIA · PROCLINA · CONIVGI
DVLCISSIMO · AVRELI · MERCVRIO
MEMORIAM · ISTAM · SE · VIBA
CONPARAVIT · SIBI · ET · SVIS · PO
STERISQVE · ITEM · LIBERTIS · LIBE
RTABVSQVE · EORVM · SIQVIS · AVTEM
ISTAM · MEMORIAM · EX · NVMERO
FILIORVM · SIBE · LIBERTORVM
DISTRAHERE · VOLVERIT · INF · AER
PP · R · HS Ī N ·

Vide & in Orthographia, Albei Tiberis, in, AFRICA, 9.
Et, Baleas, in, HAVE, X,
Et, Benantia, in, CONIVNX, 34.

Et,

Et, B, pro, Bixit, in COIVX, 17·
Et, Bixit, in, KALENDAE, 17·
Et, Pontif· Flabial· in, PROCONSVL, 2· I
Et, Iubentius; &, Iubentutis; in, LAEVA, 1·

Et Cumis·

PILVMNO · SANCTISSIMO
GENIO · MVNICIPI · SACRVM
P · IVBENTIVS · ANCHARIVS · II VIR

Et, Libius, in, CAECINA, 3·
Et, Serbus, in, PROCONSVL, 9·
Et, Se uibi, in, LICINIVS, 2·
Et, Se Sibo, in, MAECIVS, 3·
Et, Si uibos, in, Q, 21· & 30·
Et, Se uibus, in, EPISTOLA, 8·

Romae, in aedibus Atilii Delphinii. 2

VNDIS · CYANEIS · DONVM · PLA
CAVILE · FECIT
CONTVCCIVS · BLANDAS · PER · A
QVAS · ARAM · VENERANDAM
HINC · ORITVR · PERGITQVE · FLV
ENS. DEINDE · OCCIDET · IN · SE
RIPAI · MOX · VIRIDIS · RENOVAN
TIBVS · INCLYTA · NYMPHIS
NVMINE · FONTIGERO · GRATES
EX · VNDIQVE · SOLVENS
SOSPES · CVM · COMITE · PRAE
STAT · RENOVANTE · LIQVORE

1 Ibidem.

Ibidem. 2.

ΓΑΤΗ'Ρ · ΧΑΙΡЄ

D · M

AVREL · DIOGENETI
SACERDOTI · VENE
MERENTI · FECIT
AVRELIA · CAENIS
COIVX · CON · QVEM
VIXIT·ANNIS -I-I-I-

Ad D. Gregorii. 3.

A CONTIO

R · RANIO . OPTATO · C · V · COS
CVRATORI · REIP · MEDIOLANENSIVM · CVR AT
REI · P · NOLANO RVM · PROCOS · PROVINCIAE
NARBONENS LEGATO·AVG·ET. IVRIDICO
ASTYRIAE·ET· CA LAECIAE·CVRATORI · VIAE
SALARIAE · CVR ATORI · REIP · VRVINATIVM
MATAVRESIVM LEGATO · PROVINCIAE
ASIAE·PROPRAET ORI · TRIBVNO . PLEBEI
QVAESTORI PROVINCIAE · SICILIAE

Prope Bisentium · 4

VIRTVTI · VISEN

SACR

M · MINATI · M · L · SAB · GALLI

II · VIR · I · D · QVINQ

MATERNVS · FRATRIS

SVI · H · C · ET · OB · DEDICA

TIONEM · HONORARIAM

VICANIS · FLVIVM · POPV

LO · CRVSTVLVM · ET

MVLSVM · DEDIT

Danuuius etiam, non Danubius, legitur, in antiqua inscriptione, in Orthographia, in, ACCIVS, I · *& in peruetere argenteo Traiani nummo, apud ornatissimum uirum, antiquarumq. rerum cognitione praestantem, auunculum meum, Rinaldum Odonium, leguntur, hae litterae, ab uno latere,* IMP·TRAIANO·AVG· GER·DAC·P·M·TR·P· *ab altero,* COS·V· P·P·S·P·Q·R·OPTIMO· PRINC· DANVVIVS·

Iabolenus item reperitur, & Iauolenus.

Romae, ad D. Mariae Trans Tiberim.

M · IVLIVS · TROPHI
MVS · RASINIAE · IA
BOLENAE. KAPITOLI
NAE · F · M · RASINII · HER
MADIONIS · ET · IABOLENAE
SIMPRONIAE
M · C · F ·

Apud praestantem uirum, iisq. ornatum animi, ingeniique, dotibus, quas ad summam laudem necessarias omnes iudicant, paucissimi assequuntur, Horatium Fuscum; prope templum Mineruae.

D . M
P . MANLIO . FVSCO
IAVOLENAE
MARCIA . ET . SOSIBIA
FILIAE . PATRI
PIENTISSIMO . ET
IAVOLENA . SOSIBIA
MARITO . OPTIMO

Vide & in Orthographia, Incomparauili, in, Co-IVX, 20.

Et, Venemerenti, in, FELIX, 30.

Carbilius, in, HILARVS, 3.

EX . HAC *Litterarum affinitate factum est, ut multi item apud Scriptores loci corrumperentur.*

Quale illud, apud Tacitū: Ea, inquit, lege de iu-
,, *dicijs, iudicibusq. nobis promulgata. Legēdū enim puto, Nouis. Vt referatur ad Iudices.*

Apud Valerium quoque Maximum lib. VI. *cap.*
,, 2. *de Scipione Aemiliano, cum legeretur, De-*
,, *uictaeq. Carthaginis spolia habita, qui librum emendauit, uidens, non posse haec referri ad Aemilianum, uerbum sustulit: male omnino. si enim legas Auita, prorsus dubitatio tolletur*

omnis, & loco integritatem restitues suam.

*In Valerio Maximo, lib.*VI*. cap.* I. 13. *Vibienus, legendum, non, Bibienus. Et lib.* IIX. *cap.* I. 6. *P. Villius, non, P. Bilius. Attius* Επιναυσι μάχη, *apud Nonium, Amnis.*

Cũ Andriã undã falso sanctã obtextus sãguine,
Atque acerbos alta in amni corpore expleui ho
Vbi lego, Obtexui, &, Aceruos. *(stico.*

Et Enn. lib. XIV. *apud Prisc.*

Infit, o ciues, quae me fortuna fero sic
Contudit, indigno bello confecit aceruo.

Quo loco lego, Ferox; &, Acerbo.

Verum, longius fortasse, quam par erat, non tamen inutiliter, a proposito digressi, reuertamur ad institutum.

583 DVORVM centurionum internicio] *Interitio, Fuluij liber. Internecio, Parisienses.*

583 IN eum locum] *Parisienses, In Aequum locum. Simile mendum erat de Bello Ciuili lib. 3. pag. 412.*

583 ANTISTIVM Turpionem] *Numquam legi Turpionem cognomen esse familiae Antistiae. Nominatur a Cicerone Ambiuius Turpio histrio in lib. de Senectute. Cuius etiam mentio est apud Cornelium Tacitum in Dialogo de Oratoribus. Verum in Tacito mendose legitur, Turpionis, aut Ambiuij.*

quasi

quaſi duo ſint. qui tamen unus eſſe ex Cicerone facile dignoſcitur.

583 PRAEFVLGENS opus caelatum,] *Praeſ. op. cael. opponerent, Pariſienſes.*

585 PROELIVM aſſore ad Soritiam, quo factum eſt &c.] *Aſſore, non legitur in Fuluij libro. Praeterea, Quod, pro, Quo, in eo ſcriptum eſt.*

585 CIRCA Hiſpalim in oliueto conſtitit.] *Contra Hiſpalim in oliueto conſtituit, Fuluij liber.*

585 FVSTE percuſſus.] *Eodem modo locutus Valerius Max. lib.* VI. *ca p3. Fuſte percuſſam interemit, non, Fuſtim: ut mutarunt quidã. Et lib.* IIX. *cap.* I. *qui tamen locus uarie legitur in alijs libris. Cum enim legeretur, Matrem percuſſam fuſte interemerat, mutarunt quidã, in, Matrem fuſtim interemerat.*

586 TVMVLIS contineri,] *Tumulus continet, Pariſienſes.*

586 INTERVALLVM prouinciam diuidit.] *Interim nulla planicia diuidit, Fuluij liber.*

588 QVOD ſuo loco hoſtes uehementer premere coeperunt,] *Quod a ſuo loco hoſt. ueh. prem. coep. Pariſienſes.*

589 AD opidum conuerſa uniuerſa hoſtium tim.] *Ad opidum hoſtium cõuerſa uniuerſa, ut tim. Pariſienſes.*

589 CADAVERIBVS ſunt complexi,] *Sunt, abeſt, a Pariſienſibus. & recte abeſt.*

589 P. CALVICIVS, qui castris antea Pompeii praep. ess.] *P. Caluicius, qui castris antea Pompeio praep. ess. legit Latinus Latinius.*

590 OPTIMIS superadditis uestimentis,] *Optimis insternendam uestimentis, Fuluij liber.*

590 VINVM, & nardum] *Resinam, & nard. Fuluij, & Latini Liber. Vinum, resinam, & nard. Beroaldus.*

599 CONTRA id opidum posuit,] *Id, non legitur in Fuluij libro.*

591 Qui superati a nostris, sunt int.] *Qui superati a nostris sunt, & int. Parisienses.*

591 INTRA Pompeianas partes praesidium,] *Intus Pompeianarum partium praesidium, Parisienses.*

591 CLAM cuidam Philoni, illi, qui &c.] *Clam quendam Philonem, illum, qui &c. Fuluij liber. Clam quidem Philo ille, qui &c. Parisienses.*

591 CLAM praesidio, in Lusit.] *Clam praesidia, Fuluij liber. In uero praepositio non legitur in Parisiensi.*

591 NOMINE barbarum,] *Fero. Aliquando tamen legendum putaui, Hominem barbarũ. Quod ab alijs pro suo diuenditum, nec miror, & gaudeo.*

592 AD deditionem] *dixisset Caesar, De deditione.*

592 PARS,

592 PARS, qui Pomp.] *Quae, Parisienses.*

592 PARTIM peditatibus, & equitatibus] *Partim peditibus, & partim equitibus, Parisienses.*

592 INSEQVVNTVR,] *Insecuti, Parisienses.* recte.

592 IMPERATI] *Imparati, Latini liber.*

593 EXESVM locum in spelunca Pomp.] *Exesum locum ut in speluncam, Latini liber.*

595 MVLTIS legibus ab se in senatum inductis,] *Legationibus, Beroaldus, & Parisienses.* placet.

596 HABERI] *legerem, Habere. Quo uerbo alias & Cicero, & alij, pro, Habitare, usi sunt.*

SERIES . CHARTARVM

✠ a b c d e f † †† ††† HS HSHS [[[
§ §§ A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T
V X Y Z Aa Bb Cc Dd Ee Ff Gg Hh
Ii Kk Ll Mm Nn Oo Pp Qq Rr Sf Tt
A B C D E F G H I abcde
⊝ ⊝⊝ ⊝⊝⊝

Omnes sunt quatterniones, praeter Tt, qui est quinternio.

D. Arkang.

LIBELLVS
VARIARVM LECTIONVM.

Vbicumque Asteriscum in fine notatum inuenies; scies, dignum esse locum animaduersione, & quem haud oscitanter praetereas.

IN. C. IVLII. CAESARIS
LIB. I. DE. BELLO. GALL.

pag. 1.17. proximi sunt Germanis. Carrar.
21. quotidianis bellis, proeliisque. C.
25. contineturq. Garumna flumine: Oceanum finibus Belgarum attingit:etiam. C.Flor. *
29. interiorem partem. C.
pag. 2. 3. & ad eam partem. C.
pag. 3. 4 Is igitur ubi legationem. c.
24. poenas sequi oportebat. C.
pag. 4.16. Latobrigis finitimis. C.
29. Noriciam. C. Noreiam. Gryph. Noramq. F.
pag. 5. 1. Allobrogum est, proximumque Geneua: ex eo. C. *
4. suasuros, quod. C.
pag. 6. 6. quem flumen Rhodanum influit. Vide Glarean. *
8. x x i x. C.
24. His cum sua sponte. C.
pag. 7. 7. nunciatur, Heluetiis. C. F.
16. conscripsit: & tres. C.
pag. 8. 6. Eodem tempore Aedui, Ambarriq. C. F.
18. incredibile leuitate Ita Lucret. IV. Quod super est, ubi tam uolucri haec leuitate feruntur. Nihil minus Arari uidetur congruere, quam Lenitas. Nimia uero leuitate fieri aliquando potest, ut uisus fallatur. C. *
20. lintribus uinctis. C.
pag. 9.13. faciendum curauit; atque ita exercitum traduxit. C. F.
21. ubi Caesar constituisset, atque esse uoluisset.
22. Sin bello prosequi. C.
30. insidiis inniterentur. C.
pag. 10. 1. & calamitate Pop. R. & intern. C.
6. aut eo grauius ferre. C.

19 immutatione rerum. C. Vide Petrum Victor, in 3 Ariſt. lib. de Arte dic.

pag. 11. 13. pabulationibuſq. C.

26. conferri, portari. C.

27. intellexit, & diem inſtare. C. F.

pag. 12. 12. plus poſſent. C.

17. imperia perferre ſatius eſſe. Poſtrema duo uerba ſubiectis punctis inuenimus deſcripta, ſed ita quidem, uti inducta uiderentur. C. *

22. quin etiam quod neceſſario. C. F.

pag. 13. 1. reperit ab aliis eſſe uera. C.

19. imminuta. C. F.

25. Reperiebatq. inquirendo Caeſar, initium fugae proelii equeſtris aduerſi paucis ante dieb. a Dumnorige, atque eius equitibus, factum eſſe. G.

29. Eorum fuga. F. Eorumque fuga. G. Si, Eorum fuga, legas, plane uidemur locum reſtituiſse.

pag. 14. 8. His omnibus unum repugnabat. C. F.

30. per ſe creuiſse. F. *

pag. 15. 16 ſuſpiciones euitet. C.

pag. 16. 7. ad eum cucurrit. C.

20. ex interuallo. C. F.

27. & iter ab Heluetiis. C.

30. ſeu quod terrore. C.

pag. 17. 1. eoq. magis, quod. C.

13. collocari. C. F. *

14. compleri, & interea. C. F.

23. milites ſuperiore loco. C.

pag. 18. 11. conuerſa ſigna tripartito intulerunt F. partita intulerunt. C.

pag. 19. 6. loco, quo Heluetios. C.

pag. 20. 11. quoſq. poſtea. C.

pag. 22. 3. cum his Aeduos, eorumq. ditionis homines. C. F.

29. neque conferendum eſse. C.

cru-

pag. 23 6. cruciatusq. edere. C. F.
12. domo emigrarent. C.
29. eum ab his. C. F.
pag. 24. 3. nec in occulto. C. F.
6. tuta fugae facultas. C.
20. horumq. obsides. C.
pag. 25. 14. emolimento. F. Petrus Victorius, doctissimus uir, Emolumentum, hoc loco, pro detrimento, & iactura, sumptum a Caesare contendit, Varronis auctoritate adductus. Emolimentum, habet Florentinus codex. ut, si E litteram eximas, quam uerisimile est a copulae Atque uocali postrema, uerbo Molimento adhaesisse, perbelle Caesaris sententia constare uideatur. Hac uoce autem usus est Liuius lib. VII. de bell. Macedonico: Se in animo habuisse tota classe Ephesum petere, & onerarias ducere multa saburra grauatas, atque eas in faucibus portus supprimere, & eo minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modum, longum, & angustum, & uadosum, ostium portus sit. A propria autem uerbi notione, transtulit Caesar ad difficilem, atque operosam, exercitus profectionem. *
negotium esset.
21. Rex, atque Amicus R. P. a Senatu appellatus. C.
quando in colloquium. C. F.
pag. 26. 3. si id non impetraret. Paris. impetrasset. Carr.
10. idem populum Rom. C.
12. consueuisse. C.
14. in suo impediri. C.
22. longe ab his. C.
pag. 27. 17. a finibus processisse. C.
20. facultas. F. G. Ita autem ex uetusto codice hunc locum emendauit Donatus Iannoctius,

ctius, uir summae eruditionis, & mihi amicissimus. *

22. Alduasdubis c. F. P. Alduasdalis. G.

25. quia flumen. c.

pag. 28. 1. ibi praesidia collocat. c.

6. praedicabant & saepenumero. G.

11. ortus est timor a tribunis. c.

17. esse duceret. c.

20. adducti in tabernaculis. c.

23. designabantur. c.

28. sed angustias itineris, locorum, & magnitudinem siluarum, &c. c. sed angustias locorum, magnitudinem siluarum &c. F. *

pag. 29. 14. aequitate & condicione perspecta. c. F. *

22. uidebatur, propter factum & nuper. c.

23. tumultu, licet aliquid usu, ac disciplina, quam a nobis accepissent, subleuarentur. F.

28. denique hos scirēt esse eosdem Germanos. F. ac denique Germanos hos eosdem esse scirent illos, quibuscum &c. G.

pag. 30. 1. plerumque superarint. G.

4. hos si quaererent reperire posse. c.

13. itinerum conferret. G.

15. aut praescribere uideretur. c.

16. hoc sibi curae esse. c.

18. breui tempore indicaturos. c.

23. conuictam. C. F.

24. perpetua uitae felicitate Heluetiorum &c. G. F. quod noster habet, & praeterea Lutetiae a R. Stephano excusus parua forma. Innocentiā perpetua vita, felicitatem Heluetiorum bello esse perspectam, ex ingenio, ac nullo adiutus exemplari, Bartholomaeus Ricius emendauerat. *

pag. 31. 10. Inde reliquae Legiones. c.

16. quod ex aliis ei maximam. C. F.

17. amplius XL. c.

26. posse existimare. c. *

pro

30. pro suis tantum. c.
pag.32. 17. Caesarem ei facere. c.
19. habiturum & non ad equum resc. c. & nunc ad equum rescribere. F. P. G.
20. terrenus. C. P.
22. Eo ut erat uentum, legionem Caesar. c.
30. quod amicus munera. c.
pag.34. 1. proelio pulsas, ac superatas. C. F.
2. paratum decertare : si pace uti uelint. c. sin pace uti malint. G. si pacem mallent. F.
4. penderint. F. * praepostere inuersa littera, P, ceteri fere omnes legunt, Dependerint. Carr. scriptus, Propenderint. sed, Pependerint, omnino legendum esse contenderim.
16. Galliae prouinciae fines egressum . C. fines ingressum. G.
17. cum in suas possessiones. C.
19. Vt sibi concedi. G. P. ut ipsi concedi. C.F. *
20. sic iterum nos esse iniquos. C.
21. qui non suo iure se interpellaremus. G. * qui in suo iure se interpellaremus. F. P. uidetur male Non, loco In, fuisse acceptum.
21. Quod Fratres ex S. C. & Amicos appellatos Aeduos diceret. G. * Quod fratres a se & Amicos Aeduos appellatos diceret. C. F. Quod a senatu Aeduos appellatos Amicos diceret. P. quod habet Carrar. & Flor. uidetur esse legẽdum, sed ita, ut post uerbum Se, pũctus, qui librarii imperitia sublatus est, restituatur, & a Se. hoc est a Senatu legatur. *
pag.35. 12. posset, neque suam. C. P.
13. uti optime merentes. C. F.
pag 36. 3. relatum est, qua arrogantia omnem Galliam Romanis interdixisset. C. elatum est. F. rectius, ut arbitror. *
6. colloquium diremisset. G. P.

14. retineri non potuerint. G. P.
25. M. Metium. C.
29. praesente clamauit. C.
pag.37.15. totidem uero pedites. C.
pag 38. 3. nostros deterrerent. F. perterrerent. C. P. G.
8. quattuor reliquas legiones in Castra. G. P. reliquas in Castra. F. C.
24. eas itaque dicere. C.
28. in conspectum hostium. C.
pag.39. 3. Tum uero demum. G. ceteri: Tum demum castris eduxerunt. C. F.
18. procurrunt. C.
29. intra aciem. *
pag.40. 8. nactus ea perfugit.
11. quam domo secum:altera Norica. C. * quam domo secum eduxerat. P. F. quam domo secum adduxerat. G.
12. in Gallia duxerat. G. F. P.
13. utraeque in ea fuga perierunt. C. F.
22. uideret. C.
30. Quos Vbii qui proximi Rhenum incolunt perterritos insecuti. P. Quos ubi cuncti qui proximi Rhenum. C.
pag.41. 6. interiorem Galliam. C. F.

IN. C. IVLII. CAESARIS

LIB. II. DE. BELLO. GALL.

pag.43. 8. omni opinione uenisset. C. F.
11. Andocum Boium. c.
14. contra pop. Romanum coniurasse. F. G.
18. qui cis Rhenum. C. F.
22. utuntur & unum imperium. C.
23. cum ipsis habent C.
24. cum ab his quaereretur. C.
28. Gallos qui ea loca. C.
pag.44. 2. ingredi prohibuerint. C. F.

con-

8. concilio, & ad id bellum pollicitus, cogno-
uerint. F. C.
12. ex eo numero elect. F. C.
13. Sueſſiones ſuos eſſe finitimos, fines latiſſi-
mos, feraciſſimosque agros poſſidere. C. F.
19. prudentiamq. ſuam.
pag.45. 4. adhortatus, docet. C.
11. ad ſe uenire, neque iam. C. F. *
29. At, ubi circumiecta multitud.
pag.46. 2. portas ſuccenderunt. C. ſuccendunt. F. *
3. Nam, cum tanta multitudo lapides, ac tela
coniicerent, in muro conſiſtendi poteſtas
erat nulli: C. F.
6. Siccius Rhemus. C.
7. unum ex iis. F. nuncium ad eum mittit. C.
Vnus, legendum, quod in ceteris habetur,
&, Nuncios.
12. a Siccio. C.
18. quot adire poterant. C. quae adire potue-
rant. F.
25. proeliis ſuperſedere. C. proelio, ſine dubio,
legendum, quod noſter, atque excuſi omnes
habent.
pag.47. 4. & in frontem leuiter caſtigatus. C. F. leni-
ter. P. *
8. caſtella inſtituit. C.
9. qui tantum multitudine poterant. G. P. quod
tantum. F.
21. ob id neutri tranſeundi. C.
29. ſi minus potuiſſent.
pag.48. 1. commeatuq. noſtros prohiberent. c. P. F.
9. primosque, qui tranſierant. c. P.
14. atque ipſis res frumentaria deficere. c. F. at-
que ipſos. P.
19. in ſuis, quam alienis. c.
pag 49 2. nondum proſpexerit. c.
10. fugientium occiderunt c.
11. occiderunt: cum ab extremo ordine hi, ad
quos

quos uentum erat, consisterent; fortiterque nostrorum impetum militum sustinerent, prioresque, quod abesse a periculo uiderentur, neque ulla necessitate, neque imperio, continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus, omnes in fuga sibi praesidium ponerent. Ita sine ullo periculo &c. Carrariensi, cum Florentino, & Parisiensi, in omnibus fere conuenit, ab eodem uterque in eo uariat. Habent enim ab extremo agmine, & priores quod abesse a periculo, absq. copula.*

19. sub occasum Solis. c. P. G.

pag. 50. 2. celeriter uineis ad opidum actis. F. P. G.

10. Suessiones accipit. P. G.

28. qui huiusmodi c.

pag. 51. 18. elanguescere animos. F. c.

25. ex captiuis eorum, Sabin flumen. C F.

pag. 52. 3. inutiles esse uiderentur. c.

7. cumq. ex dediticiis. c.

pag 53. 2. quem castris nostri. c.

21. proelium committunt. c.

pag 54. 2. peruolauerunt. c.

10. uexillum quidem erat proponendum, insigne, cum ad arma concurri oportebat. c. *

16. temporis breuitas, & successus, & incursus hostium impediebat. c. F. *

17. in his difficultatibus. c. *

29. est hortatus. c.

pag. 55. 2. sustinerent. Quod non longius. c. F.

3. proelium committendi.

4. atque item in alteram partem est cohortandi caussa profectus. Pugnãtibus tãta fuit & c. G.

9 tegmenta detrudenda c. *

16. cum diuersis legionibus aliae alia in parte. C. F. *

19. neque ita certa subsidia. c.

20. neque quid qua in parte. c.

23. euentus uarii subsequebantur. c.

ita

ita esse legendũ paullo infra demonstrat, *
Item alia in parte diuersae duae legiones xi, & i i x, & profligatis Veromand.

pag. 56. 6. At totis fere a fronte & a sinistra parte nudatis castris, cum in &c. F.

15. quiq. cum his una. C. F.

29. nostras legiones premi. C.

pag. 57. 1. diuisos, dissipatos. C. ceteri quos uiderim, & scripti & excusi (rectius illi quidem) Diuersos, dissipatosq.

5. Caesar ab x. legionis cohorte. P. * Vasco f.

25. cuius aduentu. C.

pag. 58. 2. ut conuersa signa in hostes inferrent. C.

29. & pila intercepta. C.

pag. 59. 2. ripas ac subire. G. P.

19. cum omnibus suis copiis.

25. aditus, in altitudinem non amplius. C. F.

27. muniebant. C.

29. collocabant. C. F.

30. cum iter per prouinciam. C. F. P.

pag. 60. 7. consensu omnium. C.

18 nam plerumq. hominibus Gallis. C.

22. & appropinquari. C.

25. ope dinina. C. F.

pag. 61. 8. qnibus Caesar tespondit. F.

15. re nunciata ad suos, quae imperarentur, facere, &c. F. C.

18. summam muri, aggerisq. acerui armorum C.

30. pellibus incluserant. F. C.

pag. 62. 5. eo concursum, pugnatumque ab hostibus ita acriter est, ut &c. C. F.

11. cum iam defenderet nessio captum opidum, atq. &c. C. F. * deerant in omnibus excusis duo uerba, Captum opidum, ut locus mancus plane, aut corruptus, uideretur.

29. Quas ob res. c. ob eas res, F.

30. accidit nulli. C. F.

I N.

pag.63. 13. magnisq. cum portoriis. C. F.
28. ab illis relictam. C.
pag.64. 16. itineris cauſſa C. P.
30. itineribus poſſent. C F. P.
pag.65. 8. colloquendis. G. Ceteri & excuſi & ſcripti habent, collocandis. Sed neutrum ſatis probatur.
13. denudata defenſoribus. C.
16. defeſſi proelio excedebant, alii C. F. *
pag.67. 5. frumenti cauſſa dimiſit. C. F.
12. quod naues habent. C.
pag.68. 19. inſcientiam locorum. C. *
26. uada, portus, inſulas nouiſſe. C.
28. atque apertiſſimo. F. atq. ampliſſimo. C.
pag.69. 9. retentorum militum Rom. C.
16. condiciones ſeruitutis. C. A.
22. atq. in officio teneat. C. B.
pag.70. 7. in extremis linguis. G. P. *
20. hoc eo facilius. C.
27. uada ac diſceſſum aeſtus. C.
30. Naueſq. totae factae ex robore ad quamuis contumeliam perferendam. C. Naues maximo robore ad quamuis uim & contumel. Par. Vaſcoſ.
pag.71. 1. tranſtra pedalibus. C. F.
5. tenuiter confectae : haec ſiue propter lini inopiam, atque eius uſus inſcientiam. C. F. Hae ſiue. *
7. ſiue eo quod eſt magis ueriſimile. C. F.
14 aptiora, ac commodati ora. C.
16. telum adiiciebant. C. F. adiiciebatur. G. P.
20. facilius in undis, conſiſterent tutius &c. c.
26 ſtatuit expectare claſſem. G. P.
28. Naues eorum potiſſimae. C.

pag 72. 3. qua ratione pugnae insisterēt. Rostris enim. C.F.quam rationē pugnae insisterēt. G.P.
12. detinebant. C.
25. binae,ac ternae, naues circumsisterent. C.G.
pag 73. 3. ex loco mouere C. F.
pag.74. 6. duum millium spatium. C.
8. contemptionem. C. F. Ita legendum uidetur. Contemptio, semper Cicero, numquam Contemptus, nisi eius Rhet. ad Herennium habeatur: id quod paucis admodum uideo probari.
pag.75. 8. ut explorata. C.
27. certior factus: ciuitates omnes. C. *
pag.76. 1. mens eorum. Eodem. C.
29. Tamen confecti. C.
pag 77. 12. Adiantimus. C. Adiatonius. F.
20. Adiantimus. C. Adiatonius. F.
24. in opidum, uti tamen. C. in opidum tamen uti eadem &c. F.
pag.78. 1. quaqua uersus. c. F.
14. hostemq. uagari. c.
15. ob eamq. caussam. c.
17. indiesq. c.
18. nec cunctandum. c.
22. in mediam aciem collectis. c. *
30. infirmioresq. animo. c. *
pag.79. 7. cohortatur suos. c.
15. cum ita ab hostibus. c.
19. renunciauerunt, eadem esse diligentia. c. *
23. quod fieri uellet. C.
24. eductis cohortibus. C. eductis his cohort. F.
25. integrae, interritae ab labore erant. Verbum Integrae, legitur inductum. Flor. habet, In tritae ab labore erant. *
29. atq. his prorutis. G. P. proruptis. c. F. ut uerisimile sit, aut ad uerbum Prorutis inter litteram V, & litteram, T, male interpositam, P; aut loco, E, acceptam, O, &

inter utramque, R, iniectam; ita, ut Perruptis, aut Prorutis, sine dubio legendum esse uideatur. *

pag. 80. 4. acrius pugnare. Carrar. unus habet; rectius, ut arbitror, ceteri, eodem modo, Impugnare. *

7. fuga salutem petere intenderunt. F. P. G.

11. in Castra recipiunt. c.

21. legatos misissent. De pace, legitur inductum. c.

pag. 81. 7. ut ne quis inermibus. C.

12. cum pecus. c.

21. quae maxime. c. F.

IN. C. IVLII. CAESARIS

LIB. IV. DE. BELLO. GALL.

pag. 82. 17. caussa ex finibus. c. F.

pag. 83. 1. magnitudine homines efficit. Carrar. uerbum Homines, habet, sed inductum.

3. pelles quidq. haberent. c. pelles habeant quidquam. F.

5. & lauantur. F. ac lauantur c.

10. importatis his utuntur. c. F.

11. parua, atque deformia. G. P. praua. Par. Vas. *

20. audeant. c.

30. ut est captus Germanorum qui paullo sunt eiusdem generis & ceteris humaniores. G. & paullo quam sunt eiusdem gentis, & generis, humaniores. P. qui paullo sunt eiusdem generis, etiam ceteris humaniores. F. & ceteris, alias.

pag. 84. 10. complures annos Sueuorum uim sustinuerunt. C.

14. & ad utramq. ripam. C. F. Hi ad utramq. ripam. G. P.

28. migrauerant. c.

pag. 85. 2. reliqua parte hiemis. c.

cogant.

13. cogant. His rebus, atq. auditionibus. C. F.
18. Caeſar, ne grauiori bello occurreret. C. F. P. ut grauiori bello. G. P. Vaſcoſ.
23. ab Rheno deſcenderent. C.
25. latius uagabantur. G. F. latius iam uag. C. P.
pag. 86. 9. quicumque bellum inf. C. P. qui eis bellum inf. G.
14. armis poſſiderent. C. *
17. Ad hoc, quod uiſum eſt, Caeſar reſpondit. C. ad haec quod uiſum eſt. P.
26. Hoc Sueuis imperaturum. ita opinor locum emendari oportere, Hoc ſe his imperaturum. Erat enim, V. in litura poſita, ut ueriſimile ſit, cum crebra hoc loco mentio Sueuorum fieret, librarii inſcitia, Sueuis pro Seeis aut pro Se his, repoſitum eſſe. C. *
pag 87. 7. & parte quadam ex Rheno recepta quae appellatur Vualis. C. F. P. parte quadam Rheni G. Vacalos. P. *
pag 88 20. ſuffoſſis equis. C.
pag. 89. 18. opportuniſſime res accidit. F. G.
26. grauius retineri iuſſit. C. F.
27. copias ex caſtris. C.
29. acie triplici inſtituta. C.
pag. 90. 10. Quo loco. C.
20. ad fluentem Moſae. C.
pag. 91. 25. id ſibi auxilium ſpemq. C. F.
27. Tantum eſſe nomen, atque opinionem eius exercitus, Arioiiſto pulſo, & hoc nouiſſime proelio facto, etiam ad ultimas Germanorum nationes, ut opinione &c. C. opinionem eius exercitus Ariouiſti pulſo. cetera habet Carrar. congruentia. F.
pag. 92. 15. ſublicae modo directae ad perpendiculum, ſed pronae ac faſtigiatae. C. *
27. arius alligata. F.
30. obliquae agebantur. C.
pag. 93. 11. pluribus C.

in

25. in omnes suas partes. C. in omnes partes misisse. F.

pag. 94. 5. & Vbios. C.

7. perfectum arbitratus. C.

pag. 95. 6. effecerat classem. C. F.

16. fidelem arbitrabatur. c.

19. horteturq. Pop. Rom. fidem sequãtur. C. F.

30. pollicerentur. Hoc sibi satis &c. C. F.

pag. 96. 8. quod satis esse ad. C.

9. quid quid praeterea. G. quoque praeterea. C. quotque praeterea. F. *

14. possent peruenire. C.

24. a quibus cum id paullo tardius. C.

28. Cuius loci haec natura. c.

pag. 97. 7. ut quia celerem, atque instabilem, motum haberent. P.

15. consuessent. C.

21. onere armorum oppressis. C. F.

22. & fluctibus consistendum. C.

26. equos insuefactos. C. F. P.

pag. 98. 10. Atque nostris militibus cunctant. F. G. *

20. Hos item nostri proximis ex primis nauibus cum conspexissent. F. Hos item ex proximis primis nauibus cum cõsp. P. Hos item alii ex proximis primis nauibus cum cõsp. G. Si è uoce, Proximis, demas litteram postremam, in Florentino codice recte constare sententia uidetur. *

26. signis occurreret. C.

pag 99. 5. nostri simul in arido const. F. G. P.

17. demostrauimus. G. P. demonstraueram. F.

18. cum ad eos oratoris modo Caesaris mandata deferret. F. G. P. *

pag. 100 1. Caesari commendare coeperunt. C. F.

1. pace confirmata. C.

9. reuerterentur. C.

11. deiicerentur: tamen anchoris. C.

15. qui dies maritimos aestus. C. F.

aestus

19. aestus complerat. C. compleuerat. F.
23. nauibus confractis. C.
28. quae ad reficiendas naues erant usui. F. G.
pa.101.15. aut suos clam. C.
17. consilia agnouerat. C.
26. Itaque cum summo studio. C. Itaque, cum id summo cum studio. F.
28. commode posset effectum. P.
pag 102.4. nunciauerunt. C. F.
9. duas in stationem cohortes. C. F.
12. processisset: suos. C. F. P.
26. & pedibus proeliantur. C.
27. interim paullatim. G. F. *
28. atque ita currus collocant. G. P. F. *
pa.103.10. ad lacessendum, & ad committendum proel. G. F.
16. secutae sunt continuo complures dies. C. F.
23. His rebus celeriter &c G. F. P. Eadem ratione etiam superius est usus. His rebus, atque auditionibus, permoti, de summis saepe rebus consilia ineunt. V 83. *
pag.105 6. paludum siccitatem C. P.
9 peruenerunt. C. F.
10. deduxerant. C.

IN. C. IVLII. CAESARIS

LIB. V. DE. BELLO. GALL.

pa.106.13. ad celeritatem onerariis subductiores, paullo facit humiliores. F. C. substructiores, paulloque facit humiliores, quam &c. P. Vasc.
18 paullo latiores, quam quibus in reliquis utimur maribus. G. P. F. Ita esse legendum, Priscianus ostendit libr.7.fol.85.b. Aldinae impress.
pag.107.1. omnibus de iniuriis satisfacere. F.
2. Percepta oratione. C. F.

L studio.

11. ſtudio,& ſumma rerum omnium inopia, C.
14 conſtructas. C. F. P. *
pag.108.5. Atque Induciomarus.c. forte, Atqui, legẽdũ.
22. ſeſe, ſi Caeſar. C.
24. fidei commiſſurum. F.
29. His adductis, in his filio propinq. F. P. & in his. G.
pag.109 8. Id in ſe factum. C.
13. quae in Belgis. C. F.
18. Galliae, peruenit. F.
27. agnouerat. Accedebat. C.
pa.110.18. Haec a pluribus. C.
28. ſecius ut omnia eius conſilio cogn. F.
30. conſcendere in naues. F.
pag.111.9. ille enim reuocatus. C. Non eſt coniunctio cauſſam reddens, ſed aſſertionem.
16. Atque equites. C. Vide, an praeſtet legere, Atqui. 104. 17.
20. & rem frumentariam prouideret. F. *
21. conſiliumque pro tempore. F. P. G.
27. optimum egreſſum. C.
pag.112.4. ex captiuis cognouit. C.F.
15. deligatas ad anchoram. F.
pag.113.6. His aliquantulum itineris. C.
7. Extremi in proſpectu. C. F.
16. in itinere reſiſtere iubet. C. conſiſtere. F.
18. coram proſpicit. C. F.
21. arceſſi iubet.
24. multae operae. C. F. multi operis. G.
30. eaſdem copias, quas ante, praeſidio nauibus relinquit. C. F. *
pa.114 18. ibi permanſerunt. C. F.
21. pecorum magnus numerus. C. F.
pag.115 3. quo fere ex Gallia naues. C.
4. ſpectat. Hoc latus tenet. G. P.
5. Hoc pertinet circiter millia paſſuum quingenta. F.
13. Nos nihil de eo percunctationibus reperieba-

riebamus : nisi certis ex aqua mensuris, breuiores &c. F. P. nisi quod certis ex qua &c. G.

20. Haec millia passuum DCCC. F. Hoc plane legendum.

25. multum Gallica differunt. C. F.

28. ultro inficiūt. l. Vat. Luteo, praepostere inuersis litteris, ac littera c, in r, deprauata, legendum putat P. Victorius, qui primus, quod sciam, locum indicauit. C. Florent. habet, Omnes uero se Britanni ultro glasto inficiunt. Ita autem si legas, pro glasto, non male, glauco restitui potest. Graecis enim idem est glaucus, quod caeruleus Latinis; id quod neminem fugit, qui uel mediocriter sit in Graecis litteris uersatus. Fieri autem perfacile potuit, ut in glauci locum ob uocis affinitatem glastus successerit. Coniectura quidem non mala, quae praesertim ueteris exemplaris adiumento nitatur. Quae uerba autem significandi nominis caussa, a studioso essent adiecta (quod caeruleum efficit colorem (ea haesisse, tamquam propria Caesaris, minime mirandum uidetur. Neque enim satis uerisimile est, Caesarem uerbo usum adeo obscurae notionis, ut eius uis esset pluribus uerbis explicanda. Luteo sane, qui, ut Nonius ait, croceus est, nullo praeterea colore alio intermixto, Caeruleus effici qui potest? caeruleum enim sereni caeli nitorem referre, nemo non nouit. Neque uero Vitruuius ait, luteo herba confici caeruleum colorem, sed ex caeruleo infecto luteo fieri, ut qui uti propter caritatem chrysocolla non possint, nitidissimo colore utantur. Videtur autem uerisimile croceo caeruleo admixto uiridem fieri. Sed tamen non uideo, quid ita glasto legi non possit, aut (quod habet codex Flor.) glasto ultro neque enim una est haec barbara uox, quam Rom. homines admiserint. Ea autem cum non semel Plinius [illegible], nunquam eam uereor

sequi auctorem. cum uero semper id agam adhibito iudicio, tum uero iis rebus in primis significandis, quorum mentio a melioribus nulla fiat. cum autem ea caussa Britannis esset, eo ora oblinendi, ut horridiore essent in pugna adspectu, qui id assequi possent, infecti luteo colore, non uideo. Est enim Luteus Horatio, epitheton palloris. Epod. x. O quantus instat nauitis sudor tuis. Tibique. Pallor luteus. Ad Minerua, quae bellorum dea praeses habetur, ueluti quae oculorum adspectu truci, terrorē hostibus, & formidinē, incutiat, Γλαυκῶπις a Graecis, Caesia a Latinis, dicta est. *

Apud Pomponium quoque Melam, lib. III. de hac corporum infectione loquentem, Vltro, etiam legitur.

pag. 116. 4. Sed, qui sunt ex his nati. P.

5. quo primum uirgo quaeq. adducta est. F. deducta est. C.

8. conflixerunt, tamen. C. F.

9. atq. omnes in siluas. C.

29. magno cum periculo proelio dimicare. C. F.

pag. 117. 1. remouissent, & ex essedis desilirent. C.

10. & leuius, quam pridie C. lenius. C. Lentius, legendum arbitror, aut Leuius.

18. quo subsidio. C. F. *

19. cum post, Legiones. C.

pag. 118. 7. impetum legionum, atq. equitatum. C. *

12. essedariorum relictis. C. F.

18. se in agros eiecerat. C. F.

21. latius euagari. C.

29 cuius pater in ea ciuitate. C.

pa. 119. 12. Bibrocassi. C.

16. pecorumq. numerus. C.

21. duabus partibus oppugn. C.

pag. 1 0. 7. uastatisq. finibus. C.

10. mittit. Caesar, cum constituisset. C. F.

13. & quod in annos. C. F.

21. deportare constituit. P. instituit. C. reportare

consti-

constituit. F. C.

24. atque ex iis. C. Atqui, ut superius admonuimus, legendnm uidetur. *

pag. 121. 3. secunda cum soluisset uigilia. F. *

29. quoad legiones collocatas, munitaque hib. F. P. G.

pag. 122 7. inimici palam multi etiam ex ciuitate his au

9. ctoribus interfec. F. *

10. quod ad plures continebat. C.
impulsione defic. Ita Contemptio sup. non Contemptus. *

12. cognouerit. P. G. *

18. in hiberna uentum initium. C.

21. frumentaq C.

24. ad castra oppugnatum uenerunt. F.

[pa]g. 123. 1. quibus rebus controuersias minui. C. F.

5. iussu Caesaris, ad Ambior. C.

11. & quod ei. C.

23. confidat; esse in Gallia commune consil. C.

[pag]. 124 9. per fines daturum. C.

20. magnaq. inter eos exsistit cõtrouersia. G. P. F.

25. quamuis etiam magn. F.

[pag]. 125. 10. tanta contemptione. C. tanta contentione nostra ad cast. F. tanta cum contentione nostra. P. Vasc.

19. in utraque parte esse tutam.

20. si nihil esset durius. C. F.

22. cum Germanis consentiret. C. F.

25. quem habere exitum. P. G. haberet. F.

26. in quo si non praesens periculum sit. F.

27. hac in utraque parte habita disput F. C.

pag 126. 2. terreat: hi sapient: &, si grauius quid acciderit, abs te etc. C. P. G. F. Hi sapienter, si grauius etc. P. Vascos.

6. non reiecti. C. P. ne reiecti. F. G. rectius, ut opinior. *

14. Tandem dat Cotta manus permotus. superat sententia Sabini. Prima luce nunciatur ituros.

ros P.C. Tandem dat Cotta manus, permotus superiore sententia; Sabini. F. G.

24. sed homine amicissimo. C. F.

pag. 127. 4. iniquissimo nostrorum loco. C. F.

7. ante praeuidisset. C.

17. minus facere per se omnia. C. minus per se omnia obire. F.

pag. 128. 4. posita existimare. C. F.

29. properaret, clamore. C.

8. procurrebat. C.

18. interim eam partem nudari necesse erat. C. Fa. G. P.

25. conferti uitare poterant. F. G.

pa. 129. 13. in quam rem se suam fidem interp. P. inique eam rem se suam fidem interpon. C. *

16. sperare ab eo de sua ac militum salute impetrari posse. G. C. F. P. *

18. ad armatum iturum. C.

23. imperatum facit. F. G P. *

pag. 130. 4. illi aegre ad noctem. C. *

7. proelio lapsi.

11. qui erant eius regni finitimi. C.

21. seq. ad eam rem. C.

28. Huc quoque accidit. C. F. forte, Accedit, aut, Accessit.

pa. 131. 12. turres admodum cxx. excitantur. C. F. P.

pag. 132. 6. tum errare eos dicunt. C.

7. sese tamen hoc esse in Ciceronem populũq. R. animo &c. C. P. sese tamen scire. G. F.

14. populi R. accipere &c. C. F. *

20. & quosdam de exercitu habebant captiuos, a quibus docebantur. C. F. *

22. quae sunt ad hunc usum idonea. P. quae essent. G. *

24. manibus sarculisq. C. F. manibus surculisq. P. Vascos. siue Furculis, siue Sarculis, legas, optime locus uidetur emendatus. Neque enim Caesar ait, his plane omnem ferramentorum

mentorum copiam defuisse, sed quae essent ad hunc usum idonea. Furculis enim ad uertendam herbam, quae aruisset, id quod ex Varrone & Colum. colligi potest; aut ad legumina contundenda utebantur; sarculis, aut ad findendum aut sarriendum agrum; quae eadem tamen, ubi aptiora deessent, fodiendae humo usui esse poterant, sagula egestae potius asportandae, corbium usum praebere quam ligonum effodiendae, aptae esse uidebantur.

2. Nam minus horis tribus millium pedum x v in circuitu munitionem perfecerunt. F. Non nihil deprauatum locum Parif. Rob. St. ita restituit. Nam minus horis I I I, x. ∞ passuum circuitu, munitionem pedum x v perfecerunt. munitionem fecerunt. C.

pag. 133. 6. sicuti parta iam. C. F.

10. ut cum ubique flamma. C. F.

30. Paullo & L. Vorenus. C. F. ita ubique habent, ubi horum mentio fit.

pag. 134. 1. quinam anteferretur. C. F.

2. armis de loco P. Vasc. animis. alias.

4. Quid dubitas, inquit, Vorene? quem locum tuae pro laude uirtutis spectas? C. F.

6. Hic dies de nostris controuersiis diiudicabit. C. hic dies, hic dies de nostris &c, ut F. noster habet. ceteri, hic dies, semel. diiudicabit, unus Carrar. ceteri, iudicabit, & excusi & scripti. *

7. Hoc cum dixisset, procedit ex castris, munitionesque, qua parte hostium confertissima est uisa, irrumpit. C. munitionem habet. F. & erumpit. & quae pars hostium cōfertissima uisa est, in eam irrumpit. P. G. *

13. Quo percusso, & exanimato, hunc scutis protegunt, in hostem tela uniuersi coniiciunt. F. in hostem tela omnes coniic. C. *

17. Auertit huic casus uaginam. C. *
20. Ad hunc se confestim a Pullone omnis multitudo conuertit. Illic uero occursat ocius gladio, comminusque rem gerit Vorenus. F. illum uero obscurant occisum. C. officiebat multitudo Pulloni, quem pro occiso reliquerat, quo minus perspici a Voreno posset. Si ita legatur, horum uerborum sensus is est, sed duriuscule tamen idem, quamuis ita elicitur, constare queat.
29. utrumque seruauit. G. P.
pag. 135. 8. Erat unus inter Neruios, nomine Vertico. G.
10. ad Ciceronem perfugerat. C. F. G. P.
11. huius seruo. C.
15. legionisq. cognoscitur. F. G. P.
22. qua sibi iter sit faciendum, scribit: Labieno &c. C. F.
27. hibernis colligit. hora &c.
29. millia passum x x. procedit. F. G. progreditur. P.
pa. 136. 11. litteras Caesari dimittit. F. G.
12. ex hibernis deducturus esset. F.
27. castrorum adiiciat. G. P.
pa. 137. 12. reperit, qui litteras. F.
22. res, tantulis copiis iniquo loco dimicare. C. F. *
23. Tum, quoniam liberatum obsidione Ciceronem sciebat, eoq. omnino remittendum de celeritate existimabat, consedit: & quam aequissimo loco, &c. P.
pa. 138. 13. seq. in castra recipere simul &c. c. *
26. quod eas non posse interrūpere uideretur. C.
27 alii uallum ui conscendere. F. P. Vasc. *
pag. 139. 2. longius prosequi noluit, ueritus, quod &c. P.
22. diutina laetatio. c.
pag. 140. 3. Caesar Fabium, cum sua legione, remittit in hiberna. F G. cum legione, remittit in sua hiberna. P. *

nocturna-

12. nocturnaque, locis in desertis, concilia habebant.
pag.141.14. cum pluribus aliis de caussis. c.
17. ut ea populi Rom imperia perferrent. C.
pag.142.10. initium bellorum. F.
11. armati conuenire consueuerunt. F. G. P.
12. nouissimus conuenit. F. C.
23. oppugnaturum. quae fieri uelit, praecipit. P.
26. timebat: ne quam occasionem. C.
pag.143. 1. conueniendi indicit. F.
14. Interim, consuetudine quotidiana. C.

IN. C. IVLII. CAESARIS

LIB. VI. DE. BELLO. GALL.

pag.145.17. non modo ibi breui tempore resarciri. C. F.
pag.146. 1. inuentis nonnullis, ciuitates inter se &c. G. *
3. obsidibusque & pecunia cauent. F. G. P. de pecunia C. *
24. concilium Lutetiam. F. G. P. concilium in Lut. C.
pag.147 12. eadem fuerunt responsa. P. F *
20. proelio non esse certaturum. F.
25. uenisse Germanis in amicitiam. P. G. *
29. in Menapiis abderet. C.
pag.148. 8. adiit tripartito exercitu. C.
21. iussu Caesaris cognoscunt. F.
25. praesidio cum impedimentis. C.
pag.149. 2. loquitur in consilio palam. C.
7. ex magno Gallorum equitum numero, nonnullos Gallos Gallicis rebus fauere &c. G. F.
13. profectignem fecit. F.
29. hostes impeditos iniquo loco tenetis. C. *
pag.150. 6. pila in hostes immittunt. F. G. P.
10. quo Labienus consectatus. C.

opus

27. opus perficitur. C.

pag. 151. 8. Vbi horum satisfactionem accepit. P. G. ex duabus dictionibus, probabili coniectura, una efficienda uidetur, Vbiorum, quod etiam C. Florent. habet. *

18. inopia cibariorum abductos. G. ita legendum puto: abductos scilicet e suis locis, ad iniquã pugnandi condicionem elici posse. *

22. faciunt. Paucis post diebus. C.

pag. 152. 6. ciuitatibus, atque in omnibus pagis. F. G. P.

8. earum autem factionum. C.

11. Itaque eius rei caussa. C. F.

23. Ariouistum atque Germanos sibi deuinxerant. C.

26. tantum potentia eorum antecesserat. C.

pag. 153. 4. imperfecta re, redierat. C. F.

12. quod adaequari apud Caesarem gratia intelligebatur. G. F. Ita etiam locum emendauit ex antiquo codice Donatus Iannoctius, ut plane ita legendum esse uideatur. *

15. in clientelam dederant. F. C. G. P. ita legi oportere existimo auctoritate exemplarium ueterum adductus. ita, dare in potestatem Liuius; dare in quaestionem Cicero; dare in manum, Terentius, dare in nuptias, in matrimonium. *

21. nam plebes paene seruorum habetur loco: quae nihil laudis habet per se, nullo adhibetur consilio. C. F.

pag. 154 5. iidem decernunt. P. G. discernunt. C. F.

7. aut priuatus, aut publicus. F. G.

10. habentur iis omnes decedunt. G. C. F. ab iis omnes discedunt. P.

17. aut, si sunt plures, suffragio Druidum, nonnunquam etiam armis de principatu contendunt. C. Hoc mortuo, aut si quis ex reliquis excellit dignitate, sucedit; aut, si sunt plures pares, suffragio Druidum,

non-

nonnumquam etiam armis de principatu contendunt. F. *

pa.155.25. ut quisque est genere, copiis amplissimus. C.

pag.156.2. atq. ministris ab ea. C.

25. bella gerere. G. F. rectius, Bella regere, quod, praeter nostrum, habet. P. Videtur autem ab imperito, conuerso ordine litterarum, quod usitatius sit, Gerere bella, quam Regere, (quod munus proprium est praesidis bellorum Dei) repositum esse.

25. Huic si proelio dimicare. C. F.

30. exstructos tumulos. C. F.

pag.157.1. Namq. saepe accidit, ut. Par. * Neque, ut saepe, accidit, ut neglecta &c. F. quae esse germana lectio uidetur. In Cod. enim Flor. distinctio tantum consideratur.

7. noctium definiunt. C. P.

8. finiunt. Dies natales. F.

pag.158.4. legibus sanctum. C.

7. neue cum alio. F. neue cum quo alio, plures habent.

20. duritiae student. P. G.

22. hoc alii staturam, alii uires. C. F.

pag.159.4. qui cum una coierunt. C. F.

4. quantum ei, & quo loco. C. quantum, & quo loco. F.

pag.160.1. fore, ut, qui sequi uelint. C.

6. fides derogatur. F. G. P.

8. iniuria prohibent, sanctos habent. C.

11. superarent, ut ultro bello inferrent, propter. C. *

17. Volcae Tectosages G.P. Volgas Tectosages. F. uulgo Tectosages Carr. qui nostro suffragatur. quae lectio mihi probaretur, ni scirem a Plinio Volcas Tectosagas in Narbonensi Gallia constitui. Consuetisse autem sedium quaerendarum caussa, domo procul ad exteras gẽtes proficisci, docet Liuius lib.

IIX. de

XIX. de bello Maced. qui, inter eos Galliae populos, qui Galliam occupauerant, Tectoſagas enumerat, qui ab illo Tectoſagi appellantur. *

10. nuncq. in eadem inopia. G F. P. nunc quod, habet Carr. itaq. omnino eſſe legendum cenſeo. Redditur enim ratio, cur natio Gallorum ſenſim uinci a Germanis, & expelli patriis finibus potuerit. *

pag. 161. 10 uiſa non ſunt. C.

11. ex quibus, quae maxime differunt, & memoria prodenda uidentur. C. tradenda. F.

16. eademq. eſt feminae. C.

17. eademq. forma. C.

19. conſimilis caprae figura. C.

21. mutilaeq. cornibus & crura. C.

24. ſeſe, ſubleuareq. poſſunt. C.

26. acclinatae. G. P. reclinatae. C. F.

27. ex ueſtigiis, ut eſt animaduerſum. C.

29. incidunt arbores. C. F. accidunt arbores G. P.

pag. 162. 1. acclinauerint. G. P.

6. magna uis eorum. C.

7. quam conſpexerint. G.

13. & manſueti fieri. C. F.

26. reſcidit, atque. C.

pag. 163. 17 Nam, ſicut magno accidit caſu. G. P. F. Nam magno accidit caſu C. Quae lectio ita nobis probatur, ut, in ceteris excuſis, rectius tamen legi, Nam, ſicut magno accidit caſu, arbitremur. *

24. Sed hoc eo factum eſt, quod. C. ſed hoc quoque. F. G ſed hoc factum eſt, quod P.

pag. 164. 1. ſic & ad ſubeundum periculum, & ad uitandum. G.

9. prohibitus, cum reliquum &c. C. F. *

10. ii in ſiluis ſeſe collocauerunt. C. In inſulis, legendum. Hodie quidem omnes aeque, ob ſummam negotiatorum frequentiam, in primis

mis celebres habentur; incoluntur autem ab hominibus mitiſſimo ingenio, atque ad omnem uitae cultum, atque elegantiam, perpolitis. *

30. legionum ad Varutam contulit. P.

pag. 165. 14 quae ad Aduaticos adiacet. C.

16. reliquis I I I. legionibus. C.

pag. 166. 1. Nec loca uicinitatibus erant nota. C. F.

4. perterritis, ac diſſipatis. C.

15. locus ille erat. C.

17. audacia: & in eiuſmodi. C. F. At in eiuſmodi. P.

22. noceretur. Dimittit ad finitimas ciuitates nuncios Caeſar, ad ſe omnes uocat ſpe praedae. P. F. C. *

pa. 167. 11. ubi pons erat perfectus. C. *

22. I I I. horis ad Varutam P.

24. ut murus quidem cingi poſſit. C. ut numerus quidem cingi poſſit. F. hinc, ut arbitror, E uocali in priorem locum reuocata, atque V, in illius reſtituta, locus emendatus eſt; quam recte, alii uiderint; mihi quidem magis Carr. lectio probatur: Ita exiguus numerus militum eſt, ut tuto poſſint muro circumuallari, neque ob id quiſquam egredi extra munitiones audeat. *

28 ipſi ad Varutam contendunt. P.

29. Cicero, qui omnes ſuperiores dies. C. F.

pag. 168. 2. Ac ne calorem quemquam. C.

14. Complures erant ex legionibus aegri relicti. C. F.

17. ſub uexillo uno mittuntur. C. *

18. magna iumentorum. C.

21. protinus eodem. C.

pag. 169 9. qui in eodem ceciderunt caſtello. C.

14. Erat aeger cum praeſidio relictus. C. F.

17. ad diem quinctum cibo caruerat. C.

21. Conſequuntur hunc centuriones eius cohortis,

tis,quae in ſtatione erat.paullíſper una proelium ſuſtinet:-reliqui denegant.Sextius grauibùs acceptis uulneribus, aegre per manus tractus ſeruatur. C. Conſequitur hunc centurio eius cohortis, quae in ſtatione erat. paullíſper una proelium ſuſtinet. Relinquit animum Sextius, grauibus acceptis uulneribus, aegre per manus tractus ſeruatur. F. *

29. procurrunt equites. C.

pa. 170.14. ut celeriter perrumperent,cenſent. C.

25. conſtiterunt. C.

pa.171,13. ac tantus fuit, poſt diſceſſum hoſtium, terror. C.

16. ſic omnino animos. C. F.

18. derelictis omnibus copiis. C.

pa.172.16. ut non modo uiſum ab ſe Ambiorigem in fuga captiui, ſed nec plane etiam abiiſſe ex conſpectu, contenderent. G. P. *

IN. C. IVLII. CAESARIS

LIB. VII. DE. BELLO. GALL.

pag.174.6. ad conuentus agendos. C. G. F. P.

9. caede: Senatusq. conſulto certior factus. P. C.

22. hunc caſum ad ipſos recidere demōſtrant. C.

25. belli initia faciant. C.

26. uindicent. In primis rationem etc. c. F. *

pa. 175.18. Genabum. G. c. P.

pag. 176.9. non deſtitit tamen. c. F.

pa. 177.21. ſtatim cum Aruernis iunguntur. c.

pa. 178.23. ſummo ſudore militum. c. F.

pag. 179 2. ne ue ab hoſtibus diripiantur. c. F.

8. opinione perceperat. c. F.

24. adnunciari poſſit. c.

27. quod ibi Heluetico proelio. c. F. *

in

pa.180.18. in biduo circumuallauit. c.
27. Huc biduo peruenit: castris ante op. C. F.
pag. 181.1. continebat. C. P. haud dubium, quin, Contingebat, si legendum. quod ratio, atque usus docet, & in omnibus fere habetur, & excusis, & scriptis. *
2. ex opido perfugerent. c.
10. itineris angustia multitudinis fugam incluserant. C.
14. ubi Caesaris aduentum cognouit. C.
21. arma conferri. P. G.
pag. 182.4. proelium equestre committit. C.
6. habere secum constituerat. C.
12. produxerunt. C.
pa. 183.18. Hoc idem in reliquis ciuitatibus. C.
23. Dicebatur de Auarico in communi concilio. C.
pag. 184 8. in singula diei opera: quae ad Auaricum agerentur, cognoscebat. C.
21. prohibebat; & de re frumentaria &c. c.
26. summa cum difficultate. C.
pag. 185.9. nusquam incepta re discederent. C. *
pa.186.11. quod adspectum suum. C.
14. necesse sit constare uictor. C. F.
pag.187.5. & illis fuisse utilem, quo. C. F.
28. nec iam uires sufficere cuiqam. C. *
pag 188.1. triduo exercitum educere. C.
4. fame consumptum uidetis. C. F.
8. quod facere in eo consuerunt. Ita semper Carrar. ubi impressi habent, Consueuerunt. *
13. delecta ex omnibus locis. C. F.
26. totum autem murum ex omnibus partibus turribus contabulauerant; atque has coriis contexerant. C.
pag.189.3. adaequabant: & praeusta, & praeacuta &c. Duo illa uerba, Apertos cuniculos, in exemplari Carr. non habentur. Morari autem
apertos

apertos cuniculos, aut moram eos agentibus inferre, quod duriuſcule dici uidetur, aut obſtruere iam actos, quod improprium eſt, dictum apparet. Quae tamen uerba ſi tollantur, non tamen locus carere plane mendo uidetur. In codice Florentino a uerbo Adaequabant, uſque ad initium periodi inſequentis. Muri autem, cetera deſiderantur. *

9. aere uinciuntur introrſus. c. aere uinciuntur extrorſus. F. *

11. haec autem, quae diximus, interualla. C.

12. his collatis, & coagminatis, & alius inſuper ordo additur. c.

17. omne opus intextum, dum iuſta &c. C. *

28. imbribus terrerentur. c. tenerentur. F. turbarentur. G. tardarentur. P. nulli dubium, quin aut Tardarentur, aut Tenerentur legendum ſit. *

pag. 190. 2. contingeret, Caeſar ad opus. F.

14. pluresque partitis temporibus. C. F.

18 ad reſtringendum curreret. c.

27. praetereundum non exiſt. c.

pag. 191. 17. in publicum percurrerunt. c.

pag. 192. 4 cohortatur, ut aliq. c.

25. ſe ex opido eiecerunt. c.

28. oriretur; & procul. c. ut procul, ceteri rectius.

pag. 193. 3. cohortatusque, ne ſe &c c.

4. ne perturbarentur. c. F.

8. ſecundos rerum prouentus. c.

12. magnum incommodum reciperetur. c.

20. hoſtium impetum ſuſtinerent. Fuit &c.

pag. 194. 7. atque eis donis, pollicitationibusque. c. F.

10. aut amicitia facillime poſſet. c.

21. copiam frumenti, & commeatus.

pag. 195. 11. Valetincus proximo anno. c.

24 ea pars, quae minus confideret. C. F.

pag. 196 11. controuerſiarum, ac diſſenſionis. C. F.

ea,

13. ea, quae meruissent. C.
24. cum uterque utrimque exisset exercitus in conspectu, fereq. e regione castris castra ponebant, dispositis &c. C. F. si Que copulam e uerbo Fere tollas, cetera mirifice congruunt. Cum uterque utrique esset exercitus in conspectu. Par.
pag. 197. 8. Egredi iussis. C.
10. coniecturam ceperat. C.
12. legionibus transmissis. C.
pag. 198. 3. uirtutis suorum perspiceret. Erat &c. C. *
9. tum silentio noctis Caesar. P. *
14. ut tutum ad repentinum hostium incurs. C.
pa. 199. 24. multos equites Aeduorum. C.
28. ex media caede fugisse. C. F.
pag. 200. 3. Romani una ad nos. C. F.
8. una erant, magnum numerum &c. C. F.
pag. 201. 6. in celeritate posita uidebatur. C.
9. ad hostes fugisse. C.
12. cupidissimis omnibus pra egressus. C.
pag. 202. 2. iisdem in vallo pugnandum. C. iisdem eodem in uallo permanendum. G.
8. similemq. casum apparare: C. F.
26. maiorem multitudinem armatorum concitant. C. F.
pag. 203. 6. pertinebat, timore poenae exterriti. C. *
7. ciuitates reliquas. C.
27. sed hunc siluestrem, & angustum. C. siluestre, & angustum. P. G.
pag. 204. 2. ad hunc muniendum omnes. G. C. F.
4. turmas: eisdem media nocte imperat, ut paullo tumultuosius omnibus locis uagarentur. C. F. peruagentur. P.
23. quid fieri velit ostendit. C.
30. eodem tempore ad Aeduos mittit. C. F.
pa. 205. 11. eandemq. transgressi. C.
18. legionesq. x. qua cum erat concionatus, signa constituit. C. F. Legionesq. x quarum

C erat

erat comitatus, signa constitere. G. quae ui detur esse germana lectio. Legatis enim modo, quid fieri vellet, ostenderat. in primis monuerat, milites continerent, ne, studio pugnandi, longius, quam eorum rationes postularent, progrederentur.

24. fuga, & superiorum temporum secundis proeliis. C.

30. cum hostem. C.

pag. 207.1. quem maioribus castris. G. minoribus. C. F.

11. distrahendae caussa. C.

14. quod insigne paratum. C. F.

21. ac sui desperans. C.

27. simul irrumpit. C.

pag. 208.3. post paullulum concidit. C.

6. quae pro praesidio. C. F.

20. quid ipse ad Auaricum senserit. C.

21. sine duce, & equitatu. c.

24. propter iniquitatem loci accideret. c. F.

26. quod non castrorum munit. C. F.

30. se ab milite mod. c. F.

pa. 209.10. leui facto equestri proelio, atque secundo. c. F.

18. didicit, cum omni. c.

24. retinendos eos non constituit. c. F.

27. accepisset, & compulsos. c. F.

29. ereptis copiis. c. P. F. *

pag. 210.4. ab se dimittit. c.

24. ne quo esset vsui Romanis. c.

pag. 211.9. id ne metu quidem. c. F. *

13. tum maxime, quod abiuncto Labieno, atque iis legionibus, quas vna miserat, vehementer timebat. P. quod Tito Labieno, aque iis legionibus, quas vna miserat, vehementer timebat. F. adiuncto Labieno vehementer timebat. Carr. *

21. primo adspectu turbatis. c.

pa. 212.11. difficilius fieri. c. F.

ut

14. ut paullo ante, de Lutetia, diximus. c. G. F. P. *
17. eo militibus iniectis. c. F.
23. qui a Meloduno fugerant. c. F.
24. ipsi perspecta palude c. prospecta palude. F.
pag. 214.1. hostium omni fluminis parte erant disp. c.
13. atque omnes perturbatas defectione. c. G. P.
13. atq. omnes perturbatos. F.
15. nam praesidio e regione &c. c. F.
16. Glossedum uersus. c. Iosedum uersus. F.
27. quae tantum progrediatur. c.
pag. 216.4. tanto abessent bello. c.
21. libertatemq. consequi uideantur. c.
25. iis praefecit fratrem. c.
26. bellumq. inferri. c.
pa. 217 30. conuocatisq. ad consilium. c. F.
21. reliquisq. sed & equitibus Rom. c.
pa. 218 21. omnibus iureiurando adactis. c. F.
27. constitit agmen c. F.
30. aciemq. constitui iubebat. c. F.
pag. 219 5. complures interficiunt. c.
16. protinus Alexiam. c.
20. 11. legionibus. C.
25. quo maxima parte exercitus confidebat. C.
28. opidum Alexia in colle summo. C.
pag. 120.3. Colles, maiores interiecto spatio. C. *
8. pedum perduxerant. eius munit. c G. P. produxerant. F.
12. stationes ponebantur. c. F. disponeb G. P.
15. collibus tria millia passuum in longitudinem patere demonstrauimus. C.
19. nequa subito eruptio C. F. Ita & paullo superius, Stationes ponebantur, nequa subito eruptio fieret. *
21. Nostris animi augentur. C. *
23. portis relictis, coaceruantur. Tum Germani. C. F.
29. non minus, qui intra munitiones erant, per-

turbantur. Galli uenire ad se &c. C. *

pa 221.13. quod si indiligentiores. C. F. *

15. ratione inita exigunt dierum xxx frumentum, sed etiam paullo longius tolerari posse parcendo. C exigit. F. *

18. qua opus erat intermissum.

19 equitatum mittit. C.

29. instituit. Fossam pedum xx. directis lateribus duxit, ut eius fossae solum tantundem pateret, quantum summae fossae labra distabant. C. F. P.

pag.222 3. necessario spatio complexus. forte, Spatii. C.

4. totum corpus militum. C. F. nec facile totum corpus, corona militum cingeretur, ne de improuiso, aut &c. Ita emendat hunc locum Donatus Iannoctius, ex uetusto codice. Equidem, Nec facile, plane legendum esse, contenderim. *

25. Itaque truncis arborum, aut admodum firmis ramis abscissis, atque horum dolabratis, atque praeacutis cacuminibus. F. *

30. quini ordines coniuncti inter se. c. F.

pag.223.3. quos Cippos appellabant. c.

3. appellabant. Quibus obliquis ordinibus. F.

6. huc teretes stipites, semissis crassitudine. F. *

11. terra occultabantur. G. F. exculcabantur. c. P.

12. uiminibus, ac uinculis integebatur. C. uinculis. F.

13. octoni ordines iuncti. C. uincti. F.

15. infixis totam in terram. C.

24. si ita acciderit forte, Accideret. C. F.

25. aut cum periculo ex castris egredi cogatur dierum xxx. C. *

29. non homnes hos. C F.

pag. 224.1. sed certum numerum cuiq. ex ciuitate. C. F

3. nec frumentationem habere possent. C. F.

5. Ambrauaretis. G Ambluaretis. F. Ambiuaretis. P.

Velauiis.

8. Velauiis. F. Velauniis. G. P.
15. Nitiobrigibus. G. P.
23. non compleuerunt. C. F. *
25. gesturos dicebant. C.
30. quibus ille pro meritis. C. F.
pag 225.1. iura, leges reddiderat. C.
29. summo in Aruernis ortus loco. C.
pa.226 10. Atque ego hanc sententiam probarem (tantum apud me dignitas potest) si nullam &c. C. F. G. P. *
12. praeterquam uitae iacturam. C.
18. decertare cogerentur. C.
18 auxilio exspoliare. C. F.
20, neglexerunt. C.
22. seruituti subiicere. C.
27. iis utamini testibus. C.
28. cuius timore exterriti. C. qui huius tim. ext. G.
pa.227 16. neque enim ulla alia condic. C. F.
25. Illo tamen tempore potius utendum consil. C. F.
pag. 228.2. Ac Caesar, dispositis in uallo custodibus. C. At Caesar. F.
12. Erat ex opido Alexia conspectus in campum, Concurrunt, his auxiliis uisis. C. F.
17. cratibus integrant. C.
25. atq omnium militum intenti animi pugnae prouentum exspectabant. C.
pa 229.14. usq. in castra insecuti. C.
28. Nostri ut superioribus diebus unicuiq. erat locus attributus F.
30. fundis librilibus. C. F.
pa.230.10. aut se stimulis inopinantes. C.
12. aut in scrobes delati. C. F. *
15. cum lux appeteret. P.
pag 231.2. cognitis, per exploratores, legionibus. C F.
22. quae minime pars firma est. C. quae minime uisa pars firma est. G. F.

pag. 232 4. Galli, nisi perfringerent. C.
9. iniquum loci ad decliuitatem astigium. C. G. F. P. *
29. Mittit primo Brutum adolescentem, cum cohortibus, Caesar, post cum aliis. C. Fabium Legatum. C. F.
pag. 233. 5. equitum partem sequi. C.
16. ut de locis superioribus, ac decliuibus, & deuexis. P. G.
pa. 234. 21. quod imperaret. C.

IN. A. HIRTII

LIB. IIX. DE. BELLO. GALL.

pag. 236. 5. C. Hirtius Balbo S. Haec modo habentur in codice Carrar. Cetera desunt, inscriptionis loco, ut uidetur, adiecta.
13. nouissimumq. imperfectum. P. F.
19. qui me mediis interposuerim. C. F.
24. tantarum rerum scriptoribus. C.
30. eos confecerit. G. P. perfecerit. F.
pag. 237. 1. in Caesare tum facultas, atque. c.
6. sermone sunt nota. c.
pag. 238 8. non potuerant contineri. F. P.
pa. 239. 27. partim, quae coniectis celeriter stramentis, tentoriorum tegendorum gratia, erant inaedificata. C. P. G. erant aedificata. F.
pa. 241. 13. Itaque ambianos, Aulercos. C.
14. Velocassios. P. G.
15. locum castris in silua excelsum, impeditum. C. locum castris excelsum in silua circumdata palude delegisse. F.
20. intellexisset. C.
25. si (vt diceretur) Caesar cum III. legionibus ueniret. C. G. F. P. *
29. permanere, quem deleg. G. P. F. C.
pag. 242 3. Caesar, consentientibus pluribus, cum cognouisset.

gnouisset . C.

26 cum repente instructas, uelut in acie certo gradu legiones accedere Galli viderent. C. F. *

pag. 243.6. loriculam pro hac ratione &c. c. G.F.P. *

12. ut ab hostibus duplici fossa, duplici propugnatorum ordine, defenderentur. C. P.

14. quo tutior ex altitudine esset. C. F.

15. permitteret tela. C. P.

pag. 244 2. pabulum conquirerent, ut impediti locis diuersis pabulatores circumu. C.

10. barbari nitebantur. C.

12. locis natura munitis. C. F.

26. delecta manu equitum, peditum. C.

pa 245.21. ut, equitibus interpositis, proeliarentur. C. F.

30. aut, nonnullis pudore coactis, longius profug. C.

pa.246.14. copias armatorum in suis instruunt castris, ne prius &c. C. F. P.

18. aggrediendos iudicabat. C. F. P.

21. ita, cum palude impedita a castris castra diuiderentur. C. Ita, cum palus impedita a castris castra diuideret. F. Vtrauis clarior lectio, quam quae in excusis habetur.

pag. 247.4. conarentur, ac si ipsi paullatim &c. C. *

9. ac solitis operibus pro uallo. C. F.

27. suspicaretur, legiones promouet; & ad insequendum, ipse ue itus insidias &c. F. C.

29. loco subsistere hostes, atque elicere nostros in locum conarentur iniquum. C.

pag. 248.1. equites cum intrare summum iugum, & flammam. C.

4. partes animaduerterent. C. F.

26. siluis undique, aut impeditissimo flumine, munitum. C. siluis undique impeditissimis, aut altissimo flumine, munitum; uelut indagine, hunc insidiis circumdederunt.

Explorato &c. F. P. *

pag. 249. 8. tum propter. c.

9. tum propter multitudinem. c.

pag 250. 3. iis ipsi tenentur. G.

4. uicti tamen, propulsiq. C.

8. cum interim nulla calamitate uictus Corbeus excedere proelio, siluasq. petere, aut inuitant. P. Cũ interim nulla calamitate uictus Corbeus excederet proelio, siluasq. peteret, haud inuitantibus nostris potuit adduci, quin &c. F. *

16. abesse plus minus octo millibus. C. F. abesse quam octo millia. G.

pa. 252. 21. praepararet, quod sibi resisteret. C. quae bellum id pararet, quod sibi resisteret. F.

pag. 253 5. discursione barbarorum. C. decursione barbarorum. F.

16. cum in omnes partes finium Ambiorigis. C. F.

18. rapinisq. vastasset. C.

27. Duracii cognosceret. c.

28 in amicitia Romanorum mansisset. C. in amicitia manserat Romanorum, cum pars quaedam.

pa. 254. 11. Eo tempore. C. Fabius. C.

22. propter magnitudinem, transeundum. C. F. P.

23. in conspectum hostibus uenerat. C. P.

19. & cupiditate celerius per se confic. C.

pa. 256. 11. exsulibus omnium ciuitatum receptis, latrociniis impedimenta &c. C. F. G.

pa. 257. 11. nec tum libere uagandi, latrociniorumq. faciendorum, facultatem habere, in finibus se constituunt Cadurcorum. C. F.

27. celsissimo loco castrà fecit. C.

pa. 258. 19. considet Drapes, & Lucterius. C. cõsident. F.

24. ad opidum ducit. C.

26. angustissimisq. itineribus. C.

Drape-

pag.259.8. Drapetem esse in castris, a millibus non longe amplius XII. C. F. P.

24. de impi oniso deuolasse. C.

29. confestim cohortes undique. C. F.

pag.260.6. opidanos circuire. C.

14. consolatione facta, sanat. C. F.

20. Gutriatum. C. Gutruatum. F.

23. in castra producitur. C.

24. contra naturam suam, concursu maximo militum. C. F. G. P.

pa.261.22. prohibebat Infimis enim sic radicibus &c. C. In Infimis enim sic radicibus montis &c. F. P. G.

pag.262.2. quorum omnis postea multitudo aquatorum. C. quorum omnis postea multitudo aquatum unum in locum ueniebat. F. *

7. Caesar unus uideret, sine magno periculo &c. punctis subiectis, tria postrema uerba in Carrar. codice leguntur. quae Parif plane sustulit. Ita enim habet: Cum optarent reliqui, Caesar unus uideret; e regione &c. Ceteri, ita ea uerba agnoscunt, ut negationem addant, Non sine magno periculo, hoc est, prohiberi posse. *

15. Eodem tempore cuniculos tectos ad uincas agunt, & ad caput fontis (quod genus operis sine ullo periculo, sine suspicione hostium, facere licebat) exstruitur agger, in altitudinem pedum LX. C. Melior lectio, & clarior. Dictum enim est paullo superius, uineas actas aduersus montem, & structos aggeres, tum mox haud milites deterritos uineas proferre, &c. Florét. cuniculo tectos ad aggeres, & uineas agũt ad caput fontis. *

pag.263.1. flamma exstitit. C.

16. essent ignari, suspensi reuocant. F. essent suspensi, reuocant &c. C.

pag.264.2. plures consilia inissent. exemplo &c. C. F. &

si me

si me non fugit, usum Liuium verbo Rebel-
lare, & Rebellione Caesarem, ut tamē assen-
tiar facile Carrariensi, non solum eius vetu-
stas facit, sed locutionis uis. non enim ma-
gis apertae defectioni, quam occultis Gallo-
rum consiliis, erat obuiam eundum. *

6. siue indignitate, & dolore uinculorum. C.

21. qui & uirtutem, & generis nobilitatem, sum-
mam habebat. C. F.

27. esse, in Aquitaniam, quam numquam &c. C.

pag. 165.3. obsidesq. dederunt. C.

8. duas legiones in Aeduos misit. C. F.

12. Lemonicū fines. c. F. Ita & superius, Lemonē.

17. praemia attribuisset. C.

18. quali quisque fuisset animo in totius Galliae
defectione. c. F.

22. Nemetocernae. G. P. c.

27. quam supra demonstraui. c.

pa. 266.18. paterentur impunita. c. F.

19. omnes equites. c.

23. magnis uiribus femur transiicit medium Vo-
luseni. c. F.

29. euitauit, sic proelio secundo grauiter ab eo
uulneratus praefectus, ut uitae periculum.
&c. F. P. G.

pag. 267 4. ibi futurum, vbi scripserit. c.

7. cuius postulationem. c.

27. nulla onera iniungendo. F.

pag. 268.9. Caesaris decedentis conuellere. c. F. G. P.

19. Caesaris spoliarent. c. G. P. F.

29. excogitari poterat. C.

pag. 269.2. laetitia praecipi posset. C. P. G.

6. Nemetocernam. C. F. G. P.

pag. 270.2. quod ne fieret, consules, amiciq. Pompeii,
suaserunt. C. Ita omnino legendum uide-
tur. Neque uero, etiam si imperandi ius con
sules habuissent: eadem erat potestas futura
eorum, qui Pompeii caussae fauerent. *

se

22. se spoliari. G. P. Quae duo uerba in codice Carr. non habentur. Ita enim legitur, Cum, de uoluntate aduersorum, nemini dubium esset. Quae elegantior lectio (mea sententia) est. Cum enim constaret, quae aduersariorum uolũtas esset, iã & illud cuiuis erat exploratum, eos id unũ uelle, ut Caesar II. legionibus, p caussam Parthici belli spoliaret.

pag. 271. 2. uirtus, si Aedui, quorum auctoritates &c. C.

IN. C. IVLII. CAESARIS
LIB. I. DE. BELLO. CIV.

pa. 272. 25. Pompeiusq. aberat. Ita hunc locum ex ingenio P. Victorius emendauit (cum antea excusi, & scripti omnes, Aderat, aeque haberent) Var. lectionum libro 3. cap I.

29. ante de ea re ad senatum referri. P. G. de rep. C.

pag. 273. 18. paucis uero rebus mutatis. C.

18. Intercedit tum M. Antonius. C.

29. arcessuntur. C.

pa. 275. 15. quique cons. C. quique consules. F. Videtur ab imperito uerbum Cons. pro, Consules esse acceptum, cum quidem consulares significaret. *

17. detrimenti capiat. Lex tamen perscribitur ad IIX. idus &c.

24. lenissimis postulatis.

pag. 276. 3. aut sequantur. De reliquis rebus. C.

5. in Mauritaniam mittitur. Pecunia uti ex aerario Pompeio detur, referunt: etiam de rege Iuba. C. F.

10. S. C. perscribitur. C.

13. Philippus, & Cotta priuato consilio. C. F.

pag. 277. 6. bona etiam, quae ante habuerit, censet recte P. Victorius legendum, Variar. lect. lib. x. c. XXIV.

c.XXIV. Lisea, Dona, perperam, tum excusi, cum scripti habebant Pompeium qui amissam. G. P. F. *

14. exempla expiata; Saturnini, atque Gracchorum, casus docet. C. si uerbum Docet ad Caesarem referas, perbelle constare etiam ita sententia uideatur. *

15. nil factum, nil cogitatum quidem. C.

22. conclamant legionis tertiae decimae, quiq. aderant milites. C. *

pag. 278. 9. nocere speret. C.

22. Si semper primam fuisse dignitatem, uitaq. potiorem; doluisse se, quod pro beneficio ab inimicis contumelia extorqueretur. C. facile posse lectionem hanc defendi, docent, quae continuo sequuntur.

pag. 279. 6. ipsi exercitus dimittant. C. F. scilicet Pompeius, & Caesar.

pa. 280. 13. municipii uoluntate. C. F.

14. ex urbe reducit. C. F.

pag. 281. 2. cogunt: commisso proelio. C. F.

15. aduentare, adesse eius equites falso. C.

30. Auximo Caesar progressus. Maximo Caesar progressu, Pet. Victorius legendum putat, secutus fidem uetustissimorum exēplarium; idq. ratione etiã conatur probare. Var. lect. lib. 4. c. 15. Verum, ut facile patiar eruditissimi hominis iudicium cuiuis probari, ita nõ uideo, quid habeat uulgata lectio, quare corrupta debeat uideri. Nam, vbi legas Auximo mo Caesar progessus, optime uerba cohaere recongruereq. cum superioribus, uidẽtur. *

pa. 282. 14. Iubilium Rufum F. ita semper is habet Iubilium, non Vibullium.

20. fugientem Vallum Hirrum. C.

27. & finitimis regionibus P. G.

pag. 283. 4. millibus passuum circiter iii. C.

8. castra ponit. C.

sed a

24. sed a Q. Lutatio senatore. C. a. Q. Lucretio. F. aut adiecta littera R, Lucretio. aut, T dempta, Luceio, legendum. Ita, paullo post: Lucetius, & Actius.

27. legion s v c I. cohortibus. v.

pag. 284. 8. frumentum comparare. C.

22. consilium fugae capere instituit. C.

26. conciliandi caussa. C.

pag. 285 6 prima uesperi. C. prima uespera. P. quae est castigatior lectio.

pag. 286 9. atque omnem munitionem compleant. F.

29. consulatus erat subleuatus. C.

pa 287. 14. Spinther, Rufus. F.

24. Aurum, quod adduxerat Domitius. C. quod aduexerat Domitius. F. Sestertiũ sexagies, quod aduexerat Domitius, atq. in pub. &c. G. P.

17. reprehensus ex itinere. G.

pa. 288 20. ad eum mittit, cum mandatis. C.

22. interesse reip. communis salutis caussa, secum Pomp. C.

27. ueteranis I I I. atque reliquis. C. ueteranis I I I. reliquis, quas &c. F.

pa. 289. 12. moles, atque aggerem. C.

pa. 290. 27. Durrachio remissae. C. Vbicumque Dyrrhachii mẽtio fit, Durrhachium habet Carrar. non male id quidem, Latini sermonis prisco more Y in V uocalem conuertendi.

pa. 291. I. parare instituit. C.

20. uulgo ex tectis ignibus significabant. C. F.

pag. 292. 6 temporisq. longitudinem timebat. C.

9. Reliquebatur ergo, ut &c. C.

11. sed id per anni tempus, longum &c. C.

22. Curionem propraet. Rom. G. P. praetorẽ.

27. simul ut ad se Valer. c. forte, Simulatq.

30. consentire intelligebat c. F.

pag. 293 I. nouas a ciuitatibus in Scilia exigebat. c.

9. qui omnibus rebus imparatissimis. c.

13. ex prouincia profugit. C.
pag. 294.4. latum ab tribunis plebis. C.
4. Catonem uero, acerrime pugnantem, & priſtina conſuetudine, dicendi mora diem extrahentem. C.
8. cur ferri paſſus eſſet? G. P. cur fieri. C. F. *
9. populi beneficiis. C.
22. illi ſe oneri non defuturum. C. Quae mihi ualde lectio probatur. Illi ſe honori non defuturum, habet. Gr. P. Illis ſe oneri non futurum. F. Fecit vocis affinitas, ut, Oneri, facile in ſimilem uocem honori laberetur. *
pa. 295.15. miſſum a Pompeio Iubilium Rufum. C. F.
19. quas Sicilia & in Coſano. Ita emendauit P. Victorius, Var. lec. 12. Sicilia, & Sardinia, al.
20. a priuatis coactas, ſeruis, liberis, colonis ſuis &c. C.
pag. 296.1. portasque & claſſem refecerant.
15. agros Volcarum, Arecomicorum, & Iluorum. G. P. F.
26. parum clauis, aut materia, aut &c. C. F. *
29. reliquas merces, commeatus, quae ad obſidionem urbis accidunt, reſeruant. C.
pa. 297.18. aduentu L. Iubilii Ruſi. F.
pag. 298.3. conſtituuntq. communi conſilio. C.
13. numerum, quem ipſe parauerat. F. G. P. numerum, quam ipſe pacauerat. C.
15. & fortiſſimo quoque euocato ad ſe. Hinc. C.
17. attingunt. Poſtquam audierat. C. F.
pag. 299.5. ſubito iumentorum, & aquae magnitudine. C. G. F. P.
9. quae a flumine. C. F.
17. legionum, equitatumq. ſuſtinet. C.
pag. 300.3. Afranii conſiſtit. F.
13. ſed a fronte caſtra contra hoſtem, pedum xv. foſſam fieri inſtituit. C. ſed a fronte caſtrorum contra hoſtem, pedum xv. foſſam fieri iuſſit. F. P. G.

poſt

16. post hoc, opus in occulto a III. acie fiebat. C. forte, Post hos, ut habent ceteri, rectius.
25. fossamq. ad eandem magnitud. C.
pag. 301.7. Erat inter opidum Ilerdam, & proximum collem. G. P. *
23. legionum regressi recipere. C.
pag. 302.1. uti militum earum regionum. &c. C.
3. Haec tum ratio. C.
19. insecuti legiones fugientes in locum C. temere insequuntur fugientes, & in locum ini quum. F. temere insecuti longius fugientes. G. & P. *
27. Ab opido autem editus locus tenui fastigio uergebat. C. F.
pag. 303.9. Hoc loco cum esset pugnatũ modo &c. C.F.
22. Nostri, primo congressu. C.
27. interficitur T. Caecilius. C.
pag. 304.7. impari congressi numero, quod quinqne &c.
11. Qui eũ tumulum, pro quo pugnatum est. C.
15. tanta enim tempestas exoritur. C.
17. nix proluit. G.
27. progressi essent. C.
pag. 306.8. usu superiorum temporum, atque itinerum licẽtia.c. usu superiore temporũ, atq. &c. F.
16. celeriter sese tum Galli. C.
18. numerum pauci sustinuere. C. F. G.
26. haec tamen omnia incommoda annona creauit. C. his tamen omnibus incommodis annona creuit. G. P. *
pa. 307.21. ab Afranii militibus. C.
25. Carinae primũ stramine, & leui materia. C. F
pag. 308.2. huc legioné postea transiicit. G. transiecit. C.
10. cohortibus centuriatis. C. F. G.
26. Colonis pastoribus, quos &c. C.
pag. 309.8. suas naues ex portu deducunt. C.
11. & montani, & exercitati in armis. C.
18. &, quo ad licebat, latiore spatio. C. F. *

celeritatis

30. celeritatis habuerunt. G.
pag.310.5. & magno numero Albic orum interfecto. G.
18. postremo & plures. c.
22. sese imperata facturos. c.
pa.311.11. quibus parte aliqua Sicorim auerteret. F quibus partem aliquam Sicoris auerteret. His paene &c. C. *
14. ne omni frumento, pabuloque &c.
25. & suis in locis. c.
28. id erat opidum positum ad Iberum millia quinq. passuũ; a castris aberat. xx. c. F. *
pag.312.5. huc iam reduxerat rem. P. F. G. c.
8. tantũ humeris, & summo pectore, exstarẽt c.
pag.313.2. ac nõnumquam sustinere extremum agmen, atque interrumpi alas, inferri signa, &c. *
4. totis uero castris milites conturbari, dolere, c. P. Victorius, Circulari, legendum putat, Var. lect. lib 8 c. 13. *
pa.314.15. Fit certior caesar, duces. c.
22. copiasque in castris retinent. c.
25. L. Decidius Saxa. c.
pag.315.3. quam sentiretur. c.
5. argumenta sumebant, loco non posse exiri. c. argumentum su mebant. F. *
10. ad lucem multum &c. c.
17. Haec euicit in consilio sententia. c. uincit. F. uicit. G.
25. perrupta, arma necessario per manus transdebantur. c.
27. partem itineris faciebant. c.
pag.316.1. uisendi caussa loci ex castris. c. F.
3. prosequebantur nos, necessarii uictus inopia, &c. G. prosequebantur. Nos, necessarii uictus inopia. F. *
18. omne propositum certamen. c.
25. uitarent, cum impedimenta &c.
pag.317 4. omnium altissimis. c. omnium excelsissimũ, mittit.

Hunc

5. Hunc magno curſu incitatos. C.
pag. 318 5. cur denique fortuna periclitaretur? F.
14 paullulum ex eo loco. C.
20. quod omni rei frumentariae. Omnino, legendum puto. nam, pleriſque in lôcis, ubi habent Omnino excuſi, in noſtro legitur Omni, quod eſt librarii imperiti erratum. Vulgatam lect. tamen non reiicio.
27 legionariasq. intermittunt cohortes. C. F.
pa. 319 13. nam ſe ſcelus concepiſſe, ne ſuos. C. *
pag 320 7. caſus, quieto, & aequo animo. C.
12. ad uallum euolat. c.
22. aduerſario ad ſuppl. C.
29 centuriati producti mil. C.
pa. 321. 12. poſtea in honore. C.
16. nonnullam habebant. G. Ita legi oportere, illa mox oſtendunt, Cetrati, auxiliaresque, nullam. *
22. ſed propoſitis conſiliis duobus. F.
23. uidebatur, Ilerdam reuerti. F.
25. explicaturos confidebant. G. *
pag. 322 6. repellebant. F *
10. aduerſos. G *
11. in periculo res, tamen. C.
pag. 323 4. relictis legionibus. G. F. P.
11. interficiantur. C. *
17. proelio amplius non laceſſit. F. G. P.
pag. 324. 2. circummunire. G. F. P. Ita paullo infra, Circummunitos. *
21. hinc duas acies partes occupabant duae: tertia uagabatur ad incurſum &c. C. F. *
pa. 325. 21. non eſſe aut ipſi G. P. Si legas, Ipſis, durius quidem ad duces referas. Delectus autem erat Afranius, qui cum Caeſare colloqueretur, & de compoſitione ageret; quod minus aptus Petreius, ob ingenii ſaeuitiam, atque iracundiam, haberetur. *
26. circumuentos. F. Sed Circummunitos legendum.

d dum.

dum. Ita etiam paullo superius, Vallo, fossaque circummunire. *

pag. 326 2. demissiissime, atq. abiectissime, exponit. C. *

10. habuerat. F. C forte, Habuerit, facili lapsu ab una in alteram uocalem. *

pa. 327. 25. ultro praemium missionis ferrent. F.

29. neque enim interposita fide. C.

pag. 328. 4. ne cui de his noceatur. C. F

5. sacramento dicere cogatur. C. F. sacramentum. P. Quae lectio optima est. *

8. ut, si quid quisque. G.

10. iis, qui amiserint, restituat. C. F.

IN. C. IVLII. CAESARIS

LIB. II. DE. BELLO. CIV.

pa. 329. 12. aditus ad Galliam, atque Hispaniam. C.

13. quod agit ad ostium. C. quod attingit. P.

14. Massilia fere tribus ex partibus. C.

15. quae aditum habet ad terram. F.

22. quibus compottatis rebus. C.

30. pedalib⁹ in lignis coniūctis inter se port⁹ iūgebant: hac &c. Erat ī litura, Inter se portis. C.

pag. 330. 2. atque agger. C.

20. ex nauibus eorum unam deducit. Hac iuncta ad reliquas. C.

pag. 331. 3. instructa classe omnium matrum familiae virginumque. C.

8. ut immissis, latitātibus, atque incogn. C. quae mihi lectio magis probatur, quā uulgata. est enim Immittere, inuito, & nolenti ultro offerre, atq. obtrudere. Ita apud Ciceronem: Immissus ī remp. Catilina, Immissi serui ad spoliandum fanum, Immissi in forum sicarii, Immissi in bona, & multa p̄terea eiusmodi. *

18. aucto nauium numero ad eas, quae. C.

29. uxoribus ex publicis custodiis. C. F. P. *

pa. 332. 15. uidentur, ut, quibus in pugnando uitae periculum

culum accederet, non ita multo sed reliquorum. Sed abiecta, d, legendum & quibus in pugnando. F.

19. deductisq. nostris &c. F. diductis, ut habent excusi omnes.

26. magna eminus missa multitudo telorum. C.

30. cognosci poterat. C.

pag. 333. 1. sed, tanta re prouisa. C. *

6. tota labefieret. C.

7. ex Bruti classe erant. C.

11. non enim aut respectus patriae. C.

13. itaque ex suo numero nauium. C.

20. effudit, at re cognita. C.

22. nihilo secius. F.

26. sibi esse praesidio, si &c. C.

pag. 334. 2. patebat haec quaquauersus. C.

7. ubi turris altitudo perducta est. id contabulationis caussa, in parietes exstruxerunt. F C.

13. supra eum, loco, duo tigna transuersa iniecerunt, ut non longe. C. F.

18. eaque asseribus religauerunt. C.

22. cum intra eam contignationem. C.

pa. 335. 12. rursusque aliam prehensionem. C.

23. quem ipsi a Turri latericia. C.

24. murumque producerent. C.

pag. 336 2. ad extremumque musculi tectum. C.

3. tegulas quattuor. c. regulas. Ita legi oportere, nó solum uetustissimum exemplar, sed ratio docet. Est aũt Regula baculus, quo aliquid innixum, & reuinctum, rectum continetur. Colum. VI. Vt, inserto capite, descẽdentibus per foramina regulis, ceruix teneatur.

5. super musculum. G. F.

6. Ita fastigiato, atque ordinatim structo, trabes, quae erant in capreolis collocatae, lateribus, & luto, musculus, ut ab igne, qui ex muro, iaceretur, tutus esset, conteguntur. F. *

pag. 338. 5. grauiterque eam rem tulerunt. C.

12. reposita, contemptaque essent. C.
13. portis foras erumpunt. C.
16. flammam acciperent. C.
pa. 339.11. aggeris nouum genus. C.
22. aduersus plutei obiecto operi. F. *
pag. 340.7. ac telum manu coniiceretur, suorumque tormentorum usus, quibus ipsi magna uis superauissent, spatio propinquitatis interiore. C. ac tela manu coniicerentur, suorumque tormentorum usum, quibus ipsi magna ui superauissent, spatio propinquitatis interiore. F. quam qnidem puto germanam lectionem esse, quidquid secus excusi habeant. *
23. distineri cognouit. *
27. acciderunt. denique angustias ad Ilerdam &c. C.
pag. 341.4. item Afranio, Petreioque mitteret. C. F.
6. in Hispali faciendas. C. F. P.
15. item habuit graues in Caes. C.
19. Quibus rebus perterritos ciues Romanos. C. G. F. P. quibus rebus perterritos ciues Romanos eius prouinciae, sibi ad rempub. administrandam cohortes. CLXXXX. & argenti pondo. &c. *
24. onera iniungebat: Qui vero verba, atque orationem aduersus remp. habuissent, eorum bona in publicum addicebat, praesidiaque eo deducebat, & iudicia in priuatos reddebat, prouinciam oēm &c. C. F. iniungebat, praesidiaque eo deducebat, & iudicia in priuatos reddebat. Qui uero uerba &c. *
pag. 342.1. ut se cum II. Legionibus Gades conferret, G F.
17. tota prouincia promulgato. F. G.
19. quin ad statutum diem conueniret. G. C. F. P.
20. Simul ipse conuentus per se. C.
pag. 343.1. tanta, ac tam secunda, in Caesarem uoluntate prouinciae reperiebantur. G.

sese

20. ſeſe in Italiam venturum promiſiſſet. F. P. G.
28. quid ubique habeat frumenti &c. G. F.
pag. 344. 7. quae erant in publicum a ciuibus Rom. polli citae. F. *
30. & munitione victus. C. Quid ſi, Minutione uictus? qua uoce uſus eſt Quinctilianus, & Gellius, non optimi illi quidem Latinae linguae auctores, ſed huius uocis non mali. *
pa. 345. 11. naues, quae iuſſu Bruti C. F.
16. duo praeterea concurſu noſtrarum nauiũ. C.
22. eos pro nomine uetuſtatis. C.
pag. 346 2. paſſuum XII. millibus. C.
3. duobus praeeminentibus promont. C.
8 ueritus nauium mult. C.
14. Hunc conſecutus. M. Rufus. C.
21. Bagradã ꝑuenit. Ibi C. Caniniũ Rebilũ. G. F.
23. cum equitatu praecedit ad caſt. F.
pa. 347. 27. uela direxiſſet. G. P. *
pa. 348 22. quam habuerint opinionem. G.
pag. 349. 6. legionesque eas tranſduxerat, quas ſuperioribus. C. F G. *
21. atque in caſtris. C. G. F. P. Atqui puto emendandum, ut non ſemel in ſuperioribus admonuimus. *
24. unuſquiſq. enim opinones fingebat. G. P. *
27. atque illi aliis ediderant, plures &c. C. *
pag. 350. 2. qua efferrent municipia aduerſis partibus coniuncta. Namque enim ex Marſis, Pelignisq. ueniebant, ut, qui ſuperiore nocte in contuberniis, cum milites nonnulli grauiores ſermones militum uulgo durius accipiebant, nonnulla etiam ab his, qui diligentiores uideri uolebant, fingebantur. C. Forte, Qua efferrentur municipia, legendum eſt, ubi autem legitur, Vt qui ſuperiore nocte in contuberniis cum milites, ſi ita legas, Atque ſuperiore nocte commilites nonnulli, grauiores ſermones militum accipiebant, nonnul-

la etiam ab his &c. aliquis sensus elici possi Commilitesq. uero habent fere impressi omnes, qua uoce usus est Plin Ita si demas Que copulam, quã non habet Carrariensis, aliqd lucis illustrando loco attulisse uideare. *

12. quod ii militum consiliis otium &c. C.

14 dicebant, uirtutem, belli fortuna experiri. C. Ita & paullo infra: Neu dubitet proelium committere & suam fidem, uirtutemque, expediri & iii. de B. Ciu. Fortunam periclitati, pag. 369 15. *

18. ut timore spatio temporis interiecto. C. *

28. castra expugnari confidimus? C. F.

28. aut etiam quid proficimus, si. C.

30. quasi non felicitas. C.

pa. 351. 12. dissimulari, & occultari. C. F.

pa. 352. 18. resistent? C.

18. Vos autem certa uictoria. C. F.

20. sequimini? F. sequemini? P.

25. paratos proiecit? ille sibi clam uobis, non fuga, salutem petiuit? F.

26. non ne proditi. F.

pag. 353. 2. quo tenemini, respiciatis ad illud &c. si Caesarem probabitis, iam me offenditis. F. In me, legendum admonuit Aldus Manutius.

21. in Italiae fuga, an Hispaniarum deditionem in Africi belli praeiudicio sequimini? G. Corfiniensem ignominiam in Italiae fuga, an in Hispaniarum deditione, an in Africi belli praeiudicio sequimini. F.

26. remitto inde meum.

28. Qua oratione moti milites, crebro etiam dicentem interpellabant: magno cũ dolore, ne infidelitatis nomẽ sustinere uiderentur. C. *

pag. 354. 4. omnium & uoluntate, & opinione. G.

5. cum primum sit potestas. C.

16. & una leuis armatura, & interiecti complures. F.

telum

pag. 355 8. telum adiici posset. G. P.
14. uti unus esset ex. F.
21. a fugientium turba. G. P.
22. occupantur, atque impediuntur. G.
27. Sed tamen loci natura, tum munitio castro rum aditum prohibebant, quod. C.
pa. 356.12. diuturnitate otii: & Vticenses, pro quibusdam Caesaris in se beneficiis, illi amicissimi erāt, cum etiam ex uariis generibus constaret. C.
27. uisurum existimabat. G. F.
pa. 358.20. insolenter quidem, sed libenter, praedicant.
30. Curionem ab spe morabatur. C.
pag 359.3. quotquot suae custodiae caussa. F.
pa. 361.30. noctu Legatis cum centurionibus. F. G. *

IN. C. IVLII. CAESARIS
LIB. III. DE. BEL LO. CIV.

pag. 364.2. in praecipiendo. F. *
23. exaedificandam curauerat. C. F.
24. regibusque omnibus, & dynastis. F. G. P.
pag. 365.4. conscribendas curau. G. F. P.
12. cohortes sex, delectorū equitū VII. milia. F.
25. ducentos Comagenus Antiochus, cui magna praemia Pompeius tribuit, miserat. C.
pa. 366 17. aequo ut animo mancipia. C.
25. terram attigit Caerauniorum. V. P. Victor. Var. lect. l. 12 c. 1.
pag. 367.3. sed nequaquam ii. F.
5. omnino XV. F.
6. erat etiam ipse. F. G.
13. huic negotio. F.
29. si in Caesaris complexum ueniret. G. F.
pa. 368.17. maxime a re frumentaria. C.
18. Qui, remissis ad Caesarem nunciis. C. Forte, Quare, missis ad Caesatem nunciis.
pag 369 5. Demonstrauimus, L. Iubilium. F.
15. neque amplius fortuna periclitari (Qua di-

cendi ratione semel etiam superius est usus.) *

pa. 370.10. his expositis Corcyrae. G. F. P.

pa. 371.10. contra id, quod. F. G. P.

12. clam profugit ab Apollonia Straberius. Illi ad Caesarem legatos mittunt. G. C. P. F.

pag. 372.3. perfecto occupato itinere. G. P. *

6. ut uigiliis, castellisque benemeritae ciuitates tutae essent praesidio. F. G. P.

13. in naues impositis. G. F. P.

22. delata Oricum a Bibulo. F. G.

25. magnoque casu. C.

pag. 373. excipere rorem cogerentur inuiti. quas tamen. C. F.

23. & profectum aliquid Bibuli mandatis existimabatur. C. P. & profecturum aliquid de Bibuli mand. F. *

25. profectus, ad recipiendas vlteriores ciuitates, & rem frumentariam exprimendam, qua anguste. &c.

27. erat ad Buthrotum opidum Corcyrae. G. F. P.

pag 374.2. excusabat Bibulum. G F.

5. ob eam caussam colloq. F P.

14. reliqua per se acturum. C. *

18. neque tamen respond. C.

pag. 375.4. quem ubi Caesar intellexit. G. F. P.

12. cũ uim morbi. C. F. Forte, Eius uim morbi. *

15. Iubilius, sedato tumultu. F.

pag. 376.7. de pace duos legatos. C. F. Quid si, Suos?

12. silentioque ab utrisque militibus facto, auditum responsum est. G. F.

21. summa oratione al.

29. pax esse non potest. C. F.

pag. 377.3. & si quis prouocasset. F.

9. initium prouocandi. F.

20. sexies sine usuris. F.

pag. 378.6. At eo in Italiam. F.

7. reliquias, quas habebat. F.

essent

11. essent cōpressa, & familia Neapoli uisa. F. *
23. Is cum a Q. Pedio. F. ubi cum a Q. Pedio. G. P.
26. ubi cum quosq. F. *
28. ab eo. praedandi caussa. F G. qui eo, praedandi caussa, missi erant. P. Praesidii uidetur legendum: ut putat Paulus Manutius: aut ab eo, praedandi caussa; quod tamen durius est. Erant enim equites eo missi a Caesare praesidii caussa, Italia deuicta. Quid autem attinebat, eos, qui praedatum eo missi essent, largitionibus tentare? neque magis uerisimile est, a cupidis praedae hominibus pollicentem pecuniam interfici. *
pag. 379.4. Insulam, quae contra. C.
6. arbitrabatur, a quo. C. F,
19. eisq. milites delectos. F.
pag. 380.2. turpiter refugere. F. P.
4. aquari prohiberentur. C. *
6. obsidionemq. F. G. P.
23. dimitterent, si uel ad litora Appolloniatium. G. dimitterent, siue ad litora. F.
24. atq. eo. F. G
26. quod se longis portibus. G. F. P.
pag. 381.2. peruehuntur. F. forte, Prouehuntur.
4. qui Durrhachii, & hoc die praeerat. C.
5. &, cum iam nostri, remissiore uento, appropinquassent. F.
11. nihilo segnius sequebatur. G. F. P.
12. tantum impetum classis. C.
26. rostratae omnes. G.
28. elisa. F.
pa. 382.10. ducentis. His cognosci. F.
19. uitiis, neq. ex pristina. F.
26. obseruabant. F.
pa. 383.27. Sed Caesar, circuitu maiore (iter quippe erat aduerso flumine) ut &c. F.
pa. 384 17. pecuniam acceperat. F.

uoces

25. uoces tum audirentur. F.

pa. 385.15. etiam priuato compendio. G.

pag. 386.5. omnibusque, quae haberet. C.

19. maximeque eo quod &c. F.

pa. 387.19. legionis reliquit. G. F.

27. secutae sunt a M Fauonio. P.

pa. 388 25. se continere. F. P.

pag. 389 9. coniectis, nostri, II. amissis. F.

23. cognitis hostium insidiis. F.

pag. 390.1. opidoque Caninius Legatus. G. F.

9. Cn. Pompeius filius. G. *

11. multisque colligans funibus. C.

20. scaphis excepti, refug. G. F.

22. paeninsulam. G.

25. ita, ut ex utraque parte naues longas aggrederentur, quae erant &c. C. F.

26. atque naues IV. G. F.

28. classe deductum. F.

29. Biblide, & Mātinea. F Bullide, atq. Amātia. G

pag. 391.9. profectus, expugnato. F.

pa. 392.14. Quinctilium, & L. Canuleium, legatū, misit.

19. cum ipsorum agrorum natura, quod sunt asperi, & montuosi. C. F.

pa. 393.17. relinquebatur ergo, ut. F.

22. circuitu complexus. F.

28. illi, in minore spatio, C.

pag. 394 3. quae tum erant loca. F.

12. magna ui uterque utebatur. Ita in omnibus excusis, & scriptis, legitur. Sed mihi uerisimile fit, turpe librarii erratū temere loco haesisse; qui pro Nitebatur, Vtebatur perperam descriptum reliquerit. *

27. recipere se statuit. F. *

pa. 395.21. conspicati pila iniec. C. F. P. suspicati G.

22 aduersus pilum. C. F G.

23. praecipites pompeianos egerunt, & terga uertere, coegerunt: quibus &c.

pag. 396 2. tanto obsidionis genere. G. F.

9. ut frumento hostes prohiberent. F.

quotidie

12. quotidie magnus undique. F.
25. cuius summa erat. F.
29. inopiam leuabat. G.
pag. 397.6. crebraeque uoces. G. P.
8. dimissuros. libenter etiam. G. P.
9. equos eorum tolerari, reliqua uero. G. F.
12. odore taetro, ex multitudine cadauerũ. G. P. *
16. Caesar ante auerterat. C.
19. in terram demissis. F. G.
20. ita illi necessario. F.
21. ac palustria, aut puteos. F.
27. praeter frumenti. F.
pag. 398.4. uniuersas intra multitudinem.
7. facerent. Interim. F. P.
25. magna res ad receptum. G. P. F. C.
pag. 398 1. rem duxerant. C. F. *
12. munitiones nostras aggressi. C.
17. numerum. C. G. P.
18. euocatos, & manipulares, centurionesque complures. F. G.
23. quattuorque ex una legione. F.
30. donatum, millibus cc. aeris. F.
pag. 400.4. cohortemque postea duplici stipendio, frumento, ueste, diariis, militaribus donis amplissime donauit. Locum, imperitia librariorum foede deprauatum. P. Victorius restituit, magna ingenii, atque industriae laude, Var. Lect. lib. 1. cap. 23. *
28. omnibus copiis deinceps Caesar. F. *
pag. 401.7. telis ex uallo iniectis. G. P. abiectis. F. Quid, si legas, Obiectis? *
18. perferre opportuno G P. C. nõ opportuno. F.
pag. 402 6. nihil profici equitatu. F. *
17. sed non modo hordeum. F.
pag. 403 15. & praeteritis suis offic. F.
17. offensionem, contemptionem ad omnes. F.
18. ex aliorum obiectionibus. C.
pag 404 3. uellent, coemptis equis. C.
10. acciderat, omnia sua praesidia. F.

uulgo

14. uulgo uero in Epiro. F.
20. uaria diligentia. G.
pag. 405.6. praecipit. G.
10. summiserat. Eo loco. F.
pag. 406.3. tormentis cuiusq. F.
7. uimineo tegumento galeis imposito. F.
11. quo perfectum opus non erat. F.
13. utraq. parte munitione. F.
21. horum enim multitudine. F. *
pa. 407.12. eo deuenit. F.
15. haberet. G. P. C.
18. quia facta munitione. C.
pa. 408.11. hoc quidem. F.
26. Erat obiectus portis Eritius. V. Petrum Victorium, Var. Lect. lib. XXIV. cap. I. Vbi, quid sit Eritius, Sallustii, & Varronis, auctoritate ostendere conatur.
pag. 409.9. munitionem enim, quam. F. G. C.
pag. 410.7. receptu consulebant. G.
11. eundem cursu confugerent. C. *
19. angustiis portis, atq iis a Caesaris militibus.
27. Duobus his unius diei proeliis Caesaris desiderati sunt milites DCCCCLX, & noti equites Romani CCCC, & Tuticanus Gallus senatoris filius, & a Placentia, C. & a Puteolis C, & a Capua X sacrati uiri, & X tribuni militum, & centuriones XXXII, sed horum pars magna in fossis &c. C. G. P. F. *
pag. 411.9. laureae praetulit. F. G.
23. caussam fuisse cogitab. F. G.
24. non haec addebant.
28. recordabãtur, quã paruulae saepe caussae. *
pag. 412.2. in exercitum. F.
20. qua felicitate. G. P. C.
24. exercitius potius, quam suae. C.
26. securum se ad dimic. G. locum se tantum. P. rectius.
30. interpolasset. F. interpellasset. G. interpellauis-

lauiſſet. P.

pag.413.2. quod eſſet factum. C.

13. nonnulli, ratione permoti. C.

21. ante iter factum. C.

22. His exploratis rebus. C.

pag. 414 9. proelio diſtinebat. Hinc. F. diſtinebat. Huic. P. *

23. eius milites. F.

30. quibus ad inſequendum. C.

pag. 415.1. fore praeuiderat. G. C.

28. diſtractum. F.

pag 416 2. Oricumq. oppugnaret. C.

6. & quid fieri. G. C. F. P.

19. ne occaſioni temporis deeſſet. G. C.

20. Apollonia a directo. F. G. C.

22. etiam ex improuiſo. G. C.

30. dimiſſis, quibus proelio. C.

pag.417.3. reddebant. G. C.

5. auertebant. G. C.

pag. 418.2. ſe non confidere munitionisbus opidi, ſi celeriter non ſuccurratur. F.

18. & diripiendum. C.

27. Metropolitarum. G. C.

30. quae non Caeſari. G. C.

pa. 419.24. in concilio. G. C.

12. iudicandum de iis. G. C.

pa. 420.13. ipſis non interfuiſſent. C. F.

15. intra praeſidia. G. C.

30. propius ſuis locis. C. F.

pa. 421.12. VII. millia. F.

19. Pompeius caſtris colle habitis ad. C.

21. uidebatur, exſpectans. F. G.

pag. 422.5. Caeſar ad ſuos. G. F. C.

8. ſi enim, ut ſemper depoſcimus, ſumus, G. C.

19. noſtris, id quod. F. C. G.

27. parati in proelium. F. *

pa. 423.14. ex colonis tranſpad. P. F.

pa. 424.20. quae ſumma erat hominum. F. G.

ex

26. ex III. acie. G. C. F.
pa. 425.21. simul respiciens ad Caesarem. C. F.
pag. 426.2. aciesque discinderetur, atque. C.
6. exinanirentur. F.
11. qui studio pugnae incenduntur. F.
13. ut signa undique concernerent. C. sed, Concinerent, rectius. Ita paullo infra, 436. Tantus exercitus clamor, & signorum sonus, exauditus est. *
18. non occurri a Pompeianis. C.
21. ut non consumptis uiribus. C.
29. cornu intenti, ut erat imper. F.
pag. 427.6. quam constituerat. F.
14. pugnantes etiam tum, ac resistentes in acie, Pompeianos. G. C.
27. ab iisdem nauibus acies Pompeiana. Corrupta lectio. forte, Nauiter. *
pag. 428.2. aliis quam maxime diffusis. C. diffisus. F. *
pag. 429.5. requirerent. F. *
12. equo concitato. F.
13. paucos suos ex fuga. F. G. C.
25. uniuersi simul Larissam uersus. Ex uetustissimo codice, Petrus Victorius, Vniuersi iuris eius Larissam uersus, legit, Iuris eius, loco, Iuris fortunae, aut condicionis, dictum putans. Var. Lect. l. IX. c. 24.
26. qua re animad. F. C. G.
pa. 430.12. atque ad terram arma proiicere. F.
16. militibusq. suis cõmẽdauit. c qd si, Mãdauit ?
pag. 431.3. Syllae dediderunt. F.
pag. 432.5. quae sunt aptae ad incendia. G. F.
7. ex quibus erant XX. rostratae. F. C.
9. opidum defenderent. F.
16. pari, ut antea. F.
pag. 433.1. fingi id a legatis.
7. & quantumcumque itineris. C.
pag. 434.5. naues soluerunt. F.
21. pro eius hospitio. F.
pag. 435.4. ne, sollicitato exercitu ei9, regionẽ Põpei9. C.
21. ut iis testibus ea summa. G.

quod

pa. 436 28. quod fasces ante se ferret. C.
pag. 437.5. confecerat. Ipsi uero necessario Ephesi tenebantur, quia nauigantibus Alexandriã sunt aduersissimi uenti. c. Etesiis, legend.
pa. 439 11. multi poena capitis. C.
19. stipendia augendi caussa. C.
23. inueterauerant. Hi omnes, compluribus Alexandriae bellis, Ptolemaeum &c. G. F. C.
pa. 440.28. in hac una sunt Insula. C.
29. & uici opidi magnitudine. C.
pag. 441.3. a quibus tenetur. C.
7. Pharum comprehendit. C. F.
16. nec tractu opidi. F. G. C.

IN. A. HIRTII

LIB. I. DE BELLO ALEX.

pag. 443.8. classem arcessit. F. G,
14. firmae essent, testud Carr.
pag. 444.4. quod utrumque palus. F. G.
20. opponi possent. G. F. *
25. Praeterea alias ambulatorias. F. G.
27. subiectisque eas totis. F. G.
28. directis pluteis. F. omnes, quos uiderim, codices, Plateis habent, praeter hunc unũ Florentiae excusum, qui Pluteis quae uera plane, ac germana, lectio est. non enim plateas dirigebant, neque per directas plateas, ambulatorias turres, in quamcumque erat uisum patrem, mouebant, (qui enim hoc fieri poterat?) sed per directos pluteos. Quorum qui formam nouerunt, atque usum, nihil habere dubitationis possunt, quin ita legendum arbitrentur. *
pa. 445.10. recepisse: Caesarem. G.
28. Nilum pertingentes. F.
30. subsidet. G. F.
pa. 445.29. Casum periculi omnes. G. P.

celari

pag. 447. 2. celari Alexandrinos. F. *
9. ut tum mihi defendendi. F.
11. multau. oratio. F
16. puteis fossis, aquam'. G. Ita paullo infra: Ad fodiendos puteos animum conferant. *
pag. 448. 4. locorum, & aedificiorum notitia. C.
6. percursuros. G.
30. atque omnem classem. G.
pag. 449 2. tum longius. F.
4. aquandi caussa, remiges in terrã exposuit. F.
6. nonnulli ex eo numero. G.
16. & quod post horam x. G. F.
20. quae neque. F. G. *
25. collata. F.
29. ne turpem. G.
pag. 450. 8. altera, alteraq. perturbata, deinde. F. G.
14. suis nauibus Alexandriam. G P.
17. classiariorum, & nauigiorum, se uictos. G.
19. ut ex aedificiis. F.
26. constituerunt. F.
pag. 451. 2. quotidiano usu. F. G.
4. domesticum usum. G.
7. Erant in omnibus. G. F.
20. apertas complures. F. *
28. magnitudinem, pleraeq. apertae.
pag. 452. 7. quae quamq. sequatur. F.
21. quod ii, qui transissent. G. eis, qui. F.
29. uideris, inquit, Caesar. F.
pag. 453. 2. potueris explicare. F.
4. Hostes (inquit) G.
13. nullaeq. remis. G. nullis remi. F. nullius remi. P.
19. aut in opere, aut in pugna. F.
24. nostris enim prorsus. P.
25. effugium dabatur ullum, omniaq.
pag. 454. 2. reliquis etiam esset cauendum. F.
13. neque flexi ad uirtutem, tanta multitudine, hostium uiri uirtutes nostrorũ possent adaequare.

quare. F. locum, foede inquinatum, non male restituisse uideare, si ita legas: Neque flecti ad uirtutem tanta multitudine hostium uires, uirtutem nostrorum posseat adaequare. Ita perficias, duarum litterarum commutatione, adiectione unius, ut aliquis sensus erui possit, qui nullus exstare antea uidebatur. *

15. Capiuntur hoc proelio x biremes. F.
25. munitionibus & opidum. & illam, & urbem.
29. alteramq. insulae. G. atque in alteram. F.
pag. 455. 2. qui primus. G F.
12. uenerunt hi pulsi. C.
16. potuerunt: quamuis esset dissimile aliorum, atq. Alexandriae genus aedificiorum. G. potuerunt. Erat non dissimile, atque Alexandriae, genus aedificiorum F. *
23. accidit. Nam, qui se. G.
pa. 456. 17. opere effecto, nulla omnino scapha egredi posset. F.
23. constiterunt. Pugnabatur a nostris ex ponte, ex mole, ab illis exq area. F. & G.
pag. 457 5. sineq. ratione G. sine ratione. F.
7. Alexandrini plures ex nauibus. G. F.
25. eleuati scutis F.
28. uersatus: postquam &c. G.
pa. 458. 17. fecerint, in operibus hostium expugnandis, in proeliisq quotidianis quādocumq. sors obtulerat, procurrentibus, & erumpentibus studiis militum. G. manca lectio.
pa. 459. 13. si quo facto. G. F.
26. at regis animus. G. F. P.
pag. 460. 9. delusa fuerit. F.
18. erat) commeatum. F. G.
24. Praeficit huic. G. praefecit. F.
pa. 461. 11. Sub id tempus. F.
16. accersendas magnas copias. G. cum magnis copiis. F.

e pacа-

pag. 462.2. pacarat. G.
10. a mari adiungitur. F.
24 interfecit. F.
pa. 463.13. planicie ex omnibus. G. F.
15. obiectum flumini. G. F.
29. certarent. G.
pag. 465.8. auersi ex flumine. G.
pag. 466.5. nauem, multitudine. G.
9. atque ea parte. F. G.
29. maiorique ex duabus. G. F.
pag. 467.4. confirmaretur regis imperium. G.
7. regnum, & imperium. F.
24. imperata se facere. G.
25. posse persoluere. G.
pag. 468.6. xxxvi. ipse secum. G.
23. statueret. G.
29. putaret. G.
30. audacius in Armenia. G. F.
pag. 469.9. pertingens in Armeniam. G.
pag. 470 5. obuersari. G.
8. administraret, Pharnaces. F.
20. ratione media. F. G.
pag. 473 4. dissensionibus confecta. F.
7. Nam & castella. F.
18 sociorum: & cum. G. F.
22. se reliquis ex fuga collectis. G. F.
pag. 474.4. quae saepe. F. G.
pag. 475.6. difficultatesque & hiemis. F.
9. ad Q. Calenum, uti sibi classem mitteret destinauit. F.
13. magnitudine satis iusta. F.
14. his adiunctis nauibus longis. G. Ita uidetur esse legendum.
17. legionariis. G. F.
26. nostrorum erat praesidium. F.
pa. 476.19. fortuitae dimicationi. F.
pa. 477.12. uelis uix profugit. G.
17. capit eo proelio. G.

Erat

22. Erat Maeum, nobilissimum, regionum earum, opidum. F.
25. dediderunt. comperit ipsum Octauium. F.
pag. 478. 3. Paleopharsali. G. F.
13. uel mutuis signis. G. F.
14. dissimulabant. G.
pa 479 18. nihilominus tamen oderant. G. F.
19. acceptum referebant. F.
21. erat interpolatum. F.
23. & ipso defectu, & sumptu. G.
pag 480. 1. insolenti uoluntate. F.
14. sestertia se daturum. C. F.
16. eoque ipso d ie, tempore promeridiano. F.
24. Munatius Flaccus. G. Minucius, Flaccus. F. Munacius Plancus, ut noster habet, legendum uidetur.
pa. 481. 15. enim aut in prouincia natus. F. G.
16. ut diuturnitate. G.
pa. 482 19. qui si maxime. F. G.
28. dubius animi. F.
pag. 483. 3. aequa autem ratione delectum habere instituit. quos ex omnibus &c. G. quem autem Romae delectum. F. Aut manca, aut deprauata lectio. Aeque autem Romanorum delectum instituit, quos ex omnibus &c. P. siue innixus ingenio, siue adiumento ueterum exemplarium, ita Parisienses emendarint. aut quisquis ab illis excusum librum edidit, huius loci restituti laus penes uidetur constitisse. *
18. cum ad oppidum Leptim. G.
25. Carbonam. G. F.
pa 484. 28. haberent, eiq. frequens regionum conuentus. G. F.
pag. 486. 3. cum Cassius conrra, pro castris suis, Aciem instruxisset, loco superiore, caussa &c. F.
pag. 487 9. emisit, quod sibi usui fore credebat, si &c.
pa. 488. 11. Et, cum non tantum indutias facerent, sed

 prope

prope iam constituta opera complanarent. G. non tantum induciis factis. F.

pa 489 26. existimabat F.

pa 490.11. finitimosq.omnes, qui. G.

pa.491. 21. affuisse. G.

26. excusationem imprudentiae. G.

pag 492 1. esset: tamen se concedere. G. F.

7. legionem autem eam, quam. F. unam, quam. G.

10. adduci iussit. F. *

pag. 493.6. qui fuissent in se officiosi. G. Quae germana lectio est.

19. remitteret. G.

pag. 494 5. positum ipsum F.

16. refectum operibus. G.

pa. 495.19. & eo loco militum cohortationem. Coartatione, omnino puto legendum. Quid enim Caesar cohortationem l'harnacis irrideret? quam neque consistente agmine procul exaudiret? cum quidem militi in praeruptam uallem descendendum, & subeundus, arduus collis esset. id quod fieri, sine tumultu, & clamore, nullo modo poterat. Ita autem legi debere, & antecedentia uerba, & subsequentia, ostendunt: sed nihil temere affirmo. *

29. in praeruptam descenderat uallem. G. F.

pag. 497.8. eoq subiti periculi. G.

IN. A. HIRTII.

LIB. DE BELLO. AFRIC.

pag. 500.3. quae abest a Lilybaeo. G. F.

28. confident. F.

pa. 501.16 captiuus cum peruenisset. G.

pa. 502.18. refugerentq. in opidum. G. F.

pag. 504.4. imperabat unicuique, praecipiebatq. G.

Caesar

pa 506 30. Caesar se moueret. G.
pag 507.2. decernendum uideret. G.
19 pilum cursu. G. P.
pa.508.18. porrigi alternis. G. P.
pag.509.1. occurrit hostes suis F. At hostes suis. G. P.
4. equitibus recipientes. F. G. P. *
11. desatigati. G F. P.
pa 511.16. legiones IIX, & equitum IV. millia esse nunciabantur. F. G. P.
23. ferrum plurimum. F.
24. importaticio. F.
pag 512.4. uacuatus. F.
6. in sua praesidia cōgesserat. P. in sua castra. F.
7. & eo parato. F.
8. alteras cohortes. G. P. F.
11. plaustris deligatos Hadrumetum. F. G. P.
25. priuatusq. adolescentulus. F.
pa.513.14. ab Vtica in Mauritaniam. F.
pa.515.13. sed legatum. F.
20. cum antea stare constituisset. F.
25. sine ulla mora, ac sine excusatione. *
28. penitusq. euerti. F.
pag 516 2. futurum: ipse in tanta. G. P.
pa.517.28. minutis proeliis. F. Ita infra, fol. 533. 19. ut sit, Minutis pro paruis, acceptum. Sic, Minutatim, pro paullatim, pa. 552.5. G. F.
pa.518.10. ad terram defixo F.
29. erant, praecipit F.
pa.519.19. ut sine defensoribus aditum aduersariis prohiberent. F.
pa 522.18. simulatq. G. P.
pag. 524 6. extra castra. F.
9. decliuitatem. G. P.
16. apud quos ultimum praesidium. F.
18 adscendit, in unumquemq. F.
23. commoratus Caesar, perspectaq. &c. P. G.
pag 525.5. passibus M D. P. G.
pa.526.20. conuulneratisq. F.

ita

da.529.15. ita perculsus. F.
pag. 530.2. nam uirgiliarum signo confecto.
20. contectis, protegebantur. P. G.
24. pertinentibus omnibus corruptis.
pa.531.11. magna suspensione. G. P. magis. F.
16. illatum Scipioni, additumq. animum. F. intellectum. G oportere. F. P. si legas Necesse, aliquid desit necesse est. Flor. tamen habet, Necesse. ut praeterea post montem, collesque subito se Caesari ostenderat, & equites in oculto collocauerat. C. F.
pag. 533.7. hoc hac ratione. F. P. G.
27. Caesariani, ui uniuersae. F.
pag.534 5. occiderunt. F.
pag.535.9. constituam. Quapropter, C. Auiene. P.G.
19. Tusci Saliene, T. Alliene. F.
29. singulos, nō amplius singulis additis seruis. F.
pa.536.11. eousque,, quo telum. F. G. P.
22. occasione accepta. F.
pag. 537.2. cum autem eius sermonem nuncius ad illum referret. &c. G. P. cum nihilominus nuncius ad se referret. F.
3. quae ueller, ipse peragere. G P.
23. & super alium quendam excelsnm natura locum. F.
27. constitit G. P.
pa.538.18. acies media a legionariis. G. P.
23. auxiliarios. G. F. P.
27. Praeterea Numidas. G. F. P. propterea. F.
pag 539 9. habuit in sinistro cornu legionē X L, & I I X: in dextro cornu X X X & X X I I X: X I V, XXXIII, & XXVI. in media acie: ipsum autem &c. G. P. F.
8. & ita collocarat, uti suum dextrum latus munitionibus adiuuaretur, sinistrum autem equitatus hostium multitudini resistere posset. F. Melior lectio, ni fallor, & clarior.
17. excursionibus officere non intermittit.

&

25. & iugo, ne a Caesare. F.
pa. 541.31. ab Vtica progressus F. G P.
10. peruenit. at Aquila. F.
18. Hadrumetum ex Cothone. F.
pa 545.23. Leuisq. armatura. P.
pag. 546 6. passus horis. G. P.
pa. 550.14. Thebennam. P. G.
pag. 552. 5. minutarimq. caedebantur. F. Cedebant, alii habent: ut sit, paullatim, ac sensim, cedebāt. Nō optimus auctor Latinitatis supra, eadē significatione, erat aduerbio Minutatim usus; & Minutis proeliis, hoc est, paruulis.
pa. 553.26. Quo postquam Caesar uenit, & animaduertit, aciem pro uallo Scipionis, contra elephantos, dextro, sinistroque cornu collocatam. F.
pa. 556.18. Quo postquam peruenerunt, eaq. ipsi ab Iu-
.14. lianis teneri uident. &c. P. G.
pa. 560 18. Luneio Regulo. F. G. P.
.3. idem Caecinae. P. G. Item. F.
pag. 561 6. inducturum. P. G. inducturum. F.
ex suo merito. F. P. G.

LECTORI.

SCIENDVM *est, priore numero folia, secundo lineas significari*

C. Carrariensis codex esto, qui scriptus idem, & antiquissimus est

G. Griphij, minimae formae, qui, ex uetusto admodum exemplari, est excusus, Lugduni

F. impressus L X. *ab hinc anno Florentiae*

P. Parisiensis

V. uel, Vasc. excusus Lutetiae, a Vascosano

IN

COMMENTARIOS C. IVLII. CAESARIS

Index Alphabeticus.

A

Aegyptiae

BABILIVS

B

Caesaris

celeritas

Coniugia

E

Egre-

G

Gallorum

H

I

L

Laber

Caesa-

Longu

M

Marium

Eorum

Ollonio

Q

R

Scaldis

Strata-

T

Terge-

Tria-

Vitam

FINIS. INDICIS

